

زمان و زار

سالی دووهم - ژماره (۵) (رهزبهري-۲۷۲۲) (پاييزي-۲۰۲۲)

گۆقاريكى زمانناسىي وهرزىيه

سهرنوسهر:

فهرهيدوون سامان

خاوهرن ئىعتياز:

د. تهها رهسوول

سهرنوسهرى فخرى:

توفيق وههبي بهگ

زمان و زار

هه نه گری: ئوقمان.م شلانی

دیزاینی ناوه وه: ئومیید محمه هه د

به رگا: ئارام عه لی

چاپ: ۲۰۲۲

تیراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

دامه زراوه ی که ریمی عه له که و

ریکخراوی خانی بو لیکۆلینه وه ی هزری ده ری ده کات

هه موو نه و بابه تانه ی بلاوده کرینه وه:

گوزارشت له راو بو چوونی نووسه ره که ی ده کات

دەستى راوژىكارى:

د. وريا عومەر ئەمىن

د. ھۆگر مەحمود

د. مزگىن چالى

كامران رەحىمى

ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى: ئەقىن ئەحمەد

پەيوەندىيەكان: سارا سەعدى عومەر

خەزان بابان

بۆ پەيوەندى بە گوڧارى زمان و زار

feraydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

پښت

- ۷..... زمان وهک به شیک له کیشه کان.....
شاسوار هه رشه می
- ۱۹..... زار اوه سازی له روانگی زمانه وانیه وه.....
پ. د. وریا عومر ئه مین
- ۳۱..... زمانی کوردی دوو ره گزی بکه یین.....
فهره یدوون په روازه
- ۴۵..... کوردانی کلارده شتی مازهنده ران و ئاسته ننگه کانی به رده م زمان.....
مؤژگان کاووسی...
- ۷۳..... جینوسایدی زمانی کوردی له سایه ی سه رۆکایه تیی سه دامدا.....
کازیوه سألج..
- ۱۰۱..... زمانی کوردی له سایه ی حکومتی هه ریډما.....
د. سه باحی غالب
- ۱۰۹..... چون به ساناترین ریگا فیری زمانی دووهم ده بیت.....
د. سیروان ئه نوهر مه جید
- ۱۱۳..... نه فهره ی رۆکیرو- بیخزانی (Rokiro Theory- Bekhzani) (به شی سیئیم).....
تاریق هه مه وهندی
- ۱۲۳..... هژمونی فهره نگی، زوانی و سیاسته تیل فراموشی؛ فه کولینه وه سیاسته تیل مه حدود سازی زوانی.....
ئانتونیا داردر
- ۱۳۹..... گورانکاری له زماندا، زمانی ترکی به نمونه.....
د. حه سیب شحاده
- ۱۵۵..... زمان له شه ری به رگری له ناسنامه دا.....
قادر وریا
- ۱۵۹..... زمانی په کگرتوی کوردی به کوئ گه یشت؟.....
حه مه که ریم هه ورامی
- ۱۶۷..... کورته یه ک له هه مبه ر په وانیه ژبیه وه.....
ئهنوهر ئه لمان
- ۱۷۳..... باخفه دا ته ببینم.....
عه بدولر حمان نه قشبه نندی
- ۱۹۷..... سایکولوجیای واتا و هیما له زمان و ویژه ی کوریدا.....
که مال فارووق
- ۲۱۳..... بیرمهند و زمانناسی کورد ماموستا مه سعود محمه د.....
ئا/ فاتح یاسین موده ریس
- ۲۲۳..... رووتکرده وهی زمانی کوردی، مه ترسییه کی گه وره یه.....
په سوول سولتانی

- عەزیز گەردی.. شانازیی نەتەو هەیک... ٢٢٧.....
- پ.د. وریا عومەر ئەمین
٢٣١.....
- عەزیز گەردی ڕەزیکى بە بەرھەم لە داوینی قەلادا.....
- یوسف محەمەد بەرزنجی
٢٤٥.....
- لە عەزیزی مەلای ڕەشەو، بۆ گیانی پاک و پایە بەرزو قەدر گران دکتۆر عەزیز گەردییەو.....
- ٢٥١.....
- ڕێزمانی کاری کوردی.....
- ڕانانی؛ زمان و زار
٢٥٣.....
- پوختەى ڕینووس (Kurdish Orthography A Short Introduction).....
- ئا: دیاکو هاشمی
٢٨٩.....
- زوان کوردی و شیکاری جمشت فەرھەنگی کوردی خوارگ.....
- کامران رحیمی
٢٩٧.....
- خەسارناسی کوردی خوارین دە چە مسار زوان ناسی.....
- ک. پالیزبان
٣٠٣.....
- بابا تاهیری عوریان؛ سامانیکی بەپین بۆ ڕەسەنایەتی ئەدەبیاتی نەتەو هەیی و.....
- عادل محەمەد پوور
٣١٩.....
- توێژی خویندەواری کورد و بەکارھینانی زمانەکەیان.....
- د. زرار صدیق توفیق
٣٣٧.....
- زبانی کە ادبیات ھزارسالە را پشتوانە خوددارد، باید حفظ شود.....
- محمدولی کاکایی
٣٤١.....
- قدمت زبان کردی از نظر زبان شناسان کرد.....
- پرور یاش
٣٤٥.....
- کلمات فریبکار زبان کردی در مقایسه با انگلیسی، فارسی و عربی.....
- کمال مولودپوری
٣٥٥.....
- معجم ثنائي اللغة: بين النظرية والتطبيق.....
- برزو محمود
٣٧١.....
- عمق من جذور اللغة الكردية من خلال اول إنشودة ملحنة في التاريخ.....
- برادوست مینانی

5.....Roşan Lezgîn: «Kurmancî kirin kurdî, kirdî kirin zazakî»

Hevpeyvîn: Rojbîn Özkan

15.....POLÎTİKAYÊ ZAFZIWANÎ; EWROPA RA TAYÊ NUMÛNEYÎ

Netîce Altun

زمان وەك بەشیک له كیشەكان
(بەكارهینانی زمان وەك ئامرازیک، بۆ پیناسە
دروستکراوی ئایینی و نەتەوهیی)

■ شاسوار هەرشەمی

زمان و دەربرین به زمان، ههروهکو په یوهندییه کومه لایه تییهکان، له بابتهی هونه و ویزه، ئاین، سیاست و پهروهده ... و تاد، به شیکسی سرخانی کومه ل پیکدینی. زمان، سهره پای ئه وهش که به دیاردهیه کی سرخانی ناو کومه لگا داده ندریت، به لام به وه له دیاردهکانی دی سهره وه جیا ده بیته وه، که خستنه گه و به کارخستن و دهربرینی نزیکه ی سهرجه م ئه م دیاردانه ی، که له سهره وه دا ناومان بردن، به بی به کارهیتانی وه ستایانه و زانایانه ی زمان، به سهرکه وتووی و به باشی مهیسه ر نابن. ئه وه زمانه که مروّف، ههست و نهست و خوست و ویستی خو ی، پی دهرده بریت و راده گه یه نیت. بویه هه ر له کونه وه، مروّف رولی زمانی زانیوه و به یه کی له پایه هه ره سهره کیهکانی، ناسنامه ی میلی گه لانی داناوه. میژوو به به لگه بؤمانی سه لماندوه، که رولی زمان، له پاراستنی قه واره ی میلیله تاندا، هه رده م له رولی خاک و ئاین و دیاردهکانی دی پیکه نینه ری سرخانی کومه ل، گرنگتر بووه.

ئیمه له م گوتاره ماندا، پتر ناچینه ناو ئه و بابته گرنگانه ی سهره وه. مه بهستی سهره کی من لیزه دا ئه وه یه، که ئه وه دهربخه م چۆن له سهرده می ئیستا و هاوچه رخماندا، دهسته لاتداران و رۆشنییرانی هه ندیک ولات و کومه لگا، بۆ زه قتر کردنه وه ی پیناسه ی ئاینی و نه ته وایه تی (گه لیک)، و جیا کردنه وه ی له ده وره به ره که ی خویدا، زمان وه ک ئامرازیک، ده که نه ده سه که نه ی دهرخستنی ئه و جیاوازیبانه. واتا زمان ده ترنجینه ناو کیشه یه که وه، که له به نه رده تا ئه رکی زمان خو ی نه بووه. ئه گه ر هیشتا پوختر بیژم، گه ری سیاست له زمان ده ئالین، به مهش زمانه که ده شیوینن و له شارپگی گه شه کردنی ئاسایی خو ی، وه لای ده نین. واتا زمان له سهریکه وه کراوته مه قاش و ئامراز، له سهره که ی دیشه وه، ده بیته قوربانی. دیاره مه به ستیش له و کاره، هه ر ئه وه یه که پیناسه یه کی نو ی، بۆ زمان و ئاخپوه رانی زمانه کارلیکراوه که بکه ن. زمان ده که نه ناسنامه یه کی رپوکه شی تازه بۆ ئاخپوه ران و هه لگرانی. ئه م جوړه کارکردنه له سه ر زمان و به م جوړه به کارهیتان و سود وه رگرتن له زمان، پلانیکی ورد نه خشه بۆ داریژراوی له پشته وهنگاو به ههنگاو جیه جی ده کریت.

ئه م دیاردهیه، له هه موو شوینه کاندا، ریک وه کو یه ک کوپی نه کراوه. واتا تایبه تمه ندی کیشه که و میژوو ی گه شه ی کیشه که و هه لکه وته ی جوگرافی مه لبه ندی کیشه که و

هۆکاری دی کارلیکه، رۆل و ئهرکی زمان له و کیشانه دا دهگۆرپیت. بۆ ئه وهی ئه مه به باشتر ده ربخه م، ده مه ویت چه ند نمونه یه ک بینمه وه و له ههر یه کیکیاندا، رۆلی زمان له ناو کیشه که دا ده ربخه م.

هیندی و ئوردو

جاری وا بووه، زمان بۆته قۆچی قوربانی مملانی ئاینی. نمونه ی له م جۆره له هیندستان روویدا. که مایه تی موسولمانی هیندستان، له دوا ی ئه وهی که مه غۆلان هیندستانیان گرت و بوونه موسولمان و دهسته لات که وته ده ست موسولمانانه وه، تا هاتنی ئینگلیزه کان بۆ ئه و ولاته، له سه ده ی شازده، دهسته لاتداری هموو هیندستان بوون. دهسته لاتداری موسولمان، له زووه وه، له ئوردوی سه ربازیدا، سه ربازه کانیان فیری خویندنه وه ونوسینی هیندی ده کرد، بیگومان زمانی هیندی نووسراو به پیتی عاره بیی. به م جۆرو شیوه نووسینه ی هیندیان ده گوت (ئوردو)، که ئوردوگای سه ربازی ده گه یه نیت، چونکه شوینی فیربوونی خویندنه وهی سه ربازان، له و ئوردووانه بووه. که ناسیۆلیزم هیدی هیدی له ناو هیندۆسه کان تاوی سه ند، ئه وانیش ده ستیان کرد به به کارهینانی زمان و نووسین پتی. هیندۆسه کانیش، وه ک موسولمانان به هیندی ده یاننوسی، به لام ئه وان شیوه نووسینی کۆن و میژوویی (سانسکریتی) یان زیندووکرده وه، تا بۆ نووسینی زمانی هیندی به کار بییت. دوا ی سه ربه خویی هندستان له سالی ۱۹۴۷، که مایه تی موسولمان له دیموکراتیه تی ده وله ته که ترسیان لی نیشته، چونکه ئیدی بۆ هه میشه ده بنه (که مایه تی) و هه رگیز جاریکی دی دهسته لاتیان ناکه ویته وه ده ست. واتا ئه وان نه یانویست، له ژیر چه پۆکی زۆرایه تی هاو په گه زه کانیان بمیننه وه. موسولمانه کان، دوا ی چه ندان شه ر و کیشه، پاکستانیان دروست کرد. به مجۆره له م ساله به دوا وه، شیوه نووسینی ئوردو، بوو به زمانی ئوردو. دیاره زمان ته نیا به پیت گۆرین، سه ربه خۆ نابیت و ناتوانیت مالی خۆی بکات. ئوردو زمانه کانی پاکستان، بۆ قۆلتر کردنه وهی جیاوازی زمان، له و ۵۰ ساله ی رابردوودا، به رده وام هه ولیان داوه، وشه گه لیک له فارسی و عاره بیی وه رگرن، دیاره بۆ پتر دوورخسته وهی ئوردو بووه له هیندی. هیندی زمانه کانیش، تووشی هه مان

نه خوښی زمان جیاکردنه وه هاتن. ئەوانیش له دواى سهر به خوښی هیندستانه وه تا ئیستا، همیشه زمانه که یان به وشه و تیرمی سانسکریتی کۆن، دهوله مهند دهکن. بهمهش دووشیوه نووسینه که، پوژ به پوژ پتر لیکتر دهترازین.

زمانه کانی سیربۆ-کراواتی

ئهم کیشه و رووداوهی، که له نیوان پاکستان و هیندستان هاته کایه وه و تیدا زمان بووه قوربانی و گهواهی کیشه که وهه لگری شوین برینه کانی، هیشتا بواری دوویات بوونه وهی هیه. ههمان شت جاریکی دی، له م سهردهمه و به بهر چاوی منی لیکۆلر لهو بوارداد، له بالکان روویدا. سیربهکان، ههروهک بۆسنیهکان و کرواتیهکانیش، ههموویان به یهک زمانی هاوبهش دهدوین. زور جار به زمانه هاوبهشه که دهگوترا زمانی (سیربۆکراواتی). ولاتی سیربان، دووجار تووشی دابهش بوونی فه رهنگی و ئایینی هاتوه. دواى دابهش بوونی کلیسای مهسیحی، سنوری نیوان ئیمپراتوریه تی رۆم و دهسته لاتی کاتۆلیکی پاپ، له گه ل رۆمی بیزهنتی و دهسته لاتی ئه رته دۆکسی پاتریارک، به ناو خاکی سیرباندا تیده په ری. سیربانی ژیر دهستی فاتیکان بوونه کاتۆلیک و پینان دهگوتریت کروات. ئەوانه ی دیش که سیربان، بوونه ئه رته دۆکس. دواتریش که تورکانی عوسمانی ناوچه که یان داگیرکرد، ناوچه یه کی بۆشناکی سیربستان، بوونه موسولمانی بۆشناک، یان بۆسنی. ئیدی سیربهکان، وهک هه موو گه له ئه رته دۆکسیه کانی دهو روبه ریان، بۆ نووسینی زمانی سیربی، پیتی کیریلی به کار دینن. کرواتهکان، بۆ نووسینی ههمان زمان، پیتی لاتینی به کار دینن، که له فاتیکان کاری پیده کريت. بۆسنیهکانیش ههمان زمان، به پیتی لاتینی ده نووسنه وه. له م چه ند ساله ی رابردوودا، کاربه دهستانی بۆسنیا، وا خه ریکن تیرمی (زمانی بۆسنی) ش به کار دینن. واتا بۆ زه قتر کردنه وه ی جیاوازی ئاین و گۆرینی بۆ جیاوازی نه ته وه یی، زمانیان تا بینه قاقا خستوته ناو ئەو کیشه یه وه و خه ریکن وشه و تیرم له زمانی تورکیه وه دهخه نه ناو زمانیان.

زمانی فه ره نسی، زمانی کولتوری بهرز و میراتگری کیشهکان

زمانی فه ره نسی، نمونه یه کی زیندووی قهیرانی نیونه ته وه یی زمانه. زمانی فه ره نسی خۆی، له سهره تاوه زاراوه یه کی زمانی که ونارای لاتینی بووه، ئەو زمانه

بهره بهره گه‌شه‌ی کردوو به تیکه‌ل بوونی له‌گه‌ل زمانی گالی گیرمانیی، بوو به زمانی کریۆلی لاتینی. سهره‌نجام وه‌کو زمانیکی سهره‌به‌خۆ ته‌کانی پیدرا. شۆرشیی فهره‌نسییی له ۱۴/ته‌موزی ۱۷۸۷، هه‌زاران شه‌یدای له ئه‌وروپا، بو فهره‌نسا و فهره‌ه‌نگ و زمانه‌که‌ی په‌یدا کرد. له سه‌ده‌ی هه‌ژده‌ی زاینیدا، زمانی فهره‌نسییی بووه زمانی زۆریک له بنه‌ماله ده‌سته‌لاتداره‌کانی ئه‌وروپا. دواتر بوو به زمانی دیپلۆماتی و نیوده‌وله‌تی. ئه‌وکاته زمانه‌که له چله‌پۆپه‌ی په‌لوپۆدا بوو.

له‌سه‌ده‌ی نۆزده‌دا، ئینگلیزه‌کان به‌هۆی توانای هیزی ده‌ریاییان، به هه‌موو لایه‌کی دنیا‌دا بلا‌بوونه‌وه. ئه‌وان بو بلا‌وکردنه‌وه‌ی خیرای زمانه‌که‌یان، ریک ئاو‌ه‌ژو بیریان کرده‌وه و له باره‌ی زمانه‌وه، به پیچه‌وانه‌ی فهره‌نسییه‌کان جولانه‌وه. له جیاتی ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل جیهانی دیپلۆمات و بنه‌ماله ده‌سته‌لاتداره‌کان خه‌ریک بن، راسته‌وخۆ چوونه ناو کومه‌لانی خه‌لکی ولاته کۆلۆنییه‌کان. ئه‌وان هه‌ر بو زۆرتتر ئاسانکاریش، شیوازی پیدگینیان پیاده کرد. واتا زمانیکی ساده‌ی ئینگلیزییان، بو خه‌لکانی دی زمان جیا داتاشی. زۆری نه‌برد، زمانی ئینگلیزیی جیگای به فهره‌نسییی لیژکرد. له سه‌ده‌ی بیستو یه‌که‌مه‌دا، زمانی ئینگلیزیی، بئ هیچ رکه‌به‌ریه‌ک، بوته زمانی هاوبه‌شی نیونه‌ته‌وه‌یی، له سه‌ر گۆی زه‌ویدا.

زمانی فهره‌نسییی، له ناو پیگه‌ی سه‌ختی خۆیشی دا، که فهره‌نسییه‌، که‌وتۆته به‌ر په‌لاماری ئینگلیزیی، که‌چی فهره‌نسییه‌کان، هیشتا خه‌ون به سه‌ده‌ی هه‌ژده‌وه ده‌بینن. ئه‌وان بو ئه‌و مه‌به‌سته‌شیان، له چه‌ندان به‌ره له شه‌رن، بو پاراستنی پیگه و سه‌نگه‌ره‌کانی زمانی فهره‌نسییی. ده‌بینن له سه‌ر ئاستی ناوچه‌یی و نیونه‌ته‌وه‌یی دا، فهره‌نسییه‌کان بو هه‌رکار و بریاریک، ئاماده‌ن قیتۆ به‌کار بیئن، ئه‌گه‌ر زمانی فهره‌نسییی وه‌ک ئینگلیزیی سه‌ودای له‌گه‌لدا نه‌کریت. ته‌نانه‌ت ریگا ناده‌ن که‌سیک ببی به سه‌کرتیری نه‌ته‌وه یه‌گه‌رتوه‌کانیش، گه‌ر نه‌توانی به فهره‌نسییی بدویت.

حکومه‌تی فهره‌نسا، ریکخراویکی پان و به‌رینی به‌ناوی (ولاتانی فرانکفۆنی) دامه‌زراندوه و پاره‌یه‌کی زۆر له‌و ولاتانه‌ خه‌رج ده‌کات، که ریگا ده‌ده‌ن زمانی فهره‌نسییی تیدا بخویندریت. ئه‌و ریکخراوه‌یه، هه‌موو ئه‌و ولاتانه‌ی له‌خۆ گرتوه، که رۆژی له رۆژان، کۆلۆنی فهره‌نسییه‌کان بوون. دامه‌زراوه فهره‌نسییه‌کان، لانی که‌م، له قه‌یران و کیشه‌ی زمانی، دوو ولاتدا خویان تیوه‌ گلاندوه، که جیی خۆیه‌تی لیرده‌ا باسیان بکه‌ین.

بەلژىكى دوو زمانە

كىشىنى نىوان زمانان، زورجانان، پووهكەى دى كىشىنى نەتەوايەتتە، لە ولاتىكى فرە نەتەوودا. ئەم كىشىيە، بە شىوھى دى جورا و جورىش، چ لەناو سنورى يەك دەولەتدا بىت، ياخود لە سەر ئاستى رىكخراوى ناوچەيى و نىونەتەوويى، سەر دەردىنى. ئەو خاكە بچووكەى، كە ئەمپرو دەولەتى بەلجىكاي لە سەر، سەرەتا دوو گەلى ھاوسىيى تىادا دەژيا، بە دوو زمانى جيا، بەلام ھاومەزەب. فلامەكان (فلاندەرەكان)، كە بە زارىكى باشورى ھۆلەندى دەدوين، لە باكور و قالونەكانىش، كە ژمارەيان كەمترە و لە خوارو دادەنىش، بە زارىكى فەرەنسىي دەدوين. لە سەدەكانى رابردوو، كاتىك كە گەلانى باكورى ئەوروپا، مەزەبىيان لە كاتولىكەو بۆ پرۇتستانتى گورى، شەپى ئايىنى لە نىوان لايەنگرانى دوو مەزەبەكە ھەلگىرسا. فلامە ھۆلەندىيەكان، مەزەبى پرۇتستانتيان نەپەژاند، بە پىچەوانەى زورىنەى ھاومانەكانىيان لە ھۆلەندا. قالونەكانى ھاوسىيى باشورىيان، كە كاتولىك بوون، كەوتنە پىشتگىرى فلامەكان. دواى چەندان ئالوگورى سىياسى بەسەر ناوچەكەدا، لە كۆتايىدا ئەوروپىيەكان، لە سالى ۱۸۳۰، پەژراندىيان كە بەلجىكا سەربەخۇ بىت. ئەو سەردەمە، زمانى فەرەنسىي لە چلەپۆپە بوو. ھەموو ئەوروپىيەك خەونى بەو دەدوت، بەو زمانەى چىنى سەرەو دەوت. ئەمە وای كرد، بى ھىچ گىروگرفتىك، زمانى فەرەنسىي، بى بە زمانى ديوانى ولاتى تازە دامەزراوى بەلجىك، سەرەراى ئەوھش، كە فلامە ھۆلەندى زمانەكان زورىنە بوون.

برۆكسلى پايتەخت، دەكەوتتە ناو خاكى فلامەكان، بەلام چونكە شارەكە ناوھندى دەستەلات و ئورگانەكانى فەرمانرەوايى بوو، بە تىپەر بوونى كات، ژمارەيەكى زور قالونى فەرەنسىيى زمانىش لە برۆكسل نىشتەجى بوون. زورىك لە فلامەكانىش، لە پرۆسەيەكى دوور و درىژدا، زمانىيان بوو فەرەنسىي، چونكە فەرەنسىيى زمانى خوئىندن و پەرورەدە و زمانى بەرپوھەردن و كار دەست كەوتنىش بوو. بەم جورە، كاتىك كە ھەستى پىكرا و بىندرا، زورىنەى خەلكى برۆكسل فەرەنسىيى زمان. لە گەرمەى شەپى يەكەمى جى ھاندا، گورانى گەورە ناوچەكەى ھەژاند. دواى ئەو بوو كە فلامەكان وەئاگا ھاتن و كەوتنە داواكردى بە يەكسانى ھەلسوكەوت كردن لەگەل ھەردوو زمان. ئەمە كاتىك بوو، كە ھاوولاتىيان مافى دەنگدانىيان پىندرا. لە سالانى سى سەدەى رابردوو، بە گورپىنى دەستورى دەولەت، ھەردوو زمانى ھۆلەندىي و

فهره‌نسیی، به یه‌کسان داندراڼ. هه‌روه‌ها سه‌رجه‌م ولاته‌که، به‌سه‌ر شاره‌وانی جوړاو جوړی تاک زمان دابه‌شکرا. هه‌ر شاره‌وانه‌یه‌ک بو‌ی هه‌بوو سنوری خو‌ی ده‌ستکاری بکات، ئە‌گه‌ر گوړان به‌سه‌ر زمانی ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ریدا هات. ئە‌و کات، هیشتا زمانی فهره‌نسیی لای خه‌لک پایه‌ی به‌رزتر بوو. زور له فلامه‌کان، زمانی خو‌یان ده‌گوړی و به‌مه‌ش نه‌ک هه‌ر ده‌بوونه فهره‌نسیی زمان، به‌لکو به‌گویره‌ی ده‌ستوری نو‌ی، ئە‌وان ناوچه‌که‌شیان ده‌خسته سه‌ر شاره‌وانییه فهره‌نسیی زمانه‌کانی هاوسنیان. دیاره ئە‌م به‌نده‌ی ده‌ستور به‌زیانی فلامه‌کان ته‌واو ده‌بوو. هاوکات و له‌گه‌رمه‌ی ئە‌م کیشمه‌کیشمه‌ی زمانان، ولاته‌که ته‌کانیکی پیشه‌سازی به‌خووه دیت. باکوری به‌لجیک، به‌هوی بوونی به‌نده‌ری ئاوی، بووه چه‌قی ئە‌م ته‌کانه ئابورییه. به‌هوی دامه‌زاندنی پیشه‌سازی قورس له‌که‌ناره‌کانی ده‌ریا، ژماره‌یه‌ک فلامی دانیش‌توانی ناوچه‌که، ده‌وله‌مه‌ند بوون. چینی ناوه‌ند و ده‌وله‌مندی فلام، به‌هه‌موو توانای ئابوری خو‌یانه‌وه، که‌وتنه به‌رگری کردن له‌زمان و خاکی خو‌یان. ئە‌وه بوو که له‌سالانی شه‌سته‌وه، دیسان ده‌ستوریان گوړی. به‌گویره‌ی ده‌ستوری تازه و له‌سه‌ر داخوازی فلامه‌کان، چیتر هه‌ر شاره‌وانییه‌ک، گه‌ر بیه‌ویت، به‌هیچ بیانویه‌ک ناتوانیت سنوری خو‌ی فراوانتر بکات. هاوکات باری شاری برۆکسلیش، به‌یاسایه‌ک یه‌کلایی کرایه‌وه. سنوری شاره‌وانی برۆکسل، به‌شاریکی دوو زمانه‌ی یه‌کسان داندرا، سه‌ره‌پای ئە‌وه‌ش که ۸۵٪ دانیش‌توانی شاره‌که، به‌فهره‌نسیی ده‌دوین. ئە‌م یاسایانه هه‌مووی به‌ده‌نگی زورینه تیپه‌راندراڼ، بو‌یه وه‌ک چاوه‌روان ده‌کرا، فهره‌نسیی زمانه‌کان، که‌وتنه ده‌ربرینی ناره‌زایی له‌دژی ئە‌م یاسا تازانه‌دا. فهره‌نسا توانی تا راده‌یه‌ک فریای فهره‌نسیی زمانانی شاره‌که بکه‌ویت، کاتیک که به‌پیداگری ئە‌و ده‌وله‌ته، برۆکسل وه‌ک پایته‌خت و ناوه‌ندی ئورگانه‌کانی یه‌کیه‌تی ئە‌وروپی داندرا. ئە‌م کاره تا راده‌یه‌کی زور، پیگه‌ی شاره‌که‌ی له‌سه‌ر ئاستی ئە‌روپا و جیهانیش به‌رز کرده‌وه، هه‌روه‌ک هه‌لیکی زوری کاریش بو‌ دانیش‌توانه‌که‌ی هاته پیش.

کیشه‌ی زمان له‌و ولاته هیشتا زور دووره له‌گه‌یشتن به‌کوتایی. باره‌که تا دیت، ئالۆزتر ده‌بیت. هه‌موو جاریکیش به‌گوړینی هه‌ندیک به‌ندی ده‌ستور و ئالۆزتر کردنی پرۆسه‌که، پووبه‌رووی کیشه‌که ده‌بنه‌وه. به‌گویره‌ی دوا ده‌ستکاری کردنی ده‌ستور، ده‌بیت له‌کابینه‌ی هه‌ر حکومه‌تیکدا، وه‌زیرانی فهره‌نسیی زمان، ژماره‌یان وه‌کو وه‌زیرانی هۆله‌ندی زمان بیت. تا ئیستاش له‌شاره‌وانییه‌کانی سه‌ر سنوری نیوان

ھەردوو نەتەو، كېشەى جۇراو جۇر دروست دەبىت. بى باوھېرى لە نىوان ھەردوو نەتەو، واىكرد كە لە سالانى ھەفتاوە، ھەموو پارته سياسىيە گرنگەكان، پشت لە ئايدىئولوژيا بگەن و ببن بە دوو بەش: پارتي ھۆلەندىي زمانان و پارتي فەرەنسىي زمانان. ھەموو دامودەزگا و دامەزراوە كۆمەلایەتەكانى ولاتيش، دۆلىكى قولى زمان، لىكيان جيا دەكاتەو. بەرەنجامى ئەم پرۆسەيە بەو گەيشتووە، كە بەلجىكياى بچوك، بۆتە ولاتىكى فیدرالى و دەستەلاتى ناوھەندىش، تا دى كزتر دەبىت. لە بەلجىكياى ئەمەردا، ۵۷٪ ى دانىشتوان فلامىي ھۆلەندىين. ۴۷٪ قالونى فەرەنسىين، كە نزيكەى ۱۵٪يان لە برۆكسل دەژين. ھەروەھا ۱٪ لە ھاوولاتيانىش زمانيان ئەلمانىيە.

يەككە لە كېشە ھەرە ئالۆزەكانى ئىستاي بەلجىك، پىكھىتانى كابىنەى حكومەتە، لە دواى ھەر ھەلبژاردنىك. بە گوێرەى دەستور، دەبى وەزىرە فەرەنسىي زمانەكان و ھۆلەندى زمانەكان، ژمارەيان وەكو يەك بىت، واتا پىكەو ھەلكردن و كاركردنى ھەردوو لا، لە سەرووى لىكنزىكى ئايدىئولوژىيە و وەك كارىكى ناچارى وايە. جارى وا بوو، كە چەندان مانگ ولاتەكە بى حكومەت ماوئەتەو، چونكە پارتهكانى براوھى ھەردوو گەل، نەيانتوانىو ھەسەر دانانى وەزىرەكان رىك بگەون.

كەنەدا، لە نىوان دوو زمانى ناكۆك

فەرەنسىيەكان پيش ئىنگلىزەكان، چوونە ئەو ولاتە و كۆلۆنيان لە كەنەداى ئەمەردا دامەزراند. دواتر ئىنگلىزەكان تىيدا زال و بالادەست بوون. ئىنگلىزەكان ھەر لە سالى ۱۷۷۴زايىنيەو، گەرەنتيان بە فەرەنسىي زمانانى كەنەدا دا، كە زمانيان، لە ناوچەكانى خوياندا، بە ديوانىي و فيرمى دەمىنيتەو. واتا بۆيان ھەيە لە بواردەكانى فيركردن و راپەراندى كارى دەولەتتيدا بەكاربىينن. ئەمەردا لە ۶۰٪ى خەلكى كەنەدا، زمانيان ئىنگلىزيە. فەرەنسىي زمانانىش ۲۷٪ ى دانىشتوانى ولاتەكە پىكدىينن. فەرەنسىيەكان زۆر بە توندى دەستيان بە زمانەكەيانەو ھەرتوو و دەپيارىزن، بەلام زمانى ئىنگلىزىي، بە خىرايى لە پەرسەندن داىە و بەر لە ژىر پىي فەرەنسىي دەردىينت. ئىنگلىزىي بى ھىچ ركەبەريەك، بوو بە زمانى بازار و ئابوورى ولاتەكە. بەھوى ئەوھى كەنەدا ھاوسىي ولاتىكى بەھىزى وەك ولاتە يەكگرتووھەكانە، دەزگا دلگىش و بە برەوھەكانى راگەياندى ئەمەريكا، بە ئاسانى دەگەنە ھەموو مالىكى كەنەدى. ئەم دەزگا گەورانەى راگەياندىن (كەنالى تەلەفزيونى، ھىلەكانى ئىنتەرنىت، رۆژنامە و گوڤار،

فیلمه‌کانی هۆلیود و...، هاندهریکی گهورهن، بۆ پالپشتی کردنی زمانی ئینگلیزی له ناو فهره‌نسیبی زمانه‌کانی که‌نه‌دا. هه‌روهک ولاتی که‌نه‌دا، یه‌کیکه له و ولاتانه‌ی که به ئاسانی په‌نابه‌ران وهرده‌گریت، بۆ پر کردنه‌وه‌ی که‌می دهستی کار. واتا ولاته‌که، سالانه په‌نابه‌ر و کۆچکردوویه‌کی زۆر وهرده‌گری. نزیکه‌ی هه‌موو ئه‌وانه‌ی دینه‌ی ناو ولاته‌که، زمانی ئینگلیزی هه‌لده‌بژیرن بۆ فیربوون و به‌کاره‌یتانی. ئەم بره‌وه‌ گهوره‌ی زمانه‌که له ناو په‌نابه‌ران، په‌ره‌سه‌ندنیکه که که‌نه‌دیه‌ی فهره‌نسییه‌کان ده‌ترسینی. ئیستا فهره‌نسیی زمانه‌کان، ته‌نیا له هه‌ریمی کیوبیک و شاری گهوره‌ی مۆنتریال زۆرینه‌ن. چه‌ند سالیکه که هه‌ولتیکي رامیاری چر هه‌یه، بۆ ئه‌وه‌ی کیوبیک له که‌نه‌دا جیا بکریته‌وه و ببیت به ده‌ولتیکي سه‌ربه‌خۆ. حکومه‌تی ناوه‌ندی، به گۆیره‌ی ده‌ستوری ده‌وله‌ته‌که، سه‌ودای وه‌ک یه‌ک، له‌گه‌ل هه‌ردوو زمانی ئینگلیزی و فهره‌نسیی ده‌کات. هه‌موو راگه‌یاندنیکي دیوانی و فیرمی، به هه‌ردوو زمان بلاو ده‌کریته‌وه. ئەندامانی فهره‌نسیی زمانی په‌رله‌مان، له دانیشتنه‌کانی په‌رله‌ماندا، به فهره‌نسیی ده‌دوین. دادگای ناوه‌ندی دوو زمانه‌یه و... تا دوا‌یی. که‌چی هه‌موو ئه‌مانه‌ش، دلنایایی به فهره‌نسیی زمانان نابه‌خشیت. زمانی ئینگلیزی، به‌و فه‌ره‌نگه‌ جی‌هانیه‌ی که هه‌یه‌تی، هه‌موو که‌سینک بۆخۆی کیش ده‌کات، بۆیه ئه‌م‌پ‌رۆ بیت یان سه‌به‌ی، زمانی فهره‌نسیی له‌و گۆشه‌ قه‌تیس ماوه‌ی دا، بۆر ده‌خوات.

زمانی کۆریایی و دابه‌ش بوونی سیاسییانه‌ی

نمونه‌یه‌کی دی داری تیوه‌گلاندنی زمان، له کیشه‌ی دروستکردنی ناسنامه و پیناسه‌ی رووکه‌ش، بۆ دوا‌ی سه‌ره‌نجامه‌کانی شه‌ری هه‌ردوو کۆریاکان له‌گه‌ل یه‌کدی ده‌گه‌رپته‌وه.

کۆریایی: زمانی دایکی و پۆژانه‌ی نزیکه‌ی ۸۰ ملیۆن که‌سه، که ۵۰ ملیۆنیان له کۆریای خوارو ده‌ژین. نیوه‌یان له سیئۆل و ده‌وروبه‌ریدا نیشته‌جین. له کۆریای باکوریش ۲۵ ملیۆن ده‌ژین. ولاته‌که هه‌ر له کۆنه‌وه که‌وتۆته نیوان دوو زله‌پزی ناوچه‌که، که چین و ژاپۆن.

تا ئیستا پوون نه‌بۆته‌وه که ئاخۆ زمانی کۆریایی، سه‌ربه‌خۆیه، یان وه‌ک هه‌ندیک پینان وایه سه‌ر به خیزانه‌ی زمانی ئالتاییه، واتا خزمایه‌تی له‌گه‌ل مه‌غۆلی و تورکی و ... هه‌یه. تا سه‌ده‌ی پازده، زمانه‌که به نیشانه‌کانی چینی دهنوسرا. دوا‌ی ئه‌وه شیوه

نووسینی پیکهوه نووساوی (ههنگول)، شان به شانی چینی به کارهاتووه. کاریگه‌ری فەرهنگی چینی له زمانه‌که‌دا زۆر قولّه. نزیکه‌ی دوو له سئ وشه‌ی کۆریایی، ره‌گی وشه‌ی چینییان هه‌یه. زمانه‌که له شه‌ش زار پیکهاتووه، هه‌رچه‌ند شاره‌زایان زاری دوورگه‌ی (ژێژو)ی کۆریای خوارو، به زمانیکی سه‌ربه‌خۆ داده‌نین.

وشیاری نه‌ته‌وايه‌تی کۆریی، وه‌ک کاردانه‌وه له دژی بالاده‌ستی فەرهنگی و سیاسی چینییان، سه‌ره‌تاکانی ده‌رکه‌وت. ژاپۆنیش له سالی ۱۹۱۰ تا کۆتایی جه‌نگی دووه‌می جیهانی دوورگه‌که‌ی گرت و زمانی ژاپۆنی به سه‌ر خه‌لکه‌که‌ی داسه‌پاند. وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کی توند له دژی قه‌ده‌غه‌کردنی زمان، بیروکه‌ی زمانی په‌تی کۆریی چه‌که‌ره‌ی کرد. ژماره‌یه‌ک زمانزانی کۆریی، کاتی خۆیان به دۆزینه‌وه‌ی ریگا چاره‌ بۆ کیشه‌کانی زمان و ده‌ربازکردنی، ته‌رخان کردبوو، تا له ژێر کاریگه‌ری هه‌ردوو زمانی چینی و ژاپۆنی پزگاری بکه‌ن.

دوای کۆتایی هاتنی جه‌نگی ناوخۆ، له نیوان هه‌ردوو به‌شی باکور و باشور (۱۹۵۰-۱۹۵۳)، که بووه هۆی گیان له ده‌ست دانی ۵ ملیۆن کۆریی، زوربه‌ی ئەو زمانزانه، به هۆی شوینی ژیانیه‌وه، که‌وتنه به‌ری باکوری کۆریاوه، که نزیکه‌ی ۵۰ سال، له‌لایه‌ن کیم ئیل سونگی دیکتاتۆره‌وه فه‌رمانه‌ه‌وایی ده‌کرا و ئیستاش ده‌وله‌ته کۆمۆنیسته‌که‌ی، به میرات بۆ کۆر و کۆره‌زاکانی به‌جیه‌ه‌شتووه.

کۆرییه‌کانی باشور، به هه‌موو توانایانه‌وه که‌وتنه دیسان بنیات نانه‌وه‌ی ولاته‌که‌یان و گواستنه‌وه‌ی له کۆمه‌لگایه‌کی کشتوکالی هه‌ژاره‌وه، بۆ کۆمه‌لگایه‌کی پیشه‌سازی ده‌وله‌مه‌ند و گه‌وره. ئەوان به یارمه‌تی ولاته‌یه‌کگرتووه‌کانی ئەمه‌ریکا، له‌م کاره‌یاندا سه‌رکه‌وتن. سامسونگ و هوندای، نمونه‌ی دیاری ئەو پیشه‌که‌وتنه‌یان. کۆریای باکور، بووه ولاتیکی ده‌وره‌گیراو و ته‌لبه‌ند کراوی پۆلیسی، که تا ئیستا هه‌زاران که‌سی تیتدا له برسان مردوون. ئەوه‌ی که من ده‌مه‌ویت پینداگری له‌سه‌ر بکه‌م، ئەو پووداوانه‌ن که ده‌که‌ونه‌ی دوای ئەو پاشخانه‌وه، که بۆ پتر لیتینگه‌ه‌شتن، له سه‌ره‌وه‌ی لێی دوام.

باجی ئەو سه‌رکه‌وتنه‌ی کۆریای باشور، ئەو برینانه‌ن که وا به‌سه‌ر زمانیه‌وه دیاره. زمانی ئەو به‌شه، جگه له مانه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌کانی پیشووی چینی و ژاپۆنی، وه‌رگرته‌ی وشه‌گه‌لیکی زۆری ئینگلیزیی هاتۆته سه‌ر. لایه‌نگرانی زمانی په‌تی له باکور، سه‌ره‌رای سه‌خته‌یه‌کانی ژیانیش، به‌رده‌وام بوون له بانگه‌شه‌ی به په‌تی کردنی زمان. ئەم هه‌لمه‌ته‌ی زمانزانی باکور، به ریکه‌وت جووت هاته‌وه له‌گه‌ل خواستی دیکتاتۆره‌ی

کیم، که دهیه ویست زمانیش وهک چه مکیکی جیاکه رهوی ئایدیولۆژی، بکاته پیناسه‌ی جیاوازیکه رهوه‌ی (گه‌له تازه‌که‌ی) خۆی و وهک چه‌کیک له دژی باشور به‌کاربیتیت. یه‌که‌مین جار له‌و به‌شه‌ی باکور، له ۱۹۵۰ بریار درا، که به‌کارهینانی هر نیشانه‌یه‌کی نویسنی چینی، له زمانی کورییدا ریگا پینه‌دراوه. کیم دواتر دوو په‌یامی له‌سه‌ر زمان بلاو کرده‌وه. یه‌که‌میان له‌ سالی ۱۹۶۴ بوو، که تئیدا فرمان هه‌دات بنچینه و بناغه کۆنه‌کانی زمان وه‌کو خۆیان به‌یلدرینه‌وه. دیاره مه‌به‌ستی ئه‌وه بوو، تا زمان له ده‌وله‌ته‌که‌ی وی نه‌که‌وئیه ژیر کاریگه‌ری ئه‌و گۆرانانه‌ی، که له باشور به‌سه‌ر زماندا ده‌هاتن. په‌یامی دووهمیشی ئاماژه بوو به‌ ده‌ست کردن به‌هه‌لمه‌تی به‌په‌تی نویسن و سرپینه‌وه‌ی هه‌موو ئه‌و وشه‌ چینی و ژاپۆنیانه‌ی، که سه‌دان سال بوو که‌وتبوونه ناو زمانی کوریایی.

ئا لیره بوو که ئه‌رکیک خرا سه‌ر زمان که جگه له زیان لیدانی، هیچی دی بۆ خودی زمانه‌که تیدا نیه، به‌لام ده‌سته‌لاتدار ویستی به‌ریگای به‌لاریدا بردنی زمان، پیناسه‌یه‌کی نوێ بۆ مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی و خه‌لکه‌که‌ی ناوی بکات. دوا‌ی دوو سال هه‌ولێ چر و خه‌ست، به‌هه‌زاران وشه‌ی تازه دروستکراو خرا نه‌و زمان، که زۆریان، به‌ نه‌نداره‌یه‌ک ناریک و ناقولا و نه‌گونجاون، هه‌یشتا دوا‌ی تپه‌رینی نیو سه‌ده‌ش، له ناو خه‌لکیدا جیگایان نه‌بوته‌وه. دیاره زۆر وشه‌ی جوانیش ده‌رکه‌وتوون.

کیمی ریبه‌ر، سالی ۱۹۶۶ رایگه‌یاند، که ولاته‌که‌ی زمانیکی ستانداردی نوێی داهیناوه. ئه‌و ناوی له‌و زمانه‌ تازه‌یه نا munhwaeo. مونه‌واوێ. دیاره بیانووشی بۆ ئه‌و کاره‌ی ئه‌وه بوو که ((.. ئه‌و ژیانه بۆرژوازییه، فیودالییه رزیوه‌ی، که له سیول ره‌گی داکوتاوه، وای کردووه تا هه‌یشتا ئه‌و زمانه کورییه‌ی، که له‌وئێ قسه‌ی پی ده‌کریت، ئه‌و ده‌نگه شیوه‌ لوتیه‌ی تیدا بیت، که ژنان پینان خۆشه، بۆ ئیشقبازی له‌گه‌ل پیاواندا به‌کاری بینن.... جگه له‌وه‌ش، ئه‌و هه‌موو وشانه‌ی که له ئینگلیزی، ژاپۆنی و چینی وه‌رگیراون و بوونه‌ته پیکه‌ینه‌ری نیوه‌ی وشه‌ی زمانی له‌ سیول به‌کارهاتوو، زمانی کوریی کردۆته زمانیکی ئاوئیه و تیکه‌ل. بۆیه ده‌بیت زمانی له‌ پیونگ یانگ به‌کارهاتوو ببیته زمانی ستانداردی کوریی، چونکه ئه‌م زمانه‌یه که له پایته‌ختی شو‌رشیگری ئیمه‌دا قسه‌ی پی ده‌کریت.)).

زمانی تازه، جگه له‌وه‌ی که هه‌لگری په‌یامیکی سیاسی زه‌قه، به‌ ئاراسته‌یه‌کی جیاواز و سه‌ربه‌خۆش گه‌شه‌ی پیدراوه. ده‌توانین بلین، زمانه‌که له بناغه‌وه، به‌ کۆنه‌پاریزی ماوه‌ته‌وه و بنه‌چه‌کانی نه‌گۆراون.

ئەو گۆرانكارىيە زامانىيەنى باكور، كە دوو نەوہى كۆرىيى پى پەرورەدە كراوہ، كىشەى زۆرى لىك تىگەيشتنى لە نىوان ھاو زمانانى باشور و باكور دروست كىردوہ. ئەو بىست ھەزار كۆريايىيەنى، كە خويان لە سنورەكانى مەرگ دەرباز كىردوہ و توانىويانە بگەنە كۆريايى باشور، ھەموويان تووشى سەرسورمانى گەرە ھاتوون، كە چۆن ناتوان لە شويى تازەياندا، بە ئاسانى لەگەل ھاو زمانانى بدوین. ھەرەكە زمان بۆ ئەوان، وەك بۆيەى فسفۆرى لى ھاتوہ و بچنە ھەر شوينىك، بە ئاسانى دەناسرىنەوہ.

من خويندكارىكى ئامادەيىم ھەيە بە ناوى Lee Hoon، لى ھوون، كە ماوہيەكى زۆر نىيە لە باكورى كۆريا ھەلاتوہ و لە سوید گىرساوتەوہ. بۆ زانىارى پتر لەسەر كىشەى زمان، رۆژى ۱۶ - ۰۳ - ۲۰۱۴ لەگەلى دانىشتم. يەكەم پرسىارم ئەوہ بوو، كە چۆنە نەيوستوہ بچىتە كۆريايى باشور و ھاتۆتە ئىرە؟ وەلامەكەى روون بوو. گوتى كە ئىمە بە ھۆى كىشەى زمان و نەشارەزايىمان لە زۆر بوارى دى كار و ژيان، بە بەراورد لەگەل باشورىيەكان، ھەرەھا جياوازي گەرەى ئاستى ژيان، ھەمىشە لەوئى، وەك ھاوولاتى پلە دوو سەير دەكرىن. موچەى كارمان كەمترە. ھەرەكە ھەمىشە گومانى ئەو ھەشمان لەسەرە، كە بە سىخورى نىردرايىنە ئوئى و جىيى متمانەى كار بە دەستان نىن. ھاوكات ناوئىرین خۆمان ئاشكرا بەكىن و بە ناسنامەى راستەقىنەى خۆمان دەربەكەوين، تا بتوانىن بەرگرى لە مافەكانمان بەكىن، نەوہەكا ئاشكرا بىن كە كىين! نىكەى ھەموو ئەوانەى چوونەتە باشور، ناوى خويان گۆريوہ، تا سىخورانى باكور نەيانناسنەوہ، دەنا ھەموو كەسوكارمان لە باكور گوللە باران دەكرىن.

بە گوتەى لى ھوون، جگە لەوہى كە ئەوان وشەگەلىكى زۆر بەكار دىنن، كە لە باشور نەناسراون، دىسان زۆر وشەى دىش ھەن كە لە باكور، بە ھۆى زالى ئايدۆلۆژيا، واتاى ديان وەرگرتوہ و لە باشور ھەر بە واتا كۆنەكانيان بەكار دىن، كە بۆ ئىمە دەبىتە سەرلىشىواويەكى زۆر. جياوازيەكى دى، بە قسەى ئەو ئەوہيە، كە لە زمانى باكور، قسەكەر بى پىشەكى و بە زمانىكى راستەوخۆ و وشك دەدوئىت، كەچى لە باشور زمان ناسك بۆتەوہ و پىرە لە دەربىنى شارستانىانە و ناسكى پەوانىيى، كە ئىمە پى پانەھاتووين. ديارە ئەو ھەموو وشە و زاراوانەش، كە لە ئىنگلىزى و زمانانى دى وەرگىراون و بوونەتە بەشىك لە زمانى ئاخاوتنى رۆژانەى باشورىيان، بۆ ئىمە نەناسراون.

زاراوه سازی له روانگه ی زمانه وانییه وه

پ. د. وریا عومهر ئه مین

وشه‌کانی زمان جیهانیکى سهر به خۆن، وهک کۆمه‌لیکی زیندووی چالاکی ریکوپیک رهفتار ده‌کهن. ههر وشه‌ییک تیايدا بوونه‌ریکی گیانله‌به‌ره، له دایک ده‌بی، به تیپه‌رینی کات سیمای ده‌گورپی، له‌گه‌ل وشه‌ی تردا زاوژی ده‌کات و هی تری لی ده‌بیته‌وه، خزمایه‌تی و هاورپیته‌تی و دۆستایه‌تی له نیوانیاندا په‌یداده‌بی (۱). ههن وهک مروّف، سهره‌رای نه‌بوونی په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی له نیوانیاندا، لیکه‌کهن. وشه‌هیه‌جوانه و هه‌شه‌ناشیرین، هه‌یه‌دلخۆش و هه‌شه‌خه‌مبار، هه‌یه‌گه‌وره و هه‌شه‌بچووک، هه‌یه‌شه‌رم و هه‌شه‌بی رووی نه‌فره‌تلیکراو.

وشه‌کان له ناو خۆیاندا ده‌که‌ونه‌کیشه‌له‌گه‌ل په‌کتردا، خۆشه‌ویستی یا دژایه‌تی له‌گه‌ل په‌کتردا ده‌کهن، شوینی په‌کتر داگیرده‌کهن. یارمه‌تی په‌کتر ده‌دن. وشه‌هیه‌بار ده‌کات و ئاواره‌ده‌بی و ده‌چیته‌فه‌ره‌نگی زمانانی ت، له‌وانه‌یه‌دوای ماوه‌ییک بگه‌رپته‌وه‌ناو‌کەس و کاری خۆی و هی تریش له‌گه‌ل خۆیدا به‌ینی. هه‌یه‌ناو‌ده‌رده‌کات و ده‌بیته‌جیهانی.

وشه‌وه‌ک ههر زینده‌وه‌ریکی تر ته‌مه‌نی هه‌یه، کورت یا درێژ. هه‌یه‌دوای مردنی هه‌چ ئاسه‌واریکى نامینی، هه‌شه‌ده‌که‌ویته‌میژوووه‌یا ده‌بی به‌ناو‌بو‌شتی تر. له‌ریزمان و زمانه‌وانیدا وشه‌کانی زمان پۆلکراون و بوونه‌ته‌چهند به‌شی به‌پنی ئه‌رکه‌کانیان له‌ناو‌پسته‌دا. (ناو - راناو - ئاوه‌لناو - ئاوه‌لکار - پيشبه‌ند - ..هتد) به‌شه‌ئاخاوتنه‌کانن له‌هه‌موو زماناندا.

زاراوه‌سه‌ر به‌پۆلی (ناو) ه. له‌م باسه‌دا هه‌ندئ تیپینی له‌باره‌ی چه‌مکی زاراوه‌له‌روانگه‌ی زمانه‌وانیه‌وه‌ده‌خرینه‌پوو.

زاراوه‌ناویکه‌به‌گشتی له‌یه‌ک وشه‌دا پینکدیت، له‌چه‌مک و ده‌سکه‌وتیکی زانستی ده‌نری. مه‌رج نییه‌په‌یوه‌ندی له‌نیوان زاراوه‌که‌و واتاکه‌ی هه‌بی. زاراوه‌پیناسه‌ی بواره‌که‌نییه. هه‌رگیزیش ناكری بواریک له‌وشه‌ییکدا کۆ بکریته‌وه. واتا په‌یوه‌ندی (ناو و ناو‌لیتراو) (گۆتره) بیه Arbitrary، ته‌نانه‌ت زاراوه‌هه‌یه‌په‌چه‌وانه‌ی واتاکه‌یه‌تی (۲). له‌رووی زمانه‌وانیه‌وه‌گرنگ نییه‌زاراوه‌که‌له‌نه‌ژاددا چۆن په‌یدا بووه و چۆن دانراوه. که‌زانایی یا بیرمه‌ندئ شتی یا چه‌مکی داده‌ینی یا ده‌دۆزیته‌وه، ههر خۆی زاراوه‌که‌ی بو‌داده‌نی، هه‌رگیز پرس به‌زمانه‌وانان ناکات. ئیتر ئه‌وه‌ده‌بی به‌ناو بو‌ئو‌دیارد و بواره. دانه‌ره‌که‌چۆنی داده‌نی وا به‌کار ده‌هینری و که‌س ده‌خلی به‌سه‌ره‌وه‌نایی و له‌ده‌زگا زانستییه‌کان به‌و‌جۆره‌تۆمار ده‌کری و که‌س ده‌سکاری

ناکات. هیچ زاراوه‌بیک له هیچ بواریکی زانستدا زمانه‌وانان داینانی. داهینه‌ره‌که خوی یا بواره‌که‌ی خوی بوی داده‌نی.

به هه‌زاران زاراوه له فیزیا و کیمیا و گه‌ردووناسی و ماتماتیک و بزیشکی و هه‌ر بواریکی تری زانست به ناوی زانایان دانراون (وهک ریز لیٹانیک بویان) یا به ناوی ئەو زانایانه‌ی دایانه‌یناوه وهک(قۆلت - ئەمپیر - فه‌رده‌ی - نیوتن - و هه‌زارانی تر) .. چ په‌یوه‌ندیک هه‌یه له نیوان واتای (قۆلت) که ناوی زاناییکه و ئەه‌ووزه و دیارده‌یه‌ی ده‌یگه‌یینی؟ سه‌دان هه‌زار زاراوه به پی‌رده‌وی ئە‌کروئومی Acronym دارپ‌ژراوه . له‌م پی‌رده‌ویدا پیتی یه‌که‌می ریزه وشه‌بیک لی‌کده‌دری و زاراوه‌که‌ی پی‌ داده‌ری‌ژری. وهک له: (لی‌زه‌ر Laser) له کوی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه light amplification by stimulated emission of radiation یونیسیف Unicef) له کوی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه United Nations International Children's Emergency Fund (ئوپیک Opec) له کوی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه Organization of Petroleum Exporting

زاراوه هه‌یه به ریکه‌وت داده‌نریت.

چیرۆکی سه‌ره‌لانی هه‌ندی له زاراوه جیهانییه‌کان و لای خۆمان ده‌گه‌رمه‌وه وهک نمونه بۆ سه‌لمانندی نه‌بوونی هیچ په‌یوه‌ندییکی ره‌مه‌کی له نیوان زاراوه و ئەو واتا و چه‌مه‌کی ده‌یگه‌یینی.

۱ - زاراوه‌ی گوگل

مندالیکی ۹ سالان زاراوه‌ی (گوگل) ی داناه؟

گوگل کۆمپانیاییکی ئەمه‌ریکیه‌ تاییه‌ته به بواری بانگه‌شه و راگه‌یاندن و ده‌سکه‌وتنی زانیاری و نارنی نامه‌ی ئەلیکترۆنی به جیمیل و گه‌لی خزمه‌تگوزاری تر.. دوو خویندکاری زانکۆی ستانفۆرد - کالیفۆرنیا - ئەمه‌ریکا، (لاری پی‌یج و سیرجی براین) له سالی ۱۹۹۶ له‌ژیر ناوی (باک‌راب BackRub) دایانمه‌زاناند. له (۴ ی ئەیلوولی ۱۹۹۸) که‌وته کار ناوه‌که‌یان گۆپی به (گوگل).

(گوگل) جیهانیترین زاراوه‌یه، که‌وتوته ناو هه‌موو زمانانی جیهانه‌وه. هه‌موو جیهانی داگیر کردوووه، رۆژی ملیۆنه‌ها جار له زانست و قسه‌ی رۆژانه‌دا به‌کار ده‌هینری. ئەتیمۆلۆجیاییکی سه‌یر و چێژداری هه‌یه .. ئەمه‌ش چیرۆکه‌که‌یینی:

ئىدوورد كاسنەر (۱۸۷۸ - ۱۹۵۵). پروفیسوری بىركارى زانكوی كۆلومبیا . له سالى ۱۹۳۲ دا بوو رۆژئىكيان له گەل خوشكەزا ۹ نۆ سالانەكەى (مىلتون سىرۆتا) له باغىكدا پىياسەى دەکرد . به دەم پىياسەكرندا بىرى له زاراوهيىك دەكردهوه دايىنى بۆ ژمار (يهك - سەد سفر له پىشى)، هەر بۆ گالته به پىكەنینهوه رووى له مىلتون كرد ولى پىرسى تۆچ زاراوهيىك پىشنىياز دهكەيت بۆ ژماره (يهك سەد سفر له پىشى..). مىلتون دواى نهختى بىركردنهوه وتى (گوگل) وهك وشه يىكى نزيك له gigli به واتاى (پىكەنين) و (دهنگى گرۆگال) ى مندالى ساوا .. كاسنەر يهكسەر پهنجەى له پهنجەدا و وتى (That is it ئەمه خۆيه تى).

له سالى ۱۹۴۰ دا كاسنەر كتيبيكى بلاوكردهوه به ناو نيشانى (بىركارى و ئەندىشه Mathematics and the Imagination) تىيدا زاراوهى گوگلى به كار هينا. له وساكهوه (گوگل) له بواری ماتماتىكدا وهك زاراوهيىكى زانستى چهسى. پاشان كاسنەر هەر له (گوگل) هوه زاراوهى (گوگلىپىكس) ى دارشت بۆ ژماره يىكى گەلى له گوگل گهوره تر.

گوگل له سالى ۱۹۹۶ دا به ناوى (باكراب) هوه سەرى هەلدا. له (۴ ى ئەيلوولى ۱۹۹۸) خرايه كار، ناوهكەى گۆردرا به گوگل وهك هيمايىك بۆ فرهى و يهكجار زۆرى و له راده به ده رىي ئەو ئەرکه مه زنهى ئەنجامى دەدات له رىكخستنى كۆمه لىكى بى پايان له زانبارى و خستنه به رده ستى هه موو كه سى له جيهاندا له هه موو كاتىكدا و په يوه ندى راس ته وخۆ و هاوكات له نيوان هه موو كه سىكى سەر رووى زه مين.

۲ - كهرهنتين

زاراوهى كهرهنتين واتا دابرا ندى كه سىك (يا ئاژه لىك) ى په تاداره و دوورخستنه وه يه تى له خەلك، نه وهك په تاكه يان بگويزر يته وه كه سانى تر و بلاويته وه. يا شوينىك په تا و دهردى تىدا ده رده كه وى په رژين ده كرى تا كه س توخنى نه كه وى. وشەى كهرهنتين له زمانى ئىتالييه وه وه رگىراوه quaranta giorni كه واتاى (چل شهو) ده گه يىتت. له شيوه زارى ناوچهى (قىنىس) له سەدهى چوارده مەدا، له سەرده مى بلاو بوونه وهى په تاى تاعوون Black death (مردنى رەش) به كار ده هينرا وهك زاراويىك بۆ ئەو ماوه يهى (كه ۴۰ رۆژ بوو) پاپۆره كان دووره پەريز له ناو ده ريداا راده گىران و نه يانده هيشت نزيك كه نار كه ونه وه و كه سى لى دابه زى. دواى

ئەو چل پوژە گەر هیچ لە نەفەرەکان تاعوونی لێ دەر نە کەوتایە، ئنجا پێیان دەدرایی بێتە کەنار و دابەزن. ئەمە وەک زاراوەییکی بواری تەندرووستی چوو نە فەرھەنگی زانستی جیھانی و کەوتە زمانەکانی تر بە واتای (جیاکردنەو و دابڕاندنی پەتادار). پرسیارە کە لیژە ئەمەییە: (چل شەو) لە کوئی و (دوورخستەو) لە کوئی و کۆرۆنا لە کوئی؟!.

۳ - ماوس

ماوس mouse وشەییکی ئینگلیزییە، واتا (مشک) .. وەک زاراوە لە ئامیڕی جوولە پیکردنی سەر شاشەیی کۆمپیوتەر نراوە . شیوہی و جوولە پیکردنی لە مشک دەکات. بەم لیکچوونە ناویان نا (مشک).
مشک لە کوئی و ئەم ئامیڕە لە کوئی!.

۴ - ئەمەریکا

دەریاوانی ئیتالی کریستیفەر کۆلۆمبوس (۱۴۵۱ - ۱۵۰۶)، لە (۳ - ۸ - ۱۴۹۲) بەرەو پوژئاوا کەوتە پێ بەو ئاواتە بگاتە ولاتی هیندستان تا بیکات بە بەلگە بۆ سەلماندنی خەری ئەرز. لە (۱۲ - ۱۰ - ۱۴۹۲) واتا دواى حەفتا پوژ چاوی بە وشکایی کەوت و وای بۆ چوو کە گەیشتوتە هیند. دواى گەشتە کەى کۆلۆمبوس دەریاوانیکی تری ئیتالی بە ناوی (فیسبوچی ئەمەریکو) (۱۴۵۴ - ۱۵۱۲)، ئەمیش وەک کۆلۆمبوس بەو ئاواتەى لە پوژئاواوە بچیتە هیندستان، کەوتە پێ. گەیشتە ئەو شوینەى کۆلۆمبوس گەیشتبووین.. ئەمەریکو بۆی دەرکەوت کە کۆلۆمبوس هەلەبوو، ئەو شوینە هیندستان نییە، بەلکو جیھان و کیشوهریکی تری پیشتر پێ نەزانراوە. ناوی نا (جیھانی نوێ). بەمە بۆچوونە کەى کۆلۆمبوسى راستکردووە. لە سالی ۱۵۰۷دا، جوگرافیناسی ئەلمانی (مارتن وۆلدسیمۆلەر) خەریتەییکی نوێی جیھانی نەخشاند شوینە نوێیە دۆزراوە کەى خستە سەر و ناوی نا (ئەمەریکا). ئیتر بەم ناوە بلأو بوووە.

۵ - کۆلۆمبیا

میژووی بیرى جوگرافی، مافی دۆزینەوہی ئەم جیھانە نوێیە دەخاتە پال (کۆلۆمبوس)، هەر چەندە تا مردنیشی لە سالی ۱۵۰۶دا هەر لەسەر ئەو برۆایەدا

بوو كه ئەو شوپنەى گەيشتېوويى هيندستان بوو.دوايى وەك داننان بە مەزنى و ريزلېنانېك بۆى، ولاتى كۆلۇمبىيا و زۆر شوپنى تر لە ئەمەرىكادا بە ناوى ئەمەوہ نرا. ۶ - ئەمەزۆن و زىي ئەمەزۆن.

لە ئەفسانەيىكى گريكى كۇندا ھاتووە، كە گوايە ئەمەزۆنەكان كۆمەلە ئافرەتییكى لە پياو ياخيپووى جەنگاوهرى جەربەزە بوون، لە چياكانى (كەپەدۆسىا) ى ناوچەى ئاسىياى بچووك، كە دەكەويته توركيای ئىستا، دەژيان.

ئەم ژنانە خۇيان لە پياوان داپراندىبوو، ھەرگيز توخوونيان نەدەكەوتن. تەنيا كە دەيانويست منداليان بېي و بۆ مەبەستى زاويزکردن پەيوەندىي خيزريان لەگەل پياوانى دەوروبەر دەکرد. ئەگەر كورپان ببايە يەكسەر دەيانكوشت، كچەكانيان دەھيشتەوہ، پەروەردەيان دەکردن وەك خۇيان ببن بە ياخى و جەنگاوهر و دژەپياو. وشەى (ئەمەزۆن) لە زمانى گريكىدا واتاى (بې مەمك) دەگەيىنى. ئەم ناوہيان لى نراوہ، چونكە جەنگاوهرەكان مەمكى لای راستى خۇيان دەبېرى، تا بتوانن بە ئاسانى تيروكەوان بەكار بەيىن. دواى دۆزىنەوہى كيشوهرى ئەمەرىكا لەلايەن كۆلۇمبىسەوہ لە سالى ۱۴۹۲ز دا، ئەوروپىيەكان پوويان تيكرد لە پىتاو داگيرکردن و پشكينيەوہ و دۆزىنەوہى سامانە سرووشتييە زۆر و بە پىتەكانى ئەم جىھانە نويىە.ھەلمەتەكانيان زۆر بە توندى بەرگرى دەكران لەلايەن دانىشتووہ رەسەنەكانەوہ. لە سالانى (۱۵۴۱ و ۱۵۴۲) دا يەكەم ھەلمەتى پشكينيەوہ بە سەرۆكايەتیی (فرانسیسكو دى ئوريلانە) پرووى كرده ئەو شوپنەى ئىستا بە (ئەمەزۆن) و (زىي ئەمەزۆن) ناوبراون. ئەوہى سەرنجى داگيركەرەكانى راکيىشا ئەوہ بوو كە ئەو جەنگاوهرانەى بەرەنگاريان بوون ھەموو ژن بوون (وہك ئەوانەى ئەفسانەى ئەمەزۆنى گريكى). لەسەر ئەمە ئەم شوپنەيان ناونا (ئەمەزۆن).

ئەم وشەيە لە پرووى واتاوہ بووہ و كراوہتە ناو و زاراوہ بۆ زۆر شت و لاينى ترى كۆمەلايەتیی پەيوەنديدار بە ئافرەتانەوہ.

زۆربەى ھەرە زۆرى زاراوہكان بەم جۆرە رېكەوتانە سەريانھەلداوہ.

ھەندى نمونە لە چۆنيەتى ناوانان لای خۆمان.

۱ - مەزۆ

مەزۆ لەشكرى يەكېك بوو لە وەرزشەوانە ناودارەكانى شارى ھەولير، لە بارەى واتاى ناويەوہ دەلى: كاتيک باوكم سەرباز بووہ، يەكېك لە برادەرەكانى خەلكى سلیمانى

دهبیت و لهگهلی لهیهک ژووردا دهبیت.. جاریکیان لهسهردانی مالءوه له سلیمانی دهگهپښتهوه، ههندي گهزوی سلیمانی بو باوكم به دیاری هیئاوه..کاتی دهیخوات زوری بهدل دهبیت و دهلیت ئەم شیرینییه خوښه ناوی چیه؟ هاوری سلیمانیهکهی دهلیت (گهزۆ). باوكم لهو کاتهوه بریاری دا ئەگه مندالیان بی ناوی بنیت گهزۆ.. بهلام ریکهوت که لهدایک بووم لهگهله برایهکم به دوانهیی هاتینه دونیا، ناچار ناوی برایهکم به بوو به (گهزۆ) و ناوی منیش لهسهر پیږهوی (گهزۆ و مهزۆ) بوو به (مهزۆ)(۱).

۲. حهنهفیه

مزگهوتی محمد علی شوینهواریکی بهناوبانگی شاری قاهرهیه. فهرومانپهواي میسری محمد علی پاشا (۱۷۶۹ - ۱۸۴۹ز) له سالانی (۱۸۳۰ - ۱۸۴۸) له ناو قهلاي سهلاحهدين ئەییویدا لهسهر شیوهی عوسمانی وهک مزگهوتی سولتان ئەحمده له ئستهنبول.بنیاتی نا. که (پاشا مهحهمهدهلی) مزگهوتهکهی بنیات نا بووری و حهنهفیهی تیدا بهکار هینا بو دهسنوێژشوشتن له جیاتی مهسینه و جام . زانایانی مهزههبی (حهنهلی و شافعی و مالکی) دژی وهستان، گوايه ئەمه بیدهیه پښتتر له ولاته ئیسلامیهکان شتی وا نهبینراوه. ههموو بیدهیهیکیش گومراییه.

له لایهکی ترهوه زانایانی مهزههبی (حهنهفی) به پښچهوانهوه مهزهههکانی تر به شتیکی ئاسایی و باشیان دانا، چونکه بهکار هینانی ئاسانکارییکی زور بو نوێژکهران دهرهخسینی. لهسهر ئەمه به (حهنهفیه) ناوئرا.

۳. سهموون

سهموون له سههرتای پهناکانی سهدهی رابردوودا له شاری بهغداد پهیدا بوو. به هوی جهنگی دووهمی جیهانهوه،گهلی ئهرمهن له (جیورجیا) وه ئاواره بوون . بهشیکیان هاتته بهغداد. کابراییک ناوی (سایمۆن) دهبی بو یهکهم جار فرنیکی له بهغداد له گهههکی باب الاغا کردهوه. به زمانی جیورجی بهمجوره نانه یا کولیرهیه دهلین (شووتیس پووری - Shotis Puri) . دیاره خهلهکهکه زوری پی خوش دهبی و له زور شوینی تر فرنی ئەم جووره کولیرهیه کرایهوه و زوو له بهغداد و شارهکانی تر بلاو بووهوه. ههر بهناوی کابرای دامهزینهر (سایمۆن) به (نانی سایمۆن) ناوی دهرکرد و پاشان کورت کراوهتهوه و سواوه و بووه به (سهموون).

لهبهر ئەوهی فرنهکهی به بهرد بنیات دهنرا ناوی نرا (سهمونی بهردی).

۴ - گهلی عهلی بهگ

میر عهلی بهگی گهوره میری ئیزیدیان بوو. له سالی ۱۸۹۲ دا له سهر دهستی سولتانی عوسمانی، دهست بهسهر دهکری و دهنیرریتته شاری مووسل . لهوئنهفسهریکی عوسمانی به ناوی (عومه و ههبی پاشا) وه زوری لی دهکا کهوا له ئایینی خوی ههلبگه پیتته وه و ببی به موسلمان. میر عهلی بهگ واز له ئایینی خوی ناهیتی و سوور ئه بی له سهری. دواي دوو مانگ مانه وه له بهندیخانه دا، به فهرمانی فهرمانه وایی ئهسته نبول، بریار دهری که میر و خیزانه کهی (میان خاتون) شهش سال دور بخرینه وه و رهوانه ی ناوچه ی کاستانی باکووری ئه نادول، نزیک (سیواس) بکرین . بویه له ناو ئیزیدیه کانا به ناوی عهلی بهگی سیواسی ناو برا و ناسرا. دواي ته واو کردنی دهسبه سه ریبه کهی، له پئی گه رانه وه ی بۆ زیدی خوی، له سالی ۱۹۱۳ز دا، سهربازانی ده ولته ی عوسمانی له گهرووی گهلی عهلی بهگ، نزیک تافگه که که مینیکی بۆ داده نینه وه و کوتایی به ژیانی دههینن. له وساکه وه ناوی ئه م (گهلی) و (تافگه) یه نرا به (گهلی عهلی بهگ).

۵ - کاتزمیر

کاتزمیر ناوی ئه و ئامیره یه که (کات) ده ژمیری وهک (ئاوژمیر) و (کاره باژمیر) و (پۆژژمیر)، له زمانی ئینگلیزیدا ئه م دوو چه مکه جیاکراونه ته وه، (time) بۆ کاته و (clock و watch) بۆ ئامیره که یه.

هۆی ئه م هه له به کارهیتانه ئه نجامی لاسایی کردنه وه ی زمانی عه ره بیبه . ئه وان (ساعه) بۆ هه ردوو (کات و ئامیره که) به کارده هینن. له زمانی کوردیدا ئه م زاراوه یه سه ره تا وهک ناوی یا زاراوه یی بۆ ناوان له ئامیره که (Clock یا Watch) داریژراوه .. پاشان وهک زمانی عه ره بی بۆ کاتیش به کار هینراوه. چونکه له زمانی عه ره بییدا (ساعه) بۆ کات و ئامیره که یه .. کوردیش لاسایی ئه وانی کردۆته وه و (کاتزمیر) ی بۆ ئامیره که و کات به کاری هیناوه.

له زمانی عه ره بییدا (ساعه) له نژاددا چه مکی کاتی گه یاندوو و پاشان واتاکه فره وان بووه و بۆته ناویش بۆ ئامیره که . له زمانی کوردیدا به پێچه وانه وه یه که م جار بۆ ناوان له ئامیره که داریژراوه و پاشان به هه له به واتای کاتیش به کارهینراوه. سروشتی داپشتی وشه ی (کاتزمیر) که (ناوی بکه ره)، له (ناو + رهگی کار)

دارپژراوه، زور ئاشکرا واتای ئامیره که دهگه پینتی. به کاره پینانی بۆ واتای (کات) وهک ئه وهیه (میشکوژ) به کار به پینتی به واتای (میش). به کاره پینانی (کاتژمیر) به واتای (کات) هه له ییکی باوه به زوری له راگه یاندا به رچاو دهکه وئ. بهم جوړه ده بی بوتری (کات پینجی ئیواره یه) نهک (کاتژمیر پینجی ئیواره یه).

کورده له کونه وه وهک زمانی عه ره بیدا (سهعات) ی به کار هیناوه بۆ (کات) و (ئامیر) هکه به تیپه پینی کات سواوه و بۆته (سات) و بۆته هاوواتای (کات)، وهک له (ساتیکی خوښ) دا و له هندی دهر پیندا (ت) یه کهش تواوه ته وه و بۆته (سا) وهک له (له و ساکه وه توم دیوه) ، (به لئ ئه وسا دلکیم بوو ..). بهم جوړه (ساعه) شیوه نژاده که ی خو ی به ته وای دۆراندووه و کور دینراوه.. بۆ پاراستنی زمانه که مان له شیواندن و شیلو بوون باشتترین و راستترین پیره و ئه وهیه واز له (کاتژمیر) به پینتی وهک واتا بۆ (کات) و هه ر (سهعات و سات) به کار به پینتی. (کاتژمیر) هکهش هه ر به واتای خو ی به کار به پینتی واتا ئامیری کلت ژماردن.

به گویره ی وشه ی (کاژیر) هوه ..

گه لئ یاسا هه ن بۆ دارپشتنی وشه ی لیکدراو . ییکی له مانه به Blending ناو ده بری. به پینی ئه م پیره وه دوو وشه لیکه دری دوا ی قرتانی به شیکی به شی دووه م می وشه ی یه که م و به شیکی به شی یه که می وشه ی دووهم و ئنجا لیکه درین. له (کات ژمیر) دا (ت) کات و (م) ی (ژمیر) قرتینراون، (کا - ژیر) یان لئ دروست بووه ..

وا باوه که وشه ی (کاژیر) بۆ کات تازه داها تووه له میدیاکانه وه بیستراوه. ئه مه راست نییه. (کاژیر) وشه ییکی کونه میژوو ه که ی دهگه رپته وه پیش نیو سه ده. بۆ نمونه سهیری فه رهنگی (ئه ستیره گه شه)، ل ۳۹۶.

۶ - (نازناو) یا (ناسناو)

زۆر به ی زانکو کانمان له نووسراوه کانیاندا و ئه و ماموستا و تویره رانه ی باسی پله و ناسناوی زانستی ده که ن له جیاتی زارواهی (ناسناو)، (نازناو) به کار ده بینن. ئه مه هه له ییکی باوی زمانیه. (ناسناو) و (نازناو) دوو وشه ی لیکدراون له زمانی کوریدا دوو واتای جیا یان هیه و بۆ دوو مه به ست و چه مکی جیا به کار ده پینن.. وشه ی (نازناو) له (ناز و ناو) هوه پیکهاتووه.. ئه و ناوه یه که بۆ نازدان و خو شه ویستی له مندال و کهسانی خو شه ویست دهنری، وهک: (ژوژو یا ژیکه بۆ

ژیان).. (کارو بۆ کاروان) .. (ترى بۆ تارا) (بله بۆ ئىبراهيم) (خوله بۆ محمود).. هتد.
 (ناسناو) له (ناس - ناو) هوه پىكها تووه. ئەو ناوھىه كه كهسى پىي دەناسریت كه
 له ئەنجامى هەندى ھۆكاره وه پىي دەلكى وهك:

- ۱ - ناوی پیشه (ئاسنگر - دارتاش - بهقال ..)
- ۲ - ناوی خیل و رەچەلەك (هەركى - دزەبى - خوشناو ...)
- ۳ - ناوی گوند و شار و ناوچە و ولات (مەخمورى - بادىنى - ميسرى ..)
- ۴ - پلەى زانستى (پروفیسۆر - دکتۆر - پروفیسۆرى یاریدەر - مامۆستا)..
- ۵ - ھۆى پەككەوتن و نەساغى و سىما (حەمە شەل - قالە لووتفستق - عەبە
 كەرزىل ..)

۶ - ریکەت و ھۆى و پرووداو.(كەچەلیف - قوراو ..)
 زۆر ھۆكارى تر هەن ..

له زمانى عەرەبیدا بۆ (نازناو)، (اسم الدلع) بەكار دەھینری . بۆ ناسناو و پلەى
 زانستى (اللقب العلمى) بەكار دەھینری. و وشەى (كنیه)ش ھەبە بۆ ناسناو؟
 زمانى ئینگلیزى بەرانبەر (نازناو) pet name و بەرانبەر (ناسناو) ئەم وشانەى
 ھەبە - Surname _ Nickname _ Family name
 بۆ پلەى زانستى Rank بەكار دەھینى. بەمە دەردەكەوئى كه (پروفیسۆر و مامۆستا
 و مامۆستای یاریدەر و پروفیسۆرى یاریدەر..) ھەموو (ناسناو) ن نەك (نازناو).

ئەنجام و چەند تێبینیێك:

۱ - زاراوه ناوی بواریكى زانستییه، له يەك وشە پىكدیت.. پىناسەى بواریكه نییه،.
 ھەرگیز بواری له وشەپىكدا كو ناکریتەوه. واتا ھىچ مەرج نییه پەيوەندى له نىوان
 زاراوه و ئەو واتایەى دەيگەبينى ھەبى.

۲ - زمانەوانان زاراوهکان دانانین.. ھىچ بنەمايەكى گشتى بۆ دارشتنى زاراوه نییه.
 زۆربەى بە ریکەوت سەرھەلەدەن يا بواری و خاوەن داھینانەكە داياندەرپێژن.

۳ - زاراوه چاک و خرابى نییه. كه دادەنرى دەبى وهك خوى بەكار بهینری. گۆرینی
 زاراوه زیان بە کاروانى لىكۆلینەوهى زانستى دەگەبینى و دەیشیوینى. بۆ نمونە له
 چل و پەنجاکانى سەدەى راپردودا له بواری ریزمانى کوردیدا ئەم زاراوانە بۆ ئەم
 مەبەستانە بەكار دەھینران:

پاناو - بۆ Pronoun

فرمان - بۆ Verb

داهاتوو - بۆ Present

پیت بۆ Letter

.... و هی تر.

هموو چهسپیوون و هیچ کیشهییگ له بهکار هیتانیان نهبوو، له پر هندی زمانهوان پیشنیازی هی تریان بۆ کردن. بۆ گونجاندنیان له گه‌ل و اتاکانیان و بهم جووره:

(جیناو) بۆ (راناو)

(کار) بۆ (فرمان)

(رانه‌بردوو) بۆ (داهاتوو)

(تیپ) بۆ (پیت)

ئه‌نجامه‌که‌ی ئه‌وه بوو، بواری شیکردنه‌وه‌ی ریزمانی کوردییان پی شیواند. ئیستاش هه‌ردوو زاراو بۆ هه‌مان مه‌به‌ست به‌کار ده‌هینرین.

۴ - سه‌یر له‌وه‌دایه، زمانه‌وانانمان که زاراو ده‌که‌ن به کوردی، هه‌ولده‌دن له‌ گه‌ل و اتاکه‌ی بیگونجینین، که‌چی زاراو که‌ خۆی له‌ نژادا هیچ په‌یوه‌ندیکی به‌ چه‌مک و اتاکه‌یه‌وه‌ نییه‌ (۳)

۵ - که زاراو هیتیک بۆ یه‌که‌م جار داده‌نری .. ده‌بی هه‌ر ئه‌وه به‌کار به‌هینری (چاک بی یا خه‌راب بی). زاراو که‌ به‌ره‌ و اتا و چه‌مکه‌که‌ی لی ده‌نیشی و ده‌بیته‌ شتیکی ئاسایی.

۶ - که زاراو داده‌نری له‌وانه‌یه‌ سه‌ره‌تا سه‌یر و ناقولا بیته‌ به‌رچاو. به‌ تیه‌په‌رینی کات هه‌ندیکیان نارۆن و به‌کار ناهینرین و هه‌ندیکیان سه‌ره‌رای ناقولاییان، له‌ زمانه‌که‌دا ده‌چه‌سپین و ده‌که‌ونه‌ فه‌ره‌نگی زمانه‌که‌ (۴)

۷ - سه‌باره‌ت به‌ زاراو دانان له‌ زمانی کوردیدا وه‌ک من بزانه‌ ئیمه‌ی کورد هیچ داهیتانیکی خۆمان نییه‌ تا زاراوهمان بۆ دانایی. ئه‌وه‌ی له‌م روه‌وه‌ ئه‌نجام درایی و هه‌رگرتنی زاراو بووه‌ له‌ زمانانی تره‌وه‌ و کردنیه‌تی به‌ کوردی. ئه‌مه‌ وای کردوو ه‌ر که‌س ئه‌م ئه‌رکه‌ ئه‌نجام بدات هه‌ر یه‌که‌ به‌ جووری. ئه‌م دیارده‌یه‌ تا راده‌یتی زۆر، گه‌ره‌لاوژی هیتاوه‌ته‌ کایه‌وه‌. بۆ نموونه‌ له‌ بواری یاساناسیدا زیاتر له‌ بیست فه‌ره‌نگ و ده‌یان فه‌ره‌نگۆک دانراون. دوانیان نا بینری له‌ هه‌مان زاراو‌دا وه‌ک یه‌ک بن.

نه‌بوونی چاو‌دیری و ده‌زگاییک بۆ کۆنترۆلکردنی ئه‌م لایه‌نه‌، کیشه‌که‌ی ئالۆز کردوو.

پهراویزهکان:

۱ - زاراوهی زمانهوانی بۆ ئەم دیاردەیه Reduplication ه. بۆ ئەمە سەیری ئەم باسەم بکەن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۰۸) جووشە . گوڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژ ۸. دووبارە لە کتیبی (پیتۆکهکانی زمانهوانی) دا ل ۴۰ - ۴۶ بلاوکراووتەوه.

۲ - بۆ نمونە:

(کۆچبەر و کۆچەر) واتای پێچهوانەی یهکتر دهگهیین.

(پهنجیهر) به واتای (پهنجدهر) بهکار دههینری.

له زمانی عه ره بیدا زاراوهی (تمریر - ممرضة) به رانهر (ساریژکردن و ساریژکهەر) بهکار دههینری. که چی واتای (نهخۆشخستن و نهخۆشخهەر) دهگهیین. که دژی ئەو واتایه یه بۆی دانراوه.

۳ - سەیری زاراوهی (که رهنتین) بکەن.

۴ - وهک زاراوهی (هاتوچۆ). سه رهتا زۆر ناره زایی له سه ره ده رپرا و ئیستا بۆته شتیکی ئاسایی.

سه رچاوهکان

فاضل نظام الدین (۱۹۹۰) ئەستیره گه شه: فه رهنگی کوردی - عه ره بی.

نووری عه لی امین (۱۹۶۰) ریزمانی کوردی . چاپخانه ی کامه ران. سلیمانی.

وریا عمر امین (۲۰۱۱) پیتۆکهکانی زمانهوانی. ئاراس، هه ولیر.

Crystal, D. (1987) The Cambridge Encyclopaedia of Language. . Cambridge University Press

Hudson, R. A.(1996) Sociolinguistics. Cambridge University Press

Palmer, F.R. (1967) Semantics: A new outline. Cambridge University Press

زمانی کوردی دوو ره گهزی بکهین

فهرهیدوون پهروازه ■

بیر و زمان دوو هاوړی و هاوډه می یه کترن، که بهر و دوا به شوین یه کتره وهن. بیرو هوش هه تا هه شوینیک بر بکات، زمانیش ئه وهنده قسه ی بۆ دهر برین هه یه. زمان، هۆکاریکه بۆ دهر برین و گواستنه وهی هزر و ویسته کان له نیو مروقه کاند. له سه ره تادا بیر و ئه ندیشه ی مروقه کان به شیوه ی زاره کی دهر دهر بران، به لام دیارده ی سه ره ه لانی خهت و نووسین بوو به هۆکاریک بۆ نه قش به ستنی هزره کان له سه ره په راوه کاند. گه شه کردنی پیکهاته و قهواره ی زمان زور دريژخایه ن بووه و ته نانهت ئیستاش هه روا به رده وامه. وا دیاره له سه ره تادا زمانه کان زور ساکار بوونه، ریژه ی وشه کان و ئاستی دهر برینیان زور کهم و بهر ته سک بووه. پيشکه وتنی مروقه و تپه پراندنی قوناغه کانی بهر به ریبهت، وهحشیکه ری و به تایبهت شارستانیبهت شوینه واری له سه ره زمان و قهواره که یدا دانا. به دهیان زمان و زار له دایکبوون و به دهیان ئیمپراتوری زمان به جوړیک له نیوچوون، که ئیستاش ته نیا چه ند وشه یه کیان له به رده ستدا ماوه. زوریک له زمانه کان، که دهستیان گه یی به خهت و نووسین و دهسه لاتی سیاسی، توانییان هه م بوونایه تی خو یان بپاریزن و هه م دهیان زار له بن بال و سیبه ری خو یاندا په روه رده بکه ن.

زور جار زاری نیو زمانیک به هوی هه ندیک هۆکاره وه خو ی پیگه یاندووه و بووه به دهم راست و نوینه ری گشت زاره کان. خزمایه تی و هاوخوینی له ناو زور به ی زمانه کاند به دی ده کړی. هه لومه رجی ئاو و هه وایی و ناوچه یی رولی زور له خزمایه تی و لیکچوونی زمانه جیاوازه کاند هه بووه. نموونه ی ئه و زمانگه له زمانه پوژه ه لاتیبه کان، هیند و ئه وروپاییه کان و ... هتده. جگه له چه ند زمانی وهک باسک، فینلاندى، مه جاری و تورکی زوریک له زمانه کانی ئه وروپا و زمانه کانی ئیستا و رابردوی هیندستان و دهو روبه ری ده توانین به شاخه یه ک له زمانی دیرینی ناسراو به هیند و ئه وروپایی بزانین. دهسته به ندى زمانه کانی دیکه ی جیهان ده کړی به م شیوه یه بیت، چینی - تیبتی (زمانی چینی و تایله ندى)، سامی، عیبری، عه ره بی، ئاکه دی، فینه قی و کارتاژی. چادی (زورترین زمانه کانی ئه فریقا و نه یجریه و هائوسا). بانتو (پوژه ه لات و باشووری ئه فریقا). مالایایی - پولینزی (ئهنده نوسی، جاوه یی، فیجی، هاوایی و تاهیتی).

به پنی سه رچاوه کان زمانی کوردی له بنه مالله ی زمانی هیند و ئه وروپاییه کانه. کاتی ریژه ی ئاخیه و رانی زمانیک زیادی کرد و باری شارستانی ئه و جوگرافیا و دیالیکته گه شه ی بهرچاوی کرد، ئیتر به ره به ره زمانه که ش گه شه ی بهرچاوی ده کات و

پوژ به پوژ له بڼه ماله ی سهره کی دوور دهکه ویتته وه، نه و دیاردهیه ش سه بارهت به زاره کانی ناو جوگرافیای زمانیک راستییه کی حاشا هه لنه گره. بو نمونه، زاره کانی ناو زمانیک به پی زه مان و ههروه ها هوکارگه لی وهک باری ناووری، سیاسی، فرههنگی و مهزه بی بهرز و نزمی به خویه وه ده بیی. زور جار زاره کان یه کتریان له نیو خویاندا تواندو ته وه. مه بهستی سهره کی له نووسینی نه و تاره وروژاندنی باسیکه که به داخه وه هه تا ئیستا قه له مبه ده ستانی کورد که متر ناوریان له و بواره داو ده ته وه. مژاری به رهگه زایه تی کردنی زمان و تاوتویکردنی له لایه ن نووسه رانی کورده وه ئالوگو ریکی به رفراوان له زمان و فرههنگی کوریدا پیکینی. رهگه زایه تی و نیرینه بوونی زمان رهوت و دیاردهیه که که به رووخساری هه موو زمان و زاره کانی سه زه وییه وه دیاره. ژیانی یه کجار نشینی و دا برانی دوو رهگه زی نیر و می له یه کتر و زور بوونی بهرپرسایه تییه کانی پیوان و بهرته سک بوونه وه ی ژیانی ژنان ریگای بو دوو زمانی جیاواز به دوو پوانگه و هزری جیاواز وه له ناو مروقه کاندا هه موار کرد. هه موو فه لسه فه و دستکه وته زانستییه کانی پیوان به دیهینه ر و داریزه ری بوون و ته نانهت نه گره ژنانیش له و بواره گه له دا چالاک و تیکوشانیان هه بووبی، دیسان له خزمه تی رهوتی پیانو رهه ندییدا بووه. له سه ره تای ژیانی شارستانیدا به هو ی ئاسایی بوونی باری ژیان، ژیان و گوزهرانی ژنان و پیوان وهک یهک وا بووه و زمان و پوانگه کانی شیان له یه کتر نریک بووه. کاتیک ژن له کاروباری وه رزیری، ئازهلداری، کوچ و کوچبه ریدا هاوشانی پیوان هه لسوکه وتی کردی، ئیتر جیاوازییه کی نه وتو له نیوان هزر و ئاوه زی ژن و پیاندا نه بووه، ته نانهت میژووناس و زمانناسه کان پیان وایه که زمانی ژنان له چاخه سه ره تاییه کاندا له زمانی پیوان پیشکه وتووتر بووه. بو نمونه، له سه ر نه و پروایه ن (که ژنان پوژانه و به رده وام له بیری هونه ری پیشه و دستکرده کاندا بوون و تیده فکران، ده بوو زمانی نه و هونه رگه له شیان دروست کردبا و ریکیان خستبا...)

ههروهک مه کسیکیه کان ده لین (هه ر ژنیک بو خوی باشترین فرههنگی وشه یه)، نه و وته یه نه تا شراوه له هزری خو رسکی خه لکانی نه و ولاته، به لکو له سه ده کانی پیشوودا سه رچاوه ی گرتووه. (پیوانی وه حشی ئاسا له کاتی راوکردن و ماسیگیریا تاک و ته نیا بوون و ده بوو ئارام و خاموش بوایه ن، جا که وایه ئیتر که متر ده لین: به لام ژنان پیکه وه ن و له ته واوی پوژدا پیکه وه قسه ده که ن. ژنان به بی نه وه ی له ناوه نده کانی

فەرھەنگىدا بن، ئىستاشى لەگەلدا بى باشترىن وشەدان، وتارىيىژ و نامەنوسن). لىرەدا قسەيەك كە دىتە بەر باس ئەويش ئەوھەيە، كە ئەو ھەموو وزە و توانستەي ژنان لە رابردودا چلۇن كەوتە ژىر چىنگى پياوان و كۇنترۇل كرا؟

بۇ ۋەلامى ئەو پىرسىيارە دەتوانىن چەندىن ھۆكارى ۋەك بارى فېزىئولوژى، ژىنگەناسى ژن و دواھاتەكانى ۋەك(سك و زا، سورى مانگانە، شىردان)، سەرھەلدانى مەھارىم و ئەخلاقىبوونى مەرقۇف، سەرھەلدانى دىيىنەكان و... دەستىنىشان بگەين.

ژن لە پىنگەياندىنى زماندا رۇلى سەرەكى و كاراي ھەبوو، تەنانەت پياوان كەمتر لەو گەشەسەندەدا رۇليان ھەبوو. سىمۇن باروون كۆھەن لە كىتېبى(ژن چىيە؟ پياو كىيە؟) دا لە رېگەي ئەزموون و تاقىكارىيەكانەوھە پاستىيەكى دەرخستوۋ، كە دەتوانىن ۋەك بىنەمايەك بۇ سەلماندنى ئەو وتارە كەلكى لىۋەربگرىن. ناوبراۋ پاش لىكۇلىنەوھەيەكى بەربلاۋ لە بوارەكانى رەفتارناسىدا پەي بەوھە بردو، كە مېشكى دوو رەگەزى نىر و مى پىكەوھە جىاوازيان ھەيە. ئەو جىاوازييەش تا پادەيەك شوين لەسەر بارى كەسىتى و دەروونى و رەفتارى ئەوان داناوھە. ئاكام و كۆبەندى ئەو كىتېبە لە دوو كۆپلەدا لەسەر رۇوبەرگى كىتېبەكەدا نووسراوھە، كە دەلى: (ژنان ھەز دەكەن سەبارەت بە باس و بابەتەكان قسە بگەن، ھەرۋەھا پياوانىش بىدەنگ دادەنىشن و سەبارەت بە وردەكارى باس و بابەتەكان تىدەفكرن)، جا كە وايە ژنان گەشەپىدەرى زمان بوون، ئىدى چلۇن ھەموو بەرژەوھەندىيەكان بە لاي رەگەزى نىرىنەدا شكاوھتەوھە؟ وا دەر دەكەوى كە ژنان بلىندگوى ھەز و ويست و داھىنانەكانى پياوان بوون. بەو پىيە دەر ئەكەوى رازىنەر و گەشەپىدەرى قەوارەي زمان ژنان بوون، بەلام ھەموو چەمك و دەق و ناوھرۇكى زمان بە گىشتى پياو تەوھرانەيە. لەم سەردەمەدا بى بەشبوونى ژنان لە پىكھاتە و قەوارەي زماندا لە ئاستىكدايە كە دەكرى بلىين زمانى پياوانە.

سەردەمانى زىرپىنى ژن و پەراويز كەوتنىان دوو جەمسەرى دژ بە يەكن، كە بە جۇرىك جىگاي تويژىنەوھە و شروڤە كردن. ھەندىك لە فېمىنىستىيەكان پىيان وايە كە مادام ژن سك و زاي كردو، ئىتر سالارى و گەورەيى بە خۇوھەندىوھە. قەتسىبوونى ژن لە چوارچىۋەي بىنەمالەدا بۇ ماوھى دەيان سەدە ئەوانى لە كاروانى پىشكەوتن دواخت. زارى زمانى دايكى بەرھەمى پىۋەندى چرۇپىرى نىوان دايك و مندالە ھەتا تەمەنى لاويتى. بىجگە لە بارى ژنىەتى زۇربەي زۇرى رايھىنانەكان لە لايەن دايكەوھە بۇ مندال دەگويزرىتەوھە.

هه‌ندیک له فیمینستییه‌کان وهک شانازی چه‌مکی «زمانی دایکی» هه‌لده‌سه‌نگینن و پینان وایه که ئەوه نیشانه‌ی توانستی و زیره‌کی ژنه که هه‌موو کۆمه‌لگا به نیر و مییه‌وه له داوینی خۆی و به زمانی خۆی په‌روه‌رده ده‌کات. ده‌سته‌یه‌کی دیکه پینان وایه که مه‌سه‌له‌ی زمانی دایکی سه‌باره‌ت به ژنان خالی نه‌رینی و لاوازه، چونکه به‌رپرسایه‌تی و دایکتیکردن بۆ ژنان وهک ئەرکیکی براوه وایه و به‌رده‌وام له ژیاناندا نۆژهن ده‌بیته‌وه. ژنان به مانه‌وه له چوارچێوه‌ی مالدایا به‌رپرسایه‌تییه‌کانی ده‌روه‌ی وهک کاری ئابووری، سیاسی، فره‌ه‌نگی، زانستی و هتد... له ئەستۆ نابێ. به دابرا‌نی ژن له‌و کار و به‌رپرسایه‌تییه‌کانی ئیتر پێویست ناکات به زمانی ئەو بوارگه‌له قسه بکات. به‌رته‌سکبوونه‌وه‌ی پیشه‌ی ژن بۆ کاری ناوما‌ل زمانه‌که‌شیانی به‌رته‌سک کردۆته‌وه بۆ هه‌ندیک کاروباری دیاری سوکه‌له که پیاوان نه‌خۆشیان له‌و بواره دیت و نه‌خۆیانی لی دده‌ن. زمانی ساکاری ژنان هه‌لومه‌رجیکی پیکه‌یتاوه که ئەوان هه‌میشه به‌ستراوه‌بن به پیاوان و به ئەستۆگرته‌ی به‌رپرسایه‌تی پیاوان به لایانه‌وه ته‌واو قورس و گران بیت. هه‌لبه‌ت ئەو وتانه به‌و مانا نییه که ژنان توانستی راپه‌راندنی کاری پیاوانیان نه‌بێ، زۆریک له ژنان که هه‌لومه‌رجیان بۆ ره‌خساوه و چه‌شنی پیاوان بگره زیاتریش خۆیان له گۆره‌پاندا ده‌رخستوه. هۆکاری سه‌ره‌کی ئەوه‌ی که بۆچی ژنان (له کۆمه‌لگای ئیسلامیدا) به شاهدیه‌ وهرناگیرین یا دوو ژن وهک شاهیدیک وهرده‌گیرین، ئەوه‌یه که ژنان زانیاریان سه‌باره‌ت به دنیای ده‌روه‌ی ناوما‌ل که‌متره. کاتیک زانیاری سه‌باره‌ت به بابته‌یک که‌م بیت ئیتر به هۆی گرنگینه‌دان به‌و بابته‌ زوو له بیر ده‌چیته‌وه. پیغه‌مبه‌ر(دخ) سه‌باره‌ت به شاهدیدی ژنان ده‌فه‌رموی: که‌سیکی ده‌شته‌کی یا ده‌وارنشین ناتوانی له‌سه‌ر که‌سیکی شاری شاهیدی بدات، پیاوانیش ناتوانن له‌سه‌ر کاروباری پیوه‌ندیدار به ژنانه‌وه وهک سووری مانگانه، مندالبوون، شیردان و هتد... له‌سه‌ر ژنان شاهیدی بدن. له دنیای ئیمرو‌شدا به هۆی پسپۆرانه‌بوونی هه‌موو چه‌مک و بابته‌کان ته‌نانه‌ت پیاوانیش ناتوانن سه‌باره‌ت به بوارگه‌لی تایبه‌ت و زانستی که هیچ زانیاری و شاره‌زاییه‌کیان تیدا نییه قسه بکه‌ن و شاهیدی بدن. هۆکاری سه‌ره‌کی ئەو مه‌سه‌له ئەوه‌یه که هه‌موو بواره‌کان زمانی تایبه‌تی خۆی هه‌یه و که‌سیکی پسپۆر له بواریکدا ناتوانی خۆی له قه‌ره‌ی بواریکی دیکه بدات. «شاو» پێی وایه که لیکدانه‌وه و شاهیدی که‌سیکی پسپۆر له کۆمه‌لیکی ناشاره‌زا باور پیکراوتره. ئەوه‌ی تا ئیستا باسکراوه

باسیکی گشتییه و سه‌بارت به زمان و جیهانبینی هه‌موو نه‌ته‌وه‌کان راستییه‌کی حاشا هه‌لنه‌گره. زمانی هه‌موو نه‌ته‌وه‌کان زمانی پیاوانه‌یه. بئ به‌شی نیوه‌ی کومه‌لگا له زمان و زانست له راستیدا بئ‌پیزییه به‌رانبه‌ر به ژن، فیمینیسته‌کان ته‌نانه‌ت به زانست و ته‌کنه‌لوژی ئیمرو دلخوش نین و پیمان وایه که بنه‌مای ئه‌و ده‌ستکه‌وتانه پیاو ره‌ه‌نده و هه‌روه‌ها له خزمه‌ت پیاو سالاریدایه. بۆ نمونه، فیمینیسته‌کان له بواری پزیشکیدا ئه‌و ره‌خنه‌یه ئاراسته‌ی چالاکانی بواری زانستی پزیشکی ده‌که‌نه‌وه، که زانستی کون و زانستی نوئ بۆ به‌رگری له سک و زای ژنان به ده‌یان ریگای به‌رگریکردنیان به‌سه‌ر ژناندا سه‌پاندوه، یا تاقیکردوته‌وه، له حالیکدا سه‌بارت به خویان(پیاو) ته‌نیا یه‌ک دوو ریگای به‌رگری هه‌یه، ئه‌وه‌ش نیشانه‌ی ئه‌وه‌یه زانستی پزیشکی پیاوه‌ره. بۆ ناشتبوونه‌وه‌ی ئه‌و دوو ره‌گه‌زه پئیویسته ری و شوینیکی دروست و بنه‌ره‌تی بگیریته‌به‌ر که مافی هه‌ردوو لای(نیر و می) تیدا ره‌چاو کرابیت. فیمینیسته‌کان پیمان وایه که بۆ چاره‌سه‌ری هه‌موو کیشه‌کان پئیویسته زمانیکی نوئ بخولقی که ته‌عبیر له ژنانیش بکات. هه‌لبه‌ت ئه‌و وته‌یه ته‌نیا سه‌رده‌میک دیته دی که ژنان شان‌به‌شانی پیاوان به‌شداری هه‌موو ره‌وته‌کان بن نه‌ک ئه‌وه‌ی که سه‌ری هه‌موو گوریسیک به ده‌ستی پیاوانه‌وه بیت و ژنان ته‌نیا له قسه و ئاخاوتندا له مه‌یداندا بن.

زمانی کوردی یه‌کی له‌و زمانه‌ دیرین و ده‌وله‌مه‌ندانه‌ی روژه‌ه‌لاتی ناوینه، که پئیویسته بۆ بزگارکردنی له فه‌وتان و پوخته‌کردنی بۆ رووبه‌رووبوونه‌وه له‌گه‌ل دنیای نویدا ئاو‌پئیکی فره‌ ره‌ه‌ندی لیبدریته‌وه. یه‌کی له‌و لایه‌نانه باسی ره‌گه‌کانی پیاو سالارییه که به روخساری ئه‌و زمانه‌وه ده‌بینرئ. زمانی کوردی له بنه‌ره‌تا زمانیکی نه‌رم و نیان، دوو‌ره‌گه‌زه، زمانی سروشت و ناشتیبووه، به‌لام ئیستا بۆچی زوربه‌ی ئه‌و ره‌ه‌ندانه‌ ئاشبه‌تالی پیکراوه و زمانی کوردی بووه به زمانیکی توندئاژۆ و پیاوانه، باسیکه که مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی ئه‌و وتاره‌یه. به هیوای ئه‌وه که له‌وه به‌دوا ئه‌و باس و بابه‌ته بورووژینیت.

زمانی کوردی: به‌ر له هاتنی ماده‌کان و‌لاتی کوردستان مه‌کۆی شارستانیته‌ت و ده‌سه‌لاتداریتی ناوچه‌یی بووه. تیکه‌لبوون و توه‌وه‌ی میوان و خانه‌خۆی له‌یه‌که‌تردا گه‌وره ده‌سه‌لاتی مادی لیکه‌وتوه. هه‌لبه‌ت وا دیاره که کۆچی ئارییه‌کان له دوو زه‌مه‌ندا رووی دابی و میوان و خانه‌خۆی خزمایه‌تی زمانی، فره‌ه‌نگی، دینی و خوینی کۆنیان

پینکوهه هه‌بووبی. به هه‌رحال کورد له دواى هاتنى ئارییه‌کان یه‌که‌مین ده‌سه‌لات بوون که ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر بانه‌گای ئیران(فلات ایران) و دوو پروباره‌که‌ی دیجله و فوراتدا گرتوه. زمانی کوردی له ئیراندا یه‌که‌مین زمانبوو که بوو به زمانی ده‌سه‌لات، دیوه‌خان، نووسین، مه‌زه‌ب و زمانی فه‌رمی ته‌نانه‌ت دواتر فارسه‌کانیش ئه‌و ئه‌زمونگه‌له‌یان له کورده‌کان وه‌رگرت. زمانی کوردی له دواى ماده‌کان گۆرانکاری به‌ربلاوی به‌خۆوه‌دیوه. بۆ پیزبه‌ندی کردنی قۆناغه‌کانی زمانی کوردی خۆیندنه‌وه و شرۆقه‌کردنی هه‌موو بره‌گه‌ میژووویه‌کانی کورد و زمانه‌که‌ی پیوستیه‌کی به‌رچاوه. پۆلینکردنی زمان جوریک ئاسانکاری بۆ لیکۆله‌ران و نووسه‌ران دروست ده‌کات و هه‌روه‌ها زمانه‌که‌ش کۆدبه‌ندی ده‌کات. زمانی کوردی له‌حالی‌ حازردا زمانیکی زیندووه و له‌یه‌کی له‌ ستراتیژیتیرین ناوچه‌کانی جیهاندا شه‌ر بۆ شوناس و ده‌سه‌لاتی خۆی ده‌کات. ئه‌و زمانه‌ خاوه‌ن چه‌ندین زاری جیاوازه، که هه‌ر زاره‌ک بۆ خۆی به‌ ملیۆنان که‌س ئاخاوتنی پینده‌کات و ژیا‌نی پۆژانه‌ی پین ده‌گوزهرینی.

ئه‌و زمانه‌ ده‌کرئ به‌سه‌ر چه‌ند ده‌وره‌ی زمانیدا دابه‌شیکه‌ین. هه‌لبه‌ت هه‌رچه‌ند سه‌رچاوه و نووسراو و ده‌قیکی باورپیکراومان له‌ به‌ر ده‌ستدا نییه، به‌لام ده‌توانین پیوه‌ری دیکه‌ په‌یدا بکه‌ین. بۆ نمونه‌ فاکتیکى باورپیکراومان له‌ به‌ر ده‌ستدا نییه، به‌لام ده‌توانین لیۆردبوونه‌وه‌یه. به‌ ده‌یان ناوچه و شار و شارۆچکه هه‌یه که له‌ رابردوودا مولکی کوردبووه و به‌ پپی ره‌وتی زه‌مه‌ن گۆرانکاری نه‌ته‌وه‌یی به‌سه‌ردا هاتوه و ئیستا نه‌ته‌وه‌ی دیکه‌ی تیندا ئه‌ژی. هه‌رچه‌ند ئیستا ناکرئ وه‌ک جوگرافیاى نه‌ته‌وه‌یی(کورد) حسابیان بۆ بکرئ، به‌لام به‌ هۆی مانه‌وه‌ی هه‌ندیک ره‌گی نه‌ته‌وه‌یی و کوردیی له‌ناو فه‌ره‌ه‌نگ، داب و نه‌ریت، پیشه و له‌ هه‌مووی گرنگتر زمانی نه‌ته‌وه‌یی نیشته‌جیدا ئاوردانه‌وه له‌و بابه‌تگه‌له‌ یارمه‌تیمان ئه‌دات بۆ روونبوونه‌وه‌ی زۆر لایه‌نی گوومبوی نه‌ته‌وه‌که‌مان. بۆ نمونه، هیشتا ناوی ئه‌و شار و شارۆچکانه، چه‌م و که‌ژ و کیۆ و پینده‌شته‌کان و...هتد هه‌ر کوردیین وه‌ک ئه‌رده‌بیل، ئه‌لبورز، هه‌مه‌دان، هورموزگان، زه‌نگان، فه‌ریبورز، ئه‌لوهند، گه‌روس، نه‌هاوه‌ند، به‌غداد، سه‌به‌لان، ئه‌شکه‌وت و...هتد. سه‌رده‌می به‌ر له‌ ئیسلام و ته‌نانه‌ت دواى ئیسلامیش هه‌تا سه‌ره‌له‌دانى تورکه‌کان، زاره‌کانی کوردی له‌ چوار ده‌وره‌وه هه‌ر له‌ پیشه‌ه‌ویی و گه‌شه‌کردندا بوون. به‌ پیشه‌ه‌وی تورکه‌کان سنوریکی زمانی له‌ ئیوان دوو نه‌ته‌وه‌ی کورد و فارس هه‌ر له‌ باکووری ئیران به‌ درێژایی

زاگرۆس دروستبووه. به کورتی له ماوهی رابردودا زمانی کوردی زۆر ئالوگۆر و بهرزونزمی به خۆوه دیوه. له ئاکامی ئەو پرۆسەیهدا چەند زاریک دروستبوون و چەند زاریکیش بهرهو لاوازی و فهوتان چوون، یا فهوتان. هەموو ناوچهکانی کوردستان خاوهن میری خۆی بووه و هەر میریکیش به زاری ناوچهکەهی خۆی کاری نووسپاری و کیتابەتی کردوه. ئاکام و کۆی ئەو پرۆسە میژوووییە زمانی کوردی دروستبوونی چەندین زاری کوردییە، کە بهو شیوهیە دابەش دەکرێن. ئەو ریزبەندییە به جۆریکە کە ئاسانکاری بۆ خۆینەران دەکات. زارەکان بریتین له کرمانجی ژووروو، ناوه‌راست و خواروو. هەریەک لهو زارانە چەندین زاری دیکەیان له ئامیزی خۆیدا پەروەردە کردوه، کە دەتوانین جۆریک جیاوازی له نیوان ئەو وردە زارانە و زاری دایکدا بەدی بکەین. بۆ نمونە، وردە زارەکانی وهک ئەردەلانی، گەرۆس، موکریان، سلیمانی و... هتد له جوگرافیای کرمانجی ناوه‌راستدا هەلکەوتوه، یان هەندیک زاری کرمانجی خواروو وهک لهکی، کەلهوپی، لوپی (به‌ختیاری، مومسنی، فهیلی،...) له زاره‌دێرین و سەرەکییەکانی کوردستانە، به‌لام به هۆکارگەلی فەرهنگی، سیاسی و مەزهەبی هۆگریان به‌لای دەوله‌تی ناوه‌ندیادا پەیدا کردوه و به زۆری له شوناسی دیرینه‌ی خۆیان و دۆزی کوردیان تەنانەت دۆزی تایبەت به خۆیان دوورکەوتونه‌تەوه. باسیک کە لێردا جیتی ئاماژەیه ئەوهیه، کە لوپەکان له باری زمانه‌وانی، فەرهنگی، میژوووی و... هتدوه له‌سەر کورد دەبی حیسابیان بۆ بکری، چونکە خزمایه‌تی و هاوخوینی زاگرۆسنشینه‌کان یا بازنەیی زاگرۆس دێرین و حاشا هەلنەگره و زۆر خالی هاوبەش و لیک چووین هەیه کە له‌نیو ئیمه و فارسه‌کانیشدا نییه. هەر بۆیه لیکۆله‌ران دەبی دابه‌شکارییه ئیداری و ئۆستانییه‌کان (پاریزگا) له به‌رچاو نەگرن، به‌لکوو فاکته فەرهنگی، سیاسی، میژوووی، زمانه‌وانی، ژینگه‌ناسی، ئابووری،... هتد دەتوانن بینه پێوه.

زمانی کوردی به گشت زاره‌کانییەوه، زمانیکه کە به درێژایی میژوو هەم ئاخێوه‌رانی زیادی کردوه و هەم له باری دەستووری و گشت رەهەند و جوانی ناسییەکانی زمانه‌وه گەشەیی کردوه. ئەو زمانه‌ هەر له سەرەتاوه هەتا ئیستا له‌گەڵ سروشتدا ژیاوه. باری سروشتی و ئاو و هەوای کوردستان به جۆریکە کە خەلک به درێژایی دەیان سەده تەنیا پیشه‌یان وەرزیری، ئاژەلداری، باخدار، رستن و چنن و پیشه‌گەلی پەيوه‌ندیار به سروشته‌وه بووه. خالی جیگای سەرنج ئەوهیه، کە له ژبانی کۆمه‌لایه‌تی کورددا ژنان

وهك پياوان به شداری کاروباره‌کان بوون. ژيانی جافایه‌تی و خوار و ژوورکردنی هۆز و خیله‌کان که ئیستاش له هه‌ندی‌ک ناوچه‌دا باوی ماوه، به‌لگه و سه‌لمینه‌ری ئه‌و گوفته‌یه‌ن، بیجگه له‌وه‌ش پیشه‌گه‌لی گۆزه‌گه‌ری، رستن و چنن، ده‌رمانگه‌ری و ... هتد که کاری خه‌لکانی خۆجییی (دیها‌ت یا شاری) بووه به زۆری له ئه‌ستۆی ژنان بووه، تیکه‌لی و ژیان له‌گه‌ل سروشت له ئاستیک‌دا بووه که کورده‌کان په‌ییان برده‌وه به خاسیه‌ت و باری ده‌رمانگه‌ری هه‌موو گژ و گیاکانی ناوچه‌که. ئیبن‌سینا باوکی توب (طب) کاتی له بوخاراوه به شوین عیلم و زانستدا شاربه‌شار و گونده‌گوند چاکی لی هه‌لده‌مالیت و ده‌گه‌ری، کاتی ده‌گاته هه‌مه‌دان هه‌تا مردن له‌وئ ده‌مینتیه‌وه. هۆکاری مانه‌وه‌ی ده‌سال له ئاخری عومری ئیبن‌سینا له هه‌مه‌دان ئه‌وه‌یه که ئه‌و شاره له‌و کاته‌دا یه‌کی له گه‌وره‌ترین نه‌خۆشخانه‌کانی ئیران و ته‌نانه‌ت رۆژه‌لاتی ناوینی تیدا بووه. ئیبن‌سینا بیجگه له‌وه که وه‌ک حه‌کیمیک دیته ئه‌وئ ته‌نانه‌ت به‌شی زۆری ئه‌زمونه‌کانی ژيانی و نووسینه‌کانی هه‌ر له‌وئ ده‌بی. ئه‌وکاته هه‌مه‌دان ناوه‌ند و تاقیگه‌یه‌ک بووه بۆ ناسین و دروستکردنی شه‌ربه‌تی هه‌موو گژ و گیاه‌دەرمانیه‌کان. زۆربه‌ی زۆری گژ و گیاه‌دەرمانیه‌کان خه‌لک و دانیش‌توانی بناری زاگرووس دابینیان کردوه. نه‌خۆشه‌کان، کرایاره‌کان و زۆربه‌ی ئه‌وانه‌ی ئاوه‌ن و په‌وه‌نی ئیبن‌سینایان کردوه و ته‌نانه‌ت خه‌لکی هه‌مه‌دان و ده‌وروبه‌ریشی هه‌تا هاتنی تورکه‌کان بۆ ئه‌وئ هه‌ر کوردبووه. په‌نگدانه‌وه‌ی دۆخی ده‌رمانگه‌ری و گیاه‌دەرمانی ئه‌و سه‌رده‌می کوردستان و ئاستی رۆشنیبری زانستی پزشکی به‌راستی له کتیبه به ناوبانگه‌که‌ی ئیبن‌سینا (یاسا له توب) دا به‌دی ئه‌کری. (ئیستاش مه‌سه‌له‌ی گیاه‌دەرمانی له کوردستان هه‌روا به‌رده‌وامه و گژ و گیاه و به‌روبومی دار و دره‌خت پیشه‌ی هه‌ندی‌ک له خه‌لکه). یه‌کی له هۆکاره سه‌ره‌کییه‌کانی مانه‌وه‌ی زمانی کوردی به دریژایی میژوو ئه‌وه بووه، که ژنان له پیکهاته‌ی زماندا زیاتر له پیاوان خاوه‌ن به‌ش بوون، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر خه‌ساره‌تیکیش له زمان که‌وتبێ له ناوچه‌ی پیاوانه‌وه بووه. سه‌باره‌ت به‌و بابته ده‌بی بگوتری که راسته‌ پوانگه‌ی پیاوانه به‌سه‌ر که‌ش و هه‌وای کومه‌لدا زال بووه، به‌لام زیاتر ژنان ده‌مراست و وته‌بیژ و گه‌شه‌پنده‌ری زمان بوون.

ته‌وه‌ری دین و ته‌شنه‌کردنی هه‌ندی‌ک له‌و دینانه بۆ کوردستان و شوینه‌واری راسته‌وخویان له‌سه‌ر زمان باسیکه که نابێ به ئاسانی خۆمانی لی ده‌ربازکه‌ین. ولاتی کوردستان هه‌روه‌ک ئوسکارمان ده‌لی: وه‌ک شانیه‌ میرووله دینی تیدا بووه، به کورتی

ولاتی دین بووه، سهره‌لدانی ئایینی ئیسلام له چوارده سده له‌مه‌وپیش و ته‌شه‌نه‌کردنی به‌ره‌و رۆژه‌لات به‌تایبه‌ت کوردستان ئالوگۆری به‌رچاوی له‌زمانی کوردیدا بیکه‌ینا. دینیکی تازه به‌روانگه و جیهانبینییه‌کی نویوه و له‌همووی گرنکتر زمانیکی جیاواز که ته‌نانه‌ت سه‌ر به‌بنه‌ماله‌ی ئاری نییه ئاخۆ چ شوینه‌واریک له‌سه‌ر زمانه‌کانی دیکه‌دا دابنی. ستراتیژی دین له‌سه‌ره‌تادا سپینه‌وه‌ی دینه پیشووه‌کان و نووسیا‌ری کردنی به‌رنامه و ئایدیای خۆی بووه. یه‌کێ له‌کیشه‌کانی زمانی کوردی به‌دریژایی میژوو ئه‌وه بووه، که ئه‌و زمانه به‌شیوه‌ی زاره‌کی بووه و که‌متر ئاو‌ری له‌باری نووسیا‌ری داوه‌ته‌وه. له‌وه‌سه‌رده‌مه به‌دواوه به‌ره‌به‌ره خه‌تی کوفی له‌کوردستان و ته‌نانه‌ت ناوچه‌که‌دا بو به‌خه‌تی فه‌رمی دین و دیوه‌خان. ه‌زروانان و قه‌له‌مبه‌ده‌ستانی کورد وه‌ک دیارده‌یه‌کی مودیرن روویان کرده په‌وتی تازه و زمان و خه‌تی کوردی که‌وته په‌راویزه‌وه. ئه‌و دیارده‌یه‌ش تا راده‌یه‌ک له‌زمانی فارسیدا ده‌بینرێ. قه‌له‌مبه‌ده‌ستانی کورد و فارس باس و بابه‌ته‌کانیان(بیجگه‌ شی‌عر) به‌عه‌ره‌بی نووسی و خزمه‌تی به‌رچاویان به‌زمانی عه‌ره‌بی کرد. خزمه‌تی کوردزمانان به‌دینی ئیسلام گه‌ییوه به‌ئاستیک که ئیمام غه‌زالی ده‌فه‌رمی: دین له‌سه‌رده‌ستی شاره‌زوورییه‌کان، ئامیدییه‌کان و سو‌ره‌به‌ردییه‌کان ماوه‌ته‌وه. به‌بروای فه‌مینیسته‌کان دینه دوا‌ییه‌کان ه‌ر هه‌موویان نیر سالارن و یارمه‌تی ده‌ریکبوون بۆ په‌راویزخستن و بچووککردنه‌وه‌ی جیهانبینی ژنانه. گه‌ر به‌و پنیه‌ بی به‌ره‌گه‌زایه‌تی کردنی زمان و یده‌چی له‌دوای سهره‌لدانی چوار دینی گه‌وره‌ی جیهان واته‌ بودا، زه‌رده‌شت، مه‌سیح و ئیسلام به‌شیوه‌ی به‌رنامه‌دارێژاو گه‌شه‌ی کردبێ. تیکرای زمانه‌کان له‌سه‌ره‌تادا زۆر ساکار و ئاسایی بوون، به‌لام دواتر به‌ره‌به‌ره ئه‌و دیارده‌یه له‌باری ده‌ستوورییه‌وه له‌زمان‌دا خۆی ده‌رخست. بۆ نمونه به‌ره‌گه‌زایه‌تی‌بوونی زمان له‌زمانگه‌لی ئینگلیزیدا «He.she» له‌عه‌ره‌بیدا «هو» و «هی» و له‌کوردیدا(هه‌ورامی) «ئاد» و «ئاده» هه‌ر ئیستاش به‌دی ئه‌کرێ، ته‌نانه‌ت له‌زمانیکی پیشکه‌وتووتری وه‌ک ئینگلیزیدا وشه‌ی ژن «woman» ریکۆندیکه له‌پیاو «man». وشه‌ی ژن له‌ئینگلیزیدا واتای نییه و به‌ناوی پیاوه‌وه بووه به‌خاوه‌ن شوناس، یان له‌عه‌ره‌بیدا وشه‌ی عه‌وره‌ت به‌مانای ده‌زگای زاو‌زییه. واته ئه‌وه‌نده به‌چاوی شه‌هوانی و سووکه‌وه پوانیوانه‌ته ژن که بۆ پیناسه‌ی مرۆفیک ده‌زگای زاو‌زی به‌کار‌دین(ئه‌گه‌ر له‌ئافرویدیته‌ی یونانییه‌وه وه‌رنه‌گیرایی) ئه‌لبه‌ت له‌هه‌ندیک ناوچه و شویندا تا راده‌یه‌ک پوانگه‌کان سه‌باره‌ت به‌ژن کراوه‌تر و له‌بارتر بووه.

بیجگه له دینی ئیسلام، دینهکانی دیکه‌ی وهک جوله‌که و مه‌سیح جیپه‌نجه و شوینه‌واریان له کوردستاندا دیاره. ههریه‌ک لهو دینگه‌له بیجگه له‌وه‌ی که هه‌ندی‌ک ده‌ستور و یاسا به زمانی خۆی له‌ناو زمانی کوردیدا پهره‌پیداوه، سه‌باره‌ت به ژنانیش، روانگه و بیر و ئەندیشه‌ی خۆیان هیناوه‌ته ئاراو. له زۆر بواره‌وه بۆمان ده‌سه‌لمی که دینی ئیسلام به‌و توندوتۆلاییه‌وه کاتی ده‌گاته کوردستان کوردیزه ئەبی. هه‌رچه‌ند جه‌ماوه‌ریکی زۆر له کورده‌کان ئیسلام قه‌بوول ده‌که‌ن و باوه‌ریان پیتی هه‌یه، به‌لام له بواری کۆمه‌لایه‌تییه‌وه وهک ژنانی عه‌ره‌ب له ماله‌وه نیشه‌جی ناگرین و هه‌لسوکه‌وتی یه‌ک لایه‌نه‌یان له‌گه‌ل ناگری. ژنانی کورد وهک پێشتر به‌شدارێ کاروباره کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کانیان کردوه و دینداریش بوون. خالیکی جیی سه‌ره‌نج لی‌رده‌ا ئەوه‌یه، که فه‌لسه‌فه و دینه‌کانی کۆنی زه‌وی به زۆری پیاوان ئاوریان لی داوه‌ته‌وه و ژن که‌متر خۆیان له بابه‌ته دینی و ئەخلاقی و فه‌لسه‌فه‌کان داوه، دینی ئیسلام وهک دوا‌ین دین به‌وته‌ی فیمینیسته‌کان ته‌واو پیاو سالاره، کاتی ئەو دینه به‌هۆی پیاوانه‌وه به زه‌بری «شمشیر» و «ئامۆژگار» ییه‌وه ده‌گاته ئەو ولاته، دیسانه‌وه له لایه‌ن پیاوانه‌وه قه‌بوول ده‌کری و ته‌نانه‌ت پیاوانیش ده‌چن به پێشوازییه‌وه. ژنان له ژیر سینهر و ده‌ستووری پیاواندا دینی ئیسلام قه‌بوول ده‌که‌ن. به‌دریژی میژووی ئیسلام زانا و قه‌له‌مبه‌ده‌ستانیکی ژن به‌دی ناگری که وهک پیاوان سه‌باره‌ت به دین نوسیبتیان، ئەلبه‌ت له باری مه‌عنه‌ویاته‌وه به ده‌یان ژنی گه‌وره له ئیسلامدا هه‌لگه‌وتوه، که پله‌ی دینداری و خواپه‌رستییان بگه‌ره له پیاوانی سه‌رده‌می خۆیان به‌رزتر بووه. نموونه‌ی ئەو ژنانه رابیعه‌ی عه‌ده‌وییه و رابیعه‌ی شامی و... هتده. سه‌باره‌ت به مه‌زه‌بی ته‌شه‌یوع و سه‌ره‌لدانی له کوردستاندا، ده‌بی بگوتری که ئەو مه‌زه‌به له‌سه‌ر کارتیکه‌ری نه‌ته‌وه و ده‌وله‌تانی زال له کوردستاندا ره‌گی داکوتا و گه‌شه‌یکرد. بیجگه له‌وه‌ی له باری زمانیه‌وه بۆ شایی و دوورکه‌وتنه‌وه‌یه‌کی له نیوان کرمانجی ناوه‌راست و خواروودا دروست کرد، له بواره‌لی وهک ته‌نگ و به‌رته‌سککردنه‌وه‌ی روانگه‌ی کوردی سه‌باره‌ت به ژن تا راده‌یه‌ک شوینی له‌سه‌ر کۆمه‌لگای کوردی داناوه. کورده شیعه‌کان هه‌رچه‌ند به زۆری کۆمه‌لگایه‌کی شوانکار و ناشاری بوون، به‌لام به‌هۆی ئاوه‌ردانه‌وه‌ی ده‌وله‌تانی ناوه‌ندی هم وه‌کوو هیز هم وه‌کوو خاک (ژیئۆ مه‌زه‌بی، به‌رده‌بازیکی له نیوان که‌ربه‌لا و قوم و مه‌شه‌هدا) له خزمه‌ت ناوه‌ندا بوون. شیعه‌گه‌ری له کوردستاندا به زۆری

شوینه‌واری له‌سه‌ر شارییه‌کان دانا. فه‌ره‌ه‌نگی عاشوورا و هه‌ندیگ ریگه‌پیدانی وه‌ک سیغه (تا رادهیه‌کی که‌م) له نیوان کوردانی ئەو به‌شه‌دا کاردانه‌وه‌ی هه‌بوو. گوندنشینان و ده‌وارنشینانی شیعه که‌متر بۆیان لواوه ئاور له چه‌مگه‌لی مه‌زه‌به‌ی بده‌نه‌وه، هه‌ر بۆیه مۆرکی نه‌ته‌وه‌یی بوون هه‌تا ئەو سه‌رده‌مه‌ی ئیمه‌ش له نیوان ئەواندا زه‌ق و به‌رجه‌سته‌تره. بیروکه‌ی چه‌پ و سۆسیالیستی له کوردستاندا تا رادهیه‌ک ژنی کیشایه نیو گۆره‌پانه ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسییه‌کان. به هۆی لاوازی و هه‌ژاری باری هزری و هه‌روه‌ها په‌رش و بلاوی بیروکه‌ی چه‌پ ئیمه ناتوانین به‌راوردکاری و هه‌لسه‌نگاندنیکی ئەوتۆ له نیوان چه‌پی کوردی و نه‌ته‌وه‌کانی دراوسی بکه‌ین. چه‌پی ئێرانی شۆرشیکی به‌ربلاوی فه‌ره‌ه‌نگی و پۆشنییری ریکخست که میژووی ئێران سه‌رده‌می زیڕینی وای به خۆوه نه‌دیوه. چه‌پی ئێرانی بیجگه له ریکخستنی جه‌ماوه‌ر و شکاندنی نه‌ریته کۆمه‌لایه‌تی و دینییه‌کان، مه‌زنترین کاریان ئەنجامدا، وه‌رگیژان و گواستنه‌وه‌ی هزر و فه‌لسه‌فه‌ی پۆژئاو‌ابوو بۆ سه‌ر زمانی فارسی. ئەو زمانه هه‌تا ئەو سه‌رده‌م له نیو بازنه‌یه‌کی کۆنکریتی و ئێرانگه‌رییه‌کی خه‌ستدا مابوو‌یه‌وه، به‌لام ئەو شۆرشه‌ فیکرییه‌ زه‌ینییه‌ت و جیهانبینی فارسه‌کانی ده‌ره‌ق به‌ دونیای ده‌روه‌ه‌ گۆری و تابۆی پوو‌به‌پوو بوونه‌وه‌ی له‌گه‌ل دونیای نامۆدا شکاند. (ئه‌لبه‌ت چه‌پی ئێرانی له زۆر بواره و به‌ تایبه‌ت له‌ بواری کیشه‌ی ژنان و کیشه‌ی نه‌ته‌وايه‌تی له ئێران جیگای په‌خنه‌یه). چه‌پی کوردی له هه‌ر چواربه‌شی کوردستاندا له ژێر سیبه‌ر و هه‌ژموونی چه‌په‌کانی ناوه‌نددا ده‌ستیان دایه‌ خویندنه‌وه‌ی ئەو بیروکه‌یه و به‌ زمان و ده‌ستووری ئەوان بیروکه‌یان گواسته‌وه‌ بۆ کوردستان. دیسانه‌وه‌ چه‌پی کوردی له‌ دوای دا‌بران و سه‌ربه‌خۆبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل ناوه‌ند به‌ جۆریک هاتنه‌ گۆره‌پان که جیگای په‌خنه و تیینییه. بۆ نمونه‌ چه‌پی کوردی زمانی خۆی نه‌بوو، به‌لکوو به‌ زمانه‌کانی فارسی، تورکی و عه‌ره‌بی ئەو بیروکه‌یان ئاراسته‌ی نه‌ته‌وه‌ی خۆیان کرده‌وه.

دووهم خالی لاواز ئەوه‌ بوو که ده‌ستیان دایه‌ چه‌ک و به‌ زمانی تووندوتیژ و رادیکال و بیروکه‌یان ده‌سه‌پاند.

سییه‌م: نه‌ له‌ بواری زمانه‌وانی نه‌ له‌ باری گۆڕینی زه‌ینییه‌تی کوردی و به‌ تایبه‌ت کیشه‌ی ژنان هه‌چ ئالوگۆریکی به‌رچاویان پینه‌کرد. راسته‌ به‌ سه‌دان و هه‌زاران ئەندامی ژنیان هه‌بووه‌ و هه‌یه، به‌لام که‌متر وه‌ک بیروکه‌ له‌ گۆره‌پاندا بوون. سه‌ره‌رای ئەوه‌ که

سالانی سال به سهدان ژن له گوره پانی سیاسیدا بوون و تهنانهت ئیستاش خه ریکی کاری چه کرداری و شهروانین، به لام نه یانتوانی ژنیکی فیمنیست په روره ده بکن، که به ناخی بیروکه که یاندا شوو ببیته وه و شروقه هی فیکری و ئایدو لوژیکی بکا. ئه و پیشه کییه بو ئه وه بوو که بلین، ئه گهر بیروکه هی چه پ به زمانی دایکیه وه گریی خواردا، ئیستا ره وته کان له پیشتر ده بوو. هه ر ئیستاش که تا راده یه ک دهره تان بو چالاکی هه یه هیشتا کتیب و نوسراوه سهره کییه کانی مارکسیزم وهر نه گپراونه ته سهر زمانی کوردی و بو شایی کتیبخانه کوردی به بیرو چه پ به دی ئه کری.

ئا کام و کوی ئه و باسه دپته سهر ئه و پرسیاره، که ئایا بو ئاندر و ژنی کردنی زمانی ده بی پیکهاته ی زمان هه لوه شپته وه و سهر له نوی زمانیکی دیکه دابو ژنیته وه، یا ئه وه ی که چاکسازییه کی به ربلاو له پیکهاته ی زمان دا پیک بیت به جو ریک که هه موو چین و تو یژه کان به تایبه ت ژنان به شی خو یانی تیدا ببینه وه. لایه نی سهره کی زیانکردن له زمان دور که وتنه وه و دابرا نی ژنانه له زمانی خو مالی، کاتیک زمانیک به هه زاران سال له لایه ن ژنانه وه پاریزراوه و چین بو چین دو پات بو ته وه، له و سهر ده مه ی مودیر نیته دا نامو بوون و غه ریب که وتنی ژنان له زمان نیشانه ی گه شه ی پیاو سالاری و نیرینه ته وه رییه. سه باره ت به زمانی کوردی ده بی بگو ترئ، که ئه و زمانه به هو ی دابه شبوون به سهر چه ند ده وله تی ناوچه که و گو رینی خه ت و زمان و سه پاندنی زمانی لاوه کی به سهر یاندا، هه روه ها نه بوونی ده زگایه کی پشتیوان بو زمانی کوردی شروقه و ته له ی ئه و باسه ی ئه سته م و دژوار کردوه. باسیکی گشتی که سه باره ت به هه موو زمانه کان ئه توانی ببیته پیوه ر ئه وه یه، که ده بی زمان دیموکراتیک بکری. ره چاو کردنی ئه و پیوه ره یانی دهره تان به هه موو ده نگه جیاوازه کان بو دهر برینی گو تاری خو یان. له و کاته دا هه موو ده نگ و لایه نه کان ئه بو ژینه وه و بهرگری ئه کری له زال بوونی تاکه و تاریک به سهر کو مه لدا. ئه گهر زمان دیموکراتیک نه کری ته نانه ت ئه گهر به ده یان ده زگای راهینان و بارهینان و چاپه مه نی به رفراوان له کو مه لگادا چالاکی بیی زمانه که یان گه شه ی بهرچاو ناکات. به کورتی بیجگه له وه ی که ده بی زمان هه مه لایه نه و فره ره هه ند بکری، ئه بی ئه و دابرا ن و بو شاییه کی که له نیوان زمان و ژنان دا دروست بووه نه مینی و بیروکه هی فیمنیستی وه ک بنه مایه ک سه باره ت به زمان له بهرچاو بگیری و به گشتی ژنان له پرۆسه ی زماندا وه ک پیاوان به شار بن.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱ - فالک. جولیا اس - زبان‌شناسی و زبان-ترجمه خسرو غلامعلی زاده. چاپ اول ۱۳۷۱. آستان قدس رضوی.
- ۲ - کوهن، سیمون بارون - زن چیست مرد کیست. چاپ اول ۱۳۸۴. انتشارات پل.
- ۳ - ابن سینا، قانون در طب - ترجمه عبدالرحمان شرفکندی (هه‌ژار). با مقدمه علی اکبر ولایتی. چاپ نهم ۱۳۸۷. انتشارات سروش.
- ۴ - همه‌خورشید. فوئاد - جغرافیای دیالیتک زبان کردی.
- ۵ - رید ایولین - مادر سالاری. ترجمه افشنگ مقصودی. چاپ دوم ۱۳۹۰. نشر آزین.
- ۶ - بووار سیمون دو- جنس دوم- ترجمه قاسم صنعوی. تهران: توس ۱۳۸۲. چاپ هشتم.
- ۷ - په‌روازه فه‌ره‌یدون - فه‌ره‌نگی بیروکه و زاره فیمینیسته‌کان.
- ۸ - کریمی. یوسف- روانشناسی اجتماعی. چاپ نوزدهم ۱۳۹۲. انتشارات دانشگاه پیام نور.

كوردانى كلاردهشتى مازهندهران و ئاستهنگهكانى بهردهم زمان

■ مؤزگان كاووسى

■ وهرگيپرانى: ريباز مستهفا

پیشه‌کی

ئەم وتارە ھەلۆستە لەسەر ئەو کیشە و ئاستانگانە ی بەردەم زمانی کوردە دوورخراوەکانی کلاردەشتی مازەندەران دەکات. بۆ خستنه‌پووی ئەم بابەتە گرنگە، ئەگەرچی بە کورتیش بیت ئاماژە بە پرس و بابەتی دیکە ی پەیوەندیار دەکەین. بۆ باسکردن و خستنه‌پووی مەترسییەکانی سەر زمان و پوونکردنەوہیان، ناچارین بگەریننەوہ بۆ پرس ی «زمانی دایک، زمانی نەتەوہیی»؛ کە بۆ دیارکردنی گرنگی بابەتەکە، جەختکردنەوہ و ھەلۆستە لەسەرکردنی بە پێویست دەبینین؛ بۆیە وتارەکەمان بە بنەرەتیتترین چەمک و دەستەواژە ی پەیوەندیار بە باسەکە، واتە «زمان، کلتور، ناسنامە» دەست پێ دەکەین.

لە درێژە ی وتارەکەماندا بە کورتی باس لە کوردانی کلاردەشت و کیشە و مەترسییەکانی سەر زمانیان و ریکارەکانی دەربازکردنی ئەو شیوہزارە ی زمانی کوردی، دەکەین.

پێویستە بە بیر ی بینینەوہ، لەوہ ی کە بەشی «زمان، کلتور، ناسنامە» بنەرەتیتترین بەشی ئەم لیکۆلینەوہیە دەگریتە خۆی، تا بتوانین بەلگەوہبەندەکانی دیکە ی خۆمان لە بەشەکانی دیکە لەسەر بنەمای ئەم بەشە بخەینە بەرباس، بۆیە سوودمان لە زانستیتترین دەربەری و شیوای بەلگەسازییەوہ وەرگرتووہ. دەربەری و شیوازیک کە لە درێژە ی وتارەکەدا زیاتر لێ ورد بووینەتەوہ و شیکراوہتەوہ تا ئاسانیتەر بتوانین ھەلینجانەکانی خۆمان، کە لە ئەنجامی کاری مەیدانییەوہ بەدەست ھاتوون، بە دەربەریکی سادەتر بخەینەپوو.

زمان، کلتور، ناسنامە

(ویتگنشتاین)* دەلێت: «زمانی من، جیھانی منە و جیھانی من زمانی من»؛ بیرمەندانی دیکەش ئەم دەربەرییەیان بە شیوای دیکە خستووہتەپوو. وەک (ئیدوارد سەپیر)** باسی کردووہ، «پێرستی تەواوی وشە و زاراوەکانی زمانیک بە راستی دەشی بە تۆماری بیروکە، خولیا و تاسەمەندیی ھزریی ئەو کۆمەلگە یە بدیریتە قەلەم، کە زمانی ناوبراو دەگریتە خۆی». (دیفید دابلیو، ٢: ١٣٩٥-٣)

(ج. ھیردیر)** لە سالانی دەھە ی ١٧٨٠ تیۆریکی خستەپوو، کە دواتر لەلایەن (ھومبولت)*** گۆرانی تیدا کرا و لە سەدە ی بیستەمیشدا ویتگنشتاین پەروبالی

زیاتری پییه خشی؛ به پیی ئەو تیۆره، زمان دەسته بەندی و جیاوازیگەلیکی وا دینیتە ئارا، که مرۆف بە ھۆیانەو و اتا بە جیھان دەبەخشیت. بەم پییه ھەر زمانیکی تایبەت، لە چوارچیۆھێ کۆمەلگە یە کدا سەرھەل دەدات و لەگەڵ ھەمان ئەو دەستە بەندی و جیاوازیانە ئاویتە دەبیت، که ئامانجە سەرھەکییەکی کۆمەلانی خەلکە و ڕەنگە بۆ کەسینکی بیانی (یان چاودێریکی دەرەکی) بیواتا بیت. برایانی «گرم» تا ئەو شوینە چوونە پیش، که ھاوکات لەگەڵ شروۆفە کردنی زمانی ئەلمانی، کەوتنە کۆکردنەوێ فۆلکلۆری «رەسەن» ی ئەلمانی و لەو ھەنگاوە یاندا، ئەوێ ئیلهام بەخش و ھاندەریان بوو ئەو باوەرەوێ خۆیندەگەوێ رۆمانتیک ١ بوو، که بە گوێرەوێ، زمان و کلتوری کۆمەلانی خەلک، پەییوەندیکی چروپەر و قوولیان لەگەڵ یە کدا ھە یە. (ھەمان سەرچاوە: ٦) دروستکردنی ئەفسانەگەلی کۆمەلایەتی و پەیماننامە ی ھەر کلتوریک بە نیشانەکانییەو دەناسریتەو و بەدی دیت و «زمان یەکیک لە گرنگترین میکانیزم و دەرخەری نیشانەکانە، که ھزری مرۆفەکان دەخەنەرۆو و لەم ڕووەوێ بە خەت، ئەلفووبیی کەرۆلەکان، رۆپۆرەسمە جیگیرەکان، ھیما و ئامازەگەلی سەربازی و زۆر شتی دیکە ھەل دەسەنگیندین.» (کالیر: ١٠٥: ١٣٩٣)

زمان، کلتور و ناسنامە و ھەکو ھەل قە ی زنجیریک وان؛ «بە قسە ی «لایونیل تریلینک»؛ ئەو ھە فرۆید بوو که (بۆ ئیمە ی ئاشکرا کرد تا چ رادەیک دەرگیر و گریدراوی کلتورین، کلتور تا چ رادەیک رۆچوو ھەتە دوورترین خالی ھزری ھەر یەکیک لە ئیمە) و بواری بەدیھینانی کۆمەلایک لە ھەستونەست، رەفتار و تەنانەت چەمکی ناسنامە ی تاکی فەرھەم کردو ھە.» (ھەمان: ٨٤).

کاتیک که باسی زمان و پەییوەندی لەگەڵ کلتور و ناسنامە لەگۆریدایە، ناچار دەبین تیروانینەکانی سوسور* بخەینە بەر باس. «دیدگای سوسور سەبارەت بە زمان لەسەر چەند بنەمایە کدا جیگیر بوو، که خۆی لە شیوازیگەلی نووی بیرکردنەو ھەل بارە ی مرۆف، بەتایبەت پەییوەندی قوول و بنچینە یی نیوان زمان و ھزر دەبینەو ھە. ئەگەر «مرۆف» بە راستی بە «گیانداریکی ئاخو ھەر» و ئافەریدەیک بژمیردیت که رۆبەرۆو بوونەو ھە لەگەڵ جیھان لەسەر بنەمای رەفتارگەلی پیکھاتە یی و جیاکاری دەستنیشان بکرین، واتە ھەمان ئەو رەفتارانە ی که نمونە ھەرە دیارەکانیان لە زمانی مرۆفدا بەرجەستە دەبن، ئەوسا دەبی باو ھەر بەو ھە یینین که تیروانینەکانی سوسور ئیمە یان ھیناوەتە سەر ئەو جۆرە بۆچوونە.» (ھەمان: ٧) ئەو زمان بە ئامرازیکی تەواو

میژوویی و هه‌میشه له گۆران ده‌زانیت، (هه‌مان: ٣٩) که ناسنامه دینیتته‌دی؛ ناسنامه ٢ به واتای رۆلی جیاکارییه‌کان له سیسته‌مدا. (هه‌مان: ٢٩)

جۆناتان کالیر* لهو باوه‌په‌دایه که ئیمه له شیکردنه‌وه‌ی زمان له‌گه‌ل شیکردنه‌وه و که‌توره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و وردتریش بلین له‌گه‌ل توخمه‌کانی زماندا سه‌روکارمان هه‌یه... ئه‌وه‌ی لهو میاندا گرنگه و له راستیدا به‌هاده‌ره، هه‌ر ئه‌و جیاوازی و په‌یوه‌ندیانه‌یه، که کۆمه‌ل واتایان پی ده‌به‌خشیت. به‌م شیوه‌یه، ده‌کریت ئه‌وه تیپگه‌ین که زمانناسی هه‌ر ته‌نیا کار له‌سه‌ر خویندنه‌وه‌ی کۆمه‌لیکی فراوانی فۆرم و ده‌نگ ناکات، به‌لکو سیسته‌میک له‌هاوبه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌له‌سه‌نگینیت... زمان وه‌ک سیسته‌میک له‌به‌هاگه‌لی ئه‌وتو که له‌رووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه دیار ده‌کرین. (هه‌مان: ٥٦-٥٧)

له پیناسه‌که‌ی سوسوردا. زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی په‌یماننامه‌یی نیوان تاکه‌کانه. (هه‌مان: ٨٤) پیناسه‌یه‌ک که ئیمه ده‌گه‌یه‌نیتته په‌یوه‌ندیکی مکومی زمان له‌گه‌ل کۆمه‌ل و کلتور له‌دیدگای ئه‌وه‌وه.

له دیدگای «پیکهاته‌گه‌رایی ٣»دا، جه‌خت ده‌کریتته‌وه که ناسنامه داهینانیکی کۆمه‌لایه‌تییه و به‌ره‌می مشتومپی واتایی و نۆژهنکارییه‌کان (سوودوه‌رگرتن له‌زمان بۆ به‌ره‌مه‌ینانی واتا)یه. دروستکردنی «ئهویدی»، یه‌کیک له‌پیکاره سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌و نۆژهنکاری (سوودوه‌رگرتن له‌زمان)یه و «ئهویدی» هه‌میشه به‌ره‌می نۆژهنکارییه. به‌واتایه‌کی دیکه ناسنامه له‌بواری گشتی و سیاسیدا له‌بنه‌په‌ته‌وه پرسیکی تاکه‌که‌سی، تایبته و ده‌روونی نییه؛ به‌لکو دیارده‌یه‌کی هه‌مه‌گیره، که بنه‌ماکانی کلتوری، میژوویی و برواداری هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌کیش ده‌گریتته‌وه و گوتاری کلتوری، که له‌هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌کدا ریشه‌ی خۆی هه‌یه، هه‌روه‌ها له‌پینگه‌ی هه‌موو توخمه‌کانه‌وه به‌تایبته زمان، خۆی ده‌رده‌خات و بلاو ده‌بیتته‌وه. واته‌ زمان ده‌بیتته‌ ئامرازیک بۆ به‌ره‌مه‌ینان و دروستکردنی واتا و به‌رجه‌سته‌کردنی ناسنامه‌یه‌ک و په‌تکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌یه‌کی دیکه؛ له‌م رووه‌وه تیپگه‌یشتنیکی دیکه چووته‌ پال چه‌مکی ناسنامه‌سازی و ئه‌و ناسنامه‌یه له‌میانی بالاده‌ستی و سیسته‌می نۆژهنکاری و سوودوه‌رگرتن له‌زمان بۆ گواستننه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی واتا و نیوه‌رۆکه تایبه‌تییه‌کان دروست ده‌کریت. (ئه‌کوانی، ٣١: ١٣٩١)

«په‌یوه‌ندیی زمانی له‌م رووه‌وه مه‌یسه‌ره که ئیمه سیسته‌میکی ئالۆزی کۆمه‌لایه‌تی و هاوبه‌شمان له‌نیو خۆماندا جیکردوه‌ته‌وه، که دنیای ده‌روه‌مان ده‌خاته به‌رده‌ست

و ااتا به دهربرینه زمانیه‌کان دهدات، یان به بروای دورکهایم**، واقعیه‌تی ژیاری بۆ تاک، ژینگه‌ی فیزیکی نییه، به‌لکو ژینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه؛ سیسته‌میک له یاسا و ریسا، سیسته‌میک له سیماکانی گشتی و و هاوبه‌ش که رهفتاره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان مه‌یسه‌ر ده‌کات.» (کالیز، ۸۴: ۱۳۹۳)

له بواری په‌یوه‌ندی ناسنامه‌ی تاک و زمانه‌وه ده‌بی بلین: «کاتیک که‌سیک قسه ده‌کات، له راستیدا به شیوه‌یه‌کی زیره‌کانه، «په‌یره‌وی له زمان ده‌کات»؛ زمان بۆ دهرخستنی مه‌یلداری و دروستکردنی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل کۆمه‌لگه، له‌لایه‌ن ئیمه‌وه ده‌دویت. ته‌نانه‌ت ویناکردنی ناسنامه‌ی تاکه‌که‌سیش له ریگه‌ی گوتاری کلتوریکه‌وه دیته به‌ره‌م. «من» شتیکی له‌پیشدا هه‌بوو نییه و له قۆناغیکدا به‌رجه‌سته ده‌بیت و ره‌نگه‌داته‌وه که له قۆناغی مندالییدا سه‌ره‌لده‌دات، واته له هه‌مان قۆناغیکدا که ئه‌و «من» هه‌دی ده‌کریت و ده‌بیته‌ لایه‌نی به‌رامبه‌ری ئه‌وانی دیکه.» (هه‌مان: ۹۰)

له بواری په‌یوه‌ندی کلتور و زمان، وه‌ک سیسته‌میک له نیشانه و ئاماژه‌کان، ده‌توانین بلین: «تا کلتوریک به‌هیزتر بیت، به هه‌مان راده‌ش له خستنه‌رووی نیشانه‌کانی، وه‌ک نیشانه سروشتیه‌کان سه‌رکه‌وتووتره. له‌م سۆنگه‌یه‌وه، شیکردنه‌وه‌ی نیشانه‌ناسی پیوستی به میتودیکه که جه‌خت له په‌یماننامه بوونی نیشانه‌کان، واته بنه‌مای کلتوریان بکاته‌وه و دژی ئه‌و دیدگایه‌ بیته‌وه که نیشانه‌کان به ئاسایی ده‌زانیت.» (هه‌مان: ۱۰۸)

له بواری په‌یوه‌ندی کۆمه‌لگه و زمان و ناسنامه‌ی کۆمه‌لایه‌تی تاکه‌وه، روزالین کوارد و جان ئه‌لیس له کتیبی «زمان و ماتریالیزم» دا ده‌لین: «سه‌رجه‌م ئه‌و کار و ره‌فتارانه‌ی هه‌مه‌گیری به کۆمه‌لگه ده‌به‌خشن له نیو زماندا جیانیگرتووه و له‌و سۆنگه‌یه‌وه ئه‌م دهرفته‌به‌دی دیت تا زمان به ئامراز و پیگه‌ی فۆرمه‌له‌ بوونی تاکی کۆمه‌لایه‌تی بزاین.» (هه‌مان: ۱۳۹).

به چاوخشانده‌وه‌یه‌کی خیرای ئه‌وه‌ی له سه‌ره‌وه باس کرا، ده‌توانین ئه‌وه بخه‌ینه‌روو که زمان، ته‌نیا ئامرازیک نییه بۆ په‌یوه‌ندی به به‌رامبه‌ره‌وه؛ به‌لکو هۆکاری تیگه‌یشتنیشه له «بوون»، بۆیه ناسنامه‌ی تاک و کۆمه‌لگه‌ی هه‌ر که‌سیک دیار ده‌کات.

زمانی دایکی، زمانی نه‌ته‌وه‌یی

کاتیک که سه‌یری ئاوینه ده‌که‌یت، نه‌ک ته‌نیا هه‌ر سیمای خۆت، به‌لکو مۆزه‌خانه‌یه‌ک له به‌رامبه‌ر خۆتا ده‌بینیت. ئیمه هه‌میشه رابردووی ده‌ورو به‌رمان له‌گه‌ل خۆماندا

ده‌بین و ئەم کاره تەنیا بە جەستە ئەنجام نادریت: بە لکو له چوارچێوهی نەریتەکانمان، وهک چۆنیتی ئاخوتن، درێژه به ژيانی خۆی دەدات. رابردوو کۆمه‌لیک ورده گەردیلەن بە چاو نابیندرین، که هەمیشە لە بەرچاومان و لە رێگەیانەوه له جیهانی دەوروبەرمان دەگەین و لە بەرامبەر دا جیهانیش له ئێمه دەگات. ئێمه هەمیشە پالمان بە شانی پیشینانمانەوه داوه؛ جا ئەوان بناسین، یان نا... (دیفید دابلیو، ۱: ۱۳۹۵-۲)

با واز لەو دەربرینە شیعرییە سەرەوه بینین، با سەرنج بەدینە ئەو چەمک و واتا قوولانەیی که دەرخرێتەرپوو؛ چەمکەلیک که له بەشی «زمان، کلتور، ناسنامە» دا باسمان کرد و له درێژەیدا بە دەربرینیکی سادەتر و له گوشەنیگایەکی دیکە شەنوکەویان دەکەین.

دەتوانین بلینن که زمان گرنگترین ئامرازی ناسنامەسازی کۆمه‌له؛ ئامرازی که له ماوهی نەوه‌د سالی دوايي و له‌گەڵ پیکه‌یتانی حکومه‌تی مۆدیرن له جوگرافیای سیاسی ئێراندا، پوو‌به‌رووی تەنگوچه‌له‌مەمی گەوره بوو‌تەوه. تەنگوچه‌له‌مەمی که بوو‌تە هۆی ئەوهی زۆر لهو زمانانەیی نیو ئەو چوارچێوه جوگرافییه، به پێی ئەو پیناسەیهی که له هزری ئێمه‌دا به زمانی دایکی جیان گرتوو؛ ئیدی زمانی دایکی نەبن. ریک له‌بەر ئەوه و گرنگی ئەو بابەتەش، باسەکه‌ی خۆمان به خستنه‌پرووی پرسگەلی زانستی زمانناسییه‌وه دەست پیکردوو.

زمانی دایکی ئەو زمانەیه که مندال له‌گەڵ له‌دایکبوونیدا سەرکاری له‌گەڵا هەیه، خۆی و جیهانی دەوروبەری به‌وه‌وه دەناسیت. به درێژای هەزاران سال زمانی دایک، هەمان زمانی ناسنامەیی بووه، به‌لام به‌داخه‌وه ئەم‌پرو دەتوانیت هەم زمانی ناسنامەیی بیت، هەم نەشبییت؛ واتە رەنگه‌ دایاب هەر له‌گەڵ له‌دایکبوونی مندالەکانیدا به زمانی جیا له زمانی ناسنامەیی نەتەوه‌یی خۆیان قسه‌ له‌گەڵ مندالەکانیدا بکه‌ن؛ بۆیه له‌م نووسینه‌دا، دوو چەمکی «زمانی دایکی» و «زمانی ناسنامەیی» به شیوه‌یه‌کی جیاواز و له چوارچێوهی دوو تیگه‌یشتنی جیاواز به‌کار هیندراون.

«له جیهانی مۆدیرندا تا دیت مەیلی ئاوێتە‌بوونی کلتوری له‌نیو مۆسیقا، هونەر، ئاژانسەکانی راگەیانندن و تەنانەت له پیکه‌اته‌ی کۆمه‌له‌کان (کوچه‌ به‌رفراوانه میژوو‌وییەکان) و له زمانەکاندا‌یه (زۆربه‌ی خەلکی، به دوو، یان سی زمان قسه‌ ده‌کەن). به زیادبوونی مه‌یل و خواستی دیارده‌ی فره‌گه‌رایي کلتوری له سالانی ده‌یه‌ی ۱۹۸۰، هەندیک له بیرمەندان له ئاستی زانکۆکاندا دەستیان به‌ چاوگێرانه‌وه

به و زمانان و کلتورانه کرد که سهردهمانیک وهک زمان و کلتوری تایبته و جیاواز سهر دهکران.» (ههمان: ۱۴)

به سهرهلهدانی مؤدیرنیتته، «ناسنامه» به تهواوی له قالبی هاوکیشته کلتوری و سیاسیهکان جی دهگریته. مؤدیرنیتته لهگهله شورشیه تهکنهلوژیا، جیگورکی دهسته و کومهلهکان و فورمهلهبوونی دهولهتگهله مؤدیرن و پرورژهی دهولهت- نهتهوهسازی، بواری چاوگیرانهوه به ناسنامهکان و زهمینهی مملانی نیوانیانی فهراهم کردووه. له ئیرانیشتا، به دروستکردنی دهولهتی مؤدیرن و فورمهلهبوونی پرورژهی دهولهت نهتهوهسازی له سهردهمی پهلهویی یهکهمداء، گوتاری دهسهلات ههمیشه ویستوویه جیاوازیهکانی زمانی لهژیر ناوی «ئهویدی» دا سهرکوت بکات. بهم پیتی، یان ئه و جیاوازیه ناسنامهییانهی نادیده گرتووه و نکولی لی کردوون، یان ئهوانی وهک ورده کلتور، زار، کلتور و زمانگهله ناوچهیی و ... خستوونهتهپوو؛ دهرهنامهکشی ناساندنی ههموو ئه و جیاوازیانه وهک بهشیک له گوتاری «ناسنامهی نهتهوهیی، ناسنامهی ئیرانی» یه.

ههلهته دهبی ئامازه بهوه بکهین که ئهم کیشیه له خورهلهاتی ناوهراستدا ههر تهنیا تایبته به ئیران نییه؛ دارمانی پیکهاتهگهله سیاسی، ئابووری، کلتوری و ئهخلاقیی کومهلهگهکانی خورهلهاتی ناوهراست لهگهله پاراستنی جوگرافیای سیاسییان، هوکاری ئه و جیاکاریه زمانی- ناسنامهیهیه. جیاکارییک که ریشهی له پیکهاتهی نادیموکراتیک و ریژیمه دهسهلاتخوازهکاندایه؛ پیکهاتهگهلیک که فرهگهراپی ناسنامهیی نادیده دهگرن و لهگهله کهمینهدا، په یوهندیی «بالادهستی- ژیردهستی» پیاده دهکن.

گوتاری «بالادهستی- ژیردهستی» له ئیراندا، ئهوهنده کاریگهری کردووته سهر ناسنامهی زمانه جیاوازهکان، که زوربهی کومهلهکانی زمانی ژیردهست، نااگا و لهژیر کاریگهری راگه یاندنه راستهخو و ناراستهخوکانی سیستهمی بالادهست، برپاریان داوه ناسنامهیهکی تازه بو نهوهی دواي خوین پیناسه بکهن، بویه لهگهله دایکبوونی مندالهکانیاندنا به زمانی فارسی قسهیان لهگهلهدا دهکن، تا ئهوان بو کومهلهی بالادهستی کومهلهگی سهرتاسهری ئیران بگوازنهوه.

لیروهیه و لهبهر ئه و هوکارهیه که له زوربهی ناوچهکانی ئیراندا «زمانی دایکی» ریگای خوئی له زمانی نهتهوهیی جیا دهکاتهوه؛ دواچار، ناسنامهیهکی تازه و ههلهته ساخته بو ئه و نهوانهیی که ئیدی به زمانی باب و باپیریان نادوین، دروست دهبیته.

ئەو نەوہیە، بە گۆرپینی ناسنامە بە دوای ھەلبژاردنی زمانی بیگانە، وەک زمانی دایکی - بەو پیناسەییە کە پیشتر بۆ زمانی دایکی کرا- خۆیان لە جەستە کۆمەلگەیی نەتەوہیی خۆیان جیا دەکەنەوہ.

ئەو ساختەکردنە ناسنامە و زمان، بە تێپەرپوونی کات کۆمەلەکانی دیکە بچوکتەر دەکاتەوہ و کۆمەلگەیی بالادەست گەورەتر دەکات؛ بەم شێوہیە ئاسیمیلاسیۆن و توانەوہی کلتوری- ناسنامەیی- زمانی دیتە دی؛ ژمارەیی ئاخیوہرانی زمانەکانی ژێردەستە کەم دەبیتەوہ و ئاخیوہرانی زمانی بالادەست زیاد دەبیت؛ دەرەنجام و بە تێپەرپوونی کات، ناسنامەییەکی یەکدەست و گشتی بۆ سەرجم جوگرافیایەکی سیاسی پیناسە دەکریت.

کورد و زمانی کوردی لە کلاردەشت

کلاردەشت شارێکە کەوتووہتە خۆرئاوای پارێزگای مازەندەران. پیکھاتەیی ئەم شارە بریتییە لە نیشتەجێ رەسەنەکان، ژمارەییەکی زۆری کوردی کۆچبەر و ھەرەھا ژمارەییەکی کەمی تورکی کۆچبەریش. کورد نزیکەیی ھەفتا لە سەدی دانیشتوانی کلاردەشت پیک دەھینیت.

پاستییەکەیی بە وردی ناتواند ریت سەبارەت بە زیدی سەرەتایی ئەو کوردانەیی کە لە ماوہی بەردریژی قوناغە جیاجیاکانی میژوو، لەژێر ناوی «خواجهوہند» (یان وەک خەلکی ناوچەکە بە خاجەفەند دەری دەبرن) ھاتوونەتە کلاردەشت، بۆچوونیکی ساخکراوہ بخریتەپوو.

ئەو کۆچ و ئاوارەبوونانە ھەر تەنیا رووداویکی ئاسایی و بێ ئامانجی میژوویی نەبوونە؛ بە دلنیاوییەوہ ئەو رووداوانە ئامانجی دولایەنەیان لە زیدی خۆیان بۆ ئەو شوینیە کۆچیان بۆ کردووہ، یان کۆچیان پێ کراوہ، ھەبووہ.

«یەکیک لە رووداوە گرنگە میژووییەکان لە کلاردەشت دوای پەلامارەکانی مەغول، سەرھەلدانی شەپۆلیکی کۆچکردن بوو، کە دواتر بووہ سەرچاوەی گۆرانکاری کۆمەلایەتی و سیاسی گرنگ لە ناوچەکە.» (مەلەک پور، ۱۰۳: ۱۳۹۳) ۸

ئەو پرسە پەیوہستە بە کۆچاندنی زۆرەملی ھۆزگەلیکی کورد لە ناوچەکانی خۆرئاوای ئێران بۆ کلاردەشت و ناوچەکانی دەورووبەری. بەپێی ھەندیک سەرچاوەی میژوویی، زیدی ئەو ھۆز و خیلە کوردانە بریتییە لە (بیجاری گەرۆس و ناوچەیی

سنه) و له ههنديک سهراوهی دیکه شدا (لورستان و گهرووس) نووسراوه، که لیردها له سهريان دوهستين و باسيان دهکهين.

«سهبارت به ميژووی دياريکراو وردی کوچی خواجه وهنديهکان، چهند گيپانه وه و تيروانيني جياجيا ههن، ۴ بهلام ئهوهی که وهک بهلگهی ميژووی زياتر جيی باوهره، ئهوهیه که کوچی زورهملتی هوز و تيرهکانی کورد بو ناوچه جياجياکان، له سهردهمی شا ئيسماعیلی سهفهوی دهستی پيکردهبو و له سهردهمی فهريمانرهوایی پادشاکانی دیکهی وهک شا عهباس و تهنانهت دواي پروخانی دهولهتی سهفهوييش لهلايهن نادر شای ئهفشار و کهريمخانی زهند دريژهی ههبووه. راستييهکهی خواجه وهنديهکان دواي ئاريابيهکان دووهمين کومل و دهستی کوچهر بوون، که به مهبهستی نيشتهجيیوونی بهردهوام هاتوونهته ئهناوچانه.» (مهليک پور، ۱۰۴: ۱۳۹۳-۱۰۵)

بهپيی قسهی هينری فيلد،* شا عهباس له چارهکه سهدهی ههقهدهمی زايینی، هوزه کوردهکانی خواجه وهندی له «کوجور» و پوول» ۵ و کلاردهشت بو ترساندنې دانيشتوانی رهسهنی ناوچهکه - به ههمان هوکاری که پيشتتر باس کرا- بو ئه و ناوچانهی کوچاندوون. ئه و دهليت: خواجه وهنديهکان زوربهيان له ناوچه چيابيهکان دهژين و به کهسانیکی بههيز ناسراون. هينری فيلد، خواجه وهنديهکان به هوز و تيرهی کورد دهزانيت و باوهری وایه له سالی ۱۹۲۰ی زايینی له کلاردهشتدا پينچ تيرهيان بریتی بوون له: سولتان قولیخانی، کاکه وهند، لهک، خواجه وهند و دلفان. ئه م هوزانه له راستيدا لهلايهن نادر شاوه له ناوچهی گهرووس و سنه وه هينراون. ژمارهیهکیان له کوتایي فهريمانرهوایه تیبی کهريمخاندان گهراونه ته وه ناوچهکانی خويان، بهلام ئاغا محمه دخانی قاجار، ئهوانی گهراوندووه ته وه تا دانيشتوانه سه رهروکانی ئه و ناوچانهيان پي سه رکوت و دهسته مؤ بکات. (فيلد، ۱۹۹: ۱۳۳۴-۲۰۱)

(رابينو)* **ش له و باوهردايه که خواجه وهنديهکان خه لکی لورستانن، ئاغا محمه د خان ئهوانی له لورستان و گهرووسه وه هيناو ته مازهندهرانی خوړئاوا... رابينو له بارهی ژيان و بژيووی ئهوانه وه له سهردهمی خویدا دهليت: خواجه وهندهکان ئه گه رچی ئيستا له گوندهکاندا نيشتهجين، بهلام له وهرزی هاویندا به رهشمالهکانی خوiane وه دهچنه کهژ و کيوهکانی دهوروبهر و خهريکی له وهرهنادنی پهزهکانی خويان دهبن. ئهوان ئهسپی تا رادهیهک رهسهن بهخيو دهکن و کاری کشتوکالیش دهکن و زوربهی کشتوکاله کهشيان ديميه. خواجه وهنديهکان باشترين زوزانی ئه و ناوچهيان ههیه،

که هه‌لبه‌ت خه‌لکی ناوچه‌که پیتی دلخۆش نین و ته‌نانه‌ت له رابردوو، به‌تایبه‌ت له قۆناغه‌کانی سه‌ره‌تایی کۆچکردنیان بۆ ئه‌و ناوچه‌یه، ئه‌مه کیشمه‌کیشی خویناویشی لیکه‌وتوه‌ته‌وه. ده‌سته‌یه‌ک له خواجه‌وه‌نده‌کان، که به کوردانی پۆزه‌کی ناسراو‌بوون، دواتر به ته‌واوی له‌نیو چوون. (رابینۆه ل، ۱۳۴۳: ۵۲)

ئه‌وه‌ی که له سه‌ره‌وه باسکرا، گرنگترین دیدی میژوونووسان، لیکۆله‌ران و خۆره‌لاتناسان بووه له باره‌ی کۆچی میژوویی و به‌رده‌وامی کورد بۆ کلارده‌شت. دیدگای دیکه‌ی که زۆر باس ده‌کرین و ئه‌و سه‌رچاوه و چاوانه‌ی دیکه‌ی لیکۆلینه‌وه له‌و باره‌یه‌وه، بریتین له دیدگاگه‌لیکی که ره‌نگه ته‌واو نه‌بن، یان که موکوریان تیدا‌بیت و پشتیان پینه‌به‌ستری‌ت و به شیوه‌یه‌کی زانستی و شروقه‌کارییه‌وه پیوستیان به چاوپیدا‌گیرانه‌وه هه‌یه.

لێره‌دا باسکردنی چه‌ند حاڵه‌تێک به‌ پیوست ده‌بینین: یه‌که‌م:

له هه‌ندیک کتیب، له‌نیویاندا کتیبه‌کانی دکتۆر «مه‌له‌ک پوور» و «ته‌همورس فه‌قی نه‌سیری» دا، (هه‌ردووکیان به‌ ناوی کلارده‌شت)، به‌ گه‌رانه‌وه بۆ فیلد، رابینۆ و مه‌که‌نزی ئه‌و هۆز و تیرانه‌یان به «هۆزه‌کانی کورد و لور» ناو هیناوه؛ به‌لام له‌نیو ئه‌و کۆچه‌رانه‌ی که له خۆرئاوای ولات و له قۆناغ و سه‌رده‌می جیا‌جیای میژووییدا، بۆ کلارده‌شت و کوجوور را‌گو‌یزراون، هه‌یچ تیره و کۆمه‌له‌یه‌ک نییه به‌ زار، یان بنزاریکی لوری قسه‌ بکات.

شایانی باسه، که کۆچی «لور»ه‌کان بۆ ناوچه‌کانی «سیب دئ چالووس» و «خۆره‌مئاباد تونکابون» له خۆرئاوای مازهنده‌ران و ئه‌لبۆرزی ناوه‌راست، رووداویکی به‌لگه‌داری میژوویییه؛ به‌لام گه‌شتاندنی به کلارده‌شته‌وه له‌سه‌ر بنه‌مای لیکۆلینه‌وه‌ی میژوویی و زاراوه‌ناسییه‌وه ره‌ت ده‌کریته‌وه.

دووه‌م:

له هه‌ندئ سه‌رچاوه‌ی میژووییدا -وه‌ک پێشتر ئاماژه‌ی پیدرا- باس له‌وه‌ کراوه که هه‌ندیک له‌و هۆز و تیرانه له بیجاری گه‌رۆسه‌وه بۆ کلارده‌شت و کوجوور کۆچیندراون.

له لایه‌نی لیکۆلینه‌وه‌ی میژوویی و زمانناسییه‌وه هه‌ندی حاله‌تمان به‌رچاو ده‌که‌ون، که پیوستبوونی به‌دواداچوونی مه‌یدانیمان له ناوچه‌ی گه‌رۆس نیشان ده‌دن. پرسیکی گرنگ هه‌یه که بۆ گه‌یشتن به راستیی زیدی سه‌ره‌تایی کۆچه‌رانی کورد، به له‌به‌رچاوگرتنی شیوه‌زاره‌کانیان، پیویسته و به‌داخه‌وه تا ئیستا لیکۆلینه‌وه و توێژینه‌وه‌یه‌ک له‌لایه‌ن کوردانی کلارده‌شت و کوجوور، یان لیکۆله‌رانی دیکه‌وه، نه‌کراوه.

پیوستیی ئه‌م لیکۆلینه‌وه و توێژینه‌وه‌یه له‌وه‌دایه، که زاری کوردی کلارده‌شت، جوړیکه له له‌کی؛ له‌لایه‌کی دیکه‌وه ده‌بینین ئیستاش هه‌ندی تیره و گروهی له‌کی له بیجاری گه‌رۆسدا هه‌ن. تیره و گروهی که له سه‌رده‌می «ملوک ئه‌له‌ته‌وایف» وه بۆ ده‌ستبه‌سه‌رداگرتن و فه‌رمانه‌وااییکردنی ناوچه‌کانی گه‌رۆسی کوردستان چوونه‌ته ئه‌وی و له‌ویدا ماونه‌ته‌وه.

گریمانیه‌کی نووسه‌ری ئه‌م دێرانه له‌و باره‌یه‌وه هه‌یه، که گروهی که کۆچه‌رانی کلارده‌شت، له‌و ده‌سته له جه‌نگاوه‌رانی له‌کی بن که پیشتر چووبوونه بیجار؛ سه‌لماندنی ئه‌و گریمانیه‌یه پیوستی به به‌دواداچوون و لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی ته‌واوی مه‌یدانی هه‌یه، که تا ئیستا ئه‌و بواره نه‌ه‌خساوه.

بیگومان باسکردنی خالێکی دیکه‌ش له‌و باره‌یه‌وه به پیویست ده‌زاندریت؛ ئه‌وه‌ی که دلفانییه‌کان به له‌به‌رچاوگرتنی ئه‌و جیاوازییه که له شیوه‌زاره‌که‌یاندا له‌گه‌ل هه‌موو کوردانی دیکه‌ی کلارده‌شتدا هه‌یانه و له لایه‌کی دیکه‌- جگه له پیکه‌ته‌ی ئیرگاتیف* - ته‌واو وه‌کو کوردانی له‌کی ناوچه‌ی دلفان له پارێزگای لورستان قسه ده‌که‌ن، تا چ راده‌یه‌ک ریی تیده‌چیت راسته‌وخۆ له ناوچه ناوبراوه‌کانی پارێزگای لورستانی ئیستا بۆ کلارده‌شت کۆچیندراپن؟

ده‌بی شتیکی دیکه‌ش بخه‌ینه سه‌ر ئه‌و هه‌مووه‌ی که باس کرا؛ له باره‌ی کۆچی کورده‌وه له گه‌رۆسه‌وه بۆ کلارده‌شت و کوجوور، له‌و باره‌وه ته‌واو پشت به به‌لگه‌نامه‌کانی هینری فیلد ده‌به‌ستریت. ئه‌مه له کاتی‌کدایه که ژماره‌یه‌ک له توێژه‌ران ئه‌و تیروانینه‌ی فیلد به هه‌له‌ ده‌زانن و پێیان وایه که بنه‌ماله‌ی «سۆفی ئه‌مله‌ش»* بیان له ناوچه‌ی گه‌رۆسه‌وه بۆ ئه‌م ناوچه‌یه هیناوه نه‌ک کوردانی کلارده‌شت و کوجوور! ئه‌م به‌شه له لیکۆله‌ران له‌و باوه‌رده‌ن که ده‌بی گومان له تیروانینه‌کانی هینری فیلد

سینیه م:

خالیکی دیکه‌ی مایه‌ی تی‌رامان له‌باره‌ی کوردانی کلارده‌شت و تهنانه‌ت کوجوور ئەوهیه که وێرای هه‌ندی جیاوازی شیوه‌ زاری، که هه‌یانه، هه‌موویان پنیان ده‌گوتریت «خواجه‌وه‌ند».

ناونانی هه‌موو ئەو کۆچبه‌رانه به‌خواجه‌وه‌ند، سه‌رباری ئەو هه‌موو جیاوازییه زۆره و به‌رچاوه له شیوه‌زاری نیوان خواجه‌وه‌نده‌کانی کلارده‌شت له‌گه‌ل خواجه‌وه‌نده‌کانی کوجوور، یان ئەو جیاوازییه بنزارییه زۆره‌ی نیوان دلفانه‌کانی کلارده‌شت له‌گه‌ل هه‌موو کوردانی دیکه‌ی ئەم شاره، ده‌کریت ده‌رخه‌ری ئەوه بیت که ئەم کوردانه سه‌ر به‌یه‌ک هۆز و تیره نه‌بووبن و ئەو گریمانه‌یه دیته پیش که هۆز و تیره‌ی جیاچیان و له ناوچه‌یه‌که‌وه نا، به‌لکو سه‌ربه ناوچه‌ی جیاواز بووبن و دواتر له چوارچێوه‌ی په‌یمان و فیدراسیۆنیکی سیاسی- سه‌ربازیدا، گشتیان خۆیان به «خواجه‌وه‌ند» ناو نابیت.

جێی باسه هه‌ندیکی دیکه له‌و باره‌یه‌وه تیروانینیکی دیکه‌یان هه‌یه و پنیان وایه شۆره‌تی سه‌رجه‌م ئەو کۆچبه‌رانه به «خواجه‌وه‌ند» به هۆکاری له‌یه‌کنزیکیی دابونه‌ریتی ئەوانه‌وه‌یه.

وه‌ک پیشتر ئاماژه‌مان پێدا، هینری فیلد ئەو کۆچبه‌رانه، به پینج ده‌سته دابه‌ش ده‌کات:

۱- سولتانقولیخانی ۲- کاکاوه‌ند ۳- له‌ک ۴- خواجه‌وه‌ند ۵- دلفان.

ده‌بی ئەوه بلین که ناوی «خواجه‌وه‌ند، له‌ک و دلفان» له کلارده‌شتیشدا هه‌یه، به‌لام کاکاوه‌ند و سولتانقولیخانی نییه. ئەوه مایه‌ی سه‌رنجه که شیوه‌زاری هه‌موو ئەو خه‌لکانه، «له‌کی» به شیوه ئاخاوتنیکی زۆر نزیک له‌یه‌ک و جیاوازی دیاری کوردانی ناوسراو به «له‌ک» له کلارده‌شت له‌گه‌ل هه‌موو کوردانی دیکه‌ی ئەم ناوچه‌یه، ته‌نیا له شیوه‌ی دابونه‌ریتی ئایینی ئەواندایه. ئەو کوردانه‌ی که له کلارده‌شت به «له‌ک» ناسراون، شیعه و کوردانی دیکه‌ی ناوچه‌که‌ش په‌یره‌وی ئایینی یارسانن.

لێره‌وه دینیه سه‌ر شیکردنه‌وه و میژوو و لانی که‌م گه‌ره‌کمانه دوو ئامانجی سه‌ره‌کیی ئەو کۆچه زۆره‌ملییه و کۆچی خواجه‌وه‌نده‌کان بۆ کلارده‌شت و ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری کلارده‌شت باس بکه‌ین. ئەو دوو ئامانجه برتین له:

۱- دروستکردنی هاوسهنگی نوئی سیاسی و نیشته جییی له ناوچهی خواجه و هندهکان، واته کلاردهشت و کوجوور و ئەو ناوچانهی دهوروبهریان، به مه بهستی که مکرده وه دامرکاندنه وهی سهره رۆپیه کانی دانیشتوانی خوجییی دژی دهوله تی ناوهندی ئیران.

۲- دروستکردنی ناکوکی و که له بهر له نیو هۆز و تیره کانی کورد له ناوچه کانی خویان - خورائاوی ولات- و ههروه ها به مه بهستی خستنه ژیر رکیفیان له لایهن حکومه تی ناوهندییه وه.

(خواجه و هندهکان له ناوچه کهی خویاندا و به پئی دابونه ریت و خه سه له ته خیله کیه کانی خویان، کومه له یه کی توکمه و به هیز بوون. ئەوان خاوهنی ناسنامه ی تایبته، میژوو و کلتوریکی گهش و ناسراون؛ ئەمهش بۆ حکومه ته ده سه لاتخوازه کانی ئەوکات شتیکی ئەوهنده دلخواز نه بووه، بۆیه بریاری لیکه له وه شانده وه و بلاو پیکردنی ئەوانیان داوه.) (مه لیک پور، ۱۰۴: ۱۳۹۳) ۷

دوای هاتن و جیگیربوونی خواجه و هندهکان له کلاردهشت، له رووداو و بوویه ره جورا جوهره کانی ئەو ناوچه یه دا به شداریکی چالاکانه یان هه بووه. ئەو به شداریکردن و ئاماده ییه یان له قوناغی یه که مدا، کیشه و شه پ و شوپی له گه ل هۆز و کومه له نیشته جیکانی ناوچه که لی که وتوو ته وه.

بۆ سوارانی خواجه وهند، که له ناوچه کهی خویاندا خاوهنی میگه لی په ز و له وه رگه ی باش بوون، زۆر گرنگ بوو له و ناوچه تازه یه شدا بتوانن درێژه به ژیا نی ئابووری خویان بدن. له و رووه وه که شا و ده سه لاتداران، له ناوچه که پیوستیان به هیزکی جهنگاوه ی سواره هه بووه، بۆیه به شیک له له وه رگه باشه کانی خه لکی ناوچه که یان داوه ته ئەو تازه هاتوانه؛ ئەمهش وه ک باس کرا شه پ و شوپ و مملانی خویاوی به دوای خویدا هیناوه، به لام دوا جار و هیواش هیواش هه ردوو کومه له که هه بوونی یه کدی و پیکه وه یی ئاشتیانه یان به شیوه یه کی رێژه یی له گه ل یه کدا په ژراندوو ه.

کوردانی کلاردهشت تا ئیستا توانیویانه کلتور، ئایین، زمان و ناسنامه ی خویان بپاریزن؛ به لام له م چه ند ده یه ی دوا ییدا هه ره شه ی گورانی ناسنامه یان له سه ره. ئەو مه ترسییه گه وه و خیرایه ی سه ر ئەو کوچه برانه ی دووره زیدی خویان، ئەگه ر ریکاری خیرا و کرداری بۆ به رپیکرتنی نه گیرد ریته به ر، ناسنامه ی کوردیی ئەو کوچه برانه ش وه کو زۆربه ی کوردانی کوچه بری دیکه ی گه یلان و مازهنده ران له نیو ده چیت. شایانی باسه که کوردانی ناوچه ی کوجووری مازهنده رانیش ته واو

له رەوشىكى لەم چەشنەدان: ئەو ناسنامەيە تا ئىستا پارىزراو، لى ئىستا لەژىر مەترسىيە لەنيوچوونى خىرادايە.

بەشى ھەر زۆرى ئەو مەترسىيانە ھەر ئەو حالەتانەن كە لە بەشى (زمانى دايك، زمانى ناسنامە) باسما كىردوو، ئەگەرچى ھۆكارگەلى دىكەش ھەن كە لە بەشەكانى دىكەدا زياتر لەسەريان دەوہستين.

ھەرەشەكانى سەر زمانى كوردى لە كلاردەشتى مازەندەران

كالير لەو برۋايەدايە كە زمان دياردەيەكى تەواو ميژووييە و ھەميشە لە گۆراندايە؛ دەتوانين بليين كە ميژووي زمانەكان پراوپرە لە گۆرانى بنەرەتيانەى دەنگ و واتا. (۳۸: ۱۳۹۳-۳۹) كاتىك كۆچيش - وەك دياردەيەكى ميژوويى - بۆ ئەو رەوتە ميژووييەى گۆرانى دەنگ و واتا زياد بكەين، راستىيەكەى وەك دىقيد دابليۆ دەلى ئەوا ئاماژەمان بە (كردارىكى مرويى زۆر گرنگ و كاريگەر لە گۆرانكارى زمانى) داو. ۱۶: ۱۳۹۵) كۆچ لە بواری جياجياو دەبيتە گۆران بەسەر زماندا دىنييت؛ بە گۆرانكارى جياجيا كە رەنگە بە شيوہەيەكى ھەمەلايەن لەم بەشەدا دەرەتەى باسكردنى مەيسەر نەبيت، يان مەبەستى ئىمە كە تايبەتە بە كلاردەشت نەگريتەوہ.

لە دەستپىك و بەر لە چوونە نيو ھەر باسيك لەو بارەيەوہ، بە گرتنەپيشى (بنەماى نكۆليکردن) سەبارەت بە زمان و شيوہەزارى كوردانى كلاردەشت، لەلايەن نووسەرانى دوو كتيب، كە ناوئيشانى ھەردوو كيان «كلاردەشت» ە، ئاماژە دەكەن؛ ھەلبەت پيويستە ئەو بليين كە ھەردوو ئەو نووسەرە بە كەسانى خۆجىيى كلاردەشت دەژميردريين.

دكتور «عەلى مەليك پور» و خوالىخۆشبوو «تەھمورس فەقى نەسيري» نووسەرانى كتيبەكانى «كلاردەشت» بە دوو شيوہەزارى جياواز، نكۆلى لە زمان و شيوہەزارى كوردانى كلاردەشت دەكەن.

فەقى نەسيري بەشى كۆتايى كتيبەكەى خۆى تەرخان كردوو بەو زمانە تايبەتيانە و لە دوو سەرباسى «شيوہەزارەكانى باكورى» و «شيوہەزارەكانى ناوچەيى» دا باسى كردوون؛ (۱۶۰: ۱۳۸۳-۱۶۲) بەم شيوہەيە چاوەروان دەكرا لە بەشى «شيوہەزارەكانى ناوچەيى» دا ئاماژە بە شيوہەزارى كوردانى كلاردەشتيش بكات؛ ئەگەرچى بەكارھيئەتەى «شيوہەزارەكانى ناوچەيى» خۆى لە خويدا دەستەواژەيەكى

به سووگرتن و نزمروانینه له شیوه‌زاری که مینه‌کانی ئیران، به لأم له وه‌شدا ئاماژه به شیوه‌زاری کوردی له کلارده‌شتدا نه‌کراوه و ناسنامه‌ی زمانی ئهم به‌شه گرنگه‌ی کلارده‌شتیه‌کان که حه‌فتا له سه‌دی دانیشتوانی شاره‌که پیکدینن، به بیده‌نگیگی و اتادار و به مه‌به‌ست نکۆلی لی کراوه.

مه‌لیک پور لاپه‌ره‌کانی ۲۴۸ تا ۲۵۲ی کتیه‌که‌ی خوی تهرخان کردووه بۆ (بنزاره‌کانی کلارده‌شت) و له‌ژیر دوو سه‌رباس «بنزاری گیه‌کی» و «بنزاری خواجه‌وه‌ندی (له‌کی)» دا شیکردوونه‌ته‌وه. له به‌شی «بنزاری خواجه‌وه‌ندی (له‌کی)» دا، راگوزهرانه و به کهم نواندن ئهو بنزاره کوردیه‌ی کلارده‌شت، به‌شیوه‌یه‌ک له شیوه‌کان سووکایه‌تی به زمانه‌که‌مان کردووه.

مه‌لیک پور ده‌نووسیت: «بنزاری سه‌ره‌کی ئهم خه‌لکانه ۸ له کلارده‌شت، زاراوه‌یه‌کی نیوان کوردی و لوریه‌ی. بنزاری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و یرای باوه‌ری به‌شیک له نیشته‌جیکانی ئه‌وی، نابیت به بنزاریکی کوردی ناو بندریت، چونکه خواجه‌وه‌ندی ئهم ناوچه‌یه له‌گه‌ل کوردی ره‌سه‌ندا زۆر جیاوازی هه‌یه، به‌شیوه‌یه‌ک دوو ئاخپوه‌ری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و کوردی مه‌باد و سنه لیک تیناگن و بۆ له‌یه‌ک‌گه‌یشتن سوود له زمانی نیوه‌ندگیری فارسی وهرده‌گرن.» (۱۳۹۳: ۲۵۰-۲۵۱)

واز له ره‌خنه‌گرتن له ده‌سته‌واژه‌ی (خه‌لک) که به مه‌به‌ستی که‌مگرتن به‌کاری هیناوه، دینین و له‌سه‌ر ره‌خنه‌ی زمانناسی تیورییه‌که‌ی دکتۆر مه‌لیک پور، که هه‌لبه‌ت تیوریکی نامۆیش نییه راده‌وه‌ستین.

له‌که‌کان هه‌میشه به‌شیکی جیا‌به‌بووه‌ی ناسنامه‌ی کوردی بوونه و واش ده‌میننه‌وه. زاری له‌کی دوا‌ی زاری هه‌ورامی کۆنترین و ره‌سه‌نترین زاره‌کانی زمانی کوردیه‌ی. دیدگای تیکه‌لکردنی «کورد» و «لور» و چیکردنی «له‌ک» تیوریکی پیشنیازکراوی دوو ده‌سته و گروپی جیا‌یه.

یه‌کیک له‌و گروپانه، گروپی ئهو بیئاگایانه‌یه که لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌یه‌کی زانستیانه‌ی دروستیان نییه و ته‌نیا گوینان داوه‌ته پروپاگه‌نده‌ی گروپه‌کانی دیکه. ئهو گروپه، له‌رووی نه‌زانی و بیئاگاییه‌وه که وتوووته داوی ئهو پروپاگه‌ندانه‌وه.

به‌لأم گروپه‌که‌ی دیکه، گروپیکی به‌ئاگا، به‌لأم مه‌به‌ستداره، که هه‌ول ده‌دات تا‌کو به دروستکردنی به‌لگه‌ی دروستکراوی به‌رواله‌ت زانستی و شروقه‌کارانه‌وه، به‌لأم

مەبەستدار و چەواشەكارانە، ئەو پروپاگەندانە دروست بكات، ئەو پروپاگەندەنش شتىك نين جگە لە جياكردنەوهى ناسنامەيى زمانى و بنزارە جياجياكانى زمانى كوردى لەژىر ناسنامەيەكى سەربەخۆدا.

ئىمە لە وتارىكدا لەژىر ناوى «لەكى، زمان يان زار»دا بە درىژى باسمان لەو بابەتە كەردوو و لەبەر ئەوهى لىزەدا بوارى باسكردنىكى تەواوى ئەو باسەمان نىيە، بۆيە داوا لە خوینەرانى هەيژا، هەروەها دكتور مەليك پور دەكەين بگەپنەوه بۆ ئەو وتارەمان.

لەم بەشەدا دىينە سەر باسكردنى بابەتىكى دىكەى باسەكەى دكتور مەليك پور. وەك پىشتەر باسمان كەرد، بەپىزيان دەنووسن: (زاراوهى لەكى، يان خواجەوهندىيى كلاردهشت، نابى بە زارىكى كوردى ناو بنىين).

لەو بارەيەوه، ئىمە - لەژىر ناوئىشانى كوردى كلاردهشت - پىشتەر و لە وتارەكانى دىكەماندا، تەنانەت لە بەشى پىشتەرى ئەم وتارەشدا، چەندىن جار ئاماژەمان بەو بابەتە داوه، كە باب و باپىرانى ئەو كۆچبەرانە، لە سەدان سال تا ئىستا ناسنامەى كوردىيى خۆيان پاراستوو و نەوه دواى نەوه پىناسەيان كەردوو و گواستوو يانەتەوه.

شايانى باسە، كە بەر لە هاموشۆى كوردانى كلاردهشت بۆ ناوچە كوردىيەكانى خۆرئاواى ئىران، كە لەم پازدە سالەى دوايىدا ئەو هاموشۆيانە زۆر بوونە، هەروەها پەرسەندى تۆرە كۆمەلایەتییەكانى سۆشيامىديا - كە خۆى ھۆكارىكى گەورەى گۆرپانكارىيە لە بوارى پەيوەندىدا - كوردانى كلاردهشت، هېچ ئاگايان لەو باسەى كە بە ناوى «زارى لەكى»دا هەيە، نەبووه، ئەو كۆچبەرانە، دواى هاموشۆكانى ئەم دوايىانە بۆ ناوچە كوردىيەكان و هەروەها پەيوەندى لە رىي تۆرە كۆمەلایەتییەكاندا، تىبينى ئەوهيان كەرد كە ناوى زارى ئەوان «لەكى»يە.

بە گەواھى ئىمە و كوردانى دىكەى كلاردهشتىش، ئەم كۆچبەرانە، ئىستاش وەكو جارن، خۆيان ھەر بە «كورد» و زمانى خۆيان بە زارىك لە زنجىرە زارەكانى زمانى كوردى دەزانن؛ ئەم ھەلىنجان و تىروانىنە ھەمەگىرەى كوردانى ئەم ناوچەيە، بە درىژايى ئەو ھەموو سەدانەى كە لە كلاردهشتدا ژياون، ھەبووه و ھەيە؛ بۆيە تىروانىنى دكتور مەليك پور، لە دەربىرىنى گوزارەى «وێرەى تىروانىنى بەشىك لە دانىشتوانى ناوچەكە» لە جىي خۆيدا نىيە و ماىەى رەخنە لىگرتتە. پىويست بە بەبىرھىنانەوھە

که به کارهینانی خودی ئەم دەربرینه به که مگرتنهیه، به شیکه له و نکۆلیکردنه زۆرهی که هه‌بووه و هه‌یه.

له‌سه‌ر ئەم په‌ره‌گرافه‌ی جیی باس را‌ده‌وه‌ستین؛ له‌وه‌ی که- وه‌ک پیشتر باس کرا- مه‌لیک پور ده‌نووسیت: «بۆیه خواجه‌وه‌ندیی باو له‌م ناوچه‌یه‌دا له‌گه‌ل کوردی ره‌سه‌ندا زۆر جیاوازه، به‌ شێوه‌یه‌ک دوو ئاخێوه‌ری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندیی کلارده‌شت و کوردیکی مه‌هابادی و سنه‌یی له‌یه‌ک ناگه‌ن و ده‌بی بۆ له‌یه‌گه‌گه‌شتن په‌نا بیه‌نه‌وه به‌ر زمانی نیوه‌ندگیری فارسی.»

له‌ وه‌لامی به‌ریزیان ده‌بی بلین: زمانی کوردی زمانیکی تاک زاری نییه. زمانی کوردی بریتیه‌ی له‌ زنجیره‌ زاریک و به‌گویره‌ی زنجیره‌ی زاری؛ سه‌رجه‌م زاره‌کان له‌ پیکه‌ینانی ئەو زنجیره‌یه‌دا په‌یه‌کی گرنگیان هه‌یه؛ ئەگه‌رچی وه‌ک چۆن پیشتر باس کرا، له‌کی له‌ کۆنترین و ره‌سه‌نترینی زاره‌کانی ئەم زنجیره‌ زارانه‌یه.

لێره‌دا با ئاماژه‌ به‌ بابه‌تیکي دیکه‌ی ئەم په‌ره‌گرافه، واته‌ به‌ کارهینانی هاوکاتی دوو ده‌سته‌واژه‌ی «حالیکردن» و «لیکحالییون» بکه‌ین.

ئایا بۆ به‌ کارهینانی ئەو دوو ده‌سته‌واژه‌یه‌ له‌ کاتی به‌راوردکردنی کوردی کلارده‌شت له‌گه‌ل مه‌هاباد و سنه‌دا، مه‌به‌ستیکي تایبه‌تی هه‌بووه، که‌ بتوانیت ره‌وایی به‌ کارهینانی ده‌سته‌واژه‌ی «لیکحالییون» بدات؟ چونکه‌ وه‌ک ده‌بینین که‌ ده‌سته‌واژه‌ی «حالیکردن» پێویسته، به‌لام ده‌سته‌واژه‌ی «لیکحالییون» که‌ به‌ واتیه‌کی دیکه‌ دیت، لێره‌دا هه‌یچ له‌جیی خۆیدا نییه.

به‌لام له‌ بواری «په‌یوه‌ندیگرتن له‌ ریی زمانی نیوه‌ندگیری فارسی» یه‌وه‌ که‌ به‌ریزیان باسی ده‌کن، ئاماژه‌ی به‌ خالیک داوه‌ و داوا له‌ خوینه‌رانی هه‌ژا ده‌که‌م بگه‌رینه‌وه‌ بۆ خویندنه‌وه‌ی وتاریکمان به‌ ناوی «قه‌ندی فارسی» ۱۰.

ئه‌گه‌ر له‌ ئیراندا کومه‌لگه‌یه‌کی هه‌مه‌ره‌نگ که‌ دادگه‌ریی زمانی تیدا ره‌چاو بکریت و مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی که‌مینه‌ زمانیه‌کان ریژی لی بگیردریت، پێویست ناکات که‌ کوردانی کلارده‌شت له‌گه‌ل کوردی ناوچه‌کانی دیکه‌ -که‌ سه‌ر به‌ زاری جیا‌جیای زنجیره‌ی زمانیکن- به‌ زمانی فارسی بئاخفن؛ به‌لکو ئه‌وان به‌ زاریکی نیوه‌ندگیر له‌ زنجیره‌ زاره‌کانی خۆیان که‌ له‌لایه‌ن زمانزان و بژارده‌کانی کورده‌وه‌ له‌سه‌ری ریک ده‌که‌ون و له‌ کومه‌لگه‌ی دادگه‌ردا راهینانی له‌سه‌ر ده‌کن، پیکه‌وه‌ قسه‌ ده‌کن. ره‌نگه‌ له‌ دیدی خوینه‌رانی به‌ریز، خستنه‌رووی ئەم ره‌خنه‌یه‌ له‌م به‌شه‌دا، ئیمه‌ له‌

لیکۆلینهوه له بواری مهترسییهکانی سهر زمان له کلاردهشت دوور بخاتهوه؛ بهلام راستیدا مههستممان له ههلبژاردنی ئەم نموونه و شیکردنهوهیه، له بهر ئەوه بووه تا ئەو مهترسیانه به شیوهیهکی بهر ههست بخهینهروو؛ بۆیه به له بهرچاو گرتنی ئەو بابتهی سهرهوه، دهگهینه ناسینی ئەو هۆکاره زیانمندانه.

ههر وهک له بهشی «زمانی دایکی، زمانی ناسنامهیی» دا باسمان کردووه، گرنگترین هۆکاری مهترسی و زیانگهیاندن به زمانه نهتهوهیهکان له ئێران و له نیویاندا له کلاردهشت، هۆکاری گوتاری باوی (بالادهست و و ژێردهست) و ههروهها هۆکاری نکۆلێکردنه که دهبیته مایه ئاسیمیلاسیۆنی کلتوری-ناسنامهیی-زمانی.

ئهم هۆکاره بۆ کوردانی کۆچبهری کلاردهشت دوو ئەوهندیه؛ چونکه سهرباری کاریگهرییهکانی نهوه د ساڵه سیستهمی تاکزمانی له ئێراندا، هۆکاری چهند سهدهی کۆچبهری و دیدگای دهسهلاتخوازانهی کلتوری - زمانیی خهڵکی خۆجیایی کلاردهشت، له سهر کۆچبهرانیشی دهبی بخهینه سهر. بهم پێیه ئەو زیان و مهترسیانه له دوو بهشی جیاوازا دا شی دهکهینهوه.

زیانهکانی کۆچبهری

۱- دووری له زید و نهبوونی پهیوهندیی چهندین سهده له گهڵ زارهکانی دیکه

کوردی:

کوردانی کلاردهشت تا ئەم چهند ساڵهی دواي هامۆشۆیهکی تایبته و ئەوتۆیان له گهڵ ناوچه کوردیهکانی دیکه دا نهبووه. ئەم کۆچبهرانه له میانهی چهند سهدهی کۆچبهریدا، جگه له کوردانی کوجوور که ئەوانیش چهند سهدهیهکه له نزیک کلاردهشت نیشتهجین و به یهکیک له بنزارهکانی کوردیی باشووری قسه دهکن، له گهڵ هیچ زاریکی دیکه ی کوردیدا پهیوهندیی ئاخالوتنیان نهبووه. له بری ئەوهدا له گهڵ زمانهکانی مازهنی و گیلهکی و فارسیدا ئەو پهیوهندیهیان ههبووه.

ئهمه بووته هۆی ئەوهی که پهیوهندییان له گهڵ وشه و دهستهواژهگهلی زارهکانی دیکه و پیکهاتهی ریزمانی کوردیدا نه بیت؛ ههلبهته ئەم سنووربهندی و زیانگهیاندن و هه رهشانه بۆ کوردانی کلاردهشت، له لایه کهوه دهتوانین وهک دهرفتهش لێی بروانین؛ چونکه ئەگهر وشه فارسی و ئەو ژماره که مهی وشه گهلی گیلهکی که هاتوونهته نیو

زاری کوردانی کلاردهشت لهم زارهدا دهریان بینین و پاکسازینیک بکهین، وشهکانی دیکه‌ی ده‌میننه‌وه ئه‌وانه‌ن که ره‌سه‌نایه‌تی چهند سه‌ده‌ی خۆیان له‌و ئاخۆران و باخۆرانه‌ی توندنه‌وه‌ی کلتوری- زمانیدا هه‌بووه، به‌ده‌ست دیننه‌وه.

۲- نکۆلیکردنی زمانی له‌لایه‌ن دانیشتووانی خۆجینی کلارده‌شته‌وه:

جگه له‌و نکۆلیانه‌ی له‌کتیبه‌کانی کلارده‌شتدا باسمان کردن، باس له‌ نکۆلیکردنی ئاخاوتنی نیوان هاوولاتیانی خۆجینی و کۆچبه‌رانیش ده‌که‌ین؛ ئه‌گه‌رچی نکۆلی نووسه‌رانی ئه‌و کتیبانه‌ی «کلارده‌شت» خۆی، هه‌لقولا و ره‌نگدانه‌وه‌ی هه‌مان نکۆلیکاری میژوویی گشتیه.

له‌ سه‌رده‌مانی زووه‌وه تا ئیستا، زاری گیله‌کی له‌ کلارده‌شت، زاری زالی ئاخاوتنی خه‌لکه‌که‌ بووه؛ به‌و واتایه‌ی که له‌ په‌یوه‌ندی ئاخاوتنی نیوان خه‌لکی خۆجینی و کۆچبه‌راندا، هه‌میشه‌ زمانی گیله‌کی زال بووه و خۆجینییه‌کان له‌گه‌ل ئه‌وه‌یدا زاری کوردی کلارده‌شتیش ده‌زانن و زۆربه‌یان به‌هۆی تیکه‌لاوی زمانیه‌وه ده‌توانن قسه‌ی پێبکه‌ن، به‌لام هه‌میشه‌ هه‌ر ئه‌و کۆچبه‌رانه له‌ گفتوگۆ له‌گه‌ل خۆجینییه‌کاندا، ناچار بوون به‌ گیله‌کی قسه‌یان له‌گه‌لدا بکه‌ن؛ ئه‌م ره‌وته بووته یاسایه‌کی نه‌نووسراو، گشتی، به‌رده‌وام و هه‌لبه‌ت بی‌ناره‌زایه‌تی.

شایانی باسه‌ که هه‌ر دوو لای خۆجینی و کۆچبه‌ر، به‌ ته‌واوی له‌ زمانی په‌کدی ده‌گه‌ن و هه‌ردوو لاش ده‌توانن به‌ زمانی لاکه‌ی دیکه قسه‌ بکه‌ن، به‌لام ته‌نانه‌ت ریگه‌ی سییه‌میان بۆ نه‌هیشتنی ئه‌و بالاده‌ستی و نکۆلیکردنه‌ زمانیه‌ نه‌گرتووته‌ به‌ر. ئه‌و ریگه‌ سییه‌مه ده‌توانیت قسه‌کردنی هه‌ر لایه‌ک له‌ دوو لایه‌که بۆ گفتوگۆ به‌ زاری خۆی بیت.

له‌ شیکردنه‌وه‌ی ئه‌و ره‌وته‌دا په‌ی به‌ دوو خالی مرۆفناسی ده‌به‌ین:

ئه‌لف- خۆجینییه‌کان له‌ به‌رامبه‌ر بالاده‌ستی پ‌واله‌تیانه‌ی سه‌ربازی، ئابووری کۆچبه‌ره‌کان له‌ ناوچه‌که، ریگه‌ی بالاده‌ستی ناسنامه‌یی- زمانی خۆیان و نکۆلیکردنی زمانی و دواچار ناسنامه‌ی کۆچبه‌ران ده‌گرته‌به‌ر. ئه‌م ره‌وته بووته هۆکاری ئه‌وه‌ی که به‌ر له‌ ده‌ستپێکردنی هه‌ر ئاسیمیلاسیۆنیکی زمانی له‌ لایه‌ن سیسته‌می تاکزمانی نه‌وه‌د سالی، له‌ هه‌ندێ له‌ لادیکانی کلارده‌شت، که گیله‌ک و کورد پیکه‌وه تیااندا نیشته‌جین، کورده‌کان بکه‌ونه به‌ر هه‌ره‌شه‌یه‌کی توندی توندنه‌وه و ئاسیمیلاسیۆنی زمانی و دواچار ناسنامه‌یه‌وه؛ به‌ شیوه‌یه‌ک که ئیستا به‌ ده‌گمه‌ن و ته‌نیا له‌نیو

بەساللاچوونی ئەو لادىيانە، ئاخيۆەرى كورد بەدى دەكەين و ئەوانى دىكە گشتيان بە گىلەكى دەئاخفن.

لادىيانى «وہلبال» و «مۆكا» لە كلاردەشت دوو نمونەى زەقى ئەم بابەتە نەخوازاون.

هەلبەتە زۆر سەرنجراكىش و جىيى باسە كە كۆچبەرانى ئەو جۆرە لادىيانە كە لە رووى زمانەوہ لەنيۆ گىلەكىدا تاوانەتەوہ و ئاسىمىلە بوونە، لە رووى ئايىنيەوہ ھەر لەسەر ئايىنى يارسانى خۆيان ماون.

ب- كورد ھەمىشە بەرامبەر كلتور و زمان و ئايىنە جىاجىيان ھاوسۆز و پەسندكار بووہ. ئەوان قەت نەيانويسىتووہ بە شىواز و ريگاي نادىموكراتىيانە بەسەر كلتور و زمانەكانى دىكەدا زال و بالادەست بن. ئەم ريزگرتنە خۆرسكەى كورد بەرامبەر مافە نەتەوہىي و ئايىنيەكانى مروؤف كە بە شىوہىەكى خۆماكى لە كورددا ھەيە، لە كوردانى كۆچبەرى كلاردەشتىشدا ھىشتا و دوای چەندىن سەدە ھەر بەدى دەكرىت. بە چەشنىك كە بەم نەرمونىيانى و ھاوسۆزىيەى خۆيان بەرامبەر كلتور و ئايىن و زمانى خۆجىيەكان، توانىويانە جەنگ و خوينرپژىيەكانى سەرەتاي ھاىتنيان بۆ ئەو ناوچەيە بگۆرن بە ئاشتى و سازان و پىكەوہژيان.

۳- ئاويتەبوونى وشە و دەستەواژە لەگەل گىلەكى:

بەشىك لە گوندەكانى كلاردەشت بە تەواوى كوردنشىن، بەشىك تەواو گىلەكنشىن و ھەندىكى دىكەيان ھەردوو رەگەزى خۆجىيى و كۆچبەريان تىدا نىشتەجىن؛ رەوشى ھەر يەك لەو گوندانە لە بارى زىانمەندىي زمانىيەوہ لەيەك جىاوازە. گوندەكانى تەواو كوردنشىن وەكو «كەلنو»، يان «ئۇجابىت» كەمترىن تىكەلاوى وشەيان لەگەل گىلەكاندا ھەيە؛ ئەگەرچى بە تەواوئىش لەو كىشەيە پارىزراو نىن؛ ئەو لىكۆەرگرتن و جىگۆركىيەى وشە بە رادەيەك نىيە كە ھەستى پى بكرىت.

بەلام لە گوندە تىكەلەكاندا رەوشەكە بە شىوہىەكى دىكەيە؛ رەوشىك كە خۆى لە خۆيدا، گوندەكان بە دوو دەستە لەيەك جىا دەكاتەوہ. دەستەكى ئەو گوندانەن كە دانىشتووانە كوردەكە بە تەواوى ناسنامەى زمانىيان بۆ گىلەكى گۆرپوہ؛ وەكو ئەوہى كە پىشتەر باس كرا و دەستەى دىكە، ئەو گوندانەن كە كورد ھىشتاش ناسنامەى زمانى خۆيان پاراستووہ، بەلام كەوتووونەتە بەر ھەژموونى تىكەلكردنى وشە لەگەل گىلەكەكان؛ وەكو گوندى «تەبەرسوو».

دوو دهسته لهو گوندانه‌ی ناویان هات، ئەو گوندانه‌ن که دانیشتووانی کورد و گیله‌کیان، به بئ هیچ سنوربه‌ندیکی تایبەت له ته‌واوی گونده‌که‌دا به شیوه‌یه‌کی بلاو و پەراکه‌نده نیشته‌جین؛ به‌لام گوندیکی وه‌کو گوندی «لاهو» که دانیشتووانه کورد و گیله‌که‌که‌ی به هوی کیشە‌ی کۆن که له چه‌ندین سه‌ده‌ی پیشتر هه‌بووه، هیشتاش له دوو به‌ری جیاوازی گونددا به ناوی به‌ری «گیله‌کی مه‌حه‌له» و «خواجه‌وه‌ند مه‌حه‌له» دا ده‌ژین، دووچاری ئەو زیانمه‌ندییه زمانیه نه‌بوونه‌ته‌وه. لێره‌دایه که وته‌که‌ی دیقید دابلیومان به‌بیر دیته‌وه که ده‌لێت: «جیاوازی تیروانه‌کان، له‌گه‌ل مملانی، ده‌بنه مایه‌ی پیکداهه‌شاخانیش» (۱۳۹۵:۳)

زیانمه‌ندیی سیسته‌می تاکزمانی له ئێراندا

سیسته‌می تاکزمانی فارسی ته‌وری، به هه‌ول‌دانیکێ نه‌وه‌د ساڵه له ئێراندا، هه‌موو هه‌ولیکێ ئەوه بووه که «خۆ» به باش و «ئه‌ویدی» به نه‌باش نیشان بدات؛ به شیوه‌یه‌ک که به ناسنامه‌گه‌راییی و دروستکردنی ئەویدی، به به‌های له‌نیوچوونی ئاخێوه‌رانی دیکه‌ی زمانه‌کانی ئێران، بازنه‌ی ئاخێوه‌رانی خۆی زیاد کردوه. ئەو سیسته‌مه‌ بالاده‌سته به دوو شیوه بووه‌ته مایه‌ی له‌نیوبردنی زمانه که‌مینه‌یه‌کان، له‌نیویاندا زاری کوردانی کلارده‌شت:

ئه‌لف- «ئه‌ویدی‌سازی» به‌گۆرینی له‌ناکاو و هه‌مه‌گیری زمانی دایکی:

کلارده‌شتیش له ماوه‌ی چل ساڵی دواییدا زۆر که‌وتووته به‌ر هه‌ره‌شه‌ی ئەو سیسته‌مه‌ ئەویدی‌سازییه هه‌میگیره له ئێراندا؛ ئەم جاره ته‌نیا کۆچبه‌رانی کورد نین، که له‌ژێر هه‌ره‌شه‌ی ئەو سیسته‌مه‌ فکرییه زاله‌ی گۆرینی ناسنامه‌ی خێرادا بن؛ به‌لکو خۆجێیه‌کان و کۆچبه‌رانی دیکه‌ی به ژماره که‌می وه‌ک تورکه‌کانیش، له‌گه‌ل سۆنایه‌کی ترسناکدا رووبه‌روون. سۆنایه‌ی قسه‌کردن له‌گه‌ل منداڵه‌کانیان به زمانی بیگانه و جیاواز له ناسنامه‌ی خۆیان، واته زمانی فارسی.

جێی داخه ئەوه چه‌ندین ساڵه که دایابه‌کان له کلارده‌شت هه‌ر له له‌دایکبوونی منداڵه‌کانیان‌ه‌وه به زمانی فارسی قسه‌یان له‌گه‌لدا ده‌که‌ن و ئەمه‌ش گورزیکێ گه‌وره‌ی له په‌یکه‌ری زمان و زاره جیاوازه‌کانی ئەو شاره داوه، که ئەمه کۆچبه‌رانی کوردی کلارده‌شتیشی گرتووته‌وه.

ئەم رەوتە، رەوتیكى ئاسایی میژوویی نییە، که لیکۆلەر و بیرمەندانی زمانناسی لەبارەییەوه دەدوین. ئەم دیارەییە دیەرەییەکی سیاسییه، که ئامانجە راستەوخۆکەى بریتییە لە کارتیکردنی کلتوری-ناسنامەیی- زمانى. رەوتیک که نایەویتی ناسنامە جیاوازهکان پیناسە بکاتەوه.

«کاتیک گروپیک، میلیه تیک و هەر ناسنامەییەکی نەتەوهیی لەلایەن ناسنامەى بالادەستەوه پیناسە ناکریتەوه، ئەمە خراپترین شیوازی رەتکردنەوهیە، چونکه بەم شیواییە بوون و ناسنامەکه رەت دەکریتەوه و دەییەویتی بە خستنهگەرى گوتاری بەکه مگرتنەوه، لە ناخەوه و بە هۆی میکانیزمگەلی ناوخۆییەوه بەتالی بکاتەوه. ئەم رەوشە کاتیک روودەدات، که نەک بە پووبەرووبوونەوهی جیاوازییەکان، بەلگو بە پیناسەکردنی «ئەویدی» وەک «هەمان» و پیناسەى «ئەویدی» وەک «خود» و پیناسەنەکردنەوه دیتەدی.» (حەقمورادی، ۱۳۹۵: ۳۶)

ب- کاریگەریی ژینگەیی سەرچاوهگرتوو لە سیستەمی تاکزمانى:
ئەم بابەتەش تەنیا هەر کوردانى کلاردەش ناگریتەوه و کیشەى هەموو ئاخیوهرانى که مینەیه لە ئێراندا.

کاتیک لەژێر سیستەمی تاکزمانیدا دەژین، لە هەموو شوپینیکدا یەک زمان زاله؛ فەرمانگەکان، خویندنگاکان، زانکۆکان، دەزگاکانى راگەیاندن، شەقامەکان، هەموو لە هەمووی یەک زمان... و ئیمە تەنیا یەک زمان دەناسین و یەک زمان دەبیستین و دەخوینین و بە یەک زمان دەنوسین؛ لەم هەلومەرجەدا داخۆ چ روو دەدات؟ گومانى تیدا نییە وشە و دەستەواژە و ریزمانى ناوبراو که لە ئێراندا، زمانى فارسىیە لە هزر و میشكى تاک بە تاکی کۆمەلدا زال دەبیت. ئەو تاکانەى کۆمەل تەنانەت ئەگەر بە شیواییەکی راستەوخۆش نەکەونە ژێر کاریگەریی سیستەمی ئەویدیسیازییەوه، واتە هەروا زمانى نەتەوهیى خۆیان بەکار بینن، دیسانیش دووچارى گۆرانیکی زۆرى زمان دەبن؛ دواجار، بالادەستی وشە و ریزمانى زمانى زال واتە فارسى بەسەر زمانە نەتەوهییەکاندا، دوو جار زیان دەگەیهنیت، که کوردانى کلاردەشتیشى زۆر خراپ دووچار بووه.

زمان لە کایەى جیاجیاوه پیکدی، وەک: وشەکان، ریزمان و دەنگەکان. کایەگەلى زمان لە بەرامبەر فاکتەرە کارتیکەرەکاندا، کاردانەوهی یەکسانیان نییە و بەرگریی هەندیک کایە لە کایەکانى دیکە زیاترە. کایەگەلى وشەکان بە ئاسانى

ده‌که‌ونه ژیر کارتیکردن و گۆرانکارییه‌وه و کایه‌ی ده‌نگه‌کانی زمان زۆر خۆراگرتیه. (زولفه‌قاری، ۱۵۴:۱۳۹۶)

به‌کارنه‌هینانی زمانی کوردی له کلاردهشت، به هۆی کاریگه‌رییه راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆکانی سیسته‌می تاکزمانی، که له سه‌ره‌وه باسما‌ن له باره‌وه کرد، بو‌وه‌ته مایه‌ی لاوازبوونی ئەم زمانه. له‌وه‌وه‌وه که لاوانی کوردی کلاردهشتی به فارسی قسه‌ده‌که‌ن و به‌ته‌مه‌نتره‌کانیش به ئاسانی وشه‌گه‌لی فارسی له زاره کوردییه‌که‌ی خۆیاندا به‌کار دینن، بۆیه وشه و ده‌سته‌واژه‌ی پێویستی نوێ دروست نابن و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه هه‌مان وشه‌هه‌سه‌نه‌کۆنه‌کانیش که ئیستا به‌هۆی جیگرتنه‌وه‌یان به وشه‌ی فارسییه‌وه به‌کار نایه‌ن، له‌بیر ده‌چنه‌وه.

بۆ نموونه ده‌توانین ئاماژه به‌م وشانه‌بکه‌ین «تال و ده‌رزن» و «ئه‌سر» که ئەم‌پۆکه به‌ته‌واوی وشه‌ی «نه‌خ و سوزه‌ن» و «ئه‌شک» جێیان گرتوونه‌ته‌وه. خواستنه‌وه‌ی زمانی ۱۱ بریتیه‌ له خواستنه‌وه‌ی وشه و گرته‌هه‌لگرتن ۱۲ ی ریزمانی، ئەمه‌ش بو‌وه‌ته مایه‌ی ئەوه‌ی که زاری کوردی کلاردهشتی لاواز ببیت و خواستنه‌وه‌کان و گرته‌هه‌لگرتنه‌ ناپیویسته‌کان، ته‌نیا سه‌رچاوه له زالبوونی زمانی فارسییه‌وه وه‌رده‌گرن.

له‌لایه‌کی دیکه‌وه کوردانی کلاردهشت، که به ئاسووده‌یه‌وه وشه‌ی فارسی به‌کار دینن و سوودیان لێ‌وه‌رده‌گرن، له‌به‌رامبه‌ر خواستنه‌وه‌ی وشه‌ی زاره‌کانی دیکه‌ی کوردی -له‌کاتی پێویست و به‌ناچاری- به توندی پێ ده‌چه‌قینن و خۆی لێ ده‌بو‌یرن؛ هه‌لبه‌ته تا ئەو شو‌ینه‌ی من تیی گه‌یشتم، ئەم کیشه‌یه تایبه‌ت نه‌بو‌وه به کوردانی کلاردهشت و له زۆربه‌ی ناوچه کوردنشینه‌کانی ئێراندا به‌دی ده‌کریت.

ئهمه‌ په‌خنه‌یه‌که، که له جیی خۆیه‌تی له خه‌لکی کورد بگیردیت و گومانیشی تیدا نییه ئەمه پێویستی به لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی ده‌روونناسی و کۆمه‌لناسیی تایبه‌ته‌وه هه‌یه.

له‌باره‌ی گرته‌هه‌لگرتنه‌وه‌ گوتمان که زاری کوردی له کلاردهشت له ده‌ستیدا پارێزراو نه‌بو‌وه، هه‌لبه‌ت زیاتر مه‌به‌ستمان «گرته‌هه‌لگرتنی ریزمانی» یه.

«ئهم جو‌ره گرته‌هه‌لگرتنه‌ گۆرینی پیکهاته‌ی رسته‌گه‌لی ئەو زمانه‌یه، که وشه‌که ده‌خوازیت؛ واته گرته‌کان ته‌واو له‌سه‌ر بنه‌مای ریزمان و پیکهاته‌ی رسته‌گه‌لی ئەو زمانه‌ی لێ ده‌خوازیت داده‌پێژرین.» (هه‌مان: ۱۷۳)

زاری کوردی کلاردهشت تایبهمندیی ریزمانی کوردی خوی له دهست داوه و له سهر بنه‌مای ریزمانی زمانی فارسیدا رسته داده‌پژیت؛ ئەگەرچی دیار نییه، که ئایا ئەم تایبهمندییه بهر له قوناغی کۆچکردن بۆ کلاردهشت له نیو چوویت، یان دواى ئەو قوناغیه، به‌لام ئەوهی دیاره ئەوهیه که ئاسیمیلایسیونی ریزمانی ئەم زاره له‌لایهن فارسییه‌وهیه.

کاتیک که له نیوان کایه سی لایه‌نییه‌که‌ی که باسمان کرد، دینه سهر شیکردنه‌وهی کایه‌ی دهنگ، دیسانیش دلته‌نگ ده‌بین، چونکه ئەم زاره‌ی زمانی کوردی، تایبهمندیی ده‌نگی تایبهمندی خۆشی له دهست داوه.

بالادهستی زمانی فارسی به سهر زاری کوردی کلاردهشتیدا، رهنگ و بۆی فارسی به‌و زاره ده‌به‌خشیت؛ بۆیه ئاخوهر و قسه‌که‌ر، ههر دوو ئەو هه‌سته‌یان ده‌بیت که ئەم زاره، له زمانی کوردی دوور و له زمانی فارسییه‌وه نزیکه؛ له کاتیکدا راستییه‌که شتیکی دیکه‌یه و کارتیکردنه‌کانی زمانی دوا‌ی بو‌وه‌ته‌مايه دروستبوونی ئەو کیشه‌یه. لێره‌دایه که ئاخوهری کوردی کلاردهشتی له پرووی ناسنامه‌ییشه‌وه، خۆی به دوور له ئاخوهرانی زارواکه‌کانی دیکه‌ی کوردی به دوور ده‌زانیت.

له‌سهر بنه‌مای ئەوه‌ی باسی لێوه کرا ده‌گه‌رینه‌وه سهر باسی ناسنامه‌ی سهره‌تایی خۆمان. له‌وه‌ی که تیروانینه‌کانی سوسور و بیرمه‌ندانی دیکه‌مان له‌و باره‌یه‌وه ئاماژه پێ دان.

زیانمه‌ندییه‌کانی زمانی بۆ کوردانی کلاردهشت دواچار کاره‌ساتیکی له‌قه‌ره‌بوونه‌هاتووی ناسنامه‌ی لێ دیته ئەنجام. کاره‌ساتیک که به‌زووی به‌چاوی خۆمان ده‌بینین و هه‌ولێ چهند سه‌ده‌ی کورد له کلاردهشت له‌پیناوی پاراستنی ناسنامه‌ی خۆیان له‌ناوچه‌ی بیگانه و دوور له‌زیدی خۆیان، له‌بار ده‌چیت.

رێکاره‌کان

«پشته‌ستن به‌ رابردوو و توانای که‌سانی پێشوو، هه‌رگیز به‌ دادی کلتور و نه‌ته‌وه‌کانی» ئەم‌رۆ ناخوات. ئیمه ئیستا له‌ جیهانی‌کدا ده‌ژین که بۆ پایه‌داری و له‌سهر پێ هه‌شتنه‌وه‌ی ئابووری خۆمان، پێویستمان به‌ «شتگه‌لی تازه»‌یه. ئیمه له‌ رێی دیرینه‌ناسی، میژوو، ره‌چه‌له‌کناسی و ته‌نانه‌ت نزا و پارانه‌وه‌ش، هزر و دیدگای خۆمان بۆ سه‌رده‌می به‌ری ده‌گه‌رینه‌وه. (دیقید دابلیو، ۲: ۱۳۹۵)

بۆ بزگارکردنی زمانی کوردی له کلاردهشت، هۆشیارکردنهوهی خه‌لک و کاری رۆشنیبری له‌پیش هه‌موو کاریکی دیکه‌وهیه. له‌وهی که ئەزمونی چوار ساله‌ی ئیمه وهک چالاکیکی بواری زمانی ناسنامه‌یی سه‌لماندوو‌یه‌تی، به هۆی سیاسهت و خواستی سیسته‌می تاکزمانی ده‌سه‌لاتدار، نا‌کریت له‌و باره‌یه‌وه چاومان له‌هیچ هاوکاریکی ئۆرگان و ریکخراوه ده‌وله‌تیه‌کان هه‌بی و ئومیدیان له‌سه‌ر هه‌ل‌ب‌چنین، که‌واته؛ باری ئەم به‌رپرستییه ده‌که‌و‌یتته سه‌ر شانی شاره‌زایان و چالاکانی خۆمان، تا ئەو زانیاریانه به‌سه‌رجه‌می خه‌لکه‌که‌بگه‌یه‌ن.

ئەم په‌یامه سه‌خت و تا‌قه‌تپروو‌کینه که راستیه‌که‌ی له‌ توانای چهند که‌سیک به‌ده‌ره و به‌بێ هاوکاری و هه‌ماهه‌نگی نایه‌ته‌دی و ئەنجامیکی ئەوتوی نابیت، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا چالاکانی ئەو بواره به‌پشتبه‌ستن به‌عشق و حه‌ز و توانا‌کانی خۆیان، شانیان دا‌وته به‌ر ئەو کاره و ملی ئەو ریگا دژواره‌یان گرتوه.

گرنگترین هه‌نگاو، هۆشیارکردنه‌وه‌ی کوردانی کلارده‌شته له‌سه‌ر به‌بایه‌خی پاراستنی ناسنامه‌ی کوردبوونیان و گواستنه‌وه‌ی ئەو په‌یامه بۆ نه‌وه‌کانی دا‌هاتوو. ئیستا که‌به‌لاوه‌نانی سی تا چوار ده‌یه‌ی ئاخوتن به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی، زنجیره‌ی گواستنه‌وه‌ی ئەو په‌یامه‌ی کوردبوونه‌ پچراوه، تا‌که ریگا ته‌نیا پیناسه‌کردنه‌وه‌ ۱۳ و ئاشنا‌کردنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی کوردبوونمانه به‌ریگای گه‌رانه‌وه بۆ زمانی نه‌ته‌وه‌یی خۆمان؛ بۆیه له‌کلارده‌شت، کارکردن له‌نیۆ خه‌لک و کاریگه‌ری خسته‌سه‌ریان، شان به‌شانی هه‌ول و تیکۆشانی زانستی و تو‌یژینه‌وه له‌باره‌ی زمانی کوردی له‌م ناوچه‌یه‌دا، له‌پیشترین و پ‌یوستترین هه‌نگاوه.

له‌و باره‌یه‌وه تیکۆشان له‌پیناوی هۆشیارکردنه‌وه، ده‌بی هه‌ستی دا‌خوازی ناسنامه و ناسنامه‌ی زمانی لای خه‌لکی کورد له‌کلارده‌شت به‌دوای خۆیدا بینیت. دوای به‌دی‌ه‌ینانی ئەو خواسته‌یه که ده‌تواندریت پرسى خۆپیناسه‌کردنه‌وه ب‌یتته‌پیش. ئەمه شتیکه که له‌ ناوچه‌کانی دیکه‌ی کوردنشین، له‌نیویاندا ناوچه‌ی خوراساندا هه‌یه، به‌لام له‌کلارده‌شت به‌هۆی دووری خه‌لکه‌که له‌زی‌دی د‌یرینی خۆی، ه‌یشتا نه‌هاتوو‌ته‌دی؛ به‌واتیه‌کی دیکه، کوردانی کلارده‌شت له‌هه‌مبه‌ر پاراستنی ناسنامه‌ی خۆیان، وردتر به‌رامبه‌ر ناسنامه‌ی زمانیان، بی‌ئاگا و که‌مته‌رخه‌من.

ئەو هه‌نگاوانه‌ی ده‌توان له‌و باب‌ه‌ته‌دا کاریگه‌ر بن، ده‌توانین ئاماژه به‌سه‌ستی کۆر و سمینار، کۆبوونه‌وه‌ی ئەده‌بیی کوردی، ف‌یزکردنی نووسینی کوردی، به‌ره‌مه‌ینانی

کاری رۆشنییری به زاری کوردانی ئەو ناوچەیه، وەک شیعر، چیرۆک، موسیقا و گۆرانی و... بەتایبەت بۆ قۆناغە جیاجیاکانی مندالان و میرمندالان بکەین؛ کار و خەباتیکە که له ماوهی ئەم چەند سالەى دواییدا له کلاردهشت دەستی پیکردوه، به لام بههوی ئەو کۆسپ و بەرەستەنەى که پیشتر باسمان کردن، به هیواشی دەچیتە پیشهوه.

گرفتیکى دیکه لهو رینگایەدا، دۆزینەوهی خوینەر و کەسانی تاسەمەندە بۆ بەدیھینانی ئەو بەرھەمە رۆشنییریانەى که دەبنە مایەى بووژاندنەوهی ئەم زارە. گرفتیک که تا ئیستا چارەسەر نەکراوه و ئەو کار و بەرنامانەى باسمان کردن، هیشتا له لایەن سەرجم کوردانی کلاردهشتهوه وەک پیویست پیشوازیمان لى نەکراوه. بەم ویناکردنەى سەرھووە دەتوانین بڵین که پرۆسەى ھۆشیارکردنەوه بۆ بەدەستھێنانەوهى ناسنامەى زمانى و دواچار ناسنامەى کوردبوونى کۆچبەران له کلاردهشت لەنیو بازنەیهکی بۆشدا گیرى خواردوو؛ بە لام ھەموو هیوا و ئومیدی چالاکیوانان لهو بوارەدا، ئەوھیه که به ھەول و تیکۆشانی زیاتر، ئەو بازنە بۆشە بشکێنن.

یەکیک لهو ئومیدانەى که لەنیو کوردانی کلاردهشتدا ھەیه ئایینی یارسانى خەلکەکه یە. ئەم ئایینە خاوەنى توانایەکی یەکجار گەورەیه بۆ پێناسەکردنەوه و ئاشنابوونەوه بە ناسنامەى راستەقینەى خەلکەکه. تاقیکردنەوه سەلماندوویەتى که ئەو تاک و تەرا چالاکیوان و دلسۆزانەى له کلاردهشتدا کار له سەر ناسنامە و زمانى کوردی دەکەن، ئەو کەسانەن که له رپی ئایینی یارسان و ھاموشۆیان بۆ زیارەتگاگانى ئەو ئایینە له ناوچە کوردیەکانى خۆرئاواى ولات، زانیاریان لەسەر ناسنامە و زمانى کوردی خۆیان دەست کەوتوو و ھەست و تاسەیان بەرامبەرى جوولاو.

جگە له سەردانىکردنى ئەو زیارەتگایانە و دروستکردنى پەيوەندى لەگەڵ ناوچە کوردیەکان، ئەو «دەفتەرانەى یارسانەکان گەنجینەیهکی سیمبولى ئایینی و ھەرۆھا ئەدەبى کلاسیکی کوردین، که تا ئیستا پەيوەندى و ھەستى کوردانەى ئەوانى لهو ناوچەیه بەرامبەر ناسنامەى کوردبوونى خۆیان زیندوو ھیشتوووتەوه و پاراستوویەتى.

«جەخانە»* کان له کلاردهشت، مەکۆى دەنگوئاواز و موسیقای مەقامى تەنبورن. ئەم دووانە له رابردووی دووردا، گێرەرەوهى راستەقینەى کلتور و زمانى کوردی و پارێزەرانى بوونە.

یه کییک له هۆکاره کانی مانه وهی زمان و ناسنامهی کوردانی کلاردهشت و کوچوور- ئیستاشی له گه لادابیت- بوونی ئایینی یارسان بووه له نیو ئه و کوچبه رانه دا؛ ئه گه رچی نابیت کاریگه ریی جوگرافیایی له و باریه وه نادیده بگرین؛ چونکه کویتستانه کان- که هۆکاره کانی په یوه ندیکردنیان سنووردار کردووه . هه میشه سه نگره ریک بوونه بۆ پاراستنی لایه نه کلتوری، ناسنامهی، زمانی، ئایینییه کان.

ئه گه رچی ئایینی یارسان له کلاردهشت، خۆی له ژیر ئاسیمیلاسیونی ئایینیاده و به داخه وه به هۆکاره گه لیک که له باسکردن نایه ن، به شییک له چه مک و ئه فسانه کانی له حاله تی گوړیندان، به لام هیشتا ش وه کو ناسنامهی سه ره به خۆ و جیاوازی ئایینی، به پشتبه ستن به دهفته ره کانی خۆی، به فاکنه ری ناسنامه به خشی زمانی خۆیشی داده ندریت. به م پینه له سه ر چالاکیوانانی بواری زمانی نه ته وه یی له کلاردهشت پیویسته که بۆ زیندووکردنه وه و بووژاندنه وهی ناسنامهی زمانی خۆیان، زیاتر له جاران که لک له په تانسیلی ئه م ئایینه وه ربگرن.

به دلناییه وه هه ول و خه باتی ئه و چالاکیوانانه هه ر به پیناسه کردنه وهی ناسنامهی کوردانی ئه و ناوچه یه کوتایی نایه ت. ئه گه رچی ئه و پیناسه کردنه وه یه به کاریکی مه حال ده بیندریت، به لام له دوا ی به دیه پتانی ئه و کاره مه حاله ش، هه وله کان هه ر به رده وام ده بن. کوردانی کلاردهشت، ته نانه ت ئه گه ر ناسنامهی زمانی خۆیشیان گه رانه وه، هیشتا به هوی ئه و پچرانه ده یان سه له یان، هه ر دوو چاری زیان و گرفتی گه وه ده بنه وه. به دلناییه وه یه کییک له و زیان و گرفته گه ورانه، له ده ستچوونی به شیکی گه وهی ئه و کومه له یه یه به هوی سیاسه تی «ئه ویدی سازی» یه وه. واته به شییک که ناسنامه ی «ئه ویدی» یان بۆ خۆیان هه لبژاردووه و نه شگه راونه ته وه سه ر «خۆپیناسه کردنه وه». زیانیکی دیکه، زیانه گه وره کانی زمان ده بیت، که له جاران زیاتر په رنگ و بوی فارسی به م زاره ده به خشییت.

له بهر ئه و هۆکارانه، له و بره وایه دام که هه ول و تیگۆشان و دۆزینه وهی ریکاره کان، ده بی بی پسانه وه و لیبره وانه درێژه یان هه بیت. یه کییک له و هه ولانه تو مارکردنی شیوه زاره جیا جیاکانی هاوشیوهی کوردانی کلاردهشته؛ چونکه له هه ردوو حاله تدا، چ بۆ زیندووکردنه وه، یان له نیو بردنی شیوه زاره کان، پیویستمان به گه رانه وه به ئارشیف و دیکۆمیتان هه یه؛ بۆیه کو کردنه وه و ریکخستنی وشه دانیکی زانستی و فراوان ده بی له پیشه وهی ئه و هه ولانه دا بیت.

نومیده‌وارین به هه‌ول و تیکۆشانی دلسۆزان، ئەم کاره باش و سه‌خته بهیته‌دی.
 *ده‌قی پیروزی ئایینی (یارسان) یان (کاکه‌یی) یه‌کانه، که به سه‌بکی ئەده‌بی و به شیوه‌زاری گۆرانی له سه‌ده‌ی نویه‌می زایینی به‌دواوه له ناوچه‌ی جوگرافی یارسانه‌کان له زاگروسی نیوه‌راست (له شاره‌زووره‌وه تا لورستانی ئیستا) له‌لایه‌ن دیده‌دار و زانیانی یارسانه‌وه نووسراون.

سه‌رچاوانی ئەم وتاره:

- ۱- اکوانی، سید حمدالله، «زبان و هویت در میدان رسانه ای غرب ایران به مثابه «دیگری»، مطالعات ملی، شماره ۵۱، ۱۳۹۱.
- ۲- حقمرادی، محمد «بازشناسی هویت ها و نفی خشونت»، روانگه، سال دوم، شماره ۶، زمستان ۱۳۹۵.
- ۳- دیوید. دابلیو، آنتونی، هندو- اروپاییان / نقش اسب و چرخ در گسترش زبانهای هندو- اروپایی، ترجمه خشایار بهاری، تهران: نشر فروزان روز، ۱۳۹۵.
- ۴- ذولفقاری، حسن، آموزش ویراستیاری و درست نویسی، تهران: نشر علم، ۱۳۹۶.
- ۵- رایینو، هل، مازندران و استراباد، ترجمه غلامغلی وحید مازندرانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- ۶- فقیه نصیری، طهمورث، کلاردشت: زادگاه علامه میرزا محمد طاهر تنکابنی طبرسی «فقیه نصیری»، تهران: شاهنامه، ۱۳۸۳.
- ۷- فیلد، هنری، مردم شناسی ایران، ترجمه عبدالله فریار، تهران: انتشارات کتابخانه ابن سینا، ۱۳۳۴.
- ۸- کالر، جاناتان، فردینان دوسوسور، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس، ۱۳۹۳.
- ۹- ملک پور، علی، کلاردشت، تهران: کارآفرینان، ۱۳۹۳.

جینۆسایدی زمانی کوردی له سایه‌ی سه‌رۆکایه‌تی سه‌ددامدا

کازیوه سالح ■

له ئینگلیزییه‌وه: ئارشۆ رۆژه‌لات ■

ویژەیی زانستی دەرخەری ئەو هەولە سیستیماتیکانەیه که له پوژەهلەتی ناوەهراستی مۆدیپندا بۆ کاولکردنی زمانی کوردی دراون. لیکۆلهران به روانینیکی سهههتایی بۆ بابەتی تورکیا، ئەم پیناژویه وهک سیاسهتی پاکتاوکردنی (linguicide) زمان یان جینۆسایدی زمانی (language genocide) دهبینن، که بریتییه له «سپینهوهی زمانهکان» و چه مکیکه هاوشیوهی جینۆسایدی (فیزیکی). [۱] به پینچه وانه وه، ئەو پیناژۆ هاوشیوانه ی که له باشووری کوردستاندا (کوردستانی باکووری عیراق) له ئارادان، وهک «سه رکوتی زمانی» پیناسه دهکرین. [۲]

ئەم وتاره له وه دهکۆلیته وه، که سه رکوتی زمانی به وردی ئەزموونی کوردهکانی باشوور دهرناخت. ههروهها جینۆسایدی زمانهوانی باشتر ئەو ههنگاوانه دهنوینیت که بۆ جینۆسایدی فه رههنگی ئەم تاقمه گیراونه ته بهر. ئەم بابەته له سه ره ئەوه ورد ده بیته وه، که چۆن کورد له عیراقی ئەمپۆدا له ریگهی سیاسهتی پهروهرده و زمانییه وه له سالی ۱۹۳۲ وه تا ۱۹۹۱ زمانه که یان جینۆسایدکراوه. [۳] ئەم سیاسهته له ماوهی دهسه لاتی پاشایهتی (۱۹۲۱-۱۹۵۸) رهگی داکوتاوه و له سه ردهمی ریژی می سه ددام حوسیندا په ره ی سه ند (۱۹۷۹-۱۹۹۱). له کاتیکدا زۆربه ی لیکۆلینه وه زانستییه کان پیناژوی جینۆسایدی زمان ده به ستنه وه به له دایکبوونی ده وله تی نه ته وه وه، [۴] ئەم وتاره ئەوه دهخاته پوو که جینۆسایدی زمانهوانیی کوردی له عیراقدا دهگه ریته وه بۆ بهر له دامه زرانندی ده وله ت نه ته وه ی عیراقی.

وشه کلیلپیه کان

حیزی به عس، عیراق، کورد، جینۆسایدی زمانه وانی، سه ددام حوسین، ساتیع ئەلحوسری.

پیشه کی

بۆ ماوهی چهند سه دهیه، کورد له تورکیا، عیراق، سووریا و ئیرانی ئەمڕۆدا له ناوچه که دا ئامانجی تواندنه وه و پیتاژۆ جینۆسایدییه کان بووه. لایه نێکی بهرده وامی ئەم پیتاژۆ رووخینه رانهیه، سیاسهتی جینۆسایدی زمانه وانی بووه. به گوێرهی سهردیڤری میژووویهکی نوێ له نووسینی میشل گۆنتیری بیرمندی سیاسی، به دلنیا یییه وه زمان له نیوان خه لکی کوردا که نه ته وه یه کی دابه شکارون و به دوا ی دهوله تدا ده گه رپن، به هیزترین هۆکاری یه کبونه. [5] له سه ده ی هه شته م به دوا وه، ئیمپراتۆره جوړاو جوړه کان به تواندنه وه ی زمانی کوردی له ناو زمانه کانی عه ره بی و فارسیدا، زمانی کوردییان پشتگو یخست. دواتر، هه وله کان بۆ فه وتاندنی زمانی کوردی تیکه له یه ک له تاکتیکی دیپلۆماتیک و سیاسهتی ده وله تیی به تورکیکردن و به عه ره بیکردنی له خوگرت، که به زۆری ئامانجی پشتگو یخستنی شوناسی کوردی بوو. [6] بۆ وینه، له تورکییه دا کورد «وهک تورکی کئیوی باسیان لی ده کريت که زمانی خو یان له بیر چوو ه ته وه، یان وهک خه لکیک که به چه شنی فارسیکی نه وی/ بوده له ئە دوین». [7]

کوردی، که سه ر به بنه ماله ی هیند و ئە وروپاییه، له باری رپژهی قسه که ره کانییه وه چله مین زمانی دونیا یه. [8] له سه ده ی حه وته مدا و له گه ل هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ هه ریمه که، فه ره نگ و زمانی کوردی «به قوولی که وته ژیر کاریگه ری ئایینه نوییه که و زمانی عه ره بی، که ئە م دووانه کۆله کی پیکهاته ی ده سه لاتی خه لافه تیان له سه ر دانرابوو». [9] ورده ورده، زمانی کوردی له لایه ن هیزه سیاسییه زاله کانه وه به خوارتر چاوی لیکرا (شیوه یه کی سه ره کی پشتگو یخستنی زمانی که له ناو ئیمپراتۆری عوسمانیدا سه ری هه لدا).

زۆریک له لیکۆله رانی زمانی کوردی بانگه شه ی ئە وه ده که ن که زمانه که له هه موو ناوچه کوردییه کاندایا له باکووری عیراق تووشی سرینه وه بووه. [10] ئە م وتاره باس له وه ده کات که خویندنه وه ی وردتری میژوو ی زمانی کوردی له عیراقدا ئە و ئاکامه ی که بابه تی عیراقی به جیاواز ده بینی ناسه لمینیت. ئە م خویندنه وه یه پیشانی

دهدات که بیجگه له ماوهیهکی کورت له و سالانهی که «سه‌ردهمی زیڤینی» دواى گۆرینی سیسته‌می سیاسی عیراق له پاشایه‌تی بۆ کۆماری له سالی ۱۹۵۸ له‌خۆ ده‌گریت. کورد له و شوینه‌دا که ئیستا ده‌وله‌ت-نه‌ته‌وه‌ی عیراقی پین ده‌وتریت، هه‌ر له سه‌ردهمی ئیمپراتۆری عوسمانیه‌وه تا راپه‌رینی ۱۹۹۱، کراون به ئامانجی سیاسه‌ته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی جینۆساید و هه‌لا‌واردنی زمانى.

تۆوی سیاسه‌ته‌ مۆدیڤنه‌کانی جینۆسایدی زمان له قۆناعی دووه‌می ئیمپراتۆری عوسمانیدا و له سالانی ۱۹۱۴-۱۹۲۰ چیندرا، که به‌سه‌ر ئه‌و هه‌ریمان‌ه‌شدا که له ده‌سه‌لاتی ئه‌و بوون که ئیستا به ده‌وله‌تی عیراق ده‌ناسریته‌وه. جیا له به‌تورکیکردنی زمانى کوردی، به‌رنامه‌ی خویندنی خویندنگه‌کان و شوناسی به‌کۆمه‌لی کوردی، هه‌روه‌ها به‌سنووردارکردنی ژماره‌ی خویندنگه‌ به‌رده‌سته‌کان له ناوچه‌ کوردیه‌کاندا به‌ربه‌ستیان له‌به‌رده‌م ده‌ستپاگه‌یشتن به‌ خویندنیش دروستکرد. له سالی ۱۸۶۹دا، دواى ۲۵۰ سال ده‌سه‌لاتداری عوسمانی به‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ئیستا کوردستانی به‌شی عیراقی پین ده‌وتریت، ته‌نیا ۲ خویندنگه‌ هه‌بوون، یه‌کیکیان له شه‌هه‌بان و ئه‌ویتر له عه‌لیاوا. [۱۱] ئه‌مانه‌ خویندنگه‌ی دینی بوون به‌پیکار و به‌رنامه‌یه‌کی خویندنی بنه‌ماییه‌وه که به‌تورکی ده‌وترايه‌وه و ته‌نیا بۆ کورانیش بوو. [۱۲] یه‌که‌مین خویندنگه‌ی مۆدیڤینی (سیکۆلار) سه‌ره‌تایی به‌ته‌نیا بۆ کوران بوو، له خانه‌قین له سالی ۱۸۸۷دا دامه‌زرا. [۱۳]

سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی سه‌ردهمی عوسمانی به‌سه‌رکوتی زمانیدا ده‌ناسرایه‌وه، به‌لام سیاسه‌تی فه‌رمیی جینۆسایدی زمان به‌پاشکاوێ له پاشایه‌تی هاشمیه‌وه (۱۹۲۱-۱۹۵۸) گیرایه‌به‌ر. پوخساری سه‌ره‌کی جیبه‌جیکردنی ئه‌م سیاسه‌تانه له و ماوه‌یه‌دا و بۆ دواتریش ئایدۆلوژی ناسیۆنالیستی عه‌ره‌ب ساتع ئه‌لحوسری (۱۸۷۹-۱۹۶۸) بوو. له سالی ۱۹۲۱ دا، فه‌یسه‌لی یه‌که‌م پاشای نوێی عیراق، که له‌لایه‌ن بریتانیاوه دانرابوو بۆ ئه‌وه‌ی بپارێه‌ کۆلۆنیاڵیه‌که‌یان له مه‌له‌ندی عوسمانی پيشوودا به‌پێوه‌ بیات، ساتع ئه‌لحوسری بانگه‌یشتی به‌غداى کرد و وه‌ک به‌پێوه‌به‌ری گشتیی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ی دیارکرد، که ئه‌رکی ئه‌و تیکه‌ه‌لکیشانی بیروکه‌کانی ناسیۆنالیزمی عه‌ره‌بی له‌ناو سیسته‌می په‌روه‌رده‌دا بوو. [۱۴] به‌و جو‌ره‌ی پاشتریش باسی ده‌که‌م، له‌م سه‌رده‌مه‌دا ئه‌و سیاسه‌ته‌ زمانیه‌نه‌ی که دژ به‌ ئاخیه‌ه‌رانی کورد له ئیمپراتۆری عوسمانیدا دانرابوون، بناژۆیی کرانه‌وه‌ه. دوا‌به‌دواى کوده‌تای نيزامی

له سالی ۱۹۵۸ له عیراقد، کورد سهردهمیکی زیرینی کورتیان بهخووه بینی که تییدا خویندنگه، رۆژنامه، تهلهفزیۆن و ویستگهی رادیۆیی و بلاوکراوه به زمانی کوردی و به هردوو دیالیکتی سۆرانی و کرمانجی / بادینی تییدا گهشهیان کرد. [۱۵] لهگهڵ ئهوهیشدا، سیاسهتهکانی [حکومهتی] پاشایهتی بۆ جینۆسایدی زمانهوانی لهگهڵ بلاوبوونوه و گهشهسەندنی ئایدۆلۆژی ناسیۆنالیستی عه‌ره‌ب پێشده‌که‌وت. به‌م جۆره‌ شیوازه‌کانی هه‌ردوو عوسمانی و پاشایه‌تی، بوون به‌ بنه‌مایه‌ک بۆ به‌عس، بۆ ئه‌وه‌ی ته‌کنیکه‌ جۆراوجۆره‌کانی قهرکردنی زمان جێبه‌جێ بکات، که‌ له‌ کۆتاییدا به‌ شالاوی ئه‌نفال له‌ کۆتاییه‌کانی ده‌یه‌ی ۱۹۸۰ دا گه‌شیت به‌ پاکتاوکردن و جینۆسایدی فیزیکییش.

پیناسه و ئالنگارییه‌کان

جینۆسایدی زمانی کوردی له‌ عیراقد به‌گۆیره‌ی پێویست سهرنجی زانستیانه‌ی نه‌خراوته‌سهر. له‌م به‌شه‌دا هه‌ندیک له‌ هۆکاره‌کانی ئه‌وه‌ی که‌ بۆچی ئه‌م بابه‌ته‌ له‌ بواری زانستدا پشتگۆی خراوه‌ باس ده‌کری‌ن و ئه‌و پیناسه‌یه‌ی که‌ له‌م وتاره‌دا به‌کار براوه‌ پێشکه‌ش ده‌کری‌ت. به‌مه‌به‌ستی تیگه‌یشتن له‌ سروشتی جینۆسایدی زمانی کوردی له‌ماوه‌ی رێژییمی به‌عسدا و کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری له‌سه‌ر لایه‌نیکی پشتگۆیخراوی ئه‌م بابه‌ته‌، که‌ به‌ ناوی سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی زمانی عیراقی ده‌ناسری‌ت، له‌ سالی ۲۰۱۷دا له‌گه‌ڵ ۲۰ تاکی کورد له‌ کوردستانی باشووردا کۆمه‌لیک وتووێژی نیوه‌-داریژراوم (semi-structured interviews) رێکخست. ئه‌وانه‌ی وتووێژم له‌گه‌ڵ کردن ئه‌و تاکانه‌ بوون که‌ په‌یوه‌ندییان به‌ سیاسه‌ته‌کانی تواندنه‌وه‌ (ئه‌سیمیله‌یشن) ی سیسته‌می په‌روه‌رده‌ی عیراقه‌وه‌ هه‌بوو، ئاگاداری کاریگه‌رییه‌ پووخینه‌ره‌کانی ئه‌و سیاسه‌تانه‌ بوون. ئه‌م وتاره‌ رێبازی تووێژینه‌وه‌ی فره‌په‌هه‌ند و چۆنی نیوان لقی (interdisciplinary qualitative) بۆ لیکدانه‌وه‌ی سروشتی سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی زمان له‌ عیراقد ده‌گرێته‌به‌ر، که‌ چه‌ند شیوازی وه‌ک لیکدانه‌وه‌ی ویژمانی ره‌خنه‌گرانه‌ (critical discourse analysis) و هه‌لسه‌نگاندنی گێرانه‌وه‌ زاره‌کییه‌کان و به‌لگه‌ میژووویه‌کان به‌کار ده‌بات.

له‌ لیکدانه‌وه‌ی ویژمانی ره‌خنه‌گرانه‌دا، زمان وه‌ک بیچمیکی ئاکاری کۆمه‌لایه‌تی راڤه‌ ده‌کری‌ت. لیکۆله‌رانی ئه‌م رێبازه‌، وه‌ک نۆرمه‌ن فیرکله‌و، پێیان وایه‌ که‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی

دەسەلاتى كۆمەلەيەتى لە رايەلەي زمانەو دەمەزىن و بەهيز دەكرين. بەم جۆرە، ئاكارە كۆمەلەيەتییە زمانى و نا زمانییەكان، بناغەي يەكتر دادەنن. [۱۶] لىكدانەوہى وىژمان، تەكنىكىكى بەكەلكە بۆ گەرەن و لىكدانەوہى ماناى كۆمەلەيەتى و سىياسىي ھەردوو جۆرى نووسراو و وتراوى وشەكە. بەتايبەتى لە تيگەيشتن لە رەھەندى قەرەرانەي زمان لە سىياسەتى پەرورەدە و خویندن لە عىراقدا يارمەتيدەرە، لەبەر ئەوہى رىگا دەدات جيا لە لىدوانى رىبەرەننى عىراق و دەقى راشكوانەي خودى سىياسەتەكە لە رىگاي جىبەجىكرەنەكەي و ئەزموونى خەلكيش لەگەلدا ئامانج و مەبەستەكانى لىكبدرينەوہ.

قەرکردنى زمان، سەرىنەوہى بە ئەنقەست و سىستىماتىكى زمانىكە. ئەم پىناسەيە لە پىناسەي رافائىل لىمكىن بۆ قەرکردنى زمان وەرگىراوہ، كە بە بىچمىك لە جىنوسايدە دايدەنىت و لە رەشەنووسى كۆنقانسىونى رىگرتن و سزاي تاوانى جىنوسايدەدا ھاتووە. بەتايبەتى ئەوہى پەيوەندىي بە باسەكەوہ ھەيە دەقى بەندى يەكە(C)، كە ھەولەكانى جىنوسايدى فەرھەنگى كە ئامانجيان تىكدانى تايبەتمەندىيەكانى تاقمىكە بە ئەمانە ديار دەكات: «(ئ) گواستەوہى زۆرەملىي مندالان بۆ ناو تاقمىكىترى مرۆيى. (ب): راگواستنى زۆرەملى و سىستىماتىكى ئەو تاكانەي كە نوینەرايەتیی فەرھەنگى تاقمىك دەكەن. (پ): رىگرتن لە بەكارھىنانى زمانى نەتەوہىي تەنانەت لە ئاخافتنە تايبەتییەكاندا.» ئەگەرچى بەندى يەك (C) قەرکردنى زمانى لە دەقى كۆتايىي كۆنقانسىونى جىنوسايدەدا دانەنا، [۱۷]، بەلام ديسان دەبىت وەك ماكىكى گرنكى پىقاژوى جىنوسايد بىبىنين.

زمانناسەكان بۆ ماوہيەكى زۆر پىيان وابووە كە زمان تەنيا مىكانىزمىك بۆ پەيوەندىگرتن نىيە، بەلكو سەرچاوہى ھىزە. زمان پەيوەندىيەكى توندوتولى لەگەل گەشەي شوناس، سۆز، بىرۆكە، رىزلەخۆگرتن و لەخۆتىگەيشتنى تاقمەكاندا ھەيە. بۆيە تىكدانى زمانىك دەتوانىت رىگايەكى كارىگەر بىت بۆ تىكدانى بنەماي شوناس و ئەندامىيەتیی تاقمىك. [۱۸] پىقاژوى لەناوبردنى زمان مەرج نىيە بە ھەولى ئاشكرا بۆ سەرىنەوہى زمانىك دەست پى بكات. زنجىرەي جىنوسايدى زمان، بىچمى جۆراوچۆر بەخۆيەوہ دەگرى، وەك قەدەغەکردنى زمان، «مردنى زمان» (بەھوى مردنى سروشتى، كۆچكردن، سەركوتى سىياسى) [۱۹] و «ھەلاواردنى زمانى (linguicim) كە ھاوچەشنە لەگەل چەمكەكانى تۆرەمەپەرسىتى (racism)، رەگەزپەرسىتى (sexism)،

هه‌لاواردنی نیوان چینه‌کان (classism)، هه‌لاواردنی نیوان ته‌مه‌ن (ageism). [۲۰]» سکوت‌تاب کانگاس، هه‌لاواردنی زمان وهک «ئایدۆلۆژی، پیکهاته و ئاکاریک پیناسه ده‌کات که بۆ ره‌واییدان، به‌رپۆه‌بردن و به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی دابه‌شبوونی نایه‌کسانی ده‌سه‌لات و سه‌رچاوه‌کان (ماددی و ناماددی) له‌نیوان ئەو کۆمه‌له‌گرووپانه‌دا که له‌سه‌ر بنه‌مای زمان پیناسه‌کران به‌کارده‌هینیت.» [۲۱] هه‌موو ئەم سیاسه‌تانه به‌تێپه‌رینی کات ده‌بن به‌هۆی لاوازکردنی، خیراتر یان هیورتتری، به‌کگرتویی و شوناسی تا‌قمه‌کان.

به‌دنیاییه‌وه، قهرکردنی زمان هه‌روه‌ها پیناژۆیه‌کی توندوتیژ و سه‌رکو‌تکارانه‌یشه، که ده‌توانیت وهک دارشتنی له‌سه‌ره‌خۆی هه‌ندیک بریار و سیاسه‌ت که ته‌کنیکی جۆراو‌جۆر بۆ تیکدانی زمان ده‌گریته‌به‌ر، یان قه‌ده‌غه‌کردن و به‌تاوانکردنیکی خیراتر و چرتری زمانیک (و به‌دنیاییه‌وه‌هه‌لکیکیش که به‌ئەو زمانه‌ده‌په‌یفن) ده‌ربکه‌ویت. سکوت‌تاب کانگاس، هاوده‌نگ له‌گه‌ل ژوان کۆبارووبایاس، دابه‌شکارییه‌ک له‌ستراتیژییه‌کانی ده‌وله‌ت بۆ قهرکردنی زمان ده‌خاته‌به‌رده‌ست:

(ئا) هه‌ول‌دان بۆ کوشتنی زمانیک (به‌بێ کوشتنی ئاخپه‌رانی). (ب) پینگه‌دان به‌مردنی زمانیک؛ (پ) پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزه‌رانه (به‌بێ پشتگیریکردن). (ت) پشتگیریکردن له‌کارکردنیکی تایبه‌تی زمان به‌شیوه‌ی هه‌لبژاردراو.

(ج) دیارکردنی زمانیکی فهرمی جیاواز. [۲۲]

له‌باری میژووویییه‌وه، هه‌مووی ئەم ته‌کنیکانه‌ له‌باشووری کوردستاندا و به‌دژی هه‌لکی کورد په‌ره‌یان سه‌ندووه. بۆ وینه، پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزه‌رانه له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌رده‌می عوسمانییه‌کاندا و له‌ماوه‌ی پاشایه‌تی هاشمییه‌کاندا گیرایه‌به‌ر، ئەه‌گه‌رچی هه‌رکامه‌یان زمانیکی فهرمی جیاوازیان هه‌بوو. دواتر، حیزبی به‌عس نه‌ک هه‌ر هه‌مووی ئەم ستراتیژیانه‌ی قهرکردنی زمانی سه‌پاند، به‌لکو وه‌ولێ دا که هه‌موو دانیشتوانی کورد له‌عیرا‌قدا له‌ناو بیات (بۆ وینه جینۆسایدی ئەنفال، هه‌له‌بج، فه‌یلی و بارزانییه‌کان).

کۆلۆنیالیزم و سیاسه‌ته‌کانی جینۆسایدی زمان له‌پیناژۆی داگیرکاریدا، به‌توندی به‌ستراونه‌ته‌وه به‌خولقاندنی گۆمه‌زی زمانیه‌وه. پینگه‌ی سه‌رتتری زمانیکی تایبه‌ت له‌گۆمه‌زی ده‌سه‌لاتدا سه‌رچاوه‌یه‌که بۆ هه‌لاواردنی زمانی و بیچمه‌کانی جینۆسایدی زمان ده‌خولقینیت که کۆبارووبایاس و سکوت‌تاب -کانگاس ئاماژه‌یان پیکرد. له‌

پېنفاژو كۆلۈنئالېيەكاندا، قىركردنى زمان بە زۆرى لە رېڭاى ھەلبژاردنى زمانىكى ناخۇجىيى ۋەك زمانى فەرمى، پشتگىرىكىردنى بەشەشى كاركردەكانى زمانى خەلك و ولاتى بەكۆلۈنىكراو و پىكەۋەژيانى پەراۋىزخەرانەۋە بەرەۋپېش دەچىت. بۇ وئىنە، لە پەراۋىزى كۆلۈنئالېزىمى برىتانىيى لە ھىنددا، زمانى ھىندى لە لايەن زمانى كۆلۈنئالېيەۋە دەگۆردرېت [بە مىكانىزمىكى گۆرانى زمان، بۇ وئىنە بە بەكاربردنى وشەى زمانىتر و گۆرانى وشەكانى خۇى].[۲۳] زۆرىك لە وشە عەرەبىيەكانى خەلكى لوبنان و بەشە فەرانسى-ئاخىۋەكانى (francophone) ئەفرىقا لە لايەن فەرانسەۋە گۆردران. ھەر بەۋ جۆرەش، وشە كوردىيەكان لە عىراق و سوورىادا لە لايەن زمانى عەرەبىيەۋە، لە ئىراندا لە لايەن زمانى فارسى و لە توركىادا لە لايەن زمانى توركىيەۋە، بە ھۆى بايەخىكى زمانەۋانى كە دراۋە بە زمانى فەرمى دەۋلەت و زمانى پەرۋەردەۋە، گۆردران. دەكرىت مىكانىزمى گۆرېنى زمان (relexification) ۋەك جۆرىكى بەكۆلۈنىكىردنى زمانى كوردى بېنرېت. بە ھۆى ئەۋەى كە ئەم زمانە كۆلۈنئالېيە ھۆكارىكى گرنكى بەكۆلۈنىكىردنى خەلكى كورد و لە باربردن بوون بۇ سامانى زمانەۋانى كوردى.

لە ئىمپىراتورىي عوسمانى بەدواۋە، زمانى كوردى لە بەرژەۋەندىي زمانەكانى توركى، عەرەبى و فارسىدا پشتگوى خراۋە، كە ھەركام لەم زمانانە، لەكاتى جىاجىادا پىگەيەكى فەرمىيان ھەبوۋە. كاتىك دەۋلەتلىك پىگەيەكى فەرمى دەدات بە زمانىك، ئەۋ زمانە لە گۆمەزى زمانەكاندا دەخاتە پىگەيەكى بەرزترەۋە، بەم جۆرە تىكەلى سامانى زمانەۋانى دەكات. بۇ وئىنە، عوسمانىيەكان سى زمانىيان ۋەك زمانى رەسمى ھەلبژارد؛ زمانى عەرەبى ۋەك زمانى ئابىن؛ فارسى ۋەك زمانى وئىژە، ھونەر و دىپلۇماسى، توركىي عوسمانىيەش كە تەنبا بۇ بەرپۆۋەبردنى ئىمپىراتورى بەكاردەبرا. بەم جۆرە عوسمانىيەكان گۆمەزى زمانىيان دروستكرد و لەسەر حسىيى زمانە كەمىنەكانى ۋەك كوردى، سامانى كۆمەلەيەتتىيان لكاند بە ئەم سى زمانەۋە.

بەگوئىرەى ئەۋ پىناسە و سىياسەتانەى لە سەرەۋە ئامازەيان پى درا، زمانى كوردى لە كاتى ھىرشى ئىسلامەۋە بۇ سەر ئەۋ ناۋچانەى لە ئىستادا لە لايەن ئىران، عىراق، توركىا و سوورىا داگىركراون تووشى بېچمە جۆراۋجۆرەكانى جىنۇسايىدى زمانەۋانى بوۋەتەۋە، بەلام دىسان لىكۆلەرانى جىنۇسايىد و خوئىندەۋە نىۋان لىقىيەكان بەھۆى چەندىن ھۆكارەۋە لە باسى جىنۇسايىدى زمانى كوردىدا تووشى ئارىشە دەبن.

زۆریک له کوردەکان (له ناویاندا لیکۆله رانیس)، به تایبەتی له باشووری کوردستاندا (عێراق)، پێیان وایه که جینۆسایدی زمانیان ئەزمون نەکردوو. کۆمەڵیک ھۆکار لە پشت ئەم بۆچوونە ھەیە. یەکەم: کەموکۆری لە تیگەیشتی زانستی لە ئەو باس و پیناسانە لە خۆیندەنەکانی جینۆساید و تیۆرییە فەرھەنگی-کۆمەلایەتیەکانیتر لە پەپوھندی لەگەڵ بابەتی جینۆسایددا پەرەیان سەندوو. خۆیندەنەکانی کورد لەقیکی پەرەنەسەندوو و زۆریک لە کارەکان لە بواری کورددا بە ھەولی چالاکان بوو. بۆ وینە ئەگەر لە تاک و لیکۆلەران کورد لە عێراقدا بپرسریت که بە عەرەبکردن ئەزمون کردوو، بە ئەگەری زۆر دانی پێدا دەنێن، بەلام لە ھەمان کاتدا وانازان که جینۆسایدی زمانیان بەسەردا سەپاوە. لە کاتیگدا، بە عەرەبکردن جۆریک جینۆسایدی زمانی بەرھەم دەھێنیت. دووھەم: زۆریک لە لیکۆلەران کەوتووونەتە ژێر کاریگەریی تاوانبارانی جینۆسایدی زمانی کوردی، که بە ھۆیە و پێیان وایه زمانی کوردی کەم بایەخترە و بەم جۆرە زمانی تاوانباران و کۆلۆنیالیستەکانیان ھەلبژاردوو. [۲۴] ئەوان کارەکانی دەولەتیان ناواخن کردوو و ھەک دەولەت دەبینن و بێرەکەنەو [۲۵] و ھەندیک لەوان بەھۆی سیاسەتە زانقەرکەرکانەو زمانی دایکی خۆیانیان نەناسیو و فیزی نەبوون. ھۆکاری سێھەمی: دانەنان بە جینۆسایدی زمانی کوردی، ھەلسەنگاندنە پێشوەختە ئایدۆلۆژیکەکانە. ھەندیک لە لیکۆلەران پێیان باشە که لیکۆلینەوکانیان بەگۆیرە ئایدۆلۆژییەکانی ھەک کۆمۆنیزم و ئیسلامخواری دابریژنەو و لە ھەولە زانستیەکانیاندا زیاتر لە بەبەلگەکردنی ئاماژە میژووییەکانی جینۆسایدی زمان، سەرنجیان خستوووتە سەر پێشخستنی ئەم ئایدۆلۆژییانە. لە کۆتاییدا، کورد و لە ناویاندا لیکۆلە رانیس بە ھێلی خێل و حیزبی سیاسی خۆیان جیا کردوووتەو. ئەوان لەبری ئەو ھەریکی کیشەیی نەتەوایی و پرسە دروستکردنی نەتەوە بن، زۆرتەر بەھۆی کیشە تاقمی و خێلەکییەکانەو داگیرکراون. بەو جۆرە برۆینسین بانگەشە دەکات: « دەستتێوھەردانی دەولەتی ناوھندی بۆ ئەو ھەستی سەرتەری لە کیشەیی ناوچەیی و خێلەکیا ببیت بابەتیکی چەند پاتەییە لە میژووی کورددا. » [۲۶]

ھەر و ھا کورد زۆرتەر لەو ھەسەر پرسیار بەدوای میژوووەکیدا داگیرکرا بیت، لەسەر بابەتی مانەو و پرسە ئازادیی نەتەوایی داگیرکراو. کورد جیا لە ئەوانە لە سالی ۱۹۹۱ ھەو لە عێراقدا پارێزراون، لە ئازادیی کۆکردنەو، نووسین و پاراستنی

میژوویمان بییهش کراون؛ زۆریک له کتیه میژووویهکان که بهدوای سالی ۱۹۹۱ دا نووسران، پشتیان به سهراچاوهی باوه‌رپینه‌کراو و هه‌ندیک جاریش ته‌نانهت به گێرانه‌وه‌ی تاوانباره‌کان به‌ستوه. ئەمه بو پشتگویی‌خستنی ئەو لیکۆله‌رانه‌ی باشووری کوردستان و دیاسپۆرا نییه که زۆرتتر سه‌رقال بوون به په‌رسه‌ندنێ دامه‌زراوه‌یی بو داها‌توو، به‌لام ئەم ئاریشانه ئاسته‌نگ ده‌خاته به‌رده‌م لیکۆله‌ره بیانیه‌کان که که‌متر ده‌ستیان به‌بابه‌ته زانستییه‌کان راده‌گات. هه‌روه‌ها کیشه‌ی بو لیکۆله‌ره نوییه کورده‌کان دروستکردوه که ده‌یان‌ه‌وێت له‌سه‌ر ئەو ئاریشانه‌ی که له سه‌ره‌وه ئاماژه‌یان پیدرا کاربکه‌ن.

پاشایه‌تی: جینۆسایدی زمانه‌وانیی له رێگای سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌وه

له‌په‌روه‌ی میژووویه‌وه سیاسه‌تی جینۆسایدی زمانی کوردی و سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی زمان له عێراقدا به‌په‌روه‌ی له‌ژێر چاودێری پاشای یه‌که‌مه‌دا، فه‌یسه‌لی یه‌که‌م و به‌ر له دامه‌زرا‌نی ده‌وله‌ت-ئه‌ته‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆ دامه‌زرا. سیاسه‌تی زمان به‌گشتی «کۆمه‌لیک بیره‌که، قانون، پینوینی، رپوشوین و ئاکار له‌خۆده‌گری‌ت که مه‌به‌ستیان گۆرینی به‌نامه بو دارپێژراوی زمان له کۆمه‌لگا، تا‌قم یان سیسته‌مدایه. [۲۷] سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌یی زمان «میکانیزمیکه که بو خولقاندنی ئاکاره زمانیه دیفاکتوکان له دامه‌زراوه په‌روه‌رده‌یه‌کاندا به‌کارده‌هێنریت. ... [و] له‌به‌ر ئەوه‌ی له‌لایه‌ن که‌سانی ده‌سه‌لاتداره‌وه به‌کارده‌هێنریت، بو ئەوه‌ی له‌رێگای په‌روه‌رده‌ی فه‌رمیه‌وه ئایدۆلۆژی به‌کرده‌یی بکه‌ن، وه‌ک بیچمیکی سه‌پاندن و ده‌ستی‌وه‌ردان له سیاسه‌تی زماندا ده‌بینریت. [۲۸] ئەو سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی زمانه که له عێراقی نویدا گیرایه‌به‌ر، له‌سه‌ره‌تاییه‌وه سیاسه‌تی جینۆسایدی زمانی کوردی بو.

له ۱۱ی ژوویه‌ی ۱۹۲۱دا، بریتانیا فه‌یسه‌لی وه‌ک پاشای عێراق را‌گه‌یاند. [۲۹] کۆنسولی ده‌وله‌تی بریتانیا ئەو بیریاره‌ی په‌سه‌ند کرد «به‌مه‌رجیک که حکومه‌ته‌که‌ی ئەو [فه‌یسه‌ل] ده‌بوو خاوه‌ن یاسا، ده‌ستوو و نوینه‌رایه‌تی ئازاد و سه‌ربه‌خۆ و له‌لایه‌ن یاساییه‌وه سنووردار بیت. [۳۰] «له‌گه‌ل ئەوه‌یشدا، له هه‌مان مانگا، فه‌یسه‌ل به بانگه‌یشتکردنی ئەلحوسری بو به‌غداد و دیارکردنی ئەو وه‌ک به‌رپه‌وه‌ری گشتیی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، که له ۱۹۲۱ هوه تا ۱۹۲۷ له ئەو پیگه‌یه‌دا مایه‌وه، ئەم مه‌رجه‌ی داشکاند. ئەلحوسری بو ئەو مه‌به‌سته دیارکرا که بیره‌که‌ی ناسیۆنالیزمی عه‌ره‌بی

له ناو سیستهمی پهروهدهی عیراقداد رهنګ بداته وه. [۳۱] ئەلحوسری رایگه یاند «ئەگەر نەتەو هیهک زمانه کهی ون بکات، ژیا نی ون دهکات» [۳۲] و بیروکه بنه ماییه کانی ناسیونالیزی پان-عه ره بی نوی نویسییه وه. بیروکه کانی ناسیونالیزی عه ره بیی ئەو به سیاسه تی قریکردنی زمان دهستیپیکرد. ئەمه به ئایدۆلۆژییه assimilationist ئاسیمیلایسیونیستییه کهیدا که لایه نگرایی لی دهکرد دیار بوو.

هه موو تاکیک که به عه ره بی قسه دهکات عه ره به، هه ر تاکیک له یه کیک له و ولاتانه دا دهژی سه ر به عه ره به، عه ره به. هه روه ها، ئەگەر ئەو به ئەمه نازانیت و ئەگەر ئەو شانازی به عه ره بیوونی خۆیه وه ناکات، ئەو کات ده بیته ئیمه به دوا ی ئەو هۆکارانه دا بگه رپین که ئەم هه لویسته یان له لای دروستکردوو ه. رهنگه ئەمه ئاکامی خۆپه رسته ییه کی ده ره کی بیت، له وه ها وینه یه کدا، ده بیته خۆپه رسته ییه که ی سنووردار بکه ینه وه. [۳۳]

ئەم ده قه پیشانی ده دات که ئەلحوسری پیی وا بوو هه ر تاکیک که زمانی عه ره بی فیروبوو، سه ره رای سه رچاوه ئیتنیکییه که ی، ئەو که سه عه ره به. که سانیک له ولاتیکی ناسراوی عه ره بی دا ژیا ن به سه ره به ن به بی له به رچاوه گرتنی ئیتنیستییه ی راستیا ن، له ناویاندا ئەندامییه تی له تاقمه خۆجینییه ناعه ره به کانی رۆژه لاتی ناوه راست (بو وینه کورد، قبتی، ئاسووری، کلدانی) که خاکه که یان له لایه ن عه ره به وه داگیرکراوه، ئەو که سانه عه ره به ن. ئەگەر ئەوان به رهنگاری به عه ره بکردن بوونه وه، به مه به سته ی سنووردارکردنی خۆپه رسته ییه که یان [۳۴] ده بیته به زور بتویند رینه وه. «وه ها به عه ره بکردنیکی توندوتول له سالی ۱۹۲۰ وه لایه نیکی سه ره کی جیوسایدی فه ره نگی کورد بوو. سیاسه ته کانی به عه ره بکردنی عیراق رهنگه به بی هه لاواردنی زمانی له میژینه و دۆراندنی سامانه زمانه وانیه کانی کوردی به هوی خولقاندنی گو مه زی زمانی عوسمانیه کانه وه، جیبه جی نه ده بوو.»

ئایدۆلۆژیی ئەلحوسری تا راده یه ک کیشه ی بو حوکمی بریتانیا له عیراقداد دروستکرد (۱۹۱۴-۱۹۳۲). وا دیاره بریتانییه کان له کاریگه ریه ده رنه که وتوه کانی به رنامه کانی فه یسه ل و ئەلحوسری له سه ر ستراتیژییه کانی به رپوه به رایه تی بریتانیا تیگه یشتبوون. عه زیز یاوه ر ده ستنیشانی ده کات که له مانگی نو فیمبری سالی ۱۹۲۱ دا، که پتن فاریل، راپوژکاری وه زاره تی پهروه ده له عیراق، راپوژتیکی بو سکرتری کومسیونی بالا نارد. [۳۵] ئەم راپوژته تیکه لکردنی ریبازه ناسیونالیستییه عه ره بییه کان

له‌ناو به‌رنامه‌ی خویندن له عیراقدا پیشان دهدات و ره‌خنه‌ی له‌وه گرتوووه که چۆن به‌رنامه پیشوووه‌که، که ره‌نگدانه‌وه‌ی پیکهاته جوړاو جوړه نه‌ته‌وه‌یه‌کانی عیراق بوو، که‌وتوووه‌ته په‌راویزی به‌رنامه‌ی خویندنی ناسیونالیستییه‌وه. به‌و جوړه‌ی که یاوه‌ر دهنوووسیت، ئەم راپۆرت، ئەلحوسری پاشگەز نه‌کردوووه‌ته‌وه له‌وه‌ی به‌رنامه‌ی خویندنی بریتانیایی کۆتایی پینینیت و به‌رنامه‌یه‌کی پان عه‌ره‌بی بخاته‌گەر که ئەو به‌رنامه‌یه، سه‌رده‌ستی پیزمانی عه‌ره‌بی و خویندنه‌وه‌ی میژوو‌ی عه‌ره‌بی، له‌یه‌که‌م سالی خویندنگای سه‌ره‌تاییه‌وه دابین ده‌کرد. هه‌روه‌ها، به‌و جوړه‌ی ئەلحوسری وتی، بۆ هاندانی سۆزی ناسیونالیستی عه‌ره‌بی، سه‌روودی تایبەت به‌ ناسیونالیسمی عه‌ره‌بی له به‌رنامه‌ی خویندنی هه‌موو ئاسته‌کانی خویندندا زیاد کرا. [۳۶]

به‌ندی ۸ی رینوینییه‌کانی حوکمی بریتانیا بۆ عیراق له‌سالی ۱۹۲۵دا باس له‌وه ده‌کات، که نابیت هیچ تاخمیک به هۆی پیشینه‌ی دینی یان ئینتیکییه‌وه به‌سه‌ر تاخمیکی تردا زال ببیت. که‌وابوو، بریتانییه‌کان هانی ئەوه‌یان دها که منداڵان به زمانی تاخمه ئینتیکییه‌کانی ناو عیراق بخوینن. [۳۷] به‌ندی ۱۶، ئاماژه‌ی ده‌کرد که حوکمه‌که لای ئاسایی بوو ئە‌گەر پارێزگا کوردیه‌کان حکومه‌تیکی سه‌ره‌به‌خۆیان بۆ خۆبه‌پێوه‌به‌ری هه‌ریمه‌که‌یان دامه‌زراندایه و ده‌یوت که تاخمه ئینتیکییه جوړاو جوړه‌کان له عیراقدا مافی دامه‌زراندنی خویندنگه به زمانی دایکیان هه‌یه. به‌و جوړه‌یش، رپژیمی عه‌ره‌بی، بۆ به‌پێوه‌نه‌بردنی به‌ندی ۱۶ که په‌یوه‌ندی به‌ کورده‌وه هه‌بوو، بیانوی جوړاو جوړی هینایه‌وه. [۳۸] بۆ وینه، که‌لکناوه‌ژوو و ده‌رگرتن له ده‌سه‌لاتی دینی له به‌رژه‌وه‌ندی ناسیونالیزمی پان-عه‌ره‌بی و به‌ دژی کورد میژوو‌یه‌کی دوورودریژی هه‌یه. لیره‌یشدا دیسان، بۆ ره‌دکردنه‌وه‌ی ئەوه‌ی که کورد بتوانیت به زمانی دایکی بخوینیت به‌کاربرا. ئەلحوسری له بیره‌وه‌رییه‌کانیدا [۳۹] دهنوووسیت، که به‌هۆی گوشاری کۆمه‌لگای نیونه‌ته‌وه‌یه‌وه، وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده خویندنگه‌ی له شاره کوردیه‌کاندا کردبووه‌وه و چوار زانای به‌ناوبانگی کوردی دامه‌زراندبوو بۆ چاودیری به‌سه‌ر به‌رنامه‌کانی زمانی کوردیدا. [۴۰] ئەلحوسری دانی پیداده‌نیت که ئەو دژی ئەو پرۆژه‌یه بوو، چونکه زمان و زاری کوردی له‌سه‌ر به‌نمای زمانی قورئان و ئیسلام نه‌بووه. [۴۱]

جیگای سه‌رسورمان نییه، که ئەلحوسری شکستی پرۆژه‌که‌ی زۆرتر خسته ئەسته‌وی کۆمیته‌ی کوردی هه‌تاکوو له ئەسته‌وی خۆی بگریت. [۴۲] له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل

ئەم فیلەهی ئەلحوسریدا، جەمال نەبەز ئاماژە دەکات کە فەیسەلی یەکەم و وەزارەتی فەرەهنگی عێراق کە بەلای ناسیۆنالیزمی عەرەبیدا کیشرابوون، ئەم پاساوەیان وەک ھۆکاریک بەکاربرد بۆ ئەوەی کورد ناچار بکەن لەبری پێنووسی لاتینی بە پێنووسی عەرەبی بنووسن. ئامانجیان ئەوە بوو کە هیچ زمانیکی بیانی و یان پیتە کوردییەکان نەتوانن ببن بە جیگرەووی پیتە (لای ئەوان) پیرۆزەکانی عەرەبی، کە ئەو پیتانەن قورئانیان پێ نووسراوە. [۴۳]

فەرمانزەوای پاشایەتی چەند سال دواي دامەزرانی، بە چەری سیاسەتی قەرکردنی زمانی بەرپۆهەبرد، بەجۆریک کە لە رەهەندیکی بەربلاوتری سیاسەتی جینۆسایدی فەرەهنگییەو وەرگیرابوو. فالااس لیۆن (۱۸۹۲-۱۹۷۷)، کە لە سالی ۱۹۱۷ لە عێراقدا لە هیزی ۵۲ سنوورپاریزی سیکدا (sikh) بوو و لە سالی ۱۹۱۸ تا ۱۹۴۴ وەک بەرپۆهەبری کوردستان کاری دەکرد، لە بیرەوہرییەکانیدا لە پەپۆهەندی لەگەڵ کۆنفرانسیکی بەرپرسیانی بریتانیا لە سالی ۱۹۳۰ لە بەغداد کە بۆ چارەسەری پرسى کورد کۆبوو بوونەو دەنووسی: ئەو لەگەڵ چەندین ئەفسەری بریتانی لەو شوینە بوون و نوینەرایەتی شارە کوردییە جۆراوجۆرەکانی دەکرد [۴۴]، کە خوازیاری ئەوە بوون پۆستە فەرمی و تیچوووە گشتییەکان بە یەکسانی دابەش بکری و زمانی کوردیییش لە ھەردوو حکومەت و خویندندا بەکاربھینریت. لە وەلامی ئەم خواستەدا، لیۆن دەلیت:

پوون بوو، کە جیا لە سلیمانی، ھەولی بچووک ھەبوون بۆ ئەوەی ریز لە پەیمانەکان وەک ھەلبژاردنی بەرپرسیان و بەکارھینانی زمانی کوردی بگیریت. شتەکان لە ھەولیز و کەرکووک خراپتر بوون. ناوەرۆکی بەلینەکان بەزۆری پشتگۆی خرابوون. مۆتەسەریف [وشەییکی عەرەبییە بۆ پارێزگار]، کابرایەکی تورکمانی زۆر دژەکورد بوو و بەرچاوتەنگی دژەکوردانە تەشەنەى کردبوو بۆ ھەموو بەرپرسەکان. عەرەبی بە ئاسایی لە دادگادا بەکار دەھینرا، نێردراوی پەروەردەیی بۆ مووسل و ھەولیز عەرەبیک بوو کە بەئاشکرا دژی کورد بوو. [۴۵]

پاپۆرتی زۆریک لە چاودێرانی خویندنگەکان دوو ماکی حاشاھەلنەگری قەرکردنی زمانی کوردی لە سیاسەتەکانی پاشایەتی ئەو سەردەمدا ئاشکرا دەکەن. یەکەم کاریگەری نەریینی خویندن بە زمانی عەرەبی لەسەر فیربوونی خویندکارە کوردەکان، کە نیشانەییکی پوونی پشتگۆیخستنی بەرچاوی مافی خویندنی ئەوانە.

دووهم، راپۆرتەکان ئاماژەى پوونى جینۆسایدی فەرھەنگى دەخەنە بەرچاوەک ئەوەى لە بەندى ۳ (C) ى یەكەم رەشئووسى كۆنقانسىۆنى جینۆسایدی ۱۹۴۷دا ھاتوو: «رێگەپینەدانى بەكارھێنانى زمانى نەتەوہی تەنانەت لە پەيوەندییە تاییبەتەکاندا.» ئەم بانگەشەى بە دوو ویتە باشتر پوون دەبیتەوہ. لە راپۆرتىكى ۱۵ ى فینورییەى ۱۹۲۹ دا، چاودیریک كە سەردانى خویندنگەى عەلیاوا لە خانەقینى کردووہ، نووسىویەتى: خویندکاران بە ئاستىكى نزمى زمانى عەرەبى قسە دەکەن، پێویستە رۆژانە زۆرتر لەسەر عەرەبى کار بکەن و زمانى عەرەبى لە ئاخافتنى رۆژانەیاندا بەکار بەین. [۴۶] لەکاتىکدا ئاستەنگى زمان لەخۆیدا ئاماژە بۆ قەرکردنى زمان نییە، ئەم پێشنيازە دەتوانیت وەك مەبەستى جیگرتنەوہى رۆژانەى زمانى كوردى بە زمانى عەرەبى لى بپروانین، بەجۆرىك كە لە كۆتاییدا زمانە پێشووەكە بسردریتەوہ.

پێش دامەزراندنى حكومەتى ھەرىمى كوردستان لە سالى ۱۹۹۱ دا، كورد لە عێراقدا تەنیا ۱۰ سال ئازادى و پەرسەندنى زمانیان ھەبوو، ئىدى پاشتر داپران دروست دەبوو. ئەمە دوو سالى تەمەنى كورتى پاشايەتییەكەى شىخ مەحمود بەرنجى [۴۷]، كە لە سىپتەمبەرى ۱۹۲۲ تا ژوویيەى ۱۹۲۴ [۴۸] دريژەى ھەبوو و ھەروەھا لە ماوہى دامەزراندنى كۆمارى عێراقدا، بەتاییبەتى لە سالى ۱۹۷۰ وە بۆ سالەكانى ۱۹۷۵/۱۹۷۷ لەخۆدەگریت [۴۹]. پێقاژۆى دواى بە كوودەتا دژى رێژىمى پاشايەتى و دامەزراندنى كۆمارىك لە سالى ۱۹۵۸دا دەستى پى كرد. لەم كاتەدا، «خواستى كورد بۆ خویندن بە زمانى داىك بە وردەكارى زۆرەوہ داپژرا و لە بۆنەى جياجیادا لەلایەن بەرپرسانەوہ ئاراستەكرا... لە یەكەم ھەفتەى پاش رووخانى پاشايەتى، ھەوت مامۆستای زمانى كوردى یاداشتىكیان نووسى بۆ بەرپرسان و داویان كرد پەروەردە بە زمانى كوردى لە ھەموو خویندنگەكاندا دەست پێبكات. یاداشتەكە لەلایەن حكومەتى ناوہندییەوہ رەد كرايەوہ و رۆژنامەى ئەلبیلا بەھۆى بلاوكردنەوہى ئەم خواستە لە پەيوەندى لەگەل زمانى كوردیدا، لە سالى ۱۹۵۸دا داخرا. [۵۰] دواى ۱۰ سال و توویژ لەگەل دەولەتى عێراق، لە میانەى بەیاننامەى ۱۱ى ئادارى سالى ۱۹۷۰ دا، حكومەت لە كۆتاییدا قبوولى كرد، كە زمانى كوردى لە ھەموو خویندنگەكاندا بخویندریت [۵۱] و لە دامەزراوہ گشتیەكانى ناوچە كوردییەكاندا بەكار بەیندریت [۵۲] و دەبوو وەك زمانى دووہم لە ناوچەكانى تری عێراقیش بخویندریت. [۵۳] ھىشتا زمانى عەرەبى لە ھەموو

دامه زراوه پهروه رده یه کاندای که ریوشوینی زمانی کوردیشیان بۆ دهرچووبوو دهکرا بخویندریت، [۵۴] به لام دیسان پشتگیری فهومی بۆ ریوشوینه کانی زمانی کوردی زوری نه خایاند. به هاتنه سهر دهسه لاتی سه ددام حوسین، حیزبی به عس ئایدۆلۆژیی جیۆسایدی پیشتر دامه زراوی ئه لوسیری زیندوو کرده وه.

سه ددامیزم و جیۆسایدی زمانه وانی

زمانناسه کۆمه لایه تیه کان بایه خ به زۆر لایه نی نایه کسانیی زمانی ددهن که ده بیته هۆی له ناو بردن و جیۆسایدی زمان. بۆ وینه، سکوتناب کانگاس، باسی ئه وه دهکات که جیا له جیۆسایدی فیزیکی، که مکردنه وهی ژماره ی زمانه کان له ریگای قپکردنی زمانه وه، ده توانیت کاربکاته سهر کۆی حه شیمه تی تاقمه به ئامانجگیراوه کان له هه موو دونیا دا. ئه وه ده لیت:

(ریگایه کی تری که مکردنه وهی ژماره ی ئه وانه ی ده توان نه ته وه بن (و بۆیه ده ولت-نه ته وه یش بن) ده ستبردن بۆ جیۆسایدی زمانیه. ئه مه (چالاکانه) ئه وه نیشان ده دات که کوشتنی زمانیک به بی ئه وه ی ئاخیه وهرانی بکوژرین (وهک جیۆسایدیکی فیزیکی) یان (له ریگای په راویزخسته وه ریگا بۆ مردنی زمانیک خۆش دهکات. ههروه ها پیکه وه ژیا نی په راویزخه رانه (به بی پشتگیریکردن) ده بیته به هۆی مردنی زمانی که مینه کان.» [۵۵])

سه ره رای جیۆسایدی فیزیکی کورد، که ریژی می به عس له کۆتاییه کانی ۱۹۸۰ کاندای به ریوه ی برد، حیزبی به عس هه ولی دا ژماره ی کورد له ریگای جۆراوجۆری تری وهک تونده وه ی پهروه رده یی و سه پاندنی عه ربه ی له ژیا نی پۆژانه دا، که م بکاته وه. ئه وانه ی وتووێژیان له گه ل کراوه له م به شه دا ده ریده خه ن که به ریوه بردنی راسته وخۆ یان ناراسته وخۆی سیاسه ته کانی جیۆسایدی زمان له ریگای له ژیرپی نانی مافه زمانیه کان و به کاربردنی توندوتیژییه وه به ره وپیش چوه. هاینس کلاس، زمانناسی کۆمه لایه تی، دوو دهسته مافی زمانی دیار دهکات: مافه پیکه وه هه لکردن- ته وه رانه کان (tolerance – oriented) مافه په ره پیدان- ته وه رانه کان (promotion oriented). [۵۶]

کلاس، مافه پیکه وه هه لکردن- ته وه رانه زمانیه کان وهک مافی به کاره یانی زمانی خۆ له ته نیایی خۆدا و له شوینه ناحکوومییه کانی وهک له ناو مالدا پیناسه

دهکات. ههروهه مافی په ره پیدانی زمان له ریگای خویندنگه تایبه ته کان و دامه زراوه فرههنگی، کومه لایه تی و ئابوورییهکانی ترهوه ده بیته بیته. ستیفن مای ئه مه وهک مافی فره ئیئتیکه (polyethnic) ناو ده بات، که به جوړیک، پیکهاته ی هه ژمونیکی که مینه کان تووشی ئاریشه دهکات. [۵۷] مافی فره ئیئتیکه مه بهستی یارمه تیدانی تاومه که مینه ئیئتیکه یه کانه بو ئه وهی به بهردهوامی بتوان میراته فرههنگی، زمانی یان دینییهکانیان، به تایبه تی له بواری تایبه تیدا، دهر بېرن؛ به بی ئه وهی ئه و میراته له سه ر سهرکه و تیان له ناو دامه زراوه ئابووری و سیاسیهکانی کومه لگای نه ته وهی زالدا ئاستهنگ دروست بکات. [۵۸]

به پیچه وانه وه، به گویره ی بوچوونی کلاس، مافه په ره پیدره زمانه وانیه کان، به کاره یانی زمانیک له بواری گشتیدا له خوده گریته؛ وهک داننان به زمانه که مینه کان له هه موو بواره فره مییه کاندایه لایه نه دهوله ته وه، به کاره یانی زمانه که له حکومت، بلاو کراوه کان و خویندنگا گشتیه کاندایه پیچه وانه ی عهره ب، کورد له عیراقدا به ته واوه تی ئه م مافه زمانیه نه ی وهر نه گرت. ئه گه رچی ریژی می به عس چه ندین جار دانی به هه ردوو مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه ره کان و په ره پیدان-ته وه رهکانی کوردا نا، به لام کاتی و ناته واو بووون و زورتر ئامرازی تاکتیکه دریژه دانی جینوسایدی نه رمی زمان بوو، تا ئه وهی له خه مخوری بو کورد بیته، بو ئه وهی بتوانیت به زمانی خوی قسه بکات.

مل نه دانی به عس بو زمانی کوردی له شاریکه وه بو شاریکی تر جیاواز بوو. بو وینه، شاره کوردهکانی باشووری عیراق، وهک خانهقین، کهرکووک و به شه کوردهکانی دیاله، زور زووتر له شارهکانی تری کوردستان رو به رووی به عهره بکردنی زوره ملی بوونه وه. له ۱۹۸۰ کانه وه، زمانی کوردی به ره به ره گورا له زمانی خویندندا. ئه بوو جاسم له خانهقین، یه کیک له وه که سانه ی له م خویندنه وه یه دا و توویژی له گه ل کراوه، ئاماژه به وه دهکات که ئه و خه لکه ی له هه ردوو زمانی عهره بی و کوردی تینه گه نه له ئه و کوردیه یه که له لایه نه خه لکی خانهقینه وه قسه ی پی ده کریت، تینا گه نه. هوکاری ئه وه یه [۵۹]، که نهک هه ر شانسی ئه وه مان نه بوو که به کوردی بخوینین، به لکوو زوریک ناچار کران نه ته وه که یان له کورده وه بو عهره ب بگورن. بویه، ئیمه وشه ی عهره بیمان له ۵۰٪ ی دهر بینه کوردیهکانی روژانه ماندا به کار ده ینا. شارهکانی وهک سلیمانیه سلهماندیان که ئاسته متر بو حیزبی به عس

کۆنترۆل ده‌کریڤ و سه‌ره‌پای ئاریشه‌ی زۆر له‌ویدا، خه‌لکی خۆجیڤی به‌رانبه‌ر به‌عه‌ره‌بکردن خۆیان راگرت و زمانی کوردییان وه‌ک زمانی خویندن پاراست.

له‌ سلیمانیدا خویندکاره‌ کورده‌کان نه‌ک هه‌ر ناچار بوون دژی توندوتیژی له‌ناو دامه‌زراوه‌ په‌روه‌ده‌بیه‌کاندا که ئاکامی سیاسه‌تی جینۆسایدکردنی زمانی ریژیمی به‌عس بوون خۆرا‌بگرن، به‌لکوو ته‌نانه‌ت له‌سه‌ر شه‌قام و له‌ناو ماله‌کانیاندا ده‌کرانه‌ ئامانج. فرمیسک موسته‌فا، یه‌کیک له‌وه‌که‌سانه‌ی که وتووێژی له‌گه‌ڵ کراوه، له‌ خۆپیشاندانی‌ک له‌ سالی ۱۹۸۰ دا له‌ سلیمانی به‌شداریی کردووه‌ که له‌لایه‌ن خویندکارانی دواناوه‌ندییه‌وه‌ ریک‌خرابوو بۆ مه‌حکوم کردنی گۆرینی به‌رنامه‌ی خویندیان له‌ کوردیه‌وه‌ بۆ عه‌ره‌بی. ئەو کاتی‌ک سه‌رنجی دا که دوو که‌سی ئەمنی به‌دوايه‌وه‌ن. له‌گه‌ڵ یه‌کیک له‌ هاو‌پۆله‌کانی راي‌کردووه‌ته‌وه‌ بۆ ماله‌وه‌.

دایکم هاو‌پۆله‌که‌می له‌ناو دۆ‌لابه‌که‌دا شارده‌وه‌ و منیش راسته‌وخۆ کراسه‌که‌ی دایکم کرد به‌سه‌ر جله‌کانی خویندنگامدا. ئەوان ماله‌که‌مان گه‌ران بۆ هاو‌پۆله‌که‌م و گرتیان. دُنیا نیم چیی به‌سه‌ر هات، ئیتر هه‌چ کات نه‌مدیه‌وه‌. ئەوان هه‌ولیان دا کراسه‌که‌م دابکه‌ن بۆ ئەوه‌ی بزانه‌ن له‌ژیره‌وه‌ چیم له‌به‌رکردووه‌. له‌به‌ر ئەوه‌ی پالم پیوه‌نان بۆ دواوه‌، به‌ قوناغه‌ی تفه‌نگه‌کانیان زۆریان لیدام. سه‌رم هه‌مووی خویڤ بوو.

[دواتر] نێردرام بۆ مالی داپیره‌م بۆ ئەوه‌ی ئەگه‌ر گه‌رانه‌وه‌ پارێزراو بم. [۶۰]

به‌گۆیره‌ی قسه‌کانی فرمیسک، ریژییم زۆری‌ک له‌ خویندکارانی له‌م شارهدا ده‌ستبه‌سه‌ر ده‌کرد و ئەشکه‌نجه‌ی ده‌دا، له‌به‌ر ئەوه‌ی به‌ره‌نگاری به‌عه‌ره‌بکردن بووبوونه‌وه‌؛ هیندی‌کی وه‌ک هاو‌پۆلییه‌که‌ی ون بوون و هه‌چ کات نه‌بینرانه‌وه‌.

ریژییم، به‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ وه‌ها به‌ره‌نگارییه‌کی کورده‌دا، تیگه‌یشت که‌ چهند ئاسته‌مه‌ زمانی کوردی بسپریته‌وه‌ و خه‌لکی سلیمانی کۆنترۆل بکات. بۆیه‌، ده‌ستی کرد به‌ کۆکردنه‌وه‌ی په‌روه‌رده‌ به‌گشتی و له‌ سالی ۱۹۸۱ دا زانستگای سلیمانی، که‌ تاقه‌ زانستگا(زانکۆ)ی ئەم شاره‌ گه‌وره‌یه‌ بوو، داخست. [۶۱] ئەم داخستنه‌ «به‌ ئامانجی سپینه‌وه‌ی رۆحی شو‌رشیگێری بوو. «ئهم زانستگایه‌ له‌ سالی ۱۹۹۲ دا و له‌لایه‌ن حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستانه‌وه‌ دووباره‌ کرایه‌وه‌. بۆیه‌، به‌گشتی، کورد له‌ عیراقدا مافی زمانی سنوورداری پیکه‌وه‌هه‌لکردن- ته‌وه‌ره‌بیان له‌ هه‌ندی‌ک سه‌رده‌م و شویندا پێ درا، وه‌ک ئەوه‌ی زمانی کوردییان وه‌ک ئامرازێ خویندن بی‌ت و له‌ ماله‌وه‌ و له‌ناو کۆمه‌لدا به‌ کوردی قسه‌ بکه‌ن. [۶۲] له‌گه‌ڵ ئەمه‌یشدا،

له زۆریک له ناوچهکاندا دامهزراوه فرههنگی، کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه کوردییه‌کان به‌یه‌که‌وه قه‌ده‌غه کران.

ئهو مافه په‌ره‌پیدان- ته‌وه‌رانه‌ی که له ۱۹۷۰ دا به کورد دران، دواتر لیل‌بوون و له‌کۆتاییدا گه‌یشت به جینۆسایدکردنی زمانه‌که‌یان. سه‌ددام حوسین به‌هۆی بریاره تاوتاو و دژبه‌یه‌که‌کانییه‌وه ناوی زرا. بۆ ئهو ئاسایی بوو بووه‌وه که سیاسه‌تیکی دیارکراو بۆ چاره‌سه‌ری کیشه‌یه‌ک له عێراقدا رابگه‌یه‌نیت و ته‌نیا مه‌به‌ستی ئه‌وه بووه که دواتر بۆچوون و کرده‌وه‌ی بگۆریت بۆ ئه‌وه‌ی هه‌لومه‌رجه‌که له‌و کاته‌دا رابگریت و دوا‌یی خراپتری بکات. بۆ وینه، له‌ سالی ۱۹۶۸ دا، له‌ ژێر گوشاری سیاسی و نیزامیدا، په‌یوه‌ندییه‌کانی له‌ گه‌ل کورددا باش کرد. ئهو هه‌ندیک سیاسه‌تی داریشت که رێگای هه‌دا که به‌ زمانی کوردی بخویندریت، هه‌ندیک خویندنگای له‌ شاره‌ کورده‌کاندا دامه‌زراند، [۶۳] کۆمه‌لیک مامۆستای کوردی دامه‌زراند و ناوی به‌شیک له‌ خویندنگا‌کانی له‌ عه‌ره‌بییه‌وه کرد به‌ کوردی. هه‌روه‌ها، له‌سه‌ر ته‌له‌فزیۆن ده‌رکه‌وت و جلو‌به‌رگی کوردیی له‌ به‌ر کرد، هه‌ولێ دا چه‌ند وشه‌یه‌ک به‌ کوردی قسه‌ بکات و کوردیی له‌ پاش عه‌ره‌بی و ئینگلیزی کرد به‌ زمانی سییه‌م، که له‌ خویندنگا عه‌ره‌بییه‌کاندا بخویندریت. [۶۴] له‌ گه‌ل ئه‌مانه‌یشدا، ئهو له‌ کۆتاییه‌کانی ۱۹۷۰ کاند، سیاسه‌ته‌ پێشووه‌کانی له‌ په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل کورددا هه‌لوه‌شانده‌وه و ده‌ستیکرد به‌ گۆرینی به‌رنامه‌ی خویندنی خویندنگه‌کان و ناوه‌کان گه‌رانه‌وه بۆ عه‌ره‌بی و مامۆستا عه‌ره‌بزمانه‌کان دامه‌زرانه‌وه. ئهو به‌ پێشیلکردنی به‌ندی ۲ی (e) کۆنقانسۆنی جینۆساید که عێراقیش واژۆی کردبوو، [۶۵] به‌زۆره‌ملی مامۆستا و خویندکاره‌ کورده‌کانی زانستگا‌کانی راگواست بۆ به‌شه‌ عه‌ره‌به‌کانی ولات.

سه‌ددام حوسین ده‌سه‌لاتی په‌های به‌رپۆه ده‌برد. [۶۶] ئهو ترسی له‌وه نه‌بوو که ده‌ستی به‌ خوینی ئه‌وانه‌ سوور بیت، که پێی وا بوو مه‌ترسین له‌سه‌ر حیزب به‌گشتی و له‌سه‌ر خۆیشی. توندوتیژی، پیلانگێری، ئه‌شکه‌نجه، خستنه‌ به‌ندیخانه و کوشتن به‌شیوه‌یه‌کی باو، به‌دژی کورد به‌رپۆه ده‌چوون، به‌بێ ئه‌وه‌ی گۆی به‌ ته‌مه‌ن، په‌گه‌ز و ئه‌وه‌ی که که‌سه‌که‌ خویندکار بووه‌ یان نا بدریت. سه‌پاندنی ئه‌م توندوتیژیانه‌ به‌مه‌اله‌ کورده‌کانی ناچار کرد زۆرتر له‌ به‌کاره‌ینان و پاراستنی زمانی دایکیان بیران له‌ لای پاراستنی مندا‌له‌کانیان بیت. گوشاریک که به‌رپرسه‌کان ده‌یانخسته‌سه‌ر، (بۆ وینه، خستنه‌ به‌ندیخانه‌ی مندا‌لان، کوشتن، ونکردن، به‌سه‌ربازگرتنی زۆره‌ملی،

لیدان و ملهوپریکردن بهسەر مندالانهوه له لایهن بهرپێوه بهرانی خویندنگه و منداله به عسییه کانهوه) له ئەزمونی ئەو کهسانه دا که وتووێژیان له گه‌ل کراوه بهرچاوه، بۆیه دایک و باوکیان ناچار بووبوون له بهر خویندن هه‌لیانگرن. بۆ وینه، له ۱۵ ی ژانویه‌ی ۱۹۸۷ دا تهرمی ۷۰ مندالی کورد، له تهمه‌نی ۱۶-۱۳ سالدا، [۶۷] له لایهن رێژی می به‌عسه‌وه گه‌ریندرا به‌وه بۆ دایک و باوکه‌کانیان. به‌هۆی پێوه‌ره‌کانی عێراق، له به‌لگه‌ فه‌رمیه‌یه‌کاندا تهمه‌نیان گۆردرا بۆ ۱۸ سال، و بنه‌ماله‌که‌یان به ۳۰ دینار بۆ تیچووی گولله‌یه‌ک که پێی کوژراون سزا دران. له ۱۳ ی دسامبری ۱۹۸۶ دا، ۱۴۰۰ فیرخوان له زانستگای مووسل له بهر ئەوه‌ی له راهینانی سه‌ربازی هاوندا به‌شدارییان نه‌کردووه هه‌له‌په‌سیردران. له سپتامبری ۱۹۸۵ دا، ۹۰۰ مندالی کورد له شاری سلیمانی، له تهمه‌نی ۱۰-۱۴ سالدا له لایهن رێژی می به‌عسه‌وه ده‌سته‌سه‌ر کران. [۶۸] ئەم جو‌ره له گوشاری راسته‌وخۆ، ستراتیژییه‌کی ڕوون ده‌رده‌خات، بۆ ئەوه‌ی دلنایبیت که کورد ده‌ستی له په‌روه‌رده‌دا سنووردار ببیت. ده‌کریت بو‌تریت رێژی می سه‌ده‌دام حوسین وه‌ک به‌شیک له ستراتیژی جینۆسایدکردنی زمان، به‌ دژی زمانی کوردی گوشاری خسته‌ سه‌ر بنه‌ماله‌کان.

هه‌روه‌ها، په‌یوه‌ندی سیاسی ناسه‌قامگیری نیوان کورد و حکومه‌ته‌ جو‌راو جو‌ره‌کان له عێراقدا، بوو به‌هۆی سیاسه‌تی ناسه‌قامگیری زمانی، به‌جو‌ریک که زمانی خویندن به‌گوێره‌ی په‌یوه‌ندییه‌ سیاسییه‌کان له نیوان ده‌وله‌ت و بزوتنه‌وه کوردیه‌یه‌کاندا له نیوان دوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بیدا ده‌گۆردرا. ئەم گۆرانه به‌رده‌وامه هه‌روه‌ها ئاسته‌نگی زمانی دروستکرد، زۆریک له خویندکارانی ناچار کرد که ده‌ست له خویندن هه‌لبگرن.

زۆریک له وه‌ کهسانه‌ی وتووێژیان له گه‌ل کراوه و له کۆتاییه‌کانی ۱۹۷۰ کانه‌وه تا ۱۹۹۰ له خویندنگه‌کانی عێراق خویندوویانه، بانگه‌شه‌ی ئەوه ده‌که‌ن که گۆرانی به‌رده‌وامی نیوان زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و کوردی ستراتیژییه‌کی به‌ ئەنقه‌ست بوو، بۆ ئەوه‌ی کورد له هه‌یچ کام له زمانه‌کان به‌باشی و ڕوونبێژی تینه‌گات. بۆ وینه، فاروق حوسین په‌شید به‌ هۆی ئەو ئاسته‌نگه‌ زمانیه‌یه‌وه که له ئاکامی گۆرینی زمانه‌وه دروست بوون ناچار بوو ده‌ست له خویندن هه‌لبگرت، چونکه له خویندنگه ڕووبه‌ڕووی ترساندن، هه‌لاواردن، و لیدان ده‌بووه‌وه. ئەو له سالی ۱۹۸۶ هوه تا ۱۹۸۹ له گوندیکه‌وه هاتبوو بۆ چه‌مه‌مال بۆ خویندنی دواناوه‌ندی:

سهره‌رای هه‌موو مه‌ترسی، هه‌لاواردن، ئەشکه‌نجه و گوشاری ئابووری که له‌سه‌رمان بوو، کاتیکی که به هاتوچۆی نیوان گونده‌که‌م و خویندنگه‌که‌م به‌فیرۆ ده‌چوو، ئیمه‌ هه‌ر له‌ زمانی خویندنه‌که‌یش تینه‌ده‌گه‌یشتین. بیس‌ بکه‌نه‌وه، بی ئەوه‌ی پیشتر زمانی عه‌ره‌بیت خویندبیت یان بیستبیت، له‌پر ده‌که‌ویده‌ به‌رده‌م زمانی عه‌ره‌بی و خویندن به‌ ئەو زمانه‌. وه‌ک ده‌زانن، سه‌ددام حوسین، کاره‌بای بۆ گونده‌کان رانه‌کیشابوو، بۆیه‌ ئیمه‌ ته‌له‌فزیۆنیشمان نه‌بوو که عه‌ره‌بی بیستین یان ته‌نانه‌ت له‌ ژیانگی شار تیگه‌هین. من له‌ مامۆستاکانم تینه‌ده‌گه‌یستم و هه‌روه‌ها ئەوانیش له‌ من تینه‌ده‌گه‌یشتن. بۆیه، زۆرجاران مامۆستاکان و خویندکاران به‌هۆی کیشه‌ی زمانیه‌وه‌ که‌لکناوه‌ژوویان لی وهرده‌گرتم. [۶۹]

په‌شید، دابرائیکی فه‌ره‌نگی ئەزمون کردبوو که به‌ زۆری له‌ ئەو هه‌لومه‌رجانه‌دا رووده‌دات که زمانیک بالاده‌ست ده‌بیت. فیربوون و زالبوون به‌سه‌ر زمانیکدا، به‌ زۆری به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ تیگه‌یشتن له‌ فه‌ره‌نگیکه‌: «منداالانیک که له‌ زمانی خویندن تیناگه‌ن په‌نگه‌ به‌ هه‌رجۆریک بیت زمانی زال فیر بین، به‌لام ده‌رفه‌تی فیربوونی باش له‌ده‌ست ده‌دن. [۷۰] به‌هۆی دابرائی په‌یوه‌ندییه‌کان و بیژی پیکردنیک که له‌ئاکامی سیاسه‌تی زمانیه‌ی عیراقه‌وه‌ دروستبوو، زۆریک له‌ خویندکاره‌ کورده‌کان له‌ دواناوه‌ندیدا نه‌یانده‌توانی که له‌ وانه‌کانیادا پله‌ی به‌رز به‌ده‌ست بینن بۆ ئەوه‌ی ریگای چوونه‌ زانستگیا ببت. له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا، سه‌ره‌رای به‌رنامه‌ی ریژی عیراق بۆ بیبه‌شکردنی مامۆستا کوردزمانه‌کان له‌ زانستگا، یان کاریگه‌رییه‌ به‌ربلاوتره‌کانی سیاسه‌ته‌کانی قهرکردنی زمان (وه‌ک پاککردنه‌وه‌ی زمانی کوردی له‌ ژیانی گشتی و به‌کاربردنی سیستیماتیکی سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کان بۆ بیژیکردن به‌ خه‌لکی کورد)، دیسانیش کورد له‌ خویندنی بالادا به‌شدارییان ده‌کرد. به‌گشتی، ته‌نانه‌ت له‌ ناستی زانستگادا نه‌یانده‌توانی سامانی زمانه‌وانی پیویست ده‌ست بخه‌ن و به‌گویره‌ی پیویست ده‌ستیان به‌ خویندن بگات. سه‌رحه‌د قادر که‌سیکه‌ که له‌گه‌لی وتووێژ کراوه‌، که خویندنی دواناوه‌ندی له‌شاری که‌لار ته‌واو کرد و له‌ماوه‌ی سالی خویندنی ۱۹۸۹-

۱۹۸۸ بۆ زانستگای به‌غداد وهرگیرا. ئەو ده‌یگه‌رته‌وه‌ که: [۷۱]

به‌رنامه‌ی خویندن به‌ عه‌ره‌بی بوو و هه‌موو مامۆستاکان عه‌ره‌ب بوون. به‌ئاسته‌م لیان تیده‌گه‌یستم. پیم وا نییه‌ ته‌نانه‌ت ۴۰٪ی ئەوه‌ی ده‌یانوت تیگه‌یشتیم. ئەوانیش هیچ له‌ ئیمه‌ تینه‌ده‌گه‌یشتن. له‌و کاته‌دا، به‌عس هه‌موو مامۆستا کورد و عه‌ره‌به‌کانی

دەرکرد، که ئەندامی حیزبی کۆمۆنیست بوون یان بیروبۆچوونی کۆمۆنیستییان بوو و لە میسر و ولاتانی تری عەرەبییەوه مامۆستای دامەزراند، که ئەمە کارەکهی ئاستەمتر کرد لەبەر ئەوەی زاراوەی عەرەبییەکهیان بەتەواوەتی لە زاراوەی عەرەبیی عێراق جیاواز بوو. هەرۆهها، زۆرجار خویندکارە بەعسییەکان و هەندیک جار مامۆستاکان و تەنانەت ئەوانەش که بەعسی نەبوون ملهوپریان بەرانبەرمان دەرکرد، که هەموو هۆکارەکانی پەییوەندیی بە شوناسی کوردیمانەوه هەبوو. یه‌کیک له‌و هۆکارانه‌ زمان بوو. ئی‌مه‌ به‌هۆی بیژه‌ و ئاستی خواری عەرەبییەکه‌مانه‌وه‌ هەمووکات لەبەرچاودا بووین و توانجمان لی دەدرا. [۷۲]

بە عەرەبکردنی زۆره‌ملیی خویندنگه‌ کوردییەکان و سه‌پاندنی عەرەبی له‌ تەمه‌نیکی که‌مه‌وه‌ به‌سه‌ر منداڵاندا که‌ له‌ ماوه‌ی سالانی دواناوه‌ندی و زانکودا به‌رپۆه‌ ده‌چوو، سیاسه‌تی جینۆسایدکردنی زمان بوون، که‌ مه‌به‌ستی که‌مکردنه‌وه‌ی به‌ربلاوی جوگرافی و قوولایی فه‌ره‌ه‌نگی زمانی کوردی له‌ عێراقدا بوو. ئەوه‌ رێبازیکی ستراتژییک بوو بۆ ئەوه‌ی: (ئا) ئاستی زمانی کوردی دابیه‌زینریت. (ب) دلنیا بیته‌وه‌ له‌وه‌ی که‌ کورد که‌لک له‌ سیسته‌می په‌روه‌رده‌ وهرناگرن و له‌ئاکامدا ناتوانن خۆیان به‌هیز بکن بۆ ئەوه‌ی به‌ره‌نگاری جینۆسایدی زمان ببنه‌وه‌. (پ) دوو تا قمی ئیتیکیی سه‌ره‌کی له‌ عێراق (کورد و عەرەب) له‌یه‌ک داده‌برینیت و کیشه‌یان له‌نیواندا دروست ده‌بیته‌.

رێژی می به‌عس نه‌ک هەر کیشه‌ کۆمه‌لایه‌تی و په‌روه‌رده‌ییەکانی له‌نیوان تا قمه‌ ئیتیکییەکاندا په‌ره‌پیدا، به‌لکوو زۆریک تاکتیکی توندوتیژی به‌کارده‌هینا بۆ ئەوه‌ی کورد له‌ زمانی دایکی و خویندن بیته‌ش بکات و به‌عه‌ربکردن و به‌عسیزم به‌هیز بکات. بۆ نمونه‌، رێژی می به‌عس به‌وه‌ ناسرابوو که‌ به‌ زمانی عەرەبی دانپیدانانی ناراستی و به‌زۆری له‌و که‌سانه‌ وهرده‌گرت که‌ به‌باشی عەرەبیان نه‌ده‌زانی (بۆ وینه‌ به‌ندییه‌کان ناچار دهرکران که‌ دان به‌ تاوانیکدا بنین که‌ نه‌یانکردبوو و تەنانەت له‌ ورده‌کاریی دانپیدانانه‌ که‌ تینه‌ده‌گه‌یشتن). پ. ل [۷۳] یه‌کیک له‌و که‌سانه‌ی وتووێژی له‌گه‌ل کراوه‌ که‌ له‌نیوان ساله‌کانی ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۸ له‌ دواناوه‌ندی ده‌خویند، یه‌کیک له‌و تاکتیکانه‌ باس ده‌کات که‌ له‌ دواناوه‌ندییه‌که‌ی ئەو به‌کار هینراوه‌:

به‌رپۆه‌به‌ری خویندنگه‌که‌ هەموو کات جلی سه‌ربازی له‌بەر دەرکرد. به‌ جله‌کانیدا زۆر به‌سام بوو. پۆژیکیان من و دوو هاوپۆلمی بانگکرد؛ به‌ عەرەبی قسه‌ی کرد،

که ئیمه تینه ده‌گه‌یشتین، چونکه به کوردی خویندبوومان و له‌پر به‌نامه‌ی خویندن گۆر‌ابوو بۆ عه‌ره‌بی. پارچه‌یه‌ک کاغه‌زی به‌رانبه‌رمان دانا که ناوی ته‌واومانی له‌سه‌ر بوو و داوای کرد واژوی بکه‌ین. یه‌کیک له‌ خویندکاره‌کان واژوی کرد و ئیمه‌یش به‌بی ئه‌وه‌ی ته‌نانه‌ت یه‌ک وشه‌ له‌وه‌ی ئه‌و وتی یان ئه‌وه‌ی له‌سه‌ر ئه‌و کاغه‌زه‌ نووسیبوو تیبگه‌ین واژومان کرد. دوا‌ی چه‌ند مانگ زانیمان که ئه‌وه‌ فۆرمی ئه‌ندامیه‌تی به‌عه‌سه. سه‌ره‌پای هه‌موو ئه‌وانه، نه‌مه‌ده‌توانی خویندنم درێژه‌ پێبده‌م، چونکه ئه‌وان ته‌نیا خویندکاری کوردیان له‌ شاره‌ عه‌ره‌به‌ دووره‌کانه‌وه‌ وه‌رده‌گرت، که تیا‌یانا سه‌ره‌پای گوشاری سیاسی، ئیمه‌ به‌ره‌و‌ رووی ئاسته‌نگی زمانی، کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌نگی ده‌بووینه‌وه. [۷۴]

ده‌سه‌لاتی سیاسی به‌ دژی کورد به‌ پێگای جۆراوجۆره‌وه‌ دژایه‌تی کوردی ده‌کرد، وه‌ک بێبه‌شکردن له‌ مافه‌ ئابوورییه‌کان، کیشه‌ی ئیتنیکی، به‌ئیتنیکیکردنی توندوتیژی و به‌ سه‌ربازیکردنی کۆمه‌لگا و خویندن. هه‌ریه‌ک له‌م پێقاژۆیا‌نه‌ له‌گه‌ل ئۆپه‌راسیۆن و ما‌که‌ جینۆسایدیه‌کاندا، وه‌ک سیاسه‌ته‌ په‌روه‌رده‌یی و زمانیه‌کان زۆرتر په‌ره‌یان ئه‌سه‌ند. سینتییا‌ گرۆف ده‌نووسیت، ب‌پیاره‌کانی به‌رنامه‌دانا‌ن بۆ زمان که‌ خیراترین پاشه‌اته‌کانیان بۆ که‌مینه‌ زمانیه‌کان هه‌یه‌ ئه‌وانه‌ن که‌ کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ده‌رفه‌ته‌کانی خویندن ئه‌وان هه‌یه‌ [۷۵]. سیاسه‌ته‌ زمانی و په‌روه‌رده‌یه‌کانی رێژی‌می به‌عه‌س نه‌ک هه‌ر ده‌رفه‌تی خویندن بۆ خویندکاره‌ کورده‌کان نه‌ه‌یشته‌وه‌، به‌لکو‌و مه‌ترسیی ژبانی له‌سه‌ر کوردزمانه‌کان دروستکرد. [۷۶] ئاوات عه‌لی که‌ وتووێژی له‌گه‌ل کراوه‌، به‌ چاوی خۆی بینیویه‌تی که‌ رێژی‌می به‌عه‌س دوا‌ی ئه‌وه‌ی زانیویه‌تی مالی‌ دراوسییه‌کیان هه‌ندیک کتیبی کوردی له‌سه‌ر میژووی کوردی تیدا‌بووه‌، پووخاندوویانه‌. [۷۷] کۆمه‌لگای کوردی پ‌فاندن، ده‌سته‌به‌سه‌رکردن و ته‌نانه‌ت کوشتنی مندالان له‌سه‌ر گۆرانی وتن به‌ زمانی کوردی، خویندنه‌وه‌ی شیعری کوردی، خاوه‌نداریه‌تی له‌ وێژه‌ی کوردیی ئه‌زموون کردووه‌. له‌م پێگایانه‌وه‌، سیاسه‌تی جینۆسایدکردنی زمان له‌ عێراق نه‌ک هه‌ر خه‌ساری زه‌ینی، به‌لکو‌و خه‌ساری فیزیکی‌شی بۆ کورد هه‌بوو. [۷۸]

له‌م روانگه‌یه‌وه‌، شایانی باسکردنه‌ که‌ ئه‌گه‌ر چی رێژی‌می به‌عه‌س زانستگای سلیمانیه‌ی له‌ دیسامبری ۱۹۸۰ دا داخست، به‌لام پێگای دا‌یه‌که‌مین به‌رگی گۆفاری ژبانی کورد به‌ زمانی عه‌ره‌بی له‌ به‌غداد بلا‌و ببیته‌وه‌. [۷۹] له‌کاتی‌کدا له‌ شاره‌ کورده‌کاندا په‌ره‌یان به‌

سیاسه‌تی له‌ناوبردنی زمانی کوردی ددها، ئاکادیمی زمانی کوردی (مه‌به‌ستی کۆری زانیاری کورد) له به‌غداد هیشتا چالاک بوو. ئەم پیکدژبیانه، هاوکات له‌گه‌ل ئەوهی که هه‌ندیک خۆیندنگایش هه‌بوون که پینگادرا بوون که به‌کوردی فیر بکه‌ن، تیگه‌یشتنیکی وای دروستکردوو، که زمانی کوردی له عیراقدرا پوو به‌رووی جینۆسایدکردنی زمان یان ته‌نانه‌ت هه‌لاواردنی زمانیش نه‌بووه‌ته‌وه. به تیگه‌یشتنی هه‌له له مانای قهرکردنی زمان زۆریک له خه‌لکی ئاسایی و چالاکانی کوردیش پێیان وا بوو که قهرکردنی زمان، سرپینه‌وه یان مردنی به‌ته‌واوه‌تی زمانیکه. مردنی زمانیک کاتیک پووده‌دات که زمانی زۆرینه له‌پێگای ده‌سه‌لات و سه‌رده‌ستی سیاسی و پرستیژی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه به‌سه‌ر زمانه‌کانی تر دا زال ده‌کریت، که زۆربه‌ی کات پینقاژویه‌کی به‌رده‌وامه. سرپینه‌وه‌ی ته‌واو کاتیک به‌ئاکام ده‌گات «که کهس ئیتر به زمانه‌که قسه ناکات» [۸۰]. بۆ وینه، ئووبه‌وو، زمانی قافقازی پۆژئاوا، له کازیوه‌ی ۸ ئۆکتۆبری ۱۹۹۲ دا و هاوکات له‌گه‌ل تیغیک ئیسین، دوایین ئاخۆهری زمانه‌که‌دا مرد. [۸۱]

به‌هه‌ر جۆریک بی‌ت، زمانی کوردی له عیراق - و شوینه‌کانی تر - نه‌مردوو؛ زۆر که‌متر به‌ته‌واوی سپردراوه‌ته‌وه. هیشتا به‌ بۆچوونیک له‌لایه‌ن ۴۰ ملیۆن که‌سه‌وه قسه‌ی پێ ده‌کریت. [۸۲] له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا، کورد له عیراقدرا هه‌موو ما‌که سه‌ره‌کیه‌کانی جینۆسایدکردنی زمانیان نه‌زموون کرد و تا راده‌یه‌ک ئیستایش نه‌زموونی ده‌که‌ن، که بریتییه له هه‌ولێ به‌ئه‌نقه‌سه‌ت بۆ سرپینه‌وه‌ی زمانیک له‌پێگای قه‌ده‌غه‌کردنی زمان، هه‌لاواردنی زمانی، دیارکردنی زمانیکی تر به زمانی فه‌رمی و پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزخه‌رانه. ئەو راستیییه‌ی که زۆریک له کورد له عیراقدرا سیاسه‌ته‌کانی قهرکردنی زمانی سه‌ددام حوسین و ریژییمی عیراقی ناسن، خۆی ئاماژه‌یه بۆ سه‌ره‌که‌وتنی ئەو سیاسه‌ته. وه‌ها تیگه‌یشتنیکی هه‌له‌ی که‌سیک له نازاره‌کانی کۆمه‌له‌که‌ی خۆی و بی‌بایه‌خکردنی ئەزموونه میژوویییه‌کانی خۆی بووه به‌ ریسای نه‌ته‌وه‌یه‌ک، که ئەزموونی زۆری له‌گه‌ل سه‌ره‌که‌وت و جینۆسایددا هه‌یه. کرده‌وه پیکدژه‌کانی ریژییمی به‌عس له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل تیگدانی زمانی کوردیدا ده‌کریت وه‌ک هه‌ولێ سیاسی که‌که‌ک له زۆرلیکردنی کۆمه‌لایه‌تی وه‌رده‌گریت - ئەو شته‌ی ناریش سینگ وه‌ک [۸۳] توانایی بکه‌ریک بۆ گۆرینی پیکه‌اته بزوینه‌ره بکه‌ره‌کانی تر به به‌مه‌ستی ده‌ستخستنی قازانج ناوی ده‌بات، بۆ ئەوه‌ی کاریگه‌ری خراب له‌سه‌ر فه‌ره‌نگی کوردی دابنیت.

له ئاکامی ئەم کردەوه پێکدژانەدا، خەلکی کورد به زۆری له په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات که به‌سه‌ریدا زاله‌ تیناگات، ئەو تاکتیکه‌ نهرمه‌ سیاسییانه‌ نانسیت که هاوتای تاکتیکه‌ زبره‌کان، بیچم به‌ سروشتی راسته‌قینه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان دامه‌زراوه‌کان و تاکه‌کان، به‌پرسان و تاقمه‌ به‌ ئامانجکراوه‌کان ده‌دن. به‌گوێره‌ی نووسینه‌کانی ئووماروو مازادوو، «تاکتیکه‌ زبره‌کان توند، به‌زۆره‌ملی، راسته‌وخۆ و بۆ مه‌به‌ستیکی دیارکراون. تاکتیکه‌ نهرمه‌کان که‌لکی ئاوه‌ژوو له‌ په‌یوه‌ندیی نیوان که‌سیک و ئامانجه‌که‌ وه‌رده‌گرن [۸۴]. ریگادان به‌ خویندنه‌وه‌ کوردیه‌یه‌کان به‌ زمانی عه‌ره‌بی، بلاوبوونه‌وه‌ی گوڤاریکی ژنانی کورد به‌ عه‌ره‌بی و به‌کاره‌ینانی له‌ هه‌ندیک له‌ خویندنگاکاندا ئەو ملنانانه‌ن که‌ ده‌کریت وه‌ک تاکتیکه‌ نهرمه‌کانی قه‌کردنی زمان چاویان لیبکریت.

تاکتیکه‌ نهرمه‌کان کومه‌لیک باشییان هه‌یه: یه‌که‌م: تیکه‌لکردنی تاکتیکه‌ نهرم و زبره‌کان، پ‌واله‌تی داننان به‌ جیاوازییه‌کان و ته‌نانه‌ت به‌پ‌زێبوون و په‌سه‌ندیبوون ده‌به‌خشیت به‌ پ‌شیلکاریه‌یه‌کان و ئەو توندوتیژیانه‌ی که‌ ده‌وله‌ت به‌باوه‌ره‌وه‌ به‌پ‌یوه‌یان ده‌بات. [۸۵] ئەم کرده‌وانه‌ی ده‌وله‌ت له‌بری زۆرلیکردنی سیاسی بۆ گه‌یشتن به‌ هه‌مان ئامانج، ده‌کریت وه‌ک شوین دانهریی کومه‌لایه‌تی - گوپینی بیرکردنه‌وه‌، سۆز و ئاکاری که‌سیک - شروقه‌ بکرین.

دووهم: تاکتیکه‌ نهرمه‌کان ده‌توانن سیاسه‌ته‌ جینۆسایدیه‌یه‌کان به‌ره‌و‌پ‌یش به‌ن. بۆ وینه‌، له‌ ۱۹۶۰ ه‌کان، به‌ ده‌ستپ‌یککردنی پ‌یقاژۆی به‌ عه‌ره‌بکردنی ناوچه‌ کوردیه‌یه‌کان، هه‌زاران بنه‌ماله‌ و تاکی کورد به‌ زۆره‌ملی له‌ ناوچه‌ کوردیه‌یه‌کانه‌وه‌ گواسترانه‌وه‌ بۆ باشووری عێراق. به‌مه‌به‌ستی کۆنترۆلکردنی دانیشتوانی کورد، له‌ ماوه‌ی جینۆسایدی ئەنفال له‌ ۱۹۸۰ کاندا و دوا‌به‌دوای ئەویش هه‌زاران گوندی به‌زۆره‌ملی بۆ شاره‌کان گواسترانه‌وه‌. ریگادان به‌ کورد بۆ ئەوه‌ی خویندنه‌وه‌ کوردیه‌یه‌کان به‌ زمانی عه‌ره‌بی و گوڤاریان به‌رنامه‌یه‌کی ته‌له‌فزیۆنی به‌ زمانی کوردییان له‌ به‌غداد ببیت، هاوکات له‌گه‌ل پ‌یقاژۆی قه‌کردنی زمان له‌ خزمه‌ت ستراتیژیی دوورخستنه‌وه‌ و به‌عه‌ره‌بکردنیشدا ده‌سه‌لمینیت. به‌دریژه‌ی میژوو، زۆریک له‌ لیکۆله‌ر و هونه‌رمه‌نده‌ کورده‌کان به‌ عه‌ره‌بی و له‌ زیانی ناکوردیدا کاریان پ‌یشکesh کردوو. «هه‌موو خوینده‌واره‌ کورده‌کان، خۆیان به‌ زمانی عه‌ره‌بی و فارسییه‌وه‌ سه‌رقال کردبوو، له‌کاتی‌کدا که‌ زمانه‌که‌ی خۆیان پ‌شتگوێ خستبوو.» [۸۶] به‌ ئەم کاره‌، ئەوان زمان و فه‌ره‌نگی تاوانباره‌کانیان ده‌وله‌مه‌ند ده‌کرد.

سێیه‌م: تاکتیکه نهرمه‌کان له به‌رژه‌وه‌ندیی به‌به‌عسیکردندا بوون. زمانی کوردی ته‌نیا کاتیک ریگاپی‌دراو بوو که ده‌بوو به ئامرازی به‌به‌عسیکردن. [۸۷] له‌و خویندنگه‌یانه‌دا که فیکاریی کوردییان هه‌بوو، ناوه‌رۆکی به‌نامه‌ی خویندن تایبه‌ت کرابوو به میژوو، جوگرافی، ئایین و فره‌هنگی عه‌ره‌بی. له‌ماوه‌ی ده‌سه‌لاتی به‌عسدا هیچ کات بایه‌خ به میژوو، کۆمه‌لگا و فره‌هنگی کوردی به شیوه‌ی دروست نه‌درا. له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ په‌روه‌رده‌دا، ریژیمی به‌عس کورسیکی نوێی بۆ هه‌موو ئاسته‌کان زیاد کرد به ناوی الثقافة العامة (فره‌هنگی گشتی). ئه‌م کۆرسه فره‌هنگ و به‌نامه‌ی به‌عسی ده‌گه‌یانه‌ خویندکار و کوردیی‌ژه‌کان. به‌رێوه‌چوونی ئه‌م کۆرسه به کوردی گرنگ بوو، چونکه پیناژۆی تواننده‌وه و به‌به‌عسیکردنی خیرا ده‌کرد.

تاکتیکه نهرمه‌کان که له‌سه‌ره‌وه باسکران، به‌دلنیا‌یه‌وه تاکتیکه زبره‌کانیان له بیرى خه‌لكی ئاسایی کورددا که‌مبايه‌خ و چاره‌سه‌ر ده‌کرد. له‌زۆریک له‌بابه‌ته‌کاندا، ترس له په‌راویزخستنی کۆمه‌لایه‌تی، پالنه‌ریکی به‌هیزتره له ترس له سزادانی فیزیکی. هه‌روه‌ها، چه‌ز بۆ به‌شداریی کۆمه‌لایه‌تی ده‌توانیت پال به‌زۆریک له‌بکه‌ره به ئامانج گیراوه‌کانه‌وه بنیته‌ که به‌رانبه‌ر ده‌وله‌ت به‌جۆریک بن که ئانتۆنیۆ گرامشی ناوی ده‌نیت په‌زنامه‌ندیی خۆبه‌خۆ، [۸۸] که بریتیه‌ له هاوده‌نگی دانیشتون، به‌گشتی یان به‌شیکیان، له‌گه‌ڵ ئاراسته‌ی گشتیدا که له‌لایه‌ن تاقمه‌ بناژوخوازه زاله‌کانه‌وه هه‌ژه‌موونی خۆیان به‌سه‌ر ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تیدا سه‌پاندوه. گرامشی باس له‌وه ده‌کات، که ئه‌م په‌زنامه‌ندییه له‌باری میژوو‌یه‌وه به‌هۆی پرستیژه‌وه (و په‌رموونی پاشه‌اتی ئه‌وه‌وه) دروست ده‌بیت، که ده‌بیت به‌ به‌شی تاقمه‌ زاله‌کان. [۸۹] بۆ وینه، هه‌ندیک له کورده‌کان نه‌ک هه‌ر بوون به ئه‌ندامی حیزبی به‌عس، به‌لکوو چاوساخییان بۆ جینۆساید و سه‌رکوتی خه‌لکه‌که‌ی خۆیشیان ده‌کرد. به‌لگه‌ی روون هه‌یه که سه‌ددام حوسین ئه‌و کوردانه‌ی که کاریان بۆ ئه‌و ده‌کردی ئازار نه‌ده‌دا و بۆ به‌عسییه‌کان به‌ئهمه‌ک بوو. ئه‌و که‌سانه ده‌یان‌توانی راگه‌یاندنی تایبه‌ت به‌خۆیانیان به‌ زمانی دایکییان (کوردی) ببیت به‌مه‌رجیک بۆ پشتیوانی له‌ ریژیمی به‌عس و به‌نامه‌ی گشتیی عیراق بۆ تواننده‌وه که‌لکی لێ‌وه‌رگرن. بۆیه، ده‌توانین باس له‌ قێکردنی زمانی مه‌رجدار بکه‌ین.

له‌باری میژوو‌یه‌وه، ئیمپراتۆرییه‌کان و ده‌وله‌ت-نه‌ته‌وه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست زمانی نه‌ته‌وه‌یی نوێیان راگه‌یاند و «بازاریکی» زمانی زالیان خولقاند بۆ ئالوویری زمانه‌وانی. له‌م بازارپه‌دا، به‌گوێره‌ی ئه‌و نرخه‌ی دراوه به‌هه‌رکام له‌ زمانه‌کان،

براوه و دؤراو بوونيان ههيه.[۹۰] لهناو وهها بازارپيكا، سروسشتيه كه ئه و زمانانهى بوونيان ههيه دهگورپين. لهگهله ئه مهيشدا، به و جورهى ستيقن ماي باسى دهكات، «هيچ شتيكى ناسروشتى له پهيوه ندى لهگهله پيگه و پريستيژى زمانى زورينه دا بوونى نييه، به پيچه وانه وه زمانى كه مينه كان و زاراوه كان زهق و ناسروشتين. هه به و جوره، بى ريزيكردى دهوله تى عيراق به كوردبييژه كان، ئه شكه نجهى ئه وان و دهركردنى كورد زمانه كان له خوئندنه به ئامانجى به هيزكردنى هيرارشىي زمانى و كه مكرده وهى بايه خى زمانى كوردى له به رانبه ر زمانى عه ره بيدا، هيچ ناسروشتى نه بووه. كاريگه ريبه كانى سياسه تى په روه ردهى زمانى عيراق زور به ربلاو تر بووه له ريگه پينه دانكي ساكار بو به كارهينانى زمانى كوردى له كات و شوينه تايبه ته كاندا. ئه وه سياسه تى سووككردن، ترساندن، ئه شكه نجه، كوشتن و له كو تاييدا جينوسايدى فيزيكى دژى ئاخيوه رانى زمانى كوردى له خو ده گرت. به گشتى، سياسه تى په روه ردهى زمان له عيراقدا له گهله بندى ۲ى (b) كو نقانسيونى جينوسايدا يهك ده گريته وه، كه ديارى دهكات كه جينوسايد «بوون به هو كاري خه سارى له شى و زهينى بو ئه ندامانى تاقمه كه «له خو ده گريت.» [۹۱]

ئه گه رچى پينا سهى قانونى جينوسايد زورتر وهك مردن و خه سارى فيزيكى جهسته تى تاكه كانى ئه ندامى تاقميك زانراوه، به لام زوريك له ره شنوسه كانى كو نقانسيونى جينوسايد، له ناوياندا و به تايبه تيش رافاييل لي مكين، باس له وه دهكهن كه جينوسايد هه روه ها خه سارى زهينى و فره هه نكييش له خو ده گريت. قركردنى زمان ده بيت وهك يه كييك له زه قترينى ئه و خه سارانه ببينين. ته نانه ت ئه گه ر سه ركوتى زمانى ته نيا خه سارى زهينيشى هه بو ايه، كه ديومانه وهها نه بووه، ديسانيش ئه مه [قركردنى زمان] ئامازه يه بو جينوسايد، له به رئه وهى خه سارى زهينى [۹۲] زورتر له تيكدانى كاتى يان كه ميك له هيزى بيركردنه وه، وهك سه پاندى ترسى به هيز و تو قاندىن، سووككردن و هه ره شه له خو ده گريت. هيرش بو سه ر زمانى نه ته وه يهك و فره هه نكه كه ي هيرشيكى هيما ييه بو سه ر خودى ئه و نه ته وه يه، كه كاريگه ريبه نه رينيبه كانى له سه ر به ره مه ينانه وهى فره هه نكي و بيولوزيكي تاقمه كه دريژخايه نن.

له کۆتاییدا

ویژەیی هه‌ولدان بۆ تیکدانی زمانی کوردی زۆربه‌ی کات باس له‌وه ده‌کات، که ئەو سیاسه‌ته‌ زمانییە‌ی که له‌ تورکیه‌دا گیراوه‌ته‌به‌ر، وینه‌ی جینۆسایدکردنی زمانه‌. به‌ پێچه‌وانه‌وه‌، پیناژۆکانی تیکدانی زمان له‌ باشووری کوردستان (کوردستانی به‌شی عیراق) ته‌نیا وه‌ک هه‌ولێ سهرکۆتی زمانی پیناسه‌ کراون. ئەم وتاره‌ باسی ئەوه‌ی کردووه‌ که سیاسه‌ته‌کانی قهرکردنی زمان به‌دژی کورد له‌سه‌رده‌می ئیمپراتۆری عوسمانییه‌وه‌ له‌و شوینه‌دا که ئیستا خاکی عیراقه‌، گیراوه‌ته‌به‌ر. جینۆسایدی زمانه‌وانی له‌ سیاسه‌تی په‌روه‌رده‌ی زمان و سیاسه‌ته‌ زمانه‌وانییه‌کاندا که له‌ ماوه‌ی ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تیدا دامه‌زرا بیچمی گرت و دواتر له‌لایه‌ن رێژی می سه‌ددام حوسینه‌وه‌ زیاتر به‌ره‌وپیش چوو. هه‌ردوو رێژی می پاشایه‌تی و به‌عس زمان و شوناسی ئیتنیکیی کوردیان له‌ رینگای به‌عه‌ربکردنی (و به‌به‌عسیکردن) زۆره‌ملیوه‌ تیکدا و هه‌ردوو یان تیکنیکیی جۆراوجۆریان بۆ گه‌یشتن به‌م ئامانجه‌ به‌کاره‌ینا. شیوازه‌کانی جینۆسایدکردنی زمان و تیکدانی شوناسی ئیتنیکیی تا به‌ر له‌وه‌ی که رێژیم ده‌ست بۆ کوشتنی به‌ کۆمه‌ل ببات که‌متر مه‌ترسیدار بوون.

له‌به‌ر ئەوه‌ی راقه‌کان به‌ هۆکاری شه‌ره‌ سیاسی و ئایدۆلۆژیکیی به‌رده‌وامه‌کانه‌وه‌ که له‌ پاساوی به‌رژه‌وه‌ندی سیاسی یان له‌ پیناچوونه‌وه‌ی سیاسی و پۆژنامه‌وانیی به‌سه‌ر ئەو به‌لگه‌ و سه‌رچاوانه‌وه‌ که له‌ماوه‌ی راپه‌رینی ماریسی ۱۹۹۱ دا له‌لایه‌ن بزووتنه‌وه‌ی به‌رگری کوردییه‌وه‌ ده‌ستیان به‌سه‌ردا گیرابوو، [۹۳] سه‌رچاوه‌یان ده‌گرت، خویندنه‌وه‌ی جینۆسایدی کورد له‌ عیراقدا به‌هۆی به‌رچاوته‌نگیی پارتیزانییه‌وه‌ تووشی کیشه‌ بووه‌. مه‌به‌ستی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ ئەوه‌ بوو، که قامک بخاته‌ سه‌ر نه‌بوونی سه‌رنجی زانستی له‌سه‌ر جینۆسایدی کورد له‌ بواری تووژینه‌وه‌ی جینۆسایددا و گرنگیی تیگه‌یشتنه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فه‌ره‌ه‌نگییه‌کان له‌م جۆرانه‌ی جینۆساید زه‌ق بکاته‌وه‌.

ئه‌گه‌رچی ئەم وتاره‌ به‌ ته‌واوه‌تی هۆکار و پاشه‌اته‌کانی جینۆسایدکردنی زمان له‌ باشووری کوردستان و کاریگه‌رییه‌ ناهاوچه‌شنه‌کانی له‌سه‌ر دانیشته‌وانی کوردی دیار نه‌کردووه‌، به‌لام روانگه‌که‌ی ده‌توانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر تیگه‌یشتنی ئەو لیکۆله‌ره‌ بیانیه‌نه‌ بییت که تا ئیستا ته‌نیا له‌گه‌ل شیوازی باوی لیکدانه‌وه‌ی لیکۆله‌ره‌ کورده‌کاندا ئاشنان. هه‌روه‌ها، چه‌ند ده‌رفه‌تیک بۆ تووژینه‌وه‌کانی داها‌توو له‌سه‌ر بابته‌ی پیناژۆکان

و تیگه‌یشتنه‌کان له هه‌لاواردنی زمانی و له‌پاشانیش جینۆسایدی فیزیکی ده‌خاته به‌رده‌ست. ئەم لی‌کۆلینه‌وه‌یه، به‌پیداگری له‌سه‌ر کاریگه‌رییه‌کانی جینۆسایدکردنی زمان له‌سه‌ر سامانه‌ زمانه‌وانییه‌کان، پرسپاری بنه‌مایی له‌سه‌ر ئەوه‌ ده‌ورووژنییت که‌ ئایا مه‌رگی سامانه‌ زمانه‌وانییه‌کانی زمانی کوردی بوو به‌ هۆی مردنی ئاخپوه‌رانی زمانی

کوردی. [٩٤] پینۆسته سه‌رنجی زیاتر له‌ کاریگه‌رییه‌ به‌رده‌وامه‌کانی په‌روه‌رده و سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کانی عێراق بدرییت، که‌ تۆویان له‌لایه‌ن ناسیۆنالیستیکی وه‌ک ئە‌لحوسرییه‌وه‌ چینه‌درا. [٩٥] به‌ ناچارکردنی کورد بۆ ئە‌وه‌ی به‌ عه‌ره‌بی قسه‌ بکات و به‌ قه‌ده‌غه‌کردنی زمانی دایکییان، سیاسه‌تداریژهره‌کان به‌دوای ئە‌وه‌وه‌ بوون که‌ مه‌رگی هێمایینی خه‌لکی کورد بکه‌ن به‌راستی.

ئهم لی‌کۆلینه‌وه‌یه له‌ جۆرنالی نیو ده‌وله‌تی دراستی جینۆسایدا بلا‌بووه‌ته‌وه‌:

Kurdish Linguicide in the "Saddamist" State Genocide Studies International 13 (1), 51. <https://www.utpjournals.press/doi/abs/10.3138/gsi.13.103>

*. کازیوه‌ سالخ: هه‌لگری دکتۆرا له‌ بواری جینۆساید و سۆسیۆ-کولتووری توندوتیژی له‌ زانکۆی کوین، له‌ که‌نه‌دا، پۆست دکتۆرا له‌ زانکۆکانی ئۆسلۆ/یاگیلۆنیان له‌ ئە‌وروپا. نووسه‌ری زیاتر له‌ ١٠ کتیبه‌ و ١٤ خه‌لاتی نیوده‌وله‌تییه‌ی وه‌رگرتووه‌ و له‌ زۆریک له‌ ریکخراوه‌ مافی مرقۆقییه‌کانی وه‌ک ئە‌نجومه‌نی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتووه‌کان له‌ که‌نه‌دا، لی‌بوردنی نیونه‌ته‌وه‌یی و ریکخراوه‌کانیتری که‌نه‌دا، میسر و سووریه‌دا کاری کردووه‌.

زمانی کوردی له سایه‌ی حکومه‌تی هه‌رێمدا

د. سه‌باحی غالب

ئەگەر جاران نەبوايە، چيمان بکردايە، سووننەتی دونیا وایە کە ئەمڕۆمان لە دوینی خۆشتر بوايە، بەلام دەلیی چی لای کورد، هەر خۆزگە بە پار و ئاواتخواستە کە چەرخى گەردوون نەگەراییە. جاران وامان دەزانی کە زمانی کوردی زمانی خوشخوانی و چرای دیوہخانە، شەمعی خویندن و ئاخاوتنی دیوانی میر و پاشایانە، یا لە پروی ہزر و بیرہوہ لە عەرہبہوہ تا جۆرجییەکان، ئەوہ کورد بوو نیشانەى سەربەرزى ئەوان و ہى دیکە، ئەو زمانەى خۆکردى نەبوو، خۆ کوردی بوو، ئامرازى ہەرہ بەرزى دەربیرینی ناسکی و وردەکاری بوو، شیعری کوردی کاکلەى سۆز و کەرەسەى حکمەت بوو، نرخى ہەر حەرفیكى لە گەوہەریک گرانتر بوو، کوردی پەتى نووسین و وشەسازى و وەستایى لە بەکارہیناندا، کاری پێشپەرەوانى تازەکردنەوہى شیعەر و ئەدەبیات بوو، پێشین وامان دەچراند کە کورد نامری و ئالاکەى نانەوئى و کورد و کوردستان ئامانجە، جاران پیمانوابوو، بە کوردی وەلامى قەبر دەدریتەوہ، وامان دەزانی، ہەر واشبوو، لەبەر دەم دوژمنانماندا پڕ بە دەم و لە ناخوہ ہاواربکەین: گەرچی تووشى رەنجەرۆى و حەسرەت و دەردم ئەمن، قەت لە دەست ئەم داگیرکەر و ئەو داگیرکەر نابەزم، ہەر کوردم ئەمن، جاران وا بیرمان دەکردەوہ کە زمانی کوردی مایەى بە خۆنازین و بە پێوہمان و سەبوولئى یەکیتى کوردانە.

ئەو شاعیرانەى ئەو سروودانەیان بۆ نووسین، ئەو مامۆستایانەى ئەوانەیان فیکردین، ہەر لە مەلای جزیری و ئەحمەدى خانى، بۆ نالى، شیخ رەزا، پیرمەئیرد و گۆران، تا دلدار، ہەژار و ہیمن، زۆر بە ہەلەداچوون و سەریان دای لەبەرد، مالیان کاول بئى وەک مالى ئیمەیان کاول کرد، وەک تا ئیستا ئیسراحت و ئارامیان لە ئیمە بریوہ، من و تو دەزانین ئەوان چ تاوانیکیان دەرہق بە ئیمە کردوہ، نە مندالیمان وەک مندال، نە لاویتیمان وەک گەنج، نە کاملی و پیریمان وەک بەنى ئادەم بەسەر برد! ہەرچی ژیان و ئاواتمان بوو، سەر لەبەرى ژیر و زەبەر، ہەرپروون بە ہەرپروون بوو. ہەر چەند سەردینم و سەردەبەم، تیناگەم بۆ ئەو ہەموو درۆ گەورانەیان لەگەل کردین؟ بۆ فریویانداين؟ بۆ لە خستەیان بردین؟ بۆ ژیانیان لئى تال کردین؟ دەبئى بچینە سەر قەبرەکانیان و بە پئى لەقە بیانکوئینەوہ و پێیان بلین: ہەستن و گۆر ھەلتەکینن، ہەستن ببینن ئەمە واقیعی ئیستای کورد و کوردستانە، ئیستا لە

هه‌ولێز، له سلێمانی، له که‌رکوک و له گه‌رمیان، له دهۆک و له ئامیدی، گالته به زمانی کوردی ده‌کری، وه‌ک هه‌رچی سامانه هه‌پاج کراوه، زمانه‌که‌شمان له سێداره دراوه و هه‌رزان فرۆشکراوه، وشه‌کانی یا له قه‌فه‌سدان یا پاوکراون، به کورتی: فه‌ره‌نگمان سه‌رپراوه، رێزمانمان سه‌قه‌ت کراوه، ده‌نگمان له بینماندا خنکاوه، چاره‌نووسیان وه‌ک هی ئه‌و هه‌موو گه‌نجانه لێکراوه که له ناوچه جیا جیاکانی هه‌ریمه‌وه، سه‌ری خۆیان هه‌لده‌گرن، نه لێره ئاسووده ده‌ژین، نه ده‌گه‌نه جی، به‌و شیوه، دوا پوژی زمانی کوردیش نادیاره.

ئه‌گه‌رچی من کوردیزانیکێ گه‌وره نیم، ئه‌گه‌رچی شاره‌زایه‌کی ئه‌وتۆ و ده‌سه‌لاتداریکی به‌رزی زمانه‌که‌مان نیم، لێره‌دا ئه‌وه زۆر گه‌نگ نییه، ئه‌وه‌ی بایه‌خداره ئه‌وه‌یه که من هه‌ست به کاره‌ساتی زمانی کوردی ده‌که‌م، ترسم هه‌یه له سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمه‌وه، کوردی بکریته دوو زمان، ئه‌وه‌نده ده‌زانم که زمانه‌که‌مان له به‌رزترین ئاستی هه‌ره‌شه و له‌ناوچووندایه، وه‌ک چۆن به ده‌ورماندا، چوار ئه‌ژدیه‌ی هه‌زار سه‌ر، ده‌وری بوونی خۆمانیان داوه و له ته‌قه‌لای له ناوبردنماندا، به ئه‌ندازه‌ی ئه‌وه‌ش، خۆیان له ناوبردنێ زمانه‌که‌مان خۆش کردووه، ده‌رفه‌تی رزگاربوونی دژوار و سه‌خته، ئه‌گه‌ر حکومه‌تی خه‌ریم لێبگه‌رێ، زمانی کوردی ده‌توانێ خۆی پیا‌ریزی.

بێمه‌وه سه‌ر مه‌به‌ستی ئه‌م وتاره. هه‌ر زمانیک، بێ گومان کوردیش، له سێ به‌شی سه‌ره‌کی په‌یدا بووه و دامه‌زراوه، فه‌ره‌هنگی وشه، ده‌ستووری زمان، سێیه‌م: ده‌ربهرین و ئاواز. زمان په‌یوه‌ندییه‌کی هه‌ره به‌هیزی به بوونی ماددی و مه‌عنه‌وی نه‌ته‌وه‌وه هه‌یه، مه‌زنترین دیارده‌ی مانه‌وه‌یه، زمانت هه‌بێ، بوونت هه‌یه، به پێچه‌وانه‌ش دروسته، بۆیه دوژمنان و داگیرکه‌ران، بۆ له‌ناوبردنێ هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک، به‌ر له هه‌ر شتی‌ک، هێرش ده‌که‌نه سه‌ر زمان و هه‌ولده‌دن له‌ناوی به‌رن، له ئاخاوتن قه‌ده‌غه‌ی ده‌که‌ن، له خویندن بێ به‌شی ده‌که‌ن، له نووسین و به‌کارهێنان نایه‌یلان، به‌وه ئه‌گه‌ر بتوانن، ده‌توانن نه‌ته‌وه له‌ناو به‌رن.

له‌وه‌ته‌ی کورد هه‌یه، شه‌پری کردووه، تفه‌نگی هاویشتووه، خۆی به‌کوشت داوه، زه‌حمه‌تی راگوێزان و سێداره‌ی گرتووه، هه‌موو ئه‌وانه بایه‌خی خۆیان هه‌یه و جیگای پیا‌زینن، به‌لام له‌وانه گه‌نگتر، به زه‌برتر و کاریگه‌رت‌ر، نووسه‌ران و شاعیرانن که له

هه‌موو سه‌رده‌میکدا، توانیویانه زمانی کوردی بیاریزن، توانیویانه کورد له له‌ناوبردن بوویرن و بوونی عه‌قلی، هزری و جه‌سته‌یی و ماددی بیاریزن، به واتایه‌کی دیکه که کوردی هه‌بوو، کوردیش ده‌بی، که کوردیش هه‌بی، کوردستانیش ده‌پاریزری.

فه‌رمان‌ه‌وایه‌تی کوردی بۆ من، حکومه‌ت و ده‌وله‌تی کوردستانی بۆ من، پیویستن، پاراستن و گه‌شه‌کردن، پیشکه‌وتن و به‌خۆداهینان، بۆ مانه‌وه‌یان ره‌خنه‌گرتن به‌کاری جوامیرانه‌ی ده‌زانم، بۆیه له‌گه‌ل هه‌موو کورددا و به‌قه‌ده‌ر هه‌موو کورد، مافم به‌سه‌ریه‌وه‌یه، هه‌رچی ده‌نگ به‌رزکردنه‌وه و ده‌رخستنی دیوه ناشیرینه‌کانی هه‌یه، له ئه‌ستۆی من و گشت کوردیکه، له‌و پروانگه‌یه‌وه، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانی کوردی ئیستا له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا بکه‌یه‌ت، ده‌بی به‌عه‌قل و به‌بیر و به‌قه‌له‌م، بچینه سه‌ریان و به‌رۆکیان بگه‌رین و رایان

دوهم: ریزمان یا ده‌ستووری زمانی کوردی: هه‌موو زمانیک تایبه‌تمه‌ندیتیی دارشتنی قسه‌کردن و نووسینی خۆی هه‌یه، که له زۆر شیوه و جیگادا له زمانانی دیکه ناچی و جیای ده‌کاته‌وه. ئیستا له‌هه‌ریمی کوردستان، هیچ بایه‌خ به‌ده‌ستووری زمانی کوردی نادرئ، به‌شیوه‌یه‌ک شیویندراوه، نانسریته‌وه و پاراوی و جوانییه‌که‌ی لی سه‌ندراوه‌ته‌وه، له‌نووسینی رۆژنامه و گوڤار و له‌ئاخاوتنی رادیو و ته‌له‌فیزیۆندا به‌دزیوی ره‌نگی داوه‌ته‌وه. له‌سه‌دان لادی بۆ نمونه له‌هه‌لشۆ نووسراوه: هیلکه هه‌یه، په‌نیر هه‌یه، هه‌لبه‌ت ئه‌وه گومان هه‌لناگرئ که هیلکه و په‌نیر له‌جیهاندا هه‌یه، به‌لام ده‌بی هیما بۆ ئه‌وه بکری که له‌کوئ و لای کئ هیلکه یا په‌نیر هه‌یه، بۆیه پیویسته دوکانداره‌که بنووسی، هیلکه‌مان هه‌یه یا په‌نیرمان هه‌یه. نمونه‌یه‌کی دیکه، له‌چه‌ندان شوین له‌هه‌ولیر نووسراوه، کاغه‌زی دیواری ئه‌لمانی، ئه‌و رسته‌یه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که کاغه‌زه‌که تایبه‌ته به‌دیواری ئه‌لمانی، ئه‌مه له‌کاتیکدا دیوار تایبه‌ت ناکری به‌ئه‌لمان، بۆیه ده‌بی بنووسری، کاغه‌زی ئه‌لمان بۆ دیوار، نمونه‌یه‌کی دیکه هه‌ر له‌هه‌ولیر نووسراوه، زانکۆی هه‌ولیری پزیشکی، راستییه‌که‌ی ده‌بی بنووسری زانکۆی پزیشکی هه‌ولیر. ئه‌وه‌ی ته‌قه‌ی لی هه‌ستاندووو ئه‌وه‌یه، له‌سه‌ر تابلوی ناوی قوتابخانه‌یه‌ک له‌هه‌ولیر نووسراوه، قوتابخانه‌ی سه‌رده‌می ناحکومی، دیاره ئه‌و رسته‌یه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که سه‌رده‌مه‌که واتا ئیستا، سه‌رده‌می به‌ره‌لایی و بی حکومه‌تییه، هه‌له‌که هیند گه‌وره‌یه، هیچی بۆ حکومه‌تی هه‌ریم نه‌هیشتۆته‌وه، ئه‌گه‌ر

بیانهوی به دروستی بنوسری، دهبی بنوسری، قوتابخانهی ناحکومی سهردهم یا قوتابخانهی (سهردهم)ی ناحکومی، واتا دهبی سهردهم له نیوان دوو کهوانه‌دا بی. به هر حال رهنگه بی ناگایی حکومت و وهزارهتی په‌روه‌ده، شارهوانی و پاریزگای هه‌ولیر، له‌وه‌وه بی، پیمان وایی وهک چون حکومت دهستوری نییه، پیویست ناکا زمانی کوردیش دهستور و ریزمان هه‌بی.

سییه‌م: دهنگ و ئاواز: دهنگ و ئاواز یا چوئیتی دهربرینی دهنگ له ده‌م و مه‌لاشوو، قورگ و لووت، ددان و لیو، هر دهنگه شوینی تاییه‌تی خوی هه‌یه. له هه‌مان کاتدا، موسیقایی کوردیش چ به‌ته‌نیا بی یا له‌گه‌ل گورانی و سروود یا خویندنه‌وه و ئاخواتن، جیگا و ریگای خویان هه‌یه، ئەمانیش کاریکیان به‌سهر‌دا هیتراوه و کپ کراون، هر ته‌واو به‌و شیوه‌یه که چون دهبی دهنگی نارازی و موعاره‌زه کپ بکری، دهبی دهنگ و ئاوازی زمانی کوردیش کپ بکری.

ئه‌گه‌ر گه‌وره شاعیران و زانایانی زمانی کوردی له کوندا زیندوو ببنه‌وه، به‌ دلنیا‌یی‌ه‌وه، زمانه‌که‌ی خویان نانا‌سنه‌وه و له‌تاودا به‌ ئەژنوی خویان ده‌کیشن، هر وهک چون ئیستا ئیمه‌ گیرۆده‌بووین ئەوانیش دوش داده‌مین و ئازار ده‌ژێژن. له‌م روانگه‌وه، مه‌ترسیه‌کی یه‌ک‌جار گه‌وره و غه‌دریکی هه‌ره مه‌زن هه‌ست پی‌ده‌کری به‌وه‌ی که حکومتی هه‌ریم به‌رامبه‌ر به‌ کورد و کوردستان کردویه‌تی و ده‌یکا، ئەویش ئەوه‌یه که زمانی کوردی به‌ره‌و دوو زمان و دوو نه‌ته‌وه‌ ده‌با، هه‌یج مرؤفیکی هۆشیار و دلسۆز و شاره‌زا و لیزان، له‌وه‌ تینا‌گا که بۆ حکومتی هه‌ریم، به‌نامه‌ی کوردی له قوتابخانه‌کانی ئاکری و ئامیدی و شوینانی دیکه له‌ بادینان، که به‌ سۆرانی بوو، کردی به‌ کرمانجی سه‌روو؟ ئەمه‌ له‌ کاتی‌کدا لای قوتابیانی ئەو ناوچانه، نه‌ک گرفتیکیان نه‌بوو، به‌لکو به‌ پیچه‌وانه‌ی ویست و ئیراده‌ی خویان و که‌س و کاریشیان بوو. لی‌ره‌وه‌ من هاوار به‌رز ده‌که‌مه‌وه و داوا له‌ حکومتی هه‌ریم ده‌که‌م که له‌وه‌ زیاتر زمانه‌که‌مان مه‌شوینن و تکایه‌ زمانه‌که‌مان بده‌نه‌وه، بۆ ئەوه‌ش ده‌بی و پیویسته‌ هاوشیوه‌ی کۆری زانیاری کوردی سالانی سه‌ره‌تای هه‌فتاکان، ده‌زگایه‌کی زانستی و نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی دابه‌زری، له‌ به‌رامبه‌ر ئەوه‌دا، با هه‌موو ده‌سه‌لاتیکی دیکه و با هه‌رچی سامانی ماددی، بی شکوی میژوویی و مه‌عنه‌وی هه‌یه، با بۆ حکومتی هه‌ریم بی. تکایه‌ ده‌ست هه‌لگرن و به‌سه‌ به‌س.

سەرنج:

سەرھەتای ئەم نووسینە، گەڕانەوێهە بۆ تیگەیشتنی شاعیران، بە ریز: مەلای جزیری، ئەحمەدی خانی، نالی، شیخ رەزا، پیرەمێرد و گۆران، دلدار، هەژار و هیمن و هی دیکە بەرامبەر بە زمانی کوردی.

من زۆر حیساب بۆ دوژمنەکانمان دەکەم، هیندە ناتیگەیشتووم، لە بیر و لیکدانەو و لە ترسم بچنە دەرەو، وەک ئەو دەزانم، ئەو ش فیرووم و هەستەدەکەم که بە پیشەواپەتی مەزنە ژنیک یا مەزنە پیاویک، بە یەکریزی و بە بەرنامە، بە هیممەتی جوامیران و دلسوژان و شارەزایان، بە پەیداکردنی کەرەسە ی بەرنگاربوونەو، بە کورتی: بە خو ناسین و دوژمن ناسین، بە برۆا بوون بە کارامەیی مروۆقی کورد، بە بەگەرخستنی تواناکان و بواری دروستکردن بۆ دەرکەوتنی بەهەرەمەندان، ئیمەش دەگەینە ئاستی دوندی نەتەوێکانی دیکە بۆ ئەو ش زمانی کوردی بەردی بناغەیه.

بیمەوێ سەر مەبەستی ئەم وتارە. هەر زمانیک، بێ گومان کوردیش، لە سی بەشی سەرەکی پەیدا بوو و دامەزراو، فەرھەنگی وشە، دەستووری زمان، سییەم: دەربرین و ئاوا. زمان پەییوێندییەکی هەرە بەهیزی بە بوونی ماددی و مەعنەوی نەتەوێهە، مەزنترین دیاردە مانەوێهە، زمانت هەبێ، بوونت هەیه، بە پیچەوانەش دروستە، بۆیە دوژمنان و داگیرکەرەکان، بۆ لەناوبردنی هەر نەتەوێهە، بەر لە هەر شتیک، هێرشدەکەنە سەر زمان و هەولەدەن لەناوی بەرن، لە ئاخوتن قەدەغە ی دەکەن، لە خویندن بێ بەشی دەکەن، لە نووسین و بەکارهێنان نایهێلن، بەوێ ئەگەر بتوانن، دەتوانن نەتەوێهە لەناو بەرن.

لەوێتە ی کورد هەیه، شەپێ کردوو، تەفەنگی هاویشتوو، خوێ بەکوشت داو، زەحمەتی راگۆیزان و سیدارە ی گرتوو، هەموو ئەوانە بایەخی خوێان هەیه و جیگای پیزانین، بەلام لەوانە گرنگتر، بە زەبتر و کاریگەرتر، نووسەرەکان و شاعیرانن که لە هەموو سەر دەمیکدا، توانیویانە زمانی کوردی بپاریزن، توانیویانە کورد لە لەناوبردن ببوین و بوونی عەقڵی، هزری و جەستەیی و ماددی بپاریزن، بە واتایەکی دیکە که کوردی هەبوو، کوردیش دەبێ، که کوردیش هەبێ، کوردستانیش دەپاریزی.

فەرمانرەواپەتی کوردی بۆ من، حکومەت و دەوڵەتی کوردستانی بۆ من، پیویستن، پاراستن و گەشەکردن، پیشکەوتن و بەخۆداهێنان، بۆ مانەوێیان رەخنەگرتن بەکاری

جوامیرانهی دهزانم، بۆیه لهگهڵ هه‌موو کورددا و به قه‌ده‌ر هه‌موو کورد، مافم به‌سه‌ریه‌وه‌یه، هه‌رچی ده‌نگ به‌رزکردنه‌وه و ده‌رخستنی دیوه ناشیرینه‌کانی هه‌یه، له ئه‌ستۆی من و گشت کوردیکه، له‌و پوانگه‌یه‌وه، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانی کوردی ئیستا له سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا بکه‌یه‌ت، ده‌بێ به‌عه‌قل و به‌بیر و به‌قه‌له‌م، بچینه سه‌ریان و به‌روکیان بگرین و رایان وه‌شینین، به‌ئاگیان بینینه‌وه، تا ئه‌و ئه‌ندازه‌ی زۆریان لێبکه‌ین و بیان وه‌ستینین، بۆ ئه‌وه‌ی پێش هه‌موو شت، کورد وه‌ک زمان و وه‌ک بوون، بمینێته‌وه.

له سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا، سی کۆله‌که‌ی زمانی کوردی له گریژنه‌ چوون:

یه‌که‌م: به‌رنامه‌ی قه‌لاچۆکردنی فه‌رهنگی زمانی کوردی: له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا زمانی کوردی وه‌ک پێویست نه‌توانراوه خزمه‌ت بکری، ده‌زگا و دامه‌زراوه‌ی بۆ دروست بکری، جگه‌ له‌وه‌ی بۆ ماوه‌ی چوار سالیک «کۆری زانیاری کورد» وه‌ک به‌ره‌می به‌یانی ۱۱ ئازار دامه‌زرا و توانی خزمه‌تیکه‌ی به‌رچاوی زمانه‌که‌مان بکا، ئیدی له کوردستاندا شتیکی نییه‌ گرنگی به‌ زمان بدا، ئه‌وه‌ی هه‌یه، هه‌ولێ مه‌ردانه‌ی تاکه‌ که‌سه‌ دلسۆزه‌کانه، دیاره‌ ئه‌وه‌ وایکردوه له جیاتی ئه‌وه‌ی فه‌رهنگی زمانی کوردی پێشبه‌که‌وی و گه‌شه‌ بکا و ورشه‌ بدا، هه‌زار جار به‌داخه‌وه، حکومه‌تی هه‌ریم و دزگا‌کانی وه‌ک وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و ته‌له‌فزیۆن و رۆژنامه و مالپه‌ره‌کان، فه‌رهنگه‌که‌مانیان کاول کردوه، سه‌دان و بگره‌ زیاتر وشه‌ی بیگانه‌یان تیکه‌ل کردوه، له‌ کاتیکدا له کوردیدا وشه‌ی جوانتر هه‌یه، جگه‌ له‌وه‌ی خه‌لکی گشتی له‌و وشانه‌تی ناگه‌ن. ئه‌م‌پ‌رۆ له شار و ته‌نانه‌ت له‌ لادیکانی باشوور، له‌ قوتابخانه و زانکۆکان، له‌ تابلۆی دوکانی سه‌ر جاده‌کان، به‌ ده‌گمه‌ند وشه‌ی کوردی ده‌بینین، ئیستا باو باوی ئه‌م وشه‌ بیگانانه‌یه: ئیفا ئیفا هۆتیل، هۆتیلی فلاش لایت، گینگ، کوین، هۆم لاین، گۆلدن پینک هاوس، بیست پیلس فارمه‌سی، مۆدیرن کارپیت و سه‌دان و بگره‌ هه‌زاران وشه‌ی بیگانه‌ که‌ خه‌لکی گشتی کورد له‌ هیچیان تیناگا. له‌ وه‌ش مه‌ترسیتر سه‌دان ناوی ولاته‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان له‌ شه‌قام و کۆلان و پێشانگا‌کانی شاره‌کانی کوردستان نراوه‌ن، وه‌ک شه‌قامی ئیران، شه‌قامی تاران، کاسپین پیزا، هۆتیل قه‌زوین، ته‌وریژ هۆتیل، کارپیتی ئه‌سفه‌هان، کرمان، میه‌راکو کافه‌، فندق شیراز، مافوری کاشان و زۆری دیکه، له‌ تورکیاش، ئه‌م ناوانه‌مان لێ قه‌رز کردوون، چونکه‌ خۆمان له‌ ناو بێ به‌شکراوین، هیچ

ناویک هیندهی ئەستەمبول، له هەریم بلاو نییه، ئەوجا، ھۆتیل بۆسفۆر، چیشخانەیی ئەزمیر، ھۆتیل دەردەنیل و زۆری دیکە، له سوریاوەش زۆر ناومان له دوکان و نانەواخانە و چیشخانە ناو، وەک چیشخانەیی الدمشقی، نانەواخانەیی الشامی، ھۆتیل لازقییە، بلودان کافی، تەنانەت بۆ لەتف ڕاکیشانی برا عەرەبە عێراقییەکانش، کفتەیی بەغدادی، سەرەرای ئەوەی سەدان ناوی وەک: فرینچ، پراغ، ھۆلی ھاڤانا، ڕۆما، لوند ھۆتیل، سوّمەر، نیو یۆرک پیتزا، قینیسیا، ڕۆما، ئەمەستردام، فارمەسی، گوندی ئەمەریکا، گوندی ئینگلیزی، گوندی ئیتالی، گوندی سویدی، ھۆم مەلیک، خراونەتە ناو فەرھەنگی زمانەکانمانە.

چون به ساناترين ريگا فيري زماني دووهم دهبيت

د. سيروان نه نوهر مه جيد

زمان هه‌میشه هاوته‌ریبی بیره، دووانه‌ی یه‌کن، بی بوونی زمان هیچ بیروکه‌یه‌ک و زانستی‌ک ئه‌رزشی نابیت، چه‌نده زمانیش بزانی ئه‌وه‌نده مروّقه‌ی، ئه‌وه‌نده دیدگای، ئاسۆی بینین و، جیهانبینیشت جوانتر و ناوازه‌تر ده‌بیت. بۆ ئه‌وه‌ی فی‌ری زمانی دووهم بی به‌سانایی ئه‌مجاره له گه‌لمان به تا کو‌تایی، به‌کورتی: باشترین ریگا بۆ فی‌ربوونی زمانی دووهم یاسای منداله بۆ فی‌ربوونی زمان. به‌ئی، مندال دوو سال ته‌نها گوئی ده‌گریت، دیقته له ده‌وروبه‌ری ده‌دات، دواتر لاسایی ده‌کاته‌وه، له ساتی قسه‌کردنیشدا گرنگ لای گه‌یاندنی په‌یامه، گوئی به ری‌زمان نادات؛ به‌لکو نه‌ه‌جیکی پیوانه‌یی به‌کارده‌هینیت، بۆ نمونه ده‌لیت: نان ده‌خوا... دواتر هه‌موو فه‌رمانه‌کان له سه‌ر پیوانه‌ی ده‌خوا ده‌لیت... ده‌لیت: ده‌نوا، پی ده‌کانا... گه‌ر وشه‌که‌ش نه‌زانی ده‌لیت: ئه‌وه... ده‌خۆم، ده‌نوا، ده‌روا... له‌م سو‌نگه‌یه‌وه، فی‌ربوونی فه‌رمانه‌که گرنگه، ئه‌ویتر له هه‌ر زمانیکدا ده‌توانی به شتی‌ک چاره‌سه‌ری بکه‌یت، بۆ نمونه له زمانی کوردی بنزاری سلیمانی و که‌رکوک به هین چاره‌سه‌رکراوه... ده‌لیت: ئه‌چمه هین، هین ئه‌که‌م... له هینا، هین ئه‌خۆم، هین ئه‌به‌م، خۆی کرد به‌هینا... له بنزاری ئیستای هه‌ولێردا ئه‌وه به‌کاردیت... ئه‌وه ده‌که‌م، ئه‌وه ده‌خۆم، ئه‌وه ده‌به‌م...

له عه‌ره‌بی عامی عیراقیدا ده‌لێین های: آکل های، أشرب های، آرید های، ألبس های،... له زمانی عه‌ره‌بی فوسحه، هذا یان هذه به‌کارده‌هینیت، ده‌لیی: أشرب هذا، آرید هذا، آکل هذا، ألبس هذه...

له ئینگلیزی This, That ده‌لیی: I eat this...do this bring this, drink this...this

ئیترا لێردا که تو هین و، ئه‌وه‌و، زیس و، های و هایه‌یت لابوو، قی‌ربه‌که‌شت زانی، زۆرینه‌ی ره‌های ئه‌و زمانه‌ی که پی‌ویسته بۆ قسه‌کردن جیه‌جی ده‌که‌یت، ساتیکیش ئه‌و یاسایه فی‌ری وه‌رگر ده‌که‌یت، ئه‌وا متمانه‌یه‌کی زۆر به خۆی ده‌کات، پالنه‌ر و حه‌زی بۆ دروست ده‌بیت، که ئه‌مه کو‌له‌گه‌یه‌کی به‌هیزی فی‌ربوونی زمانه.

هه‌لبه‌ت ئه‌مه‌ش به‌گۆرینی شیوازی خویندن له فی‌رکردن بۆ راهینان دیته ئاراوه. له پال ئه‌مانه‌دا، پی‌ویسته ماموستا راهینه‌ریکی هونه‌رمه‌ند بیت، زمانه‌که بۆ فی‌رخواز ئاسان بکات، چۆن؟ هه‌لبه‌ت، له هه‌ر زمانیکدا له‌گه‌ل زمانیکی نزیک وشه‌گه‌لیک هه‌ن وه‌ک یه‌کن، یان به‌کاره‌ینراون و بیستران، بۆ نمونه: گه‌ر زمانی عه‌ره‌بی وه‌رگرین،

دونیایهک وشه‌ی عه‌ره‌بی هه‌یه له کوردیدا به‌کار دیت، وه‌ک: واجیب، جومعه، دیراسه، حکومت...هتد، له ناو عه‌ره‌بی عیراقی و سوریدا زۆریک له وشه کوردییه‌کان به‌کارده‌هینریت، وه‌ک: چۆل، هیدی هیدی، زگورتی، بالزۆر، فه‌رمان، خانه.

له توێژینه‌وه‌یه‌کی نووسه‌ری ئەم دێرانه‌دا له سه‌ر یه‌ک هه‌وال به‌هه‌ردوو زمانی عه‌ره‌بی له په‌یجیکی په‌رله‌ماندا، توێژه‌ر به‌ زمانی داتا بۆی ده‌رکه‌وت له ۴۴٪ وشه له هه‌واله‌که‌ لای کورد یان به‌کارده‌هینریت، یان تینده‌گات، بۆ نموونه، وشه‌کانی: رئیس، الوزاره، میزانیه، النفط، حکومت، أقليم... هاوکات ۲۴٪ وشه کوردییه‌کان عه‌ره‌بی عیراقی و ناوچه‌که تینده‌گات له کوردییه‌که‌ی، وه‌ک: په‌رله‌مان، هه‌ریم، سه‌رۆک، حکومت، بودجه،...هتد

ئا لێره‌دا ساتیک تۆ له تاکی کورد ده‌گه‌یه‌نیت که‌وا له زمانی دووهمدا ۴۴٪ وشه‌کان ده‌زانیت و تینده‌گات و به‌کاری ده‌هینیت، ئەوا ئەم زمانه‌ی لا ئاسان ده‌بیت، له هه‌مان کاتدا، کاتیک ده‌بینیت ۲۲٪ وشه‌کانی زمانی دایک له لای عه‌ره‌ب مه‌فهومه، ئاوا هه‌ست به‌ گرنگی زمانه‌که‌ی خۆی و نزیکه‌ی له زمانی به‌رامبه‌ر ده‌کات، هه‌ر ساتیک وشه‌که‌ی به‌ عه‌ره‌بیش نه‌زانی گه‌ر های عه‌ره‌بیشی به‌کارنه‌هینا، ئەوا سل ناکاته‌وه له دانانی وشه‌ی کوردی؛ چونکه ۲۲٪ ئەگه‌ری ئەوه‌ی هه‌یه عه‌ره‌به‌که تینبگات، هه‌لبه‌ت ئەم ریزه‌یه‌ش بۆ عه‌ره‌بی نیو کوردستان زۆر زیاتره. لێره‌دا فیرخوازی کورد متمان‌ه‌ی بۆ دروست ده‌بیت، دواتر چه‌ز و پالنه‌ر که دوو کۆله‌گه‌ی هه‌ره سه‌ره‌کی فیربوونی زمانه بۆی نه‌ش و نما ده‌کات و فۆبیای گرانی و فیرنه‌بوونی زمانی لا ئاوا ده‌بیت، به‌ره‌و سۆزبوون و هه‌ستسازبوونی بۆ چه‌که‌ره ده‌بیت...جا ئەگه‌ر ئەم قسه‌یه بۆ فیربوونی زمانی عه‌ره‌بی راست بیت که له خیزانی سامین و، دوورن له کورد. ئەوا ئەم قسه‌یه بۆ زمانی فارسی و ئینگلیزی و هیندوئه‌ورپویه‌کان زۆر سانتر ده‌بیت. چونکه له یه‌کخیزانین و خالی هاوبه‌شمان زۆر فره‌تره. به‌ بینینی ئەم کۆدانه‌و شه‌ن و که‌وکردنیان ئەوا فیرخواز چه‌زه‌که‌ی بۆ دروست ده‌بیت.

له‌پال ئەمانه‌ی باسمان کردن، گرنگترین شت بۆ فیربوونی زمان گویگرتنیه‌تی، فه‌ره‌نسیه‌کان ده‌لین: گه‌ر ده‌ته‌ویت فیری زمانی دووهم بیت، ئەوا گۆی بگه‌ر، گۆی بگه‌ر، گۆی بگه‌ر...هاوشیوه‌ی مندال...دووسال سه‌به‌ری ئەیوبی هه‌یه بۆ گویگرتن، دواتر وه‌ک کانیوا ده‌ته‌قیته‌وه، دونیای سه‌وز ده‌کات به‌ گۆل و گۆلزاری قسه...

گەر گویگرئیکی باش بووی هه‌لبه‌ت قسه‌که‌ریکی باش ده‌بیت، باشتترین گویگرئتیش له‌م باسانه‌وه ده‌ستپیکه‌یت، وه‌ک: فیلمی کارتۆن فیلمی سینه‌مایی و ئه‌و گۆرانی و باب‌تانه‌ی خۆت چه‌زی پیده‌که‌یت.

هه‌لبه‌ت، بۆ گویگرئیتی عه‌ره‌بی فوسحه قورئانی پیروژ زۆر گرینگه له پال ته‌عه‌بودیه‌که‌ی میوزیک و ئاوازو تۆنی ده‌نگه‌کانی وشه‌کانت لا ئاشناتر ده‌کات... گەر که‌سه‌که‌ لایه‌نی ئاینیش نه‌بوو بۆ عه‌ره‌بی فوسحه گۆرانیه‌کانی کازم الساهر زۆر هاریکارو سانایه... دواتر، قۆناعی خویندنه‌وه دیت، هه‌لبه‌ت گه‌رخوینه‌ریکی باش بووی نووسه‌ریکی باش ده‌بیت...

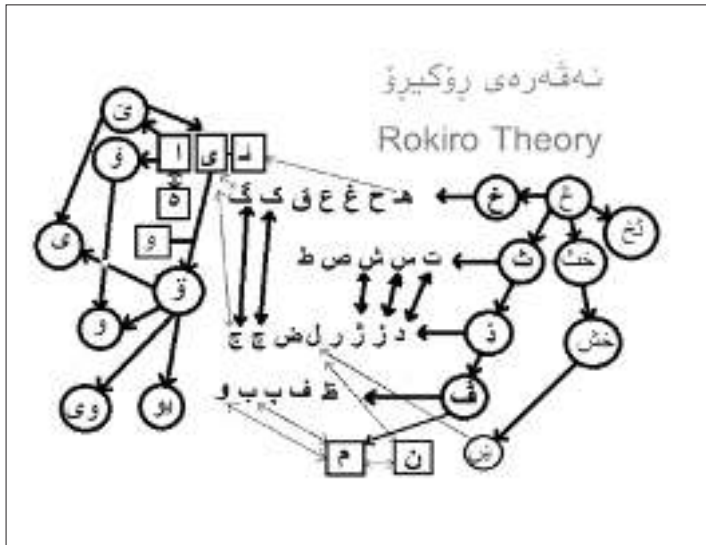
سه‌ره‌تا له‌ زمانی دووهم چی ده‌خوینیه‌وه:

هه‌ولبده ئه‌و چیرۆکانه بخوینیه‌وه که چیژی لیده‌بینیت، سه‌ره‌تا، گەر چیرۆکیکت هه‌لبه‌ژارد له هه‌ر لاپه‌ره‌یه‌ک سی چوار وشه‌ تینگه‌ی، ئه‌وا ئاستت به‌رزتره، برۆ لیفلتیکی به‌رزتر، گەر له لاپه‌ره‌یه‌ک ده وشه‌ت نه‌زانی، له‌وه بوه‌سته، له‌سه‌ر هه‌ر وشه‌یه‌ک ماناکان بنووسه، شروقه‌ی بکه، هاوکات گوی له کاسیتی چیرۆکه‌که بگره، له پال ئه‌مانه‌شدا به‌ زمانی دووهم خوینه‌ریکی باشی پسپۆریه‌که‌ت به... مۆبایل و ئاپه‌کانت هه‌مووی بکه به‌ زمانی دووهم، خه‌ون و بیرکردنه‌وه‌کانیش بکه به‌ زمانی دووهم، هه‌موو ژیان، گویگرتن و خویندنه‌وه‌کانت بکه به‌م زمانه... گەر ئه‌م یاسایه‌ت بۆ ماوه‌ی شه‌ش مانگ به‌کاره‌ینا؛ ئه‌وا بیگومان، بی بوونی مامۆستا ئاستی زمانت ده‌گاته ۵ ئایلتسی زمانی دووهم... له‌پال ئه‌مانه‌ی باسم کردن، بۆ فیروونی زمانی دووهم، گرنگه قسه‌ی پیکه‌یت و، هه‌ولبده‌یت به‌م زمانه قسه‌بکه‌ی، ئاساییه با هه‌له‌ بکه‌یت، له هه‌له‌کان فیرو راستکردنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی ده‌بیت، ئینته‌ریت و فه‌یسبووک و تۆره‌کانی سۆشیال میدیا به‌کاربه‌ینه بۆ دروستکردنی هاوپی نوئ و پراکتیزه‌کردنی زمانی دووهم، سه‌یری فیلم بکه به‌ سه‌بتایتل به‌ریمی خا، دواتر ئاسایی دواتر بی سه‌بتایتل....

ماوه‌ته‌وه بلیم... بۆ فیروونی زمانی دووهم له‌پال ئه‌وانه‌ی باسماں کردن، ده‌ست به قسه‌کردن بکه‌و، بویر به، بریاربه، با هه‌له‌ بی، منداڵ تا نه‌که‌ویت ناتوانیت هه‌لسیته‌وه‌و بروات، هاوکات خۆت له‌ که‌لتوری ناوچه‌ی زمانی مه‌به‌ست نوقم بکه‌و، سوود له پۆدکاست و ئه‌پی زمانه‌که به‌خۆرای و هه‌رگره... ئیتر بریاربه‌وه‌ی خویندنه‌وه‌ی ئه‌م وتاره شتی پیاده بکه‌ی؛ گەر بریارت داوه‌ فیرو زمانی دووهم بی و جیهانینی له‌ لۆکالی ده‌رچیت.

نەقەرەى رۆكىرۆ- بېخزانى (Rokiro Theory_ Bekhzani)

تاریق ھەمەوہندى ■

پهرتی سیبهم

پیتی «بن»

هه‌روهک له پهرته‌کانی پیشوودا بینیمان که پیتی (خ) پیتیکی دوولفانه‌یه و هه‌ردوو دهنگی (خ) و (ث) ی لیکه‌وتوته‌وه و چه‌ندین فورم و واتای نویی سازاندووه. پیتی(بن) یش به هه‌مانشیره پیتیکی دوولفانه‌یه و هه‌ردوو دهنگی (ش) و (ل) ی لیده‌که‌ویته‌وه. شایانی ئاماژه‌یه که هه‌ندی‌جار پیتی (ل) ده‌گوریت بو (ر)، له کاتیکدا که ئه‌م دوو پیته‌ش ده‌گورین بو (ل) و (ر)، به تی‌کراییی ئه‌م پیتانه‌مان بو ده‌رده‌چییت: (ل، ل، ر، پ) *

نمونه:

(غه‌بن) ← (غه‌ش - غه‌ل) بنوره (غه‌لو غه‌ش).

(خسخاش) ← (خسخاش، خلخال، خرخال).

(له‌بن - لا بن) ← (له‌ش - لار) بنوره (له‌ش و لار)، شایانی ئاماژه‌یه له زاری لو‌رییدا به (له‌ش) ده‌گوتریت (لار).

(به‌بشکه، به‌بشکو، به‌بشکه‌م) ← (به‌شکه - به‌لکه)، (به‌شکو - به‌لکو)، (به‌شکه‌م - به‌لکه‌م).
 (لین) ← (لینش - لینل) هه‌ردوو وشه‌ی (لینشاو) و (لینلاو) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که دواتر
 وشه‌ی لینشاو واتایه‌کی نوئی له خۆ گرتوو و به مانای ئاوی به خوڤ دیت. بیخی
 ئەم وشه‌یه‌ش پیشتر ناماژهم پیداوه، بریتییە له (ریخ)، که دواتریش گۆراوه بۆ
 (لیخ)، که وشه‌که‌کانی (ریخ، ریث، لیخ، لیث، لینل، لینش) ی لیکه‌وتۆته‌وه. که دواتر
 وشه‌کانی (ریخن، لیخن، لیخاو، لینلاو، لینشاو) که‌وتونه‌ته‌وه.

(مبک) ← (مشک) و (ملک). شایانی ناماژیه، که بیخی وشه‌ی (مشک) بریتییە له
 (موبن)، که وشه‌کانی (موس) و (موش) و (مول) ی لیکه‌وتۆته‌وه. له زاری هه‌ورامییدا
 (مله) به مانای مشکى بچوک دیت، هه‌روه‌ها (ملی) یشی پینده‌گوتریت، هه‌روه‌ها
 له‌سه‌ر شیوه‌ی (مشک) وشه‌ی (ملک) که‌وتۆته‌وه. پیشتر وشه‌ی (موس) له زمانی
 ئینگلیزییدا به‌هه‌مان شیوه‌ له‌قز کراوه (Mus)، که دواتر گۆراوه بۆ (ماوس)
 (Mouse).

به‌هه‌مانشیوه‌ ی (موبن)، که گۆراوه (موس، موش، مول)، وشه‌ی (هوس) یش
 که له زمانی کوردییدا به‌ واتای (مال) هاتوو، گۆراوه (هوس) و (هوش) و (هول)،
 که وشه‌کانی (هاوس) (House) و (حه‌وش) و (هول) (Hall) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که
 پیشتر له ئینگلیزییدا وشه‌ی (هوس) به‌هه‌مانشیوه‌ له‌قز کراوه، که دواتر گۆراوه
 بۆ (هاوس) ئەم وشه‌یه ئیستاش به‌ شیوه‌ی (هوس) له وشه‌ی (Hospital) دا
 ماوه‌ته‌وه. که ئەم وشه‌یه به‌ مانای (میوانگه) (دارالضیافه) هاتوو، دواتر واتاکه‌ی
 گۆراوه بۆ (نه‌خۆشخانه). هه‌روه‌ها وشه‌ی (hospitality) به‌ مانای (میوانه‌وازی)
 (حسن‌الضیافه) دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (Host) یش هه‌ر له (هوس) هوه‌ که‌وتۆته‌وه
 که به‌مانای (خانه‌خوئ) دیت، که وشه‌ی خانه‌خوئ واتای (خاوه‌نمال) ی هه‌یه.

شایانی ناماژیه که وشه‌ی (موبن) ته‌نها وشه‌ی (مشک) ی لینه‌که‌وتۆته‌وه، به‌ لکو
 زۆربه‌ی ناوی ژینه‌وه‌ره وردو بچوکه‌کانی لیکه‌وتۆته‌وه، که بریتیین له (ملک) (ملخ)
 و (مولک) و (مرخ) و (مرغ) و (مور) و (مر)، که دواتر (ملخ) گۆراوه بۆ (مله‌خ) که
 به‌مانای کولله دیت، دواى گۆرانی ده‌نگی (خ) بۆ (ه) وشه‌ی (مله‌ه) و دواى که‌وتنی
 ده‌نگی (ه)، وشه‌ی (مله) که‌وتۆته‌وه، هه‌روه‌ها وشه‌کانی (مار) و (مور) و (میرو)
 و (مورچه، موروله، میروله) و (مارمولک، مارمیلک) که‌وتونه‌ته‌وه، گه‌ر بنۆرینه

وشه‌ی (مارمولک)، هاوشیوه‌ی (مارمشک)ه، واتا مشکیک که پیکهاته‌ی له‌شی له‌مار ده‌چیت. هه‌روه‌ها وشه‌ی (مرخ) که واتای بالنده‌ی بچووک‌ی له خوگرتووه، دواتریش گۆراوه بۆ (مره) و (مر) و وشه‌ی (مه‌ل) ی لیکه‌وتوتوه. دواتر له وشه‌ی (مرخ- مرغ) هوه وشه‌ی (سیمرخ- سیمرخ) سازینراوه، که ناوی مه‌لیکی ئه‌فسانه‌ییه. هه‌روه‌ها له وشه‌ی (مه‌ل) هوه، وشه‌ی (مه‌لیچک)یان (مه‌لوچک) سازینراوه، که به واتای (چۆله‌که) یان (کیشکه) دیت. به دیوی (مر) یشدا، وشه‌ی (مامر) سازینراوه که به واتای (مه‌لی میتینه) (دجاجه) دیت. به هه‌مانشیوه‌ی (مه‌لیچک) یش، وشه‌ی (مریشک) سازینراوه، له گه‌ل وشه‌ی (مرئوی- مراوی) که به مانای بالنده‌ی ئاوی دیت.

وشه‌ی مریشک ناویکی نوییه، جیگره‌وه‌ی وشه‌ی (کهو- کهف)ه، که پیشتر به مریشک گوتراوه (کهو). له بهر ئه‌وه‌ی که مریشک مه‌لیکی مالی بووه، ئیدی به هه‌موو ئاژه‌لیکی مالی گوتراوه (کهوی). به‌لگه‌یش بۆ ئه‌وه‌ی که پیشتر به مریشک گوتراوه کهو، بنۆره وشه‌ی (کولانه) که له (کهو + لانه) سازینراوه، که به واتای (لانه‌ی مریشک) دیت، شایانی ئاماژه‌یه که تا ئیستاش له زاری که له‌پوریدا، به کولانه ده‌گوتریت کهولانه. دواي ئه‌وه‌ی که ناوی مریشک سازینراوه و وشه‌ی (کولانه) واتای وشه‌یه‌کی ساده‌ی له خو گرتووه، ئیدی وشه‌ی کولانه دووباره له گه‌ل وشه‌ی مریشکدا به‌کار هاتووه، به شیوه‌ی (کولانه‌ی مریشک). به‌لگه‌یه‌کی دیکه‌ش ئه‌وه‌یه که له‌زاره‌کانی لورپی و به‌ختیاری و هه‌ورامی و که له‌پوریدا به و مه‌له‌ی که له (مریشک) واتا (کهو) بچووکتیه ده‌گوتریت: (کهوک) و (کهوگ) و (کهفگ). به دیوی (کهف) یشدا، له زاری کرمانجیدا ده‌گوتریت: (کهفک) و (کهفوک) (کافوک)، که به واتای (له کهو بچووکتیه) یان (له مریشک بچووکتیه) دیت، که به گۆرانی ده‌نگی (ف) بۆ (ب)، له زاری کرمانجیدا (کافوک) بووه به (کابوک) و ئه‌م وشه‌یه به شیوه‌ی (کبک) که‌وتوته ناو زمانی فارسییه‌وه، له زمانی عه‌ره‌بیشدا (کهفگ) بووه به (قیج). دواي ئه‌وه‌ی که له وشه‌ی (کهوگ) دا، ده‌نگی (گ) گۆراوه بۆ (و)، وشه‌که بووه به (کهوو)، ئیدی له‌وه‌ به‌دواوه (کهو) هه‌مان واتای (کهوگ) ی وه‌رگرتووه و واتای مریشکی گوم کردووه و به‌و واتای ئه‌و مه‌له‌هاتووه که له (مریشک) بچووکتیه.

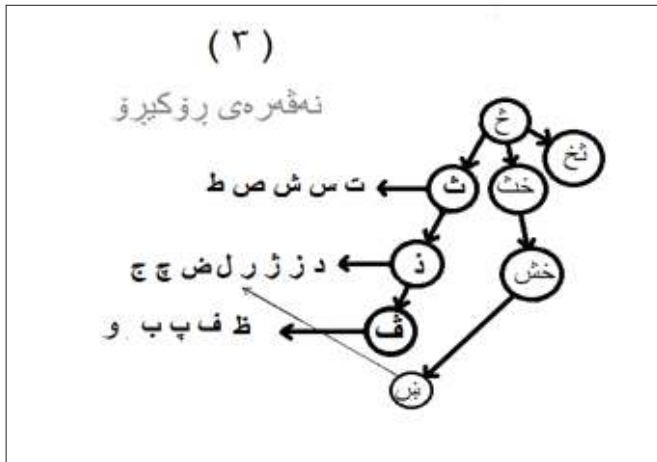
وهک پیشتر ئاماژهم پيدا که (هۆس) به مانای (مال) هاتووہ دواتر ئەم وشەيە گۆراوہ بۆ (هۆش) و (هەوش)، لە هەردوو وشەي (کەف) و (هۆس) هەو، (کەفھۆس، کەفۆس) سازینراوہ. کە بەمانای (لانەي کەو) هاتووہ. لە گریکییدا بووہ (کیفھۆش) (κλωβός) و لە فارسییدا بووہ بە (قفس) و لە عەرەبییدا بووہ بە (قفص).

(پاش) ← (پاش - پال). وشەي (پال) لە وشەي (پشت) یشەوہ، کەوتۆتەوہ، ئەویش بە گوێرەي پەیرەویکی دیکە کە دواتر باسی دەکەم. وشەي پال واتای (تەنیشت) یشی لە خۆ گرتووہ، چونکە لە وشەي (پەنا) یشەوہ جاریکی دیکە وشەي (پال) دروستدەبیت، بنۆرە دەستەواژەي (پشت و پەنا)، کە وشەي (پەنا) هەردوو واتای پشت و تەنیشتی هەيە. بەلام بەشیوہیەکی گشتی (پال) بە مانای پاش و پشت دیت. کاتیکی کەسێک پال دەداتەوہ، واتا پشت دەداتەوہ. کاتیکی کە پال بە شتیکیەوہ دەنریت، دەست دەدریتە پشتەوہي، یان کەسێک کە خۆي لە پال شتیکیدا دەشاریتەوہ، واتا لە پشت ئەو شتەوہ خۆي شاردرۆتەوہ. هەروەها وشەي (پالو) ی کۆپان یان کورتان، بە مانای ئەو بەشە دیت کە دەکەوێتە پاشی و لاخەوہ. ئەم وشەيە بە واتای (تەنیشت) ی کوردی، بە شیوہي (پهلوی) کەوتۆتە ناو زمانی فارسییەوہ.

(فاین) ← (فاش - فال). ئەم وشەيە بە مانای درکاندن و ئاشکراکردن دیت. ئەسلی ئەم وشەيە بریتییە لە (قاڤ) کە بەمانای (قسەکردن) دیت، کە دواتر لەسەر ئەم بابەتە دەدویم. ئەم وشەيە دواتر وشەي (قاڤ، فاڤ، فاش) ی لیکەوتۆتەوہ. ئەم وشەيە بە شیوہي (فاش) لە زمانی فارسییدا، بە مانای ئاشکراکردن دیت، هەروەها وشەي (فاڤ) بە شیوہي (فاد) کەوتۆتە ناو زمانی عەرەبییەوہ، بۆ نمونە، وشەي (افاد) واتاکانی (درکاندی - دەریبیری - ئاشکرای کرد) ی هەيە. وشەي (فاش) واتای درکاندنێ نەینیی لە خۆگرتووہ، وشەي (فال) یش واتای ئاشکراکردنێ نەینیی لیکەوتۆتەوہ، دەستەواژەي (فالگرتنەوہ) لێرەوہ هاتووہ. بە داخوہ لە بری ئەم وشە جوانانە (قاڤ، فاڤ، فاش)، وشەيەکی ئاویتەي کرچ و کال بە کاردیت کە بریتییە لە (دان پيدا نان).

(وین) ← (وش - ول)، وشەي (وش) بە دیوێکیدا بووہ بە (وژ) و دواتر بەهۆی گۆرانی دەنگی (و) بۆ (م)، وشەي (مژ) و دواتر (مص) و (مک) ی لیکەوتۆتەوہ. بە دیوێکی دیکەشدا لە وشەي (وش) هەو، وشەي (گوش) کەوتۆتەوہ، ئەویش بە

گۆرانی (و) ی سهرهتا بۆ (گ)، چونکه وشهکه له ئهسلدا (وش) ه، بهلام به يهک واو دهنوسریت. بنۆره وشه ی (وشار) که دهنگی (و) دهگۆریت بۆ (ق) دواتر یش بۆ (ف)، وشهکه دهبیت به (وشار- فشار- گوشار). له باری کرداردا له وشه ی (وبن)هوه، ئه م وشانه دروست بوونه(وشین، ولین، گوشین) ههروهها له زمانی فارسیشدا له وشه ی (مک) هوه، کرداری (مکیدن) سازینراوه، ههروهها وشه ی (مک)، له وشه ی ئاویتیه ی (بزمک) ی کوردیشدا دهردهکهویت که هه مان واتای (بزمژ) ی ههیه و به واتای (مژینی بزن) دیت، (بزمک بهن، یان بزمک بهند) ئامرازیکه له ده می کاریله دهنریت، بۆ ریکرتن له مژینی شیر ی دایکه که ی. گۆرانی (مژ) بۆ (مک)، دهگه پیته وه بۆ گۆرانی دهنگی (ث) بۆ (خ)، که له وپوه (بن) یش که وتوته وه، به م شیوه یه (خ ← خ- ث- ثخ- خث ← خش ← بن) بنۆره نه خشه ی ژماره (۳).

شایانی ئاماژهیه که هه ندیجار دهنگی (ش) یش دهگۆریت بۆ دهنگه هاو پوله کانی، وهک (س، ژ، ز، ت، د، ج، چ ... هتد)، ههروهک له نه خشه ی ژماره (۳) دا دهردهکهویت. ئیدی لیره وه ئه و وشانه یش دهگۆرین بۆ (ل)، وه ژماره یه کی زۆر وشه ی نو ی، به واتای نو ی و فۆرمی نو یوه دینه کایه وه.

بۆ نموونه: (خۆزگه، خۆزیا، خۆلیا، خولیا).

(وت- ویژ- ویل) که کرداری (وتم- ئه یژم، ئیژم - ئه لیم) ی لیکه وتوته وه.

(هیژ، هیش- هیل) کرداری (هیشتن) و (هیلان) ی لیکه وتوته وه. وشه ی (هیژ) به مانای (ژیان) دیت، بیخی وشه که بریتیه له (خیخ)، که دواتر پهرش بووه بو (خیث) و (خیخ)، دواتریش گوراوه بو (خیش) و (خیه)، هردوو وشه ی (عیش) و (هی) لیره وه که وتونه ته وه. دوا ی ئه وه ی که (خیش) گوراوه بو (هیش، هیژ)، که به واتای (ژیان) دیت، به گویره ی پهیره ی هانه ونا، به هو ی قهره کی (ئا) وه، وشه ی (ئا هیژ) سازینراوه، که به مانای (ژینه وهر- زینده وهر، حیوان) دیت، ئه م وشه ی له باری کو دا بووه به (ئا یژگه ل)، که به واتای (ژینه وهران- حیوانات) و دواتر وشه ی (ئا ژهل) ی لیکه وتوته وه. وشه ی (هیشتن) واتای (مانه وه له ژیان) ی هیه، که به عهره بی به مانای (بقاء) دیت. وشه ی (هیل)، که له ئه سلدا (خیل) بووه، چونکه بیخه که ی (خیث) بووه، به شیوه ی (خل) که وتوته ناو زمانی عهره بییه وه، بو نمونه: (خلیه- خلیها) به واتای (بهیله)، شایانی ئاماژه یه که وشه ی (ویل، ول، وهل) یش به هه مان شیوه که وتوته ناو زمانی عهره بییه وه، هه ندیجار هه ردوو وشه ی (خل) و (ول) پیکه وه دین، بو نمونه (خلیولی) واتا (بهیله ویل بیت یان بهیله وهل بیت). وشه ی (بهیله) دوا ی ئه وه ی گوراوه بو (بیله) و (بله)، له زاری سورانییدا بووه به (بلا)، له زارهکانی کرمانجی و کهلهوری و لوپیدا بووه به (بلا)، بو نمونه، له زمانی کوردییدا دهگوتریت: (بلا برۆین)، له زمانی عهره بیی بوومییدا ده بیت به (خل نروح) که به واتای (لنذهب) دیت، شایانی ئاماژه یه که وشه ی (روح) یش، له (روه) ی لوپیه وه وهرگیراوه، که له چاوگی (رۆ) ی کرداری (رۆشتن) وه وهرگیراوه. وشه ی (بلا) له زاری کرمانجییدا واتا که ی گوراوه و واتای (باشه) ی له خو گرتوو. ئه م وشه یه دوا ی ئه وه ی که گوراوه به (بله)، وشه ی به لئی لیکه وتوته وه، ئه م وشه یه له زمانی فارسییدا به (بالی) له قز ده کریت، به شیوه ی (بلا) و (بلی) یش که وتوته ناو زمانی عهره بییه وه. ئه م وشه یه دوا ی ئه وه ی که واتا که ی گوراوه بو (باشه) و (به لئی)، هه ندیجار هه ردوو وشه که پیکه وه به شیوه ی (به لئی باشه) له قز ده کرین.

به گویره ی پهیره ویکی ریژمانیی، ئه و وشانه ی که دهنگی (ش) و هاوپولهکانیی تیدایه، بو کرداری رابردو به کاردین، و ئه وانه یشی که دهنگی (ل) و هاوپولهکانی تیدایه، بو کرداری ئایینه به کاردین. بو نمونه: (وتم - ئه لیم)، (هیشتم - ده هیلم)، (ماشتم - ده یمالم)، (داشتم - دیرم، دیرم)، (کاشتم - ده یکالم، ده یکیلم)، لیره وه وشه ی

(کاشتوکال- کاشتوکار- کشتو کال) سازینراوه. ئەم پەیرهوه بۆ زمانی فارسییش به هەمانشیۆهیه، بۆ نموونه: (پنداشتم- می پندارم)، (کاشتم- می کارم)، (گذاشتم- می گذارم)، (گماشتم- می گمارم)... هتد. شایانی ئاماژەیه له زمانی کوردییدا، له هەندی ناوچه، پیتی (ل) و هاوپیۆلهکانی بۆ کرداری رابردوویش به کاردیت، بۆ نموونه: له بری (کاشتم، هیشتم، ماشتم) دهگوتریت: (کیلام، هیلام، مالم)، هەرچهنده هیچ گرفتیک لهم شیۆه دەربرینهدا نییه، بهلام له رووی ریزمانهوه ههلهیه، چونکه له پەیرهوه ریزمانیهکه دەردهچیت.

وشه‌ی (شاخ)، وشه‌کانی (شاخ، ساق، شاق، چاق، لاق، لاگ، لینگ Leg) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که وشه‌کانی (ساق، لاق، لینگ) به مانای (قه‌دی پی دین. به دیویکی دیکه‌شدا وشه‌کانی (شاق) و (لاق) یش، هەردوو وشه‌ی (شەق) و (له‌قه- لاقه) ی لیکه‌وتۆته‌وه. له زمانی فارسییشدا (لاگ) بووه به (لگد) و به مانای (شەق) و (له‌قه) دیت. هەروه‌ها به دیویکی دیکه‌دا، وشه‌ی (ساق) واتای قه‌دی دره‌خت و رووه‌کی له خۆ گرتوو و وشه‌ی (شاخ) و (لاق) یش به شیۆه‌ی (شاخه) و (لق) و (لک)، واتای (چل) یان (فرع) یان له خۆ گرتوو. وشه‌ی (لو) که به مانای (بۆری) دیت و وشه‌ی (لوله) ی لیکه‌وتۆته‌وه، له گه‌ل وشه‌ی (لاق) دا، وشه‌ی (لولاق) ی لیسازینراوه. هەروه‌ها به هۆی جیگۆرکی پیته‌کانه‌وه، له وشه‌ی (چاق) هوه، وشه‌ی (قاچ) که‌وتۆته‌وه. دواتریش وشه‌کانی (شاخ) و (قاچ)، له وشه‌ی (قاچ) یشه‌وه، وشه‌ی (قول) که‌وتۆته‌وه، که دواتر چۆنیه‌تی ئەم شیۆه‌گۆرانی وشه‌یه ده‌بینین. هەروه‌ها وشه‌ی (شاخ) و (قوچ) ی ئازهلایش به‌هه‌مان پەیره‌وی سه‌ره‌وه دروستبوونه.

هەروه‌ک پیشتر بینیمان که ده‌نگی (ش) و (ل) به شیۆه‌یه‌ی راسته‌وخۆ له پیتی (خ) هوه ده‌که‌ونه‌وه. هەروه‌ک له نه‌خشه‌که‌دا دەرده‌که‌ویت که پیتی (ش) یش له پیتی (خ) هوه دروستبووه، که‌واته ده‌کریت که هەردوو پیتی (ش) و (ل) به ناراسته‌و خۆ، له پیتی (خ) هوه بکه‌ونه‌وه، که به چه‌ند قۆناغیکدا تیده‌پەرن. بۆ نموونه:

وشه‌ی (چاخ) که به مانای (چال) دیت، په‌رش بووه بۆ (چاخ) و (چاڤ)، دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (خ) ده‌گۆریت بۆ (ه)، وه (ث) یش ده‌گۆریت بۆ (ل)، هەردوو وشه‌ی (چاه) و (چال) دروستده‌بن، که له کوردی کۆندا به (چال) گوتراوه (چاه)، هەروه‌ها له‌زمانی فارسییشدا هەردوو وشه‌ی (چاه) و (چال) به کاردیت،

بنۆره وشه‌ی (یخچال)، که به‌مانای چاله به‌فر دیت. وه‌ک لی‌ردها ده‌بینین که ئه‌م گۆرپانکارییه قوناغیک له پیتستره، چونکه پیتستر (بن) ده‌گۆرا بۆ (ش) و دواتریش بۆ (ل). به‌لام پیتی (ش) له پیتی (ث) هوه که‌وتوته‌وه، هه‌ربۆیه لی‌ردها راسته‌وخۆ پیتی (ل) راسته‌وخۆ له (ث) هوه دروستبووه.

نموونه‌یه‌کی دیکه: وشه‌ی (خاخ) که به‌مانای هی‌واش دیت، دوا‌ی په‌رشبوونی ده‌گۆریت بۆ (خاخ) و (خاخ)، دواتر وشه‌کانی (خاه) و (خال) ی لی‌ده‌که‌و‌یتته‌وه، بنۆره (چاخ، چاه چال)، هاوشیوه‌ی (خاخ، خاه، خال)ه. دواتر هه‌ردوو وشه‌ی (خاه) و (خال) گۆراون بۆ (گاه) و (کال)، به‌دیویکی دیکه‌دا که (خاخ) گۆراوه بۆ (خاخ)، که وشه‌کانی (خاو، خام، کاو، کام) ی لی‌که‌وتوته‌وه، دواتریش وشه‌کانی (خه‌و، خه‌م، که‌و، چه‌م) که‌وتونه‌ته‌وه. به‌دیویکی دیکه‌دا له (خاو) و (خام) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (هاو) و (هام) و دواتریش (هی‌و) و (هیم) که‌وتونه‌ته‌وه.

گه‌ر بنۆرینه هه‌ردوو وشه‌ی (خاو) و (کال)، له گه‌ل ئه‌وه‌دا که هاوواتان، هاو‌پیشه‌شن و له بی‌خی (خاخ) هوه که‌وتونه‌ته‌وه.

وشه‌ی (هی‌و) له باری ناوی چاوگدا بووه به (هی‌وش)، له زمانی فارسییشدا (گاه) بووه به (گاهش)، دواتر وشه‌ی (هی‌وش) به‌دیویکدا گۆراوه بۆ (هی‌واش). هه‌روه‌ها له وشه‌ی به‌گۆرانی ده‌نگی (ش) بۆ (ر)، وشه‌ی (هی‌وش) گۆراوه بۆ (هی‌ور). له زمانی فارسییشدا، وشه‌ی (گاه) له باری ناوی چاوگ (اسم المصدر) دا بووه به (گاهش)، له باری (مصدر جعلی) یشدا بووه به‌(گاهیدن).

وشه‌ی (هیم) یش له باری سیفه‌دا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که دووه‌کی (ن) ی که‌وتوته‌وه سه‌ر، بووه به (هیمن)، بنۆره وشه‌کانی (چلکن، ورگن، شه‌رمن)، دواتر وشه‌ی (هیمن)، به‌شیوه‌ی (ایمن) که‌وتوته‌وه ناو زمانی عه‌ره‌ببیه‌وه، دواتر وشه‌کانی (أمن، أمان... هتد) ی لی‌که‌وتوته‌وه، که واتای ئارامی ده‌گه‌یه‌نن.

له‌وشه‌ی (کاو) یشه‌وه، وشه‌ی ئاو‌یتته‌ی (به‌کاو‌هخۆ) سازینراوه، که به‌مانای (به‌ئارامی) دیت.

وه‌ک ده‌بینین که وشه‌ی (خاو) به‌پیی گۆرانی کات و دوا‌ی گه‌شه‌کردنی وشه‌که، چه‌ندین واتای نویی لی‌که‌وتوته‌وه، گه‌شه‌کردن له‌م وشه‌یه‌دا به‌رده‌وام ده‌بیت و به‌دهیان وشه‌ی دیکه‌ی به‌فۆرمی نو‌ی و واتای نو‌یوه‌ی لی‌ سازده‌بیت. یه‌کیکی دیکه

له و واتایانه بریتیییه پیچهوانه‌ی وشه‌کانی (رهق، پتهو، ریک... ه). کاتیک که گری ناگر بهرز ده‌بیتته‌وه که بریتیییه له (هه‌لایسان)، پیچهوانه‌که‌ی بریتیییه له دامرکانه‌وه، یان خاوبوونه‌وه، یان که‌وتن.

مۆرفیمی (وهش) که بیخه‌که‌ی بریتیییه له (وهث) له زمانی فارسی و کوردیی کوندا، که‌وتتته‌وه سه‌ر وشه و واتایه‌کی نویی سازاندووه، بوئمونه (سیاهوهش- سیاوهش) به‌مانای (رهشی) دیت. وشه‌ی (ته‌لخوهش) که له غه‌زه‌لی ژماره (ه) ی غه‌زه‌لیاتی حافظدا هاتووه (آن تلخ وش که صوفی امُ الحَبَائِثَش خواند...)، واتا (ئه و تالاییه‌ی که سوئی به هه‌ره پیسه‌کان ناوی هیئاوه). هه‌روه‌ها بنۆره وشه‌کانی (ئالوهش- ئالوش)، که له‌وشه‌ی (ئال) هوه هاتووه، که به‌واتای گیرۆده‌یی دیت، له روویه‌کی دیکه‌شه‌وه واتای (خوران) ی له خو گرتووه. (خوروهش- خوروش- خرۆش) که به مانای هیجان دیت، که له وشه‌ی (خور- ثور) هوه دروستبووه، وهک پیشتر ئاماژه‌م پیداووه، واتای هه‌لچوون ده‌گه‌یه‌نیت. وشه‌ی (جنبوهش- جومبووهش، جومبوش)، که به مانای (جوله‌ جول) دیت، له وشه‌ی (جنب) هوه هاتووه‌که به واتای (جوله) دیت.

دوووه‌کی (وهش)، له‌گه‌ل وشه‌ی (خه‌م- خام) دا، وشه‌ی (خه‌موهش- خاموهش- خامۆش) ی لیسازینراوه. که له زمانی عه‌ره‌بیبیدا بووه به (خمد) که له وشه‌ئه‌سلاییه‌که‌وه واتا (خه‌موث- خموت) هوه وه‌رگیراوه. لیژهدا (خامۆش) که واتای کوژاندنه‌وه و دامرکانه‌وه‌ی هه‌یه، به‌لام به‌واتای شکانه‌وه و چه‌مانه‌وه و خاوبوونه‌وه‌وه که‌وتنی ناگره‌که هاتووه، که پیچهوانه‌ی هه‌ستان و به‌رزبوونه‌وه (هه‌لایسان) گرپه‌که‌یه.

دوای ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (خه‌م - خام) واتای چه‌مانه‌وه له‌خۆده‌گریت، واتای (قوص) ی لیده‌که‌ویتیته‌وه هه‌ر بۆیه وشه‌کانی (که‌وان) و (که‌مان) و (چه‌مان- چه‌مین) که‌وتونه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها له وشه‌ی (کام) یشه‌وه، وشه‌ی (کامه) که‌وتتته‌وه که به مانای، چه‌ماوه دیت، بنۆره (کامه‌ی گوچان).

له وشه‌ی (خام) یشه‌وه، وشه‌ی (خامه) که‌وتتته‌وه، که به‌مانای قه‌له‌م دیت، که پیشتر په‌ری بالنده به‌کارهینراوه بو نووسین، که شیوه‌که‌ی که‌وانه‌بیه.

له روویه‌کی دیکه‌وه که وشه‌ی (کام) ده‌گوڤیت بو (کۆم)، وشه‌ی (کۆمانه‌وه) ی لیسازده‌بیت، که هه‌مان واتای (چه‌مانه‌وه) ی هه‌یه.

وشه‌ی (خه‌و) له باری چاوگی کرداردا دووه‌کی (ش‌ی) که‌وتوته سهر و وشه‌ی(خه‌وش) دیت، که به مانای خوار و نارپک دیت. ههر بویه که شتیک راست بیت، ده‌گوتریت (بیخه‌وشه)، که‌واتای (بی‌عه‌یبه) ده‌گه‌یه‌نیت.

مرؤف که تووشی گرفتیک ده‌بیت، قامه‌تی خاوده‌بیته‌وه و ده‌چه‌میته‌وه و پیچ ده‌خوات «پیش ده‌خوات»، ده‌سته‌واژه‌ی (پیش‌خواردنه‌وه) لیروه‌وه هاتوووه. ههر بویه ئه‌وانه‌ی که خه‌فته‌تبارن ناتوانن به‌رپکی بوه‌ستن، یان دانیشن، بویه ئه‌وانه‌ی که خه‌فته‌تبارن سهریان بۆ سهر ئه‌ژنویان ده‌چه‌میته‌وه، لیروه‌وه ده‌سته‌واژه‌ی (خه‌مخاردن) که هاوواتای (پیچ‌خواردن و چه‌مانه‌وه) یه که‌وتوته‌وه، لیروه‌وه وشه‌ی خه‌م، واتای (خه‌فته) ی له خوگرتوووه. دواتر وشه‌ی (خه‌م)، ههر دوو وشه‌ی (غهم) و (ههم) ی لیکه‌وتوته‌وه و ئه‌م وشانه که‌وتونه‌ته ناو زمانی عهره‌بی و فارس‌یه‌وه. له شیعریکی (هیمن) دا، وشه‌ی (غهم و خه‌م) و به دوو واتا جیوازه‌که‌یانه‌وه (خه‌فته و پیچ) ده‌رکه‌وتوووه، که له راستییدا ههر دوو وشه‌که له ئه‌سلدا هاورپیشن و دواتر فورم واتاکانیان گۆراوه. له به‌یتیکدا گوتووویه‌تی: گهر ده‌پرسی من له به‌رچی «غهم - خه‌فته» ده‌خۆم، له به‌یتیکی دیکه‌دا گوتووویه‌تی: من وهک و ماری سهر ناگر «خه‌م - پیچ» ده‌خۆم.

ههر وه‌ها له وشه‌ی (خه‌و، خه‌ف، خاو) هوه، کرداری (خه‌وتن، خه‌فتن، خه‌فتن، خاوتن) دروست ده‌بیت، که بریتیه له کرداری خاوبووونه‌وه‌ی له‌ش (استرخاء). که له زمانی فارس‌یه‌دا له‌وشه‌ی (خاو) هوه وشه‌ی (خاب) دروست ده‌بیت که به (خواب) ده‌نووسریت و کرداری (خوابیدن) ی لیسازده‌بیت. له وشه‌ی (خه‌و، خه‌ف، خه‌ف) هوه، وشه‌ی (پیخه‌و - پیخه‌ف - پیخه‌ف) سازینراوه، به واتای ئه‌و که‌لوپه‌لانه دیت که بۆ (خه‌وتن) به‌کار دین. له زمانی فارس‌یه‌دا (رختخواب) سازینراوه. وشه‌ی (خه‌ف)، به‌شیه‌وه‌ی (غف) که‌وتوته ناو زمانی عهره‌بیه‌وه، وشه‌ی (غفة) به‌مانای (کورته‌خه‌و) دیت، که (که‌رویشکه‌خه‌و) یان (سه‌رخه‌وشکاندن) یشی پیده‌گوتریت.

وشه‌ی (خاوش - خافش) یش، به‌هه‌مانشیه‌وه‌ی وشه‌ی (خه‌وش) دروستبووه، که واتای کرداری خاوبووونه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت، که وشه‌ی (خاقل - خافل) ی لیده‌که‌ویته‌وه

و واتای خاوبوونه‌وهی می‌شکی له خوگرتووه، که له زمانی عه‌ره‌بیبیدا وشه‌ی (غفل) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

وشه‌ی (پووخواو) یش له هه‌ردوو وشه‌ی (پوو) له گه‌ل (خاو) که‌وتۆته‌وه، که بریتییه له (خه‌وتنی پوو) یان (که‌وتنتی پوو) ی شتی‌ک بۆ سه‌ر زه‌وی. مرۆف دوا‌ی ئه‌وه‌ی که کاری زۆر ده‌کات، تا کاتی ئه‌وه دیت له سایه‌ی به‌ری ره‌نجه‌که‌یدا دانیشتیت و پئووستیی به کارکردن نه‌بیت، واتا به (ئاکام) ده‌گات، به واتایه‌کی دیکه، ده‌گاته ئاستی خاوبوونه‌وه (رخاء)، لیره‌وه وشه‌ی (کام) که به‌مانای (خاو) دیت، له گه‌ل وشه‌ی (پان) که به‌مانای پیاده‌کردن یان (سیاق) دیت، وشه‌ی (کام‌پان - که‌مه‌ران) ی لیده‌که‌ویته‌وه، که ده‌سته‌واژه‌ی (کامه‌رانی) هاوواتای (رفاهیه) ی عه‌ره‌بیبیه . گه‌ر سه‌رنجی وشه‌کانی (ئاکام) و (کامه‌ران) بده‌ین. ده‌بینین که له‌وشه‌ی (کام) هوه سازینراوه، که هاوواتای (خام - خاو) ه. به گویره‌ی په‌یره‌وی هانه‌ونا، وشه‌ی (ئاکام)، له‌قه‌ره‌کی (ئا) و وشه‌ی (کام) سازینراوه. دوا‌ی ئه‌وه‌ی که (خاو) (رخاء)، واتاکه‌ی ده‌گوریت بۆ (کام) (رفاه) ئیدی لیره‌وه (کام - کامه) واتا خوشبه‌ختی، یان خو‌شگوزهرانیی له خو‌گرتووه. دواتر چه‌ندین وشه‌ی ئاویتته‌ی نو‌ی له وشه‌ی (کام) هوه که‌وتوونه‌ته‌وه، وه‌کو (کامیار، کامیاب، کامکار...)، له باری نه‌هیبیدا له (کام) و (کاو) هوه وشه‌کانی (ناکام) و (ناکاو) سازینراون.

* (ل، ل، ر، ر)

په‌یره‌وی‌ک هه‌یه بۆ‌سازاندنی وشه‌ی نو‌ی. ئه‌م په‌یره‌وه ته‌نها له زمانی کوردیبیدا هه‌یه، بۆیه ئه‌و وشه‌ نو‌ییانه‌ی که دروست ده‌بن، له هه‌ر زمانیکی دیکه‌دا هه‌ن، ریشه‌که‌یان ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ سه‌ر زمانی کوردی. زۆر جاریش پوو‌دادات که له‌زمانیکی دیکه‌دا هه‌مان وشه، به هه‌مان واتاوه هه‌بیت و ریشه‌که‌ی کوردی نه‌بیت، واتا (هاوشیوه و هاوواتا) (متشابه - مترادف) بن، به‌لام زۆر ده‌گمه‌ن. هه‌رچه‌نده ئه‌م په‌یره‌وه، به‌شیوه‌یه‌کی هه‌ره‌مه‌کی دروستبووه، به‌لام ده‌کریت له ریزماندا سوودی لێ‌وه‌رگیرئ. چونکه ئه‌و وشانه‌ی که دروستبوونه ریشه‌یه‌کی هاوبه‌ش له خو‌ ده‌گرن، که بریتییه له وه‌رگرتنی یه‌که‌م پیتی وشه‌یه‌ک، له‌گه‌ل پیتیکی بزویندا و یه‌کیک له‌م پیتانه (ل، ل، ر، ر)، که وشه‌یه‌کی نو‌ی سی پیتیمان

بۆ دهردهچیت.

بۆ نمونه: یه کهم پیتی وشه‌ی (خاک) وهرده‌گرین، که بریتییه له (خ)، له گه‌ل پیتی بزویینی (ۆ)، له گه‌ل یه‌کیک له و چوار پیتیه‌ی سه‌روهه که بریتییه له (ل)، وشه‌ی (خۆل) مان ده‌ستده‌که‌ویت. دواتر هه‌ردوو وشه‌که‌وه پیکه‌وه به‌کارده‌هینرینه‌وه، که ده‌بیت به (خاک و خۆل).

نمونه‌یه‌کی دیکه: پیتی یه‌که‌می وشه‌ی (نهرم)، که بریتییه له (ن) هه‌مان کرداری سه‌روهه دووباره ده‌که‌ینه‌وه، وشه‌ی (نۆل) مان ده‌ستده‌که‌ویت و هه‌ردوو وشه‌که‌وه پیکه‌وه ده‌بیت به (نهرم و نۆل).

نمونه‌یه‌کی دیکه: وشه‌ی (دهشت)، پیتی یه‌که‌می وشه‌که بریتییه له (د)، له گه‌ل پیتی بزویینی (ۆ) و له گه‌ل پیتی (ل)، ده‌بیت به (دۆل)، هه‌ردوو وشه‌که پیکه‌وه ده‌بن به (دهشت و دۆل). هه‌مان وشه‌ی (دهشت)، پیتی یه‌که‌می که بریتییه له (د)، له گه‌ل پیتی بزویینی (ه) و پیتی (ر)، ده‌بیت به (دهر)، هه‌ردوو وشه‌که پیکه‌وه ده‌بن به (دهشت و دهر).

وه‌ک ده‌بینین که، ئه‌و وشه نویانه‌ی که دروست ده‌بن، له سی پیت پیک دین. به‌لام هه‌ندی‌جار وشه‌یه‌کی دوو پیتیمان بۆ دروست ده‌بیت، چونکه کورته بزویینیک ده‌که‌وینه‌ی نه‌وان وشه‌ی یه‌که‌م و کۆتاییه‌وه، له زمانی کوردیدا پیتی کورته‌بزویینمان نییه، له به‌رئه‌وه پیته بزویینه‌که نابینریت و وشه‌که له شیوه‌ی دووپیتدا دهرده‌که‌ویت. بۆ نمونه: وشه‌ی (سر) که له (سارد) هوه که‌وتوته‌وه و پیکه‌وه (سارد و سر) یان پیه‌یناوه.

هه‌ندی‌جار ئه‌و پیته نوییه‌ی دهره‌نجامی وشه‌یه‌که، هاوشیوه (متشابه) ی دهره‌نجامی وشه‌یه‌کی دیکه‌یه، به‌لام واتاکانیان جی‌وازن. بۆ نمونه: وشه‌کانی (خاک، خه‌ست، خر...)، هه‌موویان سه‌ره‌تا‌که‌یان پیتی (خ) یه. دهره‌نجامه‌کانیان بریتییه له (خۆل)، بنۆره (خاک و خۆل، خه‌ست و خۆل، خر و خۆل...). هه‌ر بۆیه وه‌ک پشتر ئاماژه‌م پیدابوو، که وشه‌ی (پال) به‌ دوو واتای جی‌وازه‌وه دروست بووه. یه‌کیکیان به‌ گویره‌ی په‌یره‌ویکی جودا که له (پاش) هوه که‌وتبووه. له‌م په‌یره‌وه‌شه‌وه جاریک له وشه‌ی (پشت) هوه و جاریکی دیکه‌ش له وشه‌ی (په‌نا) هوه دروست ده‌بیت. چونکه هه‌ردوو وشه‌ی (پشت، په‌نا) به‌ پیتی (پ) ده‌ستپیده‌که‌ن، هه‌ر بۆیه

وشه‌ی (پالو) که به‌واتای پشته‌وه‌ی که‌ر و ئه‌سپ دیت، له‌زمانی فارسییدا به شیوه‌ی (پهلوی) به‌مانای تهنیشت دیت.

ئهم پیتانه (ل، ل، ر، پ) . له‌سه‌ره‌تاداوشه‌ی نویی بیواتای که له وشه‌یه‌کی دیکه‌وه وهرگیرابیت ده‌سازینن. ئه‌و وشانه به‌ته‌نھا واتادار نیین، ته‌نھا کاتیک واتادار ده‌بن که له‌گه‌ل وشه‌ وهرگیراوه‌که‌دا به‌کار بیین. بۆ نمونه: « سووک و سۆل ». وشه‌ی (سۆل) که له وشه‌ی (سووک) هوه سازینراوه، به‌ته‌نھا هیچ واتایه‌کی نییه. به‌لام هندی وشه‌هه‌ن، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که زۆر به‌کار دین، ئیدی هه‌مان واتای وشه‌ئەسلییه‌که له‌خۆ ده‌گرن. بۆ نمونه: « خاک و خۆل ». لی‌ره‌دا وشه‌ی (خۆل) که له وشه‌ی (خاک) هوه سازینراوه، به‌ته‌نھایش واتاداره و هه‌مان واتای (خاک) ی هه‌یه.

هه‌ندی وشه‌ی دیکه‌ش هه‌ن، دوا‌ی ئه‌وه‌ی واتادار ده‌بن، واتایه‌کی نوی له‌خۆ ده‌گرن، بۆ نمونه: کشت و کال. وشه‌ی (کال)، که له وشه‌ی (کشت) هوه سازینراوه، واتایه‌کی نوی له‌خۆ گرتووه، و شه‌ی (کیل) ی لیکه‌وتوته‌وه. لی‌ره‌دا وشه‌ی (کشت) یان (کاشت) به‌مانای چاندن دیت و (کال)یش به‌مانای (کیلان) دیت، که هه‌ردووکیان پیکه‌وه واتای (چاندن و کیلان) یان هه‌یه، شایانی ئاماژه‌یه، که وشه‌ی (چاندن) یش له‌دوو وشه‌ سازینراوه، که بریتین له (چاه)، وه‌ک پیشتر ئاماژه‌م پیداوه به‌مانای (چال) هاتووه، له‌گه‌ل (نهادن). که وشه‌ی (چانهادن) ی لیکه‌وتوته‌وه، که واتای (له‌چالنان- زرع) ی هه‌یه. دوا‌ی که‌وتنی ده‌نگی (د)، وشه‌ی (نهادن) (د) گۆراوه بۆ (نهان) و دواتریش گۆراوه بۆ (نان) بنۆره وشه‌کانی (دانان، پیانان، هه‌لنان، لانان...). وشه‌ی (نان) به‌مانای (وضع) ی عه‌ره‌بی دیت.

هه‌ندی وشه‌هه‌ن، خۆیان واتادارن، به‌لام به‌به‌روار، جاریکی دیکه به‌هه‌مان فۆرمه‌وه دروست ده‌بنه‌وه و هه‌مان واتاشیان هه‌یه، وه‌ک له وشه‌کانی (ده‌ر) و (دۆل) دا بینیمان، که له‌گه‌ل وشه‌ی (ده‌شت) دا هاتبوون.

هه‌ندی له‌و وشانه به‌پێچه‌وانه‌شه‌وه دروست ده‌بن، چونکه ئه‌سلی وشه‌که‌ش به‌یه‌کیک له‌م پیتانه (ل، ل، ر، پ) کوتایی هاتووه، بۆ نمونه (گروگال-گال و گر)، (گه‌ر و گول، گول و گه‌ر)، (مار و مور. مور و مار) ... هتد.

ئیدی بهمشینویه وشهکانی دیکهش دروست دهبن:

پان و پۆر .

ژیر و ژور .

به‌رگ و بار .

له‌ش و لار .

لات و له‌پ .

خزم و خیل .

خه‌ت و خال .

خه‌س و خار (خار و خه‌س).

خه‌ست و خۆل .

خپ و خۆل .

خاک و خۆل .

توند و تۆل .

ته‌پ و تل .

ته‌رز و ته‌ور (طرز، طور).

شه‌وق و شوور (شور و شوق) (ثور) و(ذوق).

شه‌پ و شوپ .

شل و شوپ .

شه‌ق و شپ .

شیت و شپ (شپو شیت).

که‌س و کار .

کش‌ت و کال .

ئیش و کار، بیخی وشه‌ی ئیش بریتی بووه له (خیث) که وشه‌ی (کیش) و (کیش‌ت)ی لیکه‌وتۆته‌وه، بۆیه وشه‌ی (کار) دروستبووه، وه‌ک ده‌بینین که یه‌که‌م پیتی هه‌موو وشه‌کان نه بزوینن. له بنه‌ره‌تا هه‌ردوو ده‌سته‌واژه‌ی (ئیشوکار) و (کشتوکال) یه‌ک واتایان هه‌بووه، دواتر هه‌ریه‌که‌یان ریچکه‌یه‌کی جودایان گرتووه و

واتاكانيان گۆراوه.

كور و كال.

كرچ و كال.

كهپ و كور

گهرم و گور

گهرد و گول

گهپ و گول

گورج و گول

گاو گول (گا و گور) (گاو گير)، دواتر له وشه‌ی (گول) هوه وشه‌ی (گولك)
سازينراوه، له وشه‌ی (گور) يشه‌وه (گورك - گویرك - گيرك -) و (گویره‌كه)
سازينراوه. گورانی دهنگی (و) بو (وئ) و (ی)، بریتییه له په‌یره‌ویك كه دواتر باسی
دهكهم، بنوره وشه‌كانی (خون، خوین، خین)، (كهركوك، كهركویك، كهركيك)،
(بوك، بویك، بیك).

گر و گال

گوچ و گير

گشت و گهل (گشت و كل). وشه‌ی (گهل) به دیویکی ديكه‌شدا سازده‌بیټ، كه له
(خهل) هوه هاتووه، له‌زمانی فارسیی و زاره‌كانی لوری و هه‌ورامی و كه‌له‌ورپییدا
بووه به (خهیل) بنوره (گهلنك، خیلی). ئەم دوو وشه‌یه هاوشیوهن و به‌به‌روار
به‌مشیه‌یه كه‌وتوونه‌ته‌وه، ئەوی یه‌كه‌میان واتاكانی (كۆمه‌ل، هه‌موو، شعب)
ده‌گه‌یه‌نیټ، ئەوی دووه‌میان به مانای (زور، هائل) دیت.

ده‌رس و دۆر (ده‌رس و ده‌ور).

درك و دال.

دهشت و دۆل.

دهشت و ده‌ر.

نه‌رم و نۆل.

چئو چل (چل و چئو).

چوست و چهل (چوست و چال). وشه‌ی (چهل - چال)، له باری سیفه‌ی بكه‌ردا،

له ههردوو دووهکی (هک) و (هنگ)هوه،ههردوو وشه‌ی (چه‌له‌ک-چاله‌ک-چالاک) و (چه‌له‌نگ) ی لیکه‌وتوته‌وه. بنۆره (زیره‌ک- زیره‌نگ، زرنگ)، (ئاو‌هک- ئاونگ)، (کۆله‌ک- کۆله‌نگ،قوڵنگ)، (فیشه‌ک- فشه‌نگ)، (شه‌به‌ک- شه‌به‌نگ) . شایانی ئاماژه‌یه که وشه‌ی (شه‌به‌ک- شه‌به‌نگ) له وشه‌ی (شه، شه‌ف) هوه هاتوووه که به مانای شانە دیت. که وشه‌کان به‌تر بریتی بوونه له (شه‌قه‌ک) (شه‌قه‌نگ). که ئه‌وی یه‌که‌میان واتای (تۆر) ی له خو گرتوووه، که له زمانی عه‌ره‌بی و فارسییدا گۆراوه بو (شبکه). ئه‌وی دووهمیشیان به واتای شانەکان دیت، که له زمانی عه‌ره‌بییدا به مانای (خلیا) دیت، بنۆره (شه‌به‌نگه‌ به‌پۆژه) که واتایه‌کی دیکه‌ی گۆله‌ به‌پۆژه‌یه. شایانی ئاماژه‌یه، هه‌ر له وشه‌ی (شه) هوه که واتای (شانه) ی هه‌یه، له گه‌ل وشه‌ی (فه‌ر- فه‌رو) (Fur) که به‌واتای موی نه‌رم دیت، که هاو‌پیشه‌یه له گه‌ل وشه‌ی (هه‌ور، خور، خوری)، له گه‌ل وشه‌ی (شه) دا، وشه‌ی (فه‌رشه‌ی) لیسازینراوه. که به‌واتای (شانە‌ی موبین) دیت. ئەم وشه‌یه به‌شیوه‌ی (فرشة) که‌وتوته ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه، له هه‌ندی زاری کوردییدا بووه به (فلچه)، له زمانی ئینگلیزییدا بووه به (Brush). هه‌روه‌ها وشه‌ی (فه‌رش) یش لی‌ره‌وه که‌وتوته‌وه، که بریتیه‌یه له (فه‌ر- خوری)ی چنراو.

چه‌م و چۆل.

چه‌ک و چۆل.

که‌ف و کۆل.

کورت و کۆل.

سفت و سۆل.

سوک و سۆل.

سپی و سۆل.

سه‌رماو سۆل (سه‌رما و سۆله).

سارد و سڤ.

مشت و مڤ.

مه‌ست و مڤ (مه‌ست و مه‌ر- مه‌ست و مه‌ره‌نگ- مه‌ست و مه‌له‌نگ)، بو چۆنییه‌تی

دروستبونی وشه‌ی (مه‌رنگ - مه‌لنگ)، بنوره وشه‌ی (چه‌لنگ) که پیشتر ئاماژه‌م پیداوه. وهک بینیمان که وشه‌ی (مِر)، له هه‌ردوو وشه‌ی (مشت) و (مه‌ست) دا، به‌هه‌مانشیوه دروستبووه، که وشه‌یه‌کی بیواتایه، به‌لام له‌وی دووه‌میاندا، وشه‌که گه‌شه‌ی کردووه و وشه‌ی (مه‌لنگ) ی لیکه‌وتوته‌وه، که واتاداره.

مشت و مال (ماشت و مال).

مار و مور.

مولک و مال.

مال و میر.

نه‌رم و نۆل.

فرت و فیل (فرث و فیل) ← (فیل و فرث) ← (فیل و فرج) ← (فیل و فه‌ره‌ج).
قاچ و قول. وشه‌ی (قول) له سه‌ره‌تادا بیمانا بووه، دواتر هه‌مان واتای وشه‌ی (قاچ) ی وه‌رگرتوووه، له هه‌ندی زاردا به (پچ) ده‌گوتریت (قول). هه‌روه‌ها دواتر واتایه‌کی سه‌ربه‌خۆی وه‌رگرتوووه، بنۆره وشه‌ی (قوله‌پچ)، بۆ چۆنییه‌تی دروستبونی خودی وشه‌ی (قاچ) یش، بنۆره وشه‌ی (ساق) که پیشتر ئاماژه‌م پیداوه.

قه‌رز و قۆل (قه‌رز و قۆله).

قه‌وم و قیل (قه‌وم و قیله).

زۆلم و زۆر. لیژده‌ا و له‌بنه‌رتدا خودی وشه‌ی (زۆلم)، له (زۆر) هوه. که دووه‌کی (م) ی که‌وتوته‌سه‌ر، بنۆره وشه‌کانی (سه‌ت - سه‌تم)، (شک - شکم). لیژده‌ا وشه‌ی (زۆر) به‌مانای (گه‌لنک - هائل) نایه‌ت، به‌لکو ئه‌م دوو وشه‌یه‌هاوشیوه‌ن. وشه‌ی (زۆر) لیژده‌ا به‌واتای (هیز) دیت، بۆیه وشه‌ی (زۆردار) به‌واتای که‌سیک دیت، که له به‌رانبه‌ر که‌سانی لاوازا هیز به‌کارده‌هینیت، که هاوواتای (ظالم)ه. وشه‌ی (زۆران) و ده‌سته‌واژه‌ی (زۆرانبازی) له‌(زۆر) وه وه‌رگیراوه. بۆ نمونه‌گه‌ر دووکه‌س زۆران بگرن، که یه‌کیکیان لاواز بیت ده‌گوتریت (زۆری پچی ناشکییت) به‌واتای هیزی به‌رانبه‌ره‌که‌ی نییه. دوا‌ی ئه‌وه‌ی که ده‌نگی (و) گۆراوه بۆ (ف)، وشه‌ی (زفر) و (زه‌قه‌ر) و (زه‌فه‌ر) که‌وتوته‌وه، لیژده‌وه وشه‌که واتایه‌کی نویی له

خو گرتووه، واتای هونه‌ری جه‌نگ له خو ده‌گریت و به مانای هیز نایه‌ت. ئیدی بو که‌سه لاوازه‌که ناگوتریت (زه‌فهری پیی ناشکی‌ت)، به‌لکو ده‌گوتریت (زه‌فهری پیی نابات)، و اتا که‌سه‌که لاوازه‌که ده‌توانیت تاکتیک به‌کار به‌ئیت و جه‌نگه‌که بیاته‌وه، که ئه‌وسا ده‌گوتریت (زه‌فهری پیی برد)، ئه‌م وشه‌یه به‌شیوه‌ی (ظه‌فه‌ر - ظفر) که‌وتوته ناو هه‌ردوو زمانی عه‌ره‌بی و فارس‌یی‌ه‌وه، که به‌مانای (سه‌رکه‌وتن له جه‌نگ) دیت. هه‌روه‌ها وشه‌ی (زور) که به‌مانای هیز دیت، به‌شیوه‌ی (زور) که‌وتوته ناو زمانی عه‌ره‌بی‌ه‌وه، که ده‌سته‌واژه‌ی (تزویر) ی لیکه‌وتوته‌وه، که به‌واتای به‌کاره‌ینانی هیز دیت بو گورپینی راستی. ئیتر لیره‌وه وشه‌ی (زور) واتای ناراستی له خو گرتووه، بنۆره ده‌سته‌واژه‌ی (زورا و به‌تانان).

پاو پهل (پۆ و پهل) (پهل و پۆ)، وشه‌ی پهل که له‌سه‌ره‌تادا بیواتا بووه، دواتر واتای وشه‌ی (پا) ی وه‌رگرتووه، بو نمونه (ده‌ست و پهل) به‌ واتای (ده‌ست و پا) هاتووه. دوا‌ی به‌کاره‌ینانی ئه‌م وشه‌یه بو ماوه‌یه‌کی زور، جاریکی دیکه واتای وشه‌ی (ده‌ست) ی له خو گرتووه، بنۆره (ده‌سته‌وا‌یشتن - په‌له‌وا‌یشتن)، یان (په‌لکیش‌کردن - ده‌ست راکیشان) یان (په‌لامار - ده‌ست بو هینان) دیت، که وشه‌ی (ئامار) له (ئاوار) هوه هاتووه و که ئه‌ویش له (ئاوه‌ر) هوه هاتووه، که له کرداری (هاتن) هوه دروستبووه، بنۆره وشه‌کانی (دلاوه‌ر، جه‌نگاوه‌ر، به‌ختاوه‌ر، به‌خته‌وه‌ر...)، دواتر که وشه‌ی (ده‌ست و پهل) گوراوه بو (ده‌ست و پهل)، وشه‌ی (پل) که به‌مانای (ده‌ست) هاتووه، دوا‌ی به‌کاره‌ینانی بو ماوه‌یه‌کی زور له گه‌ل وشه‌ی (ده‌م) دا، واتای وشه‌ی (ده‌م) ی له خوگرتووه، بو نمونه (ده‌م و ده‌ست)، له کاتی شۆردنی ده‌م و ده‌ستتدا، که گوتراوه (ده‌م و پهل) .

جم و جوّل (جم و جوّل)

وشه‌ی (جم و جوّل)، له (جنب - جه‌نب) هوه سازینراوه، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که (نب) گوراوه (م) وشه‌که بووه به (جم - جه‌م). بنۆره (هه‌نبانه - هه‌مانه)، (شه‌نبه - شه‌مه)، (په‌نبه - په‌مه، که ره‌نگی په‌میی لیکه‌وتوته‌وه). وه‌ک ده‌بینین که (جوّل - جوّل) وشه‌یه‌کی نو‌ییه، دواتر وشه‌ی جو‌له و جولانه‌وه‌ی

لیسازینراوه. گەر شوینیک زۆر جموجۆلی تیدا بیت، دهگوتریت (جمه ی دیت).
 دواى ئه وهى كه دهنگى (م) گوراوه بو (و) و دواتریش بو (ف)، وشه ی (جمه)
 گوراوه بو (جفه) دواتر وشه ی (جقات) ی لیکه وتوته وه. وشه ی (جنب) یش، به
 دیویکدا له گه ل دووکی (وهش) دا « كه پيشتر ئاماژه م پيداوه، وشه ی (جنبهش-
 جنبوش- جومبوش) ی لیکه وتوته وه، كه به مانای (جوله جول) دیت. به دیویکی
 دیکه شدا له باری ناوی چاوگ دا كه پیتی (ش) ی كه وتوته سهر، وشه ی (جنبش)
 ی لیکه وتوته وه. كه به مانای (جولانه وه- بزوتنه وه) دیت، وهك ده بینین كه به هوی
 گه شه ی زمانه وه، وشه ی (جنب)، به سى فورمی جیواز، به لام به هه مواتایی (جنبش)،
 (جقات)، (جولانه وه) ی لیکه وتوته وه. وشه ی جوله به شیوه ی (جوله) كه وتوته
 ناو زمانى عه ره بییه وه، بنۆره وشه ی (جوال)، كه به مانای (جولاو - متحرک) دیت،
 (تجول) هاوواتای وشه ی (جومبوش) ه.

دریژه ی ههیه

هژمونی فرهنگ، زوانی و سیاسه تھیل فرامووشی؛

قہ کۆلینہ وہ سیاسه تھیل مہ حدود سازی زوانی

■ ئانتۆنیا داردر

■ تہرجمان: مینا تاجدینی

قە قتان ئانتونىۋ گرامشى؛ ھەر قەخت پرسیار زوانى قە یى شیۋە تا شیۋەیل ترەك دیارى ئەکرید، ئیگل کیشەیل جوور قە جوور تریش ئە-كەفنه دەیشت؛ شگل گرتن و بلاو بوون دەسلاتدار، قە رى ھاویژتن پیۋەنەیل نزییکتر و ئەمنتر نامنى کوۋەیل دەۋلەتى و کوۋەیل نەتەۋەیی- مەردمی، سەر و تایی قسە یانى» قە نوو دامەرزانی ھژمونی فەرھەنگی».

سیئاسەتەیل زوانى و شیۋازەیل ئاموۋژیاری، ھەمیشە قەگەرد مژارەیل كەلینتری چو دەسلاتداری، دەسپەسى و قە رى بردن، دەر فەت و مەفەر داشتن، بی دادمەندی، دوۋچەقەكى و زیانەیلی پیۋەنى دیری. سەدان سالە ك میرات ھژمونی فەرھەنگی و سیئاسەتەیل نژادی زوان پایاری دیری. ئى میراتیە قەد دریژی میژوو نام سەرانسەر جیھان قە نووا کولونیالیزم خەباتەیل زوانى فەرەبیك ھاوردیەسە کوو. ھالییا جیاۋازی و دوۋچەقەكى نژادی گەرد سنوورویلی تا ئیسكەیش نام بەشەیل فەرەبیك ئەژ جیھان دەوام دیری. تاییەت ئەو بەشەیلی ۋلاتە ك دەسلاتدارەیل قە بوونە پاریزانی ئاسایشت ملی و پیشكەفتن ئابووری شاروومەنەیل، ئەۋرە قە رى ئەقەنى. کولونیالیزم فەرھەنگی بان کوومەل ئەقەلیەت زوانى یى گرفتاری دووز کردیە ك قە پرۆسە تەپانن دەسمایە کیشریاسی. ئەژ بار دیروکیش ئى زوور ھاوردنە سەر کوومەلگا ئەقەلیەت ئەرا دلقورسى قە ھیشتن كەسیكتر (Other) نام خەت سیستم تولید بییە. ئمجا ئاکام ھەلگ و خەباتەیلی نەتەۋەیی قە براییەر ئى زوور و فشارەیلە ئاسیمیلیاسیون، تارانن، بالەپشت دان و قە بەند ھاویژتن و ھەیۋاین و ھەتا ژینوساید بییە.

مایك وود مەزەنە داسى ك قە دەوران کولونیال نام قرن شانزەھم «چەنان دە میلیان» وژولاتى (indigenous) قە نیمچەگۆ غەربى قە دەس ئووروپاییەل داگیركەر، تووش ناخوەشى، شەر و قیەتى بیینە. گیلبرت گونزالس کاریگەرییەل ئەمپریالیزم ئووروپاییەلە «كەلین ترین ژینوساید دیروك مروق» زانستییە.

نام قەرن بیسم، مەرگەیل میلیانی سەرانسەر دنیا پیۋەنى گەرد سیئاسەتەیل سیستماتیک ژینوساید دیری. سامانتا پاورز قچە «قەتلەیل نژادی» ئەپریان نووسریاس. کوشریان شەس میلیان جوولەكە قە دەس رایش سیۆوم، ژینوساید ۱۹۷۱ بەنگلادش، کووشتار دەسجەمی کوردەیل قە نام ئیراق و تورکیە، نەسل کوژی توتسیەل روواندا، خمرى سۆور قە کامبوج، پاكتاو كردن قومى بوسنى و كوزۋوق و ھزاران كوشریا قە مملانى دارفور سودان. قە ویلايەتە یەگگرتوو ئەمریکا چو

باقی ناڤچهیل داگیرکری، نهسل کوژی ڤه نام خودا و ملهت ئهکرری. ههر ئاهانه سیاستهتیلی ک ئهژ ژینوساید زوانی پشتیوانی ئهکئ ههر ئهو سیاستهتیله سی ک ههیتاهیت، ڤه دیروک داگیرکاری (colonization) ئهرا بنهبر کردن سیستماتیک زوانهیل و دهلهک دان ئهرا ئوتوریتته دهسلاتدار یا تاوانن کهمینهیل قهومی ڤه نافه یهکهتی نهتهوهیی پشتنگری ئهکئ.

ژینوساید زوانی

دلخوهشی یهسه ک ژینوساید زوانی دیر یا زوو ڤهک جنایهتیک ڤه بهشهر دیاری ئهکرری. ئهمان ئهگهر کویت فهرهیی ک ڤه زوانهیل و ژولاتی ڤه کویترا قریک بکهڤته نامیان دی چارییان نهو.

ئاژیر قیریاکهر زوانهیل دنیا نیشتیسه دهنگ. ڤه شهش ههزار گله زوان دنیا، چراخ فره تر ڤه نسیمیان ئهرا یهڤه ئهولا ئهکوشیرری و تهنیا ده ڤه سهدی ئی زوانهیله ئهتۆنن بژیهن.

ئیسکهته ڤه نام ئیده “گوندی جیهانی”، نهوه ڤه سهد گلهئ مهردم دنیا تهنیا ڤه سهد زوان قسه ئهکن. یهکئ ڤه پشتیوانهیل جیهانی و ناودار ژین جوورڤه جووری (biodiversity) و مافهیل زوان ئووشی: نام ئی سهد سال دومایینه، فره ڤه کووهیل زوانی تووش ژینوساید بیینه. ههناهنهت فره تر ڤه مردن ئایم، زوان دیرئ ئهمرئ. ئی ژن سهرشناسه، ئاهانه ژینوساید کردنه، مهیل و نهوسئ ده-سلاتداری ئهزانئ ک ئهرا ویران کردن هامال ئابووری و سیاسی وژی تا ئهوره پیش ئهچی ک داوای مافه بوومیهیل و ئهقهلیهتیلش ئهسرنئ.

ههر ئیسسه هیزی سیاسی ئیسپانیا دهسهکارن تا نووا کوچهرهیل مهراکشیه بگرن. فیرکارهیل دیرن ئهرا بارئ ک ئی ئوویله کوچهره ئهنه نه مل دهم دهزگیان، تا زوان ئیسپانیولی فیر بوون، بهس و مناقشه ئهکن.

ههر ڤه ئی شیوه، کارگهرهیل کوچهری که ئهچنه ئالمان و سوویس و ئینگلیس، ئی گیچهله دیرن. نهتهوه کوردیش هالییا ڤه تورکیه ئهرا دامهزرانن چاره نووس فرههنگی و زوانی وژی خهبات ئهکئ. کوچهرهیل کهولی که ڤه ناو ههرکشورئ بلاو بینه و نژادی ڤه وژیان نیانهسهجا، ههول ئهیهن تا وژیانه دامهزرانن و پروژ نییه که ئهرا پاریزانن فرههنگیان هول نییهن.

کومه لگایل بوومی دوو زوانه ک بان خاک و ژیان که سینکتر (other) حساو ئهون و سه رهنجام ئه قانەیش چو کومه لگایل قهومی کوچکه ره بییه. ئی کاره ساته سیاسی و ئابووری ژیان ئه ژ ریئ سیاسته تیل فیرکاری قه تهنگنا خستن، نامنی مادرید؛ جوور نونه رئه سلی و کاتالان، باسک و گالیسیاییش؛ جوور پهراویز که فتی قه ناو ولات ئیسپانیایش ههس. هه نی ئی دیارده گهرد رهوشتهیل توندتری ئه ژ نام کومه لگا ئه فریقا، ئسترالیا، نیوزیله ند، هند، ئه مریکای لاتین و ولاتهیل یه کگرتی ئه مریکا ههس. هالی بوومیهل و نه ته وهی مائوری ئه را ماف زوانی فه ره-نگی و ژیان خه بات ئه که ن. ژئوپولیتیک نه ته وه هاوائی و بوومیهل تره ک ئه را قه کیس نه چین زوانیان هه ول فه ره بییک ئه ن. کلیل ئه گیر و گرفته قه پرؤسه هژمونی سیاسی ئابووری و کؤنترؤل سه رچه مهیل سروشتیه هه لئه گهردی ک بایه د شی بکری.

سیاسه تیل قه تهنگنا خستن زوان

ئه مپریالیزم فه ره هنگی سه ده سال پیش، قه گهرد بی بهش کردن زوان داگیرکریا قه ساز و شی قازهیل فیرکاری، قینه و زوان بهس کریا جه ماتیک، پامال کردیه . هه نی ئوول بوووشکه لانه بییک قه لؤس ئانجلس بیم، ئه رام قه ئیسپانیولی قسه کردن قه دهخه بی. ئامووژارهیل نام ده ممان قه گهرد کهف ساوین ئه شووشتیان یا قه نام بی مال نسرمی جیامان ئه نیان یا ئه ژ نام پیره و ده ئیشت کلاسه ئه یلیان. گشت ئی جه زایله، تاوان شکانن قانون نه نووسریای «ته نیا زوان ئینگلیزی» قه نام دبستان بی. ئه را ناهمید کردن باوه داهیلمان قه پیمان ئه فتن ک قه زوان دالکی قسه کردن کار پیسیکه و گهرد فیرکاری نام مه درسه ئامیته ئه ود. ئاکامی سه رنه که فتن نام سالهیل بانتر ئاکادمیکه ئیرهنگه پرسیار زوانی ئانتونیو گرامشی (۱۹۷۱)، قه ر چه ممان رووشن ئه کی، ئه ژ ئه و پووژی ک پیا بوومه، بهش فره راسه کانی قه ژیان منه قه ک سو بژه بییک داگیرکریا قه ویلاتهیل یه کگرتی ئه مریکا بییه. ئه وسا کاره ساتی سه ر من پوئرتوریکوی ئیسپانیولی زوان هاتییه، گشتی دووچه مه کی و جیاوازی زوانی بییه ک چوو دیاردهی کز کوور کردنه ئه شناسرری، هه ر ئیسکه ئیش تووش فه ره ئوولهیل ئه قه لیت زوانی ئه تی. هه قه ئیره تا هه ر کووره بگری ک ئیدئولوژی هژمونی فه ره هنگی زوورداره، ئوولهیلی داگیرکریای هه ن ک ژیر دهس ئی هژمونیه مه شق زوانیک بیجگه زوان دالکیان ئه که ن. ئه را یه کی سیستم فیرکاری ئه ژ خوهنده قانیهیل

ئەخوای زوان دالکییان رەد بکەن و بی هووچ پەلپ و پرخنەگەری، زوان هژمونی سیستم فەرەنگ بالادەست مل بنەن. نام ئی پروسە، ئۆولەیلە ئەقەلیتەت زوانی، زوورەکی قە رەو فەرەنگ فراموشیە ئەچن.

قە فیر چین فەرەنگی بن و بنچینە، دەسدریژیە ئارامشت و ئاسایشت ئایمەیلە وئە فیرمان و دلەستی ئی خوەیندەقەنەیلە هەلامات ئەقی و بان پیوئەنەیل فەرەنگی ئەوئەلییە ک تازە دیرئ پا ئەگرئ، پا ئەکوئی. سیاسەتەیل فەراموشی کۆلتووری پشتگەری ئەژ پزبان و تاوویان فەرەنگی کومەلگا ئەکی و قەرە قەرە ئۆولەیل ئەژ پیوئەنەیل پیشینە و دیرووک ژبانیان پووتەل و بی بەش ئەکی. بی هووچ پشتیوان و تەکاوان فەرەنگی ک ئەژ بوار دەمارشناسی قە ژینتیکیان پیوئەنیان بی، دووور ئەخی و جایان ئەیلی. ئەمانئ ئی سیاسەتە ئەتوونئ گەرد روانگە و زانست پرخنەگرانە دەس مێتییان بی و ئی ئۆویەیلە قە سوژیە دەسلاتداری ئەرا میژوو بگورئ. تا چوزەر بییەن و سەرەلبخەن. خوەیندەکارەیل زوانەیل بندەست گەرد سیاسەتەیلی باندەست ئاسمیلاسیون قە رەو دووارە ئافرانن و ژایەتی تاکەکەسی چو هام ولایەتی بەرخوەر و ژێردەس، ژە خزمەت ئابووری و سیاسی دولت ملەت ئەچن.

قە هووچ کوورەئ ئی فۆرموولە نینەت گورانئ ئی تفاق ناھامسان قە سەر ئی ئەقەلیتەت، ئەژ خوازیری ئەرا سەرکەفتن مادی یا تاکەکەسی جوور پیوئەری نرخدار بانتر نەچییە. قەئ نامە ئی خوەیندەکارەل کەمایەتی زوانە ئاشکریا یا ئاشاریا قە زوور دەلەک ئیررن تا دەنگ فەرەنگ و زوان و ژبانە قە جا دەنگیک ئاسیمیلە قە یاد بووئەن و ئە نام خیال و قینە حکومەت بان دەست، نیشان برن. هەر ئاھانە ک دیاریش هە. خوەیندەکارەل دووزوانە سە بارە زوان ئەوئەلیان شکە دل ئەقەن و هەنانەت هەول ئییەن تا وە زوان ئەژدادی و بنچینەدار و ژبان جیبا بوون. ئیمجا فرە وە لینان ئەژ وەوژایەتی و شوناس فەرەنگ و کومەلگا زوانیان شەرم ئەکەن. ئەژ قسە کردن قە زوان و ژبان رۆ هەلمالن و ملە جری ئەکەن تا گەرد باو دایان وە ئەو زووان حاکم یانی ئنگلیسی گەپ بییەن. ئرا یەکی ئینگلیسی چۆ زوانی خاون هیژ و دەسلاتدار شناسرریاس.

هیزمونی زوان ئینگلیزی قە ئامریکا هەم قە دەیشتی، ئەقیرە قە هیژە ک گلەئ کردن دا باوئەیان چشت ئەلاجەویی نییە. دا باوہ هاوویی، لاتین، بوومی یا کوچەرەیل نام ئەمریکا ئەژ کیس چین پیوئەنەیل فەرەنگی و ژبان گەرد ئۆلەیلیان زەلییان ئەچی. ئیدالەکە، سیاسەتەیل دور خستن زوان وە ناو دبستان تا زانکو و کومەلگا، قە

خزمت جیاوازی و ژینوساید زوانی بییه . ئی سیاسته‌تیله نه ته‌نیا ئامرازی قوْلائی ئەپرا کۆنترول زوان بییه، به‌لکی، گرنگتر قه یه چۆ مکانیزم ئیدئولوژیک کوومهل قه وژ گرتی (socialization) سیاسی و هژمونی فرههنگی کار کرریاس.

قه نام ته‌مام میژووئی کۆلونیا لیزم، سیاسته‌تیل قه ڤیر بردن و دوور خستن زوان قه خزمت دلنیا بی ئابووری، داگیرکهری، که‌دخوری و مه‌حدوودسازی سیاسی، بی هامبه‌ش بوون دموکراتیک قه نام پیکه‌ره سیاسی مله‌ت ده‌وله‌ت بییه. ئیسکه‌ته بایه سه‌رانسه‌ر جیهان مه‌فه‌ر و هه‌میته‌ت ڤیرکاری فره‌نگ گشت مه‌ردم دامه‌رزئی و زوان ئەقه‌لییه‌ت، نه‌ک کۆلتوووری بیده‌سلات به‌لکی چو فره‌نگ و زوان قه‌هیز و ده‌سه‌لاتدار بشناسری و وژی نیشان بی. نام مه‌درسه‌یش سیاست ئاسیمیلاسون ئەتونی گه‌رد ده‌رفه‌ت ڤیرکاری زوان دالگی، بگورئی. هه‌ر ئاهانه، قه نووا ری پ‌سووم ئایینی و فره‌هنگی گرتن قه‌ومییه‌تیل، هیره‌ش فره‌هنگی و زوانی قه ره‌وشت کۆلونیا لیزمه‌سی. < هژمونی ئینگلیسی و چهن گله‌ تر زوان، ئاکامی هه‌لچنین و هامالی ئازادی نام چهن گله‌ قه‌ربژیر نه‌ڤییه، به‌لکی ئاکامی ناهامسانی ئیجتماعی بییه ک ئی هه‌مکه جیاوازی دوز کردیه، قه‌ئ خاتره دوواره ئافراندن بنه‌وا رادیکال ئەژ گشت مروقه‌یل دنیا شه‌رت و بایسه.

بانتر ئەژ فره‌هنگ فرامووشی

ئیسه ئیمه بایه‌د ئەژ ئی دیسپلین ئامریکایی وژمانه سه‌ر تر بچیمن و ئەو ڤیرگه و خاترات دوروکانیه ک ئەپامان سازینه، بپرمینم و قه نوو ته‌ک میرژوو و فره‌هنگ وژمان پیوه‌ند بگرمینم و چو زانستقن یا شارومه‌ند ئەژ بیر و هرز سینفا پرخنه‌گرانه پیشوازی بکه‌یمن. گه‌رد نه‌ترسی ئی ساختاره‌یل ئابووری ئیجتماعیه بووه‌یمنه ژیر پرسیار و ده‌نگه‌یل جوورقه‌جوور دنیا ئازاد بکه‌یمن.

سه‌رچه‌م

ARTICLE CITATION: Darer, A. (at press). Cultural Hegemony, Language, and the Politics of Forgetting: Interrogating Restrictive Language Policies in Affirming Language Diversity in Schools and Society: Beyond Linguistic Apartheid. P. Orelus (ed.) New York: Peter Lang.

گۆرانکاری له زماندا، زمانی ترکی به نمونه

د. حه سیب شحاده

وهرگیپانی: سهید نه حمهد به رزنجی

پېنښه كېيەك:

زمان بووه يه كې زیندووه، بهردهوام ناجیگیر و بزۆكه، به مانا كارلیك و کاریگه ره، بویه له دنیادا زمانیک نابینین که به ره های پاک و ته میز بیت، کاریگه ری هیچ کام له زمانه کانی دوور و نیزیکی به سه ره وه نه بیت و ههروا کاری نه کردبیته سه ره ئه وانی تریش.

بیرمه ندی فیلولوژیناسی فرانساییش (ئیرنست رینان (۱۸۲۳ - ۱۸۹۲) که ره گ و ریشه ی زمانه کان دیار دهکات، نه ژادی مرؤف ده باته وه بو ئیندو ئوروی و سامیه کان، ئه وه شى بو یه کلا بۆته وه که زمان بوونه وه ریکی زیندووه. که واته به بروای ئه و: نه زمان، خاک، بهر ژه وه ندى هاوبه ش و نه ئایین نابنه هۆکار بو دروست بوونی نه ته وه و مهرجیش نین بو ناسیونالیزمی له کن هه ره نه ته وه یه ک، چونکه ئه مانه ناجیگیرن و بهردهوام وان له گۆراندان.

قسه مان له سه ره زمانه، لای خو شمان ماموستا ئالانی له چه مکی زمانه که ی خو مانه وه ده لئ: (زور ده قه زمان و زاراهه دینه به ره وه که له کوردی و فارسیدا هاوبه شن، گه رچی بری له پوونا کبیرانمان یه که ن دردوو ده لئین: ئه وه فارسییه! ئه م بۆچوونه ته قلیدییه له زه بوونییه وه سه ری هه لداوه، ئه گینا هیچ کاتى کوردی نابیته لامیژی فارسی و هه ردووکیان دوو لقی سه ره به خو ی زمانه ئیرانیه کانن و باش باش کاریان له یه کتری کردوه.) (۱)

له رۆژه لاتی نا قیندا زمانه کانی فارسی، کوردی، ترکی، عیبری، عاره بی، سریانی و...

به دریژی پیکه وه بوونیان و هۆکاری جوړاوجۆری ئابووری و ئایینی و سیاسی و جوگرافی، وا په یوه ست به یه کدییه وه بوون، که سه دان وشه و زاراهه ی یه کتر له ملا په ریوه ته ئه ولا و هدیانه به تیپه رینی رۆژگار و کاریگه ری فۆنه تیکی تاییه ت به خو یان وشه کان شیوه ی تاییه تی زمانه که ی تری وه رگرتووه و بۆته مال له سه ره زمانه که ی به رامبه ردا .

ئه وه ی مه به ستمانه لیره دا لیکۆلینه وه یه کی زانستیانه یه، سه باره ت به زمانى ترکی که زیاتر له پینچ سه ده ی ره به ق زمانى ره سمى ئیمپراتورییه تی عوسمانى بووه به سه ره گشت ئه و ولات و ئه تنیه جیاوازانیه له به شیکى ئه وروپا و ئاسیادا خستبوونیه ژیر ده سه لاتی خو یه وه و زمانه که شى ببووه زمانى به رپوه بردن و ئابووری و هه تا ئایینی.

لیکۆلینهوهکه بریتییه له سی بهشی سه ره به خۆ: {گۆرانکاری له زماندا، ئاویته بوونی وشه ترکییهکان به زمانانی دراوسیوه، رستی له وشه و زاراهه ترکیانهی که له زمانهکانی عارهبی و فارسی و کوردیدا جیی خویان کردۆتهوه}.

پرۆفیسۆرحه سیب شحاده که مامۆستای پسیپۆری زمانه رۆژه لاتییهکانه له زانکۆی (هلسنکی)، له ولاتی فینلاندا، ئەم لیکۆلینهوهیهی کردووه و وهک سیمناریکیش بۆ قوتابیانی دیراساتی زمانه رۆژه لاتییهکانی له هاوینی ۲۰۱۵ پیشکەش کردووه (بۆ زیاتر له کارهکانی برۆانه مالمپهپی تایبته بهم پرۆفیسۆره).

له سۆنگهی باسهکهیدا که بهشی (رستی له وشه و زاراهه ترکیهکانم بهراورد کرد به ههندی وشه و زاراوهی لای خۆمان، ئەوهم بۆ ده رکهوت که زوربهی ئەو وشه و زاراوانهیی ئەو تۆماری کردوون و په رپونه ته ناو زمانی عاره بییهوه، به ههندی شیوه یان به جیاوازییهکی که متر (له رۆوی ده ربرپین و فۆنه تیکه وه) له ناو زمانه کهی ئیمه شدا به کار هاتوون یان ئیسته ش به کار دین. بۆیه ههر ئەو وشه و زاراوانهیی ئەوهم به کارهینایه وه له بهراورد کردنیاندا له تهک زمانه کهی خۆماندا. خۆینه ری هیژا ده بی ئەوه بزانی که ئەمانه گشت شتیکی نین، به لگو ده یان و سه دان وشه و زاراوهی ترکی و زمانانی دراوسیپی دوورو نیژیکی تر ههن، که رۆژانه به کاریان ده هینین، به لام به تیپه پینی رۆژگار وا به کوردی کراون، که خاوه نه ئەسلییه که یان نایاناسنه وه، یان هه ندیکیان له مانا و مه به سه ته ئەسلییه کهی خۆیان ده رچوون و ئیسته بۆ مانا و مه به سه تی سه رده مه که مان به کار دین. مامۆستا سه سه نی قزلجی له باره ی ئەمه ی دوا ییان ده لئ: {مانای هیندی وشه له گه ل ته ته وری ژیان ده گۆرپی و به رفراوان ده بیته، وهکو وشه ی (هۆل) که له موکریان و ناوچه ی سه قز به ئاغه ل یانی جیگای مه ر و بز ن ده لین، ئەم وشه یه وا دیاره وشه یه کی ئاریایی زۆر کۆنه، چونکه له زمانی ئینگلیسی شدا هه یه، که یه کیکه له زمانه ئاریاییه کان، له کوردیدا ته ته وری نه کردووه و به مانا کهی خۆی ماوه ته وه، به لام له و زمانه دا ته ته وری کردووه و ئیستا به مانای (سالۆن) یان هۆده یه کی گه وره یه له خانوودا، به م مانا تازه یه وه بۆ ئیمه هاتووه (۲).

بابه ته که مان ههر له سنووری زمانه وانیدایه و زانستی زاراوه ش به شیکی گرنگه لی، خۆ ئەم زانسته ش لقیکه له لقهکانی زمانه وانی پراکتیکی که زانیان کاریان له سه ر کردووه و به جوړی له جوړه کان کۆکن له سه ر ئەوه ی که زاراوه به پیی

تیپه‌پینی کات (زمن) هدره‌مان زاراوه‌یه که به‌پینی کات و تاییه‌تمندی به‌کاره‌ینانی له بواره‌کاندا (یان بازدانی بۆ بواریکی نیژی‌کتر له خۆی) له بره‌ودا ده‌بی و گه‌شه‌ده‌کات. که قسه‌مان له‌سه‌ر به‌راوردکردنی وشه و زاراوه ترکییه‌کان بی‌ت، وا چاکه تیلاییه‌ک با کورتیش بی‌بخه‌ینه سه‌ر سه‌ره تایه‌کی زمانه‌که و خاوه‌نه‌کانیان: می‌چه‌ر شیخ عه‌بدلوه‌حید له کتیبه‌که‌یدا ده‌لایت: {ده‌مه‌وی ئه‌وه روون بکه‌مه‌وه که ترک و مه‌نگول و مه‌گول سی‌په‌گه‌زی له‌یه‌کتر جیاوازن، نابی‌تیکه‌ل به‌یه‌کتر بکری‌ن.

له نیو ئه‌م دووانه‌ی دوا‌ییدا له سونگه‌ی په‌گه‌ز و زمان و رو‌شنیرییه‌وه جیاوازن، هه‌رچه‌نده جیاوازییه‌که‌ش شتیکی ئه‌وتو نییه ... { (۳) زمانی ترکی ده‌چیته‌وه سه‌ر ئه‌و خیزانه زمانانه‌ی له شاخه‌کانی (ئال‌تا) ی باکووری سیبری‌اوه، ده یان سه‌ده له‌مه‌وبه‌ر داگه‌راونه‌ته خواره‌وه، لی‌زه‌وه به‌هۆی کوچ و کوچه‌ری و هی‌رش و په‌لاماره‌کانی ترکه په‌وه‌نده‌کان ئه‌و زمانانه له ده‌شتایی و بیابانه‌کانی ترکمانستان و خازستان و ئۆزبه‌گستان و ئازهریایجان و ئاسیای گچکه و گه‌لی شوینی ده‌وروبه‌ری ئه‌م و لاتانه بلا‌وبوونه‌وه. له راستیشدا {عوسمانی‌کان له بنه‌چه‌ی‌اندا هۆز و خیلی په‌وه‌ندبوون، کوچه‌ر به‌دوی سه‌رچاوه‌ی بژی‌ویدا، که‌واته خاوه‌نی شارستانییه‌کی دامه‌زراو نه‌بوون، به‌لکو به‌و میلیله‌تانه‌وه کاریگه‌ر بوون که به‌ناوی‌اندا تیده‌په‌رین، یان داگیریان ده‌کردن، مه‌گه‌ر له توخم و جو‌ری به‌ری‌وه‌بردندا، ئه‌گینا شیوازیکی دیاری شارستانییه‌تیان پیک نه‌هینا بوو. { (۴) خۆ له رووی زمانه‌که‌یانه‌وه: {کو‌نترین ئاسه‌واریکی زمانه ترکی که دۆزرایتته‌وه له‌و دوو گو‌رستانه‌دا بووه که دوو برا (بلجا‌کاغان و کو‌لتجین) ی تیدا نی‌ژراون، وا له ئۆرخۆی ناوه‌وه‌ی مه‌نگولیا، له ماوه‌ی سالانی ۷۳۱ و ۷۳۴ ز نووسراوه و تا راده‌یه‌کی باش له نووسینی ئیرانی و ئارامی ده‌چیت { (۵)

کۆمه‌له‌ی زمانه ترکییه‌کان زیاتر له سی زمانیان له خۆگرتووه، به‌هۆی به‌رفراوانی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی عوسمانییه‌وه وه‌ک گوتمان زمانی ترکی به‌ناو زۆر له گه‌لانی ده‌ور و پشتدا بلا‌وبووه، روژه‌ه‌لاتی ئه‌وروپا و به‌لکان و دورگه‌ی عاره‌ب و میسر و سه‌رووی ئافریقا. ئیدی زمانه‌که‌ش خۆی گه‌لی وشه و زاراوه‌ی زمانی ئه‌و گه‌لانه‌ی تیخزا. دیاره ئه‌م ئاویتته بوونه‌ش کاری خۆی ده‌کرده سه‌ر رووکاری ریزمانی و گو‌کردن و قاول له زمانه‌که‌ی‌اندا.

نووسین به‌ترکی ده‌چیته‌وه بۆ سه‌ده‌ی هه‌شتی زایینی، له سه‌رده‌می عوسمانیاندا. به‌وپنیه‌ی ده‌وله‌تی خه‌لافه‌ی موسولمانان بوو، پیتته عاره‌بیه‌کان به‌کار ده‌هات که

قورئانی پی نووسرابوونهوه، که ئەم خه لافهتهش له ۱۹۲۴ دا بهیهکجاری لابرا کۆماری ترکیای علمانی جیی گرتهوه، دهستهلاتی تازه و زمانزانی ترک کهوتنه کارکردن بۆ لابردنی پیته عارهبيهکان و گۆرینیان بهپیتی لاتینی لهمارتی ۱۹۲۶ له باکو کۆنگرهی تورکناسی بهسترا، مهسهلهی پهسهندکردنی ئەلفبیتکهی لاتینی بۆ زمانه ترکییهکان وهکو یهکی لهمهسهله بنهپهتهکان خرایه پیشچاو، لهم کۆنگرهیهدا بری ترکناسی به ناویانگ له مهسهلهکهیان کۆلییهوه و ئەلفبیتکهی عارهبی و ئەلفبیتکهی لاتینیان به بالای یهکتر گرت و لهگهڵ یهکیان بهراورد کردن و گرنگی ئەلفبیتکهی لاتینیان به وردی روونکردهوه و لهبهرچاوغرت .

له یهکی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۲۸ دا ئەنجوومهنی میللهت ئەلف و بیی لاتینی پهسهند کرد و چهندین کۆمهلهش وهکو (کۆری زمان، کۆمهلی وردکردنهوهی زمانی تورکی) دانران بۆ کۆلییهوه و کارکردن له سهر ههموو لایهنیکی زمانی تورکی { (۶) لهروالهته دیارهکانی زمانی ترکیدا ئەوه دهبینری که [زمانیکی فۆنهتیکیه، یانی چۆن گو دهکری ئاواش دهنووسری. وهک عارهبی ئامرازی شوناس (ال) ی تاریفی تیدا نییه. پهگهزی (نیرو می) ی تیدا جیاناکریتتهوه . ئاوهلئاوایش پیش ناو دهکهوی. شیوازی ئاسایی رسته بریتیه له نیهاد/بکهر ئینجا (مفعول) و دوایی (فعل) کار یان فرمان . لهم زمانهدا ۲۱ پیتی نهبزوین و ۸ بزوین ههن. دیاردهی پاشگری زۆر پیوه دیاره، ئەمهش تامانایهکی نووی یان جیاواز یان خاوهنیتی بداته وشهکه[(۷) بۆ نمونه پاشگری (چی) بۆ خاوهنکار یا فرمانهکه وهک: کندرچی، مکتوبچی، سفرچی، چایچی .پاشگری (سز) بۆ نهبوونی ئەو سیفته یان خهسلهته له کهسهکهدا وهک: ئەدهبسز، ئەخلاقسز، سلاحسز .ههروا (خانه) پاشگره بۆ شوینی ئەوشتهی مهبهسته وهک: ئەدهبخانه، پۆلیسخانه، خستهخانه . وهک سهرنجیش دهری ئەم پاشگرانه بۆ ههمان مهبهست و مانا ئاویتته به زمانه دراوسیکانیان بوون وبهکاردین، لهوانه زمانی کوردی. وهرگیز

(۱) رهئوفی ئەحمهد ئالانی: گهشتیک بهمیرغوزاری خانای قوبادیدا، چ راپهرین،

سلیمانی ۱۹۷۹ ل ۸

(۲) ههوشارو ههشارگه) پاشکوی رۆژنامهی عیراق، ژ ۲۰ تشرینی

یهکه م ۱۹۷۳ ل ۳

۳) میجەر شیخ عەبدولوەحید: کوردەکان و ولاتی کوردە واری، و: ئەحمەد سەبید
 عەلی بەرزنجی، چ سەر دەم، سلیمانی ۲۰۱۷ ل ۱۴۷
 ۴) د. عایم الد سوقی: رلاستانه تحکم، الھلال مجله، عتژ کاری، سبتمبر ۲۰۰۵ ی
 ۹۲

۵) پەراویزی ۳، ل ۱۴۹
 ۶) بارات ئۆسمانۆف: لەبارە ی چاککردنی زمانی تورکییەو، گۆرینی لە ئازە ر
 بایجانییەو: شوکور مستەفا، گۆقاری کۆری زانیاری عیراق / دەستە ی کوردی،
 بەرگی حەوت ۱۹۸۰ ل ۱۷
 ۷) ئەم وردە زانیاریانەم لە رەحمەتی مامۆستا محەممەدی مەلاکەریم (۱۹۳۱
 -۲۰۱۷) لە مائی خۆیاندا، لە ۲۳ / ۴ / ۲۰۱۵ وەرگرت .

گۆرانکاری لە زماندا:

گشت زمانە زیندوووەکان بە پێی ھەماھەنگییان لە گەل سوننەتی پەیدا بوون و
 گەشە کردنیاندا دەگۆرین، ئەمە وەک (ماریۆبای) دەلی: رپووکاری سروشتی زمان بە
 جۆریکە دووری دەخاتەو لە چەقی زمانەکە خۆی، چونکە زمان مایل بە گۆرانە، سا
 ئیتر ئەمە بە مروری زەمانە بی یان شوین، ھەتا ئەو ئاستە ی کە تەوژمی گۆرانەکە
 بەو ھۆکارانەش راناگیرین کە زمانەکە کیش دەکەن بۆ ناوھندەکە ی خۆیان ...
 ئەم تاییبە تەندییە جی ھانیە ی زمان بنچینە ی گشت گۆرانکارییەکی زمانە {ماریۆ:
 پسس علم اللغە . ت: رحمد مختار عمر، گرابلس / لیبیا ۱۹۷۳ ی ۷۱ }
 ھەروەھا ناوھەرۆکی متبوو لە گشت زماناندا یەکە، لە تەک ژياندا بە تییە پینی کات
 دەگۆرئ، جا بەم پینی ئەو زمانە ی تو دیققەتی دەدەیت و پینی دەدوینی وا نامینیتەو
 و دەگۆرئ، رپووکارە گشتییە کەشی لە تاییبە تەو بۆ گشتە (لە مەحسووسەو بۆ
 موجەرە د)، لە تاکەو بۆ کۆ . گشت ئەمانە لە زماندا رەنگ دەدەنەو، ھەر وەک چۆن
 لە لای عارەب و شە ی (عقل) بە مانای (رەگ) بوو و دوایی بوو بە (رەدک / فەم).
 زمان ئامرازیکی بەھیزە بۆ ئاشکرا بوونی ناسنامە و پاراستینی. بەر یەککەوتنی
 زمانەکان، یەک بەویتەر، ھۆکاریکی بنەرە تییە بۆ ئەم گۆرانکارییە .

زانایان شتەکانیان دابەشکردو بە دیار و نادیار یان شارراو، نیر و می، تاک و
 کۆ. ئاخافتنیش بۆ: ناو، کردار، پیت، دەبیت بگوترئ کە مەسەلە ی ئالۆزی زمان کە

سهرنجی گهلی زمانناسانی راکیشاوه بو لای خوئی شتیکی ریژه بیه و له بنچینهوه په یوه سته به ناسنامه ی فیرخوازه که وه، هر بو نمونه: نارپهحتی و ئالوژی له فیروبونی زمانی عبیریدا به لای که سیکی ئینگلیزه وه قورس و گرانتیه وهک له که سیکی عاره ب زمان، ئەم دوو زمانه ئاموزای په کترن (ئهمهش دهشی بو هر دوو زمانی کوردی و فارسی بگوتی - وه رگیز).

هویه کی دی بو گورانکاری له زماندا سروشتی مروّف خوځیه تی، که همیشه عه زره تی پیشه وه چوون و گوران و په ره سه ندنه، له هه مانکادا ئه وه ی ئاشکرایه که زوربه ی ئه وانیه خه مخوری زمانه کانن وهک (ئهدامانی کوری زانیاری زمان) مکورن له سه ر ئه وه ی به هر شیوه یه ک بیت، په وره وه ی ئه و گورانه راکرن، به لام زمانه سروشتیه که ی مروّف، بمانه وی یان نا، همیشه له بزواتندایه، له م پوه وه زمانه کان وهک بووه یه کی زیندوون، لایه نی بینا و پیکه اتن و لایه نی داروخانیان له خویان گرتوه .

زمانی مروّف بی ئوقره یه و ئارامگرتن به خوځیه وه نابینی، چونکه بزواتنه که ی به رده وامه.

ئهم بابه تانه ی سه ره وه له سه ده ی نوزده و نیوه ی یه که می سه ده ی بیستدا له به رای ی لیکولینه وه کانی شاره زیان و زمانناسانه وه بوون . ته نیا لیکولینه وه کانی ده سالانی ئهم دوا ییه ئه نجامی په سه ندیان له م پروکاره به ده ست هیناوه، به کورتیش بریتیه له: کی وا له پشت گوران که وه یه ؟ ئهم گورانه بو پروده دات ؟ گوران که چون ده بیت؟

جی گوته ئهم گورانکاریه سسته، به شیوه یه که زور له و وشانه ی که به کار دین جوانی و ره ونه قی خویان له ده ست ده دن، جگه له وه ی هیز و تواناشیان نامینیت . له واقیعا ئهم زمانانه ماده م قسه یان پیده کړی و به کار دین، له ئه نجامی ئهم جوړه گوران به رده وامانه ن، گوران که کان به زوری بچووک و ده م به ده م (تدریجی) ن، به جوړی مروّف ههستی پینا کات، کومهلئ له م گورانانه و له ماوه یه کی دوور و دریزی چهنده سه ده یه کدا ئینجا دیار ده دن و وه درده که ون . بو نمونه له ئینگلیزیدا (زمانی شکسپیر) خوینه ری ئه مروّف به لایه وه قورسه و به گران لی حالی ده بی، به لام زمانی (سوشهر) وهک چاوه زاری ئه و وایه. روژی له پوژان ئهم زمانی ئینگلیزیه هدره ک روسی و لاتینی و ئالمانی و عاره بی زمانیکی گهردانکراوی شیکراوه بووه،

ئەمە ۋەك زۆر لە زمانە سامىيەكان، عىبرى بۆنمونه: لە زمانى عارهبيدا دەكرى ئاماژە بۆ زمانى قورئانى پىروۆز و ئەدەبى جاھىلى بکەين، لە عىبرىشدا بۆ (پەيمانى كۆن / العهد القديم)، جا ئىتر بەمجۆرە قىياس بکە لەسەر زمان و پۆشنىرىيەكانى ترى گەلان و نەتەۋەكانى جىھان .

ھۆكارى ئەم گۆرپانە و ئەو رېگە زۆرانەى كە دەچنەۋە سەرى زۆرن، ۋەك كارلىكى دەرەكى زمانەكانى تر. ۋەرگرتن يان خواستنى وشە، گشت زمانە سروشتىيەكانى بەشەر بەردەوام وشە لە يەكتر ۋەردەگرن يان دەيخوازن، بەلام بە پلەى جياواز و بە ھۆكارى دياركراۋە ۋە، ئەمەش بە زاراۋەى (ۋشەى غەوارە / دخيل) ناو دەبرى كە لە گشت زمانىكدا ھەيە و ژمارە و قەبارەشيان لە سەر چەند ھۆكارىكى مېژووېى و سياسى و پۆشنىرى بەندە، بۆ نمونە ۋەك تىبىنى دەكرى زمانى ئىنگلىزى لە ئىسپانىيەۋە ھەندى وشە و زاراۋەى عارەبى پەريووتە ناۋى، بەتايبەت لە بوارى زانستدا، ھەروا لە بوارى مۇسقىدا ئىنگلىزى و زۆر زمانىتر گەلى وشە و زاراۋە يان لە ئىتالىيەۋە ۋەرگرتوۋە.

لە مپۆشدا سەرنج دەدرى كە ژمارە يەكى زۆرى وشەى غەوارە لە فرانسايىدا بەردەوام لە زۆر بووندايە، بە جۆرى ئەم دياردەيە ھەندى نىۋەندى زمانەوانى و پۆشنىرى فرانسايى تووشى پەژارە و دوودلى كردوۋە .

لە سەدەكانى ئاڧىندا ھەردوو زمانە لاتىنى و يونانىيە كلاسىيەكە پىگەيەكى بالايان لە لىكۆلېنەۋە زانستىيەكاندا ھەبوۋە، بە شىۋەيەك لە سەردەمى رېنېسانسەۋە لە ئەۋروپادا كاريان كرده سەر فەرھەنگى زمانەكانى دى، ئىنگلىزەكان زاراۋەگەلىكى زۆريان لەم دوو زمانەۋە خواست و لە رېى زمانى فرانساييەۋە ديسان گەرايەۋە، ۋەك:

ديسان كارتىكردنى زمانى چىنى بۆ سەر كۆرى Philolog, psychology, sociology, Biology, Philosophy ى و ژاپۆنى و قىيەتنامى، بە ژمارەيەكى ھېجگار زۆر لە وشە و زاراۋە بە درىژايى سەدەكانى رابردوو، كەچى چىنيەكان شتىكى ئەوتۆيان لەۋانەۋە نەخواستوۋە .

بە كورتى دەكرىت ۋەك شتى بە (يەقىنەۋە) بگوترى كە زمانىك نىيە بە بى (ۋەرگرتن وخواستن) ئ كە باس بكرىت . كارتىكردنى فەرھەنگى / معجمى عارەبى بۆ سەر زمانى موسولمانانى ۋەك فارس و ترك و كورد و ئوردو و...گەلى زۆرە و لاي ھەموۋانىش ئاشكرايە، كارتىكردنى لەم چەشنەش دەكرى لە عىبرى سەدەكانى ئاڧىندا دەستنىشان

بکری، له و ترجه‌مانه‌ی که له عاره بیه‌وه کراون، سه‌بارت به بابه‌تگه‌لی فه‌لسه‌فه و زانسته‌کان. زمانی ئه‌لبانی بۆ نمونه جگه‌له چهند سه‌د وشه‌یه‌ک نه‌بی چیدی نه‌خواستوه، که چی نیزیکه‌ی نیوه‌ی فه‌ره‌نگی ئینگلیزی ئه‌سه‌له‌که‌ی بیانی و ده‌ره‌کیه. له‌وانه‌یه هندی خوینه‌ر سه‌رسام بن له‌وه‌ی بریارمان وا بی که له واقیعدا دیارده‌ی خواستن شتیکی زه‌رووری نییه، بۆ زمانیک چونکه گنجینه‌ی تایبه‌تی، هر زمانیک له خۆیدا ده‌توانی بۆ هه‌رشتیکی تازه‌ده‌ربینی خۆی ببی و چاره‌ی بکات، به‌لام سه‌ره‌رای ئه‌مه‌ش خواستنه فه‌ره‌نگیه‌که له نیو زمانه‌کاندا و له گشت سه‌رده‌می‌کدا هه‌ر ده‌بی و به ریتیمیکی ئاشکرا و به ئازادی. ئه‌مه سه‌یرنیه، زوربه‌ی فه‌ره‌نگ وه‌ک لیستیکی وشه و زاراوه‌ی سه‌ره‌خۆیه، جا ئه‌م خواستنه به‌رامبه‌ری له‌به‌ر ئاسانییه‌که‌ی رووده‌دات، له‌چاو کاری گه‌ران و پشکنین بۆ دۆزینه‌وه‌ی وشه‌ی گونجاو بۆ شت و بیر و بیروکه و مانای تازه‌ی وه‌ک: ته‌لیفون، رادیو، سیتیرنج، قیدیو، کامپیوتەر، ئینتەر نیت، موبایل، دیسک، سی دی، فلۆپی، فلاش و تد، خۆ نابیت ئه‌وه‌ش ببویرین که خواستنی وشه‌یه‌کی حازر و ئاماده‌کراو له زمانیکی بیانییه‌وه گه‌لی ئاسانتره له‌وه‌ی هه‌ول بده‌ی تا وشه‌یه‌کی پراوپری به‌رامبه‌ری بۆ ده‌دۆزیته‌وه یان ده‌یتاشیت.

جیی باسه که لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی بابه‌تیانه (خواستن و وشه‌ی غه‌واره) له زمانیک، راقه‌کردنی میژووی ئه‌و رۆشنییرییه‌ی لی ده‌که‌و‌یته‌وه که وشه‌کانی لیوه وه‌رگیراون، هه‌روا ئه‌وه‌ش روونه که مملانی له نیوان وشه‌یه‌سه‌نه‌کان و غه‌واره‌کاندا له هه‌ر زمانیکی ئاده‌مییدا شتیکی سروشتیه و کۆتایی نایه، به‌ مرووری زه‌مه‌ن ئه‌وانه‌ی خواستراو و غه‌واره‌ن وا به‌زمانه‌که‌وه له‌حیم ده‌بن، تا ده‌بنه به‌شیک له‌پیکه‌هاته‌ی ئه‌و زمانه‌ی وه‌ریگرتوون.

هه‌ندی زمانناس هه‌ن ئاماژه بۆ پینچ زمانی خاوه‌ن پیگه و رۆشنییرییه‌کی ده‌وله‌مه‌ند ده‌که‌ن: چینی کلاسیک، سانسکریتی، یونانی، لاتینی و عاره‌بی. له‌ دوای ئه‌مانه‌ش عیبری و فرانسایی به‌پله‌ی دووهم دین. ب‌روانه:

Edward Sapir, Language . An Introduction to the study of
speech . New York

۱۹۴ P , ۱۹۴۹

خواستنی فه‌ره‌نگی Loan translation که به‌ کورتی (وه‌رگیرانیکی حه‌رفی)ی زاراوه و وشه‌ی ئه‌و زمانه‌ بیانییه‌یه که لییه‌وه وه‌رگیراوه بۆ سه‌ر زمانه‌که‌ی خۆی،

یان به کارهینانی قالیکی بیانی، به لام به بهرگیکی خومالیه وه، وهک وهرگیپانی ئەم زاراوه ئالمانیه Kindergarten که لای عاره بوه به (روچه / ریچ پلرگفال) و ههمان ئەم ناوه له زمانهکانی تریشدا (به کارهگری عاره بیه کهش لای کوردیش بۆته - رهوزه یان باخچهی منالان - وهرگیپ) له م به شه بچووکه دا زمانی ئالمانی بوه مۆدیل، چونکه بۆ یه که مجار ئەم دامه زراوه پهروه ده بیه یان له سالی ۱۸۳۱ له لایه ن (فردریک فۆبلی) ی ئالمانیه وه داهیناوه و کهوته زمانه که یانه وه، زمانهکانی تریش لیبانه وه خواست .

ئەم گۆرانکاریه ی ناو زمان له ئەنجامی خواستن و وشه ی غه واره وه لایه نی تریشی ها به دهمه وه و ده یگریته وه، لایه نی فۆنۆلۆژی و ریزمانی / نحوی، به لام ئەمه یان سنوورداره، چونکه ئالۆزه و ده بیته هۆی جۆره تیکدان و شیواندن له سیستمی زمانی (النقام اللغوی) ئەمجۆره کاریگه ریه پیویستی به کۆلینه وه و پشکنینیکی زیاتره . له لایه کی تره وه له زماندا گۆرانکاری ناوه کیشمان ههیه که لقه جیاوازهکانی زمانه که دهگریته وه، فۆنۆلۆژیا (بونیادی دهنگی زمان) بۆ نمونه سه رنج بده له وه دهنگانه ی که له زمانی نووسیندا ههیه و ئەوانه شی له ئاخاوتنی باوی ناو خه لکدان (الفیحی والعامیه)، ههروا ریزمان و فرههنگ . جا به بهراورد و قیاسکردن کاریگه ریه کی ئاشکرا ده بیئرئ، ساده ترین نمونه ی ئەم گۆرانه بریتیه له پهیدا بونی وشه ی تازه و دیارنه مانی هه ندیکی تر، ئەم دیارده یه ش له ماوه ی ده یان یان سه دان سالدا روو ده دات، هه لکشان و داکشانیک له زمانهکانی مرو فدا روده دات، له قوناغیک بۆ ئەویدی وشه و زاراوه ی نوئ له که رهسته ی کۆن داده ریژریتته وه، مانا و مه به ست له وشه کان ده گۆرین . بۆ زیاتر له مه بروانه (الزعبی، رمنه یالح: فی علم رلریوات المقارن، التغبیر التریخی فی اللغة العربیه و اللغات السامیه . رلرردن - اربد . دار رلکتاب رلپقافی { ۲۰۰۸

* * *

(له سه ره ئەو زانیاریانه ی سه ره وه و به پیی لیکنانه وه کانی کۆله ر، رستی وشه و زاراوه ی ترکی داناوه که ئاویته بوون به زمانی عاره بی و هه ندئ زمانانی ده ورو به ر، تا ئیسته ش زۆریان به کاردین یان مانا و مه به ست لییان به تیپه رینی سه رده مه کان گۆراون . ئیمه ومان به باشتر زانی ته نیا ئەو وشه و زاراوانه ی له زمانی کوردیدا به کارهاتوون یان به کاردین بیانخه یه کوتایی لیکۆلینه وه که - وهرگیپ).

ئىختيار: به ساللاچوو، پير
 ئەدەبسنز: بى رەوشت، بى پۆ
 ئەدەبخانە: پيش ئاو، ئاودەست، تەواليت
 ئەرسەلان: ريلان، شير / فارسييه
 ئەرنائوت: ئەلبانى
 ئەرنائوتى: سيفهيه بۆجۆره بيبهريكى سەوز .
 ئەروانە: قەرەوانە، تەشتى گەرە (بۆ جلشتن و شتى تريس)
 ئستمارە: نمونە بۆ پرکردنەوہى زانيارى، ئيستيمارە، فۆرم
 ئوستا: وەستا، شارەزا، شوڤير
 ئاغا: لای فارس (ئاقا)، باوک، مامى گەرە براگەرە، گەرەيهكى خاوەن
 دەستەلاتدار
 ئەفەندەم: گەرە يەكى خاوەن رۆشنبيريەكى ئەوروپايى پوشاكي ئەوروپايى
 بپوشى / وشەيهكى يونانيه .
 ئيكديش، كدش: ئەسپ
 ئەلماس: ئەلماس
 ئالوس، ئالوسى: پلەيهكى سەربازى، سەرکردە ي دەهزار سەربازى ئينكيشارى
 لەسەردەمى سولتان ئورخان .
 ئۆدە: هۆدە، ژوور، ديو
 ئوزى، قوزى: گوشتى بەرخ
 ئۆنتە، ئۆنتەچى: ئەوونتە، فيلباز، هەوانتە، دەسكەوتىكى ناشەرى، بەفيل و
 خەلەتاندن .
 ئەفيون: شارىكى تركيايه روهكى ئەفيونى لى دەچينرى، ناوى ئەفيون لەوہوہ
 هاتووہ .
 ئۆيه: شريتىك يان تيلماسكىكى چنراوى نەخشينراو .
 ئەيوان: هەيوان، بالكۆن / فارسيه .
 بابوچ: پاپوچ، پيلاوئى لەحەريير و نەخشينراو بە ئالتوون بۆ ئافرەت / فارسيه
 باپور: پاپۆر، كەشتى يان شەمەنەفەرى بەهەلم بچوولئى .
 باغە: ماددە يەكى رەقى شەففافە، لەنيوان شووشەو پلاستىكدايه .

باشکاتب: سه‌رۆکی نووسه‌ران له‌فه‌رمانگه‌کاندا .

بالتو: پالتۆ، قاپووت

برواز: په‌روان، چوارچیوه‌ی تابلۆ یان وینه .

برتیل: به‌رتیل، په‌شوه، دهم چه‌ورکردن تا کاریکت به‌ناهق یاناره‌ و ابۆبکات .

برغل: ساوه‌

برنجی: چاک، باش تر / فارسیه و له‌وی به‌مانای: ئه‌لقه‌یه‌کی ئالتوونی پاوانه‌و

بازنی پی ده‌رازیینه‌وه .

بستره‌: باستورمه / له‌پاستیرمه‌ی فارسیه‌وه . گوشتی وشکراو به‌داووده‌رمانه‌وه .

بشناق، بوشناق: بوشناق، که‌سیکی قۆزو جوانخاس / ئه‌سله‌که‌ی: به‌خه‌لکی (سلاقی

و (بۆسنه‌) یان ده‌گوت .

بقچه، بغچه: بوخچه / فارسیه، جل وکهل وپه‌لی پوشاکی بووکی تیدا ده‌پێچرایه‌وه .

بقشیش: به‌خشیش، پاداشت، موسافیر له‌ئوتیلدا شتی پاره‌ی ده‌دا به‌خزمه‌تگوزاره‌که

/ فارسیه .

بقلاوه: پاقلاوه .

بگ، بیگ، بیه: نازناوه‌ بۆ که‌سیکی وه‌جاخزاده / فارسیه مانای زانا، حه‌کیم

ده‌به‌خشنی .

بلتجی، بلتجی: به‌لته‌چی، پاسه‌وانیکی ته‌ور به‌ده‌ست، به‌گشتی (پیاوخراپ) ده‌گریته‌وه .

بلته: مشار، ته‌ور

بلکی: به‌لکی، به‌لکو، به‌شکم، به‌مانای (و اچاوه‌ روان ده‌کری، ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ هه‌یه)

بنفسج: ناوه‌ بۆ گولیک، بۆنیکی خۆش .

به‌هات: داووده‌رمانی چیشت (ئاله‌ت زه‌رده‌چه‌وه‌زیره‌ و...)

به‌هلوان، به‌هلوی، فه‌لوی: پاله‌وان، قاره‌مان، ئازا / فارسیه

بوش: بۆش، به‌تال، بی ناوه‌رۆک

بودرو: بۆدره، لیستی مووچه، تا سالانیک له‌مه‌وبه‌ر لای خۆمان (بۆدره) به‌کار

ده‌هات بۆ لیستی مووچه .

ئوباش: تیکه‌له‌یه‌ یان هه‌مه‌ چیزه‌ یه‌ له‌ پیاوخراپ وریگرو تاوانبارو چه‌قۆکیش و

دزو چه‌رده‌و ...

پول: پوولی پۆسته .

بویاغ: بویه‌ی ره‌نگکردن

بیجاما: شه‌روالّ یان پووشاکی نوستن / فارسیه (باجاما) یه

تاوه: ده فری بۆ سوورکردنه‌وه‌ی خواردن

تتن: تووتن

تخت: ته‌خته‌ی نوستن، چارپا له‌ته‌خته .

تمبل، تنبل: ته‌ممه‌ل و سست و له‌ش به‌دۆشاو .

چاویش، شاویش: ده‌رگه‌وان، چاوه‌ش، پله‌یه‌کی سه‌ربازی بووه .

شرشف، چرچف: چه‌رچه‌ف، متیل .

چلبی، شلبی، چه‌له‌بی، نازناوه بۆ که‌سیکی خاوه‌ن چاکه‌و چاکه‌ خواز .

خواجه، گه‌وره، مه‌زن، گه‌وره‌ی جووه‌کان، بۆبیانیه‌کانیش به‌کار ده‌هات .

جمرک، کمرک: گومرگ، ره‌سم و باجی کالاو که‌ل و په‌لی هاورده .

جوره: گه‌وره، چال، خه‌رهند

جوقه: جه‌وقه، تیپیکی مؤسیقا

خازندار: خه‌زنه‌دار، وه‌زیری ئازووقه‌و خوڤاک / وشه‌یه‌کی لیکدراوه‌ عاره‌بی

وفارسیه: به‌رپرسی گه‌نجینه

خازوق، له‌ قازیق: تیلایه‌که ۷۰ سم زیاتر، ئه‌وه‌ی سزای مه‌رگی بدرایه‌ ده‌بوو

له‌سه‌ری دانیشی تا ده‌مری .

خاشوقه: خاشووقه، که‌وچکی چیشته‌ خواردن .

خانم، هانم: خاتون / فارسییه

خربشه: خه‌ربه‌شه، شقلی و پقلی، نووسینیکی تیکه‌لو پیکه‌ل نه‌خوینریته‌وه .

خرج: خوڤ، جه‌وال، له‌مووی ئاژهل دروست ده‌کرئ و شتی تی ده‌کرئ .

خورشید: خوڤ، هه‌تاو / فارسییه

دادا: داده، می‌رد مندال . له‌کوردیدا به‌خوشکی گه‌وره‌ ده‌گوترئ .

دایه: له‌له، دایه‌ن . له‌کوردیدا (دایک) ده‌گه‌یه‌نی .

دد، دده: گیانداریکی درنده‌ عوسمانیان منالیان پی ده‌ترسان / فارسییه

دزینه: ده‌رزن، ده‌سته‌یه‌کی دووازده‌ دانه‌بی .

دستور: ده‌ستور، ریگه‌دان به‌کردنی کاریک

دفتەر: دهفتهر، تیانوس بۆتۆمارکردنی زانیاری .
 دندرمه، دۆلدرمه: دۆندرمه .
 دوغرى: دۆغرى، راستگو، راست و بى پىچ وپهنا .
 دولاب: تايهى ئوتۆمبىل، دۆلاب بۆ ههنگرتنى كهل وپهلى ناومال .
 دونم: دۆنم، زهويهكى ههزار مهتر دووجا، لهئەسلدا بۆزهويهك بووه كه پانيهكهى
 رۆژهجوتىك بوايه .
 رف: رهففه، تهختهيه بهديوارهوه بۆ دانانى شت لهسهرى .
 رواق، رهواق، بهشيكه له ساختمانىك بۆ دانىشتن،
 زنبرك: تهرازوو، زهملهكه، تهلىكى سهختى پىچاوپىچ تواناى كشان و
 خاوبوونهوهى ههبي .
 سجق: سنجوق، باسترمه، رىخۆلهى ئازهل دهئاخنى له قىمه و داوودهرمان.
 لهكوردىدا: شىرىنيهكه له كاكله گۆيز و دۆشاوى ترى به دهزوويهكهوه .
 سنجق، ينجق: ئالا، پهرچهم، بهيداخ . دوايى مهبهستى وشهكه (يهكهيهكى ئىدارى)
 شى دهگرتهوه .
 سىرسى: سهرسهرى، بىكاره، بى ئىش، بهتال . لهكوردى وعارهبيدا: كهسىكى
 خراپ و شهپانگىز وئاژاوهچى .
 سقاله: ئەسكهله، تهختهيهكه له بيناسازىدا بهناكان بهكارى دىنن .
 رسكله: ئەسكهله، بهندهر، مينا / ئىتالييه
 سكتىر، سىكتىر: دهمت داخه، بىدهنكه .
 شىرچى، شوربچى: ئەوهى خواردنى ده دايه سهربازهكان .
 شوربه: شوربا، چىشتىكى شل وروون، (سوپ) بهقهولى ئىستا!
 شىش بيش: شەش و پىنج .
 ياغ سليم: پاره يهكى وردهى ده مليمى . لاي خومان: ساغ و سهليم بۆ (تهندروستى
 باش يان سهلامهت)
 ياكو، ساكو: چاكهت
 گابو: تاپۆ، بروانامهى فرۆشتن، تۆمارکردنى خانوو و بهره بهپهسى .
 گابور: تابوور، پىزى سهربازى ۸۰۰ - ۱۰۰۰ كهسى پياده .

- گاسه، تاس، جاميکي مس بۆ ئاوخواردنه وه / يۆنانيه .
 گازه، تازه: کاري، شتي دهم ودهست بووي .
 گشت: تهشت
 گقم: تاقم، تاقي ددان، دهسته ي شتي يا که سانتيکي له يه کچوو .
 گواي، توای: تاوه، جوړيکه له قاپ و قاچاغی ناومال .
 گوز: تۆز، غوبار
 عفارم: ئافه رم، بۆهاندان ودهستخوشي .
 عنبر، انبر: عه مار، گه نجينه ي گه نم و دانه ويئه .
 اربه، عربه: ماشين، ئوتومبيل
 گفته: جوړه خواردنيکه
 کفکر: که وگير، که وچکيکي گه وره ي کون کون .
 کلبجه، کلبچه: که له پچه، بۆ دهست به ستنه وه ي تاوانبار .
 کندره، قندره: قونه ره، پيلاوي چه رمي پاژنه دار .
 فانوس: فانوس، چرای دهستگير .
 فرمان: خواست و فرمانيکي سولتانی .
 قازان: مه نجه ليکي گه وره
 قشله، قيشلق: بيمار خانه، هه روا بۆ: قه لای سه ربازيش .
 قورمه: قاورمه، گوشت و پياز به چه وره که ي خوی سوورده کريته وه و هه لده گيري .
 قوزي: قوزي، گوشتي به رخ .
 کار: کارژوله، بيچووي بزني تازه له دليک بوو .
 کبوت: قاپوت، پالتو
 کرخانه: کارخانه، مالي له شفروشي تيدا بکري .
 کرخانچي: خاوه ن مالي رابواردن، گه وواد، بۆ جنيوو سووکايه تيش به کاردی .
 ديسان دوا يي لای عاره ب وکورد مه به ست ليی گورا بۆ (کارگه، معمل، مينع)
 جمرک، گمرگ: گومرگ .
 کنافه: که ننافه، جوړی له شيريني له ئيشي هه وير .
 مازا: مه زه، زه لاته و خواردنی تر له ته ک خواردنه وه که هولييه کاندا ده خوري .

ماسوره: لووله، ماسورهی تفهنگ
 نوبتچی: نۆبهچی، کهسی کاتی کارهکهی هاتبی، پاسهوان، ئیشکچی .
 هواره، گواره: غهواره، ئەو سهربازانهی کاتی شه پ دهنیرین بو چاورپاو (استطلاع)
 ی دوژمن .

ياز: دهنوسی
 یازچی، یازهچی: نووسەر له فرمانگه دا .
 یافگه، لافیته: ئالا، پارچه قوماشی که له سهری دهنوسی .
 یاده، یاخه: یه خه ی کراس وچاکهت وپالتوو
 یخنی، یغنی: پیازی کولاو بو چیشت، کورد به (شۆربای کنگر) دهلی .
 یولاش، یولداش: هاورئ، هاجووت.

زمان له شهري بهرگري له ناسنامه دا

قادر وريا ■

ناماژە

ئەم وتارە، پيشەكیی نویتترین کتیبم "شەری ناسنامە و سەنگەری زمان"ە که لە مانگی مای ئەمسالدا چاپ و بلاو بۆوه. لەم کتیبەدا کۆمەلیک تووژینەوه، وتار و بابەت هەن که تەوهری سەرەکی بەشیک بەرچاویان گرنگی بایەخدان بە زمان لە خەباتی ناسنامەخوازی و ناسنامەپاریزی دایە. زۆربەیی ئەم وتار و بابەتانەم لەم چەند سالەیی دواییدا، نووسیون و ئامادەم کردوون و بەشی زۆریشیان لە گوڤار و پوژنامە و مالبەرە کوردییەکاندا بلاو بوونەوه. بەلام بە پێویستم زانی لە دوو توویی کتیبیکدا کوێان بکەمەوه، بۆ ئەوهی کەسانیک که حەز بە خویندەنەوه و بە دواداچوونی ئەم جوړە باسە دەکەن، ناچار نەبن لەم یا ئەو بلاوکراوه و مالبەرەدا بە دوایاندا بگەڕین. هەرۆهە دەمەوی هاسانکارییەکم کردبێ بۆ کەسانیک که هیشتا بە گەڕانی نیو مالبەرەکان و خویندەنەوهی بابەتی ئەلکترۆنی رانەهاتوون.

لەو برۆایەدام دواى خاک یا نیشتمان، زمان گرنگترین فاکتەرە که نەتەوهیهک هان دەدا بۆ مانەوهی خوێ، بیپاریزی و بەرگری لێ بکا. هەر وا که ئەگەر خاک و نیشتمان لە نەتەوهیهک داگیر بکرین و ئەو نەتەوهیه تووشی هەلقەنران و ئاوارەیی لە سەر زهویی خوێ بێ، زۆر زەحمەتە نەتەوهبوونی خوێ بۆ بیپاریزی، ئەگەر زمانیش لە نەتەوهیهک بستینریتەوه، بەرە بەرە ناسنامەى نەتەوهیی خوێ لە دەست دەدا و لە زمان و نەتەوهیهکی دیکەدا دەتووتەوه. لەو ناوچەیهی ئیمەى کوردی لێ دەژین، جیاوازیی رەگەزی و رەنگی پیست و قژی نەتەوهکان ئەوهندە دیار و بەرچاوانین. واتە لەم رۆویهوه سنووریکى توخ و پەرەنگ لە نیوانماندا نییە. هەرۆهە لە رۆوی دین و ئایینیشەوه کورد و نەتەوهکانی دەوروبەرمان بە تاییەتی نەتەوه زالەکان، بە زۆری موسولمانن. لە رۆوی کولتوریشەوه، بە هۆی سەدان سال پیکەوهژیان و لیکوهرگرتنی کاریگەری، ویکچوون لە نیوانماندا زۆرە. نیشتمانە دابەشکراو و پارچەپارچە کراوهکەشمان، راستە لەسەر بەشیکى زۆری، خاوهنە راستەقینەکەى واتە نەتەوهى کورد دەژی، بەلام ژینیکی بندهستانەى هەیه. ژینیکی بیبەش لە کیان و دەسلەلاتی نەتەوهیی و تیکەل بە هەولیکى هەمەلایەنەى داگیرکەرەن بۆ سربینەوه و تواندەنەوهمان. ئەو نەتەوه و دەولهتەنەى کوردستانیان بە سەر خوێاندا دابەش کردوه، لە رینگەى بە فەرمی کردن و زالکردن و پشتیوانی هەمە لایەنە لە زمانەکەى خوێان و تەنگه‌لچنین بە زمانی کوردی لە رینگەى سیستەمی پەرۆه‌ده و فیترکردن، راگەیه‌نەکانیان و هتد، زۆرتترین مەترسییان بۆ سەر زمانی کوردی دروست کردوه.

ئیمه‌ی کورد وهک نه‌ته‌وهیه‌ک به‌خاکه‌که‌مان و زمانه‌که‌مان له "ئه‌وانی تر" جیا ده‌کرئینه‌وه. له‌سه‌ر خاکیکی داگیرکراو و لکینراو به‌ده‌ولت-نه‌ته‌وهیه‌ک که‌هی ئیمه‌نییه، ئه‌گه‌ر نه‌توانین زمانه‌که‌شمان پاریزین، به‌کام فاکته‌ر و به‌کامه‌ناسنامه، ده‌توانین خۆمان له‌وانی دیکه‌به‌جیاواز بزانیین؟ چۆن ده‌توانین به‌رگه‌ی ه‌رووژمی هه‌مه‌لایه‌نه‌یان بگراین؟ له‌م‌پوانگه‌یه‌وه، زمان‌ده‌بی وهک‌چه‌کیک بۆ به‌رگری له‌ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و وهک‌سه‌نگه‌ریک بۆ راوه‌ستان به‌رامبه‌ر سه‌رکوت و سه‌پنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و زمانی به‌کار به‌ئینری. به‌خۆشیه‌وه ئه‌م‌تیگه‌یشتنه‌له‌باره‌ی گرنگیدان به‌زمان له‌پۆژه‌لاتی کوردستان جیگای خۆی کردۆته‌وه و ئه‌وه‌بۆ چه‌ندین سال ده‌چی بزووتنه‌وه‌یه‌کی پوو له‌گه‌شه‌ی کولتوری که‌داوای به‌فه‌رمی ناسینی زمانی کوردی و خویندن به‌و زمانه‌له‌پیزی پیشه‌وه‌ی داواکانیه‌تی، له‌هه‌موو پارێزگه‌کانی کوردستان سه‌ری هه‌لداوه. ئه‌و بزووتنه‌وه‌یه‌فیرکردنی خۆبه‌خشانه‌ی خویندنه‌وه و نووسین به‌زمانی کوردی به‌هۆگرانی ئه‌و زمانه، هاندانی بنه‌ماله‌کان بۆ دانانی ناوی کوردی له‌سه‌ر منداڵانیان و قسه‌کردن به‌زمانی دایکیان له‌نیو بنه‌ماله و ده‌ره‌وه‌ی بنه‌ماله، ناره‌زایه‌تی ده‌ربهرین به‌رامبه‌ر داسه‌پانی ناوی ناکوردی له‌سه‌ر شۆینی ژیان و کاری دانیشتوانی کوردستان، کۆکردنه‌وه‌ی ئه‌ده‌بیاتی زاره‌کی، ئاماده‌کردنی فه‌ره‌نگی وشه‌ی زمانی کوردی له‌بواری جیاوازا، بواری په‌خساندن بۆ بلاوبوونه‌وه‌ی ده‌قی شیعری و ئه‌ده‌بیاتی کوردی له‌تۆره‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، هاندانی زمانه‌وانان و تویژه‌ران بۆ تویژه‌ینه‌وه‌ی زانستی له‌باره‌ی دیالیکت و بن‌زاره‌کانی زمانی کوردی، بایه‌خدان به‌هه‌بوونی چاپه‌مه‌نی به‌زمانی کوردی و ده‌یان جۆر به‌رنامه و چالاکیی دیکه‌ی له‌خۆگرتوه.

زۆر له‌پیشه‌نگان و به‌شدارانی چالاک و کاریگه‌ری ئه‌و بزووتنه‌وه‌یه، سه‌باره‌ت به‌هه‌ول به‌نرخه‌کانیان و پیداکری و به‌رده‌وامی له‌سه‌ر ئامانجه‌پیرۆزه‌کانیان، له‌لایه‌ن داموده‌زگا ئه‌منیه‌تی و سه‌رکوتکه‌ره‌کانی رێژی می ئێران به‌ره‌وپووی پینگری، کیشه و گرتن و چوونه‌به‌ندیخانه‌بوونه‌وه. ئه‌و بزووتنه‌وه‌کولتورییه‌له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی هیشتا به‌ئامانجه‌سه‌ره‌کی و بنه‌ره‌تییه‌کانی نه‌گه‌یشتوه، به‌لام تا ئێره‌توانیویتی پۆلی به‌رچاوی هه‌بی له‌په‌ره‌پیدانی وشیا‌ری زمانی و وشیا‌ری نه‌ته‌وه‌یی و، به‌رزپاگرتنی گیانی ناسنامه‌خواری و ناسنامه‌پاریزی له‌نیو تا‌که‌کانی پۆژه‌لاتی کوردستاندا.

بزووتنه‌وه‌ی کولتوری ناسنامه‌خواری و ناسنامه‌پاریزی پۆژه‌لاتی کوردستان و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شۆرشگێری پۆژه‌لاتی کوردستان که‌حیزب و ریکخواه

سیاسییه‌کان نوین‌ه‌رایه‌تی و رېبه‌ریی ده‌که‌ن، لیک نامۆ و بیگانه نین. بزووتنه‌وه سیاسی و شوږشگېږییه‌که، به تایبه‌تی حیزبی دیموکراتی کوردستان له رۆژی هه‌وه‌لی دامه‌زانییه‌وه، هه‌لگری داخوازه نه‌ته‌وه‌بییه‌کانی خه‌لکی کوردستان بووه، داوای مافی دیارکردنی چاره‌نووس بۆ نه‌ته‌وه‌ی کورد له ئیترانی کردووه و به رهمی ناسینی زمانی کوردی و قبوولکردنی وهک زمانی ئیداری و خویندن له کوردستان، یه‌ک له داوا هه‌میشه‌بییه‌کانی بووه. ئەم بزووتنه‌وه‌یه، به دريژایی چه‌ندین ده‌یه‌ی رابردوو، له پووی گرنگیدانی خه‌لکی رۆژه‌لات به زمان وهک یه‌ک له گرنگترین فاکته‌ره‌کانی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌بییان، کاریگه‌ریی خۆی داناوه. ئەوه‌نده‌ی بۆشی گونجاو بیت، پشتیوانی له جموجۆل و تیکۆشان به ئامانجی داواکردنی مافه‌ زمانییه‌کان کردوه.

بزووتنه‌وه‌ی کولتوریی ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پاریز له نیوخۆی رۆژه‌لاتی کوردستانیش، له سه‌ر بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شوږشگېږییه‌که شوین دانهر بووه. به‌لگه‌یه‌کی به‌هیز بووه له سه‌ر په‌واییه‌تی (شه‌رعییه‌ت)ی داوا سیاسی و نه‌ته‌وه‌بییه‌کانیان و قوولبوونی رهگ و ریشه‌ی ویسته‌کانیان له نیو خه‌لکی خویاندا. برۆای هیزه‌ سیاسییه‌کان و مروقه‌کانی به‌شدار له‌و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شوږشگېږییه‌ی به‌دروستی ئامانجه‌کانیان و به‌حه‌قبوونی خه‌باته‌که‌یان پته‌وتر کردوه.

له‌میژ سه‌له له سه‌ر ئەو برۆایه‌م، تاکی کورد له رۆژه‌لاتی کوردستاندا چ ئەوه‌ی ریزی حیزب و ریکخواه‌ سیاسی و شوږشگېږه‌کانی بۆ تیکۆشان هه‌لبژاردوو، چ ئەو که‌سه‌ی له نیوخۆی رۆژه‌لاتدا به شیوه‌یه‌کی هیمانه و سه‌ره‌رای نه‌گونجاو بوونی بارودۆخی سیاسی نیوخۆی ولات، بۆ مافه‌ زمانییه‌کان و به‌رگری له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خۆی هه‌ول دها، هه‌ر دوویان هه‌لگری یه‌ک ئامانجی سه‌ره‌کین. ئەو ئامانجه‌ش رزگاربوونی نه‌ته‌وه‌ی کورد له ئیتران له بنده‌ستی و بی‌مافی و، گه‌یشتنی به مافی زالبوون به سه‌ر چاره‌نووسی خۆیه‌تی. له‌م روانگه‌وه‌یه که له ژماره‌یه‌ک له نووسین و باب‌ه‌ته‌کانی ئەم کتیبه‌مدا، هه‌ول و تیکۆشانی به‌شدارانی بزووتنه‌وه‌ی کولتوریی ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پاریزی رۆژه‌لاتی کوردستان، به جوړیک له جوړه‌کان هاتوونه‌وه به‌رباس و به پیزانییه‌وه ئاو‌ریان له دراوه‌ته‌وه. هه‌ر ئەم تیگه‌یشته‌شم له نرخ و گرنگی هه‌وله‌کانیانه که وام له ده‌کا چاپی ئەم کتیبه‌م پیشکه‌ش به وان، به پیشمه‌رگه‌کانی نیو سه‌نگه‌ری زمان له نیوخۆی رۆژه‌لاتی کوردستان، بکه‌م.

*قادره وریا / خویندکاری دکتورای زمان. له زانکۆی کۆیه.

زمانی یہ کگرتووی کوردی به کوئ گہیشٹ؟

■ جمہ کہ ریم ہورامی

پرسه ئەدەبى و ھونەرى و زمانەوانىيەكان لە كوردستاندا، گەلى جار دووبارە دەبنەو و لە گوڤار و پوژنامەكاندا لەسەريان دەنووسریت. بۆ قسەکردن لەسەريان كۆر و كۆبوونەوەيان بۆ سازدەكرى. گەلى جار بابەتەكانيان لەو كۆرانەدا لە سنوورى خۆياندا دەچنە دەرەو و لە مەبەستەكانى خۆيان دوور دەكەونەو، كەسانىكى خاوەن برۆانامەى بالاش ھەن، خويان بە دووبارەكردنەوەى بابەتە سەرەككەكانى زمانەوانىيەو گرتووە. گەلى جار ئەو پرسە دەھیننەو پيش لە پەنايدا خۆيان لەچاوخویندەواراندا نوێ دەكەنەو و وا پيشان دەدەن ئەو بابەتانە لە ئاست ئەواندان و ئەوان خاوەن بافتى ئەو ھەن بریاریان لەسەر بەدەن. ھەگبەى ئەوان لەو زۆرتى تىايە و پرە لە نەھىيەكانى زمان و زانست و زانیارى، بە خويان نەبى بە كەس ناکریتەو. قوتابىيەكانيان دەزانن ئەوەى ئەوان لە كۆرەكاندا بە گوڤارنى دەفرۆشن ھەر ئەو وانانەن كە لە پۆلەكانى زانكودا ھەك خورىيەكەى پوور خەجى چەند جار ريساويانە و شىيان كردووەتەو. خەلكە نيمچە خویندەوار و نەخویندەوارەكەش وا دەزانن ئەوەى ئەوان دەليين تازە بابەتە و دەق نەشكاو.

یەكێك لەو بابەتانە كە ھەك بنیشتە خوێشەى بن ددانى لى ھاتوو پرسى زمانى یەكگرتوى كوردى بوو. بابەتەكە ئەو ھەندە و ترابوو، دەوترايەو، كەس نەمابوو نەبىستى. واى لى ھاتبوو بە ھەر یەكێك بووتايە ئەو بۆ بە زمانى كوردى نانوسى، یان ئەو بۆ كتيبى كوردى ناخوینتەو؟ یەكسەر پى دەوتى: جا ئیمە زمانى یەكگرتومان ھەيە تا پى بنوسم یان بخوینمەو؟

لە پال ئەم پرسەدا گەلى كەس خۆيان لە خویندن و نووسینی زمانى كوردى دەدزیو، نموونەى ئەوانە پشتيان لە زمانى دايك و نەتەوەكەيان دەكرد و پشتيانى خۆيان بۆ بيباكي دەكردەو. ئەو كەسانە رەنگە لايان وابى دەسەلاتيك یان دەزگایەكى تايبەت ھەبن، لای ئەوان زمانى یەكگرتوو دروست دەبى كەچى نايكەن.

زمانى یەكگرتوى كوردى یانى چى؟ چۆن پیناسە دەكرى؟ ئەگەر بەوانە كە چاوەروانى زمانى یەكگرتوى كوردى دەكەن، یان داواى دەكەن بلى كوا پیناسە یەكیم بۆ بكەن، یان شوینی ھینانەدییەكەى بۆم دیارى بكەن، رەنگە ھەر ئەو ھەندە بلىن: واتە یەك زمان ھەبى! یانى چى یەك زمان ھەبى؟ بۆ كورد چەند زمانى ھەيە؟ یان دەليين دەشى بە یەك شیوہزار ئاخوتن بكرى، بەم پىيە بى دەبى

شیوه‌زاره‌کان له‌نیو یه‌ک شیوه‌زاردا بتوینه‌وه، یان یه‌کیکیان هه‌لبژیرین و ئه‌وانی دیکه و‌ه‌لا بنین؟ ئایا ئه‌مه ده‌بی؟ خو زمان خه‌رمان لۆخه نییه به ئاسانی تیکه‌ل به یه‌کیان بکه‌یت! یان چ عه‌قلیک ره‌وای ده‌بینی شیوه‌زاریک چه‌ندان ملیون که‌س ئاخاوتنی پین بکه‌ن و هه‌زاران سال له ناخی میژوودا جیگه‌ی خو‌ی گرتبی و په‌گ و ریشه‌ی له‌ناخدا داکو‌تایی، تو بیی - با به خه‌یالی‌ش بی - له مه‌یدانی فیکر و فه‌ره‌هنگ دووری بکه‌یت‌وه! شتی وا رووی نه‌داوه و نه‌بووه، ئه‌مه شتی‌که له‌نیو خه‌یالی‌شدا جیی نابیته‌وه.

گریمان هینانه دی ئه‌م کاره ئه‌سته‌م نه‌بوو، ئه‌ی کام شیوه‌زار ده‌کرئ به‌بنکه بو شیوه‌کانیتر؟ ئه‌ی کئ ئه‌م کاره ده‌کات؟

په‌نگه یه‌کیک لی‌ردها خو‌ی هه‌لقوتینی و بلئ: به‌و جو‌ره نا، به‌لکو به‌وه‌ی زمانیکی یه‌کگرتووی مو‌تربه‌کراو له هه‌موو شیوه‌کان دروستبکری و بیی به زمانی فه‌رمی گشت فه‌رمانگا‌کان و پرۆگرامه‌کانی قوتا‌بخانه و خو‌یندنگا‌کانیشی پین دا‌پژیری. به‌و جو‌ره زمانه ستاندارد که زمانی یه‌کگرتووه دروست ده‌بی.

په‌نگه ئه‌وانه‌ی که‌ه‌زیان لئیه باسی ئه‌و پرسه بکه‌ن، به‌جو‌ریک له‌و جو‌رانه وینای هینانه دی زمانی یه‌کگرتووی کوردییان کردبی.

هه‌ر جو‌ر بی هینانه دی زمانی یه‌کگرتووی کوردی به‌وه‌ی خه‌لکی بی‌ری لی ده‌که‌نه‌وه نه‌ک له واقیعی ئه‌مرۆی کورددا له زه‌ینیشدا ئاسان نییه.

پرسه‌که گه‌لی لایه‌نی هه‌یه، هه‌ر لایه‌نیکی لی وردبوونه‌وه‌ی تایبه‌ت به‌خو‌ی هه‌یه، هه‌ر لایه‌نیکی پی‌ویستی به‌زیده بیرکردنه‌وه و به‌دوادا‌چو‌نه.

له‌بیرکردنه‌وه له زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا یه‌کسه‌ر رینووسه‌که‌ی ده‌که‌ویته به‌ر زه‌ین، هیللی به‌رچاوی ئه‌و پرۆسه‌یه لایه‌نی رینووسه‌که‌یه‌تی، خو ده‌بی له یه‌کگرتووه‌که‌دا رینووسی زمانه‌که‌ش یه‌ک بگری، من هه‌نووکه له‌م دوو دیره‌ی به‌ر ده‌ست‌دا چه‌ند وشه‌یه‌کم نووسیون وه‌ک: وشه‌ی (نووسین، یه‌کبگرن) که‌سانی تر هه‌ن (نووسین) به‌یه‌ک (واو) ده‌نووسن، یان وشه‌ی: (یه‌کبگرن) به‌: (یه‌ک بگرن) ده‌نووسن، هه‌ر دوو رینووسه‌که‌ه‌راستن، وه‌لی دیمه‌نیان جیا‌یه، وشه‌ی (پیلینان) وا بنووسری باشه، یان به‌م جو‌ره: (پین لیتان)، یان: (پین لی نان).

چه‌ندان وشه‌ی دیکه‌ی له‌و چه‌شنه، به‌فۆرمیکیان بنووسری هه‌له‌یه یان به‌ویتترین هه‌له‌ نییه، به‌لام خو ده‌بی له پيشه‌وه رینووسه‌کان ریکبخرین ئه‌وجا ده‌ست بو لایه‌نه‌کانی دیکه‌ی زمان به‌هین.

ئەمە ئەگەر مەبەستمان لە یەكگرتنی زمانی كوردی تەنیا ئەو شیۆهزاره كوردییه بێ كە لە كوردستانی باشووردا لەمیژە بەكار دیت، ئەئە ئەگەر زمانە یەكگرتووێهكە بۆ سەرانیسەری كوردستانی گەورە بێ، ئەمەیان وەك ئەوێ لێ دێ (ئەمپۆ) باوێش بکەین بە شاخی سەفیندا لەسەر قەلای هەولێر دایینین.

لەكاتی بێرکردنەوێمان بۆ هینانە دێ زمانی یەكگرتووی كوردی وەها كە سەرانیسەری كوردستان بگریتهو، ئەو كات دەبێ بێر لە جۆری نووسینەكەش بکەینەوێهك رینووسەكەئێ.

ئایا ئەو زمانە یەكگرتووێ نووسینەكەئێ بەم پیتانە دەبیت كە لە راستەوێ بۆ چەپ دەنووسرین؟ یان بەو نووسینە دەبێ كە لە چەپەوێ بۆ راستە؟ واتە بە پیتی عەرەبێ بێ یان بە پیتی لاتینی؟ وەك لەم دەمەدا لە كوردستانی رۆژئاوا و لە واریکی تەسكدا لە كوردستانی باكوردا بەكارین دین.

پیت هیمایە بۆ ئەو دەنگانەئێ كە وشە پێك دین، دەنگەكانیش هیمان بۆ ئەو مانایانە كە مەبەستن، نووسینی كوردی لە چەپەوێ بۆ راست یان بە پێچەوانەوێ كار ناكاتە سەر حەقیقەتی زمانەكە، وشەكان لە هەر فورمیکدا بن هەمان دەنگیان هەیه، كە تۆ ناوی (ئازاد) دەبێ چێ بەم جۆرە بینوسی (ئازاد) یان بە پیتی لاتینی بینوسی وەك (Azad) لە هەردوو نووسیندا دەنگی وشەئێ ئازاد هەر هەمان دەنگە. باشە؛ لە پرۆسەئێ هینانەئێ زمانی ستانداردی كوردیدا كام نووسین لەو دوو جۆرە نووسینانە وەرگرین؟

ئەمە لە كاتیکدا كە وا بیرمان لەو پرۆسەئێ کردوو؛ دەبێ ئەوێش لەبەر چاوی بگرین، كە نووسینی كوردی لە كوردستانی باشووردا لەمیژە بەكار دەهینرێ و قوناغیكی دوورودریژی بریو، گەلێ كەلتور و فەرھەنگ و رۆشنییری كوردی لە ئامیز گرتووێ و سامانیكی فرەئێ پاشكەوتکردوو. لە ئەزمونگەری خۆیدا خۆئێ سازداوێ. كەچێ نووسین بە پیتی لاتینی لە كوردستانی باكور و رۆژاوادا لە سەرەتای خۆ تاقیکردنەوێ یەكەم هەنگاودایە.

ئەبێ ئەوێش لەبیر نەكەین، كە بەكار هینانی نووسین و خۆئێندنەوێ بە پیتی عەرەبێ لێرە و لاتینی لەوێ بۆتە كەم لە یەكتری حالی بوون و تەگەرەئێ ئالوگۆرکردنی رووناكییری بۆ هەردوو لا.

گریمان ئه و پرۆسه یه مان هینا بواری جیبه جیکردنه وه، کام له م دوو زاره وهر بگرین و بیکهین به ستاندارد و شیوه کانی تری لی موتر به بکهین؟ شیوه کرمانجییه که ی خواروو؟ واته شیوه سۆرانییه باوه که ی، که چه ندان شیوه ی دیکه له په نایدا ههن، یان شیوه کرمانجییه که ی ژوورو که ئه ویش له چه ندان ورده دیالیکتیکی دیکه له په نایدا ههن و له پوو به ریکی فراوانی کوردستاندا دهیان ملیۆن ئاخاوتنی پیده که ن.

ههر کام له و دووانه بکهین به ستاندارد و ئه وانی تری لی موتر به بکهین، له و کاته دا ئه م پرسیاره مان لی قیت ده بیته وه، ئه وانه کین ئه و کاره ده که ن؟ تا چ رادده یه ک ئه و ده سه لاتیه یان هه یه؟ کی ئه و ده سه لاتیه ی دانا؟ با دابنیین ده زگایه ک وه ک ده زگای ئه کادیمیای کوردی ئه و پرۆسه ی گه لاله کرد، ئه ی چۆن ده بیاته بواری جیبه جیکردنه وه؟ ئایا له کوردستاندا، ته نانه ت له و به شه یدا که خاوه ن فیدرالیزمه ئه و ده سه لاتیه ی هه یه تا ئه و کاره بکات؟

بۆ کوردستانی گه وره رزگار بووه و له بهر ده ستدایه و به سنووری مه حکمه ته یمان به ندرکراوه و هه موو شتیکی ته واوه، داگیرکه رانی لی دوور خراوه ته وه، ماوه ته سه ر ئه وه زمانه که ی بۆ بکری زمانی یه کگرتوو؟ ئه وه ی ده یه وی ده ست به کاریکی وه ها بکات، ده بی له پیشه وه بیت کورده که له به ندیه تی رزگار بکات و ئازادیی ئاخاوتن کردنیان به زمانی کوردی بۆ دابین بکات، ده وه له تیکی سه ره بخوی بۆ بنیات بنی و دوژمنه کانی لی دوور بخاته وه و ماوه یه ک له زیدی خۆیاندا به وینه وه و ده سه لاتیکی دلسۆزانه یان بۆ دابمه زرینی. هه موو خه لکه که ش ئاماده بکات بۆ پیشوازیکردنی ئه و پرۆسه یه، ئه و جا با قسه له هینانه دی کاری وه ها بکات.

تۆ سه ر به گه ل و نه ته وه یه کی تا ئه مپۆ له سه دا هه شتا و پینجی قه ده غه یه مندال به زمانی دایکی قسه بکات، یان بخوینی. تۆ هه ول بده له درنده یی داگیرکه ر خۆت رزگار بکه، دوژمنان و داگیرکه رانی تۆ له کرم و مار پیسترن. ئایا کرم و میروو، ئه گه ر جۆره زمانیکیان هه بوایه له یه کتریان قه ده غه ده کرد؟

ده بی بهر له هه موو شتی خۆمان رزگار بکهین، دوژمن له خۆمان دوور بخه ینه وه، با واز بینن ههر یه ک له و دوو لایه نه ی زمانه که مان کرمانجی

ژورو و خواروو له شوین خویاندا گهشه بکهن و به خویاندا بیتهوه، کهی دهرفته رهخسا هموو شتی له تهک ئازادیدا ئاسانه. وا مه زانن فره بوونی زاری کوردی بارگرانییه بۆ زمانه که؛ به پیچه وانه وه، به لکو ههر یهک له و شیوه زارانه فره کردنی سه رچاوهی پوو باره گه وره کهی زمانن، ئەو دیالیکته به گه وره و بچوکیانه وه ده پۆژینه نیوی و ده وله مه ندتری ده کهن. زمانه که مان همیشه تین و ته و ژمی له وانه وه و ه رده گری.

پروا ناکه م زمان هه بی شیوه زاری هممه جوړی نه بی، ئەگه ر زمانیک هه بوو یهک دیالیکتی هه بوو ئەوه بزانه ئەو زمانه شیوه یه که له زمانیکیتر.

ئه وانه ی به پاساوی نه بوونی زمانی یه کگرتووی کوردی پالیان داوه ته وه و به که مه ترخه می دانیشتون به درۆ چاوه روانی ئەو پۆژه ده کهن، که زمانی ستاندارد بیته ئاراوه. ئەوانه له وه بی ئاگان که مامه له کردن به زمانی کوردی له ههر ئاست و بواریکدا بیت گو شکردن و لاواندنه وهی ئەو کۆرپه یه که ده یه وی به سه ر پی بکه وی، وا ئیستا خه ریکه سه ری پی که وتوو و نیوی زمانی یه کگرتووی کوردییه.

له م به شه ی کوردستاندا، که له بواری زمانناسیدا پیی دهوتری کرمانجی خواروو، ههر له سالی چله کانی سه ده ی رابردوو وه ئەو کۆرپه یه لانکی بۆ ده رازیته وه و گۆرانی خو شئاواز به بالایدا دهوتری، وا ئیستا له نیو جوگرافیای ده سه لاتی حکومتی ههریمی کوردستاندا و پانتاییه کی به رینی کوردستانی پۆژه لاتدا وازی ده کات و خه ریکی گروگاله.

ئەو هموو نووسراو و کتیب و گو فار و پۆژنامه و ئورگانانه که ده رده چن و ده خوینرینه وه، یان ئەو هموو نووسینانه له و پانتایه فراوانه دا، ئەگه ر ئەوانه دانانی به ردی بناغه نه بن بۆ بنیات نانی زمانیکی یه کگرتووی کوردی، ئەی ده بی چی بن؟ له نیو پانتایی و ئەو پوو به ره جوگرافییه به رینه دا، که زمانه فره ده نگیه که ی تیدا بلاوده بیته وه، که به ئامیره کانی خویندنه وه و نووسین و بیستن و بینین په خش ده بن، خوینه ران و بیسه ران بی ماندوو بوون لییان حالی ده بن. له کاتیکدا له و پانتایه جوگرافییه دا چه ندان دیالیکتی تر همن و قسه یان پی ده کری، وه لی که خویندن و نووسینه که هاتنه پیشه وه ئەوان که نار ده گرن. خو زمانی یه کگرتووی ئەو میلله تانه که هه ندی پۆشنییری لای خۆمان ده یانه وی زمانی کوردی چا و له وان بکات، هه روا پیکه اتوه.

ئهوانه که زمانی ستانداردی عه‌ره‌بیان کردوو به نمونه بی ئه‌وه‌ی بزائن ئه‌و شیوه‌زاره که کراوه به زمانی یه‌کگرتوویان، ههر ئه‌و شیوه‌زاره. له‌م سه‌رده‌مه‌دا له‌ گه‌لیک ږووه‌وه‌ زمانه‌که‌یان به‌ستووه‌ته‌وه و ناهیلی پهل بو ئالوگور باوئ و له‌ قالبه‌ کونه‌که‌ بیته‌ دهره‌وه، گیریان به‌ ده‌ستییه‌وه‌ خواردوو.

ئهوانه که ههرده‌م له‌ خه‌می نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتووی کوردیدا دان، چاویان له‌سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی کلا ناکه‌ن، گوئیان له‌وه‌ نییه‌ ههر زمانیک میژووی خوی هه‌یه و زاده‌ی زیدی تاییه‌تی خویه‌تی.

زمانی یه‌کگرتووی عه‌ره‌بی ته‌نیا له‌ بواری نووسین و خویندنه‌وه و جیه‌جیکردنی کاروباری ږوشنبیریدا به‌کار دیت، که‌چی له‌ واقعی دهره‌وه‌ی ژیاندا ههر ناوچه و شیوه‌زاری خوی هه‌یه، به‌و ئاخاوتنی ږوژانه‌ ده‌که‌ن.

ئه‌گه‌ر عه‌ره‌بیک له‌ ژیانی ږوژانه‌یدا به‌ شیوه‌ فه‌رمیه‌ یه‌کگرتوو‌ه‌که‌ قسه‌ بکات گالته‌ی پئ ده‌کرئ، که‌چی ئه‌گه‌ر یه‌کیکی کورد له‌ بازار و شوینه‌ گشتیه‌کاندا به‌ شیوه‌ فه‌رمیه‌ کوردیه‌که‌ قسه‌ بکات ږیزی لیده‌گیری و به‌ ږووناکییر ده‌دریته‌ قه‌له‌م.

من له‌وه‌ دلنیام که‌ ئه‌گه‌ر له‌ سه‌رانسه‌ری کوردستانی باشووردا به‌رنامه و ږوگرامی خویندنگاکان به‌ کوردیه‌که‌ وه‌ها داږیژران و به‌ شیوه‌کانی دی موتره‌ بکری، چه‌ند سال جاریکیش پیاچوونه‌وه‌ به‌و ږوگرامانه‌دا بکرین، ئه‌وکات ده‌زگاکانی په‌روه‌رده و خویندنگاکان ده‌بنه‌ زمانی به‌دی هینانی زمانی یه‌کگرتووی کوردی.

له‌ هه‌مان کاتیشدا کوردیه‌ یه‌خسیر کراوه‌که‌ی به‌شه‌کانی تری کوردستان که‌ ئازاد ده‌بی و ده‌که‌ویته‌ به‌ر ده‌ستی خاوه‌نه‌که‌ی ئه‌وکات ئه‌زمونه‌کانی به‌شه‌ زمانه‌که‌ی باشوور ده‌کات به‌ پیشږه‌وی خوی، وه‌ک ئه‌مږو هه‌ست ده‌که‌ین زاراوه‌گه‌لیک که‌ له‌ زور بووردا له‌ کوردستانی باشووردا جیی خویان گرتوو له‌ویش به‌ تاسه‌وه‌ به‌کار ده‌هینرین. به‌و به‌کاره‌ینانه‌ی ئه‌و زاراوانه‌ ږه‌چه و به‌سته‌له‌کی له‌ یه‌کدی داږان ده‌توینه‌وه و فره‌تر له‌ یه‌کدی نزیک ده‌بینه‌وه.

من داوا له‌و ږوشنبیره‌ به‌ږیژانه‌ ده‌که‌م که‌ خه‌می نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتووی کوردییان هه‌یه، با هه‌ول بدن برا ئیزیدییه‌کانیان له‌و زمانه‌ کوردیه‌ که‌ نوژی پی ده‌که‌ن و کتیبه‌ پیروزه‌کانیان پینان ده‌لین زمانی کوردی زمانیکی یه‌زدانییه‌ دوور نه‌خرینه‌وه، کتیبه‌کانیان وا ده‌گه‌یه‌نن که‌ خوا له‌گه‌ل (ئاده‌م) و (نوح‌دا) به‌ کوردی قسه‌ی کردوو، با ږوشنبیرانی کورد بزائن بیروکه‌ی ئاخاوتنی یه‌زدان

لەگەڵ ئافەرىدەى خۆيدا بىرۆكەيەكى كۆنە لە ئايىنە كۆنەكانى كوردەوە سەرچاوەى گرتووە، ئايىنەكانى تىرىش ئەو بىرۆكەيان لەو بىرورا كۆنانەى كوردەوە وەرگرتووە و ھاوردەى نىو كىتیبەكان كردووە، داوا لە كاربەدەستانى كوردستان و سەرچەم نووسەر و پروناكبيران و ئەكادىمىيەكان دەكەم فرىاكەون پرۆگرامى خويندن بە كوردى بۆ پىپراگەياندى نەوہى ئىزىدىيەكان دابنرى، تا بەو زمانەى كە بپروايان وايە پىرۆزە و يەزدان بۆ يەكەم جار بەو زمانە قسەى كردووە دابرىژرى.

كورتە يەك لە ھەمبەر رەوانىيەتچىلەر

■ ئەنۋەر ئەلمان

فيگوره رهوانبيژيه كان:

ئاماژه رهوانبيژيه كان نهك ههر گرنگي خويان بو رپتيمي ههلبهستيگ ههيه، بهلكو بو تيگهيشتن له ناواخنيش. له سهردهمي ئهنتيگهوه رهچاوي فيربووني شنيوه جياوازهكاني رهوانبيژي كراوه.

ئه مړوكهيش به بي زانياري لهو بارهيهوه، تيگهيشتن له ههلبهست هونينهوه، جيبي پشتگويخستن نيهه. تاييهتمهندي ئاماژهكاني دهقه هونينهوهكان، دهربريني ناچونيهتي، نابهرامبهريي زماني دهربرينهكانه. هوزانقان، ههلبهستهوان به جوركي ترههستي خوي دهردهبريت وهك له زماني گشتي روظانهي خهلك كه ئيمه خوومان پيوهگرتووه. دهرفتهتيك بوړوونكردنهوهيهكي پيويست، له هه مبههر هزر و پهيف و رهوانبيژيهوه*.

(زمان و دهربريني هونراوهي دهقيني ويژهيي، بي له بهرچاوگرنتي وهزن و قافيهي باو، زمان و دهربرينيكي جياوازتره له قسه و ههقهيفينيكي ئاسايي كه دهشيت زوربهي زوري خهلك ليبي بهرخوردار بن و بيزانن. سهرنج بدهينه

پهندي پيشيناني گهلاني دنيا. يانيش له مپر خومان، به تاييه تي پهنهكاني پيره ميژد، ههمان پهيفي باون، به لام كورت و پوخت و چرو ريكخراو پرمانان له رهوانبيژي و كاريگريدا له سههر هزري باو. جياوازي كه سيك له گهل ئه ويتر ئا له ويكانه وه سه رچاوه ههله دگرپت. ههروهك فهلسهفه خوي. پامان و روظوون و بيركردنهوه، مۆنوپول نيهه و مولك و مافي گشتييه و دهشيت ههر مروفتيك به پيي حهز و ئارهزوو و تواناو دهرفته تي رهخساو خوي ليبي بهرخوردارييت.

بيشك مروفهكان بير دهكهنهوه و ههمان پهيف و دهسته واژهيش دهزانن و بهكار دينن، به لام زوربه ناتوانن يان ناخوازن رهوانبيژبن و به ههمان پهيف و دهسته واژه، پامان و بيرهكان و هها چر و مانادار بكه نهوه كه بگه نه ئاستي كاريگهريي هزري و فهيله سوف بوون. مروفيش ههيه كه له ئاستيكي بهرزي روظنبيري هه مهلايه نه دا بهرخورداره، به لام هيشتاكه بهو مانايه نيهه كه بانگه شهي فهيله سوف بوون ههلبدات! ئيدي يان هيشتاكه ناكامله يانيش خوي به شايستهي فهيله سوف بوون نازانيت. دهنا ساختماني كه سيكي هزرهوان، فهيله سوف، خاوهن هزريكي قول، به ههمان كه رهستهكاني كه باون و ههن دروستكراون و يان دروست دهكرين. بو

رونترکردنه وهی رهوانبیژی ناچارین پشت به دوو نمونه‌ی ساده ببهستین : وهک دروستکردنی چهندين ساختمانی زور ليک جياوازتر به که رهسته‌کانی وهک، خشت و بهرد و چیمه‌نتو، گه‌چ و قسل و خاک و خوّل و ئاو له ساختمانی‌کدا...هتد.

به‌لام به قه‌باره و شیوه و ناوه‌رۆک و جوړیتی - کوالیتی جياواز له باو! ئارد و ئاو، خومره و خوئی ته‌نیا نان به‌ره‌م ناهینن، به‌لکو له کاری هه‌ویردا پیکه‌یتنهری شتگه‌لیکی زور جياوازترن له یه‌کتر. هه‌مان که رهسته و به‌لام شتیکی جياوازتر له گشت.

چه‌مکی خودی فه‌لسه‌فه، بیرکردنه‌وه و پامان ، که ده‌سته‌واژه‌یه‌کی یونانیه، فیلو + سوّفی، واتا دوّستی فیربوون*، ئه‌وانه‌ی که دوّستی فیربوون و ده‌خوازن شتگه‌لیکی جياوازتر له باو بخولقینن. هزره‌وانی ئاله‌ویکانه‌وه سه‌رچاوه هه‌لده‌گریت و بو تیگه‌یشتنی زورتر له وه‌چه‌مکه نیزیکمان ده‌کاته‌وه. که‌سێک خواست و ئه‌وجا توانای بیرکردنه‌وه‌ی هه‌یه‌وه ده‌توانیت، جياواز له‌وانیت، پامانه‌کانی به هه‌مان په‌یفی باو بکاته ده‌قیکی چر و پری ده‌وله‌ند و کاریگه‌ر. ماوه‌ته‌وه بگوتریت، مه‌رج نییه که‌سێکی هزره‌وان، فیلو سوّف، تاکیکی ته‌وا خه‌ملاو و بیخه‌ل و خه‌شی ناو جفاک بیت! ئه‌زموونی ژیان فیری کردوین، ئه‌گه‌رمروّف زورتر له تاییه‌تمه‌نیدا قوولبیته‌وه، سه‌رکه‌وتووتر و دیارتر ده‌بیت، چونکه تواناکه‌ی چرتر ده‌بیته‌وه! ده‌نا تاکی فره‌جه‌سه‌ری له زانسته‌کاندا گه‌لیک ده‌گمه‌نه. به‌لکوم ئه‌وه پسپوره له لکیکی زانسته‌کان! ئه‌م دیارده‌ی ، له‌هه‌موو کاسه‌یه‌کدا که‌وچک بوونه! هه‌موو شتیکی زانینه، له هه‌موو شتیکی خوتیه‌له‌قورتاننده، له کومه‌لگای پاشکه‌وتووه‌کاندا به‌رقه‌راره! مروّف هه‌ن که به کۆتایی ژیانان هزر و پامانه‌کانیشیان، یان هییدی هییدی کال ده‌بنه‌وه، یانیش ئیدی کۆتایی پیدیت، چونکه زر، ناکامل و نه‌خه‌ملیوو نه‌ره‌خسیو و پچر پچره‌ بووه! هه‌یشن که به‌ره‌می هزریان تا چهندين سه‌ده‌یش نرخ و کاریگه‌ریی خویان له کومه‌لگادا جیدیلن. بیرتۆلت بریشتی شانۆکار و رۆشنییری ئه‌لمان گوتوویه : مروّفه‌کان ساتیک به‌ته‌واوی مردون که پاش خویان که‌سێک ناویان لینه‌هینیت! به کوردی خۆمان، واته ناویان کویر بیته‌وه. حاجی قادری کۆیه‌ش له‌مباریه‌ فه‌رموویه‌تی:

مەرگ و ژین میسلی سیبهر و تاوه ئەهوی باقی بمینیت، هەر ناوه

به كورتی، دهشیت كه به لاغت كه سیک بکاته نه مر. به لام ناشیت كه هزره وانی و
فلسه فه و فه یله سوف بوون دیاردهیه کی ئە پستراکت / وه ستاوی جیگیرو سه ره به چینیتی
دیارکراو بیت! هزره کانیش وه ک بژیوی پاته بووه له ژیاندا، پیخوری سه رده مه کانی
خویان بوون و ده بن! (هۆزنقان، هه لبه ستوان، شاعیر!)، بو فه رهامکردن و خولقاندنی
زمانی هۆنینه وهی هه لبه ستوانیه که ی شیوه یه کی تایبه تتر به کار دینیت، دوور له قسه ی
باوی گشتی.

به وه هۆکاره، فیگوره ره وان بیژییه کان کلیلی تیگه یشتن له " زمانیکی هۆنینه وهی
هه لبه سته وانی " .

لیره کانه چه ند هه لباژرده ی که م و به لام گرنگ له هه مبه ر ئامرازی ره وان بیژییه وه
ده خه یه روو.

وینه (وینا) ۲ : به و مانایه ی تیگه یشتن له ده ربهرینی هه موو جه مسه ره لیئالاوه
ویناکراوه ناچۆنیتیه کان له گه ل یه کتر له هه لبه سته که دا، له پیناو تیگه یشتن له وینا
سه ره کییه که ی که له هه موو فیگوره ره وان بیژییه کان پیکه اتوووه، بو نمونه : مه جازی،
کینایه و دوو فاقه یی (له ده ربهرین و وینا کردنه کاند / وه رگێر).

به راووردکاری ۳ : به هۆکاری به کارهینانی " چۆن" و " هه ره که" ، پیوه ندی له
نیوان دوو لایه ندا چیده کریت که هاوشیوه یه کیان پیکه وه هه بیت، وه ک " نان وه ک
خوین".

خوازه، کینایه (ئیستیعاره!) ۴ : ئە مرۆکه خوازه وه ک ده سته واژه یه کی گرنگی
ره وان بیژی به کار ده بریت. به و پینیه ی وشه یه ک له ماناخوازییه که ی وه رده گیریت و
ده خریته جتییه کی تری هاوپه یوه ندییه وه که ئیدی مانایه کی نویتتر ده به خشیت، وه ک:
" خۆرئاو ابوونی ژیان".

دژه یه ک، ناته با/ ۵ : لیره دا ده سته واژه گه لیک پیکرا ئاویزان ده کرین، باکارده برین،
که له راستیدا ناته بای یه کترن، وه ک: " شیرینی تال".

تهوس، تهشهر، مهزاق، گالتهئامیز ۶: ئهوهی که بیژهر به وشه ده‌ریده‌بریت، هه‌ر ته‌واو مانایه‌کی پیچه‌وانه‌ی هه‌یه . وهک " ده‌ی سا ئه‌وه دیاریه‌کی هه‌ر زۆر جوانه‌. هاوته‌ریبی ۷: رسته‌ی به‌دوای یه‌کدا و به‌لام مانا جیاواز له‌ ده‌ربریندا. وهک " وهک به‌فر سپی و وهک دره‌ختی ئابه‌نوسیش ره‌ش".

زیاده‌پۆیی، زیاده‌پۆه‌نان ۸: زیاده‌پۆه‌نان، زیاده‌پۆییه، ده‌ربرینه‌که وهک وشه‌کان وه‌رناگیرین.

وهک " خو من هه‌زار جارم پیگوتیت "

به‌که‌سیتی کردن، (تشخیصکردن!) ۹: ده‌سته‌واژه دیاره‌کان، (نه‌ک وهک ئاژه‌ل، گژوگیاو..هتد) شیرۆقه و راقه‌ی وایان ده‌خریته پال که به‌س بو مروّف ده‌گونجین و شیاون. وهک " دارستانه‌که بیده‌نگه " .

جوانی ده‌ربرین / ۱۰ : شتیکی نه‌رینی به‌ هوکاري ئاماژه‌ی ئه‌رینییه‌وه جوان ده‌کریت. وهک " خه‌و لیکه‌وتن " ، له‌ بریتی " مردن " .

کرتاندن، هیما / ۱۱ : هیما به‌و مانایه‌ی که مروّف له‌ رووی گوتنی له‌ شتیکه، وهک " ئای به‌هار، ئه‌وه خوئی !"

(*) نووسینی ناو که‌وانه‌که، وه‌رگیردراو نییه، به‌لکو رامان و بوچوونی وه‌رگیر و نووسه‌ره.

philosophie (*)

بو نمونه، شیوه نووسین و ده‌ربرینی ده‌سته‌واژه‌کانی وهک (میتامورفۆزه/ شیوه‌گۆرین، یان، دیسفیمیسوس، کاکوفیسوس/ نرخدابه‌زاندنی په‌یف بو به سوککردن و زۆریتیش ، له‌ زمانه‌کانی ئینگیزی و ئه‌روپی و ئینجا ئه‌لمانیدا زۆر لیک جیاوازن. وه‌رگیر.

Peyvekan be akmanî;

RHETORISCHE FIGUREN, BILD, VERGLEICH, METAPHER, OXYMORON, IRONIE, PARALLELISMUS, HYPERBEL, PERSONIFIKATION, EUPHEMISMUS, APOSTROPHE

سه‌چاوه‌ی ده‌سته‌واژه وەرگێڤدراوه‌کان: (به‌داخه‌وه دیرۆکی له‌سه‌ر نیه).
 ده‌سته‌واژه هه‌لبه‌سته‌وانیه‌کان (شیعرییه‌کان!)

Fachbegriffe der Lyrik.

Arbeitsblätter Literatur. Verlag an der Ruhr.

باخچه دا ته بینم

عبدالرحمان نه قشبه ندی ■

بئاخفہ دا تہ ببینم۔ واتہ ژبوکو تہ بنیاسم، بیژہ۔ ئەف گوتنا پر واتا وکورهزری، بزەلالی رولئ ئاخفتنی و فەراتیا ئەزمانی وەکو ئالافی نیاسین و ناساندنی، و دیارکەتن و بەلیکرنا کەسایەتیا مروفی، چ تاک ئان گروپ، دیاردکەت.

واتە، بریکا ئاخفتنی، مروف ژگیانبەرین دی دەیتەنیاسین. بەروفاژیا فی گوتنی ژی، گەر مروفی شیانا ئاخفتنی نەبا، وەکو هەر گیانبەرەکی بینی ئەزمان، دا هیتەدیتن و ژئ جودانەدبوو.

لی رول و فەراتیا ئەزمانی بو مروفی، نەک تەنی دەندیادیە، کو مروفی ژگیانبەرین دی فەدەر و جودابکەت، ئان کەسایەتیا گروپین مروقان، ژهەقدو فاقیریت و هەلبکەت، بەلکو پروسە هەبوون و زان و دارپژتتا ئەزمانی، لئک مروفی برهنگی پیشچاف و دیتی، گەلە مەزنتەر و کاریگەرترە ژھندی کو تەنی ببیتە ناسنامە و کارتا نیاسینی. بەلکو وەکو دەیتەدیتن و نیاسین، ئەزمان ئەگەرەکی سەرەکیی هاریکاربوویە ژبو خوراکرتن و بەردەوامپیدانا مانا رقتستین وی. واتە هەکە مروفی شیانا ئاخفتنی برهنگی دەیتەنیاسین، نەبا، پە ی یاسایین سروشتی بین ژيانا گیانبەران، نەبا مروف لاسەر گلپانیا ئەردی نەمابا. ژبەرکو یاسا سروشتیا ژيانا تەفایا گیانبەران و ژوان مروف، لپن کوتەکیا (مان بو وی بوویە، یی پتر شیان هەین). ئان (مان بو ویە یی چیتەر). لقیترئ پساراً لوگیک کو بەیتەکرن، ئەوہ کو گەلوو. فەدەر ژشیانا سروشتیا مروفی بو ئاخفتنی، مروفی هەمبەر گیانبەرین دی، چ شیان و چیتری هەیه، کو بشیت ژگیانبەرین دی چیتربیت ئان بشیانتربیت؟!

پیشچاف، فەدەر ژئەزمانی هەفپەیفینی، مروفی هەمبەر گیانبەرین دی بین دگەل ژیان و دژین، چ تاییەتمەندیین دی نین و چ چەک و ئالافین بەرگریی نین کو گیانبەرین دی نەبن.

ژبەرکو وەکو دەیتەدیتن، مروفی نەشیانا بەزا ئاژەلەکی وەکو (پلنگی) هەیه و نەدشیت وەکو (بالندە و تەوالا) بفریت. نەکیلب و ددانین سەفاکری هەنە، وەکو ئاژەلین دپ بەرگریی ژخو بکەت. نەوہکو (ماری) ژەهرهەیه و نەوہکو (هەرچی) دشیت تەفایا زفستانی دسکەفتەکیدا خو ئاسیبکەت و فەشیریت و تەنی کەفا دەستی خو بخوت. نەوہکو (ژوژی) دکاریت پیستی خو بکەتە مەتال کو خو پینداپوشیت و بپاریزیت. نەزەفەریا راکرنا بیهنی وەکو (سەی) هەیه کو زوی کاودانین ترسدار و گەفین گیانبەرین دی ببینیت و نەهژمارا مروقان ژیا (گورگان) پتربوویە کو بکاریت هەمبەر

هه و پیکدادانا وان راوستیت. بکورتی دبازنی شیانی به‌رگرییدا، فه‌ده‌ر ژه‌ه‌بوونا ئالافین ئاخفتنی دده‌فی مروفیدا و له‌یستنا وان ئالافان، په‌ی ئاستی هزری، و کارکرنا واتا وان ده‌نگان، دسه‌ری خودا، ژبو جاره‌کا دی گوته‌فه، مروف لاوازترین گیانه‌ری (مه‌مکی - شیرخور) بوویه، لسه‌ر گلپانیا ئه‌ردی.

لی دیسان، دسه‌ر فی لاوازییڤا، مروفی شیای هه‌مبه‌ر ته‌فایا وان گه‌فان و گه‌له‌ کاودانین تپسدارین دی وه‌کو سه‌رما و گه‌رما و توفان و له‌یین ئه‌ردی و نه‌خوشیان و برسا روژانه، راوستیت و خو پپاریزیت و به‌رگریی ژخو بکه‌ت، ئان بیژین ته‌فایا وان کاودان و گه‌ف و مه‌تپسیان، بنده‌ست بکه‌ت، ئان ژی دبازنه‌کیدا گیربکه‌ت و گریده‌ت، ئان گه‌له‌ک ژوان گه‌فان ژناقببه‌ت و نه‌هیلتیت. لپیشیی گه‌ف و تپسا دویروکیا نه‌بوونا خارنی.

ئه‌گه‌ری فی شیان و زه‌فه‌ریا کت و تاکا مروفی، کو بوویه ده‌سه‌لاتدار لسه‌ر ته‌فایا (گوکگلا) لسه‌ر دژیت، ئیکبوون و هه‌قالبه‌ندیا هزر و ئه‌زمانیه. واته رولی ئه‌زمانی دترازیا هه‌مبه‌رکرنیدا دگه‌ل هزری، هه‌ف شیانه و ئیک بیی یی دی گروجدبیت. ژبه‌رکو مه‌زنی و شایانا هزری و هوشمه‌ندیا مروفی، چه‌ند یامه‌زن و بزده‌فه‌ربیت، بیی وه‌رگه‌راندن و گه‌هاندنا وی هزری، ئه‌ف زه‌فه‌ریه‌ سیوی و ده‌جدا دمینییت. ئان بیژین، ئه‌و هزر دسه‌ریدا ئاسی و گیردبیت و پینشداچوون تیدا چینابیت و بهایی وی هزری هندک دبیت.

واته راسته شیانا هزری لنک مروفی، روله‌کی مه‌زن و بنه‌په‌تی یی هه‌ی، نه‌ک ته‌نی، ژبو پینشه‌وابوونا مروفی هه‌مبه‌ر گیانه‌ریی دی، به‌لکو بگشتی بو پیشقه‌چوونا ره‌نگی ژیا نا روژانه‌یا مروفی. لی بیی شیانا گه‌هاندنا گوته‌یین وی هزری، ژکه‌سه‌کی بو یی دی، ئان دیارکرنا هزرا که‌سه‌کی بو جقات و کوما دنافدا دژیت، کاریگه‌ری و زه‌فه‌ریا وی هزری هه‌که‌ نه‌بیژین (نه‌ل) دبیت و نامینییت، گه‌له‌ لاواز و بیشیان‌دبیت. ژبه‌رکو بیی ئه‌زمان، ده‌نگ و په‌نگی وی هزری، فه‌شارتی و نخافتی. دمینییت و که‌سی گوهلینابیت.

وه‌هه‌یه‌ هزرا مروفی بو هندی بچیت، کو گه‌له‌ ره‌نگین دی بین ده‌ربرینی به‌رده‌ستن، ده‌ر‌فه‌یی راه‌افیژتتا ده‌نگان، کو مروف بو گه‌هاندنا هزرا خو بکاربینیت و مه‌انه‌ نینه‌ بلیخستنا فان ده‌نگان وه‌کو ئاخفتن، ئه‌ف کاودانه‌ به‌یته‌ئه‌نجامدان. بونمونه، وه‌کو ئه‌زمانی لقی نا له‌شی و ژوی ئه‌زمانی تبالان، کو سه‌ده‌م بو که‌رولالان ده‌یته‌بکارئینان.

لی بکارئینانا هر رهنگه کی لقاندنا له شی ژبو گه هاندنا پیدقیاتیان، ژبازنی چهند واتایه کین گیرکری و سنوردار و یقه تر چینابیت. ژبه رکو ژرپقه و اتا وی لقاندنی کوپیی ئە زمانه کیه کو مروقی شه هر زایی دخه بتینا ویدا ههیه و لبن سیبه ر و کاریگه ریا ئە زمانه کی به رناس دهیته تیگه هشتن. دیسان ئە زمانی له شی، ته قایا پیدقیاتیان هزرئ و زه قه ریا وی هزرئ، تژی ناکه ن و نه شین برهنگه کی پیدقی کوی هزرا که سه کی بگه هیته گو هین که سه کی دی. ئان بیژین گوتن، دریکا لقینا له شیدا، ئارمانجا گه هاندنا پیدقیاتیان مروقی، وهکو کریارا هر ئازله کی لیده هیته، ده می پیدقیبیت واتایه کی بگه هیته، کو ئارمانجا پرانیا وان پیدقیاتیان، دبازئ به رگری و خارنی و زاو زیدا دهیته گوتن. نمونه بو قئ گوتنی، ده سپیکا خه بتینا دهنگان لنک مروقی، دگه له خه بتینا وان دهنگان لنک ئازهلین (مه کی) جودا نه بوویه. کو چهند ئاوازه کین سروشتی بوون، بیولوگی - خودایی، لنک ته قایا گینا به ران برهنگین جودا، ههیه و دهیته دیتن. لی چ گینا به ره کی قه دهر ژ مروقی شیانا به رفره کرنا گوتنا وان دهنگان و واتا وان نینه.

واته بی لیخستنا ئاوازی دهنگان بریکا ده قئ مروقی، دهر برینا مروقی وهکو دهر برینا هر ئازله کی بیته زمان لیده هیته. کو ژ(هه و، عه و، ئو، فر فر، حر حر، ویچ ویچ، ته و ته و... هتد) پتر نینه و نابیت.

ژقی چه ندئ، بی زه قه ریا بکارئینانا ئالاقین ئاخفتنی دده قیدا، راستیا شیان و زه قه ریا هزرئ دهر ناکه قیت. بی دودلی ژئ، مروف دکاریت بیژیت، قه دهر ژ راهاقیژتتا دهنگان دده قیدا، هر بزاقه کا دی و رهنگه کی دی یی دهر برینی، نفیسین نه بیت، وه دکه ت، کو هر، ژبازنی هزرا مروقی دیرین دهر نه که قیت و دجهی خودا بمینیت و شیانی مه زن بو چینه بن. واته کلیلا کاریگر بو وه رگه راندنا شیانی هزرئ، ته نی بلیخستنا دهنگان دده قیدا دهیته نه جامدان و شیانا قئ کریاری، ته نی لنک وی مروقی یا هاتیه نه جامدان یی کو ئالاقین لیخستنا دهنگان دده قیدا هه ی و یی کو بنا قئ مروقی ب(هوش - زاپیان) هاتیه بنا قکرن.

له و مروف دکاریت بیژیت، ئاخفتنا مروقی، وهکو کاودان و کریار، تاکه ده لیقه و ریکه، ژبو وه رگه راندنا شیانا بیده نگا هزرئ و بدهنگ گه هاندنا وی هزرئ، بو گو هلیکه ری. وهکو لیخستنا (نوتین) ئاوازان، تانه هیته لیخستن، دهنگی وان ئاوازان ناهیه ته گو هلیبوون و خوشیا وان ناهیه ته زانین و وه رگرتن و مفایی وان ناهیه ته دیتن. واته ئە زمانی مروقی، تاکه ئالاقه، شیان و پیدقیاتیان هزرئ بگه هیته و بده ته نیاسین.

ژئی چهندی وهسان دهیته تیگه هشتن، کو بیی هه بوونا ئالافین دنگ راهافینژتنی لنک مروقی، شیانین مروقی دهرناکهفن و کهسین دهوروبه ر تیناگههن، کانئ هزرا مروقی چ دقیت بیژیت و بکهت. بشباندن هزر وهکو بارویتا فیشه کییه، شیان و کاریگه ریا وی باروتا بیسنور و گه له که، لی بیی کریسکا هه لبوونی، ئه و باروت گرناگریت و ناته قیت و بها ژئی ناهیته وه رگرتن. چیدبیت ژئی بیژین، بشباندن، ئه زمان وه کو کولبه ره کیه، چ دهرزا مروقیدا دهیته زان و ژهنین، بوهرگه پاندن دگه هیته هزرا که سه کی ئان یاچه ند کهسین دی. چ نیژیکبن ئان دور. ژئی چهندی، راسته شیانا مروقی و جوداهیا وی دگه ل ته قایا گینابه ریڼ دی، بو زه قهری و شیانا هزری فه دگه پیت، لی ئه ف هزرا بگور و تایبته، بیی ئه زمان، رولی خو ژده ستددهت. واته هه که مروقی، وهکو ته قایا گینابه ریڼ دی، ئالافین دنگ دهریخستنئ دده قیدا نه بان، دا مروف تهنئ وهکو ئاژله کی زیره ک هیته نیاسین و دیتن و چیدبوو، نه شیابا ژئی خو لبه ر شیانین گه له گینابه ریڼ دی بگریت. بقئ دیتنئ، ئه زمان دبیته کلیلا هزری و بیی قئ کلیلی دهرگه هی شیانین (کارگری) دهرزیدا ناهیته فه کرن. ئان چنه بیت، به رفه ره بوون و پیشداچوون دوی هزریدا چینابیت. لده مه کی به ره زری پیشداچوونا ژیا نا مروقی، بیی هاریگاریا ئاخفتنئ، سه رده مه کی گه له پتر دقیا، ژسه رده می مروقی بوراندی، تاگه هشتیه قئ پیشکه فتنا دهیته دیتن و لوگیک، مروف چ جارن نه دگه هشته قئ ژیا نا پیشکه فتیا دهیته دیتن. واته هزر بیی ئه زمان، دبیته تهنئ کریاره کا گه له ک تانگری و سنوردار، وهکو هه ر ئاژله کی دی کو ژچه ند واتاین گیرگری پیقه تر نه شیت بگه هینیت. لقیڼی پسیرا چیدبیت و دهیته کرن، کو گه لو هزر بوویه ئه گه ری تایبه تمه دنیا مروقی، ئان شیانا ئاخفتنئ لنک مروقی بوویه ئه گه ری وی تایبه تمه ندین. ئه ف پسیره وهکو وی پسیرا لیدهیت کانئ (مریشک ژهیکئ چیبووویه ئان هیک ژمریشکی چیبووویه)! ژبه رکو ئه زمان و هزر پیکفه گریداینه، ژئیک ناهینه جوداکرن و دیسان ئیک دبیته ئه گه ری پیشکه فتنا یی دی. هه ردو ژئی تایبه تمه ندین خوداینه، ژئه نجامی کاودانه کا (گاقرانانکی) بیولوگی، بین لنک مروقی په یدا بووین و بهه بوونا وان، مروف ژته قایا گینابه ریڼ دی، یی جودا و کتبووی. باشه گه ر وهسان ژئی بیت و باوه ری بهندی بهیته کرن، کو (ئه زمان و هوش)، ئه گه رن بو تایبه تمه ندیبوون و پیشکه تنا مروقی، و ژئیک ناهینه فه دهرکرن، لی کاریگه ریا کیژان ژوان بو یی دی شوینه یلتره؟!

به رسقا فی پساری، دمیته هه لایستی، لی پیشچاف، ته قایا گیانبه رین (مه مکی - شیرخور)، بیولوگی رهنگه کی زیره کی و زه قه ریا هزری، یالک هه ی. هه که ئەف زه قه ریه وهک هه ف ژی نه بیت و نه دئاستی زه قه ریا هزرا مرو قیدا ژی بیت. لی دیسان ئەفی زه قه ریخ، په ی ئاستی شیانا خو، نه شیایه وه سان یاشوینهیل و کاریگه ربیت، کو وه بکته، ئەو گیانبه ر هندهک پیدقیاتیین خو قه دهر ژخوارنی و ترسی و زاوژی، بدهنگ بیژن. ئان بیژن سهره رای ژیریا هندهک ئاژهلان، ئەو ئاژهل نه شیایه کو بی زیره کاتیا هزرا خو بدهنگ بیژن. خورستیر بیژن، ژکو بی پیدقیاتیین گیانبه رین بی ئە زمان، ته نی چه ند پیدقیاتیه کین سهره کی و کن، وهکو شیانه کا بیولوگی، بدهنگ دهینه دیارکن. لی مروقی دیرین، لده سپیکا هه بوونا خو، هه رچه نده په یسکا هزرکرنا وی نه گه له یاجودابوویه ژهزرا ئاژهلین شیرخورین دی، لی بی شیای پرانیا پیدقیاتیین خو بدهنگ بیژیت و بهرده وام دگه ل بهر فره هه بوونا فان پیدقیاتیان، لیخستنا دهنگان و ااتا وان ژی پترلیکته و ئەف ته قنه تائه قرو بی بهرده وامه.

هه که بیژن شیان و پیشکته تنه مروقی ده نیدایه کو شیانا هزری، خودایی و سروشتی، جودا و بزقه تره ژشیانا هزریا ئاژهلین دی، لهو مروقی شیای باخیت! لی ئاژهل هه نه بئاستی هزرا مروقی دیرین، هزرا وان یاتیژه، لی وهکو مروقی نه شیایه و نه شین باخفن و بیژن. هه که بونمونه وهکو (به به غای) گه له دهنگان ژی راهافیزن، ئەو دهنگ زه هریقه کرنا ئاوازی دهنگین مروقیه، (به به غا) دبیزیته قه، بی ئارمانج ژوی گوتنی هه بیت، به لکو ته نی زه هریقه کرنا وان دهنگان بین گولیدبیت ئان بو دهینه گوتن و ئارمانج نه گه هاندنا و ااتا وان دهنگانه. لهو هه رچه نده ئاژهل هه نه هزرتیژیا وان پیشچاف و دیاره، لی نه شیایه تیژیا هزرا خو پینشدابهن. لی مروقی بهاریکاریا ئاخفتنی، بی شیای هزرا خو، وهکو دهینه دیتن، مه زن و بهر فره بکته. ئان بیژن، ته قایا گیانبه رین گوشخور، په یسکین جودا، سروشتی زیره کاتیه کا هزرتیژی یالک هه ی، لی قه دهر ژمروقی چ گینانبه ره کی شیانا لیکدانا دو دهنگان و پتر دده قیدا نینه. بونمونه (سه ی)، ئان ئان قه له ره شه کی، زیره کاتیه کا هزری یاتایه تی لنک دهینه دیتن، بلا گه له یاجودا و هندک ژی بیت، ژزیره کاتیا هزرا مروقی سهرده م، لی په ی ئاستی هزرا خو، دقا شیانا لیکدانا چه ند دهنگان هه با. لده مه کی، کیش و گرانی مه ژبی مروقی دیرین (زایان) ، چ جودایی دگه ل کیش و گرانی مه ژبی مروقی سهرده م نینه. لی رهنگی هزرکرنا مروقی سهرده م دگه ل هزرکرنا مروقی دیرین، گه له جودایه. ژفی گوتنی وه سان دیار دبیت،

كو پتريا شيانا هزرا مروقى دږين، بهرى په‌يدابوونا پروسى ئاخفتنى، يابه‌نجكرى و
نفتسيوويه. ژبه‌ركو ئالافى هشاركرنا وى شيانى ده‌ستپينه‌كربوو، ئان بگورنه‌كه‌تبو.
پيشچاقه‌ ژى، هندی مروف باخفت و گوه‌ لواتا ئاخفتنى بگريت، هزر پتر و باشر
بزده‌قر و شيان دبیت. لده‌مه‌كى، شيانين هزرا مروقى چ سنور و توخيپ و راوستيان
نين، ته‌ك قى زه‌قه‌ريى، نه‌زمانى مروقى ژى راوستيان و گريدان نينه. چ لسهر
ئاستى ليخستنا ده‌نگان ئان گوتنا واتا وان ده‌نگان، وه‌كو دليكولينين دويروكيدا ژى
هاتيه‌پشتراستكرن، كو چه‌ندين ره‌نگين مروقان هه‌بوينه. لى قه‌ده‌ر ژمروقى (زاپيان)
چ گروه‌كى دى، نه‌شيايه هه‌مبه‌ر گه‌فين پيشهاتى به‌رگريى ژخو بكن و رقتين
وان بى ژنافچووين و نه‌ماينه. نه‌گه‌رى سه‌ره‌كى بى قى لاوازيى و نه‌شيانى، نه‌وه‌ كو
بناستى مروقى (زاپيان) نه‌شيانه‌ پيدفياتيىن خو و هزريى ده‌ريدا چيدبن، بده‌نگ
بيژين و بگه‌هيننه هه‌قدو كو مفا ژوى هزرى به‌يته‌وه‌رگرتن.

بهر حال، قى گوتنى، بنارمانجا هندی نابيژم، كو (نه‌زمان) فه‌رتره‌ ژ(هزرى)، به‌لكو
به‌يفيا هندی دبيژم، كو فه‌راتيا نه‌زمانى، ته‌ك فه‌راتيا هزرييه و ژيك ناهيته‌جوداكرن
و ئيك هاريكاره بو بى دى. له‌و، به‌ره‌زر مروف دشيت بيژيت، هه‌كه (مه‌يمونى)
شيانا ئاخفتنى هه‌با چيدبو باشر ژيانا خو پيشدابربا. نه‌دويره‌ ژى، هه‌كه (سه‌ى)،
ئان (گورگى) ئالافين ئاخفتنى ده‌فيدا هه‌بان، داگه‌له‌ك ژمروقى زيره‌كتربن. لى
هه‌كه مروقى ئالافين ئاخفتنى ده‌فيدا هه‌بان، چيدبو نه‌شيايا هفركيى بونمونه‌ دگه‌ل
رويقيه‌كى بكه‌ت.

نه‌زمان شوينواره‌كى دويروكيى بى هه‌فرکه

به‌ايى شوينواران وه‌كو زانستى شوينوارناسى شروفه‌دكه‌ت، نه‌وه‌ كو گه‌له‌ زانيارين
نخافتى و به‌رزه‌بووى، لسهر هه‌بوون و ژيانا مروقى، به‌اريكاريا قان شوينواران وه‌كو
به‌رمايى هه‌بوون و كرياتين مروقى ده‌ينه‌ ديتن و دياركه‌تن. له‌و شوينوار بين بوينه
ئالافه‌كى كاريگه‌ر و ريخوشكه‌ر، بو زه‌لالبوونا گه‌له‌ كوژين داپوشتى و زانيارين
نه‌ى، لسهر ژيانا مروقى. واته، په‌يداكرنا به‌رمايى، سه‌رده‌مين جودا ژيانا مروقى،
بگره‌ ژته‌فشه‌به‌رين تيژكرى و تير وكفنان و ئاوايى جه‌ئ ئاكنجيبوونى و ره‌نگى
خوارنان و چاوانيا قه‌شارتتا مريين خو و ...هتد. ده‌سته‌كه‌فته‌كى فه‌ره‌ بو ده‌رکه‌تتا
زانياريان و نادابووى و نه‌نياس و نه‌نقيسى، لسهر ژيانا مروقى دږين.

ژفئ چهنءئ؁ بگشتئ شوينوآر چ وهكو بهرمائئ ژيانا روژانه و كريانئ مروفئ؁ ئان بهرمائئ ههبوونا وئ پشتئ نهماي - مري؁ وهكو ههستي و كهلكه لانكئئ لهشي وئ؁ چهنء كوژيهكئئ بهرزه و وندابوئ ژژيانا مروفئ دهنه زانئن و خوياكرن. ههلبهء بههبوونا فان شوينوآران؁ ليكولينئئ دوئروكي بزقهقرتلئدهئئ و بهرهزريئ پتر بهرهو راستئئ دهن؁ كانئ مروف كهنگئ ههبوويه و چاوان ژيائه و ديسان بهاريكاريا وان شوينوآران؁ پتر (ئيورئئئ) باوهريپكري چئئدن.

دقئ بازئئء؁ زانستئ ليكولينئئ (جئئئ) برهنكئ ههمبركنا (DNA) يامروفئ ديئرئ و سهردهم؁ ياپهءدابوئ؁ كو ئه و ژئ دبيته هاريكار بو خرئهكرنا گهله زانئارئئ فهر و نهپيشبينكري؁ كو شوينوآر نهشئينه وان زانئاريان پهءدابكهن. ئان بيژئئ؁ ژبهركو بهاريكاريا ليكولينئئ (جئئئ) هنءهك زانئاري دهرءكهفن كو بئهبر مروف ئئ ژئ بيئهقيبوو كو ببئئئ و پهءءاكهء. بءايبهءئ سهردهمئ بهري پهءدابوونا نفئسسئئ.

لئ ديسان؁ نهشوينوآر و نهليكولينئئ (جئئئ)؁ بهرسقا چاوانئا هزارا مروفئ نهشئئ بيژئ و راستهوخو نهشئئ بيژئنه مه كانئ مروفئ؁ بونمونه بهري (٢٠٠) هزار سالان چ سهريءدابوويه. دئئا وئ بو كاودان و روءانئئ پئشچاف و بهرسقنهئ چاوانبوويه. ئان بيژئئ؁ ستران و پئگوتئ؁ كهئئ و گري؁ لائلئئ؁ تهوئهو؁ پتهپء؁ نئزنئ؁ قرقئ؁ حرچ؁ كفكف؁ بگشتئ ئاخئك و كهئئئ مروفئ؁ ژبهر چ و ژبو چ بوويه.

ژفئ چهنءئ؁ پتر ژسئ چاريكئئ راستئا ژيانا مروفئ سهردهمئئ ديئرئئا و بهري پهءدابوونا نفئسسئئ يامائه فهشارءئ و نههائئ زانئن و چ هئقئ ژئ نئئن كو روژهكئ ئالافكه ههبيء قئ راستئئ و رهنكئ هزركنا مروفئ؁ يابهري هزارهها سالان دياركهء. ههلبهء بهمبركرن و ترازئكرنا كهئئ و گريئ مروفئ ديئرئ دگل ئهگهري وئ كهئئ و گري لنك مروفئ سهردهم؁ ئهف راستئئ ديئارنابئء؁ ژبهركو خوشئ و نهخوشئئئ مروفئ سهردهم ههف ئهگهر نئئن دگل خوشئ و نهخوشئئئ مروفئ ديئرئ. كهسهكئ وئ سهردهمئ ديئرئ ژئ نهمايه كو بو مه ئهگهري قئ كهئئ و گري بيژئئ. ديسان دهنكئ مروفئ ديئرئ ژئ نههائئءتوماركرن كو مروفئ سهردهم چيروكا ديئرئا وئ گري و كهئئ گوهئئئئ.

ژفئ چهنءئ؁ سئناهئ و دهراقئ راستئا چاوانئا ژيانا مروفئ و رهنكئ هزركنا وئ؁ بهري پهءدابوونا نفئسسئئ؁ تهئئ دئهزمانئ سهردهمئ مروفئئا چئئبئئ. ئان بيژئئ؁ تاكه ئالاف؁ كو ئاوائئ هزركنا مروفئ ديئرئ بو مه دياركهء؁ ئهزمانئ سهردهمئ مروفئ

بخویه. ژبه‌رکو وه‌کو به‌ری نها هاتیه‌گوتن و دلیکولینین ئەزمانناسیدا دیاردبیت، ئاخفتن، کوپیی هزرا مروقیه. چ دهرزیدا دهیته‌ژهنین، دهقی مروقی بدهنگ وی هزرا بیدهنگ دبیزته‌قه. واته تاکه ری‌ک و چارا قه‌کرنا دهرگه‌می زانیاریان لسهر ژيانا به‌رزه‌یا مروقی دیرین، ئەزمانی سه‌رده‌می مروقی بخویه.

سه‌رنچراکیش ئەوه کو شوینواری وی هزرا دیرین یادناف ئەزمانی سه‌رده‌ما هاتیه کارکن و هه‌لگرتن. واته ئەزمانی سه‌رده‌م هه‌لگری هزرا دیرینا مروقیه و چ زانسته‌کی دی - تانها- نه‌شیا به‌کو زانستی ئەزمانی مروقی بقی ئەرگی رابیت.

واته دبازنی په‌یدا کرنا زانیاریین باوه‌ری‌کریدا و بیی هه‌که و به‌لکی، لسهر ژيانا روژانه‌یا مروقی دیرین و چاوانیا خه‌بتینا هزرا وی، ژبلی ئاخفتنا سه‌رده‌م و ئەزمانی نفیسی، کو کوپیی ئاخفتنا مروقیه، چ ئالاف و ئامراز و ریک نین، قی راستیی بو مه‌ بیژن. بارگرانی ته‌نی دهنیدیا دمینیت، کانی کیژان ئەزمانی سه‌رده‌م، پتر هزر و دهنگی مروقی دیرین دنا‌خودا قه‌شارتیه و باشتر سه‌خبیر و چاقلیکریه. ئان بیژین کیش ئەزمانی به‌رنیاس هه‌یه، پتر هه‌لگری هه‌قه‌ی‌فینا مروقی دیرین ماتی ژئ کریت، ئان هه‌لگرتیت، ئان تیدا دیاربیت.

راسته، ئەقه کاره‌کی نه‌بسانه‌یه. ژبه‌رکو واتا دهنگان وه‌کو کاودانا زه‌قه‌ریا هزری، بیروستیانه و به‌رده‌وام یی دگری گوه‌رانکارییدا. بره‌نگه‌کی واتا دهنگان دئه‌زمانین سه‌رده‌ما بیانتایه‌کا گه‌له‌ مه‌زن یی ژواتا دهنگین دیرین جودا و بدوورکه‌تی. لی ئەف جودایی و به‌رفره‌بوونه، دواتا گوتنن سه‌رده‌ما، نه‌بوویه ئەگه‌ر کو دهنگ و واتا دهنگین دیرین ژناق‌بچن. به‌لکو هه‌ر دهنگه‌کی نو هاتیبته‌ژهنین یی چوویه ته‌ک دهنگین هه‌بووی و واتا وان دهنگین نوژن، یاچوویه ته‌ک واتا دهنگین دیرین. بقی ره‌نگی دهنگ و واتا دهنگان به‌رده‌وام بین پتر و به‌رفره‌ترلیه‌اتین. ئان بیژین ئارمانجا گوتنن سه‌رده‌م گه‌له‌ جودانه‌ ژارمانجا گوتنن دیرین، لی واتا گوتنن سه‌رده‌م، مروقی بین هه‌لافیژتینه سه‌ر واتا گوتنن دیرین. بقی ره‌نگی سینونیم بو گوتنی چیدبن و هه‌ر گوتنه‌ک نیرین و دیتنا هزرا سه‌رده‌مه‌کیا مروقی دیاردکه‌ت. نمونی پیشچاف ژئ ئەوه، کو په‌یف هه‌نه‌ بئارمانجا چه‌ندین واتا دهیته‌خه‌بتین. کو هه‌ر واتیه‌ک به‌زره‌کا جودا یاچیبووی. لی کوپی فان و اتان، دناف ئاخفتنا مروقی سه‌رده‌ما دهیته‌خه‌بتین، ئان بیژین، ئاخفتنا سه‌رده‌م فه‌ره‌نگا واتا دهنگین دیرین و نویه. لی خه‌بتاندانا وان و اتان دئه‌زمانی سه‌رده‌ما مه‌انه‌ نینه‌ بوئ ئارمانجی به‌یته‌گوتن یاکو لسه‌رده‌می دیرین مروقی قیای بیژیت. بونمونه،

په یفا (دهپ). لسهردهمی سومه‌ریان بو وی دهپن ئاخى يابکارهاتی یی نفیسین لسهر
 نه‌جامدا. لی دئه‌زمانی کوردیی سهرده‌مدا، دیسان (دهپ) دهیته‌بکارئینان، لی نه‌ک بو
 دهپن ئاخى، به‌لکو بو داره‌کی راست و لوس کو چه‌ندین کریار پیدهیته‌نه‌جامدان. ئان
 په‌یفا (می - مو)، دئه‌زمانی سهرده‌می کوردیدا بو (داڤا پرچی) دهیته‌خه‌بتین واته (دهپ)
 ژئاخى دیرین، یی بوویه (دهپ) ژداری سهرده‌م. دیسان نمونه، لسهرده‌می زاروکینیا
 نه‌زمانی مروقی. فونیم (می - مو) بواتا خودان (پرچ) یاها‌تیه‌گوتن بواتا (دژمن، نه‌ژمه،
 نه‌وه‌کو مه، درونده، ترسدار، نه‌مروڤ، ئاژهل...هتد). لده‌مه‌کی هه‌رچه‌نده واتا سهرده‌م
 دبازنی واتا دیریندا یامای، لی ئارمانج ژگوتنی (داڤا پرچی) نه‌رنگ و گروپی گیانه‌ران.
 بقی چه‌ندئ دهیته‌دیتن، کو زانا هزرین نوژهن، ناچنه‌ته‌ک هزرین دیرین. به‌لکو هه‌ر
 هزره‌کا نوژهن، یابوویه نه‌گه‌ر هزرا دیرین بنبربکه‌ت. له‌و دبیزین، هزرا مروقی سهرده‌م
 نونه‌راتیا هزرا مروقی دیرین ناکه‌ت. لی واتا ده‌نگین سهرده‌م وه‌کو کت ئان لیکدای،
 شوینوار و هه‌لگری واتا ده‌نگین دیرینه. هه‌رچه‌نده واتا وان یاژیک دوور ژى بیت.

وه‌کو ماتماتیک بیژین، واتا دیرینا ده‌نگان + به‌رفره‌بوونا واتا وان ده‌نگان = واتا
 ئاخفتنا سهرده‌م. لی هزرین سهرده‌م = پیشداچوونا هزران - هزرین دیرین. ژقی
 کینیی، وه‌سان ده‌ردکه‌ڤیت، کو واتا دیرینا ده‌نگان بنبرنه‌بوویه، لی ره‌نگی هزرکرنی
 و ئاواپی دیتنی وه‌کو دیرین یاژنا‌چوووی. بونمونه، ئاواز و واتا ده‌نگین بنه‌ره‌تی،
 وه‌کو (ئا/ه/و/ر/س)ئ...هتد، یی کو مروقی دیرین ژده‌ڤی خو راه‌اڤیژتین، بوگوتنا
 واتایه‌کا گیرکری، هه‌ر نه‌و ئاواز و واته‌یه و پتر یامروقی سهرده‌م دبیزیت.

ژبوکو نه‌ڤ ته‌ڤنه‌ پتر زه‌لال ببیت، نمونه ده‌نگی (سین/س). دئاخفتنا دیرینا
 مروقی‌دا، بواتا (به‌ره‌م) یاها‌تیه‌بکارئینان. لی دئه‌زمانی سهرده‌مدا، ژلایه‌کی بازنی
 واتا (به‌ره‌م) یابه‌رفره‌ترلیه‌اتی و ژلایه‌کی دیڤه، ده‌نگین نو بو واتایین نو بین
 ژده‌نگی (س)ینی، ها‌تینه‌چه‌رخکرن. وه‌کو (س < ز < ژ - ش)ئ. واته‌ لئاله‌کی هندی
 مروڤ شیابیت واتا راه‌اڤیژتتا (سین)ئ یابه‌رفره‌کری، لی بقی کریاری، برس و
 پیده‌ڤیاتیا هزری تژینه‌کریه. له‌و مروقی ژده‌نگی (سین)ئ، ده‌نگین نو بین ژه‌نین و بو
 هه‌ر ده‌نگه‌کی نو، واتایه‌کا نو یاها‌تیه‌دارپیژتن. ژبو کو ده‌راڤی گوتنا واتان پترلیبه‌یت
 و ئارمانجا گوتنی ته‌ڤلیه‌ڤ نه‌ببیت و گوتن زه‌لالتر لیبه‌یت. ژقی چه‌ندئ، وه‌سان
 دیاردبیت، کو ((ئاستی هزری یی چاوانیا گوتنا واتا ده‌نگان لک مروقی دیرین، ژواتا
 ده‌نگین بنه‌ره‌تی یی نه‌زمانی سهرده‌م دیاردکه‌ڤیت)).

واته ئەزمان وەکو ئالافەکی تاک و بیهه‌فێرک بو دیتنا کوپیی هزرا مروقی دێرین و شوینواری چاوانیا ژيانا وی و ئەگەرئ کەنی و گریی وی، خوددەتەنیاسین. لەو بیی دودلی، دکارین بیژین، کو چ کاودان و هەلکەفتەک دبازنی پەیداکرنا دویروکا دێرینا بەرزەیا مروقیدا و رەنگی هزرا وی مروقی دێرین یاکو نەهاتیەتومارکرن، نەشین جەئ ئەزمانی مروقی بخو بگرن.

ئەف گوتنە وەسان نیشاندەت، کو ((پەیسکا جوداهیا هزرا مروقی دێرین دگەل هزرا مروقی سەردەم، وەکو جوداهیا دنایبەرا ئەزمانی دێرین و ئەزمانی سەردەمدایە. لی هزرا مروقی دێرین نەهاتیە و ناهیتەدیتن، لی شوینواری ئەزمانی دێرین، دناف ئەزمانی سەردەمدا دەیتەدیتن. ژقی چەندی مروف دشیت بیژیت. ئەو هزرا فەشارتی و نەدیار و بنبربووی، یا مروقی دێرین، چیدبیت ژواتا دەنگین ئەزمانی سەردەم بەیتەدیتن، ئان پەیداکرن)).

ئەزمان ناسناما کەسی و گەلانی

پەهی هەمو پێوهر و تیورین ئەزمانناسی، تەفنی ئاخفتنا مروقی، ناسناما مروقیە، چ وەکو تاک ئان گروپ، و دپیکا قی ئاخفتنێرا رگ و رهین هەر گروپەکی، دیاردبیت و دەیتەپولینکرن.

واته ئەزمان نەک تەنی ئالاف و ئامرازە، بو دیارکەتتا هزرا دویروکیا مروقی و زەلالبوونا چاوانیا ژيانا روژانیا وی. بەلکو ئەزمان ئالافی نیاسینا کەسایەتیا مروقیە، چ تاک ئان گروپ.

ژقی چەندی، فەراتی و گرنکیا ئەزمانی وەکو کارتا نیاسینی ئان ئالافی ناساندنی، بو دیارکەتتا جوداهیا رگا خیزانیا هەر کەسەکی ئان هەر گروپەکی مروقان ژیی دی، باشترین و کارترین دەراف و بەلگە و دیکومیتتە. بو ئەجامدانا قی نیاسینی. بونموه، گەر مروقی بقیت بزانی، دبیزنە چ گروپەکی مروقان کورد، ئان کینه کورد!

بەرسف بدیارکرنا جەئ جیوگرافی کوردان، بدروستی ناهیتەدان، کو کورد، ئەو کەسن بین لنافبەرا دەولەتا عیراقي و تورکی و ئیران و سوورییدا دژین. ئان کورد ئەون بین کو دگلپانیا کوردستانیدا دژین، ژبەرکو گەلە گروپین دی بین جودا ژکوردان هەر دوی گلپانیدا دژین و نابیژنی کورد. ئان بیژین کورد ئەو گروپە یی ژيانا خو

دناڤ چياندا بووراندی و دبوورینن، دیسان بهرسقهکا نهزهلاله، ژبهړکو گهله گروپین مروقان هه نه بی چیا ناژین و نابیژنه وان کورد. هه ر بقی رهنگی، گه ر بیژین کورد ئەو گروپین مروقانه بین بووینه بوسلمان، دیسان بهرسقهکا شاشه، ژبهړکو کورد هه نه زرادهشتی و جوھی و مهسیحی و ئیزدی و بوسولمان ژی. واته دین و ئایه، ناسناقئ کهس و گه لان خویاناکهت. ئان هه که بیژین، کورد ئەو گروپین مروقانه بین کو ژچایین زاگروس بهربه لاقبووین. دیسان مژ دکهفته سه ر قئ بهرسقئ، ژبهړکو گهله گه لپن دی هه نه ناسناما نه ته وهیا وان بو دهقرا چیا بین زاگروس قه دگه ریت و سه ردهم نابیژنی (کورد).

دقئ بازنیدا، نه رهنگی پیست و پرچی و نه به ژن و بالا، نه جل و بهرگ و نه رهنگین خارن و لینانی و... هتد. رگ و ریشه یا گروپین مروقان به لی و دیارناکه ن. له و تاکه ئالاقئ پولینکرنا بنه کوکیا هه ر گروپه کئ مروقان، ئان رگناسیا وان، ته نی به زمان و ئاخفتنا وان دهیته دیتن و جهگیرکرن. واته مروڤ برهنگی بئاخفتنا وی دهیته نیاسین. ئەزمانی تایه تیی گروپین مروقان ژی، ئەزمانی دایکیه، کو بکیماتی هه ر گروپه ک (چار) بابان ئان بیژین (چار) گه نه ره سیونا واته (نه قئ، کو، باب، پاپیر) بوی ئەزمانی دایکی باخفن. که سایه تیا وان لسه ر وی ئەزمانی دهیته جهگیرکرن و نیاسین. بونمونه کورد ئان عه ره ب ئان هه ر گروپه کئ مروقان، پتر ژ (۲۰۰) سالان، بونمونه به زمانی (ئنگلیزی) وهکو ئەزمانی دایکی باخفن، ناسناما وان (کوردان) ئان یاوان (عه ره بان) دبیته (ئینگلیز). بلا رگا بابکالکیا وان ئنگلیز نه بیت. ژبه رهندي هه ر که سه ک ئان هه ر گروپه ک بچ ئەزمان باخفیت و وی ئەزمانی وهکو ئەزمانی دایکی بنیاسیتن، و (چار) بابان ئەڤ کاودانه به رده وامبیت، رگا نه ته وهیا وی که سی ئان یا وی گروپی لسه ر وی ئەزمانی پیدئاخفیت جهگیردبیت.

ژقئ چه ندئ، هه که بابکالکین که سه کی، به ری (چار) گه نه ره سیونا بونمونه بکوردی ئاخفتبیت، لی رگ و رقتا وان بهاریکاریا لیکولینین (جینی) (DNA) ده رکه قیت (گریکه)، ئەو کهس هه ر دمینیت کورد، بلا دیرین ژباب و دایکه کا گریکی چیببیت. هه ر بقئ سه لیقئ، هه که خوجهین (عیراقا) که قن، بیژین بونمونه به ری هزار سالان، ته قایا وان کوردبووبن و جاران بکوری ئاخفتبیت، لی (۲۰۰) ساله و پتر دهڤ ژ ئەزمانی خوئی دایکی به ردای و بونمونه به زمانی (ئارامی) وهکو ئەزمانی دایکی دئاخفن، ناسناما وان دبیته (ئارامی). دقئ بازنیدا، ئەوا چیدبیت بهیته گوتن، ته نی ئەوه کو،

دیرین خوجهین (عیراقی) کوردبوون. ههکه هاتو سهردهم ئه و بخو ژى بیژن ئه م کوردین، کو بیخش نابیژن، دبازنى رگناسیدا لسهر گروپى کوردان ناهینه هژمارتن. بهرچاف وهکو نمونه، گهلى سومه‌رى. رقتین سومه‌ریان بنبرنه بووینه، و بهرهر هه لوی گلبانیا جاران یا بابکالکین وان تیدا ژیاين، دژین. لی ژبه‌رکو ئه زمانى سومه‌رى وهکو ئه زمانه‌کى تابهت یی ژناقچووی و چ گروپه‌ک وهکو ئه زمانى دایکى قى ئه زمانى بکارنائینیت، سومه‌رى وهکو کروه‌کى جودا و تابهت یی ژناقچووی و کهسین کو بابکالکین وان سومه‌رى بوون، سه‌ردهم بئه‌زمانین جودا دئاخفن و ناسناما وان یابووینه ئان یاقووینه سه‌ر وی ئه‌زمانى پیدئاخفن.

چیدبیت بوچوون و دیتنین جودا بو پولینکرنا رگناسیا کهس و گروپان هه‌بیت و گه‌له‌ک وه‌سان ببینن، کو رگا خیزانى یا‌هه‌ر که‌سه‌کى، ئان گروپه‌کى، ناسناما وی که‌سى و وی گروپیه. دده‌مه‌کیدا بلا ئه‌زمانى خویى تابه‌تى ژده‌ستداییت و ئه‌زمانى بابکالکین خو نه‌زانیت. واته رگا نیاسینا وی که‌سى ئان یاوی گروپى، برگا بابکالکین وی ده‌یته‌نیاسین. لی ئه‌ف بوچوونه دبازنى رگناسییدا ناهیه‌ته ئه‌ریکر.

ژبه‌رکو وهکو ده‌یته‌دیتن و دیاردبیت، ناسناما که‌سه‌کى ئان یاگروپه‌کى ئان یا هه‌ر رقته‌کى، برگا خیزانى ده‌رناکه‌فیت. بونمونه، عه‌ره‌بین (مسته‌عه‌رب). کو دبنه‌ره‌تدا نه‌عه‌ره‌ب بووینه، لی ژئه‌نجامى ده‌ستدانا ئه‌زمانى خو یی دایکى، بین بووینه عه‌ره‌ب. دیسان دلیکولینین دویروکیدا به‌رچاقدبیت، کو چه‌ندین گروپین مروقان، بئاستى ملله‌ت و گهلین بناقوده‌نگ ناسناما وان یا هاتیه‌گوهرین و وهکو گروپه‌کى جودا ژرگا خیزانیا خو ده‌یته‌نیاسین. بقى ئه‌گه‌رى، چه‌ندین گروپین دی، کو گه‌له‌ک ژوان رگا دیرینا خو دبیزن، لی که‌سه‌ک په‌ی ده‌نگى وان ناچیت و وهکو دیرین نانیاسن و گازى ناکه‌نى. ژبه‌رکو ئه‌زمانى خو یی تابه‌ت، یی ژده‌ستدای. پیتشچاف ژى، وهکو نمونه عه‌شیره‌تا (چلمیزان) لباژیرى (موسل - نه‌ینه‌وا)، کو تا نها مروقین وان لجزیرى - باکورى کوردستانى - هه‌نه و ماینه و ئه‌و بخو ژى دبیزن، دبنه‌ره‌تدا، وهکو رگا خیزانى ئه‌م کوردین. لی نه‌ئه‌و خو دبازنى کوردینیدا دبینن و نه‌که‌سه‌ک وان وهکو کورد دنیا‌سیت. ژبه‌رکو بکوردی نئاخفن. به‌روفازى ژى چیدبیت، کو گه‌له‌ خیزانین عه‌ره‌ب، به‌ر ئه‌گه‌ره‌کیتیت، دیرین یی لکوردستانى جینشینبووین و پشتى چار بابان و پتر، ئه‌زمانى خو یی ژده‌ستدای و بکوردی دئاخفن، له‌و ناسناما وان یا بووینه کورد و ئه‌بخو ژى، خو بکورد دزانن.

بلا گهله دوور نه چین، ئەز ئان تو، کی دبیژیت، بەری ۵۰۰ سالان و پتر، بونمونه، ئەم ژدایک و بابەکی کورد چیبووینه! چیدبیت رگا خیزانیا مه (گریکی، روم، مه غول، فارس، عەرەب، تورک...هتد) بین، ئان ژرگا هەر گروپه کی دی چیبیین. لئ چار بابە و پتر ئەزمانی مهیی دایکی یی بوویه کوردی و بکوردی دئاخفین، واته ئەم کوردین. پهی لیکولینین (جینی)، ۴۰٪ ژخوجهین (عەرەبستانا سعودیی)، رگا دیرینا وان ژوان کهسان بوویه بین ژدهقهرا چیبیین (زاگروس) هاتین. واته رگا خیزانی نه عەرەبن. لئ ژبه رکو ئەزمانی عەرەبی دئاخفن و ئەزمانی دیرینی خو یی ژدهستدای، ناسناما وان یین بوویه عەرەب. بدروستی ژی عەرەبن، بلا ئەنجامی لیکولینین (DNA) بیژن نه عەرەبن. ژبه رکو ئەزمانی وان یی بوویه عەرەبی و ئەو بخو ژی، وهکو عەرەب خو دنیا سن.

ژفی چه ندی، تاکه (ره شمال و کونی) گروپین مروغان دگه هیتته ههف و کارتا ناسنامی دکه ته ستویی وان و تایبه تمه ندیی بو چیدکته و جودا ژگروپین دی دهینه نیاسین، ته نی ئەزمانه. وهکو دن ته قایا مروغان وهک ههفن و ژیک ناهیتته جودا و قافیرون تا نه ئاخفن. پیشچاف ژی، ههکه کوردهک باخفیت، که سین گو ه لئاخفتنا وی دبیت، بهری پسیار ژی بهیته کرن کانی ژچ رفشته کییه، ئیکسه ر دهقهرا خوجهیا وی و عه شیرا وی دهیتته زانین. بونمونه ههکه که سهک (ببه هدینی) باخفیت، گهله بسانهی دهیتته زانین، کانی (سنديه، سلیقانه یه، دوسکیه، مزوریه، ئان دهقهرا بهری گاره یه ئان بارزانیه، سورچی، زیاریه، شنکاریه و...هتد). ژبه رکو هەر گروپه کی ژقان هندهک تایبه تمه ندی یی دزارا قی واندا ههین، جودانه ژتایبه تمه ندیا زارا قین دی.

لهو وهکو هاتیه زانین و دیتن، ههکه دهسه لاته کی بقیت ئان ئارمانجییت، که سایه تیا گروپه کی، ئان گهله کی، ژناقبیهت، سه رکه فتیترین پینگاف، ئەوه کو ئەزمانی وان یی تایبه تی ژناقبیهت. واته ژناقچوونا (گهله کی) ئان (ملله ته کی)، ئان (گروپه کی) نه بقر کرنی و برسیکرنی و نه بقه گوهاستنا جهی خوجهی و نه به نه فال و کیمیا باران کرنی دهیتته کرن. به لکو ژناقچوونا گه لان به گهرا ژناقچوونا ئەزمانی وان یی تایبه تی دهیتته نه جامدان.

پینگاف و نه گهرین ئاقابوونا نه زمانان

ئه گرین دبنه هاریکار ژبو پیشکته تن ئان لاوازبوونا هەر ئەزمانه کی، گهله کن. لئ دپه یسکا ئیکیدا، ئاستی چاقدیری و چهزا خویین وی ئەزمانی، روله کی پتر و سه ره کی دبیین.

ژفی گوتنی، پشتتنگرتن دئه زمانی نه ته وییدا، فه دهر ژگهف و کوته کیین دی، گورزه کی شوینه یله بو بریندار کرنا ئه زمانی نه ته وهیی، کو لداویج دبیته سه ره تا و ده ستپیکه ک به ره و نه مانا وی ئه زمانی بین خویین وی پشتا خو دایج. به روفاژی ژی، چاقدیریا خویین هر ئه زمانه کی و به رده و امیپیدانا خه بتینا ئه زمانی دایکی و نفیسین پی، ئه گهر و پینگافین سه ره کی و بنه رتینه ژبو مان و پیشکه تنا هر ئه زمانه کی. ده ره دو کاوداناندا، راسته و خو ریژداریا که سایه تیا خویین ئه زمانی، دکه فته بن پیلین فی کاودانی. جاره کی ئه نجام لاواز بوون و پاشی ژناقچوونا وی که ساتیی، جاره کی ژی بلند راگرتا وی تایبه تمه ندیی و جهگیر کرنا وی که سایه تی.

چیدبیت رول و شوینه یلیا فی پشتدانی، لنک گهله که سان نه هیته دیتن و یاباوه ریپکری ژی نه بیت. ژبه رکو دژیانا رفشته کیدا - گه نه ره سیونه کی - پیشچاف نابیت و ناهیه ته دیتن. لی بیی دودلی، کاودانا لاواز بوونا که سایه تیا گروهه کی و پاشی و ندابوونا وی که سایه تی، راسته و خوتیکه لی دگهله ئه زمانی دایکی هیه و دفی بازنیدا شوینه یلیترین رهفتار پشتدانا خویین ئه زمانی بخویه. ئه ف گوتنه، نه هزره کا فانتازی و پیشبینیه، به لکو کاودان و روده ره که، ددویروکا ئه زمانی گهله گروهین مروقاندا یاجیبووی و یاها تیه نه نجامدان و بوئ ئه گهری که سایه تی و تایبه تمه ندیا گهله گروهان یاژناقچووی.

ههلبهت ژبلی فی پشتدانا خوبخوی، گهله ئه گهرین دی هه نه، کو بینه هاریکار بو لاواز بوونا هر ئه زمانه کی، وهکو، پینه نفیسین، بنده سترن و داگیر کرن، کوته کیا پیدقیاتیا ئابوری، کاریگه ریا هزرین میتولوگی، وهکو باوه ریپن ئولی و ئایینی و دیسان تیکه لیین چفاکی و گلپانیا جیوگرافی و بارئ سیاسی و... هتد. لی پشتدانا خوبخوی یاخویین ئه زمانی و نه بهرگری کرن ژئه زمانی دایکی، دمینیت کاریگه رترین ئه گهر ژبو لاواز بوونا ئه زمانی نه ته وهیی هر گروهه کی و داکه فتننا شکومه ندیا که سایه تیا وی گروهی یی ئه زمانی وی لاواز بووی.

فقی بازنیدا، پشتدان بگهله کاودانان دهیته دیتن، لپیشیی وهکو رینمایین (-UNES CO) شروهه دکهن، ((بیخه میا خیزانی ژبو په روه ردا زاپویان کو بزمانی دایکن باخفن)).

ههلبهت ئه ف بیخه می و پشتدانه، بو ئاستی شه هره زایی و رهوشه نبیریا خیزانی فه دگه ریت و لپیشیی (باب و دای). کانی چاوان فی پروسه ی دبین و سه ره ده ریی

دگل دکهن. له و هه که هاتو فی پروسه ی چاقدیری نه کهن و ببه ربه ردایی و بیخه می پروسه فی ربوونا ئە زمانه دایکی وەرگرن و رینمایین بهرگریی بجهنه ئینن. ئە ف گه ف و مه ترسیه لسه ر ئە زمانه دایکی نه که هر پتر لیده یته، به لکو کارا دبیت. بتایبه تی ئە ف ترسداریه و مه ترسیه پتر به رفه ده دبیت و بگورد که فیت، هه که هاتو ئە زمانه ک ژبه ر هر ئە گه ره کی، دگل ئە زمانه کی ژخو مه زنتر تیکه له دبیت. مه زنتر بواتا پتر خزمه ت و چاقدیر لیهاته یه کرن و هژمارا ئاخفتن که را پتر بیت و سنور و رینمایه بو فی تیکه له بوونی نه هیته دانان. ئە نجام وئ بیخه می و کاودانا وئ تیکه له بوونی، بزیا نا ئە زمانه بچوک بداویده یته.

ژفی چه ندئ، حز و شه ره زایی و په یسکا چاقدیریا خوین هر ئە زمانه کی، ئە گه رین سه ره کینه ژبو ئاقابوونا هر ئە زمانه کی. چ ئاقابوون بواتا چوون و دا که فتن و مرن بهیته گوتن، ئان ئاقابوون، بواتا مان و به رده و امیا پیشکه فتنی. هه له به ت کاودانا ژنا فچوونا ئە زمانان، ده مده ست و دنشکیدا چینابیت، به لکو پینگاف - پینگاف و پشتی چه ند رفشت و گه نه ره سیونا وه کو هاتیه گوتن، پشتی (چار) بابان و پتر پیشچاقدبیت.

بگشتی، پروسه ی تیکه له بوونا ئە زمانان، دو ئە نجام ژئ دهر ده که فن، ئیک وه کو ره وشت، هر ئە زمانه ک به رده و ام یی دگرئ خو گوهرینیدا، بنارمانجا به رفه ره کرنی و باشتر داریژنتی و خوشتر گوتنی و زه لال دهر برینی. واته به رده و ام دزه فه ریا ئاقا کرنیدا یه. ژبه ر هندئ ئاسایه و ره وشته کا ئە زمانناسیه کو ئە زمانه ک بهای ژشیانا ژئه زمانه کی دی وەرگریته. وه کو بونمونه، ئە زمانه ی (گیرمانی)، ده وله تمه ندی و شیانا ئە زمانه ی (گریکی و لاتینی) یا بوخو بری، بیی تایبه تمه ندین ئە زمانه ی گیرمانی ژنا فچن. لئالی دن ئە ف تیکه له بوونه کاودانه کا ترسداره، هه که هاتو خوین ئە زمانه ی ببه ربه ردایی، وئ تیکه له بوونی ئە نجامبده ن. دحاله تی ئیکیدا، کاودانه که به ره و پیشکه تن، لی دحاله تی دویدا، راکیشان و کریاره که به ره و نشیفییوون و ژنا فچوون و نه مان.

واته تیکه له بوونا ئە زمانان، ئان مفا ژئیکه دووه رگرتن، لسه ر دا که کا زراف دله یزیت، کانی بیته ئا فکرن ئان ئاقابوون. ئان بیژین، کاودانا تیکه له بوونی و گوهرانکاریی دته فنی ئە زمانیدا، چیدبیت باشی و چاکیبیت، ئان به دی و ویرانکاریبیت. بونمونه وه کو ژهه را ماری، بزانی و بشه ره زایی سه ره ده ری دگل وئ ژهه ری بهیته کرن و شه ره زایا چاوانیا بکارئینانا وئ ژهه ری بهیته زانین، ئە و ژهه ر، دبیته دهرمان و مفا

ژی دهیته وه درگرتن. لی گهر نه هیته زانین و بیخه می و سه ربه ردای بهیته کرن، ئەو ژهر دبیتە ئالاقی بنبرکرنی و ژناقچوونی.

دقی بازنیدا، وهکو ژدویروکا دهقەرا کوردستانی دیاردبیت، ئەزمانی کوردی، ژوان ئەزمانانە یی کو لئالەکی گەلە هەمبەر قی تیکه لبوونی بووی و وهکو ئەزمانەکی دیرین دگلپانیا خودا، گەلەکا دای. لی دیسان، وهکو ئەزمانی گروپه کی، کو بهردهوام هەمبەر کاودانا قی تیکهه کبوونی یی هاتی، گەلەکا یاوه رگرتی.

ئەگەر قی گەلەکیا تیکه لبوونی، سه ره کی بو جهی جیوگرافیا کوردستانی قەدگەریت، کو لدریژاھیا دویروکا قی دهقەرئ، بئەگەرین ژیک جودا، یا بوویه جهی خوچهیا گروپین ژیک جودا. ئان بیژین، بهردهوام ئەف دهقەرە یا کەتیه بهر پیل و باروقی داگیرکرنی و هەر گروپه کی ژقان گروپین بیانی، ئەزمانی خوپی جودا هەبوویه و برهنگین جودا، یی تیکه لی ئەزمانی کوردی بووی.

بقی ئەگەرئ وهکو دهیته دیتن، دهقی مروقی کورد شیانه کا تاییه تی یاپه یادگری بو لیخستا ئاوازی دهنگان. ئان بیژین پتیریا دهنگین دناف ئەزماناندا هەین، کورد دشین ژدهقی خو راهاقیژن. بونمونه، گەلین بگروپی سامی دهینه بناقکرن نه شین (پ، ف، ژ، گ، ئوی) بیژن. لی کورد ته قایا فان دهنگان دناف ئەزمانی خودا بکار دئینن. دیسان گروپی بناقی هندوئەوروپی هاتینه بناقکرن، نه شین ئاوازی دهنگی (ح، ص، ض) ی بیژن. لی دهقی مروقی کورد، فان دهنگان دبیتیت و یین کەتینه ناف ته قنی ئاخفتنا کوردان.

لی بقی تیکهه لبوون و ته قلیهه قبوونا گەلەکا ئەزمانی کوردی، دگەل ئەزمانین دی یین بیانی، ئەزمانی کوردی ژناقنه چوویه و یی شیای خو راگریت و بهردهوامی بخوبدهت. واته ئەف تیکهه لبوونه دیسان یابوویه تاییه تمه ندیه ک بو ئەزمانی کوردی. ئەگەرئ سه ره کی یی په یادبوونا قی شیانی، کو ئەزمانی کوردی خو راگریت سه ره رای کوته کیین لسه ر چیبووین، نه ک ژبه رکو ئەزمانی کوردی، ئەزمانی باژیرقانیه کا مەزن و به رفه ه بوویه و گەلە پیهاتیه نفیسین، ئان ژبه رکو کوردان بهایی ئەزمانی خو یی نیاسی و نه هیلایه چ ئەزمانەکی دی جهی وی بگریت، به لکو مانا ئەزمانی کوردی و بهردهوامیا خه بتینا وی، ژکاودانه کا نه راسته وخو یاجیبوووی و بهه لکه فت، یی ژگەفا بنبربوونی رزگار بووی. ژبه رکو ژبلی ترسا تیکه لیا بیانیان وهکو کاودانه کا پیکری دناف جقاتا پترین گروپین مروقاندا و ژوان کورد، دسه رده مین

دیریندا، گه له کا بزده قه ربوويه، ئالافى هاريكار و كاريگه ر بو پاراستنى و به رده وامى پيدانا ئه زمانى داىكى، جوگرافيا جهى كوردانبوويه، كو جهه كى چيائى و ئاسىبوويه و گوند و جهى خوجهيى، لگلپانين ئاسى و سهخت هاتبوونه چيكرن. له و ليمشتا داگيركرنى، ئان ته قليه قبوونا ئه زمانين بيانى دگه ل ئه زمانى كوردى دپه يسكىن گير كريدا ياهاتيه ئه نجامدان. دده مه كيذا نه خاندنگه ه و نه مزگه فت هه بوويه و وهكو سه رده م نه تيله فون و راديو و تيله فزيون ژى نه بوويه، كو ئه زمانه كى دى بهيته گوه لىبوون و زه هريقه كه ن. هه ر دقى بازنيدا، ديسان كورد پيدقى به ره م و قه ريژين كشاوه رزيين بيانان نه بوويه كو نه چاربين بو راپه راندنا پيدقياتين خو، بو ان ئه زمانين بيانى باخفن. بگشتى تيكه ليا خوجهين كوردستانى نه ك ته نى دگه ل گروپين بيانان گه له كا كيم و سنوردار بوويه. به لكو دئاستى ناخويدا ژى، گه له كا گير كريبوويه، به رهنه كى خوجهين گونده كى، ئاگه هدارى كاودانين گونده كى به رخ خو قه نه بوويه و تيكه ليا ده قه ره كى دگه ل ده قه ره كا دى، بسالان چينه دبوو و نه ده اته ئه نجامدان.

ژفى چه ندئى، په يسكا كاريگه ر يا ئه زمانين بيانى لسه ر ئه زمانى كوردى، هندا بزده قه ر نه بوويه كو وهكو بونمو نه، كاريگه ر يا ئه زمانى عه ره بى لسه ر ئه زمانى (ئه مازيغى) كو ژنا قبيت.

كوردان ژگوتتا (ستران) و (لاوك) و (حهيرانوكان) و (چيپروك) و (سه ره اتيان) پي قه تر گوه لينه بوويه، ئه قه ژى وهكو رهنه كى ئاخفتنى و نفيسينى، هاريكار و پشتگيرن ژبو خوراگرتن و پيشقه چوونا ئه زمانى هه قه يقينى.

ژفى گوتنى وه سان دهيته تيگه هشتن، كو به گه را ئاسىبوونا گلپانيا كوردستانى و چيا و دول و نهالين وى و ترسا به رده واما هه و و پيكدادانى، پروسى هاتن و چوونى و تيكه لى نه ك هه ر دگه ل بيانان، به لكو دگه له قدو ژى ياگير كريبوويه. هه لبه ت ئه قه وى ناگه هينيت، كو بيژين ئه زمانى كوردى يى قه ده ربوويه ژكار يگه ر يا ئه زمانين بيانى. بتاييه تى وهكو ئه زمانى (سومه رى، ئه كه دى، ئاشورى، گريكى، ئارامى، فارسى، عه ره بى، توركى). كو بسه دان سالان لكوردستانى، ئه زمانى ده سه لاتى بوويه و شوينوارى وان دنا ف ئه زمانى كوردى سهر ده مدا، باش و خوشك دهيته ديتن. به رو قازى ژى، په ي ياساين ئه زمانناسى لسه ر ئه زمان و بهاوه رگرتن ژه ه ف، دقى شوينوارى ئه زمانى كوردى ژى دنا ف قان ئه زمانين نا قبريدا، بهيته ديتن و هه بيت. لى مخابن چ ليكولين و تويزينين زانستى و به رفره ه بو قى چه ندئى نه هاتينه كرن.

یادهیته دیتن، ئەو کو بهه لکهفت چهند په یقه کین ئە زمانێ کوردی دناڤ قان ئە زماناندا دهینه دیتن و ئەو ژێ کورد بخو دودلن ژ کوردی بوونا وان، ژ بهرکو دهستین وان ژ به لگه و دیکومینتین باوه رپیکری و لیکولینین ئە زمانناسی دقالانه.

قه گه پینه قه سهر تیکه له بوونا ئە زمانان. گیر بوونا ئە زمانێ کوردی، هه مبه ر ئە زمانین بیانی، باشی و نه باشی هه بوویه و ئە نجامدایه. باشی ئەوه کو ئە زمانێ کوردی لسه ر پیکیکن خویین بنه ر هتی بی مای و تایبه تمه ندیا خو یاپاراستی و ژده ستنه دایه. بونمو نه وه کو ئە زمانێ فارسی، بئه گه را کو ته کیا ئە زمانێ عه ره بی، شیلی و ئالوزنه بوویه. نمونه ژێ، بسه دان په یق دناڤ ئە زمانێ کوردیدا دهینه بکارئینان، کو بسه لیکا ئە زمانێ دیرینی مروقی دهینه راهاقیژتن و گوتن. بونمو نه وه کو (پڕ / بڕ / سڕ / زڕ / شڕ / فر / قڕ / کر / گر / چر / تر / دڕ / هر / خر / تی / می / ما / دا / کا... هتد). کو ته ف وه کو (فونیم) ئان بیژین دهنگین واته دار دهینه خه بتین و تیگه هشتن، بی لکاندا دهنگه کی دی دگه ل. واته رهنگی خه بتینی و بواته کرنا تشتان دناڤ ئە زمانێ کوردیدا، هیشتا ژبازنی ئە زمانێ دیرین ده رنه که تیه. هه له به ت ئە ف کاودانه، بو ئە زمانێ کوردی، لئاله کی پوزتیقه و لئالی دن ژێ گه له نیگیتیقه. پوزتیقا فی کاودانی ده نیدایه کو ئە زمانێ کوردی سهرده م وه کو باشترین دیکومه نت بو دیتنا چاوانیا هه قه یقینا مروقی دیرین، چیدیبت بهیته بکارئینان. کو گه له کیم شوینواری وی ئە زمانێ دیرین، دناڤ ئە زمانین دندا بهیته دیتن. ئان بیژین، بقی چهن دئ ئە زمانێ کوردی بی بوویه کارا واتا دهنگین دیرین کو گه له ک ژوان واتان لسه رده می زار و کینیا ئە زمانێ مروقی بین هاتینه گوتن. لی نه باشیا وی قه ده ر بوونی ژ ئە زمانین دی، ئەوه کو ئە زمانێ کوردی بناستی ئە زمانین هه قده م به رفه ره بوون تیدا نه چیبووویه. نمونی پیشچاڤ ژێ بو فی گوتنی، تانها ئە زمانێ کوردی، (ئابئ) یه کا ئیکگرتی و یاسایه ک بو رینقیسه کا دروست بو نه هاتیته بریاردان.

ده راقی زی رین و تر سدار

کورد دبیزن، هه ر گرفتاریه ک، چه ندا زیان به خشیبت، لداوی چیدیبت مفا و قازانج ژێ بهیته وه رگرتن. ژقی چهن دئ گرفتاریا ره قا مه زنا سالا (۱۹۹۱) ئی، و ده ربه ده ر بوون و کوچکرنا پترین خوجهین کوردستانا باشور، بو روژ هه لات و باکو ری کوردستانێ و هاتنا ره فین بوش و گه له ک یا کوردین روژ ئاڤا بو کوردستانا باشور، هه رچه نده ئە قه کاودانین سه پان دیبوون، لی بو ئە زمانێ کوردی ده راقه کی زی رین بو، کو زاراقین

کوردی مفایی ژههف وهرگرن و ژنیزیکفه ئیکودو بنیاسن و کوردان گول دهنگی ههقدوببیت، ژبوکو ببیته هاریکار بو زانا ئەزمانهکی ئیگرتی.

دقی بازنیدا، پینگافین باش هاتنه راهافیزتن و زاراقین کوردی هندهک تیکهلی و نیاسین دگهئیک چیکرن و تیداچیپوون. لی مهترسیهکا دی یانهپیشبینگری، نهک تهنی بو لاوازرنا ئیگرتنا ئەزمانی کوردی سه رهه لدا، به لکو وهکو گه فهکا مهزن و کاریگه ژبو لاوازیبونا ئەزمانی کوردی بگشتی، دهرکهفت. ئەو ژی نه مانا گوندان و رولی دیرینا وان چیان ژبو بهرگریکرنی ژئهزمانی نه تهوی پییدا بوو.

ژفی چهندی باروئی خوجیها باژیران دهستپیکر و باژیر مهزنبوون و گوند بچوک و کیمبوون. شهفه پروک و زبارین هاریکاریا ههقدو نه مان. چهیرانوک و لاوک و لایی لایی وهکو ئالافی بزهرکرنا ئەزمانی کپوون. بجارهکی رهوشتن تایبه تی و سرتا هزری ژبو پاراستنا شکومه دنیا نه تهوی کو هاریکارن بو بهردهوامیا ئەزمانی دایکی و تایبه تمه دنیا که سایه تی، داکهفت و لاوازیبوو. چهزا خو گوهرینا بهر بهردای و یایی پلان به لاقبوو. برهنگهکی لحوکرنا جلین کوردی، بوویه دروشمی پاشکهفتنی و کهناریا هزری. بهزا فیروبوون و هویبوونا ئەزمانهکی بیانی وهکو به لگه بو پیشکهفتنا هزری، لسه رالبوونا دهفی کو بکوردی باخقی، بوویه کاودان و دیاردهکا چهزکری و روژانه، برهنگهکی سهیدا و ماموستایین قوتابخانا کو بهرپسیارن ژپیشقه چوونا ئەزمانی دایکی، دلخوشیا خو دیاردهکن، ههکه زارویهک، نهقیهکی وی، بئهزمانهکی بیانی باخقی و کوردی ژبیربکهت. ئان نهزانی باخقی. تاپلویین جهی فروشتنا کهلوپه لان و هوتیل و تیشخانان، دنشکیدا بیی ئەزمانی کوردی هاتنه نفیسین و کوردیا وان هاته رهین. بتیکوشانا چه ندین سالان و گهله دهرده سهری تاکو بونمونه په یفا (ئوستازا) عه ره بی، بوویه (ماموستا). لی دنشکیدا (ماموستا) بوویه (حاجی). دهراقی ههقیه یقینی و گوهرگرتنا سه دان ئەزمانان بهاریکاریا تیکه لیین ئەلکترونی وهکو ئینته رنیت و تیله فونئ بوویه کاودانه کا روژانه. واته گه فا سیسبوونا ئەزمانی کوردی ژسه رده می (هولاکو) و شیرین (ابن القاعقاع)ی، پتر و ترسدارتر لی هات. ژبه رکو کوردا بخو پشتا ئەزمانی خویی نه ته وهی پیابه ردا.

ژفی چهندی، بیی کوهکی و پلان و شهروپیکدادان، ئەزمانی کوردی بیی که تیه نشیفا بهزینا لاوازیبوونی. برهنگهکی فیروبوونا ئەزمانی کوردی، لخاندنگه هان، ژسه ره تایی تا زانکوئی، وهکو جارن دهرسا (وه رزش و که فالکیشی) یالی هاتی، قوتابی نهزانی ژی،

نه خه مه. ژفی چهندی دهزگه هین رهوشه نیبری و ئە زمانناسی، بین که تینه پیفکه کی نه خاستی و نه پیدفی. هه ره وهزاره ته که نفیسین خوی کارگیری بزارا فه که و ریئفیسه که جودا ژوهزاره ته که دی ئە نجام ددهت. هه ره دهفه ره و گونده که بهزا دلخ خو ئە زمانه دهفه ره کی دنفیسیت، و نفیسه رین کورد، لشنا ئە زمانه کی بنفیسین کو پتر خوجهین کوردستانی تیگه هن، بهزا بکارئینانا په یفین ناسی و کویری یا دهستیگیری و ئارمانج ژئ نه که دهوه له تمه ندکرنا ئە زمانه کوردیه، به لکو، ئاسیکرن و سنوردارکرنا زانا ئە زمانه ئیکگریته، کو بی وی ئە زمانه، نه هه فگرتن چیدبیت و نه پیکفه ژیان روددهت.

به رگریکرن فه رتره ژچاره کرنی

هه له بهت ژبوکو بشاشی شاشیه که نه هیته راستکرن، و (کونا رژیانی ژئ، پتر لینه هیته ژدهفی تیکرنی)، پیدفیه پروسی به رگریکرنی و پیشدابرنا ئە زمانه کوردی ژهه ره ئاله کی و لهه ره دهفه ره کی بهزه و فیان بهیته بریاردان. هه ره چ نه بیت ژبوکو ئە زمانه کوردی نه که فیه لیستا ئە زمانه پشبینی دهیته کرن کو ژناقچن. فی به رگریکرنی چهنه پینگا فه که دفین و ژوان: ئیک: په ی یاسا بنگه هیا عیراقی، هه ره دهفه ره که خوجهین وی پتر کوردبن، ئە زمانه سه ره کی دفیت کوردیبیت. ژفی چهندی، هه ره نفیسینه که، دیکومینه که، تاپلویه که، ناساندنه که، شروقه و شیکردنه که، بئارمانجا تیگه هشتنا گشتی، بهیته نفیسین و پیشچا فکرن، بهه ره ئە زمانه کیبیت، بی ئە زمانه کوردی رینه هیته پیدان. وهکو ته فایا تاپلویین هوتیل و تیشخانه و کوگان و لگوین کومپانیان و فورمین فه رمی و رینمایا ده زمانان و شروقه کرنا خاران... هتد.

دو: وانه و ده رسین ئە زمانه کوردی، لخاندنگه هین سه ره تای تا زانگوی، وهکو ده رسه که به ره تی، ماتماتیک، و فیزیک و کیمی، بهیته دیتن. ژفی چهندی، دته ف خاندنگه ه و زانگویین فه رمی و نه فه رمیدا، ئە زمانه کوردی وهکو ده رسه که به ره تی، دفی بکه فه پروگرامی ده رسکوتنی و چاقدیریا تاقیکرنی لب نئاگه هداریا دهزگه هین په یوه ندیدار و فه رمیدا بهیته سه ره رشتیکرن و بنچا فکرن.

سه ربوری گه لان ژبو به رگریکرنا ئە زمانه نه ته ویی

ژبو بها وه رگرتن ژسه ربور و رینمایین گه لین دی، لسه ره به رگریکرنا ئە زمانه خویی نه ته وهی، چهنه پینگا فه که وهکو نمونه، درینمایین فه رمیدا لوه لاتی ئە لمانیا.

• کوچبه‌ر و ره‌قه‌ندین دهینه ناف وولاتی ئەلمانیا، لدهسپیکى هه‌که کوچبه‌ریا وان بهیته‌ئه‌ریکرن ئان نا، چ کاره‌ک ناهیه‌ته‌پیدان، هه‌که بزاقا فی‌ربوونا ئەزمانی ئەلمانی لنک وی کوچبه‌ری نه‌هیته‌دیتن. دق‌ی بازنیدا وه‌کو مافه‌کی مروقایه‌تی، هه‌ر کوچبه‌ره‌ک می بیت ئان نیر، هاریکاریا وی دهیته‌کرن کو هه‌قژینی خو ئان هه‌قژینا خو بقیزه‌کا فه‌رمی راکیشیته‌ نک خو، به‌مرجه‌کی تیس‌ت و تاقیکرنا ئەزمانی ئەلمانی بو بهیته‌کرن.

• هه‌ر کوچبه‌ره‌ک ژچ وه‌لاته‌کی هاتیت، کوردبیت، عه‌ره‌بیت، ئەفغانی، ئوکراینیبیت، که‌سه‌ک بزاقا هندئ ناکه‌ت کو به‌ئزمانی وی دگه‌ل باخفیت. واته‌ نه‌چارده‌کن به‌ئلمانی باخفیت.

• چ فورم ژبو ئیمزاکرنی، بو ئەزمانه‌کی بیانی ناهیه‌ته‌وه‌رگیران. ته‌قایا فورمین فه‌رمی ئان که‌سی، به‌ئزمانی ئەلمانیه‌. دق‌ی ته‌قنیدا، که‌نیسه‌ و دیر و فه‌رمانگین ناحکومی و خیرخوازی، هه‌مو بزاقی دکه‌ن و زه‌قه‌ریا خو دده‌نه‌ گر، کو ئەو مروقین بیانی، ئەوین دقین لئه‌لمانیا ئاکنجی ببن، فی‌ری ئەزمانی ئەلمانی بکه‌ن.

• دئاستی ناخویدا و سیسته‌ما خاندنیدا، لته‌قایا خاندنگه‌هین فه‌رمی و نه‌فه‌رمی، ئەزمانی ئەلمانی وه‌کو ده‌رسه‌کا تاییه‌ت، دگه‌ل ده‌رسا / ماتماتیک / فیزیا / کیمی هه‌قگوره‌. واته‌ فه‌راتیا ئەزمانی وه‌کو فه‌راتیا ته‌قایا بابه‌تین دین زانستینه، دپروگرامی قوتابخاناندا بده‌رسه‌کا بئه‌ره‌تی دهیته‌زانین و نیاسین. ئەقه‌ هه‌مو دهیته‌کرن، لده‌مه‌کی ئەزمانی ئەلمانی وه‌کو ئەزمانی فه‌لسه‌فی و داهینان و ته‌کنولوجیی، رگا خو وه‌سان یا داکوتای، تپس لسه‌ر لاوازی و ژناقچوونا وی نه‌مایه‌ و جه‌گیر و بیی دودلی ئەلمان ژناقچوونا ئەزمانی خوین نه‌ته‌ویی ناترسن. لی دیسان بقی ره‌نگی هاتیه‌گوتن و گه‌له‌ پتر، چاقی خو لئه‌زمانی خوین ئیکگرتی دکه‌ن. ژبه‌رکو دزانن، سیسبوونا ئەزمانی نه‌ته‌ویی، سیسبوونا گه‌لی وی نه‌ته‌وه‌یه‌.

• دق‌ی گیترا ناخویدا، پشتگیریا ده‌زگه‌هین ئەزمانناسی و دیسان لیکوله‌ر و بسپورین ئەزمانی دهیته‌کرن کو به‌رده‌وامیی ددویناندنا ئەزمانی نه‌ته‌ویدا بکه‌ن، ژقی چه‌ندی به‌رده‌وام فه‌ره‌نگ بو لیکوله‌ر و ره‌وشه‌نبیران و گه‌نجان و زارویان دهیته‌ئه‌نجامدان و سالئ سه‌رژمی‌ری دهیته‌کرن، کانی چه‌ند په‌یقین نو هاتینه‌ژهنین، و ئەو په‌یف ژچ ئەزمانه‌کی هاتینه‌وه‌رگرتن. دیسان چه‌ندین رینمای بو رینقیسا مودیرن و دروست دهیته‌بیراردان و ئەف بریاره‌ دکه‌فنه‌ ناف سیسته‌ما خاندنی لخاندنگه‌هان. ئەقه‌ هه‌مو دهیته‌ئه‌نجامدان، ژبه‌رکو دلنیا، پیشدا‌برنا ئەزمانی نه‌ته‌وی، له‌هر وه‌لاته‌کی، به‌رزکرنا شکومه‌ندیا وی وه‌لاتیه‌.

• دځی بازنیدا، دو کاودانین سهرنجراکیش، وهکو نمونه پیشچاقبکهین. ئیک: دئه زمانئ ئەلمانیدا دهنگی (س)ینا بزەڤەر یی هه‌ی، و تیا وی هوسان دهیتته نفیسین. (s) و دبیزنی (scharfes s - ئیسا توژ) بواتا دهبل (س). ئەف تیه دچ ئە زمانه‌کی دیدا بکارناهیت، ژئه زمانئ ئەلمانی پیڤه‌تر. لهو بو نفیسینی بتایبه‌تی دکومیپوته‌ریدا، گرانی و ئاسییوون چیدبیت. ئەڤه سه‌ری چهند سالانه ئەف بابته‌ته که‌تیه بهر دانوستاندنی، کانئ هه‌لگرتنا وی تیی بهیتته‌ئهریکرن ئان نه. هنده‌ک دبیزن دځی ژ (ئابینا) ئە زمانئ ئەلمانی بهیتته‌هه‌لانن، ژبه‌رکو ئاسییوون و گرانی بو نفیسینی دروستدکته و دده‌پی کلیلا گه‌له کومیپوته‌راندانینه. هنده‌ک ژی دبیزن، ئەڤه تاییه‌ته‌نیا ئە زمانئ ئەلمانیه دڤیت نه‌هیتته ژده‌ستدان. دو: کارخانا به‌ره‌مییانا ئوتوموبیلا (فولکس فاگن - vw)، هه‌رسال هاریکاریه‌کا دراڤی دده‌ته بنکی لیکولین و توژینین زانستی (max-planck-Anstitut) وه‌کو هاریکاری و پشتگیری، ژبو بزەڤه‌رکرن و پیشدابرنا په‌یچوونین زانستی، کو لیکولینین ئە زمانناسی ئیک ژوانه. لده‌مه‌کی کارخانا ناڤبری چ تیکه‌لی نیژیک ئان دوور دگه‌ل پاراستنا ئە زمانئ نینه. ژهندی پیڤه‌تر، کو ئە زمانئ نه‌ته‌وه‌یی سه‌رمایه و ناسناما نه‌ته‌ویه. ئەڤه ژبلی هاریکاری و پشتگیری زانکو و په‌یمانگه‌هین په‌یوه‌ندیار، وه‌کو بونمونه (Goethe-Institut)، بو په‌ی چوونین ئە زمانناسی.

ئەڤ هه‌ردو نمونین بچوک، وی چهندی دیاردکه‌ن، کو فه‌راتیا پیشدابرنا ئە زمانئ نه‌ته‌وه‌یی، خه‌ما ته‌ڤ ده‌زگا و ناڤه‌ند و بنکین هه‌بوویه، چ ئەو ده‌زگا فه‌رمیین ئان خیرخوازی و که‌سی و بیاسا ئەڤ پینگاقه‌ بین هاتینه ریڤخستن.

کوئی فان گوتنان، وه‌سان دیاردکه‌ن، کو ئە زمان ئامرازه‌کی هه‌ره شوینهیل و کاریگه‌ره ژبو نه‌ک ته‌نی بو پیشکه‌تنا ژيانا مروڤی، به‌لکو ئاخفتن ئە گه‌ره‌کی سه‌ره‌کیبویه وه‌کو چه‌که‌کی به‌رگریکنی و هاریکار کو نه‌هیلا مروڤ وه‌کو گه‌له گیانبه‌رین دی ژناڤچیت و ئالاقه‌کی بنگه‌هی و سه‌ره‌کیه ژبو نیاسین و پیشکه‌تنا گه‌لان و ئالاف ئامرازه‌کی بزەڤه‌ره ژبو پیشکه‌فتن و به‌رفه‌ه‌بوونا هزری لنک مروڤی. به‌روه‌ ژی، نه‌هاتیه‌گوتن، باخڤه‌ دا ته‌ ببینم، ئان دا دته‌ بگه‌هم).

یونسکو زه‌نگا ژناڤچوونا هنده ئە زمانان لیدده‌ت

په‌ی سه‌رژمیریه‌کا ئە زمانناسیا (یونسکو - UNESCO). سالا (۲۰۱۰)ی،

(ئه‌تله‌سا) ژناڤچوونا ئە زمانان یائه‌نجامدای، کو پیشینی ده‌یتته‌کرن،

(٢٥٠٠) ئەزمان بئى دودلى بئىن دبن گهفا نهمان و وندابوونيدا و ژوان
(٢٣٠) ئەزمان ژساللا (١٩٥٠) تانها، برنگهكى قهبر بئى ژناقچووين و نهماينه.
پهيسكا پيشبينا گهفا ژناقچوونى، بچهند كاودان و پينگاقان دهيتهديتن.
وهكو:

- برينداربوونا ئەزمانى: ههكه زارو گيركرى و هنده جاران، بونمونه دمالدا
بئەزمانى داىكى باخقن.
- بهرهو ژناقچوون: ههكه زارو دمالدا وهكو ئەزمانى داىكى دگهل ههقدو نهئاخقن.
- پيشبينا ژناقچوونى: ههكه داىك - باب، داپير - باپير، دگهل زارو و
نهقئين خو بئەزمانى داىكى نهئاخقن.
- بئى دودلى ژناقچوون: ههكه گهنجترين ئاخفتنكه ر داىك - باب، داپير - باپير،
جارجار و نهبهردهوام بئەزمانى داىكى باخقن.
- ژناقچووى ههكه بقهبر كهسهك ههقپه يقينى پينهكهت.

• پشتهستن و مفا ژئ وهرگرتن، بشان ژئدهران:

- <https://de.wikipedia.org>
- <http://www.unesco.org>
- <https://www.almaany.com>
- <https://www.youtube.com> / رحله فى الذاكره، خالد الراشد، نظريه التطور.
من منظور علم الانساب الجينى.
- <https://www.aljazeera.net> / د. حمد بن عبد العزيز الكواري.
- <https://www.forschung-und-lehre.de>
- Bodo Mrozek- LEXIKON DER BEDROHTEN WORTER
- DIETER WUNDERLICH - SPRAACHEN DER WELT

سايكۆلۆجىيە و اتا و ھېمە لە زمان و ويژەي كورديدا

■ كەمال فارووق

هیماگه‌ری یان سیمبولیزم له پرووی زمانه‌وه هیما و نیشانه و ئاماژه‌یه وهک گوزارشتکردن له شتیک و دۆزینه‌وهی واتا له دووتوییدا. له پرووی واتاشه‌وه هه‌لگری راستیه حاشا لیکراوه‌کانی ژیانه یان نهینه‌کانی ژیانه، که نیشاندانی وهک خوی ئه‌سته‌مه، یان ریگری زوری هه‌یه که په‌یوه‌ندن به باری دهروونی تاکه‌که‌وه، که ناچار ده‌بی به شیوه‌یه‌کی تر گوزارشتی لی بکات وهک ئه‌فسانه یان شیعری یان رومان و چیرۆک، یان فیلی دهروونی.

هیما گوزارشتی ناراسته‌وخویه له باریکی دهروونی شاراوه یان واتایه‌کی شاراوه، که هه‌ندی‌چار هۆکاره‌که‌ی زانراوه و بو پاراستنی نهینه‌یه‌یه‌کی هیمایه‌کی یان واتایه‌کی تر به‌کار ده‌هینریت، که به ئاشکرا و پر به پیستی خوی ناتوانری گوزارشتی لی بکریت چ به‌مه‌به‌ست یان بی مه‌به‌ست، هیماگه‌ری ناوه‌پۆکی هزری و کومه‌لایه‌تیش ده‌گریته‌وه مه‌رج نییه ته‌نیا شتیکی فیزیایی بی وهک هیمایه‌کی بو شتیکی، له روانگه‌ی سایکۆلۆجی به تاییه‌تی تیروانینی شیکاری دهروونی سیگموند فرۆید مرۆف له دوو دۆخی ده‌رونی‌دا گوزارشت له خوی ده‌کات، ئه‌وانیش هه‌ستی ئاشکرا و نه‌ستی شاراویه وهک ئاماژه‌م پیدایا، که شاعیر یان ئه‌دیب به شیوه‌یه‌کی نه‌ستیانه گوزارشت له خوی بکات، له‌وانه‌یه به وشه‌یه‌کی بیت یان شوئینیک بیت یان ئاژه‌لیک بیت یان په‌ندیک بیت یان به‌دیره شیعریک بیت یان به رومانیک بیت... تد ئه‌و نایه‌وی یان ناتوانی به ئاشکرا مه‌به‌سته‌که‌ی بدرکینی. ره‌نگه په‌یوه‌ندیشی به نه‌ستی کومه‌لایه‌تیه‌وه بی و گوزارشت له که‌سیتی سییه‌ر بی هه‌روه‌ک کارل گۆستاف یۆنگ ئاماژه‌ی پیدایه‌.

هیما له زانستی به‌یاندایه بریتییه له واتای شاراوه. ئه‌مه‌ش زمانی شاراویه، له پرووی زاراوه‌شه‌وه ریسا و بنه‌مایه بو دۆزینه‌وهی واتایه‌کی به‌چه‌ند ریگه‌یه‌کی، که‌واته ده‌شی وشه‌یه‌کی دیارکراو هیما بی بو شتیکی تر بو ئه‌وهی واتایه‌کی به‌رجه‌سته بکات، که ره‌نگه په‌یوه‌ست بی به باری دهروونی و نه‌ستی یان باری کومه‌لایه‌تی یان سیاسی یان کلتوری تاکه‌که‌وه، چونکه هه‌ر وشه‌یه‌کی واتای سایکۆلۆجی خوی هه‌یه و ده‌کرێ له شیوه‌ی هیما به‌کار بیت، بو نمونه: کابرا ده‌لیی ریوییه واته فیلبازه و خوی له هه‌لوئستیکی مه‌ترسیدار رزگار ده‌کات، ده‌لیی گورگه واته له نا‌کاو په‌یدا ده‌بی و به‌شی خوی چنگ ده‌که‌ویت، یان ده‌لیی پشیله‌یه، واته سپله‌یه چه‌ند چاکه‌ی له‌گه‌ل بکه‌یت پی نازانی و له بی‌ری ده‌کات، ده‌لیی میرووله‌یه له کوی شیرینی هه‌بی

ئەو لەو ڤييه، ئەمانە و هەزاران وشەي تر بە پي زانستی بەيان بوونەتە هيتا بەکار دین بۆ زووتر ڤوونکردنەوه و بەخشینی واتايەک بۆ بەرجەستەکردنی مەبەستیگە که شاراوێه یان دەمانەوی بەرجەستەي بکەین بۆ بەرانبەر. بەلام لە هەمان هەلوێستی تاک لە پەبیردنی بۆ واتاکان و هەلچوون و باری دەروونی کاریگەری خۆی هەیه بۆ هەلینجانی مانا بۆ بابەتەکه.

ڤهوتی هیتاگەری لە ئەدەب وەک وەلامدانەوهیەک بوو بۆ ڤهوتی واقعی لە ئەوروپا لە نیوهی دووهمی سەدهی نۆزده، ڤهوتیگی هونەری و ئەدەبیه و ڤهگورپیشهی دەگەرپیتەوه بۆ ئایدیالیزمی ئەفلاتونی، که پینوایه راستیهکانی جی هانی کەرەسەیی تەنیا هیتا گەلێکن بۆ راستی ئایدیالی دوور، قوتابخانەي هیتاگەری یەکیکە لە ڤهوتەکانی ئەدەبی جی هانی، لەبەر ئەوهی هیتاگەری بۆ گوزارشتکردن لە لایەنەکانی دەروونی لە زمان بەهیزتره، بۆیه لە سالی ۱۸۸۶ز بە فەرمی ئەم قوتابخانەيه لە فەرەنسا ڤاگەیهندرا و پاشان بە جی هاندا بلاو بووهوه.

دامەزراندنی هەر ڤهوتیگی ئەدەبی بە هەموو لقهکانیهوه خودکارانه نایەتە بوون، بەلکو ڤهگورپیشهی داکوتراوی لە زمانی هەرگەلێکدا هیه و لە گفتوگۆی نیوان تاکەکان و لە میانەي پەيوەندی و کارلیککردنی کۆمەلایهتیدا ڤهنگ دەداتەوه، لە زمان و ئەدەبی کوردیشدا بە شیعەر و پەخشان و ڤۆمان و پەندی پینشینان و بەیت و بالۆره و ئەفسانەي کوردی تەواو بەرجەستەيه و هەستی پیندەکەین، مەبەست لە هیتاگەری لە ئەدەبی کوردی دەگەرپیتەوه بۆ لایەنی دیار یەکیکیان شوبهاندن و گەرەکردنی بابەتیگە که خاوەنەکهی بەو شیوهيه گوزارشتی لێدەکات که دەربری لایەنی دەروونی خۆیهتی و لایەنەکهی تری نایهوی بابەتەکه ئاشکرا بێ ئەمەشیان بۆ هۆکاری بەهای کۆمەلایهتی و تاییهتەندی ئەو تاکە دەگەرپیتەوه، که لە شیعری کلاسیکی شاعیران و ئەفسانەي کوردی و ڤۆمانی کوردیدا دەرەکهویت و هەندیکجاریش هەموو ئەو بابەتانه گوزارشتن لە نەستی تاکی و کۆمەلایهتی تاکەکان، که بە بێ ئەوهی هەستی پێ بکەن دەریدەبڕن، دەربرین لە هەستی و نەستی کاریگی ئاسان نیه لەبەر چەند هۆیهک هەندیکیان پەيوەندن بە نەهینی کەسەکهوه و هەندیکیان بۆ خۆ ڤاراستن و ڤاراستنی کەسانی بەرانبەر، ئەمە هۆکاریگی سایکۆلۆجی بوو بۆ سەرھەلدانی دەربرین بە هیتا بۆ ئەوهی واتاکەي لە ناخی خاوەنەکهیدا بمینیتەوه و دەتوانین پي بلین شیعەر.

به پیتی زانیانی دەرروونی له وانهش ئیریک فرۆم دەرپرسیت تۆچۆن گوزارشت له ئەزموونیکى هەستى دەکەیت؟ زمانى هێما ئەو زمانەیه که به هۆیهوه گوزارشت له هەستهکانمان دەکەین، یه کیک ئازاریکی زۆری دەبی دەلی (مردم مرد)، یان دەلی ئازار کوشتمی، ئەم کەسه نەمردوو و نەکوژراوه، بەلام ئەو وشانە (مردم، یان کوشتمی) وەک هێمایەک بەکارهینا بۆ دۆخە دەرئونیەکەى، کاتیک کەسیک باسی له په یوندى خوشەویستیەکەى دەکات دەلی سوتاوم بۆت، ئاگرم گرتوو، ژیان بی تۆ هیچ واتایەکی نیه، کەواتە هێما بریتیه له شتیکی شوینی شتیکی تر دەگریتەوه ، کاتیک دەلێن بۆنى زۆر ناخۆش بوو، بۆنى سیری دەهات، یان بۆنى شتی تۆپیوی دەهات، یان بۆنى بخوری دەهات، یان دەلێن کوردیکی پاکه، مەبەست لێی خیانەتی نەکردوو، یان گەندەلی نەکردوو، بۆیه دەلێن زمانى هێماکاری ئەو زمانەیه که به هۆیهوه گوزارشت له ئەزموونه دەرئونیەکانمان دەکەین وەک ئەوهی پرسەکه پرسى هەستهکان بووه یان شتیکی دەیکەین یان په یوندى به شتیکیه وه ههیه که له دەر وهمان رووی داوه، بۆیه زمانى هێماگەرى زمانیکه جى هانى دەرەکی دەبیته هێمایەک بۆ جى هانى ناوهکی، هێمایەک بۆ پۆحمان و بۆ عەقلمان، کەواتە هەر وەک فرۆم دەلی په یوندى نیوان هێما و هێما بۆکراو چیه؟ بۆ ئەم مەبەسته پێویسته جیاوازی بکەین له نیوان ئەم سى هیمایه: هیمای ئاسایی وەک ناوی شتیکی بۆ شتیکی بۆ نمونە وشەى درەخت بۆ درەخت، وشەى گالیسکه بۆ گالیسکه..تد، ریکەوتە هێما (الرمز العرچی) وەک ئەوهی به ریکەوت توشى شتیکی دەبی یان توشى رووداویک دەبی وەکو پرسە که نیشانهی خەمه یان هیمایه بۆ خەم، هیمای گشتگیر یان ئالۆز بیروکەیهکی بنه پەرتی و پەهایه و میحوەری سەرەکیه که هەموو هزر و هێماکان له وینەیکی ئەدەبی مۆتەکامل به دەوریدا دەخولینەوه بۆیه هەرچەندە وینە بچوکهکان بلاو بنهوه هیزیکی کاریگەر ههیه وینەکان پیکهوه دەبەستیتەوه. هەردوو هیماکەى دوایی گوزارشت له ئەزموونی دەرروونی دەکەن وەک بلیی بابەتەکه که په یوهسته به هەستهکان و هەست پیکراوهکان تەنیا ئەوه نیشانهی زمانى هیمایه ریه.

زمان له کۆمه لیک هیمای جیاواز پینکدیت، ئامرازیکه بۆ په یوندى کۆمه لایەتی و عەقلى و رواله تیکى به هیزه له رواله تەکانى گەشەى عەقلى و هەستی و جولەیی ، زمان په یوندى به دەرروونزانیه وه ههیه کاتیک زمان رواله تیک بیت له رواله تەکانى رەفتاری مرویی بۆیه هەموو زمانه وانه کان و زانیانی سایکۆلۆجى بایه خى پیددەن،

دهروونزانی بایهخ بهزۆر لایهنی زمان دهدات لهرووی شیکردنهوهی دهروونی کهدهبینین شیکاری دهروونی دیراسهی بیژهی کهسهکه و گوزارشت و خهونهکانی دهکات، دهروونزانی بایهخ بهپیکهاتهی و بنهمای زمان دهدات، بهلام دهروونزانی تهرکیز دهکاته سهر چۆنیتی وهرگرتنی زمان و قسهکردن لهبهر ئهوهی زمان کرداریکی ئاوهزیی دهروونیه، کهواته دهروونزانی کهوتوته نیوان زمان و ئاوهزهوه، نیوان زمان و بیرکردنهوه و زمان و کهسیتی و دیرساکردنی کهموکورتیهکانی زمان، زمان ئامرازیکی یهکلاکه رهوهیه بۆ جووری بیرکردنهوه و ههورهها ریچکهیه که بۆ گهشهی مهعریفی و فیروونی زامینکی تر .

له زمانی کوردیدا وهک ههر زمانیکی تر و وهکو سروشتی تاکی کوردی ژیانی پر هیما و هیماگهرییه، ههر له پهنی پێشینانهوه بیگره تا ئهفسانه و چیرۆک و پۆمان و هۆنراوه و شیعیری سیاسی و دلداری و نیشتمانی و ئاینیهوه، ههر یهکه لهمانه بهجیا باس دهکهین و ئاماژه به هیماگهریهکانی ئهم بوارانه دهدهین، مهتهل یان لهغز گوزارشتیکی شیعیری هیماگهرییه که ههقیقهتیکی گهوههری لهخۆی دهگریت که مروّف خۆی مهتهله و نهینتی تیدا شارهوهتهوه، ئهم نهینیه ههر مایهوه تا سیگموند فروید توانی پهنجهی بۆ رابکێشی و ئاماژه بهنهست بدات بۆ شوپروونهوه بهناخ، کهسهرجهم هیما ناروونهکانی مروّف که خۆی له شیعر دهووزیتوه بگه پینیتهوه بۆ نهست که به شیعر گوزارشتی لی دهگریت. له پهنیکی پێشیناندا که دهلیت:

چاوی ئاگر کاتیک کویر بوو که ئاگردان

داری تهپی له دهروونی خۆیدا سوتان

واتای نهینتی ئهم پهنه بریتیه له گازهنده و گلهییکردنی کهسێک که هۆکاری شکستیک یان نههامهتیهک دهگه پینیتهوه بۆ سهرچاوهکهی، که رهنگه خۆی بی که بۆچی وایکرد؟ دهیهوی بلیت ((ئهگه ئهوهم نهکردایه ئهمه نه دهبوو))، داری تهر لێرهدا هیمایه که بۆ هۆکاریکی ههله و لهجیی خۆیدا نهبوو، چاوی ئاگر هیمایه که بۆ سهرچاوهی ئیشهکهیه یان مهبهستهکهیه یان ئامانجهکه که نهدهبوایا ئاوی بهسهر بی، کۆی دیرهکه گوزارشته یان هیمایه که بۆ کاریک یان ئهجامیک که لهوانهیه به راسته پینیک

برویشتایه، ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەشیکە لەبیرکردنەوهی لۆجیکی خاوەنەکهی کەبەو شیۆهیه گوزارشتی لئ دەکات، یان دەلێن: ئەگەر گۆل نیت درکیش مەبە، مرۆف هەرگیز نابیتە گۆل، بەلام لێردا گۆل هیمایه که بۆ مرۆفیک که هەردەم ناسک و بەسۆز و پاک و بیگەردە و زیانی بۆکەس نیه و بە گۆل شوبهینراوه، لە بەرانبەردا درک که سەرچاوهیهک بۆ ئازاردانی مرۆف و هەرگیز درک نابیتە مرۆف بەلام گوزارشته لە هەستی ئەو مرۆفانەهی که ئازار بە خەلک دەگەیهنن یان ئازاریان پیگەیشتووه، گۆل هیمایه بۆ تاکیکی زیان بەخش، درک هیمایه بۆ خراپهکاری، ئەمە هەستیکی ئاکاری لەخۆی دەگریت هەروەک ئەدگار ئەلەن بۆ ئاماژەیی پێداوه.

لەپەندیکی تردا که گوزارشته بۆ ناخی تاک بۆ نمونە رێوی لە کونی خۆی هەلبگه ریتەوه گەر ئەبی، ئەم پەندە گوزارشته بۆ هەستی راستەقینەیی مرۆف که نابێ تاک پشت لە زید و نیشتمان و نەتەوهی خۆی بکات، چونکه تاک بە بی پەپوهندی لەگەڵ بەهای کۆمەلایەتی دووره لە خۆگونجاندنی دەروونی ئەمەش هیمایه و نیشانەیی ناساغلەمی دەرونی و ئاکامەکهی گەربوونه وەکو رێوی، لە شوینیکی تر وتراوه: دار پوازی لەخۆی نەبی ناقلیشی، مەبەست لێردا ناپاکی و خۆپەرستی تاکە و دەردیکی ناوخواپیه که کورد زوو هەستی پیکردوو، که لە ناو کۆمەلگەیی کوردی بوونی هەبووه و واتای سایکۆلۆجی خۆی هەیه که تاک پێویستی بە سەقامگیری و ئینتیما هەیه بۆ نیشتمانی خۆی و هەستکردن بە ئینتیما دلسۆزی و پالپشتیه بۆ نیشتمان نەک ناپاکی، هەروەها سەگ هیمایه بۆ وەفاداری، منداڵ بۆ پاکی، پاییز بۆ خەم، مانگ بۆ ئەبرۆی یار و ... هتد. هەروەها لە ئەفسانەیی کوردی و چیرۆکی بەرئاکردان هیمایه رێگەیی تیگەیشتنی کورت کردۆتەوه بۆ نمونە:

لە شیعری کوردی هیمایه رێ شۆینیکی زۆر گەورەیی داگیر کردوووه بەقولایی هەست و نەستی خۆی شاعیر گوزارشتی لیکردوووه که شیکارکردنی ئاسان نەبی مەگەر شاعیر خۆی بەتەواوی بتوانیت شی بکاتەوه و هەندێجاریش خۆیشی ناتوانیت ئەگەر پەپوهندی بە نەستەوه بی، بۆ نمونە شیعری هیمن موکریانێ وەک نمونە که چۆن گوزارشت لە پاکی و قوربانیدانی تاک دەکات و دەلێت:

ئاگری سینەم بلیسەیی دێ و ولات روۆشن دەکا
ئەو دەمەیی خۆم وەک دلۆپیک دەچمە نیو دەریای عەدەم

ئاگری سینه، تهنیا هیمایه که بو گوروتینی و پهروشی شاعیر بو نیشتمانکه ی ئه گینا سینه هرگیز ئاگری تیدانیه و بلیسه بکات و بتوانی ولات رۆشن بکات. مرۆف هرگیز نابیتته دلۆپ ، دلۆپ وهک هیمایه که بو نه مان و چوونه ناو ده ریای عه ده م، که ده ریای عه ده م شتیکی خوازه بییه و وهک هیما به کار هاتوو و له پشت ئه م دیره وه ههستیکی نه ته وهیی و نیشتمانی گه وره خۆی مه لاس داوه و شاعیر به و شیوه یه ده ریده بری، بۆیه زمانی کوردی له هیما زۆر به هیزه و به کارهاتوو و تاک ده توانی بو گوزارشتکردن له باری سایکۆلۆجی خۆی که زۆر زهحمه ته ده توانی گوزارشت له و باره بکات و په یامی خۆی بگه یه نیت به و شوینه ی خۆی مه به سستی چی دۆست چی دوژمن.

له شیعریکی تر دا حاجی ده لئ:

ئه گه ر کوردیک قسه ی بابی نه زانی
موهه قه ق دایکی حیزه و بابی زانی

لایه نی شاراو و هیماگه ری له م شیعره ی حاجیدا بو ئه وانیه که نابی زمانی خۆیان له بیربکه ن ، ئه وانیه که زمانی دایکی خۆیان نازانن هیچ به ها و ئاکاریکیان نییه و بی ههستن، شاعیر وهک به ره په رچدانه وه یه که به توندی وه لامی ئه و که سانه ی داوه ته وه و چووته باریکی هه لچوونی بیده نگه وه، هۆکاری ده رکه وتنی ئه م شیعره ئه و که سانه ن که له خه بات و ههستی نه ته وایه تیه وه دوورن و ههستی ئاکاریان نییه، بۆیه پالنه ری په ره پیدانی زمانی دایکیان لاوازه. هه ر زمانیشه کاریگه ری له سه ر بیرکردنه وه هه بیته و مرۆف هه موو کات پیویستی پییه تی.

له شوینیکی تر هیمن توانیوتی به هیما ی شاراو و باری سایکۆلۆجی تاکی کوردی گوزارشت له خۆی و نیشتمان بکات به م شیوه یه:

که ند و کۆسپ هه نگاوم پی ناکا شل
بیتته سه ر ریم هه زاران گا به ردی زل
به هیزی شان و باهو پیی ده ده م تل
ده رۆم ده رۆم تا ترۆپکی بزگار بوون

سهرنج بده ترۆپكى رزگار بوونى، كه مه به ستى رزگار بوونى نه ته وهى و نيشتمانه، ترۆپك ته نيا هيمايه كه بو ئه وپه رى سهر كه وتن و سهر بارى ئه وه ش ئه و وهك تاكيك و بارى سايكولۆجى په يوه ست به سياست و خه باتى نيشتمانى گوزارشت له خه باتى نه ته وهى ده كا و ئاماده يه خو نه ويستانه ئه و هموو كۆسپ و ته گه رانه ببه زىنى و نه وه ستى تا ئه وپه رى سهر كه وتن بى ئه وهى چاوه رانى پاداشت بكات، يان باس له بژيوى ژيانى خوى بكات، هه زاران گا به ردى زل هيمايه قورسى و گه وره يى كۆسپ و ته گه ره كانى به رده مى رى خه بات كه هه ندېكيان په يوه ندن به ژيانى رۆژانه ي خو يه وه ئه مه ش هيمايه بو پاكي و خو نه ويستى و گوزارشت كردن له ژيانى ده روونى به چه ند وشه يه ك.

پاكي زه يى تاكي كوردى له خه بات و تيكوشان و رزگارى نه ته وهى له هونراوه ي ترى هيمندا ده رده كه ويت كه ده لىت:

دهردى دوورى ... دهردى دوورى كوشتى

دهردى وشيارى و سه بورى كوشتى

يادى ياران و ولاتم رۆژ و شه و

لى حه رام كردم قه رار و خورد و خه و

خه مره وينىك لى ره من ناكه م به دى

چۆن په نا بو مه ي نه به م ساقى ئه دى

سهرنج بده دوور كه وتنه وه كه وهك كوشتن وايه به لاي هيمنه وه و ياد كردنى كه سوكار و يارانى خه و خواردنى لى حه رام كردوه و كه س نه بووه خه مى لى بره وينىته وه و گوئ له ئاهو ناله ي ده روونى بكات و په يامه كه ي بگه يه نىت، بو يه خو ي به رگه ي ئه و سته مه ي كردوه ئه مه ش نيشانه و هيما ي پاكي زه ي تاكي كورده كه شاعير به و شيوه يه و هه ر وشه يه ك هيمايه كه بو ژيانى تايه ت كه گوزارشتى لى كردوه، ئه وه ش گوزارشته له تاكي كوردى و ژيانى ناسورى، هه ستى ئىنتىما لاي تاكي كوردى بو زيد و ره گو ريشه ي خو ي ئه مه ش وهك ئه ريك فروم ده لى پى ويستى كه نه ته وه ييه بو هه ستردى تاك بو بوونى خو ي و پى گه ي ميژووى.

له شوينىكى تر ده لى:

ئەو كەسەى هەستى بە زۆردارى نەكرد
تيخى زۆردارى بريندارى نەكرد

تيخى زۆردارى نيبه، بەلام تىخ هيمايه كه بۆ كاريگهري خراپى زۆردارى لەسەر بارى
دەروونى و جەستەيى تاك. مرۆڤى ساغ و خاوەند دەروون دروستى هەست بە ئازار
و مەينەتى دەكات مەگەر كەسێك گرفتێكى دەروونى يان نەخۆشيهكى دەروونى
هەبێت هەستى لە دەست دابێت، يان تووشى زهايمەر بووبى و هيجى لە بىر نەمابى.
هەستكردنى شاعير بە دەردى خەلك هەستێكى دروسته و واتاى خۆى هەيه دەيهوى
بەرجهسته بىي بۆيه شيعر لێردا دەبێتە دەربېرى ئەو هەسته و نامرى.
ئەدگار ئەلان پۆ لەبارەى جوانناسى دەلى كه عەقل دابهش دەكهين بۆ عەقلى پەتى
و زهوق و هەستى ئاكارى، زۆربەى شاعيرانى كورد بە تايبەتى شيعرى سياسى
دووپاتيان كردۆتەوه لەسەر هەستى ئاكارى و پابەندبوونيان بە بەهاى نەتەوهيى
و تەنانەت لە دوو تووى شيعرى دلداريش هەستى نەتەوهيى و خەباتى نەتەوهيى و
خۆشهويستى نيشتمان رەنگى داووتەوه، هەروەك هيمن دەلى:

گەرچى تووشى رەنجەرۆيى و حەسرەت و دەردم ئەمن
قەد لە دەست ئەم چەرخە سپڵەيه نابەزم مەردم ئەمن
ئاشقى چاوى كەژال و گەردنى پرخال نيم
ئاشقى كيو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن
گەر لە برسان و لەبەر بى بەرگى ئيمرۆ رەق هەلیم
نۆكەرى بيگانە ناكەم تا لەسەر هەردم ئەمن
من لە زنجير و تەناف و دار و بەند باكم نيه
لەت لەتم كەن بمكوژن هيشا دەلیم كوردم ئەمن.

سەرنج بەدى لەسەرەتاوه شاعير ئاماژەى بە خراپى چەرخى خۆى دەكات بەلام،
هەردەچیتەوه سەر نيشتمان پەروەرى وەك ئەركێك كه ئەرك پەيوەسته بە هەستى
ئەخلاقی و ئەو وشانەى لەو شيعردا بەكارهێناوه هيمماو ئاماژەن بۆ هەستى ئاكارى
و زهوق و عەقلى پەتى، كە دەلى لەت لەتم كەن بمكوژن هيشتا دەلیم كوردم ئەمن،

ئەمە ھېمىايە بۇ ئەوپەرى قوربانىدان و بەرەنگار بوونەوھى ئەو ستەمەى لەنەتەوھەكى دەكرى .

ھەروھە ھېمىاگەرى لە شىعەرى شاعىرانى تەرى نىشتماندا بە پرونى دەردەكەوئەت و بە وشەى ھېمىاگەرى گوزارشت لە بارى ناوخو و سايكولوگىيەى كورد و گوزەرانى دەكات، لەوانەش شىركو بىكەس كە دەلى:

سەرسام مەبە ئەگەر بلىم
لەى ئىمە رىوى شىرە
چەقەل بەسەر شىرا نىرە

لېرەدا كەشوەھوای سىياسى و كۆمەلایەتى وای كەردووه رىوى بە شىرە بشوب ھىنرى وەك و اتایەك بۇ رەتكەردنەوھى واقىعى رۆژگار و ھېمىايەك بۇ ناخى تاك و رەتكەردنەوھى فىل و چوونە كلېشەى كەسىتتەكى ترەوہ ئەم چوونە كلېشەى وەك فرۆيد ئامازەى پىداوہ فىلىكى دەروونىيە بۇ خو پزگار كەردن لەو واقىعەى خاوەنەكەى نایەوئ و دەیەوئ رۆلىكى ترەبىنى، ھەر وەك چوون پىاوى فىلباز و ترەسكوك بە ھوى رۆژگارەك كە بوى لووہ خراوہتە شوینىك و پىگەىكەى پىدراوہ شایانى ئەو نىە، ھەر وەك دەلى:

مشك، پشیلە راو ئەنى
دال بە ھەلو پىئەكەنى

واتە مشك رۆلى پشیلە دەبىنى، كە ئەمەش لە شوینى خۆیدا نىە و ھېمىايەكە بۇ لادانى دەروونى (الازاحە) ئەمەش فىلىكى تەرى دەروونىە بۇ سەرلەنوئ ئاراستەكەردنەوھى پالئەرەكان بۇ ئامانجىكى تر، كە لە واقىعدا ئەو ناكرى بۆیە شاعىر تەواو گوزارشتى لەو واقىعە كەردووه و ھەستى شاعىرىش رەنگدانەوھى بارى دەرونى خۆیەتى لەو كۆمەلگایە تىندا دەژى و ئەوہ رەت دەكاتەوہ كە رۆلى كەسىك بەدرىت بە كەسىكى تر. لە ھەر كۆپلەىەك و لەھەر وشەىەك ھېمىايەك ھەىە بۇ مەبەستىك ئەگىنا وشە خۆى لە خۆیدا بە روالەت شتىكى ترە و واتای خۆى ھەىە بەلام شاعىر وەك ھېمىايەك بۇ

گوزارشتکردن له شتیکی تر ئەگەر به نووسین بنووسی رهنه دهیان لاپه‌ره‌ی بویت تا روون بکریته‌وه، ریوی چون ده‌بیته شیر ئەگەر لیکچواندن و هیما نه‌بی بۆ شتیکی تر، که پیاوی فیلباز و ترسنۆک زال ده‌بی به‌سه‌ر پیاوی ئازا که به‌شیر شوب‌هینراوه، یان چه‌قه‌ل چون زال ده‌بیت به‌سه‌ر شیردا که ئەمه‌ش وه‌سفکردنی سه‌رده‌میکه، که تیندا چه‌قه‌لی ترسنۆک و گهنده‌خۆر شیر به‌ریوه ده‌بات و دونیا پیچه‌وانه ده‌کاته‌وه، که کویر بووته‌ه چاو ساغ و چاوساغیش به‌ کویر، هر وشه‌یه‌ک و هر دیریک هیمایه بۆ واتایه‌کی تر، ئەو واتایه دیاره یان نادیاره به‌پیی زه‌وق و سه‌لیقه‌ی شاعیر و مه‌به‌ستی له‌و شیعره.

بۆیه شیعری کوردی هه‌میشه پر‌بووه له هیماگه‌ری له هه‌موو بواره‌کانیدا وه‌کو سیکس و ئافره‌ت و نیشتمان و زید و ناوه‌وه‌ی تاک و ئازادی و خۆشه‌ویستی و مرۆف دۆستی. که زۆرجار وه‌ک زمانی زبر تاکی کوردی جوینیکی به‌کاره‌یناوه که ئاراسته‌ی ره‌گه‌زی می‌کراوه، ئەم ئاراسته‌یه ده‌ره‌نجامی ئەو چه‌پاندنه‌یه که تاک تووشی بووه له ژیانیدا و به‌م شیوه‌ زبرییه گوزارشتی لیده‌کات. له په‌ندی پیشینان به‌ هه‌مان شیوه‌ی شاعر و هۆنراوه و چیرۆک و لقه‌کانی تری ئەده‌ب هیماگه‌ری نه‌ته‌وه‌یی له خۆ ده‌گریت:

ریوی له کونی خۆی هه‌لبه‌گه‌ریته‌وه گه‌ر ده‌بیت

پشتکردنه نه‌ته‌وه‌ی خۆت ئاقیبه‌تی خراپ و بی‌ئه‌نجامه، هه‌لگه‌رانه‌وه هیمایه‌که بۆ خیانه‌ت و پشتکردنه له نیشتمان و نه‌ته‌وه‌ی خۆت

ریوی هیمایه بۆ تاک

کون هیمایه بۆ نیشتمان یان زید

هه‌لگه‌رانه‌وه هیمایه بۆ ناپاکی

گه‌ر هیمایه بۆ ئاقیبه‌ت خراپی

دار پوازی له خۆی نه‌بی ناقلیشی

ئەم تهن‌ها شتیکی خوازه‌یه و بووته هیما بۆ خیانه‌ت و ناپاکی ناوخۆیی واته ئەگەر که‌سیک له ناوخۆ‌وه‌وه ده‌ستی له گه‌ل دوژمن تیکه‌ل نه‌کردبی زیان به‌ خیزان و گه‌ل و نیشتمان ناگه‌یه‌نریت.

دار هیمایه بۆ تاک

پواز ھېمايە بۇ
 نەقلىشان ھېمايە بۇ نەپرووخان
 پەندى پېشىنان دەلى :
 دەستى ماندوو لەسەر سكى تىرە

مەبەست لە دەستى ماندوو ئەو كەسەيە كە ئىش و كار دەكات و تەمبەل نىە،
 سكى تىر ھەموو پېويستىەكانى تىر دەكات، سكى تىر ھېمايە بۇ خوشگوزەرانى و
 تىروتەسەلى مندال.

كى باسى خەلكى كرد بەلاتەوہ
 بۇ ئەوان قسەى تۆش ئەباتەوہ

لە پشت ئەم دوو رستەيەوہ واتايەكى دەروونى كە سايكۆلۇجىيەتى تاك وايە ئەو
 كەسەى قسەى خەلك بۇ تۆ دىنيت قسەى تۆش دەبات بۇ خەلك، ئەمەش جۆرىكە
 لە دوو رووىى تاك بۇ قەرەبوكردەوہى شكست ولاوازى خۆى پەناى بۇ دەبات و
 ھەندىجار دەكرى بەھۆنراوہ و چىرۆك و خاوەنەكەى دەيەوئ وەك ھېمايەك بەكارى
 بىنى بۇ گوزارشتكردن لەبارى دەروونى .

لە شىعيرىكى شاعير فەرىدون سامان بە ناونىشانى (نۆستالىژى)دا سەرنج بەدەيت
 پەرە لە ھېماگەرى سايكۆلۇجى كە نىشانەن بۇ راستى شىعير و ھەلقوولانى لەقولای
 دەروونەوہ:

بۇ مندالىم دەگەرپىمەوہ
 مندالىكى ون بووم
 بە راست بلىمەتى
 بە مەبەست گەرپانەوہيە بۇ مندالى
 يان درۆيەكى شاخدارە..
 ھەرچەند بىرت لىدەكەمەوہ

بۆ منداليم دهگه پريمه وه
 دهسه لاتم به سهر خه يالدا ناشكيت
 بيرم ده چيته وه كه رۆژئ له رۆژان
 تۆ هاو پي من بوويت...

ئهو كۆپله يه گه رانه وه يه بۆ مندالی له بنه رهدا خۆزگه خواستنه بۆ رهفتار و ههلسوكه وتی
 مندالی و تامکردنه وه ی ئهو سۆز و خوشه ويستیه ی كه بووه رابردوو، ئه مه ش فيلیکی
 دهرونيه بۆ خۆ تيرکردنیک كه تيرنابی و ليره و ئیستا دهست ناکه ویت، بۆيه خۆزگه
 به رابردوو دهخوازیت، ئهم خۆزگه خواستنه هيمایه بۆ ونبوونی خوشه ويستی و
 خۆزگه بۆ گه رانه وه ی.

شاعیر دهلی مندالی ون بووم، كه نه توانی لیره و ئیستا بژیت كه واته دهبی بگه پريته وه
 سه رده می مندالی به لام ناشتوانی بۆيه ون دهبی دیسان ئه مه ش هيمایه كه بۆ
 كيشمه كيشی دهروونی شاعیر، گه رانه وه بۆ مندالی به باكردی كای كۆن نیه و
 شوينه واری ههسته راسته كانه.

شاعیر کوتومت ئهو هیمایه دهروونیه ی پيكاوه، كه گه رانه وه یان بليمه تیه یان شتی
 وا مه حاله و درۆيه ئه مه ش هيمایه بۆ ئاخ ههلكيشان بۆ سه رده ميک كه ته نیا خۆ
 گه وزاندنه له ناو ته پوتۆزی بۆنی خوشه ويستیه کی ون، ئه مه ش به خه یال و هه نديجار
 به شيويه کی نه ستیانه و بن ئاگایانه، كه خۆيشی ده زانی درۆيه کی شاخداره، به
 ئاشكراش دهلی دهسه لاتم به سهر خه يالدا ناشكيت ئه مه هيمایه بۆ وینه زهينه يکانی
 ئهو ته مه نه كه بووته گيژه لۆكه و تیايدا دهخولیته وه و ناتوانی دهروازیه ك بدۆزیته وه
 بۆ ده ربا زبون لی.

ئهمانه ش نموونه گه ليکی ترن له و هيمایانه ی شاعیر به کاری هیناون: بالنده ی په روبال
 شكای بهخت، گه واله ههور، باخی ئه فسانه ی ئه وين، بیاباتی قات و قری پۆح،
 هه گبه ی كچی دوايی، كۆلانه كانی ياده وه ری، كه شتی خه یال...تد.

شاعر ههستیكه بۆ ده برپینی ههلو یستیک، ئهم ههلو یسته به پوونی و ئاشكرایی
 ناوتری، هه نديجاریش شوينه واری ههستی راسته قینه و پووداوه كانی رۆژگاره و
 بوونه ته وینه ی زهینی و خۆیان له ناو نه ستدا مه لاس داوه و به هیمایه گوزارشت

له خۆيان كردووه، ئەم گوزارشتكردنه يان بۆ چهقبهستنى شاعيره لهسهر خودى پهرشوبلاوى خۆى يان گوزارشتكردنى راستهقينهى رەفتارهكانىتى يان گەرانه بۆ خۆ دۆزینهوهى كه ناچاره دهبى به هئما دهريبېرئ بى ئەوهى ههست بكات ئەمه هئمايه. بپروانه ئەم ديره شيعرانهى شاعير غازى قهرهلووسى ناسراو به حاكم: دهستى قهدهره نازيز گيان يان چهرخى دهورانە بالندهكان كوچ دهكهن.....تد

شاعير بى ئەوهى ههست بهناخى تاك بكات سهنج بده چۆن تاوان دهخاته ئەستوى قهدهر كه ئەمهش هئمايهكه بۆ راكردن له واقيعى خۆى كه بالندهكان وهك هئمايهك بۆ ئاشتى ههلهدهفن و ديار نامين ، لكاندنى ههله به كهسيكى ترهوه وهكو شيكارى دهرونى ئاماژهى پيداوه فيل و بهرگرييهكى دهروونى نهستيه لای شاعير كه ئەميش دهريبرى تاكى كۆمه لگاكيهتى و پيى خۆش نيه و پيى راست نيه وابييت بهلام كه دهسهلات نهما ئيتز مرووف هوكارهكانى بارى دهرونى خۆى دهخاته ئەستى كهسانيترهوه. ئەمهش واتا و هئماى نهستى ئەو تاكيه بهم شيويه گوزارشتى ليكردووه، ههروهها دهلييت:

كۆيلهيهكى فيرعون نيم

مهحاله بۆ من بتوانم مانگ له ئاسمان به پهنجه دوو لهت كهم

شاعير وهك بلئ داواى ليكراوه كه ئاسمان دوو لهت بكات يان دهيهوى ئەويتز پازى بكات به لهتكردى ئاسمان ئەمهش واتاى وههم دهگهينهئى يان ههستىكى نهركسيانهيه دهيهوى پيشانى بهرانبهرى بدات كه ئەم بههيزه، لهپشتى ئەم ديرانهوه ههستىكى تاكى و ههستىكى كۆمهلايهتى هديه كه لهناو كۆمه لگادا رهگى داکوتاوه و بۆته شيعر و ئەفسانه كه ئەفسانهش رهنگدانهوهى بارى دهرونى تاكه، كه وهك ئەفسانه گوزارشت دهكات له ههستهكانى، رۆسته مى زال نمونهيهكى بهرجهستهكراوه له ئەفسانهى كوردى و ئەم ئەفسانهيه له شيعرى كوريديشدا رهنگى داوتهوه، تهماشائى ئەم خهيالهى شاعير بكهى چۆن دهيهوى وهك منداال سۆز و خۆشهوستى دهست بكهويتهوه به گهرانهوى بۆ منداالى بۆ قهرهبوكردنهوهى ئەو ههست و سۆزهى له دهستى چووه

ئەمەش تەنیا ھیمايەكە یان واتایەكە بۆ گوزارشتکردن لەوہی لە واقیعدا ناتوانی بە دەستی بینی كە دەلیت:

ئەوا چاوەروان دەبم لیژە

ھەتا كۆچی بالندەكان ئەگەر پیتەوہ پۆژە خۆشەكانی سەر دەمی منالیم

ئەگەر سەرنج بەدەیتە كۆچکردنی بالندەكان بەلگەن بۆ ئەوہی شاعیر یان ھەستی تاك ھەردەم ئاشتی كۆچ بكات، ھیماي بەھیز و واتای بەھیز لە ھەر كۆپلە شیعریكدا نیشانەي بەھیزی خاوەنەكەيەتی كە توانیویتی بی ھۆنیتەوہ بەپینی باری دەروونی تاكي كۆمەلگەكەي، چونكە شیعەر سايكۆلۆجیای نەتەوہییە و تەنیا گوزارشت نیە لەباري دەرونی شاعیر، چونكە شاعیر تاكینكي كۆمەلگەيە، بەلام دەستپیشخەری كردووە كە ھەستی تاكەكانی كۆمەلگەكەي یان نەتەوہكەي بھۆنیتەوہ و بیانكاتە شیعەر و پیشكەشی بكات. ناسینی میژووی گەلیك لەشیعرو ئەدەبەكەيەوہ پوون دەبیئەوہ، چونكە شیعرو ئەدەب تۆمارکردنی ھەستەكان مرۆڤە بەلام بە ھیما و واتای شاراوہ، بۆیە شیکاری شیعری شاعیران و دیراسەکردنیان ئەركینكي پیویستە.

ھەروەھا لە پۆمان و چیرۆكیشدا بە ھەمان شیوہی زمانی شیعەر ھیماگەری بەرجەستە بوو و گوزارشتی لە میژووی دووردیژی نەتەوہیی یان كۆمەلایەتی كردووە، ھەر لە ناو نیشانی پۆمانی (بنووسە خوین) ی جەبار جەلال غەریب دا ھیماگەری و واتای نەستی تاك و كۆمەلایەتی دەردەكەویت، كە خوین نانوسیت، بەلام ھیمايە بۆ سەدان وینەي واقیعی و پشت واقیعی سەردیواری پۆژگار و ھەلگری واتای توندوتیژی و دلرەقی میژوو و سەدان وینەي زەینی جۆراوچۆر، و پرای مەبەستی تری نووسەر كە لە ناخی خۆیدا یە و ھاوشیوہی ناخی ئەویش وینەو واتاگەلیكي جۆراوچۆر لە میشكي مرۆڤدا دروست دەبن دەترشین و دەبنە میژووی نەستی تاك و لە گویی میژووی توندوتیژی و گری خەباتی مرۆڤایەتی دەزرنگینەوہ لە پیناو كیشەيەكي رەوای كۆمەلایەتی و نەتەوہیی و نیشتمانی دا، كە ھەر وینەيەك دەربەری ناخی ھزریك و میژوویەك و جوگرافیایەك و سايكۆلۆجیایەكە و پیویست دەكات خویندەنەوہیەكي سايكۆلۆجی سەربەخۆی بۆ ئەم پۆمانە و تەواوی ئەدەبی كوردی بكریت لە پیناو ناسینی تاكي نەتەوہیی و پەروەردەکردنی.

سه رچاوه کان:

له ژيانه وه، اريك فروم، وهرگيراني نازاد به رزنجي

com.https://mawdoor

بروانه: الحكايات والاساطير والاحلام، اريك فروم،

بروانه: دور اللغة في تنمية السمات الشخصية للفرد - د. سالم المهدي الكوني

بروانه: الفسيفساء النفسي للادب، دكتور عز الدين اسماعيل، دار العودة بيروت ١٩٨١ الطبعة الرابعة ل ١٢٩ و ١٣٠

بروانه: ديواني هيمن

بروانه: التفسير النفسي للادب، دكتور عز الدين اسماعيل، دار العودة بيروت، الطبعة الرابعة ١٩٨١ ل ٥١

بروانه: علم النفس الفرويدي، ج كالفن، مطبعة النهضة ١٩٨٢

بروانه: كوشيعري (شار بوني توي لى ديت) شاعير ل ١٣

م. كمال فاروق له چيند ډيريكدا:

*سالى ١٩٦٥ له خانه قين/ باشورى نيشتمان له داىكبووه.

*به كالوريس له دهر وونزاني - زانكوى موسته نسريه سالى ١٩٨٩.

*ماموستاي راهيتنر له به ريوه به رايه تى مه شق و راهيتان/ په روه رده ي هولير

*وتارى بواري سايكولوجى و كومه لايه تى له گوڤارو روثنامه كانى كوردستاندا

چاپكراوه كان:

*له په راويزى كه سينيديا، خويندنه وه په كى سايكوسوسيولوجى رهفتار، خانه ي موكريانى ٢٠١٣

*سايكولوجياى منډال بو داىك و باوك، خانه ي فيربوون، ٢٠١٠

*په ره پيدانى توانا ژيرييه كان، وه زارته ي په روه رده ٢٠٢٢

*دهرونزاني ميديايى له گه ل محمد عبدالله كه لارى ناماده كراوه، خانه ي موكريانى ٢٠١٣

*فرؤيدو سروشتى مروث، وهرگيران، خانه ي وهرگيران هولير ٢٠٠٩

خه موكى، ولبرت ولسن، وهرگيران، خانه ي فيربوون ٢٠١١

*هاندانى توندوتيزى ميديايى، عدنان حسين، وهرگيران، خانه ي موكريانى ٢٠١٩.

منډال و نالوده بوون به ته له فزيون، وهرگيران، خانه ي وهرگيران سليمانى ٢٠٠٩

*جله وكرنى فشارى دهرونى، كيت كينان، وهرگيران

*گه مه له ژيانى منډالان، وهرگيران، خانه ي وهرگيران هولير.

*١٨ ياساكه ي سروشتى مروث، روه رت گرين، وهرگيران ٢٠٢٢

ئه و كتيبانه ي ناماده ن بو چاپ:

*سايكولوجياى جل و بهرگ، وهرگيران.

*ژن و پياو په كسانن يان جياواز؟.

*رينماييكردى دهر وونى، د. موحه مه د ته ها حسين.

بیرمهند و زمانناسی کورد مامؤستا مهسعود محهمهد

■ ئا/ فاتح یاسین موده‌ریس

هه‌لدا نه‌وه‌ی لاپه‌ره‌ی میژووی که‌سایه‌تییه‌کان به‌شیکه له میژووی هه‌ر میلیه‌تیک، روناکییری گه‌وره‌ی کورد مامۆستا مه‌سعود محمه‌د، یه‌کیکه له وه‌ که‌سه ده‌گمه‌نانه‌ی باشووری کوردستان، که بیرمه‌ندیکی گه‌وره و پۆشنییریکی ناسراو و زمانناسیکی دیاربوو. مرۆفیکی حه‌قه‌رست و مرۆف دۆست و کوردپه‌روه‌ر بوو. خاوه‌نی چه‌ندان شاکار بووه له یواری هه‌مه‌جۆری (زمان، ئەدهب، میژوو، کۆمه‌لایه‌تی و فیکر)، هه‌لبه‌ته به زمانه‌کانی کوردی و عه‌ره‌بی. له به‌ره‌مه‌کانیدا دا‌کوکی له ئازادی بیر ده‌کرد، فیکر و بۆچوونی باو ده‌کرده بابته‌تی لی‌کۆلینه‌وه و په‌خنه.

سه‌ره‌تای ژیا‌نی:

مه‌سعود کورپی مه‌لا محمه‌دی کورپی مه‌لا عه‌بدو‌ل‌لای جه‌لیزاده‌یه، له سا‌لی ۱۹۱۹ له بنه‌ماله‌یه‌کی پۆشنییر و ئاینپه‌روه‌ر له شاری کۆیه له دایک‌بووه، ده‌ستیکی خویندنی سه‌ره‌تایی هه‌ر له کۆیه بووه. هه‌ردوو قۆناغی خویندنی ناوه‌ندی و دواناوه‌ندی له شاری هه‌ولێر ته‌واو‌کردوو. له سا‌لی ۱۹۴۵ کۆلیژی مافی له به‌غدا ته‌واو‌کردوو و ب‌پروانه‌ی به‌کالۆریۆسی وه‌ده‌ست هیناوه، پاشان بۆوه‌ته پارێزه‌ر. ئەو ماوه‌یه‌ی له کۆلیژ له به‌غدا خویندوویه‌تی، له‌گه‌ل دلداری شاعیر هاو‌پۆل و دۆستی دلسۆزی یه‌کتر بوونه، زۆربه‌ی ئیواران به‌یه‌که‌وه سه‌ردانی سا‌لۆنی وێژه‌ی خاتوو (به‌هیه‌ فه‌ره‌جول‌لا) کچه‌ کوردی میسراییان کردوو، که له گه‌ره‌کی ئەعه‌زه‌مییه‌ی به‌غدا بووه. ئەوسا خاتوو به‌هیه له به‌غدا مامۆستای کۆلیژی کچان بووه و زانایه‌کی کورد بووه. له‌م سا‌لۆنه‌دا به‌رده‌وام کۆری فه‌لسه‌فی و هزری سازدراوه. ئەو زاته له‌وساوه بی‌ری که‌وته سه‌ر فه‌لسه‌فه و شیکردنه‌وه‌ی دیارده‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری سیاسی له کۆمه‌لگاکه‌ی و ده‌ورو به‌ریدا.

بیر و بۆچوونه‌کانی:

مامۆستا مه‌سعود محمه‌د، جگه له‌وه‌ی بیرمه‌ندیکی گه‌وره‌ی کورد بوو، روناکییریکی مه‌زنی کوردستانیش بوو، سه‌رچاوه‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی هیگل و مارکسی به‌وردی خویندبووه و له‌گه‌ل باری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی کوردستان به‌راوردی

دهکردن، به نووسین دههاته گۆرهپانی دهمهتهقی و وتووێژ؛ راستی باوه‌ری خۆی بویرانه درده‌بیری. شیوازیکی تایبه‌تی هه‌بوو له نووسینه‌کانیدا، که له‌گه‌ل به‌رنامه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی زانستیدا نه‌ده‌گونجا، وه‌ک ئه‌وه‌ی ئه‌وه‌نده گۆیی به پۆلینکردنی بابته‌ی نووسینه‌کانی نه‌ده‌دا، ناو‌نیشانی سه‌ره‌کی و سه‌ردی‌ری لاوه‌کی به‌سه‌ر یه‌که‌وه پیشکه‌شده‌کرد و باکی نه‌بوو گه‌ر پتر له ۱۰۰ لاپه‌ره له نووسینه‌کانی له‌ژیر یه‌ک ناو‌نیشان، یاخود بی ناو‌نیشان بخاته به‌رده‌م خۆینه‌ری بابته‌کانی.

کاره‌کانی:

پاش ته‌واوکردنی کۆلیژی یاسا، گه‌راوه‌ته‌وه کۆیه و خۆی پالوتوووه بۆ ئەندامیه‌تی په‌رله‌مان و له ۱۹۵۳/۱/۱۹ دا هه‌لبژاردن کراو و به زۆرینه‌ی ده‌نگ له هه‌لبژاردنه‌که ده‌رچوووه و بوو به ئەندامی په‌رله‌مان. له‌وه‌زگا ته‌شریعیه گه‌لیک داواکاری به‌ نرخ‌ی پیشکه‌شکردوووه، وه‌ک: گه‌راندنه‌وه‌ی دوورخراوه‌کانی کورد بۆ زیدی خۆیان که مه‌به‌ستی له بارزانییه‌کان بووه، له ئەنجامدا هه‌ندیکیان گه‌ریندرانه‌وه شوین و زیدی خۆیان.

دوای سالی‌ک دووباره هه‌لبژاردن کرایه‌وه و له ناوه‌راستی به‌هاری ۱۹۵۴ دا دیسان مامۆستا مه‌سعود مه‌مه‌د خۆی پالوتوووه و بۆ ئه‌و خوله‌ی په‌رله‌مانه‌ش ده‌رچوووه به ناوی (به‌ره‌ی نیشتمانی).

* پیشه‌ی پارێزهری.. زۆری نه‌برد نوری سه‌عید وه‌زاره‌تیکی نوویی دامه‌زراند و ئه‌و په‌رله‌مانه‌ی هه‌لوه‌شاندوهه. ئینجا ئه‌و گه‌رايه‌وه کۆیه و ده‌ستی دایه پیشه‌ی پارێزهری؛ تاكو كۆده‌تای ۱۴ ی ته‌مووزی ۱۹۵۸.

* له دوای ۱۴ ی ته‌مووزی ۱۹۵۸ ئه‌و پروداوه سیاسیه‌ی عێراق، هه‌لۆیستی سیاسی وای خواست بچیته به‌غدا و دوای ماوه‌یه‌کی که‌م کراوه به ئەندامی لیژنه‌ی چاکسازی کشتوکال له عێراقدا.

له‌گه‌ل ژماره‌یه‌ک پسپۆرانی یاسای کشتوکال و زه‌ویوزار و ئاودی‌ری عێراقی و میسرێ توانییان یاسای چاکسازی کشتوکال له کۆماری عێراق دابنن. ئه‌و یاسایه له ۳۰ ی ئه‌یلوولی ۱۹۵۸ به ناوی (یاسای چاککردنی کشتوکال له کۆماری عێراقدا) راگه‌یندرا.

* له سالی ۱۹۶۴-۱۹۶۵ به ناوی بزووتنه‌وهی پزگاربخوازی کوردستان کراوه به وه‌زیری ده‌ولت له کابینه‌ی سه‌رۆک وه‌زیر(یه‌حیا تاهیر)دا.
* له کوتایی شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی پابردوو کراوه به ئەندامی سه‌ره‌کی له ئەنجومنه‌نی خزمه‌تی فه‌رمانبه‌ران.

* له ۲۹ ی ئابی ۱۹۷۰ له‌گه‌ل دامه‌زراندنی (کۆپی زانیاری کورد) له شاری به‌غدا، کراوه به ئەندامی کارای کۆپی زانیاری کورد و، هاوکات به جیگری سه‌رۆکی کۆر هه‌لیژێردراوه.

له به‌رپۆه‌بردنی کاروباری دیوانی کۆر ده‌وریکی بالای هه‌بووه، هه‌روه‌ها بابه‌ت و لیکۆلینه‌وه‌ی به‌ نرخ‌ی له گوڤاری کۆپی زانیاری کورد دا بلاوده‌کرده‌وه.
مه‌سه‌عود محه‌مه‌د زمانه‌وانی:

مامۆستا مه‌سه‌عود محه‌مه‌د، ده‌ستیکی بالای هه‌بووه له نووسین له بواره‌کانی (زمانه‌وانی، ئەده‌ب و فه‌لسه‌فه و ئاییدیا).

له کۆپی زانیاری کورد سه‌ره‌پای ئەوه‌ی کرابوووه ئەندامی کارای کۆر، له هه‌مانکاتیشدا کرابوووه ده‌مه‌راست و قسه‌که‌ری کۆپی زانیاری. له هه‌موو لیژنه‌کانی زمانه‌وانی، زاراوه، ئەده‌ب به‌شداری کردوووه و هه‌ر له هه‌مووشیان ده‌مه‌راست بووه. به‌م به‌ره‌مانه‌ خزمه‌تی زمان و زاره کوردیه‌کانی کردوووه.

* وردبوونه‌وه له چه‌ند باسیکی رێزمانی کوردی - کۆپی زانیاری کورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴.

* چه‌ند هه‌شارگه‌یه‌کی رێزمانی کوردی - کۆپی زانیاری کورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶.

ناوه‌رۆک .. شیکردنه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌تایی، هه‌شارگه‌ی راناو، هه‌شارگه‌ی کار، هه‌شارگه‌ی فیلی ئینتیقالی و ئینتیقالی پیچه‌وانه.

* هه‌ل‌دانه‌وه‌ی چه‌ند پوو‌په‌ره‌یه‌کی زمانی کوردی - کۆپی زانیاری کورد - به‌غدا به‌رگی ۵/ وه‌رگیراوه.

ناوه‌رۆک.. هه‌ل‌دانه‌وه‌ی چه‌ند پوو‌په‌ره‌یه‌کی زمانی کوردی:

۱- دیارده‌یه‌کی فۆنه‌تیکی.

۲- ئاخفتنی عاده‌تی و شیوازی ئەده‌بی.

۳- دهنگه‌کانی ئاخاوتن (یه‌ک راستی بزرکراو)، کورته‌ی باسه‌که به زمانی عه‌ره‌بییه.
 * نووسه‌ر .. نووسین ئازادی.
 * زمانی کورد.
 ناوه‌رۆک.. له‌م کتێبه‌دا خیزانی زمانه ئێرانییه‌کان، زمانی ماده‌کان، زمانی فارسی،
 زمانی په‌هله‌وی، خستۆته‌ پروو.

* زمان:

وتاره‌کانی له‌سه‌ر زمان و رێزمانی کوردی:

- لیکۆلینه‌وه‌کانی له‌ گوڤاری کۆری زانیاری کورد - عێراق - ده‌سته‌ی کورد.
 * به‌کارهینانی "ی" له‌ رێزمانی کوردیدا، گ. کۆر، به‌رگی/ ۱/ سالی ۱۹۷۳ ل ۳۹-
 ۱۱۴.
 * سوورپیکی خامه به‌ ده‌وری "راناو" دا، گ. کۆر، به‌رگی/ ۲/ به‌شی ۱/ سالی ۱۹۷۴
 ل ۹-۱۴۷.
 * چه‌پکیک له‌ گولزاری "نالی"، گ. کۆر، به‌شی ۱/ له‌ به‌رگی/ ۳/ له‌ به‌شی ۱/ سالی
 ۱۹۷۵ ل ۱۰- ۸۸.
 * فۆنه‌تیک چیمان بۆ بکا"، گ. کۆر، به‌رگی/ ۳/ به‌شی ۱/ سالی ۱۹۷۵ ل ۵۶۸- ۶۲۲.
 * چه‌پکیک له‌ گولزاری "نالی"، گ. کۆر، به‌شی ۳/ له‌ به‌رگی/ ۲/ سالی ۱۹۷۵ ل ۸-
 ۷۴.
 * رینووسی کۆر"، گ. کۆر، به‌رگی/ ۴/ سالی ۱۹۷۶ ل ۲۳۲- ۲۸۸.
 * به‌سه‌رداچوونه‌وه"، گ. کۆر، به‌رگی/ ۵/ سالی ۱۹۷۷ ل ۱۳۵- ۱۷۶.
 * هه‌لدانه‌وه‌ی چه‌ند پروبه‌ریکی زمانی کوردی، گ. کۆر، به‌رگی/ ۵/ سالی ۱۹۷۷
 ل ۲۶۴- ۳۱۱.
 * چاره‌سه‌رکردنی گیروگرفته‌کانی رینووس و ئه‌لف و بیی کوردی، گ. کۆر،
 به‌رگی/ ۹/ سالی ۱۹۷۷ ل ۲۶۲- ۳۵۹.
 * زاراوه‌سازی پێوانه، به‌شی/ ۱، گ. رۆشنییری نوێ. ژ/ ۱۱۱- ۱۹۸۶ ل ۲۰۵- ۲۷۳.
 * زاراوه‌سازی پێوانه، به‌شی/ ۲، گ. رۆشنییری نوێ. ژ/ ۱۱۲- ۱۹۸۶ ل ۱۶۲- ۲۱۱.

ناوهرۆك.. زاراوه‌سازی پێوانه، به گشتی باس له زاراوه و وهرگێرانی زاراوه‌كان و زمان و زمانی كوردی .. ده‌كریت. لیستی زاراوه‌كان، ناوی داریژراو، پاشگره‌كانی سه‌ر به ناو.

به‌رهمه‌كانی به‌ زمانی كوردی:

* به‌رهو راسته شه‌قامی ئا‌خاوتنی كوردی - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۸ل ۶۳.

* چه‌ند چه‌شارگه‌یه‌کی ریزمانی كوردی - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶ل ۹۸.

* وردبونه‌وه له چه‌ند باسیکی ریزمانی كوردی - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴ل ۱۸.

* زاراوه‌سازی پێوانه - وه‌شانی یه‌كه‌م (گۆفاری رۆشنییری نۆی) ژ / ۱۱۱ - ۱۱۲ سالی ۱۹۸۶.

* زاراوه‌سازی پێوانه - وه‌شانی دووهم ژماره‌ی سپاردنی به‌ کتیبخانه‌ی میلی ۳۸۰ به‌غدا سالی ۱۹۸۸.

* چه‌پکیك له گولزاری نالی - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶.

* حاجی قادری كۆیی:

- حاجی قادری كۆیی به‌شی یه‌كه‌م - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۳ ل ۴۱۴.

- حاجی قادری كۆیی به‌شی دووهم - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴ل ۳۳۵.

- حاجی قادری كۆیی به‌شی سییه‌م - كۆری زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶ل ۴۲.

* چه‌ماغای گه‌وره - ده‌زگای رۆشنییری كوردی - به‌غدا سالی ۱۹۸۶ل ۱۳۲.

* بۆ ئه‌میری چه‌سه‌نپوور له هه‌ر كۆییه‌ك بیت، ده‌زگای رۆشنییری و بلاوكرده‌وه‌ی كوردی، وه‌زاره‌تی رۆشنییری و راگه‌ياندن - كۆماری عیراق - به‌غدا سالی ۱۹۸۴ل ۱۰۲.

- * مرؤف و دهوروبەر- کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد - بهغدا - بهرگی ١/ سالی ١٩٧٧ل١٧٦.
- * مرؤف و دهوروبەر- کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد - بهغدا - بهرگی ٢/ سالی ١٥١ل٢٠١٠.
- * مرؤف و دهوروبەر- کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد - بهغدا - بهرگی ٣/ سالی ١٩٧ل١٩٨٤.
- * دهسته و دامانی نالی - سوید - ستۆکهۆلم چ/ ١ سالی ١٠٣ل١٩٩٧.
- * حه جیکی تر بۆ بهردهرگای (خهتی) ی زانا.
- * کهوچکیک شهکر بۆ قاوهی تال.
- * له پهروشهکانی ژیان.
- * ژیان و جیهانبینی.

کتیبهکانی به زمانی عه ره بی:

- * الانسان و محاوله - دار الثقافة و النشر الكردية /ج١ بغداد سنة ١٩٩٩.
- * الانسان و محاوله - دار الثقافة و النشر الكردية /ج٢ بغداد سنة ١٩٩٩.
- * لسان الكرد - مطبعة الحوادث - بغداد سنة ١٩٨٧.
- * من هموم الحياة - الامانة العامة للثقافة و الشباب - مطبعة حسام - بغداد سنة ١٩٩٨.
- * اعادة التوازن الى الميزان مختل - المجمع العلمي الكردي - بغداد سنة ١٩٧٧ص ١١٢.
- * المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين - هولير - مؤسسة اراس سنة ١٩٩٩.
- * الى غورباتشوف .. تحية و رجاء.
- * التفسير البشري للتاريخ.
- * رسالة مسعود محمد الى سعدون حمادي- الامانة العامة للثقافة و الشباب - بغداد سنة ٢٠١٠ل٩٧.

وتاره‌کانی به گشتی..

- * په‌واندنه‌وهی دوو په‌خنه، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۸۰ مایسی ۱۹۸۰ ل ۲ - ۱۴.
- * تیرو پشکی له ده‌نگسازی، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۱ ئاداری ۱۹۸۴ ل ۲۸ - ۵۲.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۹۸۴ ل ۷۰ - ۹۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۲، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۵ - ۱۹۸۵ ل ۱۴۵ - ۱۶۸.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۳، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۶ - ۱۹۸۵.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۴، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۸ - ۱۹۸۵ ل ۲۹۵ - ۳۱۴.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۵، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۹ - ۱۹۸۶ ل ۲۷۷ - ۳۱۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۶، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۳ - ۱۹۸۷ ل ۱۲۱ - ۱۸۹.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۷، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۴ - ۱۹۸۷ ل ۱۶۳ - ۱۸۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۸، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۵ - ۱۹۸۷ ل ۲۳۵ - ۲۵۲.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۹، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۶ - ۱۹۸۶ ل ۱۸۳ - ۲۰۶.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۱، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۱ - ۱۹۸۹ ل ۱۳۳ - ۱۵۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۲، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۲ - ۱۹۸۹.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۳، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۳ - ۱۹۸۹ ل ۹۵ - ۱۱۶.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۴، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۴ - ۱۹۸۹ ل ۸۴ - ۹۵.
- * ده‌ستبژیریکی له کتیبی ئەنجومەنی ئەدیبان، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۳۱ - ۱۹۹۳ ل ۳۴ - ۵۶.
- * بزار و گولبژیریکی له هەندی نووسراوی کوردی، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۳۴ - ۱۹۹۴ ل ۲۹ - ۴۶.
- * رەمزی نافع قوربانییه زله‌که‌ی هه‌ولیر، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۳۳ - ۱۹۸۵ ل ۰ - ۱۱.
- * هه‌ولیر تاریکستانه و ده‌وک چراخانه، هه‌فته‌نامه‌ی هاوالاتی. ژ/ ۱۳۳ - ۲۰۰۰.

هه‌قپه‌یفین:

ده‌یه‌ها هه‌قپه‌یفینی له‌گه‌ل ئەنجامدراوه که هه‌ندیکیان دواتر له دوو تویی کتیب خراڤه به‌رده‌ست له‌وانه:

* نامه‌کانی مه‌سعود محهمه - ئا/حه‌کیم کاکه وه‌یس، که به چهنه به‌شیک له گوڤاری رمان بلاوکرایه‌وه، دواتر له کتیبی رمان به ناوی نامه‌کانی مه‌سعود محهمه بلاوکرایه‌وه.

* ژیان و جیهانبینی گفتوگو له‌گه‌ل مه‌سعود محهمه دا - ئا/هه‌لۆ به‌رنجی. ئەمه دواتر له سالی ۲۰۰۱ ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌ردهم له دوو تووی کتیبی به نرخ که‌وته به‌رده‌ست.

* دیداری رمان له‌گه‌ل مه‌سعود محهمه، به‌غیری ئیمان به‌حق که له مندالییه‌وه بۆم ماوه‌ته‌وه، که‌س نییه له ژیر ته‌ئسیریدا بم - هه‌قه‌یینی ئازاد عه‌بدولواحید، گ، رمان هه‌ولیر ۱۹۹۹.

کۆچی دوایی:

له دواي راپه‌پینی خه‌لکی باشووری کوردستان له به‌هاری سالی ۱۹۹۱ و کشانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی عیراق له کوردستان، مامۆستا مه‌سعود محهمه گه‌رايه‌وه کوردستان.

له رۆژی ۱ ی نیسانی سالی ۲۰۰۲ له نه‌خۆشخانه‌ی رزگاری له هه‌ولیری به نه‌خۆشی کۆچی دوایی کردووه.

له رۆژی ۲ ی نیسانی سالی ۲۰۰۲ له گۆرستانی ده‌رویش خدر له کۆیه له تهنیشت گۆری مه‌لای گه‌وره‌ی باوکی به‌خاک سپێردراوه.

ژێدەر:

ئینکسلۆپیدیای هه‌ولیر - که‌سایه‌تییه ناو‌داره‌کان - له بلاوکراوه‌کانی ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌درخان - نه‌ریمان عه‌بدوللا خۆشناو - به‌رگی/۱۰ سالی ۲۰۰۹ - ل ۴۵۹۵ - ۴۵۹۷

مه‌سعود محهمه - بيبلوگرافيا و پيپرستی له کتیبی کوردیدا - ئا/بوار نوره‌دین هه‌ولیر سالی ۲۰۱۷.

هونه‌ری ژياننامه‌ی کوردی له ئەده‌بی کوردیدا (مه‌سعود محهمه - پاکیزه ره‌فیع حیلمی) وه‌ک نمونه/ نیعمه قه‌ره‌نی - یه‌کتیبی نووسه‌رانی کورد، مه‌لبه‌ندی گشتی

۱۱ - چاپخانه‌ی رۆژه‌لات - هه‌ولیر - چ/۱ سالی ۲۰۱۲ ل ۹۷

رووتکردنه وهی زمانی کوردی،
مه ترسییه کی گه ورهیه

■ ره سوول سولتانی

رووتکردنه وه و هه ژارخستنه وهی زمان له سه رده می ته کتولۆژیا و شوپشی زانیاریه کاند، مه ترسییه کی گه ورهیه بو سه ر زمانی ئه و گه ل و نه ته وانه ی هیشتا کیانکی سیاسیان نییه و سیسته م و دامه زراوه یه کی ئه وتویان نییه زانستیانه پشتی زمانه که یان بگری و دهوله مه ندتری بکات.

ئیسنا ئه م مه ترسییه له سه ر زمانی کوردی به زهقی و خهستی، ههستی پی ده کریت. راسته شه پۆلی نووسین و وه رگێرانی کتیب له زمانه جیا جیا کانه وه و روژ به روژ پرت بوونی کتیبخانه ی کوردی له کتیبی جوړاوجوړ جیی دلخوشییه. به لام له گه ل ئه وه شدا هیندی ئامازه ی مه ترسیدار ههست پی ده کرین، که پیویسته زهنگی مه ترسییه که یان بو لی بدریت و نووسه ر و وه رگێره زمانخۆشه ویسته کان و مشوورخۆران و دلسۆزانی زمانی کوردی وه ئاگا بیته وه.

مه ترسییه کان

پۆل ریکور ده لی: گه وره ترین مه ترسیی روشنبیری و کولتوریی ئه م سه رده مه دا، رووتکردنه وه ی زمانه و دابه زانینیتی تا نزمترین ئاست هه تا ئه وه ی ده یکه نه ئامرازیکی چاودیری شاره زایانه به سه ر شته کان و بنیاده مه کاند. پۆل ریکور پیی وایه زمان که نزم کرایه وه و کرا به ئامراز ئیتر پیش ناکه وئ و گه شه ناکات و ده لی: ئه و به ئامرازکردنه ی زمان مه ترسیدارترین مه یل و ویستی روشنبیرییه، که تییدا ته نیا چاوه پروانیمان له زمان ئه وه نده یه په یامه که مان بو بگوازیته وه و هیچی تر.

ئیسنا زمانی کوردی ته واو خراوته ئه م دوخی به ئامرازکردنه وه و ئه گه ر میدیای کوردی به بی ئه وه ی گوئ بده نه تاییه تمه ندی و توانا و ده ره تانه کانی زمانی کوردی و یه کسه ر کردوو یانه ته ئامرازیکی بو گه یاندنی په یامه کانی روژانه یان و له و سۆنگه یه شه وه زمانه که مانیان ته واو دارنیوه و رووتیان کردوو هته وه، مخابن نووسه ر و وه رگێره کانیشمان له بری ئه وه ی راسته ره وه ی زمانی خواریخچی میدیا بن، هه ر کامه و به بیانوو یه ک خه ریکی رووتکردنه وه ی زمانی کوردین و به شیکیان هه ر گوێرپه لی زمانی میدیاکانن و ده قاوده ق وه ک میدیاکان ده نووسن.

راسته زمانی میدیا ده بی زمانیکی بیپچوپه نا و بی گریوگۆل و ساده و ره وان بی، به لام تیکدانی رسته و دارشته وه ی رسته کان به پیی ریزمانی ده رودراوسی به

بیانوی دروستکردنی زمانی میدیایی نهک پاساوه‌لگر نییه بگره تاوانیکی گه‌وره‌شه. ئی‌مه ده‌توانین زمانیکی میدیایی ره‌وان و ساده‌شمان هه‌بئ به‌بئ ئه‌وه‌ی زمانه‌که‌ی خۆمانمان شیواندبئ، که له‌ده‌رفه‌تیک‌ی له‌باردا به‌وردی باسی ئه‌م مه‌سه‌له‌یه ده‌که‌مه‌وه. ترس له‌وشه‌ی خۆمالی و به‌که‌مگرتنی خۆینه‌ر

یه‌کێک له‌بیانوه‌کان بۆ رووتکردنه‌وه‌ی زمان ئه‌وه‌یه که خۆینه‌ر نابئ له‌هه‌ر لاپه‌ره‌یه‌کدا سه‌ر به‌هه‌نبانه‌بۆرینه‌دا بکا و بزانی ئاخۆ مانای فلانه وشه چیه. ئه‌مه پاساویکی خراپه. دابه‌زاندنی قه‌له‌م و نزمکردنه‌وه‌یه‌تی تا ئاستی خوارخواره‌وه‌ی کۆمه‌لگا. تۆ که بخوازی یه‌کێک به‌په‌یژه‌یه‌کدا سه‌ر بخه‌یت، باشترین حاله‌ت ئه‌وه‌یه پله‌یه‌ک له‌سه‌رووی ئه‌وه‌وه‌ راوه‌ستی و ده‌ستی بگریت. وشه‌ی کوردی ئه‌گه‌ر نامۆش بئ، خۆینه‌ری زیره‌ک له‌دووتویی رسته‌دا ده‌سه‌به‌جئ لیبی تئ ده‌گا و ئه‌گه‌ر تۆزیکیش دردۆنگ بئ له‌تیگه‌یشتنه‌که‌ی، ئینجا سه‌ر به‌قامووسی کوردیدا ده‌کات. ئه‌وکات تۆ به‌و کاره‌ت هه‌م ده‌قه‌که‌ی خۆت ده‌وله‌مه‌ند کردووه، هه‌م خۆینه‌ره‌که‌ت پله‌یه‌ک هه‌لکیشاوه‌ته سه‌ره‌وه.

به‌ناوچه‌ییکردنی زمان

ده‌مارگرژی شارچیتی، نه‌خۆشییه‌کی دیکه‌یه، که له‌سیاسه‌ته‌وه‌ بازی داوه‌ته نیو گۆره‌پانی زمانه‌که‌مانه‌وه‌ و خه‌ریکه‌ زمانی کوردی وه‌ک داوه‌لیک لئ ده‌کات، که ته‌نیا په‌رووپالی ئه‌و شاره‌ی پیوه‌مابئ که له‌وئ چه‌قینراوه. ترس له‌وشه و ده‌سته‌واژه‌ی ناوچه‌کانی دیکه‌ی کوردستان به‌هیچ شیوه‌یه‌ک خزمه‌تی زمانی شار و ناوچه‌که‌ی خۆت ناکا. شار هه‌یه له‌م کوردستانه‌دا، که رووناکبیر و خۆینه‌ده‌واره‌کانی و به‌شیک له‌ده‌زگا رووناکبیری و چاپه‌مه‌نییه‌کانیشی، به‌بئ هه‌یج به‌لگه‌یه‌کی ئه‌قلانی و قه‌ناعه‌تکه‌ر پیداکرانه ده‌لین: "خه‌لکی شاره‌که‌ی ئی‌مه کتیب و نووسینی نووسه‌ر و وه‌رگێرانی فلان شار ناخۆینه‌وه". وه‌ک بلایی فلانه شاره‌که، به‌زمانی دیوودرنج بنووسن. یان: "ئه‌م وشه و ده‌سته‌واژانه ئی‌مه به‌کاریان ناهینین و پیوستیشمان نین، زمانه‌که‌ی ئی‌مه ستانده‌ره و لیمان مه‌شیوینن".

له‌حالی‌کدا رۆژانه ده‌یان شه‌پۆلی رسته‌تیکدان و زالکردنی تایبه‌تمه‌ندییه‌ ریزمانیه‌کانی عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی به‌سه‌ر زمانی کوردیدا خه‌ریکه‌ زمانه‌که‌مان

دەخنىكىنى و ئەو بەرپىزانه مېشىكىشىيان مېوان نىيە، بەلام بە بىستنى دەستەواژە و ئىدىيۇم و وشە خۇمالىيەكانى خۇمان دەمارى لاملىان ھەلدەستى، بۆچى؟ چونكە ئى شارەكەى ئەوان نىن.

زمان بە ئىدىيۇم و دەستەواژەى جۇراو جۇرەو ھە جوانە، كە تۇ دەرگای شارەكەتت لەسەر وشە و دەستەواژە و ئىدىيۇمى شار و لادى و ناوچە جىاجىاكانى ولاتەكەت داخست و قەناعەتت بەو ھەوسەد ھەشتسەد وشەيە كرد كە لە نىو شارەكەى خۇندا پىي دەنووسى، زۇر ناخايەنى ھەموو شاعىر و ھەرگىر و نووسەر و رۇژنامەنووس و لىكۆلەرانى شارەكە، زمانى نووسىنيان يەك دەست و ھەك يەك دەبى. ئىتر ھىچ جىاوازيەك لە نووسىن و زمانى نووسەراندا بەدى ناكەيت. ئەو ھىش واتە كوشتنى زمان. ھەك ئەو ھىە بالندەكانى نىو باخىك ناچار بكەيت ھەموويان بە يەك دەنگ بخوئىن. ئاخىر ھەك چۇن مروۇف لە گۇرانى گوتندا، ھەر كەسە و تۇن و رەنگى دەنگى ديارە، ئاوا لە نووسىنىشدا جىاوازيەكان بەرچاۋن بەو مەرجهى يەك دەست نەكرابن و زمانەكە بە ھەموو تايبەتمەندىيەكانىيە ھە.

سئ وتار له چلهی نووسهرو زمانناس
د. عهزیز گهردییهوه

عهزیز گهردی
.. شانازی نهتهوهیئک

■ وریا عومهه نهمین*

عەزیز گەردی ھاوڕێ و قوتابی و ھاوپیڤشەیی زیاتر لە نیوسەدەم، لە شەستەکانی سەدەیی رابردوو ھاوڕێی گیانی بە گیانی یەکتەر بووین، بەردەوام زوو زوو یەکتەرمان لە کتێبخانەیی گشتیی ھاوئێر دەدیت. گفتوگۆکانمان لە بارەیی زمان و ئەدەبی کوردی و بیانی کۆتایی نەدەهات. کتێب و بیر و بۆچوونمان ئالوگۆر دەکردەو. پاشان وا رێککەوت لە نەو دەکاندا بێم بە مامۆستای و ئەندام لیژنەیی گفتوگۆی نامەکانی.. نامەکانی دوایی وەک کتێب بڵاوکرانەو، شۆرشیک بوون لە بواری کیش و سەروای کلاسیکی کوردی. رۆلێکی بالاییان گێرا لە پیڤشخستنی لیکۆلینەو هی کیشناسیی کوردی و خستتەرپووی لایەنە شاراوەکانی. بوون بە سەرچاو هی سەرەکی بۆ لیکۆلەو ەران. وەلامی پرسیارە دژوارەکانیان دایەو. ھەر لە کاتی گفتوگۆی ماجستیرە کەیدا من ناسناوی (فەرھیدی کوردم) پێ بەخشی.

شایانی باسە لە ژمارە ۱۲۶ ی سالی ۱۹۹۰ ی گوڤاری رۆشنیری کوردیدا باسێکم بە ناو نیشانی (شەپۆلەکانی شیعی کوردی) یەو بڵاو بوئەو، تیندا کیشی شیعی کوردی و ەرووزی ەرهیی بەراورد دەکەم. بۆ یەکەم جار ھەموو زەحافات و عیلەکان بە یەک خستە دەخەمەرپو. لە گفتوگۆکانماندا لەگەل عەزیز گەردی لە بارەیی ئەم باسەو، لە کاتی کۆرسەکانیدا، عەزیز گەردی وتی لەم باسەندا زۆر کەم باسی شیعی ەرووزی کوردی دەکەیت، وتم ئەمە سنووری باسەکەم تو دەتوانی ئەم سنوورە بشکینیت و ئەم ئەرکە ئەنجام بدەیت. پیڤشیا ز دەکەم بیکەیت بە ناو نیشانی نامەکەت. وا بوو پەسندی کرد و کردی بە بابەتی نامەیی ماجستیرە کەیی بە ناو نیشانی (کیشی شیعی کلاسیکی کوردی و بەراورد کردنی لەگەل ەرووزی ەرهیی).

لە سالی ۱۹۹۹ دا وەزارەتی رۆشنیری حکومەتی کوردستان نامەکەیی وەک کتێب بڵاو کردەو، تیندا لە ل (۴۲ - ۴۳) ناوی ئەم باسەم دەھینێ و بۆچوونی خۆی لە بارەییو دەردەخات.

جگە لە لیکۆلینەو ەکانی لەبارەیی کیش و سەروادا، دکتۆر عەزیز گەردی بیکێکە لە باشتترین وەرگێرەکانمان. دەیان رۆمانی جیھانی کردۆتە کوردی، گەلێ لیکۆلینەو هی رەخنەیی لەبارەیی ئەدەبی کوردی و جیھانی پیڤشکەش کردووە. زمانزان و فەرھەنگناسیی لێھاتوو بوو. نووسینەکانی بە کوردییەکی رەوانی پتەو پیڤشکەش

دهکات. گهلی وشه و دهربرینی کوردیی رهسه نی به بواری نووسینی کوردی ناساندوو.

عەزیز گەردی زۆر خوینیکی رهسەن بوو. لەو رۆمانانەی وەرگیپراونەتە سەر زمانی کوردی دەر دەکەوێ کە عەزیز گەردی نیشتمانپەروەریکی بیرمەند بوو. بە پلان رۆمانەکانی بۆ وەرگیپران هەڵدەبژێرا. بارودۆخی کۆمەلایەتی و مرویی و کیشەکانی سیاسی و هەستی نەتەواپەتی ناوەرۆکی زۆر بەی ئەو رۆمانانەی وەرگیپراون زۆر لە هی کورد دەکەن. ئەوەی بیانخوینیتهوه و نەزانی کە لە زمانانی ترهوه وەرگیپردراون وا دەزانی کورد نووسیونی.

هاورپێتیی و پەيوەندیی خۆشه‌ویستیمان تا سالی ۲۰۰۹ بەر دەوام بوو ، تا لە پر لیم ره‌نجا، بە هۆی بارودۆخه‌ دەر وونییەکە ی کە ئەنجامی بیرکردنەوی قوول و هەستە فرە ناسکەکە ی بوو. ئەمە وای لیکرد گومان لە هەموو کەس بکات، متمانە ی بە کەس نەمینی، لە هەموو هاورپێتانی نزیک و دووری دابری. بەلای منەوه ئەم خەسلەتە ی عەزیز گەردی بە خێر گەرایه‌وه بۆمان، وای لیکرد گۆشەگیر بی، هەموو کاتی خۆی بۆ خویندنه‌وه و نووسین تەرخان بکات، کە ئەنجامەکە ی ئەوه بوو ئەو هەموو بەرەمه‌ نایابە پیشکەش بە بواری و میژووی ئەدەب و رۆشنییری کوردی بکات و کتیبخانە ی کوردی دەولەمەند بکات. من بە قان کۆخ و فۆکۆ و بیرمەندە زاهیدە سوؤفییه‌کانی دەشوبه‌ینم.

لەکو تاییدا دەلیم عەزیز گەردی زاناییکی کەموینه‌ ی لیتاتووی کوردە ، قۆناغیکە لە میژووی ئەدەب و رۆشنییری کوردیدا ، کورد هەتا هەتایی شانازی پێوه دەکات. لەسەر ئەم مینبەرە، بەناوی هەموو ئامادەبووانی ئەم ماتەمینه‌ ی عەزیز گەردی داوا لە شارەوانیی هەولێر دەکەم پەیکەریکی بۆ بکەن لە یەکی لە پارکەکانی شاری هەولێر و هۆلیکی شایانی بە ناو بکەن لەو زانکۆیه‌ ی شیلە ی ژیا نی خۆی تیدا بەسەربرد لە پیناو رۆشنییری و زمان و ئەدەبی کوردی.

رەحمەتی خۆای لی بی... هەر خۆش بن...

* ئەندامی کارای ئەکادیمیای کوردی

عزیز گہردی

رہزیکے بہ بہرہم لہ داوینی قہ لادا

یوسف محمہد بہرنجی ■

نیوردان:

نه ته وه چۆن خاوهنی زمان و کهلتوورو خاک و سهروه ریبه کانی دیکه یه، نیوهندی رۆشنیبری و روناکیبری به هه مان شیوه خاوهنی سامان و به هاو و گهنجینه ی مه زنی عه قلی و داهینانی تایبته به خۆیه تی، ئەدیب و شاعیران و نووسهران هونه رمه نده کان به هه موو بواری نیوه ند و رپچکه کانی وه، سامانی نیشتمانی و سهروه ی و گهنجینه یی له بن نه هاتووی گه له کانیان، پاریزگار یکردن له دهستکه وت و سامان و گهنجینه ی ولات و نه ته وه، به ستراره ته به پله یه کی به رز به که سایه تیبه دهست رهنگین و داهینه ر و به به ره هم و ماندووه کانی ئەم نیوه نده وه، پیشکه وتن ته نیا له بواری ته کنه لوژیا و باله خانه و پرد و تونیل و رینگاوبان و ئابووری و پیشه سازیدا نییه، به لکو به شیکی گوره و گرنگی بهر نیوهندی روناکیبری و داهینانی عه قلی وهزری مرۆف و که سایه تیبه کانی دهکه ویت، ئەوه ی له م دنیا جه نجال و پر کیشمه کیش و خو خوار دنه وه و داروخانه ی مرۆف و ویران بوونی نیشتمان و کاوولبوونی شارستانییه کانا دیتته دی و مرۆقایه تی بۆنی پیوه ناوه و مرۆقایه تی له دامینی شه رپکی خو کوژیدا چاوپریه تی و چه که کوکوژ و ناوکییه کان له ئاماده باشیدان له به رانه بهر یه کتردا و له رۆژ و سال و چرکه و کاتی نزیک بونه وه دیدایه بۆ ویران بوون و کاوولبوونی گۆی زهوی و مرۆقایه تی، رهنگه له ئان و ساتدا بیت، بۆ تیکوپیکدانی مرۆقایه تی و شارستانییه تی هه زاران ساله و بۆ به خو له میش بوونی گهردون به هه موو زینده ورانی زیندوو مردووییه وه، به خاکیشه وه، به لام ئەوه ی ئەمرو بۆ پیشکه وتن و به ره و پیشه وه چوونی کومه لگه و مرۆقایه تی تیده کوژی، هزره مند و نووسه رو روناکیبر و هونه رمه نده کان، که له سه رده ستی به ره می هزری ئەواندا گه لان و میله تان هه نگاوی گه وره ی پیشکه وتنیان به سه خاوه ته وه برپوه و له مه نزلگه ی سهروه ی و وچانی به رزدا بۆدونیای پیشکه وتن دهروان و له خه ونی گه وردا ده ژین.

عهزیز گهردی وهک نمونه:

عهزیز گهردی، پیاویکی دهگمه ن، ماندوو و بیده نگ و ساده و ساکار و هیمن دووره پهریز و خو دهرنه خه ر، عه قلیکی ناوازه و به خزمه ت بۆ گه له که ی، به ره مه مه کانی به قه د بالای مرۆقیکی کورده، زانا و زمانزانه، له ئینگلیزی و فه ره نس ی، فارسی، عه ره بی، کوردی... رهنگه که مم گوتبیت ده زانیت، تا ئیستا له شاشه یه کی تیقیه که وه

نه‌بیتراوه، له کۆرپیکدا دهرنه‌که‌وتوو، به‌لام دهیان کتیبیی بۆ کتیبخانه‌ی کوردی نووسیوه و وه‌رگێراوه، هه‌موو چاپکراوه‌کانی خۆیی به‌هه‌ول و ماندوو بوون و شه‌ونخونی و پر ئازار و خه‌ونی مه‌زنه‌وه چاپکردوه، ئەو دکتواری هه‌یه، به‌لام قه‌ت له هه‌چ کتیبیکیدا، له سه‌ر روو به‌رگی چاپکراویکیدا دالیک بۆ پێشخانی ناوه‌که‌ی دانه‌نراوه، عه‌زیز گه‌ردی کورپی لادی و شاره‌، به‌لام خه‌می ئەو کتیب و خوینده‌واری و پێشکه‌وتنه‌ بۆ گه‌له‌که‌ی، ئەو به‌ مامۆستایه‌تی ده‌یان نه‌وه‌ی شار و گوندی تا زانکۆ پێگه‌یانده‌وه، ئەوه‌نده‌ی به‌ خه‌می خوینده‌وارییه‌وه بووه، نیو ئەوه‌نده به‌ خه‌می خۆیه‌وه نه‌بووه، ئەو پیاویکی مه‌زنه‌ سامانی گه‌وره و گه‌نجینه‌ی نه‌پراوه‌ی ئەم گه‌له‌یه، چون ئاسایش و ئارامی بۆ پێشکه‌وتن به‌نرخ و به‌که‌لکه‌، نووسه‌ران و پروناکبیرانیش بۆ گه‌ل به‌ که‌لک و به‌سودن، نابیت ئەم گه‌نجینه و سامانه‌ ته‌ویبانه فه‌رامۆش و په‌راویز به‌خرین، تکایه‌ عه‌زیز گه‌ردی که‌ وه‌ک ره‌زیکێ به‌ردار و گۆلێکی بۆنخۆشه‌ فه‌رمامۆش مه‌که‌ن و به‌هاناییه‌وه بچن، چونکه ئەم سامانه‌ گه‌وره و مه‌زنانه تا سه‌ده‌یه‌کی تر ره‌نگه‌ دروست نه‌بنه‌وه، تا له ژياندان رێزبان بگرن و به‌سامانی گه‌ل و خاکی خۆتانی بزنان و با له بیرنه‌چنه‌وه.

عه‌زیز گه‌ردی و یاده‌وری:

له سه‌ره‌تایی سالی هه‌شتاوه مامۆستا عه‌زیز گه‌ردی ده‌ناسم، چه‌ند جارێک له ناحیه‌ی به‌حرکه مه‌نزله‌گه و زیدی خۆی سه‌ردانم کردوه و به‌ خزمه‌تی گه‌یشتووم، له‌گه‌ل مامۆستای پارێزه‌ر و خه‌مخۆری میژوو که‌له‌پوورو دلسۆز مامۆستا (عه‌بدولره‌قیب یوسف) سه‌ردانم کردوه و به‌ سه‌رمان کردۆته‌وه، کاتیک مامۆستا له زانکۆی موسڵ قوتابی بوو له به‌شی زمانی فه‌ره‌نسی، له یه‌که‌م سالدا کتیبیکێ له فه‌ره‌نسییه‌وه کرده‌ عه‌ره‌بیی و له زانکۆ به‌ هۆی لیها‌تووی و توانای ئەم که‌سه‌یه‌یه‌ له قوناغی یه‌که‌م به‌رزکرایه‌وه بۆ قوناغی سێیه‌م و رێزی له زانکۆ لیگیراوه و به‌ به‌های به‌رزوه‌ سه‌یری کرا، ئەو کاتانه‌ش ده‌هاته سلیمانی چه‌ندجار له گازی‌نۆی گه‌ل و میوانخانه‌که‌ی میرزا حسین، ئوتیلی گه‌ل یه‌کترمان بینیه‌، ئەو کاته‌ی سه‌ره‌تای سالانی هه‌شتاکان، (ئه‌ده‌بی بیگانان) ی چاپکرد و به‌ چه‌ند به‌رگیگ و (داغستانی من) ی ره‌سول هه‌مه‌ته‌وژی له ئینگلیزییه‌وه وه‌رگێرا و چاپ و بلاو کرده‌وه، زیاتر ناسراو ناوی له نیوه‌ندی ئەده‌بیدا له دره‌وشانه‌وه‌دا بوو، مامۆستا عه‌زیزم کاتیک

ناسی گهنجیکی ۱۴ سالان بووم، زور سهرسام بووم به زمان پاراوی و سادهیی و له سهرخویی و دهوله‌مه‌ند و کامل له مه‌ریفه‌دا، ئەوکاته‌ی (کتیبخانه‌ی خاکی)مان له گازیئوی گهل هه‌بوو له‌گهل شه‌هید مه‌حمود خاکی، له شه‌قامی مه‌وله‌وی ته‌نیشت پۆسته‌ی سلیمانی، سهردانی ده‌کردین و ده‌مانبینی و به‌خزمه‌تی ده‌گه‌یشتین، ههر کاتیک هاتبیته‌ سلیمانی سهردانی مامۆستای شوینه‌وارناس و میژوو‌په‌روه‌ر مامۆستا عه‌بدول‌ره‌قیب یوسفی کردوو، ئەوه‌نده‌ی بزانه‌م ئەم دوو که‌سایه‌تییه‌ زور پیز و خۆشه‌ویستی له‌ نیوانیاندا هه‌یه‌.

عه‌زیز گهردی کێیه‌:

عه‌زیز گهردی، پیاویکی بیگهرده‌ پاکه‌ دل‌سۆزه‌ ناوی (عه‌زیز ئەحمه‌د عه‌بدوللا) یه‌ سالی ۱۹۴۷ له‌ ناحیه‌ی به‌حرکه‌ له‌دایک بووه‌، سالی ۱۹۶۸ هاتونه‌ته‌ شاری هه‌ولێر، به‌لام زوری بنه‌ماله‌که‌یان ههر له‌ناحیه‌ی به‌حرکه‌ ماونه‌ته‌وه‌ و به‌کاری ئاژه‌لداری و جوتیاریه‌وه‌ سه‌رقالبوون، قۆناغه‌کانی خویندنی تا ئامادی له‌ (به‌حرکه‌) ته‌واو کردوو، سالی ۱۹۷۰ بۆته‌ ئەندامی یه‌کیته‌ی نووسه‌رانی کورد، سالی ۱۹۷۶ بۆته‌ ئەندامی رۆژنامه‌نوسانی عێراق، سالی ۱۹۸۴ بۆته‌ ئەندامی کۆمه‌له‌ی وه‌رگێران، سه‌ره‌رشته‌ی ده‌یان قوتابی کردوو بۆ نامه‌ی ماسته‌ر و دکتورا، به‌کالۆریۆسی له‌ به‌شی فه‌ره‌نسی زانکۆی موسل به‌ ده‌سته‌یناوه‌. سالی ۱۹۹۴ ماسته‌ری له‌ ئەده‌بی کوردی به‌ده‌سته‌یناوه‌، ۱۹۹۹ دکتورای به‌ ده‌ست هێناوه‌ له‌ سه‌ر (سه‌روا)، سالی ۲۰۰۹ بۆ جاری دووم دکتورای له‌ زانکۆی کۆیه‌ له‌ سه‌ر (رۆمیۆ وجوولیه‌ت و مه‌م و زین): لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌راوردکاریه‌ به‌ ده‌سته‌یناوه‌، له‌ زۆریک له‌ قوتابخانه‌کان مامۆستایه‌تی کردوو و وانه‌ی وتۆته‌وه‌، دوا‌ی ئەوه‌ی زانکۆی ته‌واو کردوو بۆته‌ مامۆستای کۆلیژی ئەده‌بیاتی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، یه‌کیکه‌ له‌ نووسه‌ره‌ جدی و پیر به‌ره‌مه‌کان له‌ نووسین و وه‌رگێراند، دوا‌لی زانستی پرۆفیسۆر بووه‌، به‌داخه‌وه‌ به‌هۆی نه‌خۆشی رۆژی دووشمه‌ ۶-۶-۲۰۲۲. مالاوی کرد و به‌جیه‌یشتین، زۆریک له‌ که‌س و لایه‌ن و ده‌زگا‌کان ویستویانه‌ ریزلێتان و بۆنه‌ی بۆ سازکه‌ن، به‌لام ئەو ره‌تی کردۆته‌وه‌و رازی نه‌بووه‌، ئەو هه‌میشه‌ ده‌لیت: به‌ره‌مه‌کانم ماندوو بوونم چه‌زی خۆمه‌ و منه‌ت به‌ سه‌ر که‌سدا ناکه‌م.

داغستانی من و نامهیهك:

كاتيك (داغستانی من) ی رهسول هه مزه توف، له لایه ن ماموستا عه زین گه ردییه وه چاپ و بلاوکرایه وه، له مانگی (۹) ی سالی ۱۹۸۵، بو هینانی کتیبه که ی سهردانی شاری سلیمانی کرد، به خزمه تی گه ی شتم و داوام لیکرد ژماره یه کی زور له کتیبه که یم بو بنیریت بو ئه وه ی بوی بفروشم و بوی ساخ بکه مه وه، ئه و په یمانی دا بوم بنیریت ئه وه بوو که رویشته وه بو شاری هه ولیر، گه رایه وه و، به ژماره (۱۷۰) دانه ی بو هینام منیش هه مویم بو فروشت و به به ریز هیمداد حسین که ئه و کاته قوتابی زانکوی سه لآحه ددین بو، له کولیزی ئاداب به شی زمانی فارسی و هاوری قوتابیان خوالیخوشبوو سابیر شیخ حسینی حاجی مامه ندی و دکتور عه تا ره شید حسین بو، له هه مان کولیز و جار جار ده هاته سلیمانی، پاره ی کتیبه کانم به شیکی فروشراوی بو نارد و پاشتر ئه ویشم بو نارد، ئه ویش پاشتر داغستانی من، به رگی دووه می به کاغه زی بور چاپکرد بو، به لام به په ره ی سپی و جیاواز له چاپه که ی دانه یه کی بو ناردم، ئه م نامه ییه ی که ده یخویننه وه باسی هیمداد حسین و (۱۷۰) ژماره داغستانی من و کتیبه فروشراوه کان ده کات، میژووی نامه که وه ک به لگه و دیکومینت بو به رواری ۱۴/۹/۱۹۸۵ ده گه پیته وه، کتیبی (داغستانی من) ی ۲۵/۹/۱۹۸۵ به دیاری و پیشکesh بو ناردم تا ئیستا له لام پاریزراون.

هه ولیر

۱۴/۹/۸۵

بو کاک یوسف محه مه د، کتیبخانه ی خاکی

سلاو...

- کاک یوسف که داغستانه که م

هینا سلیمانی (۱۷۰) دانه م لات

به جی هیشته. نازانم چیت لیکردون؟

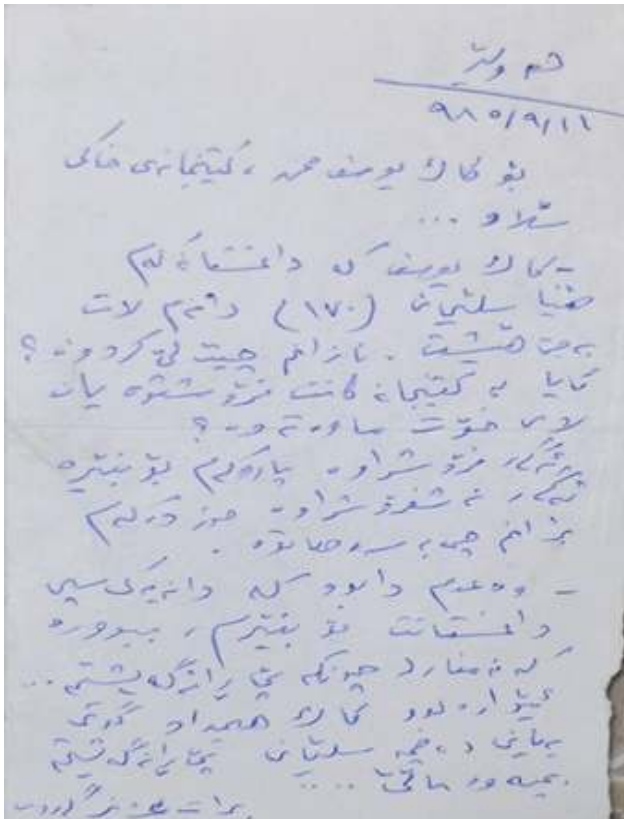
ئایا به کتیبخانه کانت فروشته یان

لای خوت ماوه ته وه؟

ئه گه ر فروشراوه پاره که م بو بنیره

ئەگەر نەفرۆشراوہ حەزەدە کەم
 بزانم چی بەسەرھاتوہ.
 - وەعدەم دا بوو کە دانە یەکی سپی
 داغستانت بۆ بنیۆرم، ببورە
 کە نەمنارد، چونکە پینزانە گەیشتم...
 ئیوارە بوو، کاک ھیمداد گوتی:
 بە یانی دەچمە سلیمانی پینزانە گەیشتم
 بچمە وە مانی ...

برات عزیز گەردی

کۆپی دەستخەتی نامەکە ی دکتۆر عزیز گەردی

نامه‌یه‌ک له سلیمانیه‌وه:

۲۰۲۲/۶/۶

بۆ دکتور عه‌زیز گهردی ئازیزم

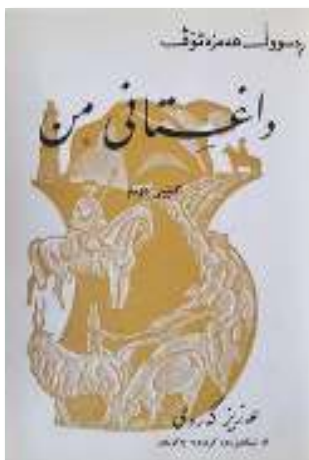
پاش سلاو و ریز....

دکتورگیان من گه‌نجیک بوو تووم ناسی، سه‌ره‌تا به‌ره‌مه‌کانتم بینی و خویندمه‌وه و پاشان خوتم بینی و تووم خوشویست، کاتیکیش بوویت به‌هاورپیم و به‌ره‌مه‌کانتم له‌ئامیزی خوشه‌ویستی و خویندنه‌وه‌دا له‌ئامیزگرت، زیاتر به‌تۆ و به‌ره‌مه‌بیۆینه و نایابه‌کانت و به‌زمانه‌بیگری و گۆله‌کانت سه‌رسام بووم، زیاتر تۆ وه‌ک گه‌نجینه و سامانیکی ئه‌م گه‌له‌لام گه‌وره‌تر و گه‌ورتر بوویت و بوویته‌یه‌کیک له‌مه‌زنه‌کانی نیو کتیبخانه‌ی کوردی که‌مه‌لۆیه‌کی گه‌وره‌ت به‌وینه‌ی ره‌شکه‌یه‌ک گه‌نمی قه‌نده‌هاری به‌گۆله‌وه‌ت خسته‌نیو خهرمانی پر به‌ره‌که‌تی کتیبخانه‌ی کوردیه‌وه و ئه‌و خهرمانه‌مه‌عرفیی و رۆشنیرییه‌ت ده‌وله‌ومه‌ند و ده‌وله‌مه‌ندتر کرد، که‌ئیمه‌شانازی به‌بوونته‌وه‌ده‌که‌ین، ئیستا که‌تۆ له‌نیوجیدا به‌ده‌م ئازاره‌وه‌ده‌تلینته‌وه و له‌به‌رگری دای، ئیمه‌خه‌میکی قولمان له‌ناخدا هه‌لگرتووه و چاوه‌رپی سه‌رفرازی و چاکبوونه‌وه‌ی تۆ ده‌که‌ین، تا ده‌ست بده‌یته‌وه‌ژیربالی خهرمانی پر به‌ره‌که‌تی مه‌عرفیه و زانست، دووباره‌وه‌ک ره‌زه‌به‌به‌ره‌مه‌که‌ی دامینی قه‌لای سه‌ره‌به‌ری هه‌ولیره‌که‌مان بتینین. دکتورگیان، ئیمه‌ی خوینه‌رو قوتابه‌یه‌کانت، تۆمان خو‌شده‌ویت و تۆمان له‌یاده و قه‌ت بیرمان ناچیته‌وه و فه‌رامۆشت ناکه‌ین، خوازیار بووین به‌زووترین کات به‌ته‌ندروستییه‌کی باشه‌وه، بتینین و به‌دیدارت شادبین، به‌لام به‌داخه‌وه‌زوو به‌جیده‌یشتین و ئیمه‌ت له‌بینازی کتیب و وه‌رگیراندا به‌جیه‌یشت. یادت به‌خیر و پوخت ئارام.

یوسف محه‌مه‌د به‌رزنجی

سلیمانی ۲۰۲۲/۶/۶

***بەشیك له بەرھەمەکانی مامۆستا عەزیز گەردی :**

نوسین و لیکۆلینەوه

- ئەدەب و پەڕخەنە ساڵی ۱۹۷۴
- پەخشانی کوردی ساڵی ۱۹۸۷
- ڕەوانبێژی ۳ بەرگ ۱۹۷۲-۱۹۷۹
- ئەدەبی بەراودکاری، ساڵی ۱۹۷۸
- سەرۆک ساڵی ۱۹۹۸
- خەشتەکانی شەمشارە، ساڵی ۱۹۹۹
- کێشی شیعری کلاسیکی کوردی بەراودکردنی لەگەڵ عەرۆزی عەرەبی ساڵی ۱۹۹۹
- تاکێشی ناکانوو ناوۆشی کورییاما، ساڵی ۱۹۹۹
- رابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی ۲۰۰۳
- دیوانی عاصی، ساڵی ۲۰۰۸
- کێشناسی کوردی، ساڵی ۲۰۱۳
- شیخ پەزای تالەبانی، لیکۆلینەوه.
- ھەندئ بەستەمی کوردی، ساڵی ۲۰۱۵
- چرای دڵان، ساڵی ۲۰۱۵
- فەرھەنگی کێشناسی، ساڵی ۲۰۱۶
- فەرھەنگی مەم وزینی خانی، ساڵی ۲۰۱۶

وه رکیران:

- سئ نیگار، چیرۆکی به له کاییف، سالی ۱۹۷۶
- به شیک له دیوانی میهری سالی ۱۹۷۷
- چه شهی ئە دەبی، ئارنۆلد بینیت، سالی ۱۹۷۸
- به رازەوان، ئە ندرسن ۱۹۷۹
- چیرۆکی به رئاگردان، بریانی کریم، دوو بهرگ سالی ۱۹۷۹-۱۹۸۶
- قورینگ، هانز ئە ندرسن، سالی ۱۹۷۹
- جوتیاریکی زیرهک، ۱۹۷۹
- ئە دەبی بیگانان ه بهرگ ۱۹۸۲-۱۸۳
- ئا فره تی کورد له تورکیان، لویسی گرانی ۱۹۸۳
- سئ تراژیدیا، لۆرکا سالی ۱۹۸۴
- کچانی کورد، هینی هەرۆلدهه نسن، سالی ۱۹۸۴
- داغستانی من، ره سول هه مزه تۆف، دوو بهرگ ۱۹۷۹-۱۹۸۵
- چیرۆکه کانی ئیزۆپ، بریانی ئیزۆپ سالی ۱۹۸۴
- ژیا نی ئا فره تی کورد، هینی هارۆلده هانسن، سالی ۱۹۸۴
- شازاده ی حه لوافرۆش، سه مه دی به رهنگی، بهروز دهقانی، سالی ۱۹۸۸

- یه ک چیا ی گه وهەر، ئەفسانە، سالی ۱۹۹۹
- کۆمهڵی لادیی کوردستانی هاوچه رخی عێراق به رامبهەر نوێبوونه وه، لیژهک ژیکیل سالی ۱۹۹۹
- چیرۆکهکانی کريلوڤ، سالی ۲۰۰۰
- گوندوشاروچکه کوردییهکان، سالی ۲۰۰۰
- ئەفسانە ی کوردی، م.ب پۆدینکو، سالی ۲۰۰۰
- ئەفسانە و رازی کوردی، عەلی ئەشرف دەرۆیشیان، سالی ۲۰۰۰
- گالته به چهک، جیمس ئۆلج، سالی ۲۰۰۰
- لۆرکا، زهماوهندی خوین، شانۆ، سالی ۲۰۰۲
- کوردو زمانی کوردی، توفیق وههبی، سالی ۲۰۰۲
- ئەفسانە ی رازی، عەلی ئەشرف دەرۆیشیان، سالی ۲۰۰۳
- هونەری شیعر، ئەرستۆ، سالی ۲۰۰۴
- ئەفسانە ی لوری، داریوشی رهحمانیان، سالی ۲۰۰۴
- کاریگەری گۆرانی له سهەر کوردیی ناوهراست، میشلیل لیزنبیرگ سالی ۲۰۰۴
- خاکه که ماچ بکه، ئەلیزا لاریاد، سالی ۲۰۰۴
- چه ند لاپه ریهک له سهه برده ی خۆم، سدره دین عینی، سالی ۲۰۰۴
- کهویتی دایکۆمیتاری، سالی ۲۰۰۴
- کوردو زمانی کوردی، توفیق وههبی، سالی ۲۰۰۵

- رهوشی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی کوردی ره‌واندن. ئار لیچ سالی ۲۰۰۵
- ئەفسانە‌ی ئەرمەنی (چارلز دونیتگ) سالی ۲۰۰۶
- زارا عەشقی شوان، (محەمەد قازی) سالی ۲۰۰۷
- درەختی چل داستان، سالی ۲۰۰۷
- قەڵەم وقامیش، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۰۷
- ئەفسانە‌ی هەنگاری، فال بیرو، سالی ۲۰۰۸
- ژیان و جهنگ و هیچی تر (ئۆریانا فالاجی) سالی ۲۰۰۸
- دەنکە هەنار، کۆمه‌لیک ئەفسانە‌ی ئازەربایجانیه، سالی ۲۰۰۸
- داستانی حسین کورد وچەند هەقایه‌تیکی تر، ئەحمەد ئازەر ئەفشار، سالی ۲۰۰۸
- ئەفسانە‌ی کوردی، ئۆدیخانی جەلیل، سالی ۲۰۱۰
- شیخی سەعدی، ملا مستەفا قازی، فەرەه‌نگۆک، عەزیز گەردی، سالی ۲۰۱۱
- ئاشورا، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۱۱
- وەرزی نان، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانە‌ی چینی، سالی ۲۰۱۱
- تەلخون، سەمەدبەرنگی، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانە‌ی پیست سورەکانی ئەمریکا، ویلیام ترۆیچ لارند، سالی ۲۰۱۱
- ئەو پیاوہی بە تەنیا سەفەری کرد (کۆنستاتین گریگۆ) (پرومان) سالی ۲۰۱۱

- پياويك (ئوريانا فالاجى) (رۆمان)، سالى ۲۰۱۱
- ئەفسانەى لادىئىشىنانى كورد، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۱
- توشاي بالندەى سەيرو سەمەرەى زاگرۆس، مەنسور ياقووتى، سالى ۲۰۱۱
- چرايەك لەسەر ھادىيان كۆ، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۲
- رەگەزى بېكەك، ئوريانا فالاجى، سالى ۲۰۱۲
- ھەقايەتى كوردى، جۆيس بلۆ، سالى ۲۰۱۲
- ئىشك سوكان، ئەفسانەى ئەستەنبوللى، سالى ۲۰۱۲
- ئەفسانەى توركى، سالى ۲۰۱۲
- ئەفرىقى، سالى ۲۰۱۲
- ئەفسانەى ئەلمانى، بەربارە ليۆنى پىكارد، سالى ۲۰۱۲
- پەنەلۆپە لە جەنگدا (ئۇيانا فالاجى)، سالى ۲۰۱۲
- ھەقايەتى بەغدايى، نب نستاس مارى كەرمۆ، سالى ۲۰۱۲
- بەركوتىكى ژيانم، يەڧىتۆشىنكو، سالى ۲۰۱۳
- ئەگەر خۆر بمرى (ئوريانا فالاجى) (رۆمان) سالى ۲۰۱۳
- ئەفسانەى ژاپۆنى، فيليسيان شالى، سالى ۲۰۱۲
- بوڭكەى قسەكەر، ئەلكسەندەر ئافاناسييف، سالى ۲۰۱۳
- نامەيەك لە پەكىنەوہ پيرل س بک (رۆمان) سالى ۲۰۱۳
- ھەقايەتى كوردەوارى سى دەتمام سالى
- ھەقايەتەكانى مەشدى گەلین خانم، ل.ب، ستن، سالى ۲۰۱۳
- حاجى موراد، تۆلستوى (رۆمان) سالى ۲۰۱۴
- ھەقايەت وئەفسانەى كەنەدايى، سالى ۲۰۱۴
- قوتيل (ئەلفۇس دۆدى) سالى ۲۰۱۴
- قۆلېر (عەزیز نەسین) سالى ۲۰۱۴
- گىلەكانى سینگەر، گىلەكانى چىلم و ميژوويان، سالى ۲۰۱۴
- نامەيەك بۆكۆرپە نىزىنەيەى ھەرگىز لەدايك نەبوو، ئورىان فالاجى، سالى ۲۰۱۴
- ئەفسانەى سلاڧى، پاڧول دۆبشسكى، سالى ۲۰۱۴
- لاوہچ، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۴
- كرمانج، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۴

- کچه ی فرمانده (پۆشکین) سالی ۲۰۱۵
- کۆمیدیا دوو بهرگ (دانتي ئه لیگیری) سالی ۲۰۱۵
- ئه فسانه ی فیرعه ون، جورج کنفال، سالی ۲۰۱۵
- ئه فسانه ی هیندی، سالی ۲۰۱۵
- پیاوانی به یانی، مه نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۵
- ئه فسانه ی مازنده رانی، تورکمه ن سحرایی، سالی ۲۰۱۵
- ئه فسانه ی ئیترانی، ئارته ر مانویب کریستن سه ن، سالی ۲۰۱۵
- جۆلای ئازا، کۆمه لی نوسه ر، سالی ۲۰۱۵
- حه فته گفتوگو، ئۆریانا فالاجی، سالی ۲۰۱۵)
- شاهه باسی گوره، د. به دیع محمه د جومه، سالی ۲۰۱۵
- پیاوانی به یانی، مه نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- ماینی چل جوانو، مه نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- له گه ل مندالانی گونده که ماندا، مه نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- سالانی هه ورین دوو بهرگ (عه لی ئه شره ف ده رویشیان) سالی ۲۰۱۷
- سولی ۱۸ (عه لی ئه شره ف ده رویشیان)، سالی ۲۰۱۷
- خواو شه ی تان، تۆلستوی، سالی ۲۰۱۷
- هه ندی خه لک به چی ده ژین، تۆلستوی، سالی ۲۰۱۷
- گفتوگو له گه ل میژوودا (ئۆیانا فالاجی) سالی
- بیره وه ربیه کانی مامۆستایه ک، سالی
- بهرنامه ی خویندن، تۆلستوی، سالی ۲۰۱۸
- پلنگ له رۆژی ده یه مدا (کۆمه له چیروک) زکریا تامر، سالی ۲۰۱۸
- چیروکین ناو به ندیخانه، سالی
- رۆمیوو جولیت، ولیم شکسپیر، سالی ۲۰۱۸
- قه ننه، قلامیره له لپاچ، سالی ۲۰۱۸
- گه شته کانی گه لیقه ر، جوناتان سويفت، سالی ۲۰۱۹
- له شکری روسی له جه نگی عیراقد، سالی
- هه ندی چیروکی ئیژۆپ، سالی ۲۰۱۷
- مه سه له که، هینری ئه لیک، سالی ۲۰۱۷

- یەزداندۆخت، سلیمان سایغ، سالی ۲۰۱۸
- ئەویپاوهی بەتەنیا سەفەری کرد، کۆنستانتین گیۆرگیۆ، سالی ۲۰۱۹
- بەرسیلە، زەکریا تامر، سالی ۲۰۱۹
- ئای لەئیمەیی کەر، عەزیز نەسین، سالی ۲۰۲۱

سەرئێج:

ئەم وتارە بەرلەمەرگی ناوادی مامۆستا دکتۆر عەزیز گەردی نوسراوه، بەداخه وه
 رۆژی دووشەممە ۶-۶-۲۰۲۲ کۆچی کردوو بەجییهیشتین... بۆیه کاتی وهفات و له دنیا
 دەرچونم بۆ زیادکرد.

۲۰۲۲-۵-۵

له عهزى مه لاي ره شه وه

بو گيانى پاك و پايه بهرزو قه در گران

دكتور عهزى گهردييه وه

له خورجەى قاوغى چەپى دلە زامدار و مشتى خەم و كەسەرەو، له ژيەر شەقەى ئاسمانى قەپقەپۆكى تەعريب و تەبعيس و ھەمبانە دراوى رەوشتە پەسەندەكانى باب و باپيرانەو، له ژيەر عەباى جىر بە جىر كراوى ھەستى نىشتىمانى و خۆشگوزەرانىيەو، له بن كەوشى گۆردە و لىبانلىس و مەدەلايىيانەو .

سلاوئىكى تەژى ئاخ و دردەنگۆ كەسەرەو. ئاراستەى ئەو گۆرپچكە تەنگەبەرە دەكەين. كە جەستەى ئەو نووسەرە زانا و مەزن و رەوشت بەرزەى بە خۆو گرتوو ئەو زاتە پاىەبەرزەى كە بە شەكەتى شان و شەپىلكى خۆيەو، بى ئاو خواردەو لە كۆتكى ئەملا و ئەو لاوہ قەدبىرەنە شارپى ئەدەبى راستەقىنەى گرتەبەر و بۇ سونەتیش ھەنگاوى لەم رەوہو نەنايە سەر بزنەرى و عارەبەرپۆ .

بۇ ئاو خواردەوہى دللى دوودلان لەم رەوہو فەرموون سەيرى بکەن . ھەر كە لە پۆلى سىيى ناوہندى سەرکەوت لە (دارالمعلمين) كە مەسەرەفەكەى لە سەر حكومەت بوو وەرگىرا. باوكىشى پىي خۆشبوو كە زوو مووچە وەردەگرىت و يارمەتى برا گچكەكانى بدات لە خوئندندا .

شەھىدى پاىەبەرز مامۇستا (موحەمەد سەرسپى) ئەوسا بەرپرسى داخلىيەى (دارالمعلمين) بوو ، فەرمووى :

زۆر شەوان بەتريكى دەچوو نەبادا قوتابىەكانى كىشەيان ببىت من دەچووم دىدەنيم دەکردن، شەويك كە چووم تۆزىك درەنگ بوو ھەموويان نووستبوون، تەنيا لە ژوورى ناندینەكە دەنگىك دەھات. كە دەرگای ژوورەكەم كەدەو دىتم عەزىز گەردىيە و وا بە تەنيا لە شەوى ساردى چلەى زستان بە بى ئاگر سەعى دەكات .

دواى ويكەوتن زانىم ھەموو شەوان ئەوہ سوخەتيتى، بۆيە منيش پىمگۆت، لە مەودوا دەبى سوپاى ژوورەكە پىي بکەيت، كە خوئندەكەى تەواو كەرد بە مامۇستا دامەزرا و دووسى سالى لە دىھاتەكان دەوامى كەرد.

كە ھاتەوہ نىو شار داواى لە كۆليژى ئادابى كوردى كەرد وەرى بگرن، كەچى ئاواتەكەيان نەھىنا دى . ئەمە واى لىكەرد بۇ ھەمان مەرام خۆى نەقلى شارى بەغدا بكات ، ئى... بەلكى لەوى وەرى دەگرن .

له به‌غداش نیاز بر بوو، ناچار به‌رهو هه‌ولێر گه‌پراوه، وای کرد له قوتابخانه‌ی شه‌وان دامه‌زرا، دووباره هه‌ولیدا له کۆلیژی ئادابی هه‌ولێر وهربگیریت ئه‌م که‌ره‌ته‌ش به‌رپه‌رچی مرازه‌که‌ی دراوه .

ئه‌وجا ناچار چوو ه‌شاری موس‌ل و له‌کۆلیژی ئادابی به‌شی زمانی فه‌ره‌نسی وهرگیرا .

عه‌نتیکه لێره‌دایه گه‌نجیکی ئاوا عه‌بدالی خویندن بوو له شاره‌که‌ی خۆی وهریان نه‌گرت، که‌چی له شاری عاره‌بان وهرگیرا.

هه‌موو به‌یانیان زوو ده‌چوو موس‌ل و ده‌وامی ده‌کرد و پاش نیوه‌پۆ ده‌گه‌پراوه و ده‌وامی له قوتابخانه‌که‌ ده‌کرد. بۆی گێرامه‌وه فه‌رمووی:

مامۆستاکانی کۆلیژه‌که‌م هه‌ولیاندا قوتابیه‌کی موس‌لی یه‌که‌م بکه‌ن. نه‌ک من. به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی نمره‌کانی پیشتری من له‌ هی ئه‌و زۆرتربوون نه‌یانتوانی من یه‌که‌م بووم. مزۆری هه‌ولدا بۆ وهرگرتنی دکتۆرا له‌ زمانی فه‌ره‌نسی بچیته‌ فه‌ره‌نسا ئه‌لێره‌شدا په‌رچی دراوه. هه‌تا راپه‌رین به‌رپا بوو به‌ هۆی خوا لیخۆشبوو: مامۆستا (شیرکو بیکه‌س) هه‌ولیدا له‌ کۆلیژی ئاداب. به‌شی زمانی کوردی له‌ خویندنی دکتۆرا وهربگیریت.

ناوبراو هه‌ر زوو ئه‌مره‌که‌ی بۆ پوواند. که‌چی له‌یادم نه‌ماوه له‌لایه‌ن کێوه‌ ره‌فز کراوه و ئه‌ویش چۆوه لای مامۆستای تایه‌ن و عه‌ریزه‌که‌ی به‌ده‌م و چاوی دادا و پێیده‌لێت:

- که‌چیت پیناکریت بۆ له‌سه‌ر کورسی دانیشتیوت؟

ئه‌ویش هه‌ر ئه‌و پۆژه کاره‌که‌ی بۆ ته‌واو ده‌کات.

هه‌ر که‌ شه‌هادی دکتۆراکه‌ی وهرگرت. له‌ جامیعه‌ی شاری کۆیه‌ش جه‌وابیان بۆ نارد. وهره دکتۆرا له‌ زمانی ئینگلیزی وهرگره. ئه‌و شه‌هادی به‌ده‌ست هینا.

خوینه‌رانی ئازیز و قه‌درگران ئه‌وانه‌ی لێره نووسراون به‌ هه‌موو سویندیکی گه‌وره به‌ ئه‌ندازه‌ی جگیکێ پووژه هه‌لبه‌ستراویان تخوون نه‌که‌وتوه.

له‌دوای نسکۆی شووم و کت و په‌ره‌که‌ی سالی (۱۹۷۵) هه‌زار و نۆسه‌دوو هه‌فتا و پینچدا حسیام عه‌ره‌ب غه‌دری له‌ میله‌ته‌که‌می کردوو و ده‌شکات . ئه‌مه هانیدام له‌ ته‌مه‌نی (۴۰) سالییه‌وه دژی مه‌لایانی سه‌رده‌م پشت به‌ یه‌کجاری له‌

زمانی عه‌ره‌بی بکه‌م و ئاو‌یزانی خویندنه‌وه‌ی زمانی دایکم بم. ئه‌وکات زمانی خۆم نه‌ده‌زانی کتیبی کوردیشم نه‌بوو. ئه‌مه‌ ناچاری کردم بۆ خویندنه‌وه‌ی رووم له کتیبخانه‌ی گشتی بکه‌م.

دوای خویندنه‌وه‌یه‌کی زۆر ناوه‌ ناوه‌ مه‌نه‌لۆج و شیعرى میلی و مندالانم ده‌نووسی. خویندنه‌وه‌ و نووسین گاریاندام په‌یوه‌ندی به‌ نووسه‌رانی شاره‌که‌م بکه‌م. په‌که‌م نووسه‌ر ئاوقای بووم دکتۆر عه‌زیز گه‌ردی بوو، پاشدان نووسه‌ره‌کانی تر. هه‌ر زوو به‌ هۆی په‌وشته‌ به‌رزه‌که‌یه‌وه‌ خۆم لیبی نزیک خسته‌وه‌، دوای خویندنه‌وه‌ی داغستانی من و پاشدان په‌وانیژییه‌کانی هه‌تا ئه‌و ساته‌ش من به‌لاغه‌تی عه‌ره‌بیم باش له‌ بیر مابوو، حسیام که‌ زۆر زانا و به‌هره‌داره‌، بۆیه‌ له‌و پۆژه‌وه‌ بووینه‌ کاکى په‌کتری موومان به‌ نێوانه‌وه‌ نه‌ده‌چوو.

له‌گه‌ل چه‌ند نووسه‌ریکی تر به‌ په‌که‌وه‌ پۆژانه‌ کاتمان له‌ گازیڤۆی (مه‌چکۆ) به‌ سه‌ر ده‌برد و پۆژ به‌ پۆژیش نووسه‌رمان زیده‌ ده‌بوو. که‌چی له‌ به‌ر ته‌قه‌ی دۆمینه‌ و تاوه‌ی نێو گازیڤۆکه‌دا هه‌راسان ده‌بووین و پۆژ به‌ پۆژ له‌ گه‌وزی گه‌توگۆی ئه‌ده‌بیدا یاغر یاغر سست ده‌بووینه‌وه‌. ئه‌مه‌ هانیداین شوینیکی تر بدۆزینه‌وه‌ ئه‌ویش گازیڤۆی شه‌وانی هه‌ولێر بوو. پینچ و دوو پۆژه‌کی نه‌برد گازیڤۆکه‌ بووه‌ مه‌له‌بندی راسته‌قینه‌ی ئه‌دیب و ئه‌ده‌ب دۆستان.

خاوه‌نه‌که‌ی پاش ده‌ پازده‌ پۆژ حسیا ئیمه‌ مه‌به‌ستمان به‌س خویندنه‌وه‌ی کتیب و گه‌توگۆمان له‌ پوانگه‌ی ئه‌ده‌به‌وه‌یه‌، بۆیه‌ زۆر ریژی ده‌گرتین و هه‌رجاری شوینیکی تایبه‌تی بۆمان ته‌رخان ده‌کرد.

پۆژ به‌ پۆژ ژماره‌مان زیده‌ ده‌بوو، زۆر جار خۆی له‌ قه‌ره‌ی بیست که‌س ده‌دا، هه‌تا سه‌عات و نیویک پۆژ ده‌ما به‌ره‌و دوکانی کاک مومتاز حه‌یده‌ری ده‌خشین. پۆژیک فایلکی ئه‌وراقم له‌ ده‌ست بوو عه‌زیز گه‌ردی داوای کرد و دامه‌ ده‌ستی، دوو سی شیعرى مندالانی تیدابوو فه‌رمووی.

- شیعرى ئاوا بنوسه‌.

ئیتیر به ماوهیهکی کهم، بیست شیعی دیکه‌ی مندالانم نووسی، ئیجازهم به ناوی (پشیلۆکه) وەرگرت، ئەوسا چاپخانه له شاری هه‌ولێر نه‌بوو، عه‌زیز گهردی له سه‌ر حسابی خۆی له گه‌لم هات و چووینه سلیمانی و له چاپخانه‌ی (کاکه‌ف‌لاح) م به چاپ گه‌یاند .

ئهمه‌ش سالی (۱۹۷۹) بوو، هه‌ر که هیندیک له شیعه‌کانمی خوینده‌وه گوتی

- تو زمانت زۆر به هیزه، بۆ چیرۆکی مندالان نانووسیت ؟

له‌و ساکه‌وه ده‌ستم به چیرۆک نووسین کرد و کردمه نامیلکه‌یه‌ک و به ناوی (قوله‌مه‌یتەر) هوه سالی ۱۹۸۰ له چاپخانه‌ی (راپه‌پین) م به چاپ گه‌یاند ئیتیر له نووسینی چیرۆکی مندالان به‌ره‌و نووسینی رۆمان بی ئاندانی عه‌زیز گهردییه‌وه شوێر بوومه‌وه .

هه‌موو رۆژی ئاوا کۆ ده‌بووینه‌وه ئه‌وجا هه‌ر یه‌کمان مانگی به لای که‌میه‌وه دووجار سه‌ردانی مالی یه‌کترمان ده‌کرد .

ئه‌وه‌هات و چوه‌ی مالان به‌س له نیوان من و ئەو دابوو نه‌ده‌چووینه هه‌چ مالیکی تر . هه‌ریه‌ک له هاوریکانمان کتیبیکی بۆ چاپ ببردبوایه، ئیمه‌ پێشه‌کی پاره‌مان ده‌دایه که ده‌رچوو دانه‌یه‌کمان بۆ به‌هینیت .

ئیتیر ئەو چه‌ند نووسه‌ره‌ بوو له ئاخ‌ر و ئۆخری هه‌فتاکان و هه‌تا نه‌وه‌ته‌کان به سه‌رکرده‌یه‌تی دکتۆر عه‌زیز گهردی په‌ره‌یان به خویندنه‌وه‌ی کتیبی کوردی و دانانی شیعر و چیرۆک و رۆماندا، له نیو شاری هه‌ولێردا .

رۆژیک عه‌زیز گهردی دانه‌یه‌ک له رۆمانی ((ئینچه‌مه‌د)) هه‌مه‌دۆک هه‌شتا نه‌کرا‌بووه کوردی په‌یدا‌کرد و ده‌یدا گه‌نجه‌کان به (۵) رۆژ بخوینیته‌وه، که دایه‌ من گوتی:

- له‌به‌ر ئەوه‌ی تو به‌ته‌مه‌نی با هه‌فته‌یه‌ک لات بیت. به هه‌فته‌یه‌ک دووجارم له‌سه‌ر یه‌ک خوینده‌وه. زۆربه‌ی ناوه‌رپۆکه‌که‌یم هاته‌ به‌رو هه‌ر ئهمه‌ش بوو هانیدا له نووسینی چیرۆکی مندالان به‌ره‌و دانانی رۆمان بخزیم بی ئاندانی د. عه‌زیز گهردییه‌وه.

داوایان لیکرد بینه ئه‌ندامی ئەکادیمیای کوردییه‌وه به منی گۆت،

- ئەگه‌ر ئهمه‌یان به گوی بکه‌م سه‌به‌ی شتی تریشم پێده‌که‌ن.

ئىتر رەفزی كردهوه. لهو پوژهوه به هه موو شيوهيهك موحاره بهيان كرد. ئه وئيش ناچار بوو واز لهو هه موو جم و جوئيبه زور و به گورهي هيتاو له ماله وه گوشه گيري دهخويندهوه دهينووسي. هه تا وای ليهاهت واز له سهردانی مالی منيش بهينيت. ژمارهي ئه و كتيبانهی كه چاپی كردوون (۱۵۷) سه دوو په نچاو كهوت كتيبیه. ئه و جا كيشه ی رابهري عه روزی كوردی كه (۶) شهش بهرگه.

کتیبي ئەم ژمارهیه:

■ رانانی: زمان و زار

رێزمانی کاری کوردی

له بلاوکراوهی ئەکادیمیای کوردی، ژماره (۳۱۶) سالی (۲۰۱۶). له بهرێوه بهرایه تیی گشتی کتیبخانه گشتیهکان ژماره ی سپاردنی (۶۲۵) ی سالی (۲۰۱۶) ی دراوه تی. کتیبی رێزمانی کاری کوردی، نووسه ری پروفیسۆر دکتۆر. وریا عومه ر ئەمینه. کار زاراوه ییکه له زمانه وانیدا بوو ئەو به شه ئاخاوتنه به کار دیت، که وشه کانی چه مکی کرده وه یی ده گه یینن، کات و کهس و ژماره و ئەسپیکتی ده چیت ی کار و یاسا کانی دارشتنی و ده ست نیشان کردنی په یوه ندیه کانی له ئالۆزترین و کیشه دارترین پوهه کانی رێزمانن، له م کتیبه دا یاسا کانی دارشتنی کار له زمانی کوردیدا (خواروو)، به پێی رێبازی گشتی ئەنجام دراوه، ته نیا لایه نه چه سپیوه کانی رێزمانی کار ده خرینه روو، هه رگیز تخون لایه نه کیشه داره کان ناکه ویت، که ده چنه بواری شیکردنه وه ی زمانه وان ی. یه که م جاره کتیبیک له باره ی کار له زمانی کوردیدا درده چ ی، زۆر به ی زۆری بابه ته کانی بگریته خو، که ئەمانه ن:

به‌شی یه‌که‌م - گه‌ردانی کار
 شوینی کار له پسته‌ی زمانی کوردیدا
 په‌گی کار و یاسا‌کانی وەرگرتنی
 کار و پاناوی ل‌کاو
 شوینی پاناوی ل‌کاو له ناو د‌ارشته‌ی کاردا
 کاته‌کانی کار و چه‌مک و واتایان
 یاسا‌کانی د‌ارشتنی کاته‌کان
 نیشانه‌کانی کات و ئە‌سپیکت
 نیشانه‌کانی کاتی پ‌ابردوو
 نیشانه‌کانی کاتی د‌اهاتوو
 ئامرازه‌کانی ئە‌سپیکت
 به‌رده‌وامی ته‌واو
 ئە‌سپیکتی تیکه‌وته‌یی
 کاری داخو‌ازی
 تیپه‌پ و تیپه‌په‌پ
 به‌ تیپه‌پ‌کردنی کاره‌ لیک‌دراوه‌کان
 کاری ب‌که‌ر نادیار
 گو‌رانی پ‌اناو له ب‌که‌ر نادیاردا
 کاری هه‌وه‌س
 کار له پسته‌ی مه‌رجیدا
 کار و پ‌اشبه‌ند
 نه‌ریی کار
 مۆرفیمه‌ گه‌ردانییه‌کانی کار
 به‌شی دووه‌م - مۆرفۆلۆجیای کار
 پیک‌هاته‌کانی کار له پ‌ووی وشه‌سازییه‌وه
 له مۆرفیمه‌ مۆرفۆلۆجییه‌ باوه‌کان
 ئە‌نجام
 سه‌رچاوه‌کان.

پوخته‌ی رینووس

Kurdish Orthography A Short Introduction

■ ئاماده‌کردن: دیاکو هاشمی

رېنوينی زمان له وەرگيران، له سهر بنه مای بړياره کانی نه کادیمیای
 کوردی، کوردناییتگرووپ، زانستپه روه رانی کورد، چاوگ و فه رمانگه ی
 ناییتی کوردستان و به راورد له گه ل زمانه کانی تر، وه شانی یه که م ۲۵
 ۲۰۲۱/۰۹/

دوایین نویکردنه وه: ۲۰۲۲/۰۷/۰۱

پیشکه شه به ماموستایان، خونینکاران، فیرخوزان و راژه کارانی
 زمانی کوردی.

پیشه کی؛

رینوس واته یاسا و ریسای چونه تیی نووسینی وشه و کار له دوخی
 جوړبه جوړی وهک تاک، لیکدراو، داریژراو، چاوگ و گهردان. رینوس هه روه ها له
 شیوه ی به کارهینانی نامراز و گیرهک دهویت. زمان به ردهوام له گوراندايه و نم
 گورانانesh زیاتر له پرووی ته کنولوژیا و نایتییه وه پروو ده دن. زمان ده بیت له گه ل
 ناییتدا بگونجینریت و ده بیت بۆ کاری بنکه دراوه یی و دیجیتال ناماده بکریت.

رینوس بابه تیکی زمانه وانی یان ریزمانی په بق نییه، تا خال به خال به و
 پیوه رانه ریک بحریت، به لکوو به شیکی هه ره زوری، ریککه و تنه. به شیکی له کونه وه
 سه رچاوه ی گرتووه و به شیکیشی نوییه. زمان به ردهوام گورانکاری به سه ردا دیت،
 هه ربویه ده بیت هه ول بدهین رینوسه که مان له گه ل نه و گورانکاریانه دا بگونجینین.
 جارن به ده ست دهنوسرا، گرنگ نه بوو بوشایی نیوان پیته کان و نیشانه کان
 که م یان زور بن، که سیش بیرى لى نه ده کرده وه، به لام نیستا دانان یان دانه نانی
 بوشایییه ک کار ده کاته سه ر زور شت.

مالپه ره کانی دنیا به کرته یه ک له زمانیکه وه وهرده گیزد رینه وه سه ر زمانیکی تر.
 به کرته یه ک دهق و دهنگ بۆ یه کتر ده گورد رین. به کرته یه ک ده قیکی دوورود ریژت
 به دهنگ بۆ ده خوینریته وه. هه موو نه مانه پیوستیان به رینوسیکى یه کده ست و
 بنه مایه که که به وردی بیرى لى کرابیته وه. ده بیت بیر له وه بکریته وه که زمانه که له
 داهاتوودا بتوانیت بۆ زور پروژهی ناییتی به کار بهینریت. زمان به خوگونجانن له گه ل
 ناییتی زیاتر ده توانیت گه شه بستینیت. ده بیت پرس به شاره زایانی بواری ناییتی بکریت
 و رای نه وان له به رچاو بگیریت.

رینووس له هه موو زمانیکدا کیشهی هه یه و هیچ زمانیکی دنیا نییه که رینووسه که ی مشتومری له سهر نه بییت. ئه وهی زیاتر کۆمپیوتەر به کار بهیئیت باشتەر ده زانیت که رینووس چهنده وردبیینی دهویت. گرنگ ئه وهیه بۆ یه کلائیکردنه وهی رینووس ئاگاداری ئایتی و کوردی بین و هه میشه ئه وه له بهرچاو بگرین.

سیاس:

زۆر سوپاس بۆ پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین و مامۆستا فهیمی کاکه یی، بۆ راویژکارییه به سووده کانیان. زۆر سوپاس بۆ پرۆفیسۆر جه عفر شیخولئیسلامی بۆ پینداچوونه وهی دهقه که.

۱

ئه لفی

د. ا. ب. پ. ت. ج. چ. ح. خ. د. ر. پ. ز. ژ. س. ش. ع. غ. ف. ق. ک. گ. ل. ل. م. ن. ه. ه. و. و. ی. ی.

روونکردنه وه:

پیته کان: ۳۴ پیت.

بزوینه کان: ۸ دهنگ، ۷ پیت + ۱ بزروکه (a) که پیتی بۆ دانه نراوه. دوو پیتی (و، ی) هه م ئه رکی بزوین و هه میش ئه رکی نه بزوین ده گپن. له زمانی کوردیدا، وشه ی لیکدراو، له پله ی یه که مدا، به یی هیچ ناوبه ندیک پیکه وه ده لکینریت. ئه گهر نه کرا، ئه و کاته ناوبه ند به کار ده هیئین. هه روه ها، له هه موو زمانه کانی دنیا دا، چونکه وشه ی (Alphabet) پیکه وه لکینراوه، ئیمه ش هه ر دهنووسین: (ئه لفی)، نه ک "ئه لفو بی" یان "ئه لف بی".

۲

هه مزه (ئا):

له م دۆخانه دا هه مزه ده سپرینه وه:

خۆراوا، رۆژاوا، مالاوایی

(نه ک: خۆرئاوا، رۆژئاوا، مالاوایی)

روونکردنه‌وه:

همزه (ئ) له سهره‌تای وشه‌ی بزوینداردا دهنوسریت، وهک (ئاو). له ناوه‌راستی دوو بزویندا دهنوسریت، وهک: (دهرزیئاژن)، به‌لام له وشه‌ی لی‌کدراوی وهک ئه‌مانه‌دا دهیقرتینین چونکه هیچ له واتاکه ناگوریت:

گول + ئاو = گولاو (نهک: گولئاو)

خور + ئاو = خوراوا (نهک: خورئاوا)

گوستاو، گولاو، ماستاو، رۆژاوا، مالاوایی.

نهک: گوستئاو، گولئاو، ماستئاو، رۆژئاوا، مالئاوایی.

ئاوارته (پیزپه‌ر، له‌یاسابه‌ده‌ر):

۱. نیوان

ناکریت همزه له وشه‌ی (لیوئال)دا بقرتینین چونکه قورسایی بزوینه‌که ده‌که‌ویته سهر "ئ" و "ا" و به‌بی همزه واتاکه تیک ده‌چیت، وهک ئه‌وه‌یه بلئی (لی وال)، که ئه‌ویش هه‌له‌یه.

۲. قورنان:

هه‌روه‌ها ناکریت همزه له وشه‌ی (قورنان)دا بسرینه‌وه، چونکه واتاکه‌ی تیک ده‌چیت.

همزه له کۆتایی‌دا (ئ/ء)

زۆربه‌ی پیته‌کان شیوازی ده‌ستپیک و کۆتاییان جیاوازن وهک: (ی/ی: یاری). هه‌مزه‌ش به هه‌مان شیوه ده‌ستپیک و کۆتایی هه‌یه: (ئ/ء). هه‌مزه له راستیدا نیشانه‌یه‌که تایبته به زمانی عه‌ره‌بی. له کاتی پێویستدا به‌کاری ده‌هینین، هه‌ر وهک له سهره‌وه باس کرا، هه‌تا بکریت دهیقرتینین. جاری وایه کۆتاییه‌که‌شی له شیعریکی کلاسیکی کوردیدا به‌کار هینراوه، ناچارین هه‌ر به‌و شیوه‌یه به‌کاری بهینین:

ئه‌وه‌ل و ئاخری دونیا وه‌کوو دهن‌دان و له‌بت

تاجیری پرووی جیهان لوئو و مه‌رجانی نییه

سالم

که ئه‌مری فه‌رموو ئه‌و شاهه به (اقرأ)
 ئه‌گه‌ر فه‌رمانی قه‌تله‌ کئ ده‌لئ (نه‌ء)!
 قسه‌ی مایه‌ی خرۆشی (نشأتین)ه
 دوو عالهم نه‌شه‌ئ جۆشا، له‌بیه (منشاء)
 مه‌حوی

۳

پیتی (پ):

(پ) له‌ سه‌ره‌تا، ناوه‌پاست و کوتاییی وشه‌دا وه‌ک خۆی ده‌نوسریت:
 پاز، گرکان، گر

روونکردنه‌وه:

۱. (پ) و (ر) دوو فۆنیمی جیاوازن و له‌ سیسته‌می یونیکۆدا دوو کۆدی جیاوازیان
 هه‌یه.

۲. له‌ ته‌خته‌کللی کوردیدا دوگمه‌ی جیاوازیان هه‌یه. سه‌یر ده‌بیت به‌ دوگمه‌ی (ری)
 ساده‌ بینوسین به‌لام به‌ (ری) گر بیخوینینه‌وه. هه‌ر بۆیه‌ ده‌نگی گری (پ) له‌ سه‌ره‌تا
 و ناوه‌پاست و کوتاییشدا ده‌نوسین.

۴

پیتی (ک):

(ک) به‌بی نیشانه‌ ده‌نوسریت:
 خاک، چه‌ک، پاک
 (نه‌ک: خاک، چه‌ک، پاک)

روونکردنه‌وه:

هه‌بوونی دوو شیوه‌پیت (ک و ک) بۆ یه‌ک ده‌نگ (K)، باش نییه. هه‌ر بۆیه‌ باشتره
 یه‌ک بژاره‌ بمینیتته‌وه.

كورد هەر له كۆنەوه له سەرەتای وشە و ناوەراستی وشەدا (ك)ی بەبی نیشانه بەكار هیناوه. وهك:

سەرەتا: كار

ناوەراست: لیکۆلەر.

له كۆتاییدا هەر دوو جوړهكەى بەكار هیناوه: چاك، چاك.

كهوا بیت باشتەر وا بوو بۆ یهكدهستکردن، بریار بدریت كه (ك) هەرگیز بەكار نههینریت.

هەر له بهر ئهوه، (كوردئایتیگرووپ) كه تهختهكلیل و فۆنتی یونیکۆدی كوردییان دروست كرد، بریاریان دا تهنها (ك) له تهختهكلیلدا بهیڵنهوه.

دواتر ئه م بریاره، له لایه ن ئه كادیمیای كوردی و فه رمانگه ی ئاییتی كوردستانیشه وه پالپشتیی لى كرا.

هه لبه ت نووسینی ئه مه به كۆمپیوتەر و به شیوه ی دیجیتالی زیاتر پێوه ندیی به جوړی فۆنت و دوگمه ی تهخته كليله وه هیه.

گرنگیشه كاتیک به دست دهنوسین هەرگیز (ك) به كار نههینین و پاساویشی بۆ نههینینه وه كه گوايه ئه مه یان كوردییه و ئه وى تر ناكوردییه، ئه مه یان جوانی تیدایه بۆ نووسین و ئه وى دیکه تیدایه، هه مووی راهاتینکی سادهیه، پاش ماوه یهك نووسینی (ك) له كۆتاییدا پێی رادینین: (پاك)

په یامیک بۆ مامۆستایانی ناو پۆل كه جاروبار به دست دهنوسن:

تکایه له جیاتی (ك)ی نیشانه دار، (ك)ی ساده ی بینیشانه، فیری خویندكارهكان بکه ن.

۵

نه بزوینى (و)، بزوینى كورتى (ا) و بزوینى درێژى (وو):

سەرەتا ناوەراست كۆتایی

(و) (W) نه بزوین: ون شهوبۆ راو

(و) (U) بزوینى كورت: ئومید كورد -

(وو) (Ū) بزوینى درێژ: ئووبا كه ركوك توو

روونکردنه‌وه:

۱. (و W) نه‌بزوین:

۲. (و U) بزوینی کورت:

۳. (وو Û) بزوینی دريژ:

۱. (و W) نه‌بزوینه.

همیشه له سهره‌تای وشه یان له‌گه‌ل بزوینیک له ناوه‌راست و کوتایی وشه‌دا

دیت:

ون ، شه‌وبو ، پاو

۲. (و U) بزوینی کورته.

له سهره‌تادا، له‌گه‌ل همزه، به شیوه‌ی (ئ + و) دهرده‌که‌ویت:

• ئوستاد ustad

له ناوه‌راستدا:

• خول xul

له کوتاییدا، دهرناکه‌ویت: -

۳. (وو Û) بزوینی دريژه.

له سهره‌تادا، له‌گه‌ل همزه، به شیوه‌ی (ئ + وو) دهرده‌که‌ویت:

• ئوون، ئوونگ (ایراد).

له ناوه‌راستدا:

• نووسین، مه‌حموود، سوور

(نه‌ک: نووسین، مه‌حمود، سور)

(وو) همیشه له کوتایی وشه‌دا پاش نه‌بزوین دريژه (وو):

• وه‌کوو، چوو، موو

(نه‌ک: وه‌کوو، چوو، مو)

تیپینی:

دەنگی درێژی (وو) ھەر لە کۆنەوێ بەریاری لەسەر دراوێ کە بنووسریت. ئیستا کەش زمانەوانانی گەورە و پروفیسۆرانی خاوەنرا و ھەر و ھا ئەکادیمیاش ھەر سوورن لەسەر بەکارھینانی.

۶

دەنگی درێژی (ی آ):

لە سەرھتا
 نانوسریت، مەگەر
 ھەمزە (ئ)ی لە گەڵدا بیت: ئینجا، ئیبراھیم، ئیسلام
 لە ناوھراست فرین، پەڕینەو، ماسیگر
 لە کۆتایی، ۱ پەتی کوردی قەیسەری
 لە کۆتایی، ۲ ئاسایی پەمەیی لادیی

پوونکردنەو:

بەپێی بەریاری ئەکادیمیا لە وشە ی وەک "پەتی، سویدی، چۆپی" دا، کە پیش لە (ی)، دەنگی نەبزوین ھاتوو، پێویست ناکات بۆ درێژکردنەوێ دەنگە کە، بنوسین "پەتی، سویدی، چۆپی"، چونکە دەنگی درێژی "ی"، لە ناوھراستیشدا ھەر بە یەک "ی" دەنوسریت، وەک: میر. کورت و درێژییەکی لە رستەدا دەردەکەوێت:

بژی ئازادی! دەنگی "ی" درێژە، بەلام ھەر بە یەک "ی" دەنوسریت.
 تۆ ئازادی. جیناوی لکاوی "ی" دەنگیکی کورتە، بە یەک "ی" دەنوسریت.
 بەی. دەنگی "ی" پاش بزوین، کورت دەبیتەو، دەنگیکی نەبزوینە، بە یەک "ی" دەنوسریت.

پاش نەبزوین، دەنگە کە درێژە: (مەستی).
 وەک جیناوی لکاوی، دەنگە کە کورتە: (تۆ مەستی).
 پاش بزوین، دەنگە کە کورتە: (بەی).
 ھەموویان بە یەک (ی) دەنوسرین.

۷

(ه) له کۆتایی وشه دا:

نابیت (ه) له گه ل بزوینی (ه) دا تیکه ل بکریت، به تایبهت له کۆتایی وشه دا:
ماه (نهک: ماه)، مهه (نهک: مهه) بهه بهه (نهک: به به).

شهوقی مهه و پرووی دلبر که وتوونه ته جه دهل دیسان

"سالم"

پووڤکردنه وه:

بۆ نووسینی (ه) یان درێژکردنه وهی پیته لکاوێک، ئەو ههنگاوانه ی خواره وه جتیه جی دهکهین:

(M) + SHIFT + (H): ه

چۆن پیتیکی کوردی بهم شیوهیه درێژ بکهینه وه:

کوردستان

له پیشدا ئەو پیتیه که دهته ویت درێژی بکهیته وه بنوسه، پاشان:

(M) + SHIFT): کوردستان

۸

ئامرازی دانه پال (ی):

وشه ئامرازی دانه پال وشه گری ناوی/هاوه لئاوی

کورد ی سنه کوردی سنه

کوردی ی سنه کوردیی سنه

سنهیی ی کوردپهروه ر سنهییی کوردپهروه ر

پووڤکردنه وه:

ئامرازی دانه پالی (ی)، ئه رکینکی مۆرفۆلۆژیانه ی ههیه. وهک پیتیک یان وشه یهک ههژماری بوونی بۆ دهکریت. فۆنیمیکه بوونی پئویسته. بۆ نمونه گری ناوی یان هاوه لئاوی دروست دهکات. هه ر بۆیه، هه رگیز نابیت بقرتینریت.

(ی) ناوبه‌ند به‌کار ده‌هئیریت، بۆ ئەوه‌ی دوو بزوین پیکه‌وه نه‌نوسین:

بزوین	ناوبه‌ند بزوین
نی ی	ه نییه
چی ی	ه چیه
کوردی	ی ه کوردیه
شنۆیی	ی ه‌کان شنۆییه‌کان
خۆجییی	ی ه‌کان خۆجیییه‌کان

روونکردنه‌وه:

نابیت دوو بزوین به‌دوای یه‌کتردا بنوسرین. ئەگەر که‌وتنه پال یه‌کتره‌وه، ئەو کاته ناوبه‌ندی "ی" ده‌خه‌ینه نیوانیان: بزوین + ناوبه‌ندی ی + بزوین کوردیه‌کان

۹

(ی) ی نیه‌ت:

(ی) ی نیه‌ت، له کاتی (درانه‌پال)دا، به یه‌ک (ی) ده‌نوسریت. سن دۆخی هه‌یه:

۱. ئەگەر وشه‌که به نه‌بزوین کۆتایی هاتبیت:

هه‌ولیر + ی = هه‌ولیری
هه‌روه‌ها:

کرماشانی، چه‌مچه‌مالی، که‌رکوکی، مه‌هابادی

۲. ئەگەر وشه‌که به بزوین کۆتایی هاتبیت، ناوبه‌ندی "ی" ده‌خه‌ینه نیوانیان‌ه‌وه:

شنۆیی، پاوه‌یی، سه‌رگه‌لۆویی، میراوا‌یی

۳. ئەگەر وشه‌که به (ی) کۆتایی پێ هاتبیت، هه‌چی پێ زیاد ناکه‌ین:

سلیمانی: ئاسۆ سلیمانی له‌وێ دانیشتووه.

ئامیدی: ئاسۆ ئامیدی له‌وێ دانیشتووه.

۲. ناوی نیسبته یان درانه پال، له کوردیدا وا دروست دهییت:

(ناوی شوین + ی)، وهک:

که رکوک + ی = که رکوکی.

له ژیر کاریگه ریی زمانی عه ره بیدا، زور ناو به شیوازی عه ره بی هاتوونه ته ناو زمانی کوردییه وه و به کار دهینرین و وا جی که وتوون که لابردنیشیان نه لواوه:

ئهمریکی: کوردییه که ی: (ئهمریکا + یی = ئهمریکایی).

ئه فریقی: کوردییه که ی: (ئه فریقا + یی = ئه فریقایی، ئه فریقایی، ئه فریقایی).

فه ره نسی: کوردییه که ی: (فه ره نسا + یی = فه ره نسایی).

ناوی هه ندیک نه ته وه هه ن که فونیمی "ی" وه رناگرن:

کورد، ئه فغان، فارس، عه ره ب، تورک، تاجیک.

هه ندیک نه ته وه هه ن هه ر به ناوی ولاته که یان نیسبته دهرین:

سویدی، چینی، ژاپونی.

بو دیارکردنی دوخی (هاوولاتی)، ئه وه ئاماژه به (ولات) ده کریت و (ی) زیاد

ده کریت:

عه ره بستانی، عیراقی، چینی، سویدی، ئیرانی، ئه فغانستانی.

۱۰

دووده نکه (دیفتونگ):

دووده نکه ی وهک (وی، وی)، چ له کوردیی ناوه راست و چ له کوردیی خواروودا،

پیویست به پیتی جیاواز ناکات. هه ر به دوو پیت دهنوسریت:

له کوردیی ناوه راستدا:

شوین، خوین، جوین، نوین، گوین، توین.

له کوردیی خواروو (که لهوپی، له کی، فه یلی) دا:

خوین (خوین)، بیستوین (بیستوون)، چوی (چون)، دویت (کچ).

۱۱

پیتی "ت"

له هه‌ندیك وشه‌دا كه پیتی (ت) به‌شیک له وشه‌كه‌یه، نابیت "ت" بقرتینریت:

ماست، ده‌ست (نه‌ك: ماس، ده‌س). هه‌روه‌ها:

ده‌سته‌سر، ده‌ستاوده‌ست، ماستاوچی

(نه‌ك: ده‌سه‌سر، ده‌ساوده‌س، ماساوچی)

به‌پیی كۆمه‌له‌ی (۳) ی جیناوی لكاو:

م / یت / ات، یت / ین / ن / ن / رانه‌بردوی تیپه‌ر و تینه‌په‌ر

بۆ نمونه له‌م دۆخانه‌دا نابیت "ت" له‌بیر بکریت:

ده‌نوسیت (نه‌ك: ده‌نوسی)، ده‌نوسیت (نه‌ك: ده‌نوسی).

ده‌کریت (نه‌ك: ده‌کری)، ده‌کریت (نه‌ك: ده‌کری).

ده‌خۆیت (نه‌ك: ده‌خۆی)، ده‌خوات (نه‌ك: ده‌خوا).

۱۲

جیناوی نیشانه‌ی وه‌ك (نهم، نه‌و نه‌ف)

ئه‌گه‌ر جیناوی نیشانه، ئاماژه به‌ کات (رۆژ، شه‌و، سال) بکات، پیکه‌وه‌ ده‌نوسرین،

وه‌ك:

ئه‌مپۆ، ئه‌مشه‌و، ئه‌مسال، ئه‌مجار

ئه‌مجار سه‌خته‌ره‌ن زامم جه‌ جاران

چل مدۆ دایم چوون گه‌سته‌ی ماران

مه‌وله‌وی

ئیمشه‌و هه‌م دیسان ده‌روون پرخه‌مه‌ن

ئه‌ساسه‌ی ماته‌م جه‌ لامان جه‌مه‌ن

مه‌وله‌وی

به لام ئه گهر پاش کاته که پاشبهندی (ه، ی) بنوسریت ئه وه جیناوه که جیا ده بیتته وه:
 ئه م جاره (نهک ئه مجاره)

دروست:

نه مردم من ئه گهر ئه م جاره بی تو
 نه چم شهرت بی ههتا ئه م خواره بی تو
 نالی

ههله:

نه مردم من ئه گهر ئه مجاره بی تو
 نه چم شهرت بی ههتا ئه مخواره بی تو

دروست:

ئه م پرۆژی سالی تازهیه نه ورۆزه هاته وه
 جه ئنیکی کۆنی کورده به خوشی و به هاته وه
 پیره میرد

ههله:

ئه م پرۆژی سالی تازهیه نه ورۆزه هاته وه
 جه ئنیکی کۆنی کورده به خوشی و به هاته وه

۱۳

وشه ی لیكدراو

وشه ی لیكدراو یان به یارمه تی (ناوبه ند) یان بی هیچ ناوبه ندیک پیکه وه ده لکین:

۱. به بئ ناوبه ند:

رِه شمَال: (نهک: رِهش مال، رِهش مال)
 سه هول فرۆش: (نهک: سه هول فرۆش، سه هول فرۆش)

۲. به یارمه‌تیی یه‌کینک لهم ناویه‌ندانه (ه، به، و، دو، او):
 گوله‌گه‌نم (نه‌ک: گوله‌گه‌نم)
 جیبه‌جی (نه‌ک: جی به جی، جی‌به‌جی)
 هاتوچۆ (نه‌ک: هاتوچۆ، هات و چۆ)
 شاره‌وشار (نه‌ک: شاره و شار، شاره و شار)
 پشتاوپشت (نه‌ک: پشتا و پشت)

بۆ نمونه‌ی زۆرتر له وشه‌ی لیکدراو پروانه:

خشته‌ی وشه لیکدراوه‌کان

۱۴

ژماره‌ی لیکدراو (ژماره + ژماره):

ژماره‌ی لیکدراو که پیک هاتوو له (ژماره + ژماره) به‌جیا دهنوسین چونکه کاتیک دوورودریژ بن ده‌توانن ئالۆزی دروست بکه‌ن، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه جگه له ژماره‌ی ئاویتته نه‌بیته هیچ ژماره‌یه‌کی لیکدراو واته (ژماره + ژماره) پیکه‌وه نهنوسین:

(۱۹-۱۱)، ژماره‌ی ئاویتته:

یازده، دوازده، سی‌زده، چوارده، یازده، شازده، چه‌قده، هه‌ژده، نۆزده

(۲۱-۹۹)، ئەم ژماره لیکدراوانه‌ش به‌جیا دهنوسین:

(بیست و یه‌ک = ۲۱)، (سی و چوار = ۳۴)، (چل و پینج = ۴۵)

(۱۰۰-۹۰۰)، ئەم ژماره لیکدراوانه‌ش به‌جیا دهنوسین:

(یه‌ک سه‌د = ۱۰۰)، (دوو سه‌د = ۲۰۰)، (سی سه‌د = ۳۰۰)

هه‌ر ژماره‌یه‌کیش له‌گه‌ل (سه‌د، هه‌زار، میلیۆن، میلیارد و هتد) بێن هه‌ر به‌جیا

ده‌نوسرین:

(یه‌ک هه‌زار = ۱۰۰۰)، (دوو هه‌زار = ۲۰۰۰)،

(سی میلیۆن = ۳ ۰۰۰ ۰۰۰)، (چوار میلیارد = ۴ ۰۰۰ ۰۰۰ ۰۰۰)

نمونه‌ی نووسینی ژماره‌یه‌کی گوره (۱ ۸۵۲ ۳۴۴):

یه‌ک میلیۆن و هه‌شت سهد و په‌نجا و دوو هه‌زار و سئ سهد و چل و چوار

(ژماره + وشه):

به‌لام ژماره له‌گه‌ل وشه‌یه‌کی تر که وشه‌ی لی‌کدراو دروست بکات پیکه‌وه

ده‌نووسریت:

دووشه‌مه، پینجشه‌مه، مندالیکی یه‌کساله. دوودل، چوارچرا، هه‌زارپن، چوارتا.

شیوازی

شیوازی ژماره‌کان:

له باری ئاساییدا، شیوازی سئ ژماره‌ی چوار، پینج و شه‌ش له فارسی و عه‌ره‌بیدا

پیکه‌وه جیاوازییان هه‌یه. هه‌ندیک جار، فۆنته‌که خۆی وا دارپژراوه که به‌کاره‌ینه‌ر

ناتوانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر چۆنیه‌تی شیوازی ژماره‌کان بیت. زۆر ته‌خته‌کلیل و

فۆنتی کوردی له‌سه‌ر شیوازی عه‌ره‌بیه‌که دارپژراوه. جیاوازییه‌کان به‌گشتی له‌م

خشته‌یه‌دا ده‌بینن:

۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	عه‌ره‌بی
۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	فارسی

۱. ژماره‌ی بنجی:

یه‌ک، دوو، سئ، یازده، دوازده، سی‌زده، بیست و یه‌ک، بیست و چوار

۲. ژماره‌ی پله‌یی (ژماره + هم، ده‌مین):

یه‌ک + هم = یه‌که‌م، دووهم،

یه‌ک: یه‌که‌م، یه‌که‌مین

چوار: چواره‌م، چواره‌مین

ئه‌گه‌ر ژماره کۆتاییه‌که‌ی بزۆین بیت، ناوبه‌ندی یه‌ ده‌خه‌ینه نیاوان:

ژماره + یه + هم = نۆیه‌م، ده‌یه‌م، په‌نجاه‌م.

سئ: سی‌یه‌م، سی‌یه‌مین.

نۆ: نۆیه م، نۆیه مین.
په نجا: په نجایه م، په نجایه مین.

۳. ژماره‌ی دابه‌ش:

دوو دوو، سى سى، پینج پینج، ده ده.
له گه‌ل ئامرازی (به):
یهک به یهک، دوو به دوو، سى به سى، پینج به پینج.

۴. ژماره‌ی که‌رتی:

(۱/۱۰): ده یهک = یهک له سه‌ر ده.
(۳/۷): سى له سه‌ر هوت = له هه‌وتدا سى.
(۰۷): له ده‌دا هوت. (۰۱۴): له سه‌دا چوارده.
(۰۱۴۰): له هه‌زاردا سه‌د و چل.

۱۵

چاوگ و کارى لیکدراو:

ئهو چاوگانه‌ی که کارى لیکدراویان لى دروست ده‌کریت چ تیپه‌ر بن وهک (فریدان)،
چ تیپه‌په‌ر بن وهک (تیکچوون)، یان چاوگی (گه‌رمبوون) که کارى ناته‌واوی لى
دروست ده‌کریت، له کاتی گه‌ردانکردندا به‌شى دووهمه‌که‌ی به‌جیا دنوسریت:

پانه‌بردوو:

فریدان: فری ده‌دهم، فری ده‌دهیت، فری ده‌دهین.
تیکچوون: تیک ده‌چیت، تیک ناچیت، تیک ده‌چن.
گه‌رمبوون: گه‌رم ده‌بیت، گه‌رم نابیت.

نموونه‌ی تر:

شیتبوون: شیت ده‌بم، شیت ده‌بیت، شیت ده‌بن.
له‌دایکبوون: له‌دایک ده‌بم، له‌دایک ده‌بیت، له‌دایک ده‌بن.
جیبه‌جیکردن: جیبه‌جی ده‌که‌م، جیبه‌جی ده‌که‌یت.
(نه‌ک: جیبه‌جیده‌کات، جی به جی ده‌کات، جی‌به‌جی ده‌کات)

نهمر:

فری بدە، فری مه ده، فری بدهن، فری مه دهن.
تیک بچۆ، تیک مه چۆ، تیک بچن، تیک مه چن.
گهرم ببه، گهرم مه به، گهرم ببن، گهرم مه بن.

پا بردوو:

فریم دا، فریت دا، فریی دا، فریمان داوه، فرییان داوه.
تیک چووم، تیک چوویت، تیک چوون.
گهرم بووم، گهرم نه بووم، گهرم بوون، گهرم نه بوون.
پا بردووی دوور: دوو وشه ی کوتایی پیکه وه ده لکین:
تیک چووبووم، تیک چووبوویت، تیک چووبوون.
گهرم بووبووم، گهرم بووبوویت، گهرم نه بووبووین.

گهردانگردنی کاری ساده:

کاری ساده به هاتنی جیناو کهرت نابیت:
خواردن: ده مخوارد، ده یانخوارد، ده تانخوارد
(نهک: دم خوارد، ده یان خوارد، ده تان خوارد)

۱۶

وشه ی داریژراو:

وشه ی داریژراو ئه و وشانهن که به یارمه تیی (پیشگر prefix)، (پاشگر suffix)

یان

ههردووکیان (کونفیکس = confix) وشه ی نوی پیک دههینن، وهک:

بههیز، ورده له، بیهه شی

پیشگر دوو جوړه:

۱. ساده: (دا، پا، وه، هه ل، رو، ری، پی، تی، لی، قی، قه و هتد).

۲. ناساده: (پیدا، تیدا، پیرا، تیوه، تیرا، لیرا، پیوه، پیک، تیک، ریک، ویک و هتد).

- با پیشه‌کی ئه م سئ چه‌مکانه جیا بکه‌ینه‌وه:
۱. وشه‌ی داریژراو (به‌هیز، مشکۆله، نه‌خۆشی)
 ۲. چاوگی داریژراو (داگرتن، هه‌لگرتن، داپرین)
 ۳. کاری داریژراو (داده‌گرم، هه‌لده‌گرین، راده‌که‌م)

۱. گه‌ردانکردن، به‌پیشگری ساده:

(دا، را، وەر، هه‌ل، رۆ، پێ، تی، لی، قی، قه و هتد).

۱.۱. رانه‌بردوو، تێپه‌ر، تینه‌په‌ر به‌پیشگری ساده پیکه‌وه دهنووسریت:

تێپه‌ر:

داکردن: داده‌که‌م، داناکه‌م، داده‌که‌ین، داناکه‌ین.

تینه‌په‌ر:

هه‌لبوون: هه‌لده‌بم، هه‌لنا‌بم، هه‌لده‌بیت، هه‌لنا‌بیت، هه‌لده‌بیت.

۱.۲. ئه‌م، تێپه‌ر، تینه‌په‌ر، پیکه‌وه دهنووسریت:

داکردن: دابکه، دامه‌که، رابکه، رامه‌که.

رابوون: رابه، رامه‌به، رابن، رامه‌بن.

۱.۳. رابردوو:

تێپه‌ر: به‌هاتنی جیناوی لکاو جیا ده‌بیته‌وه:

دام کرد، دام نه‌کرد، دامان بری، دامان نه‌بری.

تینه‌په‌ر: پیکه‌وه:

هه‌لبوون: هه‌لبووم، هه‌لبوویت، هه‌لبووین.

هه‌لنه‌بووم، هه‌لنه‌بوویت، هه‌لنه‌بووین.

۲. رابردووی دوور:

تینه‌په‌ر، هه‌مووی پیکه‌وه:

هه‌لبوون: هه‌لبووبووم، هه‌لنه‌بووبووم، هه‌لبووبووین، هه‌لنه‌بووبووین.

تیپه‌ر: به هاتنی جیناو جیا ده‌بیته‌وه:

داکردن: دام کردبوو، دام نه‌کردبوو، دامان کردبوو، داتان نه‌کردبوو.

تیبینی: ئە‌کادیمیا له‌م دواییانه‌دا پیکه‌وه‌نوسینیشی رپییدراو کرد:

(هه‌لمکرد، هه‌لتکرد، هه‌لیکرد)، به‌لام ئیمه هه‌ر به‌جیا ده‌ینوسین، چونکه هه‌ر له

کۆنه‌وه باو بووه و بۆ رینوسیکی یه‌کده‌ست یه‌ک بژاره باشته‌ره تا دوو بژاره.

۲. گه‌ردانکردن، به‌پیشگری ناساده:

(پیدا، تیدا، پی‌را، تی‌وه، تی‌را، لی‌را، پی‌وه، پیک، تیک، ریک، ویک و هتد).

یاسا: له‌گه‌ردانکردندا به‌شی دووهم جیا ده‌بیته‌وه.

۲.۱. رانه‌بردوو: به‌شی دووهمی جیا ده‌بیته‌وه:

تیپه‌ر:

پیکه‌ینان: پیک ده‌هینم، پیک ناهینم، پیک ده‌هینن، پیک ناهینن.

ریککه‌وتن: ریک ده‌که‌وم، ریک ناکه‌وم، ریک ده‌که‌ویت، ریک ناکه‌ویت.

تینه‌په‌ر:

تیکچوون: تیک ده‌چم، تیک ناچم، تیک ده‌چن، تیک ناچن.

ریکبوون: ریک ده‌بم، ریک نابم، ریک ده‌بیت، ریک نابیت.

۲.۲. رابردوو: به‌شی دووهمی جیا ده‌بیته‌وه:

تینه‌په‌ر:

ریکبوون: ریک بووم، ریک نه‌بووم، ریک بوویت، ریک نه‌بوویت.

تیپه:

ریککردن: ریکم کرد، ریکم نه کرد، ریکت کرد، ریکیان کرد

۲.۳. نه مر:

ریک بکه، ریک مه که، پیک بهین، پیک مه هین.

۲.۴. رابردووی دوور:

ریکم کردبوو، ریکم نه کردبوو، ریکتان کردبوو، ریکیان نه کردبوو.

تیبینی: ده بیت وریا بین که کاتیک وشه ئه رکی ناو ده بینیت پیکه وه دنووسریت به لام کاتیک ئه رکی کاری گهردانکراو ده بینیت به شی دوومه که ی جیا ده بیته وه: ئه وان له سهر ریکه وتن زور قسه یان کرد و ئاخری پیکه وه ریک که وتن. "ریکه وتن" ناوه، به لام ریک که وتن، کاری گهردانکراوه، رینووسیان ده بیت جیاواز بیت.

ئه وان گروویکیان پیک هینا. (نه ک: پیکهینا).

۱۷

سن پيشگر + چاوگ:

کاتیک سن پيشگر (که له باری ئاساییدا تیکه لیکن له پيشگری بیواتا و وشه ی واتادار) له گه ل چاوگیکا دین، بو ئه وه ی وشه کان زور دريژ نه بنه وه، دوو پيشگره که ی به جیا دنووسین و سنیه م پيشگر ده لکینین به چاوگه که وه (چ پيشگره که بیواتا بیت، چ وشه یه ک بیت):

چاوگ: پی لی هه لپین، ده ست لی هه لگرتن، خو تی هه لقورتانندن.

گهردان: پیم لی هه لپری، پی لی هه لمه بره، پی لی هه لده برن.

ده ستی لی هه لگره، ده ستی لی هه لمه گر.

۱۸

ئامرازی (پي، تي، لي) به جيا دهنووسرين:

ئامرازی (پي، تي، لي) ئاماژهن به كهس يان شتي سنيهم:

(به ئه و) بلي = (به و) بلي = (پي) بلي.

(به ئه و) كورت بوووته وه و بووه به (به و)، ئه ويش كورت بوووته وه و بووه به

(پي).

(به ئه و) = (به و) = (پي)

كه وا بيت (پي) له راستيدا سه ربه خويه و كورتكراويه.

(تي) و (لي) ش هر به هه مان شيوه، هر بويه به شيوه ي سه ربه خو دهياننوسين:

پاره م پي نه ما. (پاره به من نه ما.)

(نه ك: پاره م پينه ما.)

دهستي تي خست. (دهستي خسته ناو ئه وه). دهستي خسته ناوي.)

(نه ك: دهستي تي خست.)

دهستي لي دا. (دهستي له ئه و دا. دهستي له و دا.)

(نه ك: دهستي لي دا.)

ئه مانه كه ئامرازی (پي، تي، لي) يان تيدايه، وا گهردان دهكرين:

(دهستتيوهردان): دهستي تي وهرده، دهستي تي وهردا.

(دانپيدانان): داني پيدا دهنيت، داني پيدا نا.

(سه رليشيواندن): سه ري لي ده شيوينيت. سه ري لي شيواند.

كاتي جيناوي لكاو ديت، جيا ده بنه وه:

پيم گوت، پيم وت. (نه ك: پيم گوت، پيم وت.)

ليمان سه ند. (نه ك: لي مان سه ند.)

۱۹

وشه‌ی نافه‌ره‌ه‌نگی:

تیکرا، وشه‌ی لیکدراو و دارپیژراو، که بوون به وشه‌ی فوره‌ه‌نگی، هم‌وو که‌رت‌ه‌کانیان پیکه‌وه بنووسرین، ده‌سته‌واژهی هاوه‌لکاری و هاوه‌لناوی که هیشتا نه‌بوونه‌ته وشه‌ی فوره‌ه‌نگی، که‌رت‌ه‌کانیان به‌جیا و لیک‌نزیک بنووسرین، وه‌ک چنگ له‌سه‌رشان.

۲۰

نیشانه‌کانی به‌رده‌وامبوون و ئه‌مر و نه‌ریکردن

ئهم فونیم و نیشانانه ده‌لکین به وشه‌کانه‌وه:
 ده‌رپویشت، نه‌ده‌رپویشت.
 ده‌مب‌رد، نه‌مده‌برد.
 هه‌لبگره. هه‌لمه‌گره. هه‌لنه‌گری، هه‌لنه‌فری،
 دابخه، دامه‌خه.

۲۱

(نه‌ی ره‌تکردنه‌وه)

(نه‌ی ره‌تکردنه‌وه به‌جیا ده‌نووسریت:
 نه‌دیم نه‌ده‌پوم.
 نه‌ئیه‌وه نه‌ئیمه‌هیچمان پی‌ناکریت.

۲۲

کیشیه‌ی (د):

(د)‌ی سه‌ره‌کی ئه‌و وشانه‌ی به (د) کۆتاییان هاتوو، له‌کاتی هاتنی "دا" که پاشگره‌نابیت بقرتینریت:
 له‌بن‌به‌رددا (نه‌ک: به‌ردا)،
 له‌ناو‌هه‌رددا (نه‌ک: هه‌ردا)

له هه‌ندیک ناوچه‌دا دهنگی (د) به شیوه‌یه‌کی نزیک له (و) بیژه ده‌کریت، ئه‌وه ته‌نیا بیژه‌کردنیک ناوچه‌یییه و له زمانی ئه‌ده‌بیدا بیگومان دهنگی (د) ریک وه‌ک خوی ده‌بیت بیژه بکریت.

ئه‌حمه‌د (نه‌ک: ئه‌حمه‌و)

قادر (نه‌ک: قایر)

۲۳

(پیشبه‌ندی (preposition):

پیشبه‌ندی دوو جوړه: (ساده و لیکدراو)، نالکیزین به وشه‌ی پیش و پاش خویانه‌وه: پیشبه‌ندی ساده:

ئه‌و به فرۆکه سه‌فه‌ر ده‌کات بو کوردستان.
تو له کوی ئه‌وت بینی؟

پیشبه‌ندی لیکدراو:

پینوسه‌که له‌سه‌ر میزه‌که‌یه.
کتیبه‌که له‌ژیر روژنامه‌که‌یه.
منداله‌که له‌ته‌نیشته‌ داره‌که وه‌ستاوه.
تارا له‌پال دیواره‌که چاوه‌ری ده‌کات.
کورپه‌که له‌ناو بیشکه‌که‌یه.
قیان له‌گه‌ل ئه‌وین چوو بو خویندنگه.

روونکردنه‌وه:

پیشبه‌ندی لیکدراو له دوو به‌ش پیک هاتوه، هیچ کامیان به‌ته‌نیایی ناتوانن له‌و دۆخه‌دا ئه‌رکی پیشبه‌نده‌که ته‌واو بکه‌ن، بۆیه پیوستیان به‌یه‌کتره، بو ته‌واوکردنی ئه‌رکی پیشبه‌نده‌که.

۲۴

(پاشبه‌ند):

پاشبه‌ند که جاروبار (پاشگر) یشیان پین و تراوه، هر ئامرازن وهک (ه، هوه، دا، ج، را) و ده‌لکینرین به‌دوای وشه‌وه، هر بویه (پاشبه‌ندی لکاو) یشیان پین ده‌وتریت، وهک: لیره‌دا.

ده‌چمه سلیمانی.

له که‌رکوک‌وه هاتووم.

ئه‌و له خو‌شیدا نازانیت چی بکات.

له مالدا ئه‌وم بی‌نی. (نه‌ک: له مال دا ئه‌وم بی‌نی).

ئه‌و له مالدا‌یه. (نه‌ک: ئه‌و له مال دایه).

له ئامیدیرا به پینان هات.

له چوارچراوه هاتوون.

به مال‌وه رو‌یشتووین.

(ده‌وربه‌ند، لابه‌ند circumposition):

ئه‌گه‌ر تیبینی ئه‌و پاشبه‌ندانه‌ی سه‌ره‌وه‌تان کردبیت ده‌بینن له پیش ناوه‌کانه‌وه پیشبه‌ندی (له) نووسراوه. وهک:

له مالدا

له که‌رکوک‌وه

هر کاتیک پیشبه‌ندیک و پاشبه‌ندیک پیکه‌وه بکه‌ونه ئه‌ملا و ئه‌ولای وشه‌یه‌که‌وه،

ئه‌وه پیی ده‌وتریت: (ده‌وربه‌ند، لابه‌ند circumposition).

له‌م دۆخانه‌دا پیشبه‌نده‌کان به سه‌ربه‌خو دنوو‌سرین و پاشبه‌نده‌کان ده‌لکین به

وشه‌کانی پیشیانه‌وه، وه‌کوو:

له کوردستاندا

له کرماشانه‌وه

له کوپوه

له تارانئ

له کوپرا

به ئاسمانه‌وه

تییینی: جاران بهم پاشبهندانه دهوترا "پاشگر" ئیستا پییان دهوتریت "پاشبهند".
ئهگهر له شوینیڤدا وشه‌ی پاشگرتان بینی، پیتان سه‌یر نه‌بییت.

۲۵

(نامرازی لیکده‌ر) به‌جیا دهنوسرین:

من و تو (نه‌ک: من و تو، من و تو)
تیکۆشه تا خوینت گهرمه. (نه‌ک: تیکۆشه تا خوینت گهرمه).
یا برۆ یا دانیشه. (نه‌ک: یا برۆ یا دانیشه).

۲۶

کیشه‌ی "بی"، "بی" و "به‌بی":

هەر کاتیک خاوه‌نداریتی له وشه‌که بسینریته‌وه پیکه‌وه دهنوسریت:
کورپکی بیکه‌س (نه‌ک: کورپکی بی که‌س)
بیخانوو، بیباوک، بیپاره (نه‌ک: بی خانوو، بی باوک، بی پاره).
بیئوی دهمکوژیت.
به‌بی تو ناچم. = بی تو ناچم.
به‌بی ئازادی ژیان ئه‌سته‌مه. = بی ئازادی ژیان ئه‌سته‌مه.

۲۷

هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی:

(هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی) پیکه‌وه دهنوسریت:
به‌هیواشی، به‌ئه‌سپایی، به‌په‌له (نه‌ک: به‌هیواشی، به‌ئه‌سپایی)
ئهو به‌جوانی دهدوینت.
"به" پیشگره، "به‌جوانی" هاوه‌لکاری چۆنیه‌تییه. پیشگر و وشه‌که پیکه‌وه دهنوسرین:
به‌جوانی.

سارا به‌هیواشی دهنوسیت.
چۆن دهنوسیت؟ - به‌هیواشی (هیواش).
(به‌نه‌رمی softly)

۲۸

ئامرازی (تر ترین) و وشەى (تر = دیکه):

ئامرازی پلەى بەراورد و پلەى بالا (تر، ترین) دەلکین بە وشەى پیش خۆیانەوہ:
جوان، جوانتر، جوانترین

بەلام وشەى (تر = دیکه) ئامراز نییە و وشەیهکە، بەجیا دەنوسریت:
پوژیکى تر (پوژیکى دیکه)
کەسیکی تر (کەسیکی دیکه)

۲۹

ئامرازی (نش) وشە کەرت ناکات:

بشەوئى ناتدەمى، نەشخۆى.
نەشەات، نەشمانگرت، بشمانبەن.

۳۰

وشەى بیگانه:

وشەى بیگانه ئەگەر زۆر تاییبەتى بوو بە رینووسى زمانەکەى خۆیەوہ دەخریتە
ناو کەوانەوہ، نمونە:

لە زمانى کوردیدا بە (فتحه، ضمه و کسره) دەوتریت: سەرە، بۆرە و ژیرە.
ئەگینا لە بارى ئاساییدا ھەر وشەیهکی بیگانه بە رینووسى کوردی دەنوسین:
ئەللا، قەلەم، سورەیا، فیکتۆر، بەغداد.

سەوان

ھەر لە کۆنەوہ ھەندیک دەنگ لە زمانى کوردیدا سەوان، وەک: (ئ):
گولئاو، بووہ بە گولاو،
ئینشائەللا، بووہ بە ئینشاللا.

گولئەندام بووہ بە گولەندام:

گولهندام ئه‌ی تهنافی گهردهنم زولفی پهریشانت
عیلاجی! چاره‌یی! روحمی! ئه‌مان دهستم به دامانت
"وهفایی"

نیشانه‌ی (تشدیدی) عهره‌بی
(تشدیدی) عهره‌بی به دووپاتبوونه‌وه دنووسریت:
(موحه‌مه‌د، نه‌ججار، به‌ننا).
جاری وایه یه‌کیک له پیته‌کان ده‌سوین:
موحه‌مه‌د، محمه‌د، نه‌جار.

۳۱

کیشهی (ده، ئه):

ههم له کرمانجی و ههم له ئه‌ده‌بیات و وێژهی کۆنی کوردیی ناوه‌راستدا ههمیشه
"ده" به‌کار هینراوه:

گهر ده‌پرسی من له‌به‌ر چی که‌م ده‌خۆم
من به‌ برسی قه‌ت مه‌زانه غه‌م ده‌خۆم
"نالی"

باشتره له زمانی ئه‌ده‌بیدا شیوه‌ی کۆنی "ده" پاریزین.

۳۲

(نیومه‌ودا semi-space):

زمانی کوردی زمانیکی لیکدراوییه، پرّه له وشه‌ی ساده (باران)، دارپێژراو به
پیشگر (داهیتان، به‌هیز)، به‌ پاشگر (خواردنه‌وه)، به‌ پیشبهند (له کوردستان) و به
پاشبهند (لێرده‌دا)، یان گهردان ده‌کرین (هه‌لم گرت، ده‌ستم لی دا). رینووسی هه‌موو
ئه‌مانه ههر له کۆنه‌وه دیاری کراون، یاسای خۆیان هه‌یه، یان ده‌لکینرین به‌ یه‌کتره‌وه
یان به‌جیا دنووسرین.

له بهر ئه وهی که یاسا و ریسهی رینووسی زمانی کوردی تیک نه چیت بۆ نووسینی
ئه مانه هه تا بکریت که لک له نیومه ودا وهرناگرین.

۳۳

کیشهی گۆرانی (وو) بۆ (ق):

نمونهی وهک (خانۆکه م کړی، جوانۆکه م ئاو دا). لادانیکی گه ورهیه له رینووس و
تیکدانی وشه ی پیکهاته ی وشه ی سه ره کییه، هه ر ده بیت بنووسریت:
خانوه که م کړی. جوانوه که م ئاو دا.

۳۴

(یه ک، یێک):

بۆ نووسینی "یێک" پاش بزویڤ باشتره که لک له "یه ک" وهر بگرین، چونکه ئاسانتره
له دوو پیتی (یێ، ههروه ها که متر (ی) دووپات ده بیته وه:
گرمه یه ک (نه ک: گرمه یێک).
شنۆییه ک (نه ک: شنۆییێک).
مه هابادییه ک (نه ک: مه هابادییێک)

۳۵

کیشهی جیناوی لکاوی تاک و کۆ:

له کاتی نووسینی جیناوی لکاودا نابیت پیتی (ی) له بیر بکریت. بۆ ئه وه گرنگه
مرۆف ئاگاداری خشته ی جیناوه لکاوه کان بیت:

کۆمه له	تاک	کۆ
کۆمه له ی ۱	قه د + م / ت / ی	مان / تان / یان
کۆمه له ی ۲	قه د + م / یت / -	ین / ان / ن
کۆمه له ی ۳	ده + ره گ + م / یت / ات، یت	ین / ان / ن
رانه بردوی		
تیپه ر و تینه په ر		
کۆمه له ی ۴	ب + ره گ + - / ه / -	- / ن / -
داخوازی		

نمونه:

کاری تپهپر: کومه له ی یه که م: (م، ت، ی - مان، تان، یان)
 کرپین: قهد (کرپی) + جیناو
 تاک: کریم، کرپیت، کرپی (نهک: کرپی)
 کو: کریمان، کرپیتان، کرپیان (نهک: کرپیان)

کاری تینه پهر: کومه له ی دووهم: (م، یت، X - ین، ن، ن)
 فرین: قهد (فری) + جیناو
 تاک: فریم، فرییت، فری
 کو: فریین، فرین، فرین

که وایت، کاتیک وشه ی پیش له جیناو، به "ی" کوتایی هاتیت، نایت "ی" جیناو
 له بیر بکریت، نمونه ی تر:

چیم وت؟ چیت وت؟ چیی وت؟
 چیمان وت؟ چیتان وت؟ چییان وت؟
 کوتاییم هات. کوتاییت هات. کوتایی هات.
 کوتاییمان هات. کوتاییتان هات. کوتایییان هات.
 حه نایی چی؟ هه موو خو خوینه قوربان.

۳۶

کیشهی تیکه لکردنی (ف)، (فا)، (وا):

له زمانی کوردیدا پیتی (ف = V) مان هه یه، ده بیت ئه و ناوانه ی له زمانه
 رۆژاوا بییه کاندان (V) یان تیدایه وهک خوی به (ف) بیاننوسین:
 فیکتور هوگو (نهک: فیکتور هوگو، ویکتور هوگو)
 فیدیو (نهک: ویدیو)
 فوئقو (نهک: ولو)
 ئرشیف، ئارشیف (نهک: ئرشیف، ئارشیف)
 ئیفا (نهک: ئیوا).

۳۷

رؤژانی ههفته:

شه‌ممه، یه‌کشه‌ممه (نه‌ک: یه‌ک شه‌ممه)، دووشه‌ممه (نه‌ک: دوو شه‌ممه).

به‌لام ئەگەر مه‌به‌ستمان یه‌کیک له رۆژه‌کانی ههفته بیته ئه‌وه به‌جیا ده‌ینوووسین:

من ته‌نیا یه‌ک هه‌ینی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا هه‌ینییه‌کی تر)

من ته‌نیا یه‌ک شه‌ممه‌ی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا شه‌ممه‌یه‌کی تر)

من ته‌نیا یه‌ک دووشه‌ممه‌ی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا دووشه‌ممه‌یه‌کی تر)

دارمیوه‌کان:

داره‌نار (نه‌ک: دار هه‌نار)، دارمۆز (نه‌ک: دار مۆز)، دارگوپز (نه‌ک: دار گوپز)،

دارمیو (نه‌ک: دار میو)

(به‌پی) و (به‌پی):

به‌جیا: به‌پی خۆی چوو بۆ لای دوکتۆر.

پیکه‌وه: به‌پی بریاره‌که جیبه‌جی بکه.

۳۸

ناوبه‌ندی (و):

هه‌مووان: هه‌مووان: هه‌مووان.

له وشه‌ی (هه‌مووان) دا بزوینی (ا) کار ده‌کاته سه‌ر بزوینی دریزی (وو û) و

کورتی ده‌کاته‌وه و ده‌یکاته بزوینی کورتی (و u) و ده‌بیته (هه‌موان)، چونکه دوو

زوین پیکه‌وه نانووسرین، ناوبه‌ندی (و) ده‌خینه نیوانیان و ده‌بیته: هه‌مووان (he-

muwan). که‌چی خه‌لک پینان وایه ئەمه‌یه (هه‌مووان hemûan).

که‌وا بیته له وشه‌ی (هه‌مووان) دا دوو بزوین به‌دوای یه‌کترا نه‌هاتون.

هه‌روه‌ها وشه‌کانی تری وه‌ک هاتوان، رۆیشتوان، که‌وتوو، به‌ستوو به‌هه‌مان

شیوه‌ن، واته پیک هاتون له (ووا uwa).

ناوبه‌ندی دريژ (وو) يان كورت (و)؟

هه‌نديك وشه‌ی ليك‌دراو به ناوبه‌ندی وهك (و) پيکه‌وه ده‌لكيترين، وهك:
 (هیلکه‌ورون، مشتومر، هاتوچۆ، ده‌ستوبرد). كاتيك كه ناوبه‌نده‌كه پاش بزوين
 دين ده‌نگه‌كه‌ی كورته و كاتيكيش پاش نه‌بزوين بين ده‌نگه‌كه‌ی دريژه، به‌لام له‌به‌ر
 ئه‌وه‌ی كه ناوبه‌ندمان هه‌ر به‌یهك (و) ديارى كردووه، هه‌ر به‌یهك (و) ده‌ياننوسين:
 (هاتوچۆ) پيويست ناكات له‌ دۆخى ليك‌دراودا بنوسين (هاتوچۆ) هه‌رچه‌نده‌ كه
 نووسينيشى به‌ هيچ شي‌وه‌يه‌كه‌ هه‌له‌ نييه.

(وا) مامه‌له‌ی وشه‌يه‌كى سه‌ربه‌خۆى له‌گه‌لدا ده‌كرت:

پيم و نييه، پيم و بوو، وا نه‌بوو، وا دياره.
 له‌ دۆخى رانه‌بردوودا، چونكه "ه" به‌ته‌نيا نانوسريت، به‌ ناوبه‌ندی (ي) دينه
 ته‌نيشت يه‌كتره‌وه: وايه

۳۹

کيشه‌ی نووسيني ناوه به‌ هاوه‌لناوه‌وه

وهك پيشتريش له‌ به‌شى ناوى ليك‌دراودا روون كراوه‌ته‌وه وشه‌ی ليك‌دراو كه به
 ناوبه‌ندی "ه" پيکه‌وه ليك‌ ده‌درين، پيکه‌وه ده‌نوسرين، وهك:
 گوله‌گه‌نم، مانگه‌شه‌وه
 به‌لام نابيت ئه‌و بزوينى (ه) يه‌ له‌گه‌ل بزوينى (ه) نووسيني ناو به‌ هاوه‌لناوه‌وه
 تيکه‌ل بكرت.

(ه) نووسيني ناو به‌ هاوه‌لناوه‌وه

ئهم بزوينه‌ ده‌لكيت به‌ كوتايي وشه‌يه‌ی يه‌كه‌م، به‌لام بۆشايي ده‌بيت له‌گه‌ل
 وشه‌ی دووه‌مه‌وه، نمونه:

شەوێ گەر مە که (نە ک: شەوێ گەر مە که).
 بە فرە زۆرە که، (نە ک: بە فرە زۆرە که)
 کچە جوانە که، (نە ک: کچە جوانە که)
 مندالە بزێوێ جوانە چاوشینە که
 (نە ک: مندالە بزێوێ جوانە چاوشینە که).

چونکە هاوێلناوێ کان لە گەڵ وشە کە دا وەک وشە ی لێ کدراو هە ژمار ناکرێن، بە لکو و پیناسە ی وشە کە دە کەن و ئە گەر پێ کە وە بنووسرێن دە توانیت زۆر دوورودرێژ ببیتە وە.

٤٠

چەند بریارێکی نوویی ئایتی لە پە یوێندی لە گەڵ زمانی کوردیدا

تێبینی:

لە کۆبوونە وە یە کی سەر هێلی ئایتیدا لە رێ کە وتی ۲۰۲۲/۰۶/۲۲ بریار درا کە هەر نیو مە و دا بە کار نە هینریت، چونکە لە کاتی نووسینیدا سیستە مە ئایتییە کان تیک دە دات. لێرە دا بە شیک لە و بریارانە دە خریتە بە ر دە ست:

رێسا و چەسپاندنی رینووسی زمانی کوردی

بۆ دروستکردنی هە لە چن (spell checker) یەک بۆ زمانی کوردی، وشە دانیک لە وشە پاست و دروستە کان و گەردانکردنی وشە کان و کردارە کان پێویستن. کلیلی سەر کە وتنی کاری هە لە چنە کە ئە وە یە کە ئەر کە کانی لە سەر رینووسیکی یە کگرتوو جێبە جێ بکرین.

لە سەر ئە و بنە مایانە ی کە ئە کادیمیای کورد لە نامیلکە ی راسپاردە کانی زمانی کوردیدا دای رشتوو و بە ریز دیاکو هاشمی بە نمونە و شیکاری لێکی داو نە تە وە و باسی کردوون کاری هە لە چنە کە ساز دە کریت.

لە و گرفتانه ی کە پێویستن چار بکرین و نە مینن، چ لە نووسراو ه ئە لیکترۆنییە کان و چ لە سەر هە ندیک تە ختە کلیل بریتین لە:

۱. به کارنه هینانی جیاکه رهوه (U+C۲۰۰).

لابردنی جیاکه رهوه (به Zero Width Non-Joiner ناسراوه)، که له نیوان وشه و هه ندیک له پیتته کاندای بۆ جوانکاری به کار هینراوه.

۲. به کارنه هینانی ته قه لّ یان داش له نیوان دوو وشه دا.

پیویسته که وشه لیکدراوه کان وه کوو خویان بنوسرینه وه، ئەگەر وشه که دریت بوو، ئەوا به بۆشایی بچووک بکرتنه وه.

۳. پیتی کورتکراوه لاتینییه کان/کوردیییه کان به خالّ جیا بکرتنه وه

زۆریک له کورتکراوه کان وه کوو (پدف PDF) یان (پدک: پارتی دیموکراتی کوردستان) پیویسته یه ک شیوهی یه کگرتوو بۆ نووسینه وه یان به کار بیریته، ئەویش دانانی خاله له نیوانی پیتته کاندای.

پ.د.ف

پ.د.ک

۵. هه ندیک تیبینی گشتی

۱. هه ولّ بدریته ئەو ته خته کلیلانهی که کراونه ته بنه رته برهویان پچ بدریته و ئەو برپارهی حکومهت زیندوو بکرتنه وه له فه رمانگه و به رپوه به رایه تیبیه کانی حکومه تدا.
 ۲. هه موو ئەوانه ی که کاری وه رگێران ده کهن، پیویسته پابه ند بن به به کارهینانی یه ک ته خته کلیل.

۳. هه موو کۆده کان و پیتته کوردیییه کان، ته خته کلیلی کوردی و شیوه کانی له سه رعه ره بی و ئینگلیزی نیرواوه بۆ گووگل، سامسونگ، ئەپل، هواوی و مایکروئسوفت. ئەگەر هه ر شوینیکی تر که ئەو کۆدانه به کار ناهینیت ئاگادار بکرتنه وه و نه خشه ی پیت و کۆده کانی پچ بدریته.

۴. وشيارکردنه وهی خه لکی بۆ به کارهینانی تهخته کللیکی یه گرتوو، بۆ نووسین به راست و دروستی و له پیناو نه هیشتنی هه لهی رینووس.

۴۱

وهلامی پرسپاری فیرخوازان:

ژماره بهم جوړه نهک بهم جوړه:

۱. خوراوا خورئاوا
۲. دهست خوش! دهستخوش!
۳. مهحوی مهحویی
۴. ههردووکمان ههردووکمان
۵. بهسه رچاو بهسه رچاو
۶. پیم وایه
- پیم وایه، پیم وایه. پیم وایه
۷. بهرانبه بهرامبه
۸. وادهزانم، وام زانی وادهزانم، وامزانی
۹. شه و شادا! شه و شادا!
۱۰. کشتوکال کشت و کال
۱۱. چوونه ژووره وه (ورود) چوونه ژووره وه (ورود)
۱۲. ئهوان چوونه ژووره وه. ئهوان چوونه ژووره وه.
۱۳. له مالدايه له مال دايه
۱۴. لانی کهم، لانی زور لانی کهم، لانی زور
۱۵. مشتومر مشت و مر
۱۶. دام نا، ههلم گرت دامنا، ههلمگرت
۱۷. دهخویندریت دهخویندریت
۱۸. جوانتر (پلهی بهراورد) جوان تر (پلهی بهراورد)
۱۹. پیاویکی تر (پیاویکی دیکه) پیاویکیتر (پیاویکی دیکه)

۲۰. له دایکبوونت پیروژ له دایکبوونت یروژ
۲۱. تهمه ندریژ بیت. تهمه ن دریژ بیت.
۲۲. روژی جیهانی کریکاران روژی جیهانی کریکاران
۲۳. به خیر هاتی. به خیر هاتی.
۲۴. به پیی خوئی چوو. به پیی خوئی چوو.
۲۵. به پیی بهرنامه. (طبق) به پیی بهرنامه. (طبق)
۲۶. دلناسک دل ناسک
۲۷. نییه نیه، نیه نیه
۲۸. ناویهندی "و" که وشه ی لیکدراو دروست دهکن ته نیا به شیوهی "و" دهنوسین نهک "وو":

هاتوچو، دهستوبرد، مشتومر هات و چو، هاتوچو

۲۹. پیشبهندی لیکدراو پیکه وه دهنوسرین، چونکه به ته نیا واتاکه ناگه یه نن:

له گهل، له سهر، له ژیر، له لای، له تهنیشت، له کن، له پال.

له سهر میزه که.

له پال داره که.

۳۰. رویشتبیت، کردبیت، هاتبیت رویشتبیت، کردبیت، هاتبیت
۳۱. ههر وهک ههر وهک
۳۲. ههموو جارئ ههموو جارئ

پاشه کی:

له م دنیای پیشکه وتووهی دیجیتالییه دا، ههموو نووسینیک له سهر بنه مای (۰) و (۱) و به کوردکردنه، رینووسی یه کدهست بو تومارکردن و به دوا داگه رانیان زور پیویسته. ده توان بکرینه بنه مای کاری گه وره تر بو دا هاتوودا.

ئه م رینووسه هه ولیکه بو لیکنزیککردنه وهی ههموو دهقه کان، زمان به ردهوام دهگوریت، با ئیمهش به ردهوام خومان نووژن بکهینه وه.

زوان کوردی و شیکاری جهشت فرههنگی کوردی خوارگ

کامران ره حیمی ■

مقدمه

این مقاله از نخستین کوششها در جهت نگارش مطالب ژورنالیستی اجتماعی - انتقادی به کردی جنوبی محسوب میشود که ۲۲ سال پیش در نشریه پیک ایلام مابین سالهای ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۰ منتشر شد. نظر به این مهم، نویسنده کوشیده است ضمن معیارسازی گویش میانجی و ارتباطی، از قابلیتها و توانیهای سایر گویشها، جهت انتقال معانی و مفاهیم جدید به واژه سازی و واژه گزینی بپردازد که به ترتیب با علامت یک ستاره(*) و دو ستاره (***) مشخص شده‌اند. لازم به ذکر است این مجموعه مقالات که برای اولین بار به صورت گسترده و با مطالب متنوع منتشر شد توسط دکتر علی حیات نیا تحت عنوان «زوان نیمه» در سال ۱۳۹۴ از سوی انتشارات زاگروس به زیور طبع آراسته شد. دیگر آن که مطابق نظرات دکتر جلادت بدرخان و پروفسور توفیق وهبی در یک قرن پیش و مصوبه فرهنگستان کوردی (کوری زانیاری کوردی) در سال ۱۹۴۵ در بغداد و مجمع علمی زبان کوردی (کوری زانستی زمانی کوردی) در سال ۱۳۸۱ در تهران، واجها و حروف خاص کوردی صرفاً با نوک فلش یعنی ۷ مشخص شوند و برای یکدستی و اتحاد از سایر علایم استفاده نشود. از سوی دیگر، قاطبه نویسندگان پر کار در ایلام، جهت یکدستی رسمالخط کوردی و پیروی از مصوبات فرهنگستان و پرهیز از هرج و مرج به نیت و انگیزه‌ی همگرایی و ممانعت از ایل و گویش زدگی و عدم افزایش حروف کوردی با توجه به ظرفیت کیبورد در این مقاله و دهها کتاب دیگر از حرف «ۆ» به جای حرف «و» استفاده کرده‌اند. در اتخاذ این تصمیم پیشرو، دلایل عقلانی و علمی بدین شرح مدنظر بوده‌است: نخست، این واج امروزه به دلیل عدم وجود کاراکتر عمومی در کلیه محیطها یا نقض فنی به شکلهای «یو، وی، و، و، و» نوشته میشود؛ دوم، ماهیت خط قراردادی است و ارتباطی به علم ندارد. از منظر سخت افزاری، شرکت مایکروسافت واو دو نقطه را در صفحه کلید تعبیه نکرده است و از لحاظ نرم افزاری، از جمله مشکلات فنی گاه و بی گاه این حرف در سایر نرم افزارها نظیر ایندیزان، اکسل، صفحات اینترنتی و اندورید و... این است که یا با کلیه فونتها همخوانی ندارد یا توانش و مانور اجرایی در کلیه آپشنها مانند سورت و... ندارد. محدودیت دکمه های صفحه کلید برای تعریف آواها و واجهای متعدد گویشهای کوردی به شکل حرف که بالغ بر ۵۰ مورد است، از دیگر نمونه

های این دشواری است. به طور نمونه در کردی سورانی دو نوع آوای «گ» و «ج» آغازین وجود دارد و واج «ا» خمیده تلفظ میشود و به عبارت دیگر این واج تلفظ نمیشود اما مبدعان این خط برای همگرایی با سایر گویشها و کلیت زبان کردی از این خصایص گویشی خود چشم پوشی کرده‌اند. همچنین در کرمانجی خراسان دو نوع «ت» وجود دارد و در کردی جنوبی علاوه بر واج مستقل «نگ» [n] دو نوع آوای «گ» پایانی وجود دارد؛ یکی از ضرورت‌های اجرای مقوله اساسی و مهم آموزش و تدریس زبان و ادبیات در مدارس و مراکز آموزش عالی معرفی الفبای متحد و یکدست برای کلیه گویشهای هم سو است زیرا ترویج تعدد حروف گویشها در کتابهای درسی برای دانش آموزان چه از دیدگاه اقتصادی و چه از نگاه عملی و عقلانی قابل قبول نمیباشد، اینکه برای هر شهر و شبه گویش کتاب مستقل تدوین شود و از سوی دیگر آموزگار نمیتواند به تدریس و املاي واحد بپردازد. او هفتدار به صورت پیشفرض در ویندوزهای ۸ و ۹ و ۱۰ تعبیه شده و مورد حمایت میکروسافت است. از همه مهمتر این حرف نماینده دو واج صامت و مصوت در جنوب است که دو تلفظ کاملاً متفاوت دارند و در آوانگار بین المللی (IPA) اولی را به صورت «t̪» و دومی را به صورت «t̪̃» نشان میدهند. بنابراین، در واقع یک شکل یکسان نیز ندارند؛ در ضمن این واج برخلاف نظر زبانشناسان محلی، مختص کردی جنوبی نیست بلکه واجی عمومی و بومی زاگرسنشینان است و در کلیه روستاها و برخی محلات سنندج به عنوان مرکز کوردستان ایران، شاهیندژ، منطقه عمومی لیلای و دهگلان و بارزان و گویش زازایی و در بخش عمدهای از گویشوران کرمانجی متداول و ملفوظ است؛ بدیهی است آواشناسی و واجشناسی حرفشناسی سه مقوله جدا از هم هستند در دو مورد اول مبنا بر تمایز و طبقه‌بندی استوار است زیرا واج مقولهای انتزاعی و ممیز معنی و ذهنی است در حالی که خط، سایه زبان و ملموس برای همگرایی و اشتراکات ابداع میشود. دیگر اینکه، در ایلام گویشوران کورده‌لی (پهلای) به عنوان جمعیت اول استان ایلام و لکها به عنوان جمعیت اول کوردان جنوب واج «ö» نیز وجود دارد که با توجه به محدودیت صفحه کلید و اصل مهم آموزش همگانی، پیشنهاد میشود این واج نیز با حرف «ۆ» نوشته‌شود. اما با این گفته منتقدان موافقم که حرف «ۆ» معادل واو معدوله در کردی میانی و شمالی است و ممکن است به خطای تلفظی منجر شود. با این

حال، با تمام مزایای که در باب خط متحد گفته شد ایراد اساسی محسوب نمیشود از سوی دیگر میتوان با یک تذکر یا یک جمله در پاورقی متون کوردی جنوبی، خواننده را با تلفظ خاص این واج آشنا کرد که هم خطای تلفظی مرتفع شود و هم اتحاد خط سرتاسری رعایت شود. در ضمن در تمام ملل، کارکرد الفبا برای اتحاد و افزایش اشتراکات و گسترش حوزه نفوذی زبان است اما متاسفانه در میان ما الفبا، سنگری برای هویت ایلی و لهجهگرایی شده‌است. به عنوان نمونه در زبان فارسی حرف «و» نماینده سه واج «O,U,V» است و به ندرت در خوانش دچار مشکل میشوند و در سایر زبانها برای آموزش همگانی مانند انگلیسی و فرانسوی به خصوص چینی، وضعیت بر همین منوال است. کوتاه سخن این که موضوع مذکور یک نظر پیشنهادی، قابل نقد یا پذیرش است و نزدیک به یک دهه علاوه بر تست و آموزش کلاسی، کارایی فنی خود را اثبات کرده‌است..

دۆشن روژی روژگاری ده دهوران وهرین، ههر دهئ ئیلام خوهمانه چل ئه‌قدال ئازا و عاقل و قسه‌خوهش بۆنه، که کاریان فه‌قهت گرده‌نشینی و باسِ خودا و په‌یغامبه‌ر و قسه‌یلِ خاس بۆه.

تا روژی، تیخ سه‌رده‌وا، ته‌خت و به‌ختیان شیونئ ؛ زقوم ده یه‌ئ لا، بی مالی ده لای تره‌و ، زوور پئان دیاری . تا جی که ده ناچاری په‌لام به‌نه ئشکه‌فتی. ئمجا ژه وه‌یشت ورسگی و روّتی‌لی که‌فنه چه‌بکه‌م، چه‌بکه‌م. زه‌مین یه‌خ و ئاسمان ره‌ق، پیر ئه‌قداله‌یل ناچار که‌ئ، گشت هاو‌ریه‌یل وموریده‌یلی ده ده‌ور خوه‌ئ کووه‌و بکه‌ئ. ئه‌قداله‌یل چۆ جار جارن، دۆمائی که‌می قسه‌ و باس و زکر و هوو هوو، چۆ چه‌مهری ده ده‌ور یه‌ک جه‌مه‌ دون. پیر روّ خه‌ئ وه یه‌کی له یارانئ ئۆشئ: « یه‌سه‌ دۆنی زقوم و ورسگی ده‌په‌سا به‌ن به‌ن گیانمان برن، تو که له گشت بۆچگتری ئه‌لس باوشئ هیزم و چیلگ گرده‌و بکه‌، تا ئاگره‌و بکه‌یم». پیانگ دوگه‌زی نام قه‌ئ چه‌ریانگ ، که‌می ده خویه‌و دوی که ئه‌را چه ده ناو‌ه‌میان وه وی وت. ئه‌را یه له ژیر کار دهر بچوو وه نه‌وه‌دلی و ناراحه‌تی ده‌س ئه‌ل شان ره‌فییق دنه‌ئ و دۆشئ: « وه شه‌رتئ دچم که ئه‌وه‌ل ئی ره‌فییق لا راسمه‌ بچوو». ره‌فیه‌یش واقئ به‌ئ وه ناراحه‌تی ئۆشئ: « منیش وه شه‌رتئ دچم که ئه‌وه‌ل ئی ره‌فییق که‌شمه‌ بچوو». خولاسه‌ ئی شه‌رت و مه‌رج باتله‌ ده نامیان خر خوه‌ئ تا دۆمائی چه‌نی ، زقوم سقان سووز، چۆ سان بان سه‌ریان، ره‌قتیان که‌ئ و گشت بی سه‌ر شوون دون...

یه خوو تا ئیره ده ویرتان بمینی، تا بچیمه سهر باستر. گشتمان زانیم خاسیش زانیم، زوانی که پی قسه کهیم و وه گهردی ئیوهت بۆمنه و هاوژین و هاوریمانه، کوردیه. ئی زوانه ههر چهن ده دریژای عمری، ده قیقه پی نه خوه نریاگه و نه ئوسریاگه، وه لی ده بین هزاران زوان ده دنیا مه قام چلم دیرئ. له ئی باوه ته زوانمان خاس توه نستگه ژه زهخم زه مان و زیان زوانه لیل تر ده ئەمان بوو.

وه لی یه، که زوان کوردی ده عمر دۆر و دریژ دو سئ هزار ساله ئی خوه ئی، چۆن حفز بۆه یا حفز کردنه باس تره. ئیمه باس ئە سلیمان یه سه که زوان کوردی ئیلام - که ده دهر و ده ئیشت وه کوردی فه لی ناسریاگه - چ بخوازیم (?) چ نه خوازیم دیرئ ده به ئین چوو، ئە وه ئیش ده قهرن بیس و یه کم، که ده ولاتمان، سداوسیمای مه رکه زی و ههفت ههفته نامه و هزاران بنوس و بنوش و روژنامه نوس دیرئ. ئمرووژه ئە گهر ده ولات ئاخر وه شه رمان خاس هۆردهو بویمن دۆنیم، زورم مه رد م وه رد زاروو ئیلیان فارسی ئوشن و ده عراقیش عه راوی. ئە وه ئیش چ فارسی؛ فارسی قه رقاتی که سه د به رابه ر ده فارسی چه پی چه واشه ئی کرماشان ناشیرین تره.

تازه وهختی ده کوچه و خیاوان جومه لیل نه کوردی نه فارسی جوور: «خاسم قوربان شما»، «وه ایشان وتم»، «خسته نباشن» و... له دهم سه واددار و بی سه واد، گه پ و بۆچگ، منال و مه زن، ئژنه وی، ده وه ئیشت خه نگ، ده یادت چوو، جوور هه میشان خوسه بخوه ی و مق بوه ی وه دل. ئمجا وهختی وه رد دانشجوو یا ئوستادی که رساله تیان روشنگه ریه، قسه دکه ی، قه ژمه رییان وه زوان و فره هه نگ خوه مانی دینای. یانه مودرنیته و پیشکه فتن گهن هالی بۆنه، فکر کهن فره هه نگ خوه مانی، یانی وه دۆما که فتن؛ وه ژیرپا ناین فره هه نگ ئە ژدادی و چه سپین وه یا و ئەق، به رابه ره وه رد پیشکه فتن و تکنولوژی! ده حالئ که مودرنیته هن قهرن بیسمه. ئیسه ده قهرن بیس و یه کم، پوست مودرن وه فکرنوو چه ن فره هه نگ و فره ده نگ، گشت فکره لیل شوونیستی و ئستعمارگه ره لیل فره خواز، بیشت سهر ناگه.

ئه لبهت ئیمه به دمان ده فارسی نیای. ئەرا یه که فارسی و کوردی له یه ئی بنه ماله ن وه لی ههر کامیان بایه ده جی خوه یان وه کار بچن. ئە گهر ئیمه ته قه لا بکه یم زوان کوردی و فارسی وه شیوه ئی علمی وزانستی دورس یاد بگریم، ده ئەسل، وه دلنیایی توانیم بۆشیم نه ته نیا خزمهت گه ورائ وه ههر دگ زوانه؛ به لکم وه ته مام

به شهريت كرديمنه چون زوان هەر ولاتى، به شى ده ميرات فرههنگى گشت جههانه. وه ئى هه مه وته زوان باوگ و باپيرانمان وه بووت نه زانكارى مهردم و په لپ كلاس و پرستيژ ئجتماعى، دىرى ده وهر چاومان گيان كنى، گشتمانيش كزو كوور و ته سلیم، فهقهت ئيسفاى گرتيمنه. ئايا رسالهت روشنفكرهیل و جامعه ناسهیل وژدان وريا فهقهت ئيسفاگهريه ! كه هەر چشتى ده بهين بچوو ئامار و ئهرقامى بگرن. ده قيق خه وهري بنوسن؟... ده راسى ئى دوزه مه ئى بى هويه تى و رهوان شىوياگيه ده كو هات؟ چۆ توشمان هاورد؟ ئمرووژه ئهرا حفز كوچگ نوسياگى يا چوارگله كاسه كوچله شكياگ، هزاران كهس مه ئموور نه ن و بودجه خه رج كه ن. ئوشن: يه ميرات باستانيه ده رو يانه توانيم ئه و بره سيم ئيمه كى بو منه و چ فرههنگ و ته مه دونى داشتيمنه. يانه گشتى دورس و وهجى . وهلى ئهرا چه زوان كوردى كه ريشگ ده ئه وستا و په هله وى دىرى هيمان زينگه و هه ناس كيشى هۆچ حمايه تى لى نيه و. زوانى كه ئه ژدادمان وه خو ن دل و نان به رو ده هلامات ترك و عه ره و موغول و... حفزى كردنه، تا وه دهس ئيمه ره سيه. جار جار ئوشم نه كه ئى ئيمه چۆ ئاك، ئاشوور، بابل و... ته رف تۆن بوويم و ده تاريخ فهقهت نامى ليمان بمينى . هه لبهت ئايم نه بايه ده، ده م له نه ات و نامه ي به ئى . هه ر له ئى ولات خوه مانه فره كه سه يل هه سن كه دووسدار و لاينگر زوان و فرههنگ خوه مانين وه لى وه داخه و ده قسه و تئوورى بانتر نيه چن (?) يانه فهقهت چوار قسه ي بازگ ياد گرته وه ده ئيلا و ئوولا ئوشنى. وهختى واده ي كار و عه مه ل ديايگه و وهر، يا خوه يان شارن يا هزار شه رت و مه رج دا تراشن.

خوه زه و چاره نؤس ئه و چل ئه قذاله نه وه توشمان . چون ئيمه يش جوور ئه وان چاوه رييم كهس تر يا كه سان تر كارى بكهن، ئه و كه سانيش چاوه ري ن ئيمه كارى بكه يم ده ي ده ور باتله، گير كه فيتيمنه مه گه رخودا خوه ي...

وه هه ر حال هه ر چشتى وه ئه لكه فته ، خاسه ئه و چل ئه قذاله مردن و ئيمه ده لان و چين ئه وان نيم (?) وه گه رنه ئى جگله ي جم و جو ليش ليمان نه و.

۱- بنؤس (نوسه ر) : نويسنده

۲- . وه ري ن (را بردو و) : گذشته، قديم.

۳- . گر ده نشينى (دو وره پهريزى) : گوشه گيرى، در اين جا در معنای اعتكاف به كار

رفته است ** *

- ۴- . پ.ه.لام: پناه .
- ۵- . وهیشت : فرط، شدت.
- ۶- . ورسگی و روّیه‌لی (برسیه‌تی و روتالی): فقر و برهنگی .
- ۷- . دهپه‌سا (خه‌ریکه) دارد.
- ۸- . دوگه‌زی(بالابه‌رز): کنایه از بلندقامت.
۹. نام قه‌ئ جه‌ریاگ (بریتیه له ئاماده بوون): شال محکم بر کمر بسته کنایه از آماده بودن .
- ۱۰- . واقی به‌ئ (سه‌ری سوپ ده‌بیّت): تعجب می‌کند.
- ۱۱- . خر خواهی (هه‌لده‌سووری): می‌چرخد.
- ۱۲- . چه‌ئی (ده‌میک): مدتی.
- ۱۳- . هاوژین : هم زیست
- ۱۴- . دریژای: طول*
- ۱۵- . بئوش (بیژهر): شاعرمراسم چمر. در این جا در معنای گوینده وشاعر**
- ۱۶- . روزنامه نؤس: روزنامه نگار*
- ۱۷- . هوردهو بویمن (ورد ببینه‌وه): به دقت بنگریم.
- ۱۸- . زورم(زوربه): اکثریت .
- ۱۹- . قه‌ژمه‌ریئان(گالته‌یان): مسخرشان
- ۲۰- . پیشکه‌فتن (پیشکه‌وتن): پیشرفت*
- ۲۱- . فره‌ده‌نگی:چند صدایی، تکثر*
- ۲۲- . فره‌خواز: زیاده طلب*
- ۲۳- . بئه‌ماله: به چند خانوار درطایفه گفته می‌شود. در این جا به معنای خانواده**
- ۲۴- . وه دلنایی: با اطمینان**
- ۲۵- . وته: گفته**
- ۲۶- . وه بووت (به‌م بونه‌وه): سبب
- ۲۷- . په‌لپ: بهانه
- ۲۸- . وژدان وریا :وجدان هوشیار، بیدار،منصف*
- ۲۹- . ئیسفاگه‌ری(چاودی‌ری):نظاره‌گری*
- ۳۰- . دوزمه‌(دۆز، کیشه): مسئله، مشکل ،مصیبت**

- ۳۱- رهوان شیویاگی : روان آشفتگی *
- ۳۲- کوچگِ نویاگی (به‌رد نووسراوه): سنگ نبشته *
- ۳۳- وهجی (شیاو): مناسب
- ۳۴- هلامات(ههلمهت): یورش
- ۳۵- تهرف تون (ته‌فره توون): پراکنده و متلاشی
- ۳۶- نامه‌ی(نهامهت): یاس و بد بختی
- ۳۷- لاینگر : طرفدار، حامی ** *
- ۳۸- وه داخه‌و(به داخه‌وه): متاسفانه *
- ۳۹- قسه‌ئ بازگ (قسه‌ی قوپ): حرفهای سیاه و سفید در این جا مهملات، چرند و پرند ** *
- ۴۰- خوه‌زه‌و(خوزگه): ای کاش
- ۴۱- چاره‌نوس: سرنوشت
- ۴۲- ئەلکه‌فت(هه‌لکه‌وت، هات) : شانس و اقبال
- ۴۳- لان و چین : نسل
- ۴۴- جم و جؤل: فعالیت

خهسارناسی کوردی خوارین ده چه مسار زوان ناسی

ک. پالیزبان

پیشه‌کی

یه‌کی ده په‌له‌یل زوان کوردی ک ده شاره‌یل فریه‌ی ده ولاته‌یل کوردزوان وه کار چووک «کوردی خوارین» ه. مینورسکی ئیران ناس و رووژئه‌لات ناس رووسی ئه‌پرا ئه‌وه‌ل جار ده سال ۱۹۴۳ نام ئی په‌له ده زوان کوردی «کوردی جنوبی» نا. کوردی خوارین زوورم ده ئیلام، کرماشان و خانه‌قین وه کار چوو. ده ئی چهن سال دوماگه په‌یجوریه‌یل زوان ناسی فریه و وه‌ر چیه‌م گری ده بان کوردی خوارگ ئه‌نجام گرتگه وه‌لام گیجه‌له‌یلگیس ده‌ی نامه هه‌س ک بایه‌د چاره بوون تا ده بانان فیشتر و خاستر ده بان ئی لق گه‌په ده زوان کوردی کار بکری.

ده ئی مه‌قاله گیجه‌له‌یلگی شیه و بۆنه ک زوورم په‌یجوریه‌یل زوان ناسی و کوردی خوارین تۆشیا هاتنه و هالیم ده وه‌ره‌سی کارناسه‌یل فکری ئه‌پرایان نه‌کریاگه.

وشه‌ کلیل: کوردی خوارین، خسارناسی

۱. نام

هالیمان ده نام نۆسه‌ره‌یل، په‌یجوریه‌یل و لاینیداره‌یل زوان کوردی ئه‌پرا ئی په‌له ده زوان کوردی نام یه‌که‌وگیریگ وه کار نیه‌چووک.

بری تۆشن کوردی خوارگ، بر تره‌کیش ئه‌لخوسوس ده عراق، تۆشن فه‌یلی یان لوپی. بریگیس ده که‌له‌ری ئستفاده که‌ن. هه‌ ئه‌ و چنه ک ده یه‌ وه‌ریش وتریا، کوردی خوارین هام لفیگه ئه‌پرا Southern Kurdish انگلیسی ک یه‌کم جار مینورسکی برده‌ی کار. مینورسکی وه ئی بووته‌و ده ئی که‌لیمه ئستفاده کرد ک نیشان بیگ ئی کوردیه ده خوار (جنوب) ولاته‌یل کوردزوان چووک کار. وانه ک ده فه‌یلی یان لوپی ئستفاده که‌ن هانه عراق و فریه ده باره‌ی ئی کوردیه ده ئیران نیه‌زانن. لوپی ک ده زوان ناسی وه یه‌ی زوان جنوب غه‌ربی ناسنه‌ی و فریه وه‌رد کوردی فاسله‌ دیری، ئه‌مانی تۆهنیم ده فه‌یلی ئه‌پرا ئو کوردیه ئستفاده بکه‌یم

ک ده عراق ئۆشری ئوو هامیته وهرده رهوی بۆه. ده بارهئ که له پری بایه ته بۆشیم ک که له پری ته نیا یه کی ده په له یل کوردی خوارینه و نیه و ئه را گیشتیان بچووگه کار. بری ده په یجووهریل و نۆسه ره یلیش ئۆشن «خوارین» یانی که م مایه و که م ئه رزش و ئیمه نه بایه د خوارین به ریمه کار. ده جواو ئی که سه یله بایه د بۆشیم ک ئی لفه هۆچ لقووزی باری نییه و ته نیا ده قورشنگ جوغرافیاییه و نوو پریگه زوان. مه سه له ن ئالمانی سفلا (سفلی) شکلی ده ئالمانیه ک ده به شی ده ئالمان و هولهند وه ئی قسیه که ن ئوو هالیم که سی نه وتگه ئه را چه وه زوان ئیمه ئۆشن سفلی (Low German).

۲. ولاته یل کوردی خوارین

هه نزای ک نام کوردی خوارین بریه ئی، زوورم ئیلام و کرماشان و خانه قین که فیکه و هۆر؛ وه لام بایه ت بۆشیم ک ده راسی کوردی خوارین یه کی ده په له یل قورس زوان کوردیه ک ده ئوستانه یل فریه ئی چووگه کار ک ئه یانه ن: ئازهره بایجان خوه رئاوا (کوردی چاردوولی ده شاهین دژ و تکاب)، کوردسان (قوروه و بیجار)، هه مه دان (نه هاوهند، ره زهن، ئه سه دئاباد، تۆسرکان و که بوهره ئاهه نگ)، کرماشان، ئیلام، لورستان و جیه یلیگیش ده خووزستان جۆر سه ره بندهر و خوهره مشه هر و ده عراقیش ده خانه قین، کووت، منه لی، زرباتیه و جه سان.

۳. له کی

یه ک تر ده گیچه له یلیگ ک ده په یجووهریه یل زوان ناسی فریه دیایگه وهر چیه م یه سه ک هالیمان دیاری نه وه ک له کی به شی ده زوان کوردیه یان نه. ده نام په یجووهریه یل و مه له وه نه یل جورواجوور، سی وه زیه ت ئه را له کی دۆنیمن؛ بری ئۆشن له کی خوه ئی زوان جیایگه، بریگیش ئۆشن له کی ژیرپه لی ده کوردیه ک که فیکه نام کوردی خوارگ، ئوو بریگیش وه ژیرپه لی ده لوری زاننه ئی. چه ن سالیگه زوورم له که یل خوه یانیش هانه و شوون یه ک له کی وه یه ئی زوان جیای بناسریگ.

۴. نۆسمان

یهک تر ده گیچه‌له‌یلی ک کوردی خوارین گیرووده‌ئی بۆه یه‌سه ک نۆسمان یان ریئۆس زوان کوردی ئەو جۆره ک بایه‌د، ده نام مه‌ردم جی نه‌که‌فتگه و تا جیی ک بری ده نۆسه‌ره‌یلش کتاوه‌یل کوردییان وه نۆسمان فارسی نۆسنن و ئەپرا یه ک وه خه‌یال خوه‌ییان کومه‌ک کتاوخوه‌نه‌یل بکه‌ن په‌لام به‌ن وه ئیعبابه‌یلی ک ده بان که‌لیمه نۆسنن و فریه‌یش ده باسه‌واده‌یل هم هه ده ئی خه‌ت فارسیه ئەپرا کوردی نۆسانن ده فه‌زای مه‌جازی ئستفاده که‌ن. ده جی تره‌کیشه‌و، ده نام ئەوانه‌یش ک کوردی خوه‌نن و کوردی نۆسنن، هالیم ئختلاف هه‌س؛ مه‌سه‌له‌ن، ئەپرا نیشانه‌ئ "ۆ" که ده‌نگ دیاری کوردی خوارینه، بری "ۆ" نۆسنن و بر تره‌کیش ک زوورم وه‌ره‌و سورانی کیشن، ده نیشانه‌ئ "ۆ" ئستفاده که‌ن و خوه‌ییان ده‌ئ واقعیته‌ه‌نه‌ لا ک ئەگه‌ر "رۆن" (روغن) وه "رۆن" (آشکار) بنۆسری مانای که‌لیمه گۆه‌ری.

۵. زوان دالگی کوردی

زوان ناسه‌یل ئۆشن ئەگه‌ر که‌سی بخوازی ریشگ زوانیگ دراری، وه‌کارته‌رین شیوه یه‌سه ک وه‌رد چین نوو وه زوان دالگیان نه‌ؤشیم. وه داخه‌و ده جییه‌یلی ک کوردی خوارگ قسیه کرئ فریه ده باوگ و دالگه‌یل وه‌رد زا‌رووه‌یلیان کوردی نیه‌ؤشن و فارسی وتن نیشانه‌ئ ئەپرا قووز بۆنه و ئەگه‌ر هه وه‌ئ چنه پیش بچوو، ئەپرا سی سال تر، ده‌ئ ولاته‌یله ده زوان کوردی هه نامی مینیگ.

۶. په‌خشان

ئه‌گه‌ر بخوازیم ده قورشنگ زوان ناسی جه‌سته (Corpus Linguistics) وه کوردی خوارین بنووریم، گاهه‌س بۆشیم دیاری ته‌رین گیچه‌لی یه‌سه ک زوورم جه‌سته و سه‌رچاوه‌یل زوانی شیعرن نه په‌خشان و هه وه‌ئ بووته‌یشه‌و ئەپرا لف سازین که‌لیمه‌یل بغه‌یران و مه‌فه‌وومه‌یل نوو ده‌س نۆسه‌ره‌یل و په‌یجوره‌یل به‌سیاگه‌سه‌و. په‌س ئەگه‌ر بخوازیم ده بانان ئەپرا که‌لیمه‌سازین ده کوردی خوارگ هه‌وه‌جه‌مان ئەو زوانه‌یل تره‌ک نه‌که‌فی، بایه‌د فیشتر چیه‌مان وه په‌خشان بوو.

واژه‌نامه:

زوورم: زۆربه
په یجور: لیکۆلینه ر
په یجوری: لیکۆلینه وه
گیچه‌ل: کیشه
بانان: داهاتوو
وه ره‌سی: لایه ن
هالیم: هیشتا
ئه مانی: به لام
قورشنگ: قورژبن
هه‌نزا: کات
مه‌لوه‌ن: سه‌رچاوه
نۆسمان: رینووس
گۆه‌رپ: ئه‌گۆرپ
قووز: قۆز
بووت: بوونه
حه‌وه‌جه: پینداویستی
چه‌مسار: روانگه

بابا تاهیری عوریان؛
سامانیکی به پیژ بو رسه نایه تی نه ده بیاتی
نه ته وهیی و به راورد کارییه کی شیوا ناسانه ی نه ده بی

■ عادل محهمه دیوور*

پوخته

بابا تاهیر شاعیر و زانای ناسراوی سەدەى یازدەى زایینی و پینجی کۆچی مانگیه و له سەردەمى «توغرۆل بەگى سەلجوقى» دا ژیاوه. پینشگری (بابا) و پاشگری (عوریان) له پیکهاتەى ناوهکەیهوه (بابا تاهیری عوریان): دەربیرینی دوو واتای هیماییه؛ بابا هاوسەنگى وشەى شیخ، مورشید و پیره و نیشانەى وارەستەیی ئوسلووبى ئایینی یارسانىی ئەم شاعیرهیه و عوریانیش یانی (پروتەلە) که پروت و بى پەردە و راشکاوانە، وتەکانى راگەیاندوه. پانتایی کەسایەتیی زمانى، هزرى و ئەدەبى بابا بەرفراونە، بۆیه نازناوى جۆراوجۆر بە سەریدا براوه و هەر لایەن و ئەتیکیکیش بە جۆریک ویستووێهەلیدووړیت بە پیکهاتەى پروناکبیرى خۆیهوه و رادەى هەست و سۆزى شوناسى ئەدەبى بۆ خۆى بەرز بکاتەو: بابا تاهیری فارس، بابا تاهیری هەمەدانى، بابا تاهیری راجى و رازى، بابا تاهیری لۆر، لەک، کورد و... ئەمانە گوزارەگەلیکن که باس لەم بۆچونەى ئیمە دەکەن. سەرەرای ئەم سۆز و دلۆقانییه؛ هیشتاکوو ئەم زاتە بە تەواوى نەناسراوه هەم ژیان، بەسەرھات و هەمیش فۆرم و ناوەرۆکى دەقەکەى تا ئەمىستاکەش شیاوى تیرامان و سەرنجى شروڤه و شیکارى بەنرخترن و ھۆکارى خولقاندنى ئەم وتارەش لەم زەمىنە زمانى - ئەدەبى و بەدواچونەوهدا، خۆى دەبینیتەوه.

وشەگەلى سەرەكى

بابا تاهیر، ئورامەن، شیوازی ئەدەبى، سامانى کوردى، یارسان و...

۱ - پینشەكى

بە ھۆى ناشارەزایى لیتۆژەرانى ئیرانى و تەنانتە خودى کوردەوه بە تەسەل بەراوردکاریى ئاکادیمیى لە سەر شیوازی ئاوازی «هورامى و هورامى بیژى»، بە تیکرا تاییەتمەندییەکانى کیشى شیعری کوردى لە گەل ئورامەنەکانى بابادا نەکراوه و ئەوہى ھەیه تەنیا میژووی سالى، مانگ و پۆژى ژيانى ئەم شاعیره دەگریتەوه و یان بە جۆریک که دوابى باسى لە سەر دەکەین، ھەولداراوه که کاکلەى شیوازه ئەدەبیەکەى بە لایندا ببەن. لەم راستادا هیشتا شیوازی راستەكى چەشنە ئەدەبییەکەى و رى و پینچکەى ئەم شاعیرە، بە لیلی ماوہتەوہوه. سووچەکانى ژیان و چۆنیتی فیربوونى زانست، ماریفەت و رینچکەى

عیرفانی، ته‌ماوی و نادیارن؛ تا ئەو شوینە که «ئیدوارد هیرۆن ئالین» بابا تاهیر به که‌سایه‌تیه‌کی لیئ و ته‌ماوی ده‌زانیت و ده‌لایت: له باره‌ی باباوه هیچ نازانین (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۷۵۱/۱۰)، ئەم گوزاره ئەمه ده‌گه‌یه‌نیت که ئەو زانیاریانه‌ی که له تیکسته‌کاندا هه‌ن سه‌قه‌تن و نه‌یان‌توانیوه سیمای راسته‌کی ئەم زاته بناسین. له‌م شیکارییه‌دا و له لایه‌ن نووسه‌ری ئەم دێرانه‌وه بۆ یه‌که‌م جار کۆشش کراوه به‌ پینودانگی تیرمه‌کانی زانستی شیوازناسی، له‌ شیوه‌ی ئەده‌بی و پووکردی هونه‌ری ئەم شاعیره‌ مه‌زنه‌ ئاوریک بداته‌وه و بیسه‌لمینیت که بابا سه‌ره‌رای ئەوه میراتبه‌ریکی هاوبه‌شی ئەده‌بی گه‌لانه و که‌سایه‌تیه‌که‌ی دابه‌شکراوه؛ به‌لام ژیرخانی شیوازه‌که‌ی و فۆرمه‌ شیعرییه‌که‌ی له‌ سه‌ر «ئوورامه‌ن» یان له‌حن و کیشی «هورامی» دانراوه و ده‌کریت وه‌ک گه‌نجینه‌یه‌کی به‌ پیزی بزانی بۆ سه‌رجه‌م زمان و ئەده‌بیاتی کوردی و سووژه‌یه‌کی به‌رچاویش بیت بۆ باقی لیکۆله‌رانی دونگه‌ی شاعر و ئەده‌ب که‌ درێژه‌ده‌ری ئەم بابته‌ زانسته‌ بن.

۱-۱- پێشینه‌ی لیکۆلینه‌وه

بابا تاهیر شاعیریکی ناسراوه و بۆ ناسین و ناساندنی ئەم زاته، هه‌ولێ توژینه‌وه‌ی جۆراوجۆر و به‌رفراوانی بۆ دراوه و له‌م به‌ستینه‌دا پوانگه‌ی جیاواز و فرده‌نگه‌ی لیکه‌وتوه‌ته‌وه. هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران و لیکۆله‌رانی سه‌رده‌م، بابا به‌ «راژی»، «راجی»، «رازی»، ناوده‌به‌ن. له‌ راژی، راجی و رازی مه‌به‌ستیان شیوه‌زاری خه‌لکی «په‌ی» له‌ جوغرافیای ناوه‌ندی ئێرانه. هه‌ندیکیش زمانی شیعره‌کانی به‌ «لوری» ده‌زانن. "ریپکا" زمانی شیعره‌کانی بابا به‌ «مه‌حه‌لی، ناوچه‌یی» و ئەده‌بی سه‌رزاره‌کیی جه‌ماوه‌ر ده‌زانیت (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱، ۷۵۴-۷۵۳). ئەبراهامیان پینوایه‌ نیوان زمانی بابا و که‌لیمیه‌کان نزیکایه‌تی هه‌یه (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱، ۷۵۴) و ناقل خانله‌ری ئەم بۆچوونه‌ی ره‌فزکردۆته‌وه (خانله‌ری، ۱۳۵۴: ۳۸-۳۹). ئیدوارد براون ئاماژه ده‌کات به‌ پوانگه‌ی هه‌ندیک له‌ پۆژه‌ه‌لاتناسان و له‌ زمان کلمان هواره‌وه ده‌لایت زاری هۆنراوه‌کانی بابا زاری شیوه‌کانی پۆژاوا‌ی ئێرانه (مادی نوێ، پاله‌وی موسلمان) که له‌ گه‌ل زمانی ئاوێستادا پینوه‌ندی ره‌چه‌له‌کییان هه‌یه. (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱، ۷۵۴). یان ده‌نووسن بابا تاهیر چه‌ند شیعری به‌ زمانی کوردیی

هورامی بۆ پروونکردنه‌وه‌ی ئایینی یارسان، هۆنیوه‌ته‌وه و ناردوونی بۆ یاران‌ی ئەهلی حه‌قیقه‌ت/اهل حق(عه‌باسی، ۱۳۷۷: زریبار، ژ ۲، ل ۶۰). به‌تیکرا له‌ تیکسته ئایینه‌کانی برائانی ئەهل حه‌ق بابا تاهیر یه‌ک‌یکه له‌ رابه‌رانی کۆنی یارسان (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۱۸۹) و هاوبیر و را و هاو‌رازی شاخۆشین‌ی لورستانی، ۴۶۷-۴۰۶ ک.م (صفی‌زاده صدیق، ۱۳۷۶: دانشنامه نام‌آوران یارسان). نووسه‌ریکتر ده‌لێت بابا تاهیری کورد، په‌سه‌نترین و مه‌زنترین دووبه‌یتی بیژی ئیرانه و نازناوی بابای شاعیرانی بۆ هیناوه و نمونه‌یه‌ک له‌ دووبه‌یتییه کوردیه لوریه‌یه‌کانی چاپکردوه له‌ گه‌ل ئەو تیکستانه‌دا که له‌م دواییدا چاپکراون و فارس‌یزه‌کراون جیاوازی ئەوتۆیان هه‌یه (یاسمی، ۱۳۴۵: مجله‌ ارمغان/۷۰-۶۶). له‌ راستیدا زمانی په‌سه‌نی ده‌قه‌که‌ی بابا هه‌مان کوردی لوری، فه‌یلی و گۆرانییه (خه‌زنه‌دار، ۲۰۰۱: ۱۹۱) که له‌ گه‌ل فارسی ده‌ریدا جیاوازیان هه‌یه و شه‌مس قه‌یس‌یش به‌ هه‌له‌ی زه‌ق و لادان له‌ عه‌رووز ناویان لێده‌بات (کریمیان سردشتی، ۱۳۸۶: ۷۶۲) و به‌ پای توژکاران هه‌ر ئەم جیاوازییه‌(هه‌له‌کان) له‌ ئاستی کیش و زماندا ده‌بێته‌ پێشانده‌ری سیمای راسته‌کی ده‌قه‌کانی بابا که له‌و ده‌مه‌دا ژیاوه (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۴۰۱).

۱-۲- سووچه‌ پوانینیکی جیاواز بۆ شیوازه‌ نه‌ده‌بیه‌که‌ی بابا

ئهو ته‌رزه‌ پوانینه‌ی که ئاماژه‌یان پندرا ئەم راستیه‌ ده‌رده‌خات که که‌سه‌یه‌تی "بابا" هه‌مه‌ لایه‌نه و زایه‌له‌ی شیعره‌کانی فره‌ ده‌نگه‌ن و هه‌لگری هه‌ندیک په‌وشی مۆسیقای و مه‌نه‌جی ئەده‌بی تایبه‌ت به‌ خویانن که له‌ په‌وتی میژوودا به‌ هۆی هه‌ندێ پارامیتری سیاسی، فه‌ره‌هنگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه، گۆرانکاری به‌ سه‌ر ده‌قه‌که‌یدا هاتوه و هه‌ر لایه‌نیک به‌ ویست و خواست و به‌رژه‌وه‌ندی خۆی ئاوپری لێداوه‌ته‌وه و به‌ره‌و ئاقاری ئیراده‌ی خۆی بردوونی و "بابا"ی به‌ مولکی خۆی له‌ قه‌لمداوه. خودی باباش برۆای پته‌وی به‌ خۆی هه‌بووه. له‌ دووبه‌یتییه‌کدا خۆی به‌ ده‌ریا و ئەلیف^۱ شۆبه‌اندوه و پێی وایه‌ گه‌وره‌ زانا و شاعیریکی به‌رجه‌سته و جیاوازی سه‌رده‌مه‌ که له‌و هه‌زاره‌دا به‌ ده‌گه‌من هه‌لکه‌وتوه و سه‌ریه‌لداوه. ئەگه‌رچی ئەم دووبه‌یتییه‌ واتا و ده‌لاله‌تی عیرفانی و هیرمنۆتیکی زۆرت‌ریش هه‌لده‌گریت:

۱ - ئەلیفی یه‌که‌م هه‌زاره و ئەلیفی دووهم یانی مروڤی خه‌ده‌نگ و به‌رجه‌سته

مو آن بحر م که در ظرف آمدستم
 مو آن نقطه که در حرف آمدستم
 به هر الفی، الف قدی برآیو
 الف قدم که در الف آمدستم

(دیوان شعر بابا طاهر عریان همدانی، ۱۳۶۱: ۱۷)

ئەگەرچی له سه‌رخانی هونه‌ره‌که‌ی بابادا هه‌ندیگ خالی جیاواز - به دست تیوهردان، ده‌بینریت به‌لام به لیتۆژینه‌وه‌ی زانستی زمانه‌وانی و شیوازاناسیی ئەده‌بی، راستیییه‌کان ویناتر و شه‌فاقر دینه ریچکه‌ی راستیییه‌وه و دهرده‌که‌ویت که ژیرخانی زمانه‌که‌ی بابا «ئوورامهن یا هورامی» یه و که له‌پێبازه میژووی - ئایینییه‌که‌یدا، لیکۆله‌ران و رۆژه‌لاتناسان به‌گۆران ناساندوویانه و هاوبه‌ندیی فورم و ناوه‌رۆکی له‌گه‌ل ته‌واو شیوه‌کانی تری کوردیدا هه‌یه و بیگومان ده‌بیت به «سامانی ئەده‌بیی کوردی» بژمی‌دریت (مه‌مه‌دپوور، ۲۰۱۲: ۸۲). هه‌ن راقه‌کاران و ره‌خه‌کارانیک که بی‌ده‌مارگرژی له‌سه‌ر ئەم راستیییه؛ بابه‌تیانه هاتونه‌وه‌گۆ و به‌پێوانه‌ی لۆژیکی ره‌خه‌ و لیتۆژینه‌وه‌ی زانستی له‌باره‌ی ئەم شاعیره‌وه هه‌ندیگ له‌و غه‌دره‌ی که لێی کراوه، سه‌راوه‌ته‌وه و تۆزی زه‌مه‌نی لێ رامالراوه. له‌م پێوه‌ندییه‌دا گوتراوه: به‌هۆی دلۆفانی هۆنراوه‌فه‌له‌ویاتی ئەم شاعیره‌ له‌نیو دلی جه‌ماوه‌ردا جیی گرتبوو و سه‌رزاری ده‌گوترانه‌وه، بۆیه‌ ورده‌ ورده‌ پیکهاته ره‌سه‌نه‌که‌یان گۆری و یان به‌ زمانی ره‌سمی فارسی(ده‌ری) نزیک کرایه‌وه (صفا، ب ۲/ ۳۸۵ ل: ۱۳۶۶).

۱-۳- شیوازی ئوورامهن/ هورامی چه‌ جوهره‌ شیعریکه‌ و

قابیلیه‌ته‌ هونه‌ری و ئەده‌بییه‌کانی چین؟

زمانه‌وانه‌کان پێیان وایه‌ که نه‌غمه‌ یان «له‌حن، تون، Ton» ی هورامی(اورامن) جوهریکه‌ له‌ سه‌روود و (ملحونات فه‌له‌وه‌ی)، مه‌لحوون یانی خویندراوه. دێره‌کانی له‌ سه‌ر پێوانه‌ی(یازده‌ بره‌گه‌یی) کیشانه‌ کراون. له‌م پوانگه‌وه «ئورامهن»، کۆنتر له‌ زانستی (عه‌رووزی) عه‌ره‌ب ده‌نوینریت. عه‌رووزوانه‌کان بۆ ئەوه‌ی فورماسیۆن(تان و پۆ)ی ئەم کیشه‌ ره‌سه‌نه‌ له‌ گه‌ل پایه‌کانی(افاعیل)ی زانستی عه‌رووزدا بیگۆنجین و عه‌رووزی بده‌نه‌ قه‌له‌م، به‌ پێوه‌ری ریساکانی عه‌رووز خویندراوه‌ته‌وه و

فۆرمى (مفاعيلن، مفاعيلن، فعولن)، دهرياي ههزهجي شهشى قرتاو(مهحزوف) يان كورتكراويان(مقصور) بۆ كيشانه كردوه (شميسا، ۱۳۶۳: ۲۹۰-۲۸۹).

ئەم چەشنە وتنەو لە فەرھەنگى زارەكىي ناوچەكەو وەرگىراو (دايرەالمعارف بزرگ اسلامى، ج ۱۰/۷۵۴)، بۆيە گوتراو: «ملحون»، مەلحوونيش يانى سەرزارى و گوتارى، تا لە زارى ئەو خەلكانەو كە دايانناو، نەخويندريئەو، كيشە راستەكيبەكەي دەرناكەويت. هەندىك لە راقەكاران ئەم شىوہ سرودانەيان بە «شىوازى هورامى، اورامن» لە ئاوازي كورديدا(سبک هورامى در آواز كردى) ناو بردووہ (ابوترايبان، ۱۳۸۵: ۱۰). لە روانگەي ئەوانەو لەحنى «هورامى» لە زمانى كورديدا، بە شىوازىكى تايبەتى گۆرانى وتنەو «آوازه خوانى» دەوترىت كە ريخ و بنچكەكەي، ئەدەبى جەماوەر و سەرزارەكيبەكە بۆ رابردووويەكى زۆر دوور لە لايەن گۆسانەكان و دەنگچرانەو دەگەپيئەو(موزن جامى، ۱۳۷۹: ۹۰) و (خالقى مطلق، ۱۳۷۲: ۲۲-۲۷-۴۴). ئەمىستاكە تەنيا لە لايەن هونەرمانەدانىكى كەمەو كە سىنە بە سىنە و بەرە بەرە لە پيشينيانەو وەريانگرتووہ؛ دەخويندريئەو، بەم جۆرە كەسنيكىتر ناتوانىت ئەم شىوازە دابەزىنيئە نيو جەرگەي زمانى خوئەو، واتە ناتوانىت ئاوازي پى بليئەو(ابوترايبان، ۱۳۸۵: ۹). وەك «سياوچەمانە بيژان»ى ئىستاي هورامى^۲، كە بە ھۆي ھەويئى زمانەكەو و توانستى بينخواردنەوہي گەرپووي سياوچەمانەبيژەو؛ تەنيا ئەوانن كە دەتوانن ئەم «لەحن» و جۆرە ئاوازه بليئەو و رەگەزە زمانىەكان دابەزىننە نيو بازنەي دەقەكەو.

بنچكى دەستەواژەي «هورامى» لە «اورامن» يا «ئورامەن»ى «ئاويستا»و وەرگىراو و لە زمانى «پالەوى»دا بە ھەمان شىوہي «هورامى» ھاتوہ. هورامى لە زمانى پالەوى لە دوو توخمى «ھو» يانى خووش و «رامى» بە ماناي "جوانى، شەنگى

۲- مەبەست لە «سياوچەمانە»ى هورامى تىكرا ھەموو گۆرانى هورامىيە بە «چەپلى، Čepîl و شىخانە، sêxanê و وردەبەزمى، Wirdebezimê و خاوى، Xawê گىلاي، Gelay و...». ژيرخانى شيعرى برگەيى هورامى(فۆلكلورىك و شاعيران) لە سەر ژانبرى ليريكاي عاشقانە و بەيانى سۆزبزوئى رۆشنبرى ھەورامانەو چىكراو و شىوہي دەربرىنى ئەم گۆرانىانەش زۆرتەر ئەويى تاكى ھونەرمانە بۆ وەسفى جوانىيەكانى سروشت و دياردەكانى ژيان لەم جۆغرافيا رازاوہدا. كە وابوو دەستە واژەي «سياوچەمانە»ش يانى وەسفى جوانخاسان و چاوپرەشان. چەپكە وشەي سياو چەمانە بە ھەورامى يانى چاوپرەشان و خوازەيەكە بۆ ھەموو دياردە زەريف و جوانەكان. دابەشكردنى ئەم شىوازە ھونەريە تەنيا بە دوو گوزارەي: «چەپلە و شىخانە و...» لە روانگەي «رەوشناسى» بارى جوانى و شادى خولقيني گۆرانى ھەورامىيەو، لۆژىكى نىيە، رەوتى زەمانى و ناوەرۆكى ئەم شىوازەش لە رەوپرەوہي ميژوودا ئەمە ناسەلمىنيت ئەگەرچى شىخانەش بەشيك لە پىكھاتەي ئەم سۆزە دەرروونى و دەرەكەي و رپوكردى عىرفانى تاكەكانيش دەرگيئەو.

و رامش"ه که له فارسی «دهری» دا گۆرپراوه به «خوپه می» یا «خورمی» (ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۱۷). ئەمبستاکه له کوردستان و باقی ناوچه کانیتری ئێراندا هه ندیك واژه و دهسته واژه وهرگیراو له م توخمه په سه نه هه ن، وهک: «هورامان، ههورامان» یا اورامان و «ورمی، ئورمی یا ئورمیه» له رۆژه لاتی کوردستان و «ئوورامین، ورامین» له ناوه راستی ئێران. سه رچاوه کانیتر له سه ر ئەم توخمه په سه نه شروقه یان کردوه و نووسیویانه: «ئوورامه ن چه شنیک گۆرانی و وتنه وهی تایبه ته به «پارس» هکانه! و شيعره کهشی به زمانی «پاله وی» بووه. و یان ناوی گونديکه و ناسراوه به «ئوورامه» و چونکه ئەم شیوه «گۆرانی» یه له لایه ن که سیک له گۆرانییژان (خنیگران، هونیواک کار) ی گونده که وه دانراوه به «ئوورامه ن، اورامن» ناوی ده رکردوه (برهان قاطع، ۱۳۶۱: ۱۸۲). «اورامنان ملحونات فهلویات» له ده ریای عه رووزی شه شی قرتاو پیکه اتووه (هه مان سه رچاوه ی پیشوو، وشه ی اورامنان). وهک به لگه ی نویساری سه یدی هورامی شاعیری گه وره ی سه ده ی (۱۳-۱۲ ک.م)، ده سه ته واژه ی کۆنی «ئورۆمۆن، ئوورامه ن، اورامن» ی وهک نشینگه و ولاتی خۆی یانی هورامانی ئیستای به کار هیناوه:

ئەز (ئوورۆمۆن) مه کۆنم بی و ولاتم

سه ر و پیری خودای دابی نه جاتم ...

(حه بیبی، دیوانو سه یدی ههورامی، ۱۳۹۸: ۲۰۴)

۱-۴- روانگه ی شه مسی قه یسی رازی و فه هله ویاتی ئوورامه ن

کۆنترین سه رچاوه که له باره ی توخمی «ئوورامه ن و مه لحووناتی فه هله وی» هاتۆته شروقه فاندن، نووسراوه یه کی چروپ و وتاریکی «زانستی- فه ننی» یه له لایه ن عه رووزوانی ناوداری سه ده ی هه وته می کۆچی مانگی، «شمس قیس رازی، کۆچ ۶۴۰ ک.م». له به شیکی ئەم سه رچاوه دا نووسراوه: «خۆشترین کیشه کانی فه هله ویات ده ریای هه زه جی شه شی قرتاوه (هزج مسدس محذوف) و ئەمه هه ر ئەو کیشه یه که «خه سه ره و و شیرینی نیزامی و وه یسی و رامینی فخرالدین ئەسه ده ی گورگانی» پی هۆنراوه ته وه... که به له حنی ئەم کیشه ده لین «اورامنان». و ده ریایه کیتی تازه (مستحدث) هه یه کیشه که ی (فاعلاتن مفاعیلن فعولن) ه که پی ده لین ده ریای

(مشاگل) که له سهر پاژیکي (محذوف) ی ئەم دەریا، ئورامەن (فەهله‌ویات) و تراو دەتەو و
 وەک ئەم ئورامەنە ی خوارەو وە که بیگومان هی بابا تاهیرە و دوایی پیکهاته‌که‌ی
 گۆرراو و خراو تە نیو بازنە ی هەناسە چنراوی دەریای هەزەجەو:

ار کریمون خواری اج که ترسی
 ور کشیمون به زاری اج که ترسی
 ازی نیمه دلی، نترسم اج که
 ئی کهان دل ته داری اج که ترسی^۳

ئەم دووبەیتیە بە شیوێی خوارەو، گونجاو له گەل یاسای عەرۆز و له سهر
 کیشی هەزەجی شەشی قرتاو وەرگێرراو تەو وە فارسی نوێ و پاش و پیش کراو و
 نسیبە دراو به بابا تاهیرەو:

کشیمان گر به زاری از که ترسی؟
 برونی گر به خواری از که ترسی؟
 به این نیمه دل از کس مو نترسم
 دو عالم دل ته داری از که ته‌سی؟

(ناتل خانلری، ۶۷: ۱۳۵۴) و (ابوتراییان، ۱۳۸۵: ۱۱)

نووسەر له بە شیکی تری ڕاڤه‌که‌یدا ده‌لیت: جەماوەری هەمەدان^۴ و زەنجان^۵ کاتیک
 ئەیانە ویت شیعری (پالەوی) بهۆننەو، ناخوئاگا دووچاری هەلە ی زەقی خویندەو و
 دەبن. لەم ئوسلووبەدا، دێرێک بەم پێیە (مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن) کیشانە ئەکەن و
 پاشان ئەو دێرە که‌یتەر به‌ پیوهری (فاعلاتن، مفاعیلن، فعولن) دادەنێن. و هەر وەها
 زۆر بە ی پێوانە ی (فاعیلاتن، ----) له جیی (فاعلاتن) و (مفعولاتن، ----) له جیی
 (مفاعیلن) چی دەکەن (شمس قیس، ۱۳۶۰: ۱۰۵-۱۰۴).

۳ زۆر بە ی واژەگەلی ئەم دووبەیتیە وەک: کریمون (چاوگی که‌ردە ی هەورامی)، ئەج (جە)، کشیمون (چاوگی
 کوشیما)، از (ئەز، من)، ای (ئی، ئەمە)، تە (تۆ) هەورامی رووتن و ئەمیس‌تاکەش گو دەکرێن.

۴ - مەبەست کوردەکانە، جەخت له نووسەری ئەم دێرانه‌یە

۵ - مەبەست ئازەرییەکانە که زمانه‌که‌یان سەر به‌ بنه‌ماله‌ی کورده، نه‌ک تورکه‌کان که دوایی هاتوون و له
 ناوچه‌که‌دا جینیشته بووگن

دان پینان و برپاښکردنی ئه و ته چه دان ئاسان نییه. پرسى سهرهكى ئه مه یه: ئایا به راستی له و کاتانه دا یانی سه دهی (۷ و ۶) ی كوچی هه مه دانی و زه نجانى (كورده كان و ئازهرییه كان)، له هونراوه كانیاندا دوو چاری دوو هه له ی زه ق بوون؟ ئه گه رچی به بوچوونی "شه مسی قه یس" كه هه ندی هونراوه ی پاله وی (فه هله وی) له ریسای عه رووزی عه ره بیدا لایان داوه، بیگومان بوچوونیکى زانستی و لوژیکییه، به لام پرسى سهرهكى ئه وه یه ئه مه كامه زانسته كه به خویدا بپه رمویت كه له پیکهاته ی هونینه وه ی نه ته وه كانیتر كه خاوه نی هه ندی دیارده ی تاییه تیی زمانى و خویندنه وه ن، ده ست تیوه ردان بکات و درووست یان نادر ووستیان له قه له م بدات و جه خت بکات و بلیت مادام هونراوه گه لیک كه له ریسای عه رووزدا نه گونجین ئیتر هه له ی زه ق به ئه ژمار دین؟! (ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۱۳). شه مسی قیس خوی له شوینیکیترا له له حنی اورامن (موسیقی هورامی) به باشی یاد ده کات و جه خت ده کات و ده لیت: «به گشتی جه ماوه ری ئیران له زانا و نه زان، و بلند پایه و نه وی پایه، خوشحالن به هونینه وه و خویندنه وه ی شیعرى فه هله وی، و تیده كویشن به دل گوئی بو راگرن، چما هیچ ده نگیك و نه وایه ك له شیوه كانی عه ره بی و ده ری و گورانیه سیحراوییه كانی تر دلایان و هه ستیان نابزوینیت جگه له ئه م نه غمه شیعره:

لحن اورامن و بیت پهله وی

زخمه ی رود و سماع خسروى...

(ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۹ و شمس قیس، المعجم: ۱۷۳)

لیره دا ناخوئاگا مه به ستی شه مس قه یس له هه له زه قه كانی هه مه دانیان و زه نجانیان (كورده كان و ئازهرییه كان) به هه مان توخمى خیرایى دهنگ (شدت صوت) ه و توخمى (ته كیه) له پیکهاته ی شیعرى هورامیدایه كه ئیستاش جگ له كه سانیکى زمانزان، شاره زا و هونه رمه ند كه ئه بی شاره زاییان له م باره وه ببیت و ئه م هیشوه دهنگانه درووست وهك خویان بخویننه وه (ملحون)، تا په ی ببه ن به ئوسلووبی ره سه نایه تی موسیقا یان كیش و ئاوازه كه یان، بویه عه روزوانیکى توكمه وه كوو (شه مس) به دیدى پیوانه ی به رامبه ریی برگه كورت و دریژه كان (قید تساوی) و ریسای عه رووز له م دیارده ده كو لریته وه و ئه م رووكرده زمانیه ی (همدانى) یه كان و (زنجانى) یه كان به لادان له ریساکان و پیوانه كانی عه رووز و هه له ی زه ق وه سف ده کات.

نوسەرى ئەم دىرّانە پىنوايە ئەم چەشەنە شىعرانە بۆيە پىنپان دەوترىت «مەلھون»،
 كە خويندەنەوہى درووستيان مەرجى سەرەككيبە بۇ دەرختىنى كىشەكەيان. ھەرۈھا
 كە لە شىعرى زاراۋەگەلى جۇراۋجۇرى ئەمپۇرى ئىران ۋەكۆۋ(زمانە كوردىيەكان،
 لورپى، تەبەرى و...) تا درووست ۋەك زارەكەى خۇيان نەخويندەرىنەوہ، كىشە
 درووستەكەيان دەرناكەوئىت. دەقە بېرگەيى كۆنەكانى «گاساكان» و «دەرەختى
 ئاسوورىك»، «ماتىكان گجستك ابالىش» و ھەندى بەلگەى تر... پىش ئىسلام و
 رەوتى چواردە سەدەى شىعرى ھورامى پاش ئىسلام لە ھورمزان، يارسەكان،
 ئورامەنەكانى دەقەكانى دايە تەوريزى ھورامى(۴ ك.م)، جەلالە خانمى لورستانى(۴
 ك.م)، دايە خەزانى سەرگەتى(۵ ك.م) (صفى زادە، ۱۳۷۰: ۱۳۰-۹۷-۷۶)، بابا تاهىرى
 لور(۴ ك.م)، شىخ سەفى ھەردەوئىلى(۸-۷ ك.م) (كسروى، ۲۵۳۶: ۳۴۹) و سەيدى
 ھورامى(۱۳ ك.م)بەلگەى تۆكەن بۇ سەلماندى ئەم بۇچوونە.

۱-۵- ئورامەن؛ وئىناى راستىيەكانى نىوان دەقىى شىۋازە ئەدەبىيەكەى بابا

لە نىشانە بەرجەستەكانى زمانى و ئەدەبىيى دووبەيتىيەكانى بابا كە ناسراون
 بە فەھلەويات. ھۇنراۋەگەلىكى سادە و ساكارى جەماوهرى و دەمبىژەيى (عاميانە)
 كە دەقەكانى بابايان رازاندەتەوہ و دوو مەنھەجى ئەدەبى تىپەراندەوہ: يەكەم بەلگە
 نقيسارىيەكان(اسناد كتبی)؛ ئەو تىكست و دەقەكانەى دەگرىتەوہ كە رەنگە ھەلگىرى
 ھەندىك لەو دەقە شىعرانە بن كە بەم شىۋازە وتراۋنەتەوہ. دووہم كۆكردنەوہ و
 كار لە سەر ئەو سرود و تەسنىفگەلەى كە ئەورۆكە لە نىوان جەماوهرى شەقام
 و بە شىۋەگەلى جۇراۋجۇر بىژەيان پىدەكرىت. مەنھەجى يەكەم ئاكامى ئەرىنى لى
 ئاۋەگۆز ناكرىت؛ چونكەى لەم رىگادا ناتوانىن شىۋەى درووستى دىرەكان لە پروى
 دەقى نقيسارە تۆماركراۋەوہكان بخوئىنەوہ، ئەو بنوسانەى(كاتب) دەستنوسەكان
 كە ئەم دەقەگەلە كەوتۆتە دەستيان بە ھۆى ناشارەزايى ئەدەبى و بەراوردكارىيان
 لە گەل ئەو شىۋە زمانە كە پىي ھۇنراۋەتەوہ، توخمگەلىكى ناراست و ھەلگەلىكى
 زەقيان خستۆتە نىۋ ئەم تىكستانەوہ كە لەم رۋانگەوہ ناتوانرىت ماناى درووستيان
 لى دەرک بكرىت. خالىكى تر لەم باسەدا ئەوہىە كە شىعر يان سرودىك كەوتىتە
 دەست ئەدبىيەك يان بە روالەت ەرووزوانىك، خىرا لە گەل پىۋەرەكانى ەرووزدا

هه‌لیسه‌نگاندون و به ده‌ست تیوه‌ردانی ئیختیاراتی شاعیری؛ دیارده‌کانی ئەم ئوسلووبه‌یان بۆ پیوانه‌کردون و عه‌رووزییان کردون. وه‌ک ئاماژه‌مان پێدا، نموونه‌ی راشکاوێ ئەم ده‌ستیوه‌ردانه له نووسراوه‌کانی شه‌مسی قه‌یسی رازی، عه‌رووزوانی سه‌ده‌ی حه‌وته‌م ده‌بیریت. به‌لام هه‌ر چۆنیک بێت ره‌وشه‌که‌ی شمس قیس له‌ گه‌ل ئەوانیترا جیاوازییه‌ک هه‌یه و بێگومان زانستی‌تر دیته‌ به‌رچاو، به‌لام ئەدیبه‌کان و عه‌رووزوانه‌کان له سه‌ده‌ی (۷)ی کۆچی به‌ملاوه زه‌حمه‌تیان به‌ خۆیان نه‌داوه که لانیکه‌م وه‌ک "شه‌مس قه‌یس" خاله‌ جیاوازییه‌کان له هۆنراوه‌ فه‌هله‌ویه‌کاندا بدۆزنه‌وه و به‌ شیوه‌ی زانستی به‌راوردکاریان بکه‌ن، له جیای ئەم ره‌وشه‌ خێرا شیوه‌ درووسته‌که‌یان به‌ زه‌وقی خۆیان کیش و زاراوه‌ی ده‌قه‌که‌یان ئاوه‌ژوو کردوه (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۱۸۸-۱۸۷)، واته‌ راستیان کردونه‌ته‌وه تا بۆ فارس زمانه‌کان شیاوێ تیگه‌یشتن بێت (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۷). ئەوه‌ش بلیین که خه‌لکی ئاسایی به‌ پێچه‌وانه‌ی عه‌رووزوانه‌کان شاره‌زایی ئه‌وتویان له باره‌ی رێساگه‌لی ئەدیبه‌یه‌وه نه‌بووه که بتوانن له سه‌ر و سیمای درووستی هونه‌ره‌که‌ی خۆیان پارێزگاری بکه‌ن، که‌وتوووه ده‌ست ئەدیبه‌کان ئاوا سیمای راسته‌کیان شه‌مزاندون. سه‌ره‌پای ئەمه له دووتوی به‌لگه‌لیکی به‌ جیماو له‌ مه‌ودا زه‌مه‌نییه‌دا، هه‌ن هۆنراوه‌گه‌لیکیش که هه‌شتاکوو دیمه‌نه راسته‌کییه‌که‌یان وه‌کوو خۆی ماوه‌ته‌وه، وه‌ک ئەم دوو به‌یتیه‌ که به‌ ناوی "بابا تاهیر" هوه تۆمارکراوه و دێری سینه‌م له سه‌ر (فاعلاتن مفاعیلان فعولن) کیشراوه یانی هه‌مان کیشیک که شمس قیس رازی به‌ نادرووست، ناروا، هه‌له‌ی زه‌ق و لادان له رێسای عه‌رووز ناوی لێده‌بات. ئەمه‌ش دوو به‌یتیه‌که‌:

همه‌ عالم پر از گرده چه‌ واچم
چو مو دلها پر از درده چه‌ واچم
سنبلێ کشته بيم دامان الوند
اونم از تالعم زرده چه‌ واچم

«هفت سه‌د ترانه» که سالی ۱۳۴۷ له لایه «حسین کوهی کرمانی» یه‌وه کۆکراوه‌ته‌وه و پۆلیک دووبه‌یتی ده‌گریته‌ خۆی. زۆربه‌ی ئەم دووبه‌یتیانه له‌م کتێبه‌دا به‌ ساقی نه‌ماوه‌ته‌وه، دیاره که ئەم ده‌قانه له لایه‌ن "کۆکار" یان پێش له ئەو له

لایه‌ن که سانی ترهوه سیمای درووستی ریتمه‌کیان گوږپراوه و به قه‌ولی ئه‌وان به به‌راوردکاری زانستی عه‌رووز، راستکراونه‌ته‌وه (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۷). سه‌ره‌پای ئه‌مه دووبه‌یتریش هه‌ن که پیکهاته‌یان به ساقی ماوه‌ته‌وه. پروفیسور "مار" له باره‌ی ساقی پیکهاته‌ی کیشی ئه‌م دوو به‌یته‌یه فه‌له‌ویبانه‌وه، پیتیویه که کیشی فه‌له‌ویات له چاو کیشی (هه‌زه‌جی شه‌شی قرتاو) که‌متر گوږپراوه و له‌م روانگه‌وه زور له فۆرمی عه‌رووزی عه‌ره‌بی کۆنتره (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۸). ته‌نیا ریچاره‌ش بۆ به‌رگری له فه‌وتاندنیان و په‌ی به‌ ده‌رکی راسته‌کی کیشه‌که‌یان، ده‌بیته ده‌قه ره‌سه‌نه‌کان وه‌ک خۆیان بخوینرینه‌وه تا پیکهاته‌ی درووستیان دیاری بکریته. به‌م ریبازه ده‌رده‌که‌ویته که ئه‌م شیعرا‌نه له نه‌فسدا خاوه‌نی جه‌وه‌هریکن که له گه‌ل پیوه‌ری ریسه‌ی عه‌رووزدا ناگونجین و ناکوک و ناته‌با دینه ریچکه‌ی وینا کردنه‌وه. ته‌نیا و ته‌نیا ده‌بیته له چوارچیوه‌ی یاسای فۆنیته‌یکی ئه‌و زمانگه‌له‌دا که هۆنراونه‌ته‌وه و داهیتانیان بۆ کراوه، باسیان له سه‌ر بکریته (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۹).

بۆ وینه هه‌ر له‌م پیناوه‌دا ئاماژه ده‌ده‌ین به‌ بۆچوون و به‌لگه‌ زانستییه که‌ی د. میهردادی به‌هار، زمانه‌وان و ئوستووره‌ناسی توکمه‌ی ئیرانی له کتیبی "جستاری چند در فرهنگ ایران" دا. به‌هار ده‌لیته: خودا لیخوشبوو "مجتبی مینوی" له ژماره‌ی دوومه‌ی سالی چواره‌می گوڤاری ئه‌ده‌بیاتی زانکو تاراندا (۲۵) به‌یته له شیعره‌کانی بابا تاهیری چاپ کردبوو که بریتی بوون له دوو پارچه‌ی سه‌ی به‌یتی و شه‌ش به‌یتی و هه‌شت دووبه‌یته^۱. له ئه‌م چه‌ند شیعره‌دا، جگ له دوو دووبه‌یته ئه‌ویش به‌ جیاوازیه‌کی ئه‌وتووه، له ناو دیوانه‌که‌ی بابا تاهیردا بوونیان نیه. ئه‌م شیعرا‌نه به‌ ژماره‌ی (۲۵۶۶) له مۆزه‌خانه‌ی قونیه‌دا به‌ به‌رواری (۸۴۸) تۆمارکراون.

به‌راوردکاری ئه‌م شیعرا‌نه و ئه‌وانه‌ی له دیوانه‌که‌ی بابادا هه‌ن ده‌رده‌که‌ویته، جیاوازیان زه‌مین تا عاسمانه. هه‌ر چه‌ند له‌م ده‌قه ره‌سه‌نانه نمونه‌یان به‌رچاو ناکه‌ون، به‌لام به‌ تووژینه‌ویه‌کی ته‌نانه‌ت مامناوه‌ندی زمانه‌وانی، ده‌رده‌که‌ویته که سه‌رجه‌م دیوانه‌که‌ی بابا تاهیر که گواپی هی ئه‌وه!، ئالۆز و گوماناوی دینه به‌رچاو.

۱- له باره‌ی هه‌له‌کاری و شیوه‌ی خویندنه‌وه‌ی درووستی ئه‌م تیکستانه‌وه کاک جه‌لیلی عه‌باسی وتاریکی به‌ پیزی به‌ ناو و نیشانی «حه‌قیقه‌تی عوریان» نووسیوه. بۆ زانیاری زۆرتر ب‌روانه: (زریبار، ژ ۲، ل ۵۷، وتاری حقیقت عریان، سالی ئه‌وه‌ل، ۱۳۷۷ ک.ه)

به‌دهسته‌وه بوونی ئەم دهقه ره‌سه‌نانه، ئیمه‌ی تووژکاران یارمه‌تی ده‌دات که دیوانه‌که‌ی بابا له سهر پیوه‌ره زمانیه ئیرانیه‌کانی روژاوا‌ی ئیران (که زمانی کوردی یه‌ک له‌وانه‌یه. جه‌خت له نووسه‌ری ئەم وتاره‌یه)، به‌تایبه‌ت زمانی "پاله‌وی" و یاسای گو‌راندکاری له‌م زمانانه‌دا و به‌چاو‌کردن له دهقه نووسراوه‌کانی سه‌رده‌می ئیسلامی روژاوا - باکووری روژاوا‌ی ئیران، به‌راوردکاری بکه‌ین، تا ئەم دیوانه‌ شیعره له کو‌ت و به‌ندی ده‌ست تیوه‌ردانی به‌ ئەنقه‌ست و ئاشکرای هه‌ندی که‌ ته‌نیا مه‌به‌ستیان به "فارسی کردن" ی ئەم دیوانه‌ بووه، رزگار بکریت، که ئەم گو‌ره‌پانه‌ش سواره‌ی چاکی ئەوی‌ت (به‌ار، ۱۳۷۳: ۲۹۷). ئەمه‌ به‌لگه‌یه‌کی حاشاهه‌لنه‌گره بو‌ چه‌سپاندنی شیوازی (هورامی) بوونی دیوانه‌که‌ی بابا تاهیر وه‌ک پیکهاته‌یه‌ک له مؤسیقا، کیش و ئاوازی کوردی. ئەمه‌ش شه‌ش به‌یت و دوازه‌ دیر له‌و (۲۵) به‌یته‌ که‌ د. م. به‌هار له‌ کتییی «جستاری چند فرهنگ ایران» هیناویه‌تی. ئەم شیعرا‌نه له‌ فۆرم و ناوه‌رو‌کدا زۆر نزیکن به‌ له‌حن و شیوازی شیعری کوردی هورامی (ئورامه‌ن). ده‌قه‌که به‌ رینووسی کوردی نووسراوه‌ته‌وه:

(زارچ)هم دی وه‌رای (مورچ) ئەدخورد

(مورچ)انی دو ده‌ستی وه (خودا) دهرد

ناگه‌هان بامد ئان بازوداری

(زارچ)هش گوشت و موران (زارچ) ئەدخورد

(دال)ی (جه) ئەلوه‌ند (کو‌هان) که‌رد په‌رواز

(باز)ش بگوشت و خو‌نش پاک واخوهرد

بامه‌د (نه‌چیره‌وان) (ده‌رد)ین وه‌دایین

به‌ وه‌کده‌ش تیر و (دال) ئەژکار با دهرد

بشه (نه‌چیره‌وان) ده‌ستت (وه‌چا)ده‌ست

چ (ئینه‌ت) (وه‌دکاره) ئەژکار با دهرد

فه‌نا می (نه‌شینی) (ئینه) وه‌دکه من (که‌رد)

به‌ من هه‌ر (ئان)ه (که‌ران) هه‌ر وه‌د که من (که‌رد)

(به‌ار، ۱۳۷۳: ۲۶۸-۲۶۹)

واته:

«که ویکم دیت، خۆراکی میلوورهکانی دهخوارد
 میلوورهکانیش، دهستی نزیان بۆ خوا بهرزکردهوه
 ناکاو بازیکی راوچی بهدهسهلات هات و
 کهوهکهی کوشت و ئەم جار میلوورهکان، کهوهکهیان دهخوارد
 ههلوپهک له بهرزایی کۆی ئەلوهندهوه هاته پهرواز
 بازهکهی کوشت و خویننهکهی ههموو ههلمژی
 راوچی بی رحم و قین لهدلیش، پیاگهیی
 تیریکی هاویشت و ههلوکهی خست.
 برۆ راوچی، دهستت خۆش بی
 ئەم بهدکارهت لهکار خست
 ئەم ئیشه دزیوه که من کردم نابیتته هۆی ناوداریم
 ههه کاریکم کرد ئەوانیش به منی ئەکهن.»

له دهقه سههرهکیهکهدا ئەو واژهگهله وان له نیوکهواندا نووسراون، ههورامی پووتن
 و ئیستاش بیژهرانی ههورامی گۆی پیدهکهن. وهک: زارج(ژهرهژ، کهو)، مورج(مروچه،
 میلووره)، دال، نهچیروان، ئینهت، نهشیی، ئینه، کهرد، ئانه، و...

۲- ئەنجام:

لیکۆلهران و راقهکارانی ئەدهبی پێیان وایه هۆکاری ناسراو بوونی بابا تاهیر
 پهیوهسته به دهقه ههमेکی پهسهندهکانییهوه که هۆنراوهگهلیکی-لانی کهم-
 چوار دێری و له فۆرمی دوو بهیتی که زۆربهیان به زارواهگهلی رۆژاواوی ئێران^۷
 هۆنراونهتوه و ههلگری ههندیک هێما و مۆرکی ئەدهبیی تایبتهت به خۆیانن. ئەم

۷- مه‌به‌ست کۆی زمانه کوردیه‌کانه (لوری، هورامی، که‌لۆری، له‌ک، سۆرانی و کرمانجی و...) که له رۆژاواوی ئێرزند ده‌ژین.

هونراوهگهله که دیمه‌نیان هیشتا ساق، ره‌سهن و خاوین ماوه‌ته‌وه له سه‌ده‌کانی دواییدا ناوی دووبه‌یتی یان(ته‌رانه) براوه به سه‌ریاندا، ئەگینا پیشینیان به‌م جوړه هونراوانه ده‌یانگوت "فه‌له‌وی یان فه‌له‌ویات"، که له هه‌ر له دیر زه‌مانه‌وه دانیش‌توانی "روژاواي ئیران" هۆگری ئەم چه‌شنه هونراوه بووگن (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۶۲-۱۱۳-۱۱۲) و جگه له روژاواي ئیران، «له بریک له ناوچه‌کانی تری ئیران فه‌له‌وییه‌کان، ناعه‌رووزی بوون و له سه‌ر ریتمی برگه هونراونه‌ته‌وه، وهک دووبه‌یتییه‌کانی "شه‌ره‌فشاه" شاعیری "گیله‌کی زمان" له سه‌ده‌ی(۸)ی کۆچیدا ژیاوه (شمیسا، ۱۳۷۴: ۱۵). وتنه‌وه‌ی شیعیری برگه‌یی (هجایی) ته‌نیا پیوه‌ندیی به‌م ناوچانه‌وه نه‌بووه، شوینه‌کانیتری ئیرانیش، وهک "ته‌به‌ری، گیله‌کی، کازرونی، سمنانی، همدانی" و... باقی له‌هجه‌کانی تره‌ه‌ر به‌م ئوسلووبه شیعیریان هونیه‌ته‌وه (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۸) و (صفا، ۱۳۶۳: ج ۱).

له برگه‌ی کۆتاییدا؛ وهک له ناوخن‌ی وتاره‌که‌دا ئاماژه‌ی پیدرا و لیکۆله‌ران جه‌ختیان له‌سه‌ر کردوه؛ ده‌لێین: پیکهاته‌ی مۆسیقای دهره‌کی(کیش)ی فه‌له‌ویات و دووبه‌یتییه‌کانی بابا تاهیر و ته‌نانه‌ت ئاخیزگه‌ی ته‌مه‌نی درێژه‌ناسه‌یی شیعیری هه‌ورامی له سه‌ر ئاوان، کیش و شیوازی ره‌سه‌نی کوردی به‌ ناو «ئورامه‌ن و هورامی» دانراوه و عه‌رووزوانه‌کان به‌ تاییه‌ت "شه‌مسی قه‌یسی رازی، سه‌ده‌ی سه‌وتی کۆچی مانگی" ویستووایانه به‌ زۆره ملی پیکهاته‌ی کیشه‌که‌یان بگۆرن و جیاوازییه‌کان به‌ پیوه‌ری دیارده‌ی عه‌رووز لیکبه‌نه‌وه. به‌ راقه‌کاری و لیکدانه‌وه‌ی ژیرخانی ئەم جوړه شیعرانه دهره‌که‌ویت که هیشوه ده‌نگه‌کانی وشه و چه‌پکه وشه‌ی هونه‌ریی شیعیری برگه‌یی کوردی هه‌ورامی له پیکهاته‌ی دیره‌کاندا له گه‌ل ریساکانی عه‌رووز و دیارده‌ی یه‌کسانی کورتی و درێژی عه‌رووزی عه‌ره‌بی(قید تساوی)، یه‌ک ناگرنه‌وه و ئەمه ئیقاع و مۆسیقای ناوه‌کیی ئەم جوړه شیعرانه‌یه که "ریتم" و "هارمۆنیا" ساز ده‌کات و مۆرکی تاییه‌ت و شمه‌کی ره‌سه‌نایه‌تی ده‌دات به ئاواز و مۆسیقای سه‌رجه‌م شیعیری کوردی.

.....

سه‌چاوه‌گان:

- خه‌زنه‌دار، مارف. (۲۰۰۱). میژووی ئه‌ده‌بی کوردی. ب ۱. هه‌ولئیر: بلاوکراره‌ی ئاراس
 موذن جامی، محمد مهدی. (۱۳۷۹). ادب پهلوانی. تهران: نشر قطره
- کوهی کرمانی، حسین. (۱۳۴۷). هفتصد ترانه از ترانه‌های روستایی ایران. تهران: کتابخانه ابن سینا
 هورامی، سه‌یدی. (۱۹۷۱). دیوان شعر. لیکولینه‌وه محمد امین کاردوخی. سلیمانی: چاپخانه‌ی کامه‌ران
 ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۵۴). وزن شعر فارسی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران
 محه‌مه‌دپوور، عادل. (۲۰۰۸). شه‌به‌نگی زمانی کوردی هه‌ورامی له گاساکان تا... سلیمانی: چاپخانه‌ی بابان
 بهار، محمد تقی. (۱۳۴۷). سبک شناسی شعر، ج ۱. تهران: موسسه مطبوعاتی علمی
 محه‌مه‌دپوور، عادل. (۱۳۸۸). سوژی لیریکا له ئه‌زمونی شیعری کوردیدا. تهران: په‌خشکاری ئیحسان
 گو‌فاری پامان. (۲۰۰۸). سالی دوازده‌م، ژ ۱۲۸
- بهار، مه‌رداد. (۱۳۷۳). جستاری چند در فرهنگ ایران. تهران: نشر فکر روز
 بابا طاهر عریان همدانی. (۱۳۶۱). دیوان شعر. تهران: سازمان چاپ و انتشارات اقبال
 ابوترابیان، محمد رضا. (۱۳۸۵.ش). از هورامی تا ارومیه، تهران: نشر دلارنگ
 کسروی، احمد. (۲۵۳۶). به کوشش یحیی زه‌کا. تهران: انتشارات فرانکلین
 کریمیان، نادر سردشتی. (۱۳۸۶). تاریخ هورامان. تهران: نشر احسان
 فره‌وشی، بهرام. (۱۳۴۶). فرهنگ پهلوی. چاپ اول. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران
 عه‌باسی، جه‌لیل. (۱۳۷۷). حقیقت عریان، زریبار، ژ ۲، سالی یه‌که‌م
 صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۶). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۲. تهران: انتشارات فردوس
 صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). گنج سخن، ج ۱. تهران: انتشارات ققنوس
 شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). سبک شناسی شعر. تهران: انتشارات فردوس
 شمیسا، سیروس. (۱۳۶۳). سیر رباعی در شعر فارسی. تهران:
 شفیع‌ی، کدکنی محمد رضا. (۱۳۶۵). گزیده غزلیات شمس. تهران: چاپخانه سپهر
 سه‌فیزاده، سدیق. (۱۳۷۰). میژووی ویژه‌ی کوردی. ب ۱ و ۲. بانه: انتشارات ناجی
 زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۳). جستجو در تصوف ایران، تهران: انتشارات امیر کبیر
 رازی، شمس قیس. (۱۳۷۳). به کوشش سیروس شمیسا. تهران:
 رازی، شمس قیس. (۱۳۶۰). المعجم فی معاییر اشعارالعجم. تهران: انتشارات زوار
 ده‌خدا، علی اکبر. (۱۳۷۳). مقدمه لغت نامه. مقاله دکتر احسان یار شاطر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
 یاسمی، رشید. (۱۳۴۵). مجله ارمغان، سال دهم، ژ ۳، ل ۷۰-۶۶
 دوستخواه، جلیل. (۱۳۷۰). اوستا، ج ۲. تهران: نشر مروارید
- دایره‌المعارف بزرگ اسلامی. (۱۳۸۰). ج ۱۰. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی
 خلف تبریزی. (۱۳۶۱). برهان قاطع. محمد معین، ج ۱، تهران: امیر کبیر
 خالقی مطلق جلال. (۱۳۷۲). گل رنج های کهن. تهران: نشر مرکز
- تاوه‌گوزی مه‌وله‌وی. دیوانی شیعر. لیکدانه‌وه‌ی عه‌بدوکه‌ریم موده‌رئیس. مه‌هاباد: چاپ سه‌یدیانی
 محه‌مه‌دپوور، عادل. (۲۰۱۲). ره‌نگاله. مه‌لبه‌ندی رۆشنبیری هه‌ورامان، سلیمانی: چاپخانه‌ی ئاکام

تویژی خویندهواری کورد و بهکارهینانی
زمانه که یان و ههردوو زمانی عه ره بی و فارسیدا

د. زرار صدیق توفیق

۱- خۆشویستنی عەرەب و زمانەکه‌یان:

پاش فەتکردن و دەستبەسەرگرتنی ناوچە کوردنشینەکان لە لایەن عەرەبە موسڵمانەکانەوه و بوونی کوردستان بە پارچەیه‌ک لە دەولەتی ئیسلامی، کورد هییدی هییدی دەستبەرداری بیروباوەر و ئایینی دێرینی خۆیان بوون و برۆیان بە ئایینی نوێ هینا و بوونە موسڵمان و ئەم پرۆسە‌ی گۆرانکارییەش نەک هەر لەناکاو و کوتوپر نەبوو، بگرە درێژخایەن بوو دوو سە‌ی سە‌دەیه‌کی خایاند و چەند خالیکی وەرچەرخانی لێ کەوتەوه و ئەوه‌ی لێرە مەبەستمانە، لە ناوەرپاستی سە‌دە‌ی سێهەمی کۆچی/نۆهەمی زایینیەوه، بەرەبەرە زمان و چاند و فەرەه‌نگی عەرەبی- ئیسلامی لە کوردستان بلابووو و تەشەنە‌ی کرد و چەسپا و عەرەبی بوو زمان‌ی حکومەت و کارگێری و خویندن و فێرکردن و نووسین کە هاوکات زمان قورئان و پینغەمبەر و زمان‌ی بەهەشتیان بوو چ لە لای جەماوەری گەلی کوردی ساکاری موسڵمان و چ لەکن توێژی رۆشنبیران و پیاوانی ئایینی، هەتا بلیی پیرۆز و خۆشەویست بوو.

لە سە‌رده‌می عوسمانیدا(۱۵۱۴- ۱۹۲۲)و بە ئەگەری هەژموونی رەهای پیاوانی ئایینی بەسەر کۆمە‌لگای دواکەوتووی کوردیدا و ئەو پایەبەرزى و ریزدارییه‌ی پینکەوه‌یان نابوو، لەپال چەند هۆیه‌کی دی ئەوه باو بوو کە نووسین بە غەیری زمان‌ی عەرەبی جۆریکە لە سەرەپۆیی و لە رێدەرچوون و نکۆلی کردنی سەرۆهری و فەزلی ئەو زمانەیه و لەم بارەیه‌وه چەند گوتە و فەرمووده‌یه‌ک دەهینرانەوه و کوردان برۆا و قەناعەتیان پێ دەهینا، بەدەر لەوه‌ی ئەری ئەو فەرموودانە راستەقینەن یان قەلپ و چیکراون و لەمیژە فەرموودەناسان گومانیان لە راستیان دەربرپوه، بەلام ئەمە لەو حەقیقەتە ناگۆریت کە لەکن زانایان و خویندەوارانی کورد ئامانجی خۆیان پینکا و کاریگەرییان بە جیهیشت. تەنانەت زانای کورد زین الدینی رازانی عیراقی(م): ۸۰۶/ک/۱۴۰۳، کە باب و باپیری لە گوندی رازان- رازانی ولاتی هەولیرەوه ئاوارە‌ی قاهیرە بووبوون، کتییکی قەبە‌ی بە ناوینشانى(محجة القرب الی محبة العرب) داناوه و بە هینانەوه‌ی دەیان فەرمووده‌ی راست و هەلبەستراو، جەخت لە پیرۆزی و شکۆمەندی و پایەبەرزى نەتەوه‌ی عەرەب و زمانەکه‌ی دەکات و گوايا ریزلینگرتن و خۆشویستیان و داننان بە پینشەنگی و سەرۆهری و سە‌رده‌سته‌ییان، ئیمانداریه‌ی و

پێچهوانهکهی کفر و نیفاقه، دوو بهشی کۆتاییشی تهرخان کردوووه بۆ مژاری ئهوهی ئهگهر کهسیک عه ره بهی بزانیته و به فارسی بدویت، ئهوا دوو پرووی و نامهردییه (في أن كلام من يحسن العربية بالفارسية نفاق... وإن ذلك نقص في المروءة)^(۱)، ئیمهیش دهپرسین بۆ زمانیکێ وهک فارسی ئاوهها بیته، ئهدی بۆ زمانی گهلی کوردی خێلهکی و دهشتهکی چۆن بیته؟. زمانی عه ره بهی گران بوو

له سه رگوزشته و ژياننامه ی هه ر زانایهکی کورد بپروانیت، زوو ئه م راستیه بهدی دهکهیت و دهزانیت تا چ رادهیهک شهیدا و ئالوده ی عه ره بهی بوون، ئه وهتا زانا و فهقیه ی ناودار ئیبراهیمی کور ی هه سه نی گۆرانی (م: ۱۱۰۱/ک/۱۶۸۹ز) به ر له وه ی روو بکاته به غدا عه ره بهی و فارسی و تورکی نه ده زانی و پاش ماوه یهک فیزی هه رسیکیان بوو و ئاواتی دهخواست خودا کوریکێ پێ بیه خشیته تا ئه ویش فیزی زمانی عه ره بهی بکات، به هۆی هه ژموون و زالبوونی زمانی عه جه می له کوردستان^(۲)، زیاد له مهش پیده چیت بنه ماله دیندار و شیخزاده و مه لازادهکانی کورد، هه ر له فامکردنه وه وه، مندالهکانیان له سه ر خو شویستن و پیرو زکردنی عه ره ب گۆش کرد بیته و ئه مه یان وهک پتووستیهک و پایه یهکی ئیمان له لا چه سپان دبیته، شیعیکی مه لا عه بدولای بیتوشی سه لمیته ری ئه م راستیه یه:

قد جرت أنهاره بالذهب	إننا نحن هنا في موطن
شجر الجوز الضليل الطيب	نادت النخل به باسقة
غذيانی حب قومی بلبان الأدب	أنا كردي من أم وأب
علماني حب قوم العرب	علماني حب قومي مثلما

هه روهها شیخ مه عروفی نو دیی به رزنجی (۱۷۵۲-۱۸۳۸ز) که پتر له چل مه نظومه و نامیلکه ی به عه ره بهی هه یه^(۳)، هه مد و سوپاسی خودا دهکات که رینوینی کردوووه فیزی زمانی عه ره بهی بیته:

۱ محجة القرب الى محبة العرب، تحقيق عبدالعزيز آل حمد، دار العاصمة(الرياض: بلا)، ص ۴۳۷-۴۴۴.
 ۲ عبدالله بن محمد العياشي، الرحلة العياشيه، دار السويدي(أبو ظبي: ۲۰۰۶)، ۴۸۰/۱- ۴۹۱.
 ۳ سه بارهت به ژياننامه و به ره مه کانی بگه رزه وه بۆ: الشيخ محمد الخال، الشيخ معروف النوده ي البرنجي، مركز الزهاوي (السليمانية: ۲۰۲۰).

الحمد لله على ما وهب هدانا الى لسان العرب

وده ميک ئەحمەدی کۆری (کاک ئەحمەدی شیخ: ۱۷۹۳-۱۸۸۷ز) دەبیتە دوو ساله،
 فەرهنهنگۆکی عەرهبی- کوردیی ئەحمەدییە (الأحمدية)ی بۆ دادەنیت تا به سانایی
 فییری عەرهبی بییت:

در این رساله به کردی زبان کنم زبان عرب را بیان
 تاکه فرزندانم أحمد بی تعب شود دانای لغات عرب^(۴).

که چی ئەحمەدی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷ز) سەدهیک پیشتر به هه مان کار رابووه و
 فەرهنهنگۆکی نۆبهاری بچووکانی داناوه، به لام بۆ سه رپاکی «زاروکیین کرمانج» ی
 هه ژار و دهستکورت، نهک بۆ چینی دهسترویشتوو و دهسه لاتداران:

نه ژ بۆ صاحب رهواجان
 به لکی ژ بۆ بچوکیین کرمانجان^(۵).

شاعیر ئیسماعیلی بایه زیدی (سەدهی ۱۲ک/۱۸ز)، له پال عەرهبی، درکی به بایه خ و
 گرنگی فارسییش کردوو و فەرهنهنگۆکی (گولزار)ی داناوه تا «زارویی کرمانجان»
 فییری ئەو دوو زمانه بین وجیی داخه ئەم به ره مه فه وتاوه و چ هه و آل و شوینه واریکی
 نییه^(۶)، هه ره له سەدهیه دا و بۆ هه مان مه به ست، هه ره یه ک له مه لا یونسى حه لقه تینی
 و مه لا عه لیی ته ره ماخی^(۷) و مه لا حوسینی شیفکی، به مه به ستی ئاشناکردنی مندالانی
 کورد به زمانی خویندن و فیروبوون، نامیلکه یان له باره ی صه رف و نه حو و ریزمانی
 عەرهبی و دانا و له قوتابخانه کانی کوردستانی باکور ده خوینران^(۸).

۴ فەرهنهنگۆکی ئەحمەدی، هه له گری و له سه ره نویسی موحه ممه د موحه ممه دی، إنتشارت کردستان (سندج: ۱۳۹۳ش)، ل. ۲۰.

۵ نوبهارا بچووکان (بغداد: ۱۹۹۰)، ل. ۱۱.

۶ چل حیکایه تید مه لا مه حمودئ بایه زیدی، ده زگای ئاراس (هه ولیر: ۲۰۰۴)، ل. ۱۱۱.
 ۷ ته صریفه که ی مه لا عه لیی ته ره ماخی تا ئیستا بیسه روشوینه و ئەوه ی وا د. مارف خه زنه دار سالی ۱۹۷۱ به
 ناوی (دهستووری زمانی کوردی عەرهبی) بلاوی کرده، باوه ر ناکه م هه مان ته صریفه که ی ئەو بیته، به لکو
 مه لا مه حمودئ بایه زیدی پیکه وه ی ناوه. له م باره یه وه لیکۆلینه وه یه کم نووسیوه و به م زوانه له گو قاری
 ئەکادیمیای کوردی بلاو ده بیته وه.

۸ ضیاء الدین باشا الخالدي، الهدية الحميدية في اللغة الكردية، تحقيق جان دوست (استانبول: ۲۰۱۸). ص ۳۲۵.

۲- به کارهینانی زمانی فارسی:

هاوکات خویندهواران و روناکییرانی کورد زمانی خویمان پشتگوئی خستبوو و تهنه بۆ ئاخافتنی رۆژانه به کاریان دههینا و بایهخی زوریان به شیعر و ئهدهبیاتی فارسی هدا و دیوانی کهله شاعیرانی فارسیان دهخویندهوه و بهگ و میرانیش په یام و نامهکانیان به فارسی دادهرشت، که جگه له خویمان کهسی دی لئی تینهدهگههیشته^(۹)، ههر بۆ نموونه عهبدولا بهگی جاف ههردهم گولستانی شیخی سهعدیی بهدهستهوه بوو^(۱۰). ههر لهم بارهیهوه کوردناس ئهلیکساندهر خودزگو(۱۸۰۴-۱۸۹۱)، دهلیت: خویندهوارانی کورد، لهوانهیی به رهوانی زمانی زگماکی خویمان نازان، لهنیو خویمان و لهگهله دهسهلاتداری کوردا نامه و نووسراویان به فارسی یان به تورکی یان به عهرهبی دهنووسن^(۱۱).

ئهمه سهرباری ئهوهی زۆربهی مالباته دهسهلاتدار و فهزمانهواکانی کورد خویمان دهگهپراندهوه بۆ ئومهوییهکان و عهلهوییهکان و عهباسییهکان و هۆز و خیل و بنهماله ناودارهکانی عهرهب و ههر کهسیک دهستی قهلهمی بگرتایه، یهکسهرخوی دهکرده سهیید و عهلیزاده و شهجهرهیهکی قهلهپی نهسهبی ههلهدهبهستا، به ئاخفتنیکی دی دلبنیدی کورد به گهلی عهرهبهوه گشت سنوریکی بهزاند و تهواو رادهستی ئهوه ئهفسانه و چیرۆکه داتاشراوانه بوون، که زادهی خهیلدانی حیکایهتخوانان بوو و کوردیان دهکرده نهوهی کهسانی وهیمی وهک (کرد بن مرد بن صعصعة) و(کرد بن عمرو مزقیاء بن ماء السماء)، ههروهها میرانی رۆژهکی خودانی بهدلیس به شهرفخانی بهدلیسی میژوونووسهوه و خانهکانی ئهردهلان خویمان دهگهپراندهوه بۆ شاهانی ساسانی و پیشتیش ئیین خهلهکانی کوردی زهرزاری- زراری(م):

۹ رحلة الشيخ طه البالیسانی، تحقیق د. علی نجم عیسی، دار الکتب العلمیه(بیروت: ۲۰۰۷)، ص ۳۳، ۱۰۳، ماوریتسو گارزونی، ریزمان و وشهنامهی کوردی، دهزگای بهدرخان (ههلیر: ۲۰۱۵)، ل ۳۶، شمس الدین سامی، قاموس الأعلام، ص ۳۸۴۲.

۱۰ مهلا عهبدولای زیوهر، گهنینهی مهردان و یاداشتی رۆژانی دهربهدهری، پیشهکی و پهراویز محهمهدی مهلا کهریم، مطبعة الادیب البغدادیة(بهغدا: ۱۹۸۵)، ل ۷۷.

۱۱ چهند لیکۆلینهوهیهکی فیلولوژی دهربارهی زمانی کوردی، وهرگیپانی د. نهجاتی عهبدولا، بنکهی ژین (سلیمانی: ۲۰۰۵)، ل ۶۷.

۶۸۱/ک/۱۲۸۲ز)، بنهچهی بنه‌ماله‌که‌هی ده‌برده‌وه سەر به‌رمه‌کییه فارسه‌کان(البرامکه)، ئەم پرسه درێژ و ئالۆزه و من له کتێبه‌کانم و کهسانی دی به درێژی له‌باره‌یه‌وه دواوین^(۱۲) و لێره‌ته‌ن‌ها سێ نموونه ده‌هێنمه‌وه: شیخ‌طه‌های کورپی یه‌حیای بالیسانی(م: ۱۲۰۵/ک/۱۷۹۰ز)، هه‌رچه‌ند نکولی له‌خۆشناوی و کوردبوونی خۆی ناکرد، به‌لام هاوشیوه‌ی سەرله‌به‌ری کورد، ئەو ئه‌فسانه‌یه‌ی له‌کن گه‌یشتبوه راده‌ی یه‌قین که خۆی و هه‌موو کورد ده‌چنه‌وه سەر عه‌ره‌بی یه‌مانی^(۱۳)، هه‌رچی مه‌لا عه‌بدو‌لای بیتوشییه (م: ۱۲۱۱/ک/۱۷۹۶-۱۷۹۷ز)، به‌پێچه‌وانه‌ی زۆربه‌ی مه‌لا و زانایای کورده‌وه بنه‌چه‌ی خۆی نه‌گه‌ران‌دۆته‌وه بۆ عه‌ره‌ب و لافی سه‌ییدبوونی لینه‌ده‌دا و شانازی به‌ کوردبوونی خۆیه‌وه ده‌کرد و خۆشه‌ویستی و ژیانی بۆ نیشتمانی دایکزای له‌ شیعره‌کانیدا ره‌نگی داوه‌ته‌وه، ته‌نانه‌ت له‌ ولاتی ئیحصائی عه‌ره‌بستان به‌ کورد(الکردي) ناسرابوو^(۱۴)، به‌لام ئەمیش ئه‌وه‌ی له‌کن یه‌کلا بووبوه که کورد ده‌چنه‌وه سەر عه‌ره‌ب و له‌ ستایشی سلیمان به‌گی شاوی حومیری له‌ به‌صرا سالی ۱۱۹۰/ک/۱۷۷۶ز(؟) ده‌لێت:

وإذا فخرت فخرت إذ لي نسبة فيكم فحق أن أقول أنا أنا
 کرد بن عمرو ينتمي لمزيقيا ماء السماء جدي الذي سمك البنا

 خذها إليك خريدة كردية ما قابلت بان النقا إلا إنحنى^(۱۵).

هۆزی زه‌رزا له‌ شنۆ خۆیان له‌ کوردی هۆزه‌کانی دی به‌ پایه‌بلندتر و شکودارتر ده‌زانی و ده‌بوو خۆینبا‌ییان له‌وان زیاتر بیت و شانازیان به‌م هه‌لاوێردنه‌ ده‌کرد،

۱۲ بگه‌رێوه بۆ: بی. ی. فاسیلیقا، بیروکه‌ی ره‌چه‌له‌کی «بیگانه»ی خانه‌واده نه‌جی‌زاده کوردییه‌کان وه‌کو دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لايه‌تی، وه‌رگێرانی د. ره‌شاد میران، گو‌فاری ئه‌کادیمیای کوردی، ژماره‌(۳۰) (هه‌ولێر: ۲۰۱۴)، ل ۲۱۹-۲۲۶.

۱۳ رحله‌ الشیخ طه‌ بالیسانی، ص ۲۲۰.

۱۴ بۆ پتر زانیاری سه‌باره‌ت به‌ ژیان و گه‌شت و گه‌رانه‌کانی، بگه‌رێوه بۆ: محمد الخال، البیتوشي، مطبعة المعارف(بغداد: ۱۹۵۸)، د. خالد بن قاسم الجربان، سلسله‌ حلقات (حروف المعاني) من کتاب(صرف العناية في كشف الكفایة)، الحلقة‌ الأولى، روژی ۹- ۲- ۲۰۱۵ له‌ ساي‌تی (مجمع اللغة العربية) بلاو‌کراوه‌ته‌وه.

۱۵ محمد الخال، البیتوشي، ص ۱۴۳-۱۴۴، ۱۸۴-۱۸۵.

له بهر ئه وهی گوایا باوانیان له عه ره بی هۆزی کیلابن (بنو کلاب)^(۱۶) و پینیان وابوو شاره که یان شنۆ، هه مان شاری سه به ئه (سبأی) باره گای به لقیسه^(۱۷).

۳- به که مزانی زمانی زگمک:

کور دی زمانیکی ره سه ن و دیرینی دانیشتوانی کۆنی کێوه کانی زاگرو سه و هه زاران ساله ره سه نایه تی و پاراوی خۆی پاراستوو و لقیکی سه ره کییه له زمانه ئیرانییه کان و له گروپی زمانه کانی باکوری روژئاوای ئیرانه و زمانه ئیرانییه کانیش به شیکن له دایک زمانی هیندو ئیرانی، ده کریت بلین میلله تانی کۆنی کوردستان له سه ره ده مانی بهر زاین به چه ند زاریکی نزیک له یه که وه ئاخافتوون و له ئه نجامی تیکه لی و ده رهاو سیته وه به ره به ره زمانی کور دی له دایک بووه.

کور دی په یوه ندییه کی پته و راسته وخۆی هه یه به زمانی ئاقیستا که کتیبی پیرۆزی زه راده شتی پی نوسراوه و لیکۆله ران و زمانه وانان گه لیک لایه نی نزیک و هاوواتایی وشه یان له هه ردوو زمانه که دۆزیوه ته وه، هه رو هه کور دی په یوندی هه یه به زمانی په هله و بیه وه که زمانی فه رمی و رو شنبیری و نووسین بوو له سه ره ده می ساسانی، به تایبه تی زاره کانی گوران و هه ررامی و که له پوری و ده یان وشه و واژه ی په هله وی تا ئیستا به هه مان واتا وه له کور دی ماون و ده توانین بلین په هله وی هه ر قو ناغیکی پیشکه وتن و گوران کاری زمانه که مانه و به پیچه وانه ی ده یان زمان و زار و بنزاری دی، به دریزی میژوو بهرگه ی ده یان فشار و شالاوی هیزگه لیک بیانیی گرت و نه توایه وه و سه ره به خۆی و خاوینی خۆی پاراست و تا ئیستا یه کیکه له زمانه زیندوو ده کانی جیهان.

له گه ل ئه م راستییه شدا، فشار و چه واشه کاری چری داگیرکه رانی کوردستان له لایه ک و هه ژموونی که لتوری نه یارانه و دریژخایه نی عه ره ب و فارس و تورک

۱۶ گه شتنامه ی عه بدول ره زاقی ئه سفه هانی بو شنۆ و ورمن و ره واندوز، وه رگی رانی له فارسیه وه زا هیر محه مه د ره شید، ده زگای چاپ و په خشی حه مدی (سلیمانی: ۲۰۰۹)، ل ۲۲، ده قه فارسیه که، ل ۹۲. ئه مه راستی پر سه که یه نه ک به و پاساوه ی که میلنگ هیناویه تیه وه.

۱۷ هه مان سه رچاوه، ل ۱۶. هینری راولنسون (۱۸۱۰-۱۸۹۵) هه مان شتی لی بیستبوون.

له لایه کی دیکه وه^(۱۸)، ههنده بههیز و قوول و کاریگه ر بوون لهسه ر مروقی کورد و زمانه که ی، وای له توژی خوینده وار و روشنبیرانی کرد، بهخویانیش هه مان هه لوئیس و هه ر بگرن و کوتوموت وهک ئه وان له نه ژادی خویان و زمانه که یان تی بگهن و ئه وان چییان دهگوت، وهک تووتی بیلینه وه، زانای دنیا دیده و شاره زا مه لا مه موودی بایه زیدی (۱۷۹۷ - ۱۸۷۰)، بوچوون و لیکدانه وهی کوردمان بو پوخت دهکاته وه دهره ق بنه چه ی زمانه که یان:

” له فضا کورد و ئه کراد ئه صلی وئ (گرده)، یانی به ره هف و جه معکر، بوئ مونسه به تی کو ئه و ئه عراب بووینه، جیرانی ئیران و فارس و خوراسانی، ئیدی ژ لیسانید وان طایفان یه کو یه کو به ره هف و جه مع و ئه خذ کرینه وهیدی هیدی زمانید خو قه دیم که عه ره بیه ته رکاندینه... ئه ف ناخی وان کو مایه کورد و ئه کراد، ئه ف سه به به کو زمانی به ره هف یانی مه خلوطیه یانی گرد کرده یه ژ فارس و ئیرانیان“^(۱۹).

دیاره له جفاکی دیندار و پیگیر و بیئاگای کورده واریدا، سه یر نییه و بگره تا بلئی ئاسایی و چاوه ریکراوه زانایان و شیخان و مه لایان داخبار و دل به ندی زمانی عه ره بی بن و چه ز بکه ن به ره وانی فیتری ببن و ده بووش هه ر وه هابیت، بگره ئه مه مه رجیکی گرنگ و بنه ره تی تیگه هیشتن و شاره زا بوونه له روکن و زانسته کانی ئایین و هونه ره کانی عه ره بیی زمانی قورئان و فه رمووده، ئاره زوو کردن و بایه خدان به فارسییش و کردنی به زمانی نووسین، هه ر حاله تیکی نورمال و سروشتی بوو، به و پییه ی گه لی فارس خاوه ند پاشخانیکی ئه ده بی و هونه ری و فه ره نگی گه لیک ده وه له مه نده و ده یان شاعیر پایه به رزیان هه یه له وینه ی فیرده وسی و مه نوچه هری و چه کیم سه نائی و نیظامی گه نه جو ی و مه ولانه ی رومی و سه عدی شیرازی و حافظی شیرازی و جامی... هتد که کارتیکردن و باندوریان به سه ر شاعیرانی کورده وه وهک روژی روناکه و راستیه کی به لگه نه ویسته.

به لام هه رگیز ئاسایی نییه، ده میک خو شو یستن و داخبار بوون به زمانیک یان دوانی بیانی، بیته مایه ی به هه ند وه رنه گرتن و بیژلی بوونه وه له زمانی زگماک و

۱۸ پروانه: ره سول ناجی، زمانی خو مان له بیر نه چی، روژنامه ی (پیشکه وتن)، ژماره (۸۷)، روژی ۲۲ - ۱۲ -

۱۹۲۱، ۱ - ۲، کمال رووف، باقه درسات کردیه، دار آراس (أربیل: ۲۰۰۶)، ص ۱۱ - ۱۴.

۱۹ عادات و رسوماتنامه ئی ئه کرا دیه، ده زگه ها سپیریز (دهوک: ۲۰۰۶)، ۱۲..

به سووک سهیرکردنی تا ئه و رادهیهی قه ناعهت بهینیت که هاوشانی زمانی گه لانی سهردهسته نییه و به که لکی ئه وه ناهیت له سه رزارییه وه بهینریتته سه رکاخه ز و بکریتته زمانی هونینه وهی شیعر و دانانی کتیب، مخابن زۆربهی هه ره زۆری خوینده وارن و خامه به دهستانی دینداری کورد ئاوه هایان لیها ت و گیرۆدهی ئه م روانینه هه له و تیگه یشتنه نادرسته بوون و پییان وابوو زمانی زگماکیان- کوردی له ئاستی عه ره بی و فارسی- پاشتر تورکی- یشی نییه و شییان و توانای ئه وهی نییه بهینریتته ریزی ئه وانه وه و له خویان ناگرت پیی بنووسن:

یه کسه ر^(۲۰) عوله ما درشت و وردی

ناخویننه وه دوو حه رفی کوردی

ئوستادی خه تن له ئه م سیانه

وه ک دی له زوبانی خوی نه زانه^(۲۱).

هه رچه ند نه بوون یان که میی خوینه ری دانراوی کوردی جۆره بیانوو یه ک بوو بۆیان، به هوی ئه وهی زۆربهی رۆله کانی گه له که یان ره وهندی و نیوچه ره وهندی و لادینشین بوون و ده لیقهی خویندن و فیربوونیان بۆ هه لئه که وتبوو و خوینده واریه کی وه هایان په یدا نه کردبوو بشین بخویننه وه، کتیبیش بۆ خوینه ران داده نریت و شاعیران شیعر ده هوننه وه تا بخوینریتته وه و سوود و چیژی لی وه ربگیریت. به لام پیم وانیه ئه مه هه رگیز پاساوی بنه ره تی پشت ئه م ره فتاره یان بیت و ئه و کورده کۆچه رییه ی نه توانیت به زمانه که ی خوی شتی ک بخوینیتته وه، ئه دی چۆن به زمانانی دی ده توانیت، به لکو هۆکاره سه ره کیی و پالنه ره راسته قینه که ی ئه وه یه که گه لی کورد له ده ره نجامی میژوو یه کی دریزی ته ژری له ژیردهستی و رادهستی بوون و دهسته مۆبوون، به یه کجاری گیرۆده و هۆگری گه لیک خو و نه ریت و فه ره نگ و ئه فسانه ی <عه ره بی به پیرۆزکراو>> و <خاوه ند و هه لگری دوا په یامی پیرۆز>> بوو بوو و ئه م بۆچوونه ی (ابن خلدون: ۱۳۳۲-۱۴۰۶ز) ته واو به سه ریدا ده چه سپیت: << گه لی دۆراو و ژیرکه توو هه رده م په رۆشی چاولیکردن و لاساییکردنه وهی براوه و سه رکه تووه کانه به سه ریدا،

۲۰ پیموایه ئه کته ر- ئه کسه ری راستره له (یه کسه ر).

۲۱ دیوانی حاجی قادری کویی، انتشارات کردستان (سندج: ۱۳۹۱ش)، ل ۲۵۷.

چونکه دهروونی مروّف هەرگاف پیتی وایه که مال له وه دایه که به سه ریدا زالبوه»^(۲۲).
 ئەو هتانی مه لا عه بدولای بیتوشی زانی ناودار و پایه بلند، له ولاتی غه ریبیدا،
 پاساوی کوردبوون دهینیتیه وه بو که موکوری و ناته واوی له مه نظومه ی (الکافی فی
 علمی العروض والقوافی) و دلّیت ئەگەر شتیکی به دەر له ئەدهبت لی دیت، لیتم مه گره،
 مۆرک و سروشتم کوردانه یه و ئەدهبیش هی عه ره بانه:
 إن تجد شيئاً خلاف الأدب فالطبع کردي وهذا عربي^(۲۳).

مه لا محه مه دی مه حوییش (م: ۱۹۰۶) له پیشه کی دیوانه کهیدا، خوی به «گه دا»
 و کوردی به «قه له ندر» و فارسیشی به «پادشا» و «صاحب دیوان» داناوه:
 بنووسه، پیری دلّ ئەمری کرد، ئیتاعه م کرد
 له ئیبتیداوه که بهیتی مونسبی دیوان
 گه دایه کی وه کو «مه حوی»، قه له ندریکی کورد
 میثالی پادشه هی فورسه صاحبی دیوان^(۲۴).

میرزا عه بدولر هیمی وه فاییش (۱۸۳۰-۱۹۰۲) کوردیکی دلشکاوه و دل به ره که شی
 شوخیکی عه ره بزاده یه و ئاواته خوازه بهخت یاری بیت و بچیت به هه شته وه تا بیته
 هاو زمانی و پیکه وه به عه ره بی بدوین که تاکه زمانی ئاخافتنی به هه شتیانه:
 ئەمن کورد و دلّ ئوفتاده، ئەتۆ شاهی عه ره ب زاده
 مه گه ر بمرم به بهختی خۆم، ده میکی هاو زبانت بم^(۲۵).

پیده چیت له ئاست هۆنینه وه ی شیعەر به کوردی، جوړه سازش و نه رمیه ک
 له ئارادا بوو بیت و هه لای زۆری نه نابینه وه، وه لی بو په خشان و کتیب ته واو بقه و
 لاساری بووه و هه ر زانیه ک زاتی بکر دایه و کاریکی وه های له دهست دهر بهاتایه،

۲۲ المقدمة، الفصل (۲۳)، ص ۱۸۴.

۲۳ محمد الخال، البیتوشی، ص ۹۶، الجربان، سلسلة حلقات (حروف المعانی)، ص ۴.

۲۴ دیوانی مه حوی، په خشی ئانا- موساسیر (ته هراو: ۱۳۹۰ ش)، ل ۴۳۱.

۲۵ دیوانی وه فایی، کرد و کو و به راوردکاری سهید عوبه بدولای ئە یوبیان، ئە کادیمیای کوردی (هه ولیر: ۲۰۱۲)، ل ۱۸۶.

ئەوا دەموودەست دووچاری گازندەیی توند دەبوو و دەدرایە بەر تانە و تەشەرە،
 وەک بلیی کاریکی ناپەسند یان تاوانیکی کردبیت، مەلا محەمەدی کورپی ئادەمی
 بالەکی (م: ۱۲۰۵/ک/۱۷۹۱) زانایەکی دیی کاریزمایە و دەیان کتیب و نامیلکەیی بە
 عەرەبی داناو، کۆششی کردوو چ نەبیت بریک لە دانراوەکانی بە کوردی بیت و
 دیارە لە دیباجەیی یەکیک لە کتیبەکانی وەهای کروو، بەم کارەشی بۆتە ئامانجی
 توانج و سەرکۆنەکردنی لە لایەن هاو دەمانیەووە کە چۆن کاری بقی وەها دەکات
 <ومن العجب إني سمعت انه شنع على بأن الديباجة كردية وبذلک صدق فيه المثل
 الكردی السائر هم كالبيضة خرجت من قشرتها>> (۲۶). ئەم هەلۆیستە توند و نارەوایە
 تا سەدەییەک پاشتریش هەر بەردەوام بوو و حاجی قادری کوی (م: ۱۸۹۷) ی
 رەنجاندوو و هیناوەیەتیە دەنگ:

کاکە ئیمە موئەمین، نە رووسین

بۆچ کفرە زوبانمان بنووسین (۲۷).

پیم وایە ئەم کاردانەووە توندەیی دەرەق مەلای بالەکی بەرپا بوو و رووبەرووی
 حاجی قادر بۆتەو، بەسە بۆ تیگەهیشتن لە ئالودەیی بریک لە خویندەواران و دیندارانی
 کورد بە زمانانی غەیرە کوردییەووە و هەلۆیستی تەواو نەڕینیان لە ئاست زمانی
 زگماکیان. روونە ئەمەش پەيوەندییەکی راستەوخۆی هەیه بە نەشونماکردنی بزاشی
 نووسین بە کوردی - کرمانجیی خواروو لە مەملەکەتی بابان و وەک کاردانەووەیەک
 و بوو بۆ سەرکۆنەکردن و سەرکوتکردنی.

بیریزی و سوکایەتیکردن بە کوردی گەیشتە ئەوپەری و تا پاش لەناوچوونی
 دەوڵەتی عوسمانی و نەشونماکردنی هزری کوردایەتی بەردەوامبوو، هەرچەند
 کەفوکۆلی دامرکابوو و ئەم روانین و هەلۆیستە نەڕینی و نەیارانەیش لەم
 گوتەییە کدا چر کرایەووە (أصل عربي أست، تورکی هنر أست، فارسی شکر أست،
 کردی کوزی خر أست) کە لە ژمارە (۲۷) ی روژنامەیی (پیشکەوتن) کە روژی ۲۸-

۲۶ مسعود محمد، لسان الكرد مطبعة الحوادث (بغداد: ۱۹۸۷)، ص ۴۸-۴۹.

۲۷ دیوانی حاجی قادری کوی، ل ۲۵۸.

۱۰- ۱۹۲۱ له سلیمانی دەرچووہ باسکراوہ و کاتی دەرکەوتنی گەرینراوہ تەوہ بۆ سەردەمانی محەمەد عەلی میرزای (؟) کۆری فەتخ عەلی شاھی قاجار (۱۷۹۷- ۱۸۳۴ز) ^(۲۸) و بە دووری شی نازانم بە دنمەک و حەرەمزا دەپەکی کورد نەک کە سێکی بیانی هەلی بەستبیت کە هیچ بۆی گرنگ نییە کوردی وەها بیّت یان نا و ئەو نەدی من ئاگادار بۆ یە کەم جار لە گەشتنامە کە ی دکتۆری ئەلمانی جۆزیف فۆلف (۱۷۹۵- ۱۸۶۲) کە سالی ۱۸۴۶ لە لایزیگ چاپ کراوہ، هاتووہ:

عربی واضع أست

فرسی (فارسی) شریں أست

ترکی هنر أست

کردی خار أست ^(۲۹).

و بەپشتبەستن بە گوتهی میجر ئیلی بانستەر سۆن (۱۸۸۱- ۱۹۲۳)، دەرکریت بیژین لە میژە لە ناو کوردی زۆر بەی کوردستاندا تەشەنە ی کردووہ و کاریگەریی خۆی بە جی هیشتووہ و رۆلی خۆی گێراوہ لە بینەها کردنی زمانە کە یاندا و ئەویش بە کەمیک جیاوازییەوہ گوئیستی بووہ و دەلیت خەلکی لە کوردستان دەلینەوہ:

لاوزە لاوزە عەرەبییە

تورکی هونەرە

فارسی شەکرە

کوردی گوزی کەرە ^(۳۰).

۲۸ فەتخ عەلی شاھی قاجار کۆری بەم ناوہ نەبوو، محەمەد تەقی میرزا و محەمەد فالی میرزای هەبوو.

۲۹ هاوریم کاکە رزگار طەیب جەباری بە سوپاسەوہ ئەم سەرچاوەیە بۆ ناردم.

۳۰ چاپی ئینگلیزی وەشانخانەیا ئازاد (لەنەدن: ۲۰۱۳)، ل. ۱۶۰، گەشتیک بۆ میسۆپۆتامیا و کوردستان، وەرگێرانی مینە، کتیبخانە یادگار (سلیمانی: ۲۰۱۸)، ل. ۱۳۰، لە چاپی عەرەبییدا ئەوا وەرگێردراوہ: «العربية رنانة والتركية منجزة والفارسية سكرة والکردية كريمة.» «رحلة متنكر الى ما بين النهرين وکردستان، ترجمة فؤاد جميل، دار الوراق (بيروت: ۲۰۱۸)، ص ۱۴۷.

۴- هه‌لۆیست له شیعرى كوردی:

هه‌رچه‌ند به‌ر له رۆژگاری ئه‌حمهدی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷ز) به‌ زیاتر له سه‌ده‌یه‌ک، به‌کاره‌یتانی کوردی له شیعرا دانان سه‌ری هه‌لدا و دیوه‌زمه‌ی مه‌ترسیی ده‌ستبردن بۆی ره‌وابوووه‌ و شاعیرانی وه‌ک عه‌لی حه‌ریری و فه‌قی ته‌یران (م: ۱۶۳۱ز) و مه‌لای جزیری (م: ۱۶۴۱ز) هه‌ل که‌وتن و کوردییان کرده‌ زمانی یه‌که‌می شیعر دانان، هه‌شتا به‌کاره‌یتانی کوردی ته‌واو ئاسایی نه‌بوو و جۆره‌ لاساری و سه‌رکیشییه‌ک بوو و به‌ کاریکی دزیو و نانپه‌سه‌ند داده‌نرا و به‌ بیده‌ و «خیلافی موعتاد» هه‌ژمار ده‌کرا و روونه‌ چاره‌نووسی بیده‌کارانیش ئاگری دۆزه‌خه‌، وه‌لی له ئاکامی ئه‌و ناهه‌قی و سته‌مه‌ی له کورد و زمانه‌که‌ی ده‌کرا، ئه‌و پێی به‌ جه‌رگی خۆوه‌ ناوه‌ و مکو‌ر بووه‌ ئه‌م بیده‌یه‌ به‌هینتته‌ ئاراهه‌:

حاصل ژ عناد ئه‌گه‌ر ژ بێداد

ئه‌ف بدعه‌ته‌ خلافی موعتاد

صافی شه‌مراند فه‌خوار دوردی

مانه‌ندی ده‌ری لیسانی کوردی^(۳۱).

سه‌رباری ئه‌وه‌ی ئه‌م زمانی دایکه‌ له‌چاو فارسی و عه‌ره‌بی، وه‌ک میوه‌ی وشکه‌ه‌لاتوو، هه‌ند پاراو و ئاودار نه‌بووه‌، بگه‌ر ئه‌م پاساوه‌ش نه‌بووه‌ته‌ له‌مپه‌ر و به‌ره‌سه‌ت له‌ به‌رده‌می و تا چیدی که‌سیش نه‌لێت کورد بێ ئه‌صل و بنیادن و خودان کتیب و مه‌عریفه‌ت نین:

کرمانجییه‌ صرفه‌ بێ گومانه‌

زێر نینه‌ ببین، سپید مانه‌

.....

ئه‌ف میوه‌ ئه‌گه‌ر نه‌ئابداره‌

کرمانجییه‌، ئه‌و قه‌ده‌ر ل کاره‌^(۳۲).

۳۱ مه‌م و زین، به‌ره‌فکرن ته‌حسین ئیبراهیم دۆسکی، ده‌زگای سپیریژ (ده‌وک: ۲۰۰۸)، ل ۴۹.

۳۲ مه‌م و زین، ل ۵۳، ۶۵.

مه‌لا محمه‌دی حاجی حه‌سه‌نی ناسراو به‌(ابن الحاج)، هه‌رچه‌ند ده‌یزانی له‌به‌ر پشتگو‌یخستن و خه‌مساردی، کوردی زمانیکی هه‌نده‌ خاوین و ره‌وان نییه‌ به‌که‌لگی نووسین به‌یت، به‌لام تا په‌یامی و روکنه‌کانی ئیسلام بگه‌ینتیه‌ خه‌لکانی ره‌شوکی و عه‌ووام ده‌بیت به‌و زمانه‌ « ناهه‌صیحه‌» بنوسیت(سالی ۱۱۷۶ک / ۱۷۶۲ز) و تییان بگه‌هینتیت:

نه‌ظلم کرد به‌ قه‌ولی سه‌حیح
 به‌ له‌فضی کوردیی ناهه‌صیح
 بو‌ مونصیفان (لا للشحیح)
 بو‌ ئینتیفاعی عامه‌تی^(۳۳).

روونه‌ ده‌میک مه‌لا خدری نالی(م: ۱۸۷۷ز) به‌ زمانی « شه‌کربار» ی کوردی شیعی‌ری ناسک و بالای هۆنده‌وه، هه‌فۆرک و ناحه‌زانی هاتنه‌ دنگ و توانجیان لئی دا گویا ئه‌و شیعی‌رانه‌ی خۆکرده‌یه‌ و له‌خۆوه‌ دایناون و ئاستنزم و بی‌ به‌هان چونکه‌ به‌ کوردین، ئه‌ویش به‌رپه‌چی داونه‌ته‌وه‌ و پییان ده‌لیت، کوردی هیچی له‌ عه‌ره‌بی و فارسی که‌متر نییه‌ و ئه‌گه‌ر ئیوه‌ دانان و نه‌دان نین، برۆن به‌ دوا‌ی واتاکه‌ی بگه‌رین:

طه‌بعی شه‌کرباری من، کوردی ئه‌گه‌ر ئینشا ده‌کا
 ئیمتیحانی خۆیه‌ مه‌قصودی، (عمدا) وا ده‌کا
 که‌س به‌ ئه‌لفاظم نه‌لی خۆ کوردییه‌ خۆ کردییه‌
 هه‌رکه‌سه‌ی نادان نه‌بی خۆی طالیبی مه‌عنا ده‌کا^(۳۴).

سالمی صاحیبقرانیش(م: ۱۸۶۹) ده‌یزانی شیعی‌ری کوردی نموودی نییه‌ و له‌ بازاری ئه‌ده‌بدا کالایه‌که‌ خوازیار و کرپاری ده‌گمه‌نه‌ و هاونرخ و هاوبه‌های (زیر)ه‌ له‌ بازاری کرمان، دیاره‌ کرمان به‌ به‌ره‌مه‌هینان و هه‌نارده‌کردنی خواردنی زیر به‌ناوبانگه‌ وه‌ک چون له‌ کورده‌واری ده‌لین (خورماش له‌ خالص زۆره‌) و مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه، که‌ چون زیر له‌ بازاره‌کانی کرمان به‌هیچ ناچیت و بازاری شیعی‌ری کوردیش ئاوه‌ایه‌، به‌لام

۳۳ مه‌هدی نامه، لیکۆلینه‌وه‌ و پیشه‌کی محمه‌د عه‌لی قه‌رده‌اغی، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد(به‌غدا: ۱۹۷۵)، ل. ۷۰.
 ۳۴ دیوانی نالی، کۆری زانیاری کورد(به‌غدا: ۱۹۷۶)، ل. ۱۰۶-۱۰۷.

ئەو سووره لەسەر دانانی و دەینیریټ بۆ شیخی مەزن که رەنگە مەبەستی سەعدیی شیرازی بیټ:

زیرە، سەرمایهیە بۆ سالم و کرمانی دەبا
شیعری کوردی که بدا جیلوه له لای شیخی کهبیر^(۳۵).

شایەنی ئاماژەیه مەلا عەبدولکەریمی مودەرپیس و کورپەکانی، له دەمی ساخکردنەوهی دیوانی سالمدا و دواتریش کهسانی دی، (زیر)یان بە (زیر) خویندۆتەوه و واتاکەیان بۆ لیک نەدراوتەوه و محەمەدی حەمە باقی له مەبەستی دروستی سالم تیگەهیشتوو^(۳۶)، ئەمەو سەرەپای لیکدانەوهیی دیی جیاوان^(۳۷).

کاک ئەحمەدی شیخ (۱۷۹۳-۱۸۸۷)، یەکیکە لەو زانا پیشەنگانەیی که له خوتبە و وەعظ و کۆر و جقاتەکانیدا، بە کوردی دەدوا و ئامۆژگاری و پەيامەکانی دەگەیانده جەماوەرەکهی، لێرەش چەشنە کهسانیک هەبوونە بەم رەفتارەیی رازی نەبوونە و گازندەیان لێ کردوو، لەوانەش کابرایەکی کۆیی که لەکن حاجی قادری هاوشاری، پەسنی کارەکانی کاک ئەحمەد دەکات و بەلام داخی ئەوهیە، خوتبە و گوتارەکانی بە کوردییە، ئەم توانجەش بە کاک ئەحمەد دەبیټە مایەیی تۆرەبوون و هەلچوونی حاجی قادر:

کەس نەماوە بە غەیری کاک ئەحمەد
شەخی مەرئووف و عالیمی ئەرشەد
چاکە ئیستا دەکا له بۆ کوردان
تەرجه مەیی شەرع و ئایەتی قورئان
واقیعەن خزمەتی لەبۆ خودایە
چ دەبوو گەر بە کوردی نەبوایە
هەر که وای گوت: وەها موکەدەر بوو
وام دەزانی که وا له دین دەرچووم

۳۵ دیوانی سالم، بنکەیی ژین (سلیمانی: ۲۰۱۵)، ل ۳۵۹.

۳۶ ئەدەب و میژوو، چەپکی لیکۆلینەوه له ئەدەب و بەلگەنامەیی میژوویی کورد، خانەیی موکریان (هەولین: ۲۰۱۳)، ل ۱۳.

۳۷ حەمە نوری عومەر کاک، شیواز له شیعری کلاسیکی کوردیدا، چاپخانەیی کارۆ (سلیمانی: ۲۰۲۰)، ل ۵۷-۵۸.

گوتم: ئیستاش له سههر كهري ماوی؟

چابوو مستم نهدا له نیو چاوی^(۳۸).

كه چي خودی كاك ئەحمەدی شیخ له نامەیکیدا بۆ مەلا عومەری كۆری مەلا ئەبوبەكری هەولێری (۱۸۴۲-۱۸۹۲) باوکی مەلای گچكە، سوپاسی دەكات كه بایهخ به كتیبه كانی عه قیده دهتات- مەبهستی عه قیده نامەیه- وتكای لئ دهكات به عه ره بی و فارسی بیت تا پتر سوود به خش و به كه لك بیت^(۳۹).

ئەم به كه مزانینه ی زمانی كوردی تا سه ره تای سه ده ی بیسته میش در یژه ی هه بوو و رۆشنبیران و خوینده واران ی كورد به دوو لئ و گومانه وه لییان ده پوانی، به بر وای مه حوی، ته ركردنی زمانی ئەصلیی مرؤف و به كار هیتانی فارسی له بریی، ئەوپه پری بی وه فاییه و ده ستبه ردار بوون له زمانی دایك جۆریكه له نامه ردی، وه لی هاوكات شیعر دانان به كوردی چه شنیکه له تاوان و تاوانیش لیپرسینه وه و سزای خودایی به دواوه دیت. خودای كه ریمیش به دلؤفانی و به زه یی خویی و له بهر خاتری (أبو الوفا)^(۴۰) له سه رپاکی كوردان خۆشبیت و به وانه شه وه، كه وا شیعیری كوردی ده هۆننه وه:

كوردی زوبانی ئەصلمه گهر ته رکی كه م

بۆ فارسی، به كولی ئەمن ده به بی وه فا

دووری مه بینه تۆ له كه ریمی به ها نه جۆ

هه رچی كه كورده پاکی ببه خشی به (بو الوفا)^(۴۱).

له شیعیریکی فارسیشیدا، دان ده نیت به و هدا كه شانازی هه ر كه سیك زمانه كه یه تی،

كه چی مخابن خوی له بری كوردی، فارسیی هه لبژاردوو:

۳۸ دیوانی حاجی قادری كۆیی، ل ۲۳۶-۲۳۷.

۳۹ إحسان رشاد المفتي، رسائل كاك أحمد شيخ الى الحاج ملا عمر ابن بكر ملا الأربلي، مجلة كاروان- القسم العربي، العدد (۲۴)، (أربيل: أيلول ۱۹۸۴)، ص ۱۵۰-۱۵۲.

۴۰ محه مەدی كۆری محه مەدی كورد (۱۷-۴۵۰۱/ك/ ۱۰۲۶-۱۱۰۷ز) له خێلی نه رگسی (النرجسية) ی ده قه ری حلوان و سه رپولی زه هاو و گه یلانه و به (تاج العارفين ابو الوفا الكردي الحلواني) ناسراوه و له كورده واریدا به (پیر شه هریار- پیر شالیاری هه ورامان) به ناوو بانگه، مه زنترین و ناسراوترین صؤفی كورده. مەلا عه بدولكه ریمی موده ریس، مه بهستی مه حویی له (ئەبولوه فا) به پیغه مبه ر لیكدا وه ته وه و ده لیت دووریش نییه ئاماژه یه ك بیت بۆ شیخ ئەبولوه فا عه بدولر هحمانی كۆری شیخ عوسمانی سیراچه دینی ته ویله، وه لی من دلنیام مه بهستی تاج العارفين ئەبولوه فایه.

۴۱ دیوانی مه حوی، ل ۴۳.

فخر هر کس به زبان خودش است ای محوی
پارسی را تو که بگزیده‌ی بر کردی حیف^(۴۲).

به‌لام له قه‌صیده‌ی (به‌حری نوور) که سالی ۱۳۲۲ک/ ۱۹۰۴ز و له کۆتا ساله‌کانی ته‌م‌نی هۆنیویه‌تیه‌وه، وه‌ک بلیی هه‌ستی به‌و سته‌م و ناهه‌قییه کردووه که له زمانی گه‌له‌که‌ی کراوه و به شیعره کوردییه‌کانی ئه‌و بوختانانه‌ی ره‌تکردۆته‌وه وا خه‌وشداری ده‌که‌ن و دلنیا و پشتراست بووه که کوردی چیی له زمانانی دی که‌متر نییه و هه‌ژی و شایسته‌یه بکریته زمانی پیه‌هلدان و گوزاشت له خو‌شویستنی پیغه‌مبه‌ر و چ جیاوازییه‌کی له‌گه‌ل زمانی تازی- عه‌ره‌بی نییه و ده‌شیت شیعری وای پی بهۆنریته‌وه هاوشانی هه‌ردوو قه‌صیده‌ی «همزیة» و «بردة»^(۴۳) بیت:

له «همزیة» و له «بردة» چونکه کم دی ئیستیفاده‌ی کورد
منیش ئه‌م کوردییه‌م دانا له ریزی ئه‌و قه‌صیدانه
زوبانی عیشقبازی خو‌شه‌گه‌ر کوردی و گه‌ر تازی
قسه‌ی بی سوۆزی عیشق ئه‌ر گه‌وه‌ره، مه‌حبووبی بی ئانه
ئه‌لا ئه‌ی فه‌خری عاله‌م، «رحمة للعالمین» ی تۆ
له ده‌رحه‌ق ناکه‌س وکه‌س، ره‌حم ولوتفی ئیوه یه‌کسانه
بده ئیزن ئه‌م قه‌صیده‌ی کوردییه‌ش بی‌نه مه‌قامی عه‌رض
ئه‌گه‌رچی وه‌ک شعوورم، شیعره‌کانیشم په‌ریشانه
موکه‌ره‌ر بوو قه‌صیده‌ی بورده، نه‌شه‌ی عاله‌می پر کرد
بفه‌رموو به‌م قه‌صیده‌ی کورده نۆبه‌ی نه‌شه‌پێوانه
ئه‌گه‌ر بورده، ئه‌گه‌ر کورده، ئه‌گه‌ر صافه، ئه‌گه‌ر دورده
قبوولی تۆ که بوو له‌بریزی نه‌شه‌ی ره‌وح و ره‌یحانه
قبوولی تۆ نه‌بوو، صه‌د با عه‌ره‌ب بی، هه‌ر ئه‌بوجه‌له
قبوولی تۆ ئه‌گه‌ر بوو، فورسی دووسه‌د ساله سه‌لمانه^(۴۴).

۴۲ دیوانی مه‌حوی، ل ۶۰۹.

۴۳ هه‌ردوو قه‌صیده‌ی هه‌مزییه (أم القرى) و بورده (الکواکب الدرية في مدح خير البرية) ی شاعیر شهاب الدینی بو‌صیری (البوصيري: ۱۲۱۱- ۱۲۹۵ز) له به‌ناوبانگترین قه‌صیده‌ن له په‌سن و ستایشی پیغه‌مبه‌ر.

۴۴ دیوانی مه‌حوی، ل ۵۳۶-۵۳۸.

شاعیر شیخ محمەدی خاکی (۱۸۳۹ - ۱۹۰۸) یش به خوئی دەلیت تو چیت و دیارییت که شیعی کوردییه چیه، نهکهی ستایشی پیغمبەر (شاهی عەرب) پی بکەیت، مەگەر ئەو به گەورەیی و بەخشندەیی خوئی بەگەندی بکات:

ئەبێ (خاکی) ئەتۆ خۆت چی و دیاریی تو ئەبێ چی بی
 لە بو شاهی عەرب هەرگیز نەلێی ئەم شیعی کوردانە
 مەگەر شاهی روسول، هادیی سوبل، سەرخێلی جوملە و کول
 به ئیحسانی بکا تەحسین بلێ وەک شیعی حەسسانە^(۴۵).

لە کۆتاییدا ئاخافتنی محمەد ئەمین زەکی (۱۸۸۰ - ۱۹۴۸) دەهینمەوه، که دوای برانەوهی جەنگی جیهانی یەکەم و هەلۆشانەوه و هەرفنتی دەولەتی عوسمانی، بەنیاز بووه کتیبیک لەسەر میژووی کورد و کوردستان دابنیت، کهچی کەسانیکی دۆستی پێیان گوتوو، به عەرەبی یان به تورکی دای بنیت و لایان پەسەندە به کوردی نەبیت، ئەویش گوتویەتی: «بەلام بەراستی لام مناسب نەبوو، که تاریخی کورد و کوردستان لە طەرەف کوردیکەوه و لە هەمووی زیاتر بو کورد به زمانیکی غەیره کورد بنوسرئ... خولاصە بەم قەناعەتە به کوردی نووسیم»^(۴۶).

به هەر حال لەگەڵ ئەم هەموو تەحەددا و دژایەتیکردنە، شاعیرانی کورد لە سەدهی دەیهەمی کۆچی / شازدەهەمی زایینهوه، بەرەبەرە کوردییان کورده زمانی بنەرەتی شاعر و دەهان قەصیدە و شاعیریان پی هۆنیەوه، پاش دوو سەدهەک کوردی هەنگاویکی گرنگی دیکەشی نا و بووه زمانی پەخشانی و ئەم مژارەش قەکۆلینیکی سەر بەخۆ هەل دەگریت^(۴۷).

۴۵ شیخ محمەدی خال، مەلا محمەدی خاکی، کۆری زانیاری کورد (بەغدا: ۱۹۷۸)، ل ۳۴.

۴۶ خولاصەیهکی تاریخی کورد و کوردستان، بنکە ی ژین (سلیمانی: ۲۰۲۱)، ل ۲۱.

۴۷ ئەم گوتارە بەشیکە لە پرۆژە کتیبیک بە ناوونیشانی: لەبارە میژووی زمان و ئەدەبی کوردییهوه.

زبانی که ادبیات هزارساله را
پشتوانه خود دارد، باید حفظ شود

■ محمدولی کاکایی

حرکت بزرگ، ارزشمند و قابل ارجی که در راستای شناساندن ارزشهای مادی و معنوی هورامان شروع شده، زاده پتانسل های ارزشگرا، هویت ساز و برجستگی های زندگی ساز و انسانمدارانه ای است که هورامان و هورامانیان باتلاش، جسارت، سختی و اخلاقمندی به آن رسیده اند. در همین مسیر آنچه بیشتر درخشنده‌گی این سرزمین را نشان داده، در مقولات فولکلور، انسان اخلاقمند، طبیعت بکر، معماری ویژه، عرفان، آیین، ادبیات، اقتصاد و دفاع از هویت در مقابل رنجهای هزارساله و... انسانی تربیت نموده صبور، مستقل، اخلاقمند، عارف و دارای جهان بینی کاروتلاش در این جهان و ایمان و افر به جهان آخرت که تا آخرین نفس کار کرده، تلاش نموده؛ درخت کاشته و... که برای نسل های بعد خود زندگی و امید را تقدیم کرده باشد. این ویژگیهای منحصر و غیرقابل انکار بود که بزرگان را واداشت برای حفظ این ثروت گرانبهاگام بردارند که در نهایت باتلاش و دلسوزیهای زیاد منظر هورامان از طرف سازمان یونسکو ثبت جهانی گردید و امید می رود با بایتاسیل ها و سرمایه های دیگری که در مباحث فرهنگی، اجتماعی، ادبیات، زبان، معماری، صنایع دستی و... در هورامان موجود است مقولات بیشتر و گسترده تری به ثبت جهانی هورامان اضافه گردد. یکی از این سرمایه های ارزشمند که بزرگی هورامان را بیشتر برجسته کرده و توانسته اثرات و انعکاس خود را به مناطق و استانهای دیگر تسری دهد ادبیات است که بیش از هزارسال زبان این منطقه دارای آثار مکتوب بوده است. از سده دوم هجری به بعد در کنار شعر هرمزگان، پیرشالیار هورامی و بخشی از اشعار باباطاهر عریان حرکتی دیگر از نشو و نمای این ادب شروع که آیین و روشهای زندگی، عقاید صوفی گرانه و عارفانه آن عصر که بازتاب آیین یاری و فرهنگ گوران بوده را در قالب اشعار شاعران مختلف بیش از ۷ قرن تداوم داشته و توانسته با این حرکت جدای از حفظ فرهنگ گوران و آیین یاری زبان هورامی را حفظ و از اضمحلال برهاند و هم اینکه در مناطق کرمانشاه، ایلام، اردلان، شهرزور، کرکوک، لرستان و... این فرهنگ و زبان سیطره داشته و برای سالیان متمادی زبان شعروادب بوده است.

خیلی از آثار مکتوب در دفاتر و کتاب آیینی یاری به نام سرانجام محفوظ شده و امروزه گنجینه ای است که جدای از آداب و رسوم فرهنگ گوران حافظ زبان هورامی شده که مقوله بسیار مهمی است که ما را به سمت توجه بیشتر به این زبان سوق می دهد. در این عصر آثار و اشعار بزرگانی مانند بهلول ماهی، باباسرهنگ دودانی، سلطان سهاک، شاخوشین و... در دفاتر متعددی به نام های پردیور، شنروی، دیوانه گوره و... ثبت

گردیده اند. ارزش و گستردگی شاعران و دیوان و دفاتر مکتوب این دوره نیاز به تحقیق و مقالات جداگانه ای دارد.

درباره این دوره باید گفت؛ ادبی که آیین گوران و آداب و رسوم آن را تعریف و حفظ کرده است در ۳ مرحله خود را برجسته نموده است. مرحله اول از سالهای ۹۰۰ تا ۱۱۰۰ میلادی که اشعار و آثار ادبی، فکری در دفاتر مختلف از بزرگان چون بهلول ماهی، باباسرهنگ، شاخوشین، باباناوس و.. ثبت گردیده و به جای مانده است.

مرحله دوم از سالهای ۱۱۰۰ تا ۱۵۰۰ میلادی است که مرحله مهم درنوگرایی و تجدید آیین و فرهنگ یاری و گوران بوده است که سلطان سهاک در آن نقش موثری داشته است که اشعارش در این مرحله اوج ادب گوران است و دیگر اشعار شاعران هم عصرش در دفاتر پردیور، شنروی و دیوانه گوره و.. ثبت و ماندگار هستند.

مرحله سوم از سالهای ۱۵۰۰ تا ۱۹۰۰ میلادی است که آثار مهم این دوره در دفاتر آتش بیگی، باباجلیل، چل تن، سیدبراکه، هفتوانه، الماس خان و نوروز و.. ثبت گردیده که در مجموع و در طول این اعصار نقش مهم در حفظ این فرهنگ و ماندگاری گویش هورامی داشته است. سرایش شاهنامه در مناطقی از کرمانشاه، لرستان و هورامان از دیگر خلاقیت‌های ادبی این گویش بوده که از ۴ قرن پیش بزرگانی چون الماس خان کندوله ای شاهنامه هورامی خلق کرده اند. یکی دیگر از بخش‌های همین ادبیات که از ۴ قرن پیش باهمان رخسار اما با محتوای متغییر این گویش را به پیش برده، به دست بزرگانی چون شیخ مصطفی تخته رقم خورد که با آموختن دانش عصر خود دارای دیوان اشعار است که باتلاش محمدرشیدامینی هورامان پژوه گردآوری و منتشر گردید. علوم دینی، صناعات ادبی، فلسفه و کلام در محتوای دیوان وی دیده می شود. بزرگ دیگری که بعد از وی نشوونما یافت و اصالتی دیگر و رنگی نوبه ادبیات هورامان بخشید ملامصطفی بیسارانی بود که با سبکی که در اصالت واژه هورامی در عشق و عرفان، طبیعت دوستی و محتوای رمانتیک اشعار خلق کرد خود راهنمای زیادی از شاعران دیگر شد و تاجایی که مولوی کورد با آنهمه اثر، بیسارانی را استاد خود نامیده است.

مولوی کورد از دیگر شاعران و ادیبان ادبیات هورامان است؛ با آنکه زبان مادری خود کوردی جافی بوده است اما اثر و خلاقیت‌هایی که در شعر هورامان از خود نشان داد چون نگینی بر بلندای شاهو خودنمایی میکند و در میان ادبیات دیگر منطقه جایگاه و پایگاه بزرگی دارد.

صیدی هورامی از دیگر شاعران خلاق دویست سال پیش ادب هورامی است که با نوآوری که در محتوای شعر هورامی در تعریف عشق وزمینی کردن آن ایجاد نمود پنجره ای دیگر و محتوای نوتر به این ادب بخشید .

در مجموع ادب هورامان با دهها نام و نشان دیگر با خلق اثرات کلاسیک تاجایی پیش رفت که در مناطق مختلف از لرستان، ایلام، کرمانشاه، سنندج تا سقز، شهرزور، کرکوک و موصل و... دهها شاعر با این زبان شعر آفریدند و برگسترده‌گی آن مهر تایید زدند. گویش هورامی و رای تنگناهای تاریخی و شرایطی که در گذر زمان ایجاد شده باز دارای آثار ماندگار، ارزشمند و درخور توجه برای شناسایی این فرهنگ و رسومات است و خود عامل موثری برای حفظ گویش هورامی بوده که نمونه های شعر کلاسیک آن قابل توجه و برجسته هستند.

ادبیات هورامان در شعر نو در این سالها هم قابل توجه بوده که اولین اثر آن به وسیله عثمان محمد هورامی در سال ۱۹۷۲ میلادی خلق شده است و بعدها در کردستان ایران کسانی چون رئوف محمودپور، داود غفاری، جلیل عباسی، احسن رشیدی، مهدی ابری، پرویز بابایی و... به این وادی ورود کردند و لباسی نو به تن شعر تاریخی هورامان پوشاندند که پیشرفت قابل توجهی داشته و از لحاظ مفاهیم امروزی، ایماژ، تصویر و دیگر موارد رونقی دیگر به این ادبیات و زبان بخشیده است. مبحث داستان نویسی و نثر هم در این دو دهه پیش رو به صورت پراکنده دارای آثاری است که در کتب، مجلات و روزنامه ها خودی نمایانده است. با این شرح مختصری که درباره ادبیات و زبان هورامی رفت و با توجه به سیر تاریخی بیش از یک هزار ساله ادبیات هورامان امید می رود دلسوزان فرهنگ و اصالت ایران و این دیار در حفظ، رونق و ثبت این زبان که پشتوانه اش ادبیات تاریخی است، جدیت بیشتری داشته باشند. این مورد هم لازم به دقت است؛ با توجه به اینکه چندسال پیش یونسکو در معرفی زبانهای درحال تضعیف و انقراض به زبان هورامی اشاره نموده بود؛ می طلبد دلسوزان و عالمان فرایند ثبت جهانی هورامان این زبان را با تعریف و ثبت جهانی چون میراث گرانبهای انسانی از تضعیف و انقراض برهانند .

مراجع:

- تاریخ ادبیات کردی استاد بوره که بی
تاریخ ادب کردی: معروف خزنه دار
میژووی هورامان پرفسور محمدامین هورامانی

قدمت زبان کردی از نظر زبان‌شناسان کرد

پرور یاش ■

خبر ANF با عنوان "زبان کردی ۱۵۰۰ سال قدمت دارد" که اخیراً منتشر شده بود، مباحثه و گفتگوهای زیادی را بدنبال داشت. زبان شناسان کرد در رابطه با تحقیقات گروهی از زبان‌شناسان بین‌المللی که گفته‌اند زبان‌های هندواروپایی از منطقه مزوپوتامیا و آناتولی سرچشمه گرفته‌اند، نظرات جداگانه‌ای را ابراز داشتند. زانا فارقینی رئیس انستیتوی کردی در شهر استانبول بیان داشت که ۱۰۰ کلمه‌ای که از زبان کردی به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند، بیشتر از لهجه کرمانجی گرفته شده است و این را مورد انتقاد قرار داد.

در ماه آگوست زبان‌شناسان درمورد خانواده زبان‌های هندواروپایی که کردی هم یکی از آنهاست، یک تئوری نوین را مطرح ساختند. پیشتر گفته می‌شد که زبان‌های هندواروپایی از استپ‌های روسیه به نقاط دیگر جهان پراکنده شده، اما در نتیجه تحقیقات گروه محقق بین‌المللی آشکار شد که زبان‌های هندواروپایی از منطقه مزوپوتامیا و آناتولی نشأت گرفته و در جهان پراکنده شده‌اند.

در تحقیقاتی که در دانشگاه آوکلند زلاندنو انجام گرفته اظهار شده بود که زبان کردی دست‌کم ۱۵۰۰ سال پیش از دیگر زبان‌ها جدا شده است. محققان برای این مهم نیز از زبان کردی ۱۰۰ کلمه انتخاب کرده و با دیگر زبان‌ها تطبیق داده بودند. بر این اساس زانا فارقینی، ابراهیم سیدو، دکتر کامران برواری و سامی تان زبان‌شناسان نامی کرد، نظرات خود را در اینباره به خبرگزاری ANF بیان داشتند.

زانا فارقینی رئیس انستیتوی کردی در شهر استانبول نظرات خود راجع به این تحقیقات را چنین بیان داشت: "در ابتدا می‌خواهم بیان دارم که متد تشخیص سن و قدمت زبان‌ها در عرصه زبان‌شناسی با فعالیت‌های محقق آمریکایی M. Swadesh شناخته شده است. این تحقیقات بر کلمات بنیادین زبانی انجام گرفت که احتمال بیشتری داده می‌شود که زبان مادری باشد. یکی از نتایج این تحقیقات نیز این است که به احتمال زیاد زبان کردی ۱۵۰۰ سال قبل از زبان هندواروپایی جدا شده است و زبان‌هایی از قبیل انگلیسی و فارسی نیز ۸۰۰ سال بعد از این زبان‌ها جدا شده‌اند. این یک تئوری قابل توجهی است که بایستی به شیوه‌ای جدی در رابطه با آن تحقیقاتی صورت گیرد"

زانا فارقینی اظهار داشت که به خاطر اینکه جزئیات این تحقیق در دسترس آنها نمی‌باشد نمی‌توان به شیوه‌ای کاملتر در رابطه با آن اظهار نظر کرده و یا انتقادهای را در اینباره بیان داشت. زانا فارقینی در ادامه در رابطه با لیست کلماتی که در رابطه با آنها تحقیقاتی انجام گرفته است نیز اظهار نظر کرده و گفت:

کلمات از دیگر لهجه‌های کردی انتخاب نشده‌اند

"برخی موارد توجه مرا جلب کرد. مثلاً: تمامی کلمات از لهجه کرمانجی انتخاب شده است. اما زبان مرجع را زبان کردی اعلام کرده‌اند. این امر نوعی نقصان در تحقیقات است. دوم اینکه انتخاب کلمات به شیوه‌ای مناسب نبوده است. بایستی مترادف کلمات کردی انتخاب می‌شد.

به عنوان مثال: در این لیست کلمات کردی çivîk (پرنده) وجود دارد اما çûk وجود ندارد؛ kûçik و seg (سگ) انتخاب شده‌اند اما kutik انتخاب نشده است. یا اینکه çerm (پوست) را انتخاب کرده‌اند اما کلمات هم معنی post و kevil را انتخاب نکرده‌اند. کلمه terî و boçê (دم) را انتخاب کرده‌اند اما کلمات هم معنی آن به مانند qemç و dûvê را برنگزیده‌اند. یا اینکه agir (آتش) وجود دارد اما ar و adir وجود ندارد. نمونه‌های بیشتری از این دست را می‌توان مثال زد.

نمونه‌های صحیح نتایج صحیحتری را در بر خواهد داشت. به نظر من اگر لیست کلمات زبان کردی به گونه‌ای صحیح و کاملتر انتخاب می‌شد، احتمال داشت که تأثیرات بیشتری بر انجام تحقیقات داشته باشد. همچنین برای زبان کردی و قدمت آن نتایج جالب توجهی نیز درج می‌شد.

بنا به تحقیقاتی که زبان‌شناسان بر کلمات بنیادین زبان‌ها انجام داده‌اند، در هر هزار سال ۱۹ درصد کلمات یک زبان تغییر می‌کنند ۸۱ درصد دیگر نیز بدون تغییر باقی می‌ماند. به همین خاطر تحقیقاتی که در رابطه با ریشه زبان‌ها انجام می‌گیرد بایستی با دقت و حساسیت بیشتری انجام گیرد. زانا فارقینی در ادامه بیان داشت که کردها هر اندازه جایگاه کسب کنند، به همان اندازه نیز توجه دیگر زبان‌های جهان را جلب می‌کنند. وی خاطر نشان ساخت که زبان و فرهنگ کردی پلی است برای شناخت زبان و فرهنگ دیگر تمدن‌ها و ملت‌هایی که در این جغرافیا زندگی کرده و دیگر از میان رفته‌اند. او در ادامه گفت:

"جغرافیای کردها، سرزمینی تاریخی است، در نتیجه تحقیقات و فعالیت‌های باستان‌شناسی که در سال‌های اخیر در این سرزمین انجام می‌گیرد، اثبات می‌کند که بسیاری از تئوری‌ها در رابطه با تاریخ انسانی بی‌پایه و اساس می‌باشند. اگر در واقع تحقیقات و بررسی‌های علمی در مورد فرهنگ و اساطیر کردی صورت گیرد و در رابطه با تحقیقات زبان‌شناسی نیز، فعالیت‌ها، تحقیق و جستجوهای در سطح بهتری صورت گیرند، می‌توانم بگویم که بخش‌های نامکشوف و غیرمشخص تاریخ انسان نیز کشف شده و قدمت فرهنگ و زبان کردی نیز معلوم خواهد شد." اما ابراهیم سیدو آیدوغان مسئول بخش کرمانجی در دانشگاه سوربن فرانسه در اینباره نظر جداگانه‌ای دارد. وی در این رابطه بیان داشت: "به نظر من اگر زبان کردی دارای قدمتی ۵۰۰۰ ساله و یا ۵۰ ساله باشد نیز اطلاعاتی حائز اهمیت و موثقی را در بر ندارد و بایستی از این اطلاعات شک داشت. به همین خاطر تحقیقات در مورد ریشه زبانها و زمان جادشدنشان حتی تصنیف آنها تنها یک فرضیه است و آنچنان که مشخص است چنین فرضیه‌هایی نیز توجه بسیاری را به خود جلب کرده است. اما به نظر من این موضوع بسیار مهمی نیست و نمی‌توان به نتیجه‌ای مطلق رسید. به همین خاطر نیز در دست ما اطلاعاتی که این حقیقت را مشخص کنیم وجود ندارد.

کلمات مقلوب زبان کردی در مقایسه با انگلیسی، فارسی و عربی

■ کمال مولودپوری*

چکیده

کلمات مقلوب یا anagram یکی از زیر شاخه های صنعت ادبی جناس و جزو آرایه های ادبی لفظی است که در آن حروف کلمه جابجا می شوند مثلاً کلمه فارسی « باد » در حالت مقلوب به « ادب » تبدیل می شود؛ کلمه کردی « سپی » به « پیس » مقلوب شده؛ کلمه عربی « حمد » به « مدح » تبدیل می شود و کلمه انگلیسی « cat » به « act » مقلوب می گردد. این صنعت ادبی خود شامل سه نوع ناقص (مانند نیما و مینا)، کامل (مانند ریش و شیر) و مستوی (مانند کمک) می باشد. در این مقاله کلمات مقلوب زبان های کردی، انگلیسی، فارسی و عربی در مقایسه با هم بررسی شده اند.

کلید واژه: مقلوب، جناس، مقلوب ناقص، مقلوب کامل، مقلوب مستوی

مقدمه

کلمات بخش بزرگی از زندگی ما را تشکیل می دهند. باید بیشتر به آنها دقت کرد و درست بکار برد. به قول سهراب سپهری، « چشمها را باید شست جور دیگر باید دید ». در دهه شصت که تلویزیون فقط سه کانال داشت، بازی های محلی در اکثر خانواده ها در جریان بود. یکی از این بازی ها، بازی با کلمات بود که از طرف بزرگترها برای کودکان مطرح می شد و معمولاً هوش و میزان سواد را با آن محک می زدند. مثلاً عبارت « وزارت تخت ترازو » را می پرسیدند که از آخر به اول بخوانند. من خودم وقتی برای بار اول این سوال را حل کردم و وارو خوانی کردم، از تعجب خشکم زده بود. بچه که بودم، به کلاس قرآن مسجد محله می رفتم. در بعضی از سوره ها، کلمه « یعلمون » را که می دیدم، همیشه دقت می کردم آن را به غلط، « یعملون » نخوانم. آن زمان از مفهوم کلمات و اضافات مقلوب بی خبر بودیم.

روش تحقیق

این مقاله یک موضوع زبان شناسی کاربردی applied linguistics بوده که با شاخه زبان شناسی تطبیقی comparative linguistics و پیکره زبانی corpus linguistics در ارتباط می باشد. روش کار مقاله، کیفی qualitative بوده و در حیطه مورفولوژی morphology انجام شده است.

تعریف کلمات مقلوب

« قلب » در لغت به معنی « واژگونه کردن » است و مقلوب به معنی « واژگونه می باشد. رشیدالدین وطواط (متوفی ۵۷۳ هجری)، زبان‌شناس بلخی ایرانی در کتاب « حدائق السحر فی دقائق الشعر » به نقل از لغت نامه دهخدا نوشته است که مقلوب یکی از صنایع ادبی و فنون بدیع در نظم و نثر است که در آن ترتیب حروف کلمه ثابت نبوده و جابجایی در حروف کلمه رخ می دهد. ۱. مثلاً کلمه فارسی « باد » در حالت مقلوب به « ادب » تبدیل می شود؛ کلمه کردی « سپی » به « پیس » مقلوب شده؛ کلمه عربی « حمد » به « مدح » تبدیل می شود و کلمه انگلیسی « cat » به « act » مقلوب می گردد. کلمات مقلوب جزو آرایه های ادبی لفظی بوده و زیر مجموعه جناس ناقص می باشد.

بنا به تعریف دیوید کریستال ۲، کلمه مقلوب (Anagram) واژه یا عبارتی است که از جابجا کردن حروف واژه یا عبارتی دیگر درست می شود مانند کلمه « was saw ». بنا به تعریف کریستال، وارو واژه یا وارو خوانه (Palindrome) واژه، عبارت یا جمله ای است که می توان آن را هم از عقب و هم از جلو خواند بطوریکه اگر از آخر نیز بخوانیم باز همان واژه می شود مانند « madam ». پس کلمات مقلوب با جابجایی حروف آن کلمه درست می شوند.

انواع کلمات مقلوب

مطابق با « حدائق السحر فی دقائق الشعر » چهار نوع مقلوب وجود دارد که عبارتند از مقلوب بعض (ناقص)، مقلوب کل (کامل)، مقلوب مجنح (معطف) و مقلوب مستوی (صحیح). نوع سوم (مجنح) چون مخصوص شعر است، در این بحث نمی گنجد.

۱ دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷) لغت‌نامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران، جلد میم، مدخل «مقلوب»
2 Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Oxford: Blackwell.

الف) مقلوب ناقص

کلماتی که بعضی از حروف آنها جابجا شده و میانشان تاخیر و تقدیم رخ می دهد و یا به اصطلاح حروف کلمه، پس و پیش می شوند.

مثال انگلیسی:

English, shingle. rea, ear. bro, rob. car, arc. cat, act. won , now. adder , dread. triangle, integral. peach , cheap. teach, cheat. how ,who. tea , eat. name , mean , mane. last , salt. friend , finder. sure, user. please , asleep , elapse. aunt , tuna. shoe , hose. green , genre. where , hewer. kitchen , thick-en. wash , shaw. veil , levi. bread, debar , bared, beard. ruler , lurer. marker , remark. Monday , dynamo. march , charm. two , tow. three, there , ether. dentist , distent. tower, wrote. baker, brake ,break. table ,bleat. street , setter, retest. Sit not at ale bars , total abstainers.

مثال فارسی:

وزارت تخت ترازو. آبی ، بیا . اسب ، سببا. اگر ، ارگ . امین ، مینا. باد ، ادب . بار ، ایر . بال ، بلا. برکت ، تبرک . برنا ، انبر . پسر، سپر . تحریم، ترحیم . ترتیب ، تربیت. تکان ، تانک . تمام ، ماتم . جاری ، رایج . خالد ، داخل. خبری، خیبر . دارو ، داور ، اردو ، وارد . دعا، عاد . رایانه ، یارانه . زیبا ، بازی . سبحان ، سبحان. سخن ، نسخ ، سنخ . سلام ، سالم. شادی ، شیدا. شاعر، شارع . شکر، رشک. شکور، کشور . شیپور ، پیشرو . فارسی ، سیراف . قالب ، قلاب. قبل ، قلب. قبول ، قلوب. قفس ، فسق . کتاب، کاتب . کمال ، مالک ، کامل ، کلام . کندو ، کودن. کویر ، کوری. مادر ، مدار . مکر ، کرم ، کمر . مهر ، هرم . مین ، نیم ، یمن. میهن ، مهین ، همین. نهر ، هنر . نوشا ، آنوش. وکیل ، کیلو .

مثال عربی :

عوراتنا ، روعاتنا (در دعای پیامبر (ص) اللهم استر عوراتنا و آمن روعاتنا). ابد ، بدأ. اکبر ، ارکب، راکب . باطل ، طالب. بحر، حرب، حبر، ربح . بدیع ، بعید . برج ، رجب، جبر . بشر ، شرب . بقل ، قلب ، لقب ، قبل . بکر ، کرب ، رکب. بلد ، لبد ، بدل.

تتبییر ، ترتیب . تجری ، ترجی . تحویل ، تلویح . تکبیر ، ترکیب . جاعل ، عاجل ، علاج . جبار ، جابر ، بارج . جحیم ، حجیم . جدل ، جلد . جرن ، رجن . جسر ، جرس . حجر ، حرج . حسد ، حدس . حشر ، شرح . حطب ، حبط . حمد ، مدح . حمل ، لحم ، ملح . خالق ، خلاق . رجم ، جمر . رحیم ، حریم . رطب ، ربط . رعب ، عرب . رفض ، فرض . رقیب ، قریب . رزق ، سبأ ، بأس . سبع ، عبس . سحر ، سرح . سقط ، قسط . سماء ، مساء . سماوات ، مساوات . صاحب ، حاصب . صبر ، برص . صدق ، قصد . صمد ، صدم . عبد ، بعد . عجل ، جعل . عدس ، سعد . عدوان ، عادون . عسر ، سعر . عقد ، قعد . عقل ، علق . علم ، عمل . غضب ، بغض . غفار ، فارغ . غفور ، فروغ . غیب ، بغی . فارض ، رافض . فجر ، فرج . فریق ، رفیق . فلق ، قفل . قادر ، راقد . قاع ، عاق . قال ، الق ، اقل . قدر ، قرد . قرب ، قبر ، بقر ، برق . قیوم ، مقوی . کبر ، بکر . کبیر ، رکیب . کرمننا ، مکرنا . لکم ، ملک . ماجد ، جامد . مانع ، ناعم . متکبر ، مرتکب . مجمع ، معجم . مغضوب ، میغوض . مقابر ، مراقب . ممیت ، تیمم . منع ، نعم . موعد ، مدعو . ناس ، انس . نفس ، نوح . نحو . واجد ، جواد . والی ، ویلا . وزر ، زور . وضع ، عوض . وعد ، عدو . ولی ، ویل . وهن ، هون . همس ، سهم . یعملون ، یعلمون .

مثال کردی:

وشه، شهو. درهنگ، گهردن. شوین، نشیو. بهرز، زهرب. رنو، پروو. خوا، خاو. کووت، تووک. هؤده، دههؤ. زوره، زهرو. نزا، زان. گاله، گهلا. سپی، پیس.

	
مقلوب ناقص	
بعضی از حروف جابجا شده و تاخیر و تقدیم رخ می دهد.	
انگلیسی	tea , eat
فارسی	بال ، بلا
عربی	حمد ، مدح
کردی	وشه ، شهو

ب) مقلوب کامل

کلماتی که جابجایی در همه حروف آنها از اول تا آخر وجود دارد و از آخر به اول خوانده شده و کلمه معنادار دیگری را تشکیل می دهند.

مثال انگلیسی:

are, era. bin , nib. God , dog. was , saw. no , on. meet , teem.
.Live, evil. may, yam

مثال فارسی:

سیل ، لیس . تاریخ ، خیرات . ریش ، شیر. زار ، راز . گنج ، جنگ. تاریخ ، خیرات.
خاک ، کاخ. امین ، نیما. خر ، رخ. راه ، هار. سرخ ، خرس. سوت ، توس. شوق ، قوش
. طول ، لوط. فرش ، شرف . فیل ، لیف. گرم ، مرگ. لوح ، حول.

مثال عربی:

اجر ، رجا . بر ، رب . مد ، دم . بلغ ، غلب . تین ، نیت . دیک ، کید . روح ، حور
. زمر ، رمز. عوج ، جوع . قمر ، رمق. نار ، ران.

مثال کردی:

تووک، کووت. شهپ، پهش. کۆن، نۆک. کهژ، ژهک. ناخ، خان. گهپ، پهگ. نیگا ،
گیان. ههول، ههلو. چنی، چین. بۆنه، نۆبه. خۆش، شوخ. مردوو، دوورم. نیو، نوئ.
مه‌رگ، گه‌رم. پاشکاو، پاکشاو.

مقلوب کامل

جابجایی در همه حروف. از آخر به اول نیز خوانده می شود.

was , saw	انگلیسی
گنج ، جنگ	فارسی
نار ، ران	عربی
شهپ ، پهش	کردی

ج) مقلوب مستوی

کلمات و عباراتی که اگر از چپ به راست و یا اینکه از آخر به اول نیز بخوانیم، باز همان کلمه می شود.

مثال انگلیسی:

یک مثال خوب برای واژه های مقلوب مستوی جمله معروف تئودور روزولت، بیست و ششمین رئیس جمهور ایالات متحده امریکا است: « A man , a plan , a canal , Panama ». (یعنی یک مرد ، یک نقشه، یک کانال ، پاناما). این عبارت به این مطلب اشاره می کند که ایالات متحده تنگه استراتژیک پاناما را در آمریکای مرکزی به مدت یک قرن در اختیار داشت. مثال دیگر به ناپلئون بناپارت نسبت داده می شود که زمانی که برای اولین بار چشمش به جزیره ای که بدانجا تبعید شده بود گفته است: « Able was I ere I saw Elba ». (یعنی قبل از اینکه البا را ببینم توانا بودم). مثال دیگر جمله ای است که شخصی به نام آدم خود را به یک خانم معرفی می کند، می گوید: « Madam I'm Adam ». (یعنی خانم من آدم هستم).

مثال های دیگر:

kayak, rotator, ada , aka, bob, boob, level, rotor, civic, sagas, dad, mom, sees, deified, Madam , Pop, poop, eve, pup, stats, eye, tit, gag, gig, refer, TNT, wow, reviver, Nun, Bib. race car

مثال فارسی:

داد ، دید ، درد ، دود، کک، کتک، کپک ، کرک، کشک، کمک ، کوک، کیک، لال، نادان، مادام، گرگ ، توت ، نان، داماد ، شش ، شاباش، سس، سگ مگس. دارم همه مراد. زیت را نان آر تیز. امید آشنایان شادی ما. شو همره بلبل بلب هر مهوش / شکر بترازوی وزارت برکش. ز نطنز آمد رخت خرد ما زنطنز / ز نطنزم ز نطنزم ز نطنزم ز نطنز.

مثال عربی:

کل فی فلک (سوره یس آیه ۴۰) . ربک فکبر (سوره مدثر آیه ۳) . نحن ، تبت ، لیل ، باب ، تحت

مثال کردی :

باب ، نون ، کاک ، کوک ، ژاژ ، موم ، نان ، مام ، مرم ، کلک ، وهک کهو

مقلوب مستوی

از اول به آخر یا از آخر به اول، قابل خواندن است.

eye	انگلیسی
گرگ	فارسی
نحن	عربی
مام	کردی

کاربرد کلمات مقلوب

آیا تا بحال بازی کامپیوتری « قرقیزخان » را انجام داده اید؟ آیا با اپلیکشین های کلمه سازی گوشه های اندرویدی مانند « باقلوا ، آمیرزا، فندق، سماور ، هشتنگ خان ، بابا کلمه ، کلمات پلاس ، قند و پند ، کلمچین، عمو میرزا ، کافه کلمه و...» بازی کرده اید؟ این بازی ها برای کلمه سازی طراحی شده اند. یکی از اصول کاربردی زبان شناسی برای ساخت چنین بازی هایی ، کلمات مقلوب است.

این صنعت ادبی بر قوت طبع و خاطر شاعر و نویسنده دلالت می کند. درک و یافتن این نوع کلمات باعث ایجاد علاقه در مخاطب برای بهتر گوش دادن و بیشتر دقت کردن به متن و کلام و حضور فعالانه برای درک متن می باشد. همچنین پیدا کردن چنین کلماتی در متون باعث تقویت و یادگیری بهتر کلمات می شود به طوری که کلمات قبلی نیز یادآوری شده و در این فرایند ذهن بیشتر درگیر می شود.

کشف کلمات مقلوب در یادگیری لغات، نقش مهمی دارد. در کتاب روش تدریس لارسن-فریمن ۲ ، جزو بازی های آموزشی language games محسوب شده و

گرامر-ترانس-مئل روش تدریس مئل communicative language teaching و لیشن بکار رفته است.

منابع

- Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Oxford: Blackwell.
- Larsen-Freeman, D. (2000) Techniques and Principles in Language Teaching (2nd ed). New York: Oxford University Press.
- دهخدا ، علی‌اکبر (۱۳۷۷) لغت‌نامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران، جلد میم ، مدخل «مقلوب»

* کارشناس ارشد آموزش زبان انگلیسی - مه‌آباد آذر ۱۴۰۰

معجم ثنائي اللغة: بين النظرية والتطبيق

(دراسة تطبيقية لمعجم «سه رگول» عربي- كردي نموذجاً)

برزو محمود ■

١. أهمية المعاجم:

تكمن أهمية المعاجم في الأهداف التربوية والنفسية والاجتماعية والثقافية التي ترمي إلى تحقيقها كليا أو جزئيا، وذلك وفق ما يرسم لها من اتجاهات وأهداف، ويبقى الهدف العام من وجود المعاجم هو إشاعة التربية بالثقيف والتوجيه بما يحتويه من معلومات أساسية في لغة القارئ خاصة، كمثال الحديث عن نطق الكلمات وإملائها وأنواعها النحوية والصرفية وتعريفها واستعمالها ومرادفاتها، ثم الحديث عن تأصيلها وتطورها، المولد منها والتلديد (ابن الحويلي ميدني، المعجمية العربية). كما تكمن أهمية المعاجم أيضا في أنها تحمل العديد من ألفاظ اللغة ومعانيها وهذا ما لا يمكن أن يحيد به أي شخص مهما كان واسع الاطلاع، كما أن مفردات اللغة تختلف بين أبنائها بحسب ثقافتهم، فهناك الكلمات العامية واليومية وهناك الكلمات الأدبية والكلمات المختصة، كما أن الاحتكاك والتداخل بين اللغات الأخرى تحت أي ظرف يولد مفردات جديدة لم تكن في أصل اللغة، ومن المؤكد بأنه لا توجد لغة حية إلا وقد استعارت مفردات من لغات أخرى. فكان لا بد من وجود المعاجم لأجل ترتيب وتصنيف مفردات اللغة وتبين معانيها في أسلوب سهل ومسير على أبناء اللغة نفسها. ومن هنا تتضح أهمية المعاجم في الحفاظ على الهوية القومية للغة والتواصل مع ألفاظها، قديمها وحديثها وعدم وضع حواجز بين مستعملي اللغة ولغتهم بالإضافة إلى إكسابها عنصر الحياة حتى لا تهمل وتهجر وهذا ما يؤدي إلى جعل اللغة مواكبة للعلوم والفنون ومتداولة بين جميع فئات الشعب.

تعتبر القواميس بمثابة حاويات للمعرفة وبشكل أكثر تحديداً كمصادر شاملة للمعلومات اللغوية. هذا له عواقب محددة لبنية المادة المعجمية العامة لقواميس أحادية اللغة أو ثنائية اللغة، ويستلزم تضمين مجموعة متنوعة تمثيلية من أنواع المعلومات كمدخلات هيكلية دقيقة في معالجة المدخل. على الرغم من جميع الفئات اللغوية المختلفة التي تم استيعابها في كل مادة في القاموس، لا يزال المستخدم العادي ينظر إلى القواميس في المقام الأول على أنها أعمال مرجعية تهدف إلى نقل المعلومات حول معنى الكلمات. غالباً ما يؤثر موقف المستخدم هذا على مؤلف المعاجم عند اتخاذ قرارات بشأن إدراج المعلومات وعرضها. (gema mármol ٢٠١٣)

غالباً ما يتم إعاقة النقل الشامل للمعلومات اللغوية في القواميس أحادية اللغة وثنائية اللغة العامة بسبب وجود تحيز دلالي واضح يسيطر على العرض التقديمي الجزئي. ففي القواميس أحادية اللغة، يتم التركيز على التعريف وعدم وجود معالجة مكثفة للمداخل، وغالباً ما توضح الفئات الأخرى كالمعلومات النحوية والصوتية والصرفية على نحو لا نجد ذلك الإجراء في قواميس ثنائية اللغة والتي غالباً ما تتأثر بالإنحياز الدلالي، باعتبار أن المستخدمين يركزون استفساراتهم المعجمية على

الجوانب الدلالية في بحثهم عن «معنى اللغة الهدف لعنصر لغة المصدر». وبعد العثور على عنصر اللغة الهدف، لا يتم إيلاء مزيد من الاهتمام للمعلومات الإضافية التي قد تكون ذات أهمية قصوى للفهم الصحيح أو استخدام عنصر معين. (gemA mármol ٢٠١٣)

إن اللغة ليست وسيلة للتواصل بين البشر فحسب، بل تعد كذلك واسطة ثقافية بمعنى أن الأفراد والمجتمعات التي تتحدث بلغات مختلفة، وهي تعيش في نفس البيئة الاجتماعية يفترض أن تتنوع ثقافتها وتختلف». لقد أصبحت الحاجة إلى المعجم ثنائي اللغة كبيرة، وذلك بسبب اتساع مجالات الاتصال بين الشعوب وضرورة اطلاع كل أمة على ما جد لدى الأمم الأخرى من علوم وفنون وآداب، وانتشار التجارة والأعمال المصرفية، وتعدد السياسات الدولية، مما جعل الدقة المتناهية في الترجمة أمراً أساسياً في التعاون وتوطيد العلاقات لأن الاختلاف حول معنى كلمة ما في اتفاق أو معاهدة أو إعلان وثيقة قد يكون سبباً في حدوث عواقب وخيمة جداً. ومنه فإن الحاجة إلى المعجم ثنائي اللغة ليست فقط في الحياة العامة، بل تكون في الحياة السياسية والمعرفية للمجتمعات وهي التي تساعد على تحقيق التوافق والتفاهم بين المجتمعات. من هنا ظهرت معاجم وقواميس لضبط المعلومات المعجمية وترجمتها على نحو صحيح.

٢. التصنيف المعجمي

هنالك أنواع عديدة من المعجمات مثل المسرد، والفهرست الأبجدي، والمعجم، وكتاب المفردات، والمعجم الجغرافي، والقاموس المرتب حسب المعاني، والمعجم الموسوعي، والأطلس اللغوي. ويمكن ذكر التصنيف السابقة والتي طرحها كل من العالم اللغوي الروسي ششربا Shcherba في عام ١٩٤٠، ويأتي بعده اللغوي الأمريكي سيبوك Sebeok ومالكيل الذي نشر مؤلفه في عام ١٩٥٩، واللغوي الفرنسي آلان راي Alain Rey في عام ١٩٧٠ وتصانيف أخرى. «ويميل لغويون آخرون إلى تصنيف المعجمات على أساس مقدار المعلومات التي يشتمل عليها المعجم ونوعها».

ثمة اعتراضات عديدة وجهت للتصانيف السابقة بسبب محدودية فاعليتها وانتاجها «ولا تساعد اللغوي على توسيع ادراكه للمشكلات العملية التي تجابه المعجمي في عمله، ولا تساعد المعجمي على تفهم الحلول النظرية التي يقدمها اللغويين، ولا تساعد القارئ على اختيار المعجم الذي يسد حاجته الخاصة ٢٨ ... أما التصنيف الجديد فيهدف من حيث الأساس إلى إعانة المعجمي على هضم النظريات اللغوية لإنتاج معجمات أفضل. كما يرمي إلى أن يكون دليلاً للقارئ على اختيار المعجم المناسب له، ويركز على الهدف أو الأهداف التي يتوخى المعجمي بلوغها. وقراءة سريعة للأبحاث

اللغوية ينصح اللغويون بإنتاج أنواع من المعجمات الثنائية اللغة، ويقترحون حلولاً متباينة للمشكلة وذلك تبعاً لهدف المعجم أو أهدافه». ٢٩

أن تصنيف المعجمات طبقاً للتصنيف الجديد يميز علي القاسمي في كتابه ((علم اللغة وصناعة المعجم)) بين سبعة أنواع المعجمات:

١. معجمات للناطقين بلغة المتن (أو لغة الأصل أو لغة المدخل) مقابل معجمات للناطقين بلغة الشرح (أو لغة الترجمات)
٢. معجمات للغة المكتوبة مقابل معجمات للغة المنطوقة أو اللغة العامية.
٣. معجمات للتعبير باللغة الأجنبية، مقابل معجمات لفهماها.
٤. معجمات لاستعمال الناس، مقابل معجمات للترجمة الآلية
٥. معجمات تاريخية، مقابل معجمات وصفية.
٦. معجمات لغوية مقابل معجمات موسوعية.
٧. معجمات عامة مقابل معجمات متخصصة.

الأنواع الأربعة الأولى هي أكثر التصاقاً بالمعجمات الثنائية اللغة بينما تعم الأنواع الثلاثة الأخيرة المعجمات الأحادية والثنائية اللغة على السواء. إن التمييز بين هذه الأنواع ضروري لمعالجة المشكلات المعجمية، وثمة فروق بين كل نوعين متقابلين فيه. ٣٢ وعلى المعجمي أن يقرر منذ البداية ما إذا كان معجمه سيخدم الناطقين بلغة المتن أو الناطقين بلغة الشرح لأن كل حالة تفرض طريقة تختلف عن الأخرى. فانتقاء المفردات (أي المواد التي ستدخل المعجم) تعتمد الحد المفروض على حجم المعجم، يضطر المحرر إلى اختيار المداخل طبقاً للغرض من المعجم. ص ٣٤

٣. مادة المعجم lexical item

نقصد بمادة المعجم الكلمات أو الوحدات المعجمية التي يجمعها المعجمي ثم يرتبها ويشرح معناها يضاف إلى ذلك طريقة النطق والمشتقات وهذه المادة تختلف من معجم إلى آخر، تبعاً للهدف الذي سعى إليه واضع المعجم أو الذين يستعملون المعجم أو الوظيفة التي يرى أن المعجم ينبغي أن يحققها، ومن هنا اختلفت المعاجم وتعددت تبعاً لما يسعى إليه المعجمي من وضع معجمه فهناك المعاجم الأحادية اللغة والثنائية اللغة والتاريخية والوصفية، والموسوعية إلى غير ذلك، كما تختلف المادة المعجمية أيضاً، لا من حيث طبيعتها بل من حيث الكم، فالمعجم الذي يوجه إلى طلاب المدارس

غير المعجم الذي يوجه لطلاب الجامعة، والمعجم الذي يستخدمه باحث في الفنون والآداب إلى غير ذلك الذي يستخدمه باحث في الفنون والآداب إلى غير ذلك الذي يستخدمه الباحث في العلوم مثل الكيمياء والطبيعة والطب أي ما يسمى بالمعجم المتخصصة special dictionary

٤. المتن والرصيد

إن مفهوم (المخزون أو المجموع المفرداتي المفترض للغة) هو ما عُبر عنه بلفظ (متن اللغة) أو (المتن). ولهذا فإن عددا من أصحاب المعاجم اختاروا عناوين تدل على أن مداخل معاجمهم هي مختارات من المخزون اللفظي للغة العربية ولا يدعون الإحاطة بجميع مفرداتها. أما مفهوم الثروة اللفظية للفرد أو « المخزون المفرداتي الذي يمثل جزءا من قدرة المتكلم / المستمع اللغوية » فيُطلق عليه عادة مصطلح (الرصيد). (د. علي القاسمي (*). المعجم والقاموس)

٥. معجم ثنائية اللغة في الإطار النظري

يعتبر هذا النوع من أدق المعاجم إذ استخدمه السومريين في العراق منذ زمن بعيد، ويعرف المعجم الثنائي اللغة في شكله العام بكونه «يضع مقابلات بين مفردات لغتين، يستطيع بواسطتهما مستعمله أن يتعرف انطلاقا مما يعرفه في إحدى اللغتين على ما يجمله في اللغة الأخرى، وهو يختلف عن أنواع المعاجم الأخرى بكونه يضم بالضرورة لغتين مختلفتين وبكونه يضع مقابل الكلمة المادة كلمة أخرى مرادفة لها في اللغة الثانية»، وبهذا تجمع المعاجم الثنائية اللغة ألفاظ لغة أجنبية لشرحها واحدا واحدا وذلك بوضع أمام كل لفظ أجنبي ما يعادله في المعنى من ألفاظ اللغة القومية وتعبيرها على نحو دقيق. وتعرف كذلك على أنها: المرجع الذي يشمل على مداخل بلغة معينة يشار إليها عادة باسم لغة المصدر، مع ترجمة أو شرح لها بلغة الهدف . وحسب هذا التعريف يلعب الترجمة دورا كبيرا في معاجم ثنائي اللغة. (عرموش مليكة وبرارة حكيمة: ٢٠١٣)

إن وضع القاموس ثنائي اللغة كمصدر للمعلومات الدلالية واضح بشكل خاص في مجتمع متعدد اللغات، أما في مجتمع أحادي اللغة، لا تُستخدم القواميس ثنائية اللغة كأعمال مرجعية في الاحتياجات اللغوية اليومية للعضو العادي في مجتمع الكلام، بل تستخدم قواميس وصفية أحادية اللغة لهذه الوظيفة. في مجتمع متعدد اللغات، يشكل استخدام القواميس ثنائية اللغة جزءا لا يتجزأ من عملية الاتصال اليومية، ويستخدمون قواميسهم ثنائية اللغة ليس فقط كمساعدات ترميز أو فك تشفير أثناء الترجمة، ولكن القاموس يعمل كمصدر وحيد للمعلومات الدلالية لكل من اللغة الأصلية واللغة

الأجنبية التي يتم التعامل معها في القاموس. إذا كنت بحاجة إلى معرفة معنى كلمة ما من قاموس لغتك الأم ، يمكنك الرجوع إلى قاموس ثنائي اللغة وتفسير المعنى من معادلات الترجمة المحددة. غالبًا ما يستخدم المتحدث ثنائي اللغة قاموسًا ثنائي اللغة بنجاح للحصول على معلومات دلالية تتعلق بلغته الأم. قد لا يعتمد المصممون المعجميون على الحدس المفترض لمستخدميهم ولكن يجب أن يكونوا صريحين قدر الإمكان لضمان النقل الأمثل للمعلومات. وهذا يعني ضمناً إدراج مداخل إضافية تهدف مباشرة إلى نقل معنى المدخل ودعم واستكمال معادلات الترجمة المعينة.

على الرغم من استخدام القواميس ثنائية اللغة كمصادر متعددة الوظائف للمعلومات الدلالية ، فإن وظيفتها الرئيسية ليست نقل المعنى فحسب أنها تساعد في الترجمات بين اللغات ويجب أن تركز على المعالجة التي تمكن المستخدم من تقديم ترجمة جيدة وسليمة. لا ينبغي أن يكون الهدف الرئيسي من القاموس هو فقط إنشاء علاقة تكافؤ دلالي بين لغة المصدر ولغة الهدف. بدلاً من ذلك ، يجب على مؤلف المعاجم أن يسعى للوصول إلى التكافؤ التواصلي.

ولا شك في أن المعجم الثنائي اللغة هو الأداة الرئيسية التي يستعملها المترجم في أداء مهامه على أكمل وجه فهو يهدف إلى ترقية اللغة والثقافة وعلى هذا النحو يتحول إلى وسيط بين ثقافتين لتجسيد الصلات والعلاقات فيما بين مختلف الثقافات لمختلف البلدان فمن خلال المعاجم ثنائية اللغة نعرف مدى مساهمتها في معرفة وفهم الصعوبات التي تواجه الفرد في حياته اليومية أو المهنية كما تساعد على التطلع إلى ثقافة الأخر.

يعد المعجم المرجع الذي لا غنى عنه، ويعد ضالة كل إنسان استغلقت على فهمه لفظة أو كلمة معينة، فيكون بذلك الزاد والذخيرة والثروة التي تحتفظ بها كل أمة لمعرفة تراثها من المفردات. وتجدر الإشارة إلى أن تنوع المعاجم لدى الأمة وانتشارها بين الأفراد لدليل على حيويتها وحيوية لغتها. ويعد تدوين المعجم ضرورة لغوية لكل مجتمع، حتى يتمكن من الاطلاع على مفردات اللغة لذلك المجتمع ومعرفة معانيه. (عرموش مليكة وبرارة حكيمة: ٢٠١٣)

في مجتمع متعدد اللغات، تلعب القواميس دوراً مهماً في المساعدة على نجاح الإنجاز التواصلي بين المتحدثين باللغات المختلفة. المتحدثين بلغات متعددة غالباً ما يستخدم المجتمع قاموساً ثنائي اللغة باعتباره الأداة الوحيدة لتلبية حاجتهم المعجمية. هذا يعني أن القاموس ثنائي اللغة يصبح عرضاً لمعلومات متعدد الوظائف أكثر من مجرد ترجمة معادلات. تركز هذه المقالة على محتويات وطريقة عرض القواميس ثنائية اللغة. لتحقيق النقل الأمثل للمعلومات، يتم تحديد ومناقشة بعض المشاكل العامة المرتبطة بعملية وكيفية إعداد قواميس ثنائية اللغة. مع التركيز على منظور المستخدم،

تستخدم المعايير المعجمية الخاصة بالتحقيق في المشكلات المتعلقة ببنية الوصول وإجراءات لغوية تتعلق باختيار المدخل وتقديم الاقتراحات لتوسيع هيكل الوصول الخارجي واستخدام الأساليب المبتكرة، بما في ذلك استخدام المدخلات لتحسين هيكل الوصول الداخلي (gemA mármol ٢٠١٣) عندما يراجع الأشخاص قاموسا ثنائي اللغة، نادراً ما يدركون أن المعلومات المقدمة ليست في الأساس بيانا حول المعنى ولكنها قائمة بمعادلات الترجمة، d. Louw (١٩٨٥: ٥٣، ٥٤) تتمثل الحالة الوظيفية لمعادلات الترجمة هذه في أنه يمكن استخدامها في سياقات معينة لاستبدال عنصر لغة المصدر. عندما لا يتم إعطاء السياقات المحددة التي يمكن فيها استخدام معادلات الترجمة لاستبدال الكلمة الأساسية كجزء من المعالجة المعجمية، فمن الصعب أن يؤدي إنشاء التكافؤ الدلالي إلى إنشاء التكافؤ التواصلي.

توجد علاقة تكافؤ بين كلمة المدخل والنموذج المكافئ للترجمة، أي اختيار معادلات الترجمة المقدمة في تلك المادة باعتبار أن معادلات الترجمة هي الهدف الأول لمؤلف قاموس ثنائي اللغة، ويتضمن تنسيقاً دلاليًا بين المفردة من لغة المصدر ونموذج الترجمة المكافئ لها. لسوء الحظ، غالبًا ما يقيد مؤلفو المعاجم محاولاتهم لضمان عملية التكافؤ مع مجرد سرد عدد من عناصر اللغة المستهدفة. على الرغم من أن هذه العناصر تمثل القيمة الدلالية وتخلق علاقة التكافؤ الدلالي، إلا أن مستخدم القاموس لا يتلقى أي مساعدة في اختيار المعادل الصحيح لسياق معين. هذا النقص في المعلومات الإضافية يعيق إمكانية الوصول إلى التكافؤ التواصلي؛ الأولوية الأولى لمؤلف المعاجم أن يحقق شكل التكافؤ المطلوب أو الذي يجب أن يكون. (gemA mármol ٢٠١٣)

إن وجود أنواع مختلفة من العلاقات المتكافئة يضيف إلى مشاكل مستخدم القاموس في محاولاته لاستخدام قاموس ثنائي اللغة كأداة لغوية وظيفية. فعندما يكون التطابق علاقة مكافئة، فهناك علاقة متساوية بين لغة المصدر ولغة الهدف. في مثل هذه المادة، يشير التكافؤ الدلالي عموماً إلى التكافؤ التواصلي. في حالة وجود علاقة تباعد، هناك علاقة واحد إلى أكثر بين لغة المصدر واللغة الهدف. في هذه الحالة يجب على مؤلف المعاجم أن يميز بين الاختلاف المعجمي والدلالي، ويجب أن يكون لهذا التمييز تأثيراً على التمثيل الهيكلي والبنوي، d. Gouws (١٩٨٩: ١٦٧). فالاختلاف المعجمي هو العلاقة المكافئة بين كلمة المصدر ونموذج الترجمة المكافئ أو قسم فرعي من هذا النموذج، حيث يكون جميع أعضاء النموذج مترادفات. يلعب الاختلاف الدلالي دوراً عندما لا يكون أعضاء النموذج مترادفات لأن كلمة المصدر عبارة عن عنصر معجمي متعدد المعاني وهناك حاجة إلى معادلات ترجمة مختلفة لتمثيل مختلف الحواس المتعددة في المدخل. غالباً ما يحدث كلا النوعين من الاختلاف في

مادة واحدة. ففي قاموس سرگول ثنائي اللغة عربي - كردي ، يتم تقديم نموذج الترجمة التالي في مادة العنصر المعجمي (إتمام) متعدد المعاني في الجانب الكردي، وهي على الشكل التالي الوارد في المعجم:

على الرغم من أن معادلات الترجمة عديدة إلا أن بعضها كلي والبعض الآخر هي مرادفات جزئية فقط، إلا أنه يمكن استخدامها لاستبدال العنصر المعجمي (أتمام) في نفس السياق لأنها تمثل إحساساً واحداً متعدد المعاني لهذا العنصر المعجمي. توجد علاقة اختلاف معجمي بنيوي بين العنصر المعجمي وبعض الأشكال اللغوية المستهدفة. عناصر لغة الهدف.

وفقاً لـ ZOfgen (١٩٩١: ٢٨٨٩)) ، فإن استخدام قاموس مرتب أبجديا يفترض مسبقاً حالة اتصال معينة، ويتطلب مهارة في التعرف على أوجه القصور المعجمية بالإضافة إلى القدرة على إيجاد نموذج مرجعي لها. تنشأ إحدى المشكلات الرئيسية لمستخدم القاموس ثنائي اللغة في المواد ذات الاختلاف علاقة مكافئة. لضمان التكافؤ التواصلي، يجب أن تستوعب مادة القاموس إدخالاً إضافية لدعم المعلومات الدلالية المحددة.

٦. معايير قواميس ثنائية اللغة

عند الاستفادة من نتائج البحث المعجمي التي تم إجراؤها في العقدين الماضيين، يمكن لمصممي المعاجم تطبيق عدد من المعايير المصاغة جيداً لتحسين جودة قواميسهم. كرومان Kromann et al (١٩٩١: ٢٧١٣) يجادل بشكل مقنع لصالح ثلاثة معايير قابلة للتطبيق في تقييم وتجميع القواميس ثنائية اللغة، وهي: جانب المستخدم ، the user aspect ، والجانب اللغوي the linguistic aspect ، والجانب التجريبي (the empirical aspect). يركز جانب المستخدم على تحديد مجموعة مستهدفة محددة وعلى الاحتياجات المعجمية المميزة لهذه المجموعة. ويتضمن الجانب التجريبي إنشاء قواعد البيانات ذات الصلة وجمع المواد، في حين أن الجانب اللغوي يتطلب نهجاً منهجياً من مؤلف المعاجم في معالجة العلاقات المتكافئة بين الحقول المعجمية للمصدر واللغة الهدف ولكن أيضاً في معالجة التركيبات الأخرى syntagmatic والعلاقات النموذجية paradigmatic الموجودة بين هذه الحقول. قد لا يتم عزل كل من الجوانب التجريبية واللغوية عن إطار العمل الذي حدده جانب المستخدم.

يعلق (Kromann et al. ١٩٩١) أهمية جانب المستخدم على أن يتماشى مع أحد حقول البحث السائدة في صناعة المعجم في الوقت الحاضر، أي استخدام القاموس والتركيز على مستخدم القاموس

و احتياجاته ومهاراته المرجعية، يعتبر كل من (Hartmann ١٩٨٩)؛ و (KUhn ١٩٨٩a) (١٩٨٩) and (ZOfgen ١٩٩٤). موقع المستخدم مهمًا جدًا لدرجة أن هارتمان (١٩٨٩: ١٠٣) يفترض أن تحليل احتياجات المستخدمين يجب أن يسبق تصميم القاموس. هذا يعني أن تصميم القاموس من حيث كل من بنيته الكلية والجزئية يجب أن يتم تحديده بشكل مشترك من خلال الاحتياجات والمهارات المرجعية للمستخدم المعني. يمكن أن يكون لمنظور المستخدم تأثيرًا شاملاً على تصميم القاموس، ويمكنه تغيير حالته النمطية المقترحة. في تلبية احتياجات المستخدم المستهدف المحدد جيدًا، قد يجد مؤلف المعاجم أنه من الضروري الانحراف عن المعايير التقليدية لأنواع معينة من القواميس. وقد يؤدي الالتزام بمتطلبات منظور المستخدم إلى إعادة تقييم التصنيفات النمطية الموجودة وإلى تميز وظيفي أكثر دقة ضمن هذه الفئات. (gema mármol ٢٠١٣)

لقد لفت اللغويون في مجال دلالات المعجم الانتباه إلى وجود ثغرات معجمية، د. ليرر (١٩٧٤) وليونز (١٩٧٧). الفجوات المعجمية خاص بلغة معينة وهذا يطرح مشاكل لمؤلف المعاجم الذي يقوم بتجميع قاموس ثنائي اللغة. يحدد Dagut (١٩٨١) أنواعًا مختلفة من الفجوات الدلالية في نقل نص من لغة إلى أخرى.

٧. معالجة الفجوة المعجمية في لغة الهدف

لقد لفت اللغويون في مجال دلالات المعجم الانتباه إلى وجود ثغرات معجمية، د. ليرر (١٩٧٤) وليونز (١٩٧٧). الفجوات المعجمية خاص بلغة معينة وهذا يطرح مشاكل لمؤلف المعاجم الذي يقوم بتجميع قاموس ثنائي اللغة. يحدد Dagut (١٩٨١) أنواعًا مختلفة من الفجوات الدلالية في نقل نص من لغة إلى أخرى. لا بد من التمييز بين الفجوات الحاصلة بسبب العوامل اللغوية والفجوات الناتجة عن العوامل اللغوية الإضافية. هذين تسمى بالفئات الخاصة بالفجوات اللغوية والمرجعية على التوالي.

توجد فجوة لغوية حيث يكون المتحدثون باللغتين على دراية بشيء معين ولكن عندما لا تحتوي لغة واحدة على كلمة تشير إلى الشيء، في حين أن اللغة الأخرى تحتوي على مثل هذه الكلمة. يمكن افتراض وجود فجوة مرجعية حيث لا يوجد عنصر معجم من اللغة A له معادل ترجمة في اللغة B لأن المتحدثين في اللغة B لا يعرفون إحالة العنصر المعجمي من اللغة A. لتحقيق التكافؤ التواصلي، يجب على مؤلف المعاجم تحديد المعجم المحتمل لتفادي الفجوة، والتمييز بين الفجوات اللغوية والمرجعية.

يحدد هذا التمييز مدى المعلومات الإضافية اللازمة للنقل الأمثل للمعلومات الدلالية والبراغماتية. تجبر الفجوات المعجمية في لغة الهدف لقاموس ثنائي اللغة مؤلف المعاجم على استخدام مفردات أكثر تفصيلاً. تقدم الفجوات اللغوية مشاكل أقل خطورة لمؤلف المعاجم لأن متحدثي اللغة مع هذه الفجوات على دراية بالموضوع الذي قد تشير إليه الكلمة غير الموجودة. غالباً ما يتم استخدام كلمة مستعارة كمكافئ بديل. لضمان النقل الصحيح لمعنى مادة المصدر ، يمكن لمؤلفي المعاجم تقديم البديل من خلال تضمين وصف موجز. (gemA mármol ٢٠١٣)

٩. نتائج البحث

من خلال بحثنا في أهمية المعاجم ثنائية اللغة توصلنا إلى نتائج مختلفة وعديدة نذكر منها على سبيل المثال: - المعاجم ثنائية اللغة هي معاجم تحتوي على أهمية كبيرة، فبفضلها يتمكن كل شخص حتى وإن كان ذو تعليم محدد من تعلم لغة الأخر وفهم ثقافته وإدراك عادات وتقاليد مختلف شعوب العالم. كما تعد المعاجم ثنائية اللغة ركيزة أساسية يعتمد عليها كل فرد في مختلف أطوار التعليم سواء كان ذلك في الابتدائي أو الثانوي أو الجامعي وحتى الأساتذة في الجامعة. المعجم ثنائي اللغة يحتوي على عدد لا حصر له من الكلمات وفي مختلف المجالات سواء كانت، طبية، فلسفية، علمية، أدبية، لهذا حظي بإقبال كبير من قبل مقتنيه، كما انه يوسع دائرة الحوار والمعرفة وتبادل الأفكار والخبرات ويساعد على التطور والارتقاء والإبتعاد عن الانغلاق الفكري. - يساعد المترجم في ترجمة نص أدبي أو علمي، فلسفي، ديني، إلى اللغة التي يريد بكل سهولة ويسر.

من خلال بحثنا في أهمية المعاجم ثنائية اللغة توصلنا إلى نتائج مختلفة وعديدة نذكر منها على سبيل المثال: - المعاجم ثنائية اللغة هي معاجم تحتوي على أهمية كبيرة فبفضلها يتمكن كل شخص حتى وإن كان ذو تعليم محدد من تعلم لغة الأخر وفهم ثقافته وإدراك عادات وتقاليد مختلف شعوب العالم. - كما تعد المعاجم ثنائية اللغة ركيزة أساسية يعتمد عليها كل فرد في مختلف أطوار التعليم سواء كان ذلك في الابتدائي أو الثانوي أو الجامعي وحتى الأساتذة في الجامعة. المعجم ثنائي اللغة يحتوي على عدد لا حصر له من الكلمات وفي مختلف المجالات سواء كانت، طبية، فلسفية، علمية، أدبية، لهذا حظي بإقبال كبير من قبل مقتنيه، كما انه يوسع دائرة الحوار والمعرفة وتبادل الأفكار والخبرات ويساعد على التطور والارتقاء والإبتعاد عن الانغلاق الفكري. - يساعد المترجم في ترجمة نص أدبي أو علمي، فلسفي، ديني، إلى اللغة التي يريد بكل سهولة ويسر.

لقد كان للشاعر الكردي أحمد خاني السبق إلى وضع معجم ثنائي اللغة نوبهارا بجووكان (عربي - كردي) بهدف تعليم تلاميذ الكرد العربية

١٠. المخزون المعجمي

تعتبر اللغة الكردية لغة راقية ومتطورة ولديها مخزون معجمي كبير إن توحدت وجمعت في إطار معجم موحد يتكفل بهذه المهمة مجموعة من الأكاديميين والخبراء وفق تخطيط لغوي وسياسة لغوية صائبة لأن هكذا قاموس يحتاج إلى جهود كبيرة في جمع مفرداتها المسجونة ضمن لهجاتها الجغرافية: الكورمانجية، والسورانية، والكورانية، والفيلية، والكههورية وغيرها، عندئذٍ تظهر الثراء المعجمي الكردي لتغطي كامل جغرافية الكرد، ويمكن تسميتها بالمعجم القومي الموحد. فاللغة الكردية كناطقها لازالت مشتتة تنمو في حالة عزلة مفروضة رغم أنها لغة غنية من حيث الألفاظ ونلاحظ ذلك في اللهجات الجغرافية المختلفة للمجتمعات الكردية ونظرا للظروف السياسية قُرضت حالة الحظر على اللهجة الكورمانجية قراءة وكتابة إلا أن ظروف اللهجة السورانية لم تشهد حالة الحظر هذه، بل ازدهرت وتطورت خلال فترة زمنية تزيد عن قرن كامل من الزمن حيث كانت اللهجة السورانية لغة التعليم الرسمي في المدارس الحكومية للمراحل الدراسية الثلاث (الإبتدائية من عام ١٩٢٠) (والإعدادية والثانوية من عام ١٩٧٠ حتى الآن) وخاصة بعد بيان ١١ آذار ١٩٧٠ وصدور مرسوم الحكم الذاتي للمنطقة الكردية، واستمرت اللغة الكردية السورانية بالإزدهار من خلال وسائل عدة: كالإعلام والراديو والصحافة والأدب ودور النشر والطباعة والإدارة والمعاملات الرسمية، بالإضافة إلى تأسيس المجمع العلمي الكردي عام ١٩٧٠ في بغداد، وتأسيس جمعية الثقافة الكردية إلى جانب تدريس اللغة الكردية وآدابها في جامعة بغداد منذ عام ١٩٥٨. هذه الظروف السياسية والإجتماعية والثقافية ولدت شريحة مثقفة وكتاب وأدباء ولغويين من الطراز الأول مثل المفكر مسعود محمد، وجميل روزياني، وعلاء الدين سجادي، ومحمد الخال، ومجموعة أكاديميين كالدكاترة جمال نبذ، عبدالرحمن حاج معروف ووريا عمر أمين والدكتورة كردستان موكرياني، وبايكزة رفيق حلمي ونسرین فخري وعزالدين مصطفى رسول ومعروف خزندار و . . و الخ.

شهدت اقليم كردستان العراق في العقود الثلاثة الأخيرة حركة معجمية نشيطة نوعا وكما أثمرت مجموعة كبيرة من القواميس العامة والقواميس الخاصة باللهجتين الرئيسيتين: السورانية والبادينانية، وشملت على النوعين من قواميس أحادي اللغة، وقواميس ثنائي اللغة، وثنائي اللهجة ومنها على سبيل المثال: قاموس دريا عربي-كردي، وقاموس كوردستانیکا، وقاموس صلاح الدين انكليزي-عربي،

قاموس شارزور، فرهنگي هه ورامى-سوراني، و فرهنگي ميديا للمرحوم الدكتور عبدالرحمن حاج معروف، و فرهنگي شيخاني، و فرهنگي كاني كورمانجي-سوراني، و فرهنگي كاوا، و فرهنگي سبيريز، و فرهنگي مائي، و فرهنگي هه رزه، و فرهنگي فه رمانبه ران، و فرهنگي شيرين و فرهنگي زانكو انكليزي-كوردي. و فرهنگي كانيا سبي، وكذلك مجموعة أخرى من القواميس الخاصة بالمصطلحية مثل: فرهنگي زاراوه ي بتول، و فرهنگي زاراوه راگه ياندين، و فرهنگي زاراوه سايكولوجي، و فرهنگي زاراوه بزيشكي . . . علماً أن الحركة المعجمية الكردية في اقليم كردستان بدأت في النصف الثاني من القرن العشرين وتأسست على يد جيوى موكرياني في قاموسه الأول فرهنگي رابه ر عربي-كردى عام ١٩٥٠ ومعجم كولكه زيرينه بخمس لغات كوردي-فارسي-عربي-فرنسي - انكليزين، ومعجم فرهنگي مهاباد كوردي-عربي ١٩٦١ هه ولير، و فرهنگي نوبه ره به رگي يه كه م عربي-كوردي ١٩٨٦ بغداد، و فرهنگي نوبه ره به رگي دوه م عربي-كوردي ١٩٩٠ بغداد، و فرهنگي كوردستان كوردي-كوردي ١٩٩٩ بغداد، وبعد موكرياني يأتي محمد الخال في قاموس الخال بثلاث اجزاء نشر في فترات متتالية. أما اللهجة الكورمانجية فهي الأخرى بدأت تنشط من جديد في مجال الصناعة المعجمية ويأتي ضياء الدين الخالدي في نهاية القرن التاسع عشر في قاموسه الهدية الحميدية كوردي عربي، ثم جكرخوين، و قناتي كوردو، و محمد سيدو الكوراني، ومن بعدهم صلاح سعدالله في قاموسه صلاح الدين (انكليزي-عربي) و لابد من ذكر موسى عنتر في قاموسه (كوردي - تركي) وكذلك طه المائي (كردى-عربي)، و قاموس القازي (عربي-كوردي)، و قاموس آخر (كوردي - عربي)، و قاموس سبيريز وغيرهم. وأيضاً هناك قاموس (كوردي- كوردي) بالحروف الاتينية صدر منه ثلاثة أجزاء يُنتظر صدور الجزء الرابع وقد يصل عدد صفحاته إلى أربعة الاف صفحة. وأخيراً لا بد من ذكر القاموس الطبي (عربي-كوردي - انكليزي) للدكتور ضياء ملا رجب صدر في شهر نيسان لهذا العام ٢٠٢٢.

وجدير بالذكر أن أول قاموس عربي - كوردي كورمانجي هو نوبهارا بجوكان للشاعر والمفكر الكردي أحمد خاني في القرن الثامن عشر. وبعده يأتي قاموس الأحمدية لـ أحمد النودهى عربي-كوردي سوراني.

١١ . نحو معجمية مصطلحية

بعد هذا العرض الموجز في الصناعة المعجمية الكردية، يمكن القول أن الجهود المبذولة في صناعة المعاجم الكردية في جميع لهجاتها يمكن أن تشكل الأرضية الخصبة لبناء معجمية مصطلحية ترتقي باللغة الكردية وتؤسس لصيغة واحدة موحدة وتقوم بوظائف معرفية وفلسفية وعلمية وأدبية

عديدة. لا شك أن هكذا عمل بحاجة إلى وضع سياسة لغوية ناجحة تستوعب مفردات اللهجات الكردية وفق استراتيجية قومية وفهم مشترك عبر مؤتمرات يحضرها خبراء اللغة ولجان علمية تعمل وتناقش بذهنية واعية وتضع مبادئ وضع المصطلح الموحد تمثل مفاهيم العصر ويلتزم بها كل اللهجات الكردية في كل الأجزاء. ومن الواضح أن كردستان العراق تعد المركز الأساسي للقيام بهكذا نشاط على أن تؤسس لبناء مجمع لغوي كردي يشترك فيه أكاديميين ولسانيين من اللهجات الكردية جميعها، تتسم بطابع التنوع اللهجوي الكردي. لا يحق للأطراف السياسية الكردية أن تفرض أجنداتها أو آرائها على لغويي الكرد، يمكن لها أن تساعد اقتصاديا على تهيئة وتوفير المناخ الملائم لهكذا مشروع تعد قفزة نوعية في تاريخ اللغة الكردية.

١٢. دراسة تطبيقية لمعجم (سه ر گول) عربي-كردی

والآن بين أيدينا فرهنگي سرگول للأستاذ أحمد زردشت عربي- كوردي (اللهجة السورانية). مخطوطاً تحت الطبع، وكنت قد كلفت من قبل هيئة رئاسة الجماعة أن أبادي رأيي في هذا القاموس بغية طبعه، ومن ثم طلب مني كتابة هذه المقدمة. بعد قراءتي لمقدمة المؤلف أدركت أنه ابن الكاتب الكوردي (حه مه بور) والذي تعرفت عليه من خلال اطلاعي على بحثه الرصين والمنشور في مجلة (روشنبري نوي) رهما في العدد ١٠٦ في ثمانينات القرن الماضي، وكان البحث يتناول الملحمة الكردية دمدم ودور خاني لب زيرين . قاموس (سه ر گول) للأستاذ أحمد زردشت موجه إلى كل الفئات المشغلة في الترجمة والاطلاع على فروع المعرفة العربية، وهذا المعجم ضروري ولازم لكل من يمارس الترجمة سواء كان محترفاً أو باحثاً أو أستاذاً جامعاً، كما انه ضروري لطلبة الترجمة حيث يوفر لهم الوقت عندما يتعسر لهم التقاط كلمة مناسبة للكلمة المترجمة ويتميز هذا القاموس بالدقة والوضوح وحسن التنظيم والترتيب وكذلك بالثروة الكبيرة في عرض كم هائل من مفردات اللغة الكردية اعتماداً على لهجاتها ثمّة مأخذ قد لا تقلل من أهمية النص المعجمي حيث الإزدياد في عدد المرادفات أو التعابير في لغة الهدف (الكردية) إلى درجة أنك تلتقي بمفردات لا تفي بالمعنى المطلوب، مع أن التعددية المعجمية سمة ايجابية ودليل الثراء المفرداتي للغة ولكن ثمّة حدود دلالية لتعيين المكافئ ما يتناسب مع لغة المدخل، فالمفردة أو التركيب أو العبارة التي تبتعد كثيراً عن وظيفتها الدلالية تصبح حشواً تثقل كاهل المعجم وتسبب في زيادة التضخم في حجم القاموس دون جدوى. وكذلك ايراد الألفاظ المهجورة في حقل لغة المصدر وهي العربية والتوسع في المترادفات المقابلة لها بالكردية بشرح مسهب أحياناً للألفاظ الصعبة، مثل الكلمة العربية (إرتفاق) و هاجع، و هائف

هائف نائوميد، تيشكاو، پرزبراؤ .

هائف زور تينوو .

هاجر كوچا، دوركه وتهوه، لهئاوايي باريكرد، كوچي كرد، ولا تي به جيهيشت .

هاجره (خط الزوال) نيوهرو، بازنه ي هيلي لا چوون، پاش نيوهرو، تيني گه رما .

هاجري باش، چاك، ناياب .

هاجري شاريي، شارنشين، شارستاني .

هاجس خوليا، نه نديشه، نه وشته ي كه به بيراديت .

هاجس پشيو، شپزه، شله ژاو .

هاجس گومان، مه ترسي .

هاجع خاموش وه كوو گرکان .

هاجع نوستوو، پالكه وتو، راکشاو .

فكلمة (هاجري) كلمة مهجورة ولاسيما بالدلالة المذكورة في الحقل الكردي. ملاحظة أخرى وهي

أن (هاجس) اسم بينما مترادفاتهما في الحقل الكردي هي صفات وهذا ما يؤثر في صياغة الجانِب

السينتاكسي للمفردة.

وثمة ميزة هامة وهي أنه أي المؤلف أورد فيه كماً من المصطلحات العلمية والفلسفية والطبية

وغيرها... تسهيلاً للفهم وتفادياً لأي غموض.

يحتوي هذا القاموس على المصطلحات علمية وفلسفية، طبية... وغيرها. وكل كلمة بالعربية

تقابلها كلمة أو مجموعة من المترادفات بالكردية إلا أن المأخذ الأخر أن القاموس لا يحتوي على أقوال

مأثورة والعبارات الجارية على الألسنة والأقلام وجمل تبين كيفية استعمال المفردة صرفياً وتركيبياً مع

أنه رجع إلى معاجم اللغة وانتقى منها كماً في بالغ الأهمية من الألفاظ الحية. عرض الكلمات العربية

ثم جاء لكل كلمة بما يقابلها في الكردية سواء كانت كلمة واحدة أو كلمات مترادفة لمعنى الكلمة

العربية الواحدة لكنه لم يورد أمثلة بما يمكن أن يطرأ من تغيير على بنية الكلمة ونطقها نتيجة لتطبيق

قواعد الصرف عليها وما يقابل ذلك من الكردية من كلمات مماثلة، مثال:

من الملاحظ أن المؤلف أحمد زردشت بذل جهداً كبيراً في رصد كل كلمة وردت في تراكيب متعددة

ومتنوعة يختلف معنى كل كلمة منها في تركيب عن معناها في تركيب آخر، مثل كلمة (أبتر) ترد في

تراكيب وسيقات متعددة في القاموس وهذه مسألة هامة في فهم اللغة:

إن قاموس (سه ر گول) غيره من القواميس يتميز بمميزات وخصائص تجعله فريداً من نوعه

ويمكن أن نلخصها في النقاط التالية:

- يوفر الوقت لمن يستشير، ذلك لان هذا القاموس قد رعي في تنظيمه ترتيب ألفاظه وتراكيبه المتنوعة ما من شأنه أن يضع يد المسترشد به في الحين على الكلمة المطلوبة أو التركيب المطلوب.
- نظم بين دفتيه ثروة لغوية ضخمة غزيرة ومتنوعة من العربية والكردية، فعلاوة على الألفاظ العادية توجد فيه ألفاظ حضارية ومصطلحات علمية تقنية وعبارات أدبية وأثرية، الأمر الذي يجعل مقتنيه متطلعاً للغتين العربية والكردية وعلى دراية بأسرار الترجمة كما يكسبه رصيذا لغويا هائلا.
- ممارسة المادة اللغوية الضخمة التي يحتويها القاموس تصقل أسلوب المترجم وتجعله قادرا على ضبط الألفاظ على المعاني بدقة وأحكام مما يؤدي إلى دقة الترجمة وسلامتها وخلوها من الغموض والإبهام والتزويد على النص أو الإخلال بمضمونه.
- تكسب مادة المترجم قدرة في الترجمة الفورية كما تكسبه خبرة ودراية بالكلمة المناسبة للمعنى المناسب للموقع المناسب.
- وأخيرا يهيئ هذا القاموس المترجم للمساهمة في ترجمة روائع أدب أمته ومناهج فكرها إلى الفرنسية وكذا ترجمة ما تحتاجه أمته من علوم وتكنولوجيا إلى العربية وبذلك فقط يمكن أن يكون التبادل الثقافي حقيقيا يرتكز على قاعدة الأخذ والعطاء كما تدل عليه كلمة «التبادل» فان المنهج الشاق الذي اتبعه المؤلف في إعداده «بقاموس (سه ر گول)» قد أتى أكله وأصبح في متناول أيدي الطلبة.
- ترتيب مادة المعجم: اعتمد مؤلف القاموس في ترتيبه على الترتيب الهجائي العربي ففيه شرح لمختلف المصطلحات العربية باللغة الكردية إذ اختلفت الكلمات باختلاف حرفها الأول فكانت البداية بحرف الإلف وشرح كل الكلمات التي تبدى بالألف في اللغة الكردية وما يقابلها باللغة الكردية ثم حرف الباء وشرح الكلمات التي تبدأ بالباء ثم حرف التاء والتاء والجيم والحاء وصولاً إلى الحرف الأخير في الترتيب الهجائي العربي وهو حرف الباء فمن الكلمات العربية التي يقابلها مقابل واحد باللغة الكردية ومن الكلمات العربية ما يقابلها مقابلان أو أكثر في اللغة الكردية وذلك لشرح أكثر وفهم أكثر، فنبداً بإعطاء أمثلة على المقابل الواحد ثم ما يقابلها مقابلان أو أكثر في اللغة العربية. وفي الختام أريد أن أؤكد على أن الجهود الفردية المبذولة في العمل المعجمي هامة وضرورية في المراحل الأولى من الحياة المدنية والعلمية وتشكل الأرضية المتينة للانطلاق منها إلى عمل جماعي مؤسساتي يستند إلى الخبراء والأكاديميين والمعجميين بهدف تأليف قواميس عامة وقواميس متخصصة خاصة بالحقول العلمية، تجمع وتنظم وتوحد الكم المفرداتي من كافة اللهجات الكردية باعتماد منهجية علمية شبيهة بقواميس انكليزية وفرنسية معاصرة تغطي الحالة الثقافية الكردية حيث

الإحتكاك بالثقافات السائدة كالعربية والتركية والفارسية. لهذا السبب نحتاج إلى قواميس ثنائية اللغة (كردي- عربي)، (كردي- فارسي)، (كردي- تركي) وبالعكس. إلى جانب قواميس (كرديّة - كرديّة)، وقواميس ثنائية اللهجة أو متعددة اللهجات بهدف الوصول إلى الدمج اللهجوي ما يساعد على تحقيق اللغة الكردية الموحدة.

مصادر البحث النظري

1. gemA AlcArAz mármol and ángela Almela sánchez-lafuente, The Bilingual Dictionary and Foreign Language Learning: Facts and Opinions, orta Linguarum 20, junio 2013 pp. 89101-
2. Dagut, M. 1~81. Semantic Voids as a Problem in the Translation Process. Poetics Today 2(4): 6171-.
3. Louw, J.P. (Ed.). 1985. Lexicography and Translation. Cape Town: Bible Society of South Africa.
4. d. Gouws (1989: 167) d. Gouws (1989: 167)
5. Gouws, R.H. 1989. Leksikografie. Cape Town: Academica.
6. Ziifgen, E. 1991. Bilingual Leamer's Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 19892903-2888 :1991-
7. Kromann, H.P. et al. 1991. Principles of Bilingual Lexicography. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989-2728-2711 :1991
8. Hausmann, F.J. and H.E. Wiegand. 1989. Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989360-328 :1991-
9. Lehrer, A. 1974. Semantic Fields and Lexical Structures. Amsterdam: North-Holland.
10. Hartmann, R.R.K. 1989a. The Dictionary as an Aid to Foreign-Language Teaching. Hausmann,
11. Hausmann, F.J. and H.E. Wiegand. 1989. Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989360-328 :1991-
- 12- <http://ar.wikipedia.org/wiki/mo3jam>
- 13-www.hadielislam.com/Arabic/index.php?PG...ID=10087-encache.3-14_ Alkassimi, Ali, Linguistic and Bilingual Dictionaries, Leinder, Ejbrill HLM
- ١٥- ابن الحويلى ميديني، المعجمية العربية في ضوء مناهج البحث اللساني والنظريات التربوية الحديثة.
- ١٦- عرموش مليكة وبرارة حكيمة (٢٠١٣) أهمية المعاجم ثنائية اللغة، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي بالجزائر.

١٧. د. علي القاسمي (*) المعجم والقاموس (دراسة تطبيقية في علم المصطلح) - قسم الشؤون العلمية في جامعة

روزافا.

عمق من جذور اللغة الكردية من خلال اول إنشودة ملحنة في التاريخ

■ برادوست ميتاني

تعد أنشودة الألهة نيكال الخورية الكردية ١٤٠٠ ق.م أي قبل أكثر من ٣٤٠٠ عام أول أغنية في التاريخ وقد كتبت باللغة الخورية , وحروفها المسمارية على رقيم طوله سبع انشآت ونصف وعرضه ثلاث انشآت وقد اكتشفت في قصر أوغاريت على الساحل السوري التي كانت أوغاريت حينها تابعة للحكم الخوري وسميت النوطة بالبيت الخوري

الأغنية عبارة عن ترنيمة تمجد الالهة نيكال وتعبر عن ألمها وحزنها كونها لا تنجب الأطفال وتبتهل إلى زوجها إله القمر لكي يمنحها طفل , كما أن بعض المصادر تقول بأن شابة لا تنجب الأطفال هي التي تبتهل إلى الإلهة نيكال لكي تمنحها نعمة الانجاب .

كلمات الأنشودة:

سأرمي تحت قدمي الحق خاتم رصاص
سوف أتطهر وأتغير من الخطيئة
لم تعد الذنوب تغطيها ولا داع أكثر لتغييرها
قلبي مطمئن بعدما أوفيت نذري سوف تعزني مولاي
ستجعلني عزيزاً على قلبها
فندري سيغطي ذنوبي وسيحل زيت السمسم تعويضاً لدي
من سيادتك اسمح لبي أنك تجعلني العاقر خصيبة والحبوب تعلقو ازدياداً
أنها الزوجة التي ستحمل الأطفال إلى أبيهم
هي التي حتى هذه اللحظة لم تعط أطفالاً تحملهم.
تم العثور على اللوحة في الخمسينيات من هذا القرن وقد نشرها الآثاري ايمانويل لاروتشي بين عامي ١٩٥٥-١٩٨٦م في كتابه عن الآثار

فك رموز النوطة وانتشار لحنها :

تمكنت الدكتورة آن درافكورن كيلمر من جامعة كاليفورنيا الامريكية عام ١٩٧٢م من فك رموز النوطة واكتشفت بأنها من الأغاني المشهورة باسم الأغاني الخورية (الحوورية).

لقد جدد قراءتها العالم راوؤل غريغوري فيتالي ١٩٢٧-٢٠٣٣م حيث قارن أحرفها وقال إنها لا كنعانية ولا فينيقية لقد تم تطبيق اللحن بواسطة قيثارة وسجلت باسم أصوات من الصمت حيث أن مدة اللحن ثلاث دقائق وقد تم اصدار تسجيلين له : الأول عزفته الفرنسية تيريز مدنلو على البيانو والثاني عزفه الموسيقي السوري أسعد آغا القلعة على آلة السنطور وثد تم تقديمها على المسارح العالمية من قبل الموسيقي السوري مالك جندلي باسم أصداء من أوعاريت.

النوطة والحن الكردي:

لقد أتفق الباحثون على أن اللحن شبيه بمقام الكرد المعروف في السلم الموسيقي لدى الموسيقي الكردي الكبير زرياب الذي بحث في الموسيقى وفق خصوصية النمط الموسيقي الكردية وقد وضع لها السلم الموسيقي ولوجود ألوان عديدة في النغم الموسيقي الكردي أطلق على العديد من درجات السلم الموسيقي اسم كرد منها حجاز كرد،بيات كرد ،محير كرد،أسر كرد ونهاوند كرد وقد أنتشر هذا اللحن الكردي في الدولة العباسية وفيما بعد في الدولة العثمانية التي كان بلاطها مكتظ بالمغنيين والموسيقيين الكرد وقد ازدادت شهرة هذا اللحن الكردي بعد أن انطلق من مسقط رأسه في مدينة نهاوند الكردية الواقعة في شرق كردستان وقد سمي هذا اللحن باسم كرد لأن الكرد أبدعوه وفق نمطهم الموسيقي الخاص. هذا اللحن الذي تم به ومازال لحن مئات بل آلاف من الأغاني الكردية وكذلك الأغاني الاسبانية، التركية، العربية والفارسية. وأن الكردي أو أي عارف بالموسيقا الكردية إذا أستمع إلى لحن هذه النوطة التاريخية الخورية وبالرغم من مرور أكثر من ٣٤٠٠ عام عليه، يشعر فيه بروح اللحن الكردي الحالي وكأنه يستمع إلى الموسيقا الكردية الرومانسية الحالية .

أهمية هذه النوطة:

غيرت هذه النوطة الكردية من تاريخ ظهور اللحن الموسيقي في العالم، إذ سبقت التدوين الموسيقي للعالم فيتاغورث وقد غيرت من المفهوم القائل بأن أقدم قطعة موسيقية في التاريخ تعود إلى الشاعر الأغريقي يوربيدس .

لقد أثرت هذه النوطة بشكل خاص والموسيقا الخورية بشكل عام على الموسيقا اليونانية والأرامية والأوغاريتية وقد أخذوا منها سلمهم الموسيقي . كما أن الخوريين أول من أدخلوا مثل هذه الأناشيد الدينية في المعابد ومازالت هذه النوطة تستعمل في القديس الكنسي لدى إخواننا السريان الأرثوذكس.

أما بالنسبة لمكانة الكرد ودورهم في التاريخ تعطي هذه النوبة زخماً آخر على قدم الدور الحضاري لأجداد الكرد بشكل عام وتعلقه وحبه للموسيقا بشكل كبير. إذ يتفق معظم لباحثين على أن الموسيقا كانت لها شعبية كبيرة في الدولة الخورية وهذا ما نشهده نحن الكرد حالياً كما هو عبر التاريخ من شغف الكرد بالموسيقا، بمختلف ألوانها وتأثر شعوب المنطقة بها واقتباسهم منها.

الخوريون (الحوريون- الهوريون):

في الختام : لاشك أن الخوريين هم من أجداد الكرد ولقد ظهوروا في كردستان عامة أكثر من ٣٠٠٠ ق.م وفي روزافا وسوريا بشكل خاص ,حيث كانت عاصمتهم أوركيش في كرى موزان بالقرب من عامودا عام ٢٥٠٠ ق.م -ولكن لامجال هنا للحديث عن ذلك - لهذا سأكتفي فقط بقول الباحث الألماني جرنوت فيلهلم الذي يقول في كتابه الذي يحمل عنوان الحوريون - تاريخهم وحضارتهم : أن أصل اسم الحوري هو خردى . لذا أقول أن هذا الاسم لقد حافظ على وجوده وبصيغته تلك لأكثر من خمسة آلاف عام مع تغير طفيف في حرف الخاء الذي كثيراً ما يستبدل في اللغة الكردية وكذلك الآرية بحرف الكاف مثلما هو في اسم ميخائيل وميكائيل وغيره.

المراجع :

كتاب موطن الشمس - الجزء الأول.عبدالله قرمان.

جورجيو بوتشيلاني - الموسيقا الخورية

دينيس بارودي - الاوغاريتية في اللغات القديمة في سوريا

مارسيل دوشيسن غيلمين - بشأن إعادة الموسيقا الخورية

خدنك - صفحة ثقافية الكترونية

آنون - أقدم أغنية في التاريخ

ريتشلرد دمبيرل - آثار علم الموسيقا

صحيفة روناهي الالكترونية - ٢٥ يوليو ٢٠١٩م

مارغريت يوني - مدينة أوغاريت.

مقالة للأستاذ مهدي كاكائي على صفحته الالكترونية بعنوان الموسيقار الكردستاني العالمي زرياب

عربي BBC NEWSمقالة بعنوان :سوريا قدمت أول أغنية عرفها التاريخ للصحفيتين ليلي مولانا وليزي بورت

١٨-٥-٢٠١٨ الصفحة الالكترونية.